

ДЗЕ

Літаратурна-мастацкі часопіс
дзеяслоў

№4(35)

/ ліпень-жнівень / 2008

.....
Выдаецца раз на два месяцы з 2002 году

Менск, 2008

Падпісны індэкс: **74813**

Чытайце «Дзеяслоў» у Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

.....

Рэдакцыя:

Барыс Пятровіч (Сачанка) —
галоўны рэдактар;
Эдуард Акулін, Алесь Пашкевіч —
намеснікі галоўнага рэдактара;
Анатоль Івашчанка.

Мастак — Генадзь Мацур.
Тэхнічны рэдактар — Людміла Фомчанка.
Карэктар — Натальля Карнеенка.

ілюстрацыі на вокладцы Дзьмітрыя Маслія:
на 1-й стар.: «Анёл, які сьпіць», (2006);
на 4-й стар.: «Камяні сонца», (2006).

© «Дзеяслоў», №4, 2008

Пасьведчаньне аб рэгістрацыі сродку масавай інфармацыі
№ 2073 ад 23 красавіка 2003 г.

Заснавальнік — РГА «Літаратурна-мастацкі фонд «Нёман».
Юрыдычны адрас: вул. Кузьмы Чорнага, 18-2, 220012, г. Менск.

Адрас рэдакцыі:
220025 г. Менск-25, а/с 91
e-mail: dzieja@tut.by, dzieja@list.ru
www.dziejaslou.by
Тэл. 293-73-38.

Здадзена ў набор 25.06.2008 г. Падпісана да друку 1.08.2008 г.
Фармат 70х108 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Аб'ём — 27 ул.-выд. арк. Наклад 1000 асобнікаў. Заказ №

Надрукавана ў друкарні СТАА «Медысонт», ліцэнзія №02330/0056748 ад 22.01.04.
220004, Мінск, вул. Ціміразева, 9.

Кошт нумару — па дамове.

ДЗЕ

дзеяслоў

ЗЬМЕСТ

Проза

Ніл Гілевіч. Перажыўшы вайну. <i>Аповесць у абразках памяці. Новыя разьдзелы.</i> / 5
Уладзімір Някляеў. Вяртаньне Веры. <i>Аповесць.</i> / 48
Генадзь Дзьмітрыеў. Хроніка непрыкаянай душы. <i>Аповесць.</i> / 110
Сяргей Астравец. Чэшскае піва. <i>Запіскі капітана Кавалёва. Аповед.</i> / 147
Павел Ляхновіч. Шляхамі нявызначанымі. <i>Аповед.</i> / 165

Паэзія

Сяргей Законьнікаў. Музыка любові. <i>Вершы.</i> / 40
Леанід Дранько-Майсюк. Няхай жыццём кіруе сьмех... <i>Вершы.</i> / 105
Вальжына Морт. Дэгустацыя галасоў. <i>Вершы.</i> / 142
Валерыя Кустава. Веру ў каханьне! <i>Вершы.</i> / 159

Дэбют

Аляксей Багушэвіч. Выпадковыя агні. <i>Вершы.</i> / 178

Пераклады

Дні шведскай літаратуры ў Беларусі.
Дзьмітрый Плакс. Прадмова. / 180
Солья Крапу. / 181
Сілла Науман. / 185
Іда Бёр'ель. / 186
Андэрс Будэгорд. / 189
Васіль Стус.
З лагернага спытку. <i>Запісы.</i> / 205
Павел Шыдэль.
У затоцы слоў... <i>Вершы.</i> / 225

	Эліза Ажэшка. <i>Gloria victis. Навэла.</i> / 231
Архівы	Валянцін Блакіт. Уваскрасеньне ўчарашняга дня. <i>Лірычна-дакументальны расповед.</i> <i>(Працяг).</i> / 257
Мемуары	Сяргей Шапран. «Езуіт Сеўрук травіць пісьменьніка з сусьветным імем». <i>Старонкі кнігі</i> <i>пра В. Быкава. (Працяг).</i> / 280
Словы	«Я шчасьлівы чалавек...» <i>Гутарка Уладзіміра Сіўчыкава</i> <i>з Надзвычайным і Паўнамоцным Паслом</i> <i>Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы</i> <i>Беларусь Генрыкам Літвінам.</i> / 297 «Самая каштоўная ўзнагарода за працу— шчасьлівыя твары дзяцей». <i>Гутарка Усевалада Сыцебуракі</i> <i>з выдаўцамі кнігі «Карлсан-з-даху»</i> <i>Настасьсяй Мацяш</i> <i>і Алесем Яўдахам.</i> / 307
Крытыка	Маргарыта Аляшкевіч. Выратавальная мізантропія. <i>Нататкі пра кнігу Альгерда Бахарэвіча</i> <i>«Праклятыя госьці сталіцы».</i> / 313
Бліц-крыт	«Малая падарожная кніжка па горадзе Сонца» <i>Размова пра кнігу Артура Клінава.</i> / 318
Дзеяпіс	<i>Новыя выданьні</i> <i>на кніжных паліцах «Дзеяслова».</i> / 323

**Часопіс “Дзеяслоў” абвяшчае конкурс
літаратурна-крытычных твораў на тэму:
“Беларуская літаратура XXI стагоддзя:
постаці, тэндэнцыі, перспектывы”.**
**Умовы конкурсу надрукаваныя
на апошняй старонцы
гэтага нумару.**

Ніл Гілевіч

...тады я яшчэ не разумеў,
што гэтае яго ўмяшаньне ў мой лёс
было самім знакам Божым...

Перажыўшы вайну

Аповесць у абразках памяці. Новыя разьдзелы.

ІДОЎГА ГЛЯДЗЕЛА НА СВАЮ РУКУ

Мінула, можа, дзён пяць, як нямецкая навала пракацілася праз нашу мясцовасьць на ўсход. Відаць, у кагосьці з моладзі быў радыёпрыёмач, бо ўсё больш шырылася чутка, што немцы ўжо набліжаюцца да Воршы і, значыць, крах Чырвонай Арміі вось-вось адбудзецца, а калі і не – то вайна прыме зацяжны характар. Гэтыя лічаныя дні, пакуль акупанты не пачалі ўсталёўваць свой парадак, панавала безуладдзе. Як быць і што рабіць – ніхто ня ведаў. Але службоўцы пакінулі свае рабочыя месцы – у сельсавеце, на пошце, у хаце-чытальні. Натуральна, зачынілася – на цяжэзны замок – крама. Толькі старшыня калгасу сядзеў у канторы – як бы ў чаканьні якогось загаду ад новых уладаў: усё ж такі немалая гаспадарка – табун коней, статкі кароў і авечак, сьвіран з фуражом і інш.

Зачынілася і адзінае ў нашым кутку дзяржаўнае прадпрыемства – сырзавод у Мураванцы, гэта – у адным кіламетры ад нашай Слабады. Завод досыць маштабны, ці

не рэспубліканскага падпарадкавання. Ягоная прадукцыя – цудоўныя галандскія сыры – паступала Бог ведае куды, бо на Лагойшчыне яе ніхто ніколі ня бачыў. Сьпялілі сыры, як патрабавала тэхналогія, у цёмным падвале былога панскага палаца. У пакоях жылі людзі (пятнаццаць сямей), а велічэзны падвал, цэлы падземны паверх, які толькі адной сыцяной выходзіў вонкі, дзяржава ўзяла сабе пад сырзавод.

Вайна разгарнулася так імгненна і ня ў той бок, што вывезці гатовую і не зусім гатовую прадукцыю заводу савецкія ўлады не пасьпелі. Дык мураванскія мужчыны і не разгубіліся. Пакуль пра адменны стратэгічны харч не пранюхалі немцы, пастараліся ачысьціць падвалы самі. Узламалі апоўначы дзьверы і вынеслі ўсе сыры да апошняй галоўкі – мяхамі цягалі да сваіх двароў навывперадкі.

Яшчэ толькі ўзышло сонца, калі мама разбудзіла мяне весыці на пашу карову. Я спаў каля расчыненага вакна (ноччу – душна) і, прачнуўшыся, убачыў, што на двор заязджае фурманка. Заехала і спынілася каля самага ганку. На калёсах – мой стрыечны брат з Мураванкі Алёшка. Ён штосьці сказаў маме і адгарнуў на возе пасыцілку. Пад пасыцілкай аказалася ладная горка зялёных галовак галандскага сыру. Я не адразу і здагадаўся, што гэта.

– Алёшачка! – усклікнула мама. – Надта ж многа ты... А сабе хоць пакінуў?

– Сабе, цётка, я нанасіў столькі, што на цэлы год хопіць. Забірайце і пакладзіце дзе ў цёмнае, яны яшчэ недасьпелыя...

Мама хуценька перанесла сыры ў істопку, дзе ня толькі цёмна, але і прахалодна, нават у летнюю сьпёку.

Так мураванскія мужчыны рэквізавалі прадукцыю дзяржаўнага сырзаводу. Немцам нічога не дасталося. Затое дасталося, дзякуючы Алёшку, нам. І вельмі дарэчы. Бо есьці ў нас ужо не было чаго. Дагэтуль, да вайны, мы жылі галоўным чынам з бацькавай зарплаты – як сям’я службоўца, хлеб, крупы, муку куплялі ў краме. У канцы 1930-х бацька працаваў сакратаром райвыканкаму, апошні год – старшынёй нашага Слабодскага сельсавету. Цяпер яго, ужо 23 чэрвеня, забралі ў армію. Дарэчы, ад васьмі непаўналетніх дзяцей: старэйшай Ліне – пятнаццаць, меншаму Алесіку – тры месяцы. Такого нават пры царах не было ніколі, – каб ад васьмярых дзяцей забраць на вайну кармільца.

Каб эканоміць каштоўны прадукт, мама цёрла сыр на тарку, дабаўляла тоўчанай бульбы і пякла “галдыбікі”, якія мы ўпляталі з малаком. У першыя дні акупацыі гэта было проста выратаваньне. Трохі пазьней пачнём капаць у агародзе маладую бульбу і... стрыгчы жыгнёвыя каласы на калгасным полі. Помню той вечар. Ужо добра ацямнела, ужо замерлі галасы і шумы на вуліцы, вёска ўляглася спаць, калі мама сказала мне:

– Хадзем, сыноч, бо я адна баюся ўночы...

– Куды хадзем? – спытаў я, здзіўлены такой нечаканай прапановай.

– Хадзем здабываць яду... Нядобра гэта, але што ж рабіць? – цяжка ўздыхнула мама. – Есьці нешта ж трэба...

Яна стаяла каля мяне – з тонкай зрэбнай пасыцілкай у адной руцэ і з сярпом у другой.

– Пойдзем у жытное, што каля могліц, настрыжэм каласоў...

З усіх дзяцей у нашай сям’і я клаўся спаць пазьней за ўсіх – ня толькі зімовымі, але і летнімі вечарамі доўга чытаў. Відаць, менавіта таму гонар

суправаджаць маму выпаў не старэйшаму на два гады брату Леўку, які ўжо спаў, а мне. Бяспрэчна, я ўспрыняў просьбу мамы як высокі давер маёй мужчынскай годнасьці. Ну як жа: мне яшчэ і дзесяці няма, а вось са мной яна баяцца ня будзе.

І мы пайшлі, моўчкі, без ніводнага слова, у калгаснае жытное. Паперадзе мама, за ёю – я. Перасеклі аселяцу, узьмежкам дайшлі да сыценкі, якая аддзяляла калгаснае ад сядзіб вяскоўцаў. На сыценцы спыніліся. У твар дало смачным цёплым духам недасьпелай збажыны.

– Скраю рэзаць ня будзем, каб ня кінулася каму ў вочы, – сказала мама. – Зойдзем крыху далей ад сыценкі...

Праз паўгадзіны важкая вязанка каласоў была ў мамы за плячыма. Серп дадому нёс я. Ішоў і ўспамінаў прымаўку, яшчэ зусім нядаўна таямніча-папулярную сярод калгаснікаў: "За ўкрадзены каласок атрымаеш гадоў". А колькі ж гадкоў, прыкідваў мамін памочнік, могуць даць за такую вязанку?

Праз дзень падобную "варожую вылазку", не пытаючыся ў мамы дазволу, зрабіў я сам, самастойна. І не ўначы, а сярод белага дня. Пайшоў з кошыкам на Зубаву гару, у сасоньнік, у надзеі на першыя грыбы – там заўсёды добра расьлі маслякі (у нас іх звалі казьякі) і сыраежкі. Грыбоў яшчэ не нарасло, але затое наўкола сасоньніку млела на дасьпеле калгаснае жыта. Думка ахапіла грыбніка імгненна. Сыцізорыкам (без сыцізорыка ў грыбы ня ходзяць) спачатку нарэзаў каласоў поўны кошык. Падалося – мала. Тады я зьняў з сябе кашулю, рукавамі перавязаў пад каўнерыкам – і атрымалася досыць ёмістая торба. І торбу таксама туга наладаваў жытнёвымі каласамі. І прынёс увесь набытак, хаваючыся па-за кустоўем на аселяцы, у сваё гумно. Мама сказала:

– Ну малайчына. Але больш не хадзі. Неяк абыйдземся. Цётка Паўліна прынесла торбачку ячменю...

У той дзень, калі мураванцы авалодалі прадукцыйнай сырзаводу, слабодскія мужчыны, па іх прыкладзе, уварваліся ў краму – узламалі спачатку закрыванае акно, а тады і дзьверы. Але іх чакала вялікае расчараваньне: усе паліцы і падпрылаўкі былі пустыя. Крамнік (з раднёй, напэўна) ачысьціў іх ноччу сам. Людзі хапалі сякія-такія астаткі, у тым ліку – косы, рыдлёўкі, гаршкі і вёдры... Адным з апошніх залез праз вакно і я. Мне дасталіся – і то з боем – два прадаўгаватыя брускі фруктовага чаю, які, вядома ж, мы не запарвалі, а ламалі на кавалачкі і елі ўсухмятку як, не раўнуючы, шакалад або пернікі.

У адзін з тых першых дзён акупацыі, калі яшчэ панавала вельмі трывожная няпэўнасьць, мне давялося стаць сьведкам падзеі, якая на ўсё жыццё запала ў памяць і згадвалася, бадай, кожны раз, калі апаноўвалі роздумы пра маму, пра яе жыццё, пра яе жаночы лёс. Вельмі-вельмі часта яе вобраз бачыўся мне менавіта ў гэтай падзеі. Было ўжо досыць спаўдня, я ішоў у хлёў выводзіць на пашу карову і ўгледзеў, што ад гумна ў двор шпаркім крокам ідзе чырвонаармеец, у вайсковым абмундзіраваньні, але без пілоткі на галаве, без вінтоўкі, адно пусты рэчмяшок пры боку. Наткнуўшыся на мяне, спыніўся.

- Скажи-ка, паренек, немцы есть в деревне?
- Не, няма, – пакруціў я ўпэўнена галавой.
- А мать дома?
- Дома.

Абмінуўшы мяне, вайсковец пакіраваў у расчыненыя дзьверы хаты. Я, канешне ж, за ім. Мама штось парадкавала на прыпечку, пачуўшы нас, абярнулася і разгубілася: салдат у хаце.

– Мамаша, хлебушка хоць немножко не знайдзецца?

– Няма, чалавеча, – са шкадаваньнем у вачах адказала мама. – Хлеба ўжо тыдні два самі не каштавалі...

– То, можа, вареная картошка ёсць? Хоть бы сколько картофелин?..

– І картоплі няма, як на тое. Дзяцей адным крупнікам накарміла...

– Жаль, – скурушна ўздыхнуў чырвонаармеец. – Понимаєте, третий день идем голодные... Ну, простите за беспокойство...

Неспадзяваны госьць, моцна засмучаны, хацеў павярнуцца і пайсьці. І раптам пачуў:

– Можа, вам сыру даць?

– Сыру? Как – сыру?

– Ну, сыру. Галандскага сыру...

– Смейтес, мамаша? Зачем же так?.. – не ўтаіў крыўду чырвонаармеец.

– Не, я не сьмяюся. Пачакайце, хвілінку.

Мама ўзяла вялікі нож і кінулася з хаты ў істопку. Вайсковец стаяў у поўным недаўменьні. Што адбываецца? Хлеба няма, бульбы няма, а галандскі сыр ёсць? У дні вайны – у беднай вясковай хаце? Ці не насланьне гэта? Ці не памарачэньне?

Але вярнулася мама і працягнула госьцю добрую трэць галоўкі сыру.

– Вось, вазьміце...

– Мамаша! Мамаша! – закрычаў чырвонаармеец. Схапіў сыр, укінуў у рэчмяшок, затым упаў перад мамай на калені, злавіў яе руку, якую мама не паспела схаваць за спіну, і пачаў гарача, моцна цалаваць.

– А божа! – ускрыкнула мама. – Што вы робіце! Мне ніхто ніколі не цалаваў руку. Нават мой чалавек: ні калі маладыя былі, ні калі дзяцей нараджала...

– Спасибо, спасибо, мамаша! Спасибо! – падхапіўся шчаслівы госьць і кінуўся бягом з хаты.

Сумна апусьціўшы галаву, мама стаяла моўчкі там жа, дзе толькі што адбылося нешта неверагоднае, і доўга глядзела на сваю руку – худую, кашчавую, цёмную ад загару і пустазельля, парэпаную ад вады і ветру. На сваю ўпершыню за жыццё пацалаваную руку...

ЭПІЗОД НА ДАРОЗЕ ЛЁСУ

У апошнія перадваенныя гады ў адной з беларускіх чытанак для пачатковай школы быў зьмешчаны верш “Садок вішнёвы каля хаты”. Помню, як упершыню прачытаў яго – моўчкі, сам сабе. Верш зрабіў на мяне надзвычайнае ўражаньне. Ён так мне спадабаўся, што я адразу ж запамніў яго, – можа, яшчэ за паўгода да таго, як настаўніца, паводле школьнай праграмы, задала нам на дом заданьне: вывучыць на памяць верш Тараса Шаўчэнкі “Садок вішнёвы каля хаты”.

– А я ўжо ведаю яго і магу расказаць! – не сьцяrpелася мне пахваліцца перад усім класам.

– Ужо ведаеш? Ну то і добра! – сказала настаўніца. – Ты ў нас малайчына, любіш вершы на памяць завучваць.

Гэта была праўда. Як толькі навучыўся чытаць, а сталася гэта на пятым годзе жыцця, я любіў вершы запамінаць і пасля “шпарыць” іх на памяці і сабе самому, і ўсім сваім хатнім, а часам і дарослым гасцям, па просьбе таты або мамы. Мне так лёгка давалася гэта запамінаньне, што я дзівіўся, чаму яно так цяжка даецца на два гады старэйшаму брату Леўку, – у школе ён ішоў адзін клас паперадзе. Вось ён сядзе з чытанкай у руках і пачынае пакутліва паўтараць строфы па дзесяць разоў, каб нарэшце запомніць. Разгорне кнігу – і загорне, разгорне – і загорне, пачынае чытаць па памяці і зьбіваецца: тут жа забыўся. І тады я яму падказваю, бо ўжо запомніў яго верш цвёрда і да канца. Брату непрыемна, ён нават злועцца, але – што зробіш? Такая ў меншага памяць на вершы. Бяз дай патрэбы (проста мне гэта вельмі падабалася) я запамінаў ня толькі кароценькія тэксты, але і досыць доўгія, – ведаў на памяць “Савося-распусьніка” Якуба Коласа, ягоную ж казку “Дзед і мядзьведзь”, разьдзелы з паэмы “Міхасёвы прыгоды”...

І вось – “Садок вішнёвы...” Там, у раней завучаных творах, было шмат дарагога для душы, роднага, блізкага, але тут... мне ўпершыню падалося, што гэта ня толькі пра нашу вёску, але і пра нашу сям’ю, пра маму і яе семярых дзяцей.

Паклала маці каля хаты
Маленькіх дзетачак сваіх.
Сама заснула каля іх.
Заціхла ўсё. Адно дзяўчаты
Ды салавейка не заціх.

Менавіта пад уражаньнем гэтага геніяльнага лірычнага шэдэўра вялікага Кабзара Украіны я склаў свой першы ў жыцці “верш”. Было гэта напраздвесні 1941-га, мне было дзевяць з палавінай гадоў. “Верш” быў, вядома ж, цалкам пераймальны, мая дзіцячая копія з Шаўчэнкавага “Садка”. Але калі ў беларускую літаратуру з цягам часу прыйшоў паэт з маім імем і прозьвішчам, то ўсё пачалося адтуль, з таго перайманьня вялікага ўзору, з таго першага пробліску любові да Роднага Слова. Гэта быў Пачатак.

А позьняй восеньню і зімой таго ж года быў працяг. Мяне ўсё больш цягнула складаць “сыцішкі”. І я складаў. Усе яны былі сатырычна-гумарыстычныя, на тэмы вясковага побыту. Пераважна – пра ўсякія дробныя пацешныя здарэньні з жыцця суседзяў.

У тую ж першую ваенную зіму адбыўся выпадак, не расказаць пра які я проста не магу. Здаецца, ён трохі сёе-тое патлумачыць у маім чалавечым і пісьменьніцкім лёсе.

Вечарамі слабодская моладзь зьбіралася ў хаце Петруся Барэйкі (вясковая мянушка Дрозд). У яго былі аж тры дачкі, усе ўжо нявесты, і два сыны, яшчэ падлеткі. З большым, маім равесьнікам Сыцёпкам Дрозьдзікам, мы сябравалі. У адзін з такіх вечароў я ўбачыў на падаконьніку – у чыстай палавіне хаты – тоўстую, у цёмна-бурай вокладцы, кнігу. Яшчэ не было выпадку, каб я праходзіў міма кнігі, ня ўзяўшы хоць на паўхвіліны ў рукі, тым больш, калі яна заінтрыгавала незнаёмым выглядам. Так узяў я ў рукі і гэты важкі том. На першай старонцы вокладкі па краях – цісьнёныя кветкавыя арнаменты, пасярэдзіне – цісьнёныя золатам загалоўкі: “Кабзар”. Гляджу тытульны ліст: ён увесь упрыгожаны сьветла-сінім кветкавым арнаментам. Уверсе – імя і прозьвішча аўтара: Тарас Шаўчэнка.

“Шаўчэнка?.. Шаўчэнка? – яшчэ раз схамянуўся я ад нечаканасьці. – Дык гэта той, што... “Садок вішнёвы каля хаты”? Той самы украінскі паэт?.. Ну, напэўна ж, той!..”

За тытульным лістом – вялікі, на ўсю старонку, партрэт аўтара кнігі, – прыгожы немалады чалавек, з добрымі пільнымі вачыма і пышнымі абвіслымі вусамі. Ліхаманкава-шпарка гартаю кнігу. Багата чорна-белых, надта цікавых малюнкаў (слова *ілюстрацыя* я тады ня ведаў). На кожнай старонцы ўверсе – сіні, у кветачкі, арнамент. Гартаю, гартаю, гартаю далей – і вось я ўзнагароджаны. Вось ён – той чароўна-паэтычны, непараўнаны ні з якім іншым вершам у сьвеце “Садок...”! Божа мой! Як тахкала-калацілася ў грудзёх маё шчасьліва-няшчаснае сэрца! Шчасьлівае – бо я знайшоў яго, бо “Садок...” – вось, але і вельмі няшчаснае, бо кніга чужая, не мая, а яна павінна быць са мной дзень і ноч заўсёды, яна павінна стаць маёй на ўсе сто гадоў жыцця!

І прыйшла ў галаву амаль вар’яцкая ідэя: усімі праўдамі і няпраўдамі авалодаць “Кабзаром”!.. Няпраўдамі – значыць, проста ўкрасыці. Але як пасыля ты будзеш ім карыстацца дома, дзе поўная хата дзяцей? Утайць ад іх, ды і ад бацькоў, будзе немагчыма. І да Драздоў дойдзе, дзе знаходзіцца іх кніга. Значыць, трэба дзейнічаць “усімі праўдамі”. Або – выпрасіць, вымаліць (а раптам?!), або – выкупіць, старгавацца з гаспадаром кнігі (а раптам?!). А за што выкупіць? Ну, сякая-такая ўласная маёмасьць ёсьць, калі спатрэбіцца...

– Сыцёпка, адкуль у вас гэта кніга?

– Ня ведаю, нехта з нашых дзевак прынёс, ужо даўно валяецца на падвакоўніку, – абыякавым тонам адказаў Сыцёпка.

– А ты ня мог бы яе аддаць мне? Ты ж усё адно кніг не чытаеш, а мне яна вельмі-вельмі трэба.

Проста так аддаць нейкую рэч, няхай і непатрэбную, – на гэта згодзіцца ня ўсякі. І Сыцёпка спытаў:

– А што ты мне дасі за яе?

– Я? Ну магу даць новы вялікі аловак, Лінка мне з Менску прывезла...

Аловак у той час, пад акупацыяй, быў у вёсцы значнай каштоўнасьцю, але – для тых, хто піша ці малюе. Сябрук мой ні тым, ні другім не захапляўся, тым ня менш нешта падобнае на торг пачалося.

– За такую кнігу – адзін аловак?

– Дык ён жа вялікі, новы!

– Ну а кніга – ты бачыш якая?..

– Добра, да алоўка я дам табе яшчэ і новы чысты бланк, яго мне таксама Лінка ў Менску купіла, і знаеш, колькі марак заплаціла? Страшна многа!..

– Ну, калі з бланкатам, тады давай!..

Я куляй вылецеў на вуліцу і хвілінаў праз пяць-сем, засопшыся, з бланкатам і алоўкам запазухай, вярнуўся. Шчыра кажучы, мне было шкада маіх пісьмовых “прыналежнасьцяў”, мне яны зусім няпроста даліся. Рэч у тым, што гэнай першай ваеннай зімою некаторыя мужыкі з нашай вёскі пачалі езьдзіць на конях у Менск – вазіць на Камароўскі базар капусту, буракі, бульбу, моркву, а то і пару курыц ці кружалец масла, каб памяняць на соль, на мыла, на сахарыну, на газу... Аднаго разу сусед узяў на свой воз і нашу Лінку з мяшком гародніны. І я ўмаліў маму,

каб сястра купіла мне аловак і спытак (для крэманьня “сыцішкоў”, якія ўсім дома падабаліся). І мама загадала Ліне купіць. І вось цяпер я аддаю гэтую пакупку Сыцёпку Дрозьдзіку. Але за што аддаю! За вялізны том вершаў і паэм Шаўчэнкі, сярод якіх і сапраўдны цуд паэзіі – “Садок вішнёвы каля хаты...”

Абмен каштоўнасцямі адбыўся ў сеначках, у прыцемку, каб ніхто ня ўбачыў. Я разумеў, што Сыцёпка пайшоў на гэта ўпотаікі. Калі адкрыецца прапажа – ён скажа: “Адкуль мне ведаць? Столькі людзей у нас варочаецца...”

Пры ўсім тым, што мы вельмі эканомілі газу, мама дазваляла мне вечарамі чытаць пры “капцілачцы” колькі захачу – аж пакуль не стамлюся і не “паеду ў сон”. Гэты вечар чытаньня быў у мяне з усіх найдаўжэйшы. Без перабольшаньня – да першых пеўняў.

Я гартаў старонку за старонкай і адчуваў, што няма такой сілы, якая змагла б мяне адарваць ад гэтага “святэга прычасьця” да цудадейнага жыватворнага напою. Ніякай сам боскі дух усяляўся ў маю душу з кожным наступным вершам Кабзара і ўздываў мяне, і кружыў-насіў высока-высока, і апускаў на зямлю, дзе, побач са скупымі чалавечымі радасьцямі, столькі горкіх сьлёз, бяды і гора, жалю і нараканьня на нядолю, на нядобрых ліхіх людзей. Божа, што са мной рабіла-вытварала ў той вечар Кабзарова слова, як прыпадаў мне да душы Кабзароў заповіт, як працінала мяне наскрозь Кабзарова праўда! І вялікая памылка думаць, што, калі табе ўсяго дзесяць з паловай, то ты яшчэ ня здольны адчуць збалелае сэрца паэта. Помню, помню, як я чытаў і запамінаў “Калі б вы зналі, панічы...”, “Цяжка-цяжка жыць на сьвеце сіраце бяз роду”, “Гарчэй няма, чым у няволі...”, “І на чужыне я ўзрос, і на чужыне я сівею...”

“Заўтра зранку буду гартаць і чытаць ізноў”, – сказаў сабе, патушыўшы “капцілачку”. Шчасьлівы засынаў, шчасьлівы.

Але заўтра зранку, яшчэ мы не садзіліся сьнедаць, у хату зайшоў... Сыцёпка Дрозьдзік. Глянуў я на яго – і нядобра ёкнула сэрца. Выгляд у сябрука быў вельмі невясёлы, здалося нават – заплаканы. Я пазваў яго ў чыстую палавіну, адвёў у куток і спытаў:

– Ты... па кнігу?

– Ну, – адказаў ён, шморгнуўшы носам.

Дастаў з запазыхі і падаў мне аловак з бланкетам. – Вось, вазьмі...

– А калі я не аддам? Мы ж абмяняліся. Ты ж не за так мне даў яе.

Сыцёпка не чакаў такога прарэчання і не знайшоўся, што мне на гэта сказаць. Глядзеў і маўчаў.

– Хочаш, я табе дам у дадатак да гэтага яшчэ і ножык? Вось гэты свой ножык, – раптам прапанаваў я Сыцёпку даплату і выняў з кішэні свой самы каштоўны скарб – складанчык-сыцізорык, з жалезнымі тронкамі, са сталёвым лязом, з бліскучым колцам, каб прывязаць аборкай да вушка ў паясьніцы.

– Ножык? – не паверыў пачутаму сябрук.

Паверыць у гэта сапраўды было цяжка. Найбольшай марай кожнага вясковага хлапчука было займець сыцізорык. Без сыцізорыка ты проста нішто, нічога ня варты. За сыцізорык можна аддаць усё на сьвеце, а ня то што нейкую там кнігу! Сыцёпка, было бачна, закурчыўся ў пакутах. Які незвычайны шанец! Але – гэта было толькі імгненьне.

– Не, – пакруціў галавой сябрук. – Тата сказаў: “Заб’ю, калі не

прынясеш кнігу”. Гэта кніга Колі Мароза, і Ніна нарабіла ўчора вечарам такога крыку...

Ніна – старэйшая Сыцёпкава сястра, Коля – яе жаніх, не за гарамі павінна адбыцца вясельле. Так што тут можна зразумець і Ніну і бацьку, старога Дразда. Гэта ж проста дыверсію ўчыніў Сыцёпка – з пункту гледжаньня сямейных інтарэсаў!..

Спадзявацца на яшчэ нейкі працяг перамоў не было падстаў. Калі нават ножык не перамог – значыць, усё. Але я стаяў, унурыўшыся, і маўчаў.

– Аддавай! – жаласна прамовіў Сыцёпка і зашморгаў у нос, захліпаў.

Нехта з дзяцей далажыў пра гэта маме. Яна тут жа зайшла ў чыстую палавіну.

– Што ён у цябе спаганяе? Што ты яму не аддаеш? – спытала досыць сувора, бо не любіла, калі хто з яе дзяцей уліпаў у нейкія маральныя гісторыі.

– Па кніжку прыйшоў, – адказаў я маме. – Ну і хай забірае! Зараз прынясу.

Праз хвіліну супакоены Сыцёпка Дрозьдзік панёс “Кабзара” дадому.

Панёс кнігу, а яе аўтар, вялікі паэт і чалавечышча, застаўся са мною. На ўсё жыццё. Вядома ж, тады я яшчэ не разумеў, што гэтае яго ўмяшаньне ў мой лёс было самім знакам Божым.

“ШТО Ж ТЫ ЗРАБІЎ, АЛЁШКА?..”

У траўні 1943-га немцы працэсвалі партызанскія лясы паўднёвай Вілейшчыны і заходняй Лагойшчыны. Апажарылі Янушкавічы, Якубавічы, Стайкі – гэта кіламетраў шэсьць – восем ад нашай Слабады. У Мураванцы, якая зусім побач са Слабадой, расстралялі тры партызанскія сям’і, у тым ліку нашу дзядзіну Барбару і яе дзяцей: пятнаццацігадовую дачку, двух падлеткаў-сыноў і трохгадовага ўнука. Расстралялі за сына Алёшку, які на той час ужо быў вядомы сваімі ліхімі подзьвігамі партызан.

Ах, Алёшка, Алёшка, гарачая запрапалая галава! Як трагічна ўсё з-за гэтай гарачай галавы склалася – так трагічна, што горш і не прыдумаць.

Першы мой яркі ўспамін пра яго – з лета апошняга перадваеннага году. Гарачы сонечны адвечорак. У разгары жніва. У полі, дзе жнуць матулі, бавімся-гуляем мы, дзеці. Чуем: маладым мужчынскім голасам хтосьці надта хораша засьпяваў песню. Бачым: па чыста скошаным лузе едзе вярхом на кані Алёшка. Ды як едзе! Стоячы ва ўвесь рост! Да таго ж так упэўнена – нібыта ўсё жыццё толькі гэтак і езьдзіў. У руках раменныя павадкі аброці. А ў вуснах... песня. Гучная, на ўвесь голас, аж можа ўжо і занадта гучная. Запыняюць на хвілінку працу жнеі. Стаяць і слухаюць. І мы раптам забыліся на свае забавы.

Ой да ты калі-і-і-ініца-а-а!
Ты малі-і-і-ініца-а-а!
Ой да ты ня сто-ой, ня сто-о-ой
На га-а-ры-ы круто-о-й!..

Ой да ты ня сто-о-о-ой, ня сто-о-ой
На га-а-ры-ы круто-ой,
Ой да не спуска-ай гальля-я-я
На сіняе мо-о-о-ра-а-а!

Ой ды не спуска-а-ай гальля-я-я
На сіняе мо-о-о-ра-а-а!
Ой да па тым мо-о-о-ры
Карабе-е-ель плыве-е-е!..

Ніхто ў Слабадзе і ва ўсім навакольні не сьпяваў так хораша, як Алёшка. І так натхнёна, так самазапойна. Было бачна, што ён страшэнна любіць сьпяваць, і што яму самому падабаецца свой барытон, і падабаецца, што людзі з відочным захапленьнем і ўдзячна слухаюць. Спакойна ступае конь, а ён ні на што і ні на каго не зважае, ён увесь у песьні, і яна ляціць-коціцца далёка-далёка, туды, дзе за Доўгім балотам, за плыткаю Гайнай туліцца колішні маёнтак Красны Бор, а далей Прудкі, Казыры, а яшчэ далей, за шапою, за лесам – Хатынь...

Дарэчы, вясной 1942 году, калі я канчаў пад немцамі 4-ы клас, настаўнік даў мне пачытаць часопіс “Беларуская школа”, і ў ім, на маё вялікае здзіўленьне і на няменшую радасьць, я знайшоў Алёшкаву “Калініцу”. Даваенныя савецкія чытанкі і хрэстаматыі былі тады забароненыя, і беларускую літаратуру мы вывучалі па гэтым часопісе. Ён дзяліўся на дзьве палавіны: у першай зьмяшчаліся метадычныя матэрыялы для настаўнікаў, у другой – вершы і проза беларускіх пісьменьнікаў, гэта ўжо для вучняў. Менавіта ў гэтым часопісе я ўпершыню прачытаў “Раніцу ў нядзельку” з паэмы Якуба Коласа “Новая Зямля” – і быў у захапленьні. (Зазначым, што ў гэты час Якуб Колас жыў у Ташкенцы і пісаў антыфашысцкія творы).

А яшчэ мне вельмі запомнілася Алёшкава вясельле. Надумаў хлапец, няспадзявана-нечакана для ўсіх, ажаніцца. А малады ж яшчэ, мо і дваццаць ня споўнілася. Сталася гэта на зыходзе першай ваеннай зімы, маразы яшчэ трымаліся і было завейна. Ня ведаю, з якіх меркаваньняў, але мама ўзяла на вясельле ў Мураванку і мяне. Можна, надта прасіўся, надта было цікава? У застольлі было чалавек сорок, пілі і закусвалі, крычалі “горка!” Было ўжо на прыцемку, і пад бэлькай гарэла лямпа. Маладая – дзеўка з Карэньшчыны, – так называўся каталіцкі куток Лагойшчыны, – мне здалася вельмі прыгожай. Людзі гаманілі, шумелі, нам, малым, маткі совалі з-пад боку якую-небудзь смакату – “хрушчык” у мёдзе ці аладку ў сьмятане. І раптам нейчы спалоханы крык: “Паліцыя! Паліцаі ідуць!..” Гоман-шум ураз абарваўся. І сапраўды ў хату заваліла чалавек пяцёх паліцаў.

– Што за зборышча?! – грывнуў старшы. – А ну-ка ўсе дакументы сюды! І ні мур-мур! А то ўсе пад сталом ляжаць!..

Старэйшыя ў застольлі адразу ж зразумелі мэту іхняга налёту, ды і амаль усе яны былі знаёмыя, “свае” – з невялічкага гарнізону ў Гайне. Гарнізон месціўся ў новай, пабудаванай перад вайной, школе-дзесьцігодцы, адкуль восеньню, калі пачалі заяўляць пра сябе партызаны, перабраўся ў Лагазу – аб’яднаўся з тамтэйшым для ўмацаваньня. А цудоўны школьны будынак народныя мсьціўцы бяз дай патрэбы спалілі (ах, як мы ўсе, бацькі і дзеці, шкадавалі аб гэтым адразу ж пасля вызваленьня!).

Першымі кінуліся да паліцаў жанчыны – цётка Паўліна, дзядзіна Кацярына і сама Барбара, Алёшкава маці.

– А хлопчыкі! А Божа мой! А што вы такое гаворыце? Якое зборышча? Вясельле ў нас! Алёшка Барбарын жэніцца! Хадзіце і вы выпіце за здароўе маладых! Барбара! Нясі бутэльку і шклянкі!

– Адставіць! – крыкнуў старшы. – Мы пры выкананьні абавязкаў. А чужых няма за сталом? Усе свае?

– Усе да аднаго свае, усе мураванцы ды слабодцы, ды сяброўкі маладой, шаферкі, з Лішчыцаў. Нікога чужога! Усе свае!..

Тым часам Барбара сунула кожнаму паліцаю шклянку і напялэхала да краёў “гары”.

– Выпіце, хлопчыкі, выпіце! І з сабою па бутэлыцы дам. І закуску дам. Давайце! За здароўе маладых! Ну, просім!..

І “хлопчыкі”, якія ведалі, на якое заданьне прыехалі, гакнулі. На гэтым уварваньне няпрошаных гасьцей магло б ціха-мірна і закончыцца, але іх, нечакана-неспадзявана, падзатрымаў дзядзька Пётра. З чатырох братоў Гілевічаў – Ліксандар, бацька Алёшкі, Пётра, Сымон і Валодзя – Пётра быў самы гарачы, порсткі, нястрыманы, ды і ня без прэтэнзій на “артыста”. Ён выскачыў, будучы ўжо на добрым падпітку, з-за стала, крутануўся сярод хаты, тупнуў нагою, затым ускінуў кулакі ўгору і закрычаў:

– Дзеткі мае! Кроўка мая! Зіначка! Марусечка! Лёвачка! Кроўка мая! За вас – на любы крыж пайду!..

Старшаму паліцаю яўна не спадабаўся “выступ” дзядзькі Пётры.

– А гэта што за крыкун такі? Ну-ка забраць і праверыць! – кінуў старшы сваім паліцаям.

– Дык гэта ж Пётра, родны Алёшкаў дзядзька! – пусьцілася ў абарону Барбара. – Гэта ж натура ў яго такая: як толькі вып’е – дык і ўсходзіцца.

Тым часам жанчыны і хтосьці з мужчынаў пацягнулі Пётру ў запечак.

– Дык вот хай ня ўсходзіцца. А то мы хутка ўціхамірым, – прыгразіў старшы. Ubачыў, што “ясак” яго хаўруснікі ўжо атрымалі, і дадаў: – Ладна, гуляйце. Толькі каб нікага крыку.

І паліцаі пайшлі. Іх аж да вазка правяла, з выпіўкай і закускай, сама маці маладога.

Было ўжо зусім цёмна на двары, калі мы з мамай, пакінуўшы п’яную гаману, пайшлі дадому. Як толькі апынуліся на вуліцы, мне надта зарупіла задаць маме адно пытаньне.

– Мама, а чаму дзядзька Пётра крычаў на вясельлі “кроўка мая”?

– Дык гэта ж ён пра сваіх дзяцей. Пра Зіну, пра Марусю... – ня выдаўшы здзіўленьня, спакойна, нібыта даросламу, дасьведчанаму ў такіх рэчах чалавеку, адказала мама.

– Ну але чаму “кроўка”? – не задаволіўся я маміным патлумачэньнем.

– Таму што яны яго родныя, дык і кроўка, так заўсёды пра дзяцей кажуць, – па сутнасьці паўтарыла тое самае мама. – Бачыў, якія злосныя паліцаі заляцелі ў хату? Я ўжо была спужалася, хаця б сапраўды не пастралялі нас...

Размова перайшла на зусім другое, “кроўка” засталася для мяне на пэўны час загадкай.

* * *

Шлюб майго стрыечнага брата Алёшкі аказаўся не трывалым: зусім неўзабаве, праз тры-чатыры месяцы, маладыя разышліся. Думаю, што па волі бацькоў маладой, калі, праз дачку, ім адкрылася страшная таямніца: Алёшка звязаўся з партызанамі, стаў выконваць іх даручэньні. Рэч у тым, што менавіта з вясны 1942-га на Лагойшчыне пачала разгортвацца дзейнасьць

“народных мсьціўцаў”, людзі сталі адчуваць іх прысутнасьць (то паліцая заб’юць, то валаснога бургомістра, то старасту). Алёшка аказаўся надзвычай удалым і спрытным іх сувязным, асабліва, што датычыла паездак у Менск і дастаўкі адтуль зброі. Партызаны лічылі яго “няўлоўным”. Сувязь сваю з антыфашысцкім супраціўленьнем ад жонкі ўтаіць ён ня мог, і ягоныя цесьць і цешча імгненна зразумелі, што можа чакаць іх дачку, калі ўсё стане аднойчы вядома немцам. Такую долю свайму дзіцяці яны, вядома ж, пажадаць не маглі.

Летам Алёшка падаўся ў лес, далучыўся да адной з баявых групаў, якая ўвайшла ў склад знакамітай партызанскай брыгады “Жалязьняк” (дыслакавала на недалёкай Бягомальшчыне). Яго няўрымсьлівая гарачая натура прагла дзейнасьці – і атрымала гэтую магчымасьць. Наступствы аказаліся самымі трагічнымі. Жонка своечасова схапіла “лахі пад пахі”, вельмі своечасова. Дык і ўратавалася. Затое... Затое... Сталі ахвярамі маці, сястра, два браты, пляменьнік. Першага траўня 1943-га іх усіх – як сям’ю партызана – расстралялі немцы. Лёня магла б уратавацца: убачыўшы, што да хаты набліжаюцца карнікі, яна кінулася наўцёкі, у балоцісты хмызьняк за сажалкай, але Барбара так злосна крычала: “Лёня, вярніся!”, што яна, паслухмяная дачушка, вярнулася. Плачучы: “Мамачка, яны ж нас заб’юць”. Усё гэта бачыла суседка.

І яны іх забілі. Забралі, завезьлі ў лес і забілі.

А ў верасьні партызаны расстралялі Алёшку. Ну так: безразважна сьмелага, адважнага, гераічнага партызана пакаралі сьмерцю свае.

Помню, як уляцела ў хату старэйшая сястра Ліна – з крыкам:

- Мама! Алёшку расстралялі!
- Якога Алёшку? – не магла і падумаць пра яго мама.
- Нашага! Барбарынага!..

Расстралялі яго ў нас, у нашай партызанскай зоне. За грубае парушэньне вайскавай дысцыпліны.

У брыгадзе “Жалязьняк”, байцом якой быў Алёшка, трымаўся жалезны парадак – як у армейскіх частках на фронце. І анархічнай Алёшкавай душы было вельмі цяжка гэтага парадку слухацца, яна хацела “творчай” свабоды, самастойнасьці. І прыйшла яму ў галаву думка: а што, калі перавесьціся з “Жалязьняка” ў Лагойскую брыгаду “Бальшавік”, дзе палітруком роты быў дзядзька Сымон (мой бацька). І прычыну прыдумаў: хацеў бы ваяваць у сваім кутку, дзе фашысты пагубілі родных і спажарылі хату. Спадзяваўся, што дзядзька Сымон дапаможа – праз свайго камбрыга – ажыццявіць гэту задуму. І ён самавольна пакінуў атрад, з разьлікам, што праз дзень вернецца, і прыскакаў на радзіму. Наіўная-наіўная задума! Ён нават не пасьпеў пабачыцца з дзядзькам Сымонам. Услед за ім прыскакалі на моцных конях два жалязьнякоўскія “асабоўцы”. Суду не было. Пакаралі на месцы. Адзін з нашых далёкіх сваякоў пасьля апавядаў: “Алёшку сказалі, што яго шукаюць двое нетутэйшых конных партызанаў. І ён усё зразумеў. Забег да мяне ў хату – увесь зьбялелы і як сам ня свой: “Гарэлкі! Хутчэй гарэлкі! І многа!” Я паставіў на стол цэлы слоік самагонкі. Але пасьпеў ён выпіць толькі дзьве шклянкі. У хату зайшлі тыя двое, абязброілі Алёшку і павялі...”

Расстралялі яго і прысыпалі зямлёй на ўскрайку лесу, каля дарогі – каб людзі маглі знайсці. І яго знайшлі. І перазахавалі на нашых слабодскіх могілках. Не адразу, а, можа, толькі праз тыдзень з гакам. Мне давялося быць

сьведкам таго перазахавання (стрыечны ж брат усё-ткі, прыйшоў развітацца). Яго прывезлі ў звычайнай, збітай з крыху пагабляваных дошак, труне. Перад тым, як апусціць у магілу, рашылі на хвілінку труну адчыніць. І – дарэмна. Пазнаць Алёшку ўжо было амаль немагчыма: увесь твар быў разьедзены чорнымі кавернамі. Смуродам дало ад нябожчыка нясыцерпным. “Божа мой! Алёшка! Што ты зрабіў, Алёшка! – забожкала, рыдаючы, цётка Паўліна. – За тваё партызанства немцы загубілі ўсю сям’ю, а ты, а самога цябе... Алёшка!..” Заплакалі і іншыя жанчыны, і таксама божкалі і штось прамаўлялі...

Нашы могілкі – на высокім пагорку, з якога далёка-далёка відна ўся разьлегласьць – і Слабада, і лугі за Слабадой, і Доўгае балота аж па Красны Бор, і сам Красны Бор, і суседнія вёскі, і лясы на даляглядзе... Уся разьлегласьць, па якой так вольна кацілася калісьці Алёшкава “Калініца”.

Ой да ты калі-і-і-ініца-а-а!
Ты ма-а-лі-і-ініца-а-а!
Ой да ты ня сто-ой, ня сто-о-ой
На га-а-ры-ы круто-о-й!..

* * *

Маленькі неабходны эпілог – каб лепш зразумець увесь трагічны сэнс таго, пра што гэты аповед. Каб зразумець усю трагедыю Беларусі, беларускага народу, нашых адвеку сумленных, шчырых, добрых, бяскрыўдных суайчыннікаў. Каб зразумець усю глыбіню трагедыі, трэба да гэтага трагічнага сюжэту зрабіць адну, так бы мовіць, падсьветку. Рэч у тым, што Алёшка быў ня толькі сынам “ворага народу” Ліксандра Гілевіча, схопленга як польскага шпіёна і ў нейкіх Курапатах расстралянага ў 1937 годзе, але – быў яшчэ і пасынкам “ворага народу” Ліксандра Барэйкі, схопленга таксама як польскага шпіёна і ў нейкіх Курапатах расстралянага ў тым жа 1937 годзе. Яго маці Барбара ў першым замужжы была жонкай будучага “ворага народу”, “польскага шпіёна” Ліксандра Гілевіча (сям’я распалася, калі Алёшку было гады тры, ня болей), а ў другім замужжы была жонкай “ворага народу”, “польскага шпіёна” Ліксандра Барэйкі (менавіта ён, айчы, непісьменны вясковы кравец, а пасыля калгасны конюх гадаваў да сьмерці сваёй пасынка Алёшку).

Многія ў свой час пасьпелі пананісваць, што дзеці “ворагаў народу” ў гады вайны пайшлі на службу да акупантаў, сталі калабарантамі. Напэўна, былі і такія, крыўда – пачуцьцё моцнае. Але колькі было Алёшкаў! Непараўнана больш было Алёшкаў – бясстрашных маладых змаганцаў супроць чужаземных захопнікаў!..

Па зразумелых прычынах у фундаментальнай двухтомнай кнізе “Памяць. Лагойскі раён” імя Алёшкі Гілевіча не ўспамінаецца. Як бы і не было такога, і не ваяваў, і не здзяйсняў баявыя подзвігі. Як бы немцы і не загубілі за гэта яго сям’ю – маці, сястру, двух братоў, пляменьніка.

У НЯМЕЧЧЫНУ, НА КАТАРГУ...

У пачатку ліпеня сорок трэцяга жыхароў многіх вёсак Лагойшчыны, у тым ліку і з нашага кутка, вывозілі ў Германію – як танную рабочую сілу, вельмі патрэбную і для шахтаў, і для заводаў, і для баўэрскіх гаспадарак.

Вывозілі цэлымі сем'ямі, і з малымі дзецьмі, усіх, каго ўдавалася загрэбці. Ехалі людзі на сваіх падводах, балазе, у кожнага гаспадара быў і свой конь, і калёсы (з прыходам немцаў усю калгасную маёмасьць вяскоўцы падзялілі).

Прыкладна апоўдні мы ў Слабадзе пачулі: сёння вывозяць айнараўцаў – жыхароў мацінай роднай вёскі Айнаравічы, гэта вярсты за тры ад Слабады на захад, дзе пачыналася партызанская зона. Мы ўсёй сям'ёй (апрача бацькі, бацька ўжо хаваўся, каб не папасьці на вочы немцам) сядзелі – хто на лаўцы ля вуліцы, хто на вялікім камені каля вёснiчак, хто на ганку – у трывожным страшным чаканьні, калі будуць ехаць нашы: і дзед з бабай, і дзядзька Кастусь з сям'ёй, і цётка Ганна з сям'ёй... І вось паказаліся першыя падводы... Адна, другая, трэцяя... На падводах малыя дзеці і ўзяты з сабою скарб – хатулі, клункі. Старэйшыя дзеці і дарослыя ідуць пешкам... Амаль за кожнымі калясьмі, прывязаная да біла, чапае карова. Маму айнараўцы добра ведаюць, пазнаюць, вітаюцца, і разьвітваюцца плачуць...

А вось і нашы... Збоку возу, з лейцамі ў руках, дзядзька Кастусь, за ім дзядзіна Гілена. Дзед, высокі, статны (ён і пасья, да сьмерці, ніколі ня быў сутулы) – за падводай. А на возе, на хатулях, баба Альжбета і чацьвёра ўнучак. Ubачыўшы іх, заплакала, загаласіла мама, усьлед Ліна і Ідзея. Плача і заломвае рукі на возе бабуля, плача і дзядзька. Спыняцца канваіры-паліцаі не дазваляюць, і падысьці нам, каб як належыць родным, разьвітацца – не даюць. Абмен разьвітальнымі словамі на хаду, праз плач і галашэньне. “А мамачка! А татачка! А браточак! А куды ж вас, у сьвет, гоняць?..” “Бывайце, родненькія, бывайце! А хай жа вас тут Бог беражэ!.. А можа ж яшчэ і пабачымся!..”

Усё гэта самае паўтараецца, калі праз колькі хвілінаў наблізілася падвода з сям'ёй маладзейшай мацінай сястры Ганны. Усе разам – і яе Пётра, і іх пяць дачушак. Трое меншых – Мая, Вера і Аня на хатулях, старэйшыя Зіна і Аля побач з маці за калясьмі. За калясьмі і іх любіміца – бурая, з белай пысай, карова. Зноў плачу і балючых словаў не стрываць. А мацней за ўсіх плача дзядзька Пётра – проста глядзець немагчыма, як ён заліваецца сьлязьмі, як яны бягуць ручайкамі па яго даўно ня голеных шчоках. Ён надта добрай і мяккай душы чалавек, рэдкай адметнасьці сем'янін, бясконца любіць і шкадуе дзяцей. Насуперак папярэджаньню “Не спыняцца!”, ён нацягнуў лейцы і спыніў рух. “Кацярынка, – гукае да мамы, – вось, вязу, а куды я вязу іх, маіх дачушчак?!..” І плача, плача. Да мамы кідаецца з плачом цётка Ганна – абдымаюцца, абменьваюцца горкімі разьвітальнымі словамі.

Так і расталіся. Можа, і назаўсёды. Бо хто ж ведае, які лёс чакае іх на чужыне і ці вернуцца калі-небудзь дадому. А хто ведае, што будзе тут з намі? Можа, не пасыпеюць родныя даехаць да той Нямецчыны, як нас тут паб'юць, пастрэляюць ці спяляць жывымі, як у Хатыні, у Ніўках, у Стайках, у Ганях, у Якубавічах... Божа, колькі ўжо загублена народу нявіннага на гэтай няшчаснай зямлі, а канца-краю крывавай калатнечы і не відно нават!..

У канцы дня стала вядома, што ў суседняй Гайне цуг высаенцаў спыніўся, усіх людзей пасадзілі – улегцы – на грузавікі і павезьлі на таварную станцыю, а падводы з хатулямі і каровы сталі здабычай карнікаў і іх памагатых.

І кажа праз колькі дзён мама – мне і маёй меншай на тры гады сяс-

трычцы Ідзеі: “Схадзіце, дзеткі, у Айнаравічы, паглядзіце і дзедаву хату, і Ганьніну, што там робіцца, можа, людзі і астатняе парасыягвалі...” Рэч у тым, што многія айнараўцы пасьпелі ў той дзень высяленьня ўцячы ў лес і ацалелі, і цяпер жылі дома. А жывы чалавек, пакуль жывы, ён і ў самых незвычайных абставінах застаецца самім сабою. У тым ліку і ўзяць-прыхапіць што-небудзь чужое здатны...

І мы пайшлі. Дзедава хата аказалася на замку, – мабыць, як замкнулі, ад’язджаючы, так ніхто і не быў у ёй! Калі ўзышлі на двор, з хлёўчука выбег Жучок, убачыўшы нас, брахнуў неяк абыякава і зноў схавалася. Нас, мяне прынамсі, ён пазнаў, бо я не аднойчы з ім “гутарыў”, але гэта былі ня тыя, каго ён чакаў, і яго сабачае расчараваньне лёгка было зразумець. Мы заглянулі ў хляўчук, ласкава загаварылі да яго, пазвалі, але ён нават не азваўся, глядзеў на нас з балючай тугой у вачах і маўчаў. “Ён, мусіць надта галодны, – сказала сястра. – Трэба заўтра прыйсьці ізноў і прынесці яму есьці”. Пасья, я чуў, казалі, што ён праводзіў “сваіх”, найперш дзеда, аж да вагону таварняка, якім адвозілі высяленцаў у чужыну.

Хата цёткі Ганны была не замкнута, і мы зайшлі. Пуста, глуха, сьляды пасьпешлівых збораў паўсюды – параскіданыя транты, панашаны абутак, абідзе посуд... У пярэднім пакоі, насупроць незаслоненай печы, я прыпыніўся: мне пачулася нейкае дзіўнаватае шапаценьне.

– Пачакай, – затрымаў я за руку Ідзею. – Ты чуеш?

– Нешта шархаціць? – падняла яна на мяне вочы. – Здаецца, во там, пад прыпечкам.

Мы прыслухаліся разам. Так, шархаценьне ішло з-пад прыпечку, з двух вялікіх збануў, якія стаялі на прымацаванай адмыслова для посуду паліцы. Нагнуўся і ўслухаўся пільней: ну, так, большы збан, здалося, аж варушыўся ад нейкага зласьлівага страшнаватага шархацення. Я абхапіў збан абедзвюма далонямі, каб зазірнуць у яго – і ад жаху выпусьціў з рук. Збан ударыўся аб падлогу і раскалоўся на кавалкі.

– Уцякай! – крыкнула, кінуўшыся ў расчыненыя дзьверы, сястрычка. – Уцякай!

З разьбітага збана ва ўсе бакі пырснулі і панесьліся па падлозе чорныя агідныя стварэньні. Тараканы! Можа, цэлая сотня вусатых быстраногіх прусакоў! Ведаў, што гэта ўсяго і толькі насякомыя, і аднак жа і мяне ахапіў, помню, раней не знаёмы мне чорны жах. У два-тры крокі і я пераадолеў адлегласьць ад печы да дзьвярэй і апынуўся на падворку.

– Тараканы, – сказаў усё яшчэ зьбялелай ад пярэпалаху сястры. – Гэта тараканы.

– Яны не напалі на цябе?

– Ды што ты! Яны самі ад страху разьбегліся.

– А каб напалі? Маглі б загрызці! – не магла супакоіцца малая.

– От, дзівачка! Яны самі вельмі баязлівыя. Толькі на выгляд страшныя.

– А чаго яны сабраліся ў збане?

– Відаць, там малако было, вось голад і загнаў іх туды. Яны вельмі пражэрлівыя.

– Хадзем ужо... Ніколі такога страхоўцыя я ня бачыла.

Хацеў прызнацца, што і сам я здорава зьяўляўся ў першае імгненьне, але стрымаўся. Пачуцьцё сораму не дазволіла: мужчына ж усё-такі.

“НЕ МАГУ Я, МІКАЛАЙКА, НЕ МАГУ! Я Ж ЧАЛАВЕК!..”

Дзесьці ў канцы верасня сталася падзея ну проста неверагодная: вярнуўся з Германіі дзед. Хтосьці з нас, малых, убачыў праз акно, як ён заходзіць з вуліцы ў двор, і закрычаў што-сілы: “Дзед! Дзед ідзе! Дзед!” І мама і ўсе мы вопрамецьцю шухнулі з хаты. Ну так: каля ганку стаяў і азіраў падворак дзед. У тым жа пінжачку, у тых жа штанах, у тых жа чаравіках, – якім мы бачылі яго месяцы тры назад. І з твару не змяніўся. У левай руцэ вялікі хатуль, завязаны рагамі накрыж, у правай – ладная напакаваная торба.

– Тата! – закрычала, сарваўшыся на плач, мама. – Татачка! Вярнуліся!..

Сказала “вярнуліся” – і тут жа спахапілася: каля ганку стаіць дзед, а... баба? А дзе баба? Чаму ён адзін?

– А мама? – з вострай трывогай у голасе, падняла вочы на дзеда. – А дзе мама?

– Дзе? Дзе? – нядобрым сярдзітым тонам перакрывіў маму дзед. – Калі чорт на форму ня возьме, дык прыедзе, дабярэцца...

І пайшоў у хату. Мы ўсе – за ім. Са словаў дзеда мы зразумелі, што бабуля, дзякаваць Богу, жыва. Але – чаму ня разам, чаму яна “дабярэцца” пазней?

– Дык што, вас у дарозе разлучылі? – нецярпелася даведацца маме.

Дзед набраў з вядра конаўку вады і са смакам выпіў. Даў зразумець, што засумаваў ня толькі па роднай хаце, але і па вадзе са сваёй студні.

– Сама разлучылася. Бо культурная ж надта, – сказаў, сядоучы на сваё звыклае месца каля стала, дзед. – Людзей, ці бачыш, саромеецца. Вот асталопіна недалэнгая!.. Кажу: “Дзе тыя людзі і каму на цябе патрэбна глядзець?!” Дык не! “Не магу, Мікалайка, не магу, я ж не скаціна!” – гэтыя бабіны словы дзед перакрывіў ейным голасам і з вялікай злосьцю. Бачна было, што вельмі перажывае за такое прыкрае здарэнне: баба недзе засталася ў дарозе! Вярнуўся да хаты бяз бабы! І вядома ж, па яе віне, па яе бабскай дурноце. Як і заўсёды раней, у дзеда заўсёды была вінаватая баба – нашая мілая, бясконца добрая і ласкавая бабуля.

Мы дзеці, не ўлавілі, што ж здарылася ў дарозе, чаму бабуля крычала: “Я ж не скаціна!”, ну а мама ўсё зразумела адразу і ёй хацелася ведаць падрабязнасці.

– І дзе гэта здарылася?

– А ўжо недалёка ад Польшчы, на нейкай таварнай станцыі. Таварняком жа ехалі, і не адны мы ў вагоне. Спыніўся цягнік, адчыніліся дзверы, дык яна і кажа: “Трэба выйсьці... Не магу далей трымаць... Трэба вадзічку пусыціць...” Ну, зьлезьлі. Кажу: “Пускай тут, не адыходзячы! Бо невядома ж, колькі ён стаяць будзе...” Дык не! “Не магу я, Мікалайка, не магу! Я ж чалавек, а не скаціна!” Яна – чалавек! Яна думае, што яна чалавек! Крычу: “Рабі тут!” Дык не! “Ну людзі ж ходзяць! Не магу перад людзьмі...” Крычу: “Якія людзі? Тут адны немцы! Будуць яны на цябе глядзець?” Кажа: “Я хоць во за гэну белую будку...” І пабегла за тую цагляную будку. А цягнік тут жа лязгнуў і крануўся... Я ўскочыў у вагон, што ж мне было рабіць?..

Усё гэта дзед апавядаў са злосьцю і перакрываўляючы бабуліну інтанацыю.

– Дзед, – вытыркнудася адна з унучак, – а калі б і ты застаўся і пачакаў бабку?

– А хатулі? Хатулі ж у вагоне! – незадаволены непрыемным пытаньнем выгукнуў дзед. – Кінуць, каб усё прапала?.. – Памаўчаўшы, дадаў: – А яшчэ... Я падумаў, можа, цягнік зараз спыніцца... Так шмат разоў было на розных станцыях. Спыніцца, пастаіць, тады кранецца, праз колькі метраў зноў спыніцца... А тут – як пайшоў, дык і пайшоў...

– І як мама адна дабярэцца? Яна ж мовы ні слова ня ведае. З табою было прасьцей, ты не развучыўся гергетаць па-іхняму.

Гэта мама ўсім нам нагадала, што ў першую сусветную вайну дзед аж тры гады быў у нямецкім палоне, працаваў у баўэра, і досыць добра падвучыў нямецкую.

– Калі б я не гергетаў па-іхняму, трасцу б яны нас адпусьцілі. А так – як пачаў ды пачаў ім тлумачыць, хто я і адкуль я, і што з партызанамі ня знаюся, што я гаротны селянін, – ну дык і адпусьцілі. Месяцы два, можа, парабілі на гаспадарцы, а тады прыйшоў нейкі мясцовы начальнік, кажа: “Фарэн нах Мінск, патэр, фарэн, фарэн!” І выдалі дакумент, каб усё чыгуначныя ўлады памагалі нам дабрацца да Мінску...

Да канца дня ўсе Айнаравічы ведалі, што вярнуўся з Германіі стары Воць (мянушка дзеда), адпусьцілі немцы. Праўда, Альжбегу сваю ў дарозе згубіў, адзін вярнуўся.

Да вечара не зачыняліся дзверы ў хату, усё прыходзілі і прыходзілі людзі, каб на свае вочы пераканацца, што сапраўды Мікалай Воць дома. Усім здавалася неверагодным, што самі немцы адпусьцілі з катаргі высяленцаў. Амаль усе сьпісвалі на старасьць: маўляў, а якая з іх, старых, нямоглых, карысьць? Адно кармі, а колькі будзе работы? Асабліва з кволай хваравітай Альжбеты.

Праз тыдзень, можа, з гакам, дабралася дахаты бабуля. Нехта з чыгуначных начальнікаў, які ведаў рускую, усё зразумеў, усё пераправярыў (ці сапраўды яе з дзедам адпусьцілі), і пасадзіў яе на якісьці з чарговых таварнякоў.

Радасьці нашай не было мяжы. Толькі дзед не адпусьціўся. Нават не павітаўся. І дзён колькі не гаварыў. Так пакрыўдзіўся за канфуз, які праз яе перажыў. Ну, як жа: жонку ў дарозе згубіў, вярнуўся бяз жонкі!

І ў каторы раз я пачуў знаёмы аповед ужо з вуснаў бабкі Альжбеты.

– Дык я кажу яму: не магу я, Мікалайка, ну не магу пры людзях. Я ж чалавек, а не скаціна!..

Гэта і ўразіла, і запомнілася на ўсё жыццё. “Я ж чалавек, а не скаціна!..”

Дзякуй, дзякуй, мілая бабуля Альжбета, за такі вялікі ўрок маральнасьці, цнатлівасьці, чысьціні. Ці шмат у сьвеце жанчын, якія могуць з табой параўнацца?

І Я ГАНАРЫЎСЯ СВАІМ ЛЁСАМ

Люты сорок пятага. Шэры зімовы сьвітанак. Нядзеля, у школу бегчы ня трэба, і таму я соладка далежваю “сваё законнае” на палатках – дабіраю недабранае за ноч. Сон ужо не бярэ, але кунежыцца пад цёплай коўдрай прыемна. Палаткі, адзін канец якіх на печы, а другі падвешаны на вяроўках да бэлькі, – гэта мая пасьцель: ложкаў усім не хапае. І мне не дасталося. Але лічу, што я ў выйгрышы. Калі трэба – ногі ссоўваю на чарэн, якая

ніколі дарэшты не астывае. А цяпло ёсць цяпло! – асабліва калі за доўгую зімовую ноч хату выстудзіць.

Чую, як стукнулі дзверы, – з надворку зайшла мама. Расплюшчыў вочы, а яна – як бы толькі гэтага і чакала.

– Сыноч, хуценька адзенься і бяжы пазбірай конскія “яблыкі”, пакуль ніхто не апярэдзіў. Конюх толькі што прагнаў коней на вадапой. Напэўна ж, пасля ночы, яны насыпалі на вуліцы свайго “дабра”. Бяжы, сыноч, хуценька! Што ж рабіць, калі няма чым карміць сьвінчо. Аднаго бульбянага шалупіньня ды бурачных ацярэбкаў мала, а вотрубі кончыліся, трэба дамешваць конскія “яблыкі”, у іх хоць трохі аўсу ёсць...

Пакуль мама ўсё гэта гаворыць, я абуваю “буркі” з чунямі, апранаю ватоўку, нацягваю на галаву вушанку. Не скажу, што яе заданьне мяне ўзрадавала, але я ўсё разумею: сапраўды сьвінчо, на якое ў сям’і вялікія надзеі, трэба нечым карміць. Ды і наогул не прымаць да выканання маміны загады ў нашай сям’і не заведзена. Жыцьцё прывучыла нас яшчэ амаль ад калыскі памагаць хоць як-небудзь старэйшым. Хоць пасолом лушчыць, хоць пер’е скубсьці, хоць гусей папасьвіць, хоць надворак падмесьці... Мала, што табе ня хочацца!.. А есьці – хочацца? Вось так – “адкрытым тэкстам” – і гаварылася.

Схпіў у сеначках лазовы кошык – адмыслова прызначаны для грубага ўжытку – і выскачыў на вуліцу. Ведаю, што трэба ісьці ў той канец вёскі, дзе стайня; чым бліжэй да стайні, тым больш навывтрасана конямі гэных самых “яблыкаў”. Але... што такое? Што бачу на ўжо амаль разьвіднелай вуліцы? Нейкая невысочанькая кабеціна – то нагнецца, то разagneцца, і ў левай руцэ ў яе таксама кошык, і пасоўваецца яна туды ж, у той бок, куды нацэліўся і я. Дык гэта ж яна збірае сьвежыя конскія “яблыкі”? Тут і сумнявацца нечага! Упільнавала, як прайшлі коні да Бануковай студні на вадапой – і тут жа выскачыла! Усяго на якія дзьве-тры хвіліны апярэдзіла мяне. Скеміўшы, ажно атаропеў на імгненьне. Вось дык фокус! Гэта ж можа наша галоднае сьвінчо застацца бяз “яблычнай” дамешкі! Ну не! Мы свайго ня ўпусьцім! Эйш, якая спрытная знайшлася! І хто ж гэта? Старая Церыха? Ці старая Спасьбеніха? Пакуль са сьпіны не пазнаю: у доўгай ватоўцы, у чорных валёнках, галава замотана тоўстай шэраю хусткай. Мабыць, усё-такі Церыха. Бо і ў яе, ведаю, ёсць падсвінак і карміць яго таксама няма чым. Зрэшты, беднасьць-нястача пануе амаль у кожным двары. Калі па вызваленьні зноў згарбузавалі калгас – адразу ж, амаль на другі дзень, – аб’ядналі ў адзін табун ня толькі коней, аб’ядналі і ўсе палеткі, чым ні былі засеяны, і зжыналі ўжо як агульнае, калгаснае, і ссыпалі ў агульны калгасны сьвіран. І хуценька здалі дзяржаве – каб карміць армію, фронт, так бы мовіць, на перамогу. І бульба туды ж пайшла – і на фронт, і ў горад, карміць рабочы клас, чыноўнікаў, наогул – гараджан.

Прабач, цётка Церыха (калі ты Церыха), але я цябе абганю, і ўсё, што насыпана аж да стайні, будзе маё. Тут далікатнічаць не прыходзіцца. Тут ня проста спаборніцтва. Тут, можна сказаць, змаганьне за жыцьцё. Няхай сабе і за сьвінячае, але – за жыцьцё. Ня можа ж нашае сьвінчо падыхаць ад голаду! “Яблыкі”, “яблыкі” конскія я павінен прынесці дадому! Дык я ўжо, даруйце, цырымоніцца ня буду.

І як міргнуць вокам, я абагнаў старую Церыху і амаль у яе пад носам пачаў хапаць яшчэ незашэрхлыя на морозе, востра духмяныя (даруй, Гос-

падзе) “яблыкі”. І чую знаёмы голас, але зусім ня Церышын, а малады, чысты, звонкі.

– Ого, які ты ўвішны! Нават насупроць майго дому падбіраеш, – тое, што мне належыць па-праву...

Я зірнуў на таўсмата закутаную кабёціну – і, ня тое, што збянтэжыўся, а можна сказаць, спалохаўся: канкурэнткай у паходзе па конскія “яблыкі” аказалася... маладая настаўніца нашай пачатковай школы Натальля Міхайлаўна. Дачка Міхася і Антуніны Давідовічаў. Да вайны яна паспела закончыць першы курс Менскага педтэхнікуму, і цяпер ёй, як чалавеку з педагогічнай адукацыяй, прапанавалі працу ў школе, а вучобу прадоўжыць завочна. Гэта была на рэдкасьць ветлівая, з высокім пачуццём годнасьці, маладая інтэлігентка. Божа прасьветлы! І гэта яна, настаўніца, нароўні са мной, неабчэсаным падшыванцам, падбірае на вуліцы конскія “яблыкі”? Чаму менавіта яна, а ня маці Антуніна? Захварэўшы была маці, ляжала з высокім палам. Іначай бы яна не пусьціла дачку-настаўніцу на такую работу. Бацькі ганарыліся Натальляй, і было ад чаго: тады яшчэ званьне настаўніка было ў нас у вялікай павазе. У нас – і па ўсёй Беларусі.

Я здагадаўся буркнуць Натальлі Міхайлаўне “прабачце” і падбегаю даўся ў канец вёскі, абмінаючы досыць спорныя кучкі “яблыкаў”: няхай падбярэ яна. Штосьці з гэтага “дабра” прынёс дадому і я, хоць ня столькі, як чакала мама. Патлумачыў ёй – чаму, і яна выказала свой каментар з усёй прастанароднай непасрэднасьцю:

– Во жывём, дык жывём! Нават настаўнікі г... збіраюць!..

Ня думаю, што гэты выпадак зусім ніяк не паўплываў на маё бачаньне жыцця, на маё разуменьне нашай сацыялістычнай рэчаіснасьці. Напэўна, штосьці такое ў душу запала – што прарасьце нашмат пазьней, як зерне ісьціны. Але ў цэлым гэта не магло пахіснуць майго тадышняга перакананьня, што мы жывём у самай шчаслівай на зямлі краіне.

І я ганарыўся сваім лёсам.

ФАІНА

Да вайны ў нашай Слабадзе, як, зрэшты, і ў суседніх вёсках, была завядзёнка: для выпасу прыватных (не калгасных) кароў людзі наймалі на ўсё лета пастуха, а ў памагатыя яму – ад кожнага двара, па чарзе, даваўся падпасак – не абавязкова хлапец-падлетак, ці дзяўчына, а магла быць і сталая, ці зусім пажылая жанчына, – як у каго выходзіла. Калі ў каго ніяк не выходзіла – прасілі адбыць “радоўку” якога-небудзь падшыванца са шматдзетнай сям’і, – за пэўную нязначную плату, звычайна – за добры пачастунак (кавал хлеба са скварчынай, бутэлька малака, пара вараных яек). Пад час нямецкай акупацыі, калі ўсе калгасныя землі – і ворыўныя, і сенажаці – былі падзеленыя вяскоўцамі (дарэчы, усім пароўну: па сем гектараў), справа з наймам аднаго пастуха чамусьці разладзілася, кожны гаспадар пачаў клапаціцца пра выпас сваёй кароўкі сам. Звычайна гэта было заняткам моладзі – падлеткаў і дзецюкоў, і займаліся яны гэтым ахвотна, нават з радасьцю, бо збіраліся ўсе разам, у адным месцы, вялікай грамадой, і было весела, прыдумлялі шмат розных забаў і гульняў, помнячы, вядома, што за каровай трэба сачыць, каб не забралася ў збажыну і не нарабіла шкоды. У нашай сям’і, пачынаючы з другога лета вайны, роля пастушка – стала і надоўга – была

адведзена мне. Чаму не старэйшаму на два гады брату Леўку – зараз патлумачыць не магу, відаць, яму хапала іншай працы па гаспадарцы. Але кожны дзень – і зранку, з усходам сонца, і пасля палудня – выводзіў на павадку ў поле нашу карміліцу я. “Карміліцу” – сказана не занадта, а зусім дакладна: на дзесяць душ сям’і (восем дзяцей) – адна карова.

У верасьні 1943-га бацька пойдзе ў партызаны, і мы перабярэмся – далей ад бяды – у маміну родную вёску Айнаравічы, бліжэй да вялікага імшарнага, з выспамі сярод дрыгвы, лесу. Тады гэта лічылася, што мы ў бежанцах. А ў ліпені-жніўні мы яшчэ жылі ў Слабадзе, і маім штодзённым абавязкам было пасьвіць карову.

Тым пагодным душнаватым адпаўднёвікам мы сабраліся ўжо амаль усе – чалавек дваццаць – на першым выпасе Пётраў равок, часовым, каб адсюль падавацца з каровамі далей – ці ў Смаляковы раўкі ці на Красную горку, дзе травы для пашы – і на дзесяць такіх статкаў хопіць. У вялікай грамадзе – толькі тры дзяўчыны: Нюрка, Валька і Фаіна. Нюрцы ўжо амаль сямнаццаць, ужо дзеўка, невысокая, танклявага стану, драбнаватая тварам, крыху востраносая, заўсёды вясёлавокая. Усе ведаюць, што лічыць сябе прыгажуняй. На прадвесні наступнага году стане маладой палюбоўніцай камандзіра невялікай, “тутэйшай”, партызанскай брыгады – маршчыністага, кручканосага, досыць плюгавага фанабэры, а ў сярэдзіне траўня, у час апошняй франтальнай нямецкай блакады партызанскіх зонаў Меншчыны, падалася з ім на Палік і недзе там прапала, дамоў не вярнулася. Казалі, што пры прарыве блакады загінула. Валька... Ну што пра яе казаць? Яшчэ дзяўчо, няма і трынаццаці, вельмі шустрая, усё бягом, і надта хораша пяе старыя народныя песні, якім навучылася ад дачасна памерлай маці. А вось Фаіна... О, Фаіна! Тут і пачынаецца аповед пра галоўнае.

Рэч у тым, што ў тое лета я моцна закахаўся ў Фаіну. Праўда, аб гэтым і па сённяшні дзень ніхто, апрача мяне, ня ведае, нават і не здагадваецца. Канешне ж, ня ведала і не здагадвалася – ні тады, ні пасля – і яна сама. Ды і адкуль ведаць, нават падумаць такое? Па-першае, ёй ўжо амаль пятнаццаць, а мне яшчэ і дванаццаць ня споўнілася. Тры гады розніцы ва ўзросьце. Пра якое каханьне можа быць гаворка? Па-другое, хіба я хоць адным словам, ці нейкім знакам-намёкам даў каму-небудзь дагадацца пра гэта? Ні ў якім разе! Ні словам, ні знакам! Гэта была мая поўная таямніца. Недатыкальная, незачэпная, ад усіх на сьвеце глыбока-глыбока схаваная. І аднак жа гэта была праўда. Чым часцей мне ўдавалася яе пабачыць – тым больш яна мне падабалася, і тым мацней тахкала ў грудзях сэрца. О, Фаіна! Такой прыгожай дзяўчыны я нідзе і ніколі ня бачыў. Асабліва зачароўваў мяне яе мілы, вечна ўсьмешлівы тварык – у сьветла-ружовых шэрачках, з цёмна-карымі вочкамі, з кірпатым носікам, з поўненькімі пунсовымі губамі. З кароткай, не па вясковай модзе, кудлатай стрыжкай. Ростам, праўда, магла быць трохі вышэй, але гэта мне так бачыцца цяпер, праз многія дзясяткі гадоў, а тады – усё ў ёй мне здавалася ў самы-самы раз, усё на заглядзеньне, на любаваньне ды мілаваньне. Нікога, ніводнай дзяўчыны ва ўсім навакольні побач з ёй не паставіш. І я – яе кахаю! Адзін я. Бо ведаю, што ніхто з вясковых хлопцаў да яе яшчэ не заляцаўся і не заляцаецца. О, шчасьлівец! Гэта ж трэба валодаць такой таямніцай!

Цяпер, на першым, часовым, выпасе, усе пастухі і пастушкі разьбіліся на тры групы. Дзяўчаты – Нюрка, Фаіна і Валька трымаюцца разам, бліжэй да

сваіх кароў. Мы – маладзейшыя падлеткі, “падшыванцы”, згрудзіліся сваім колам, паселі на дол і чакаем, якую каманду дадуць старэйшыя дзецюкі, якім ужо па шаснаццаць-сямнаццаць, бо права на ініцыятыву – толькі за імі, вырашаюць яны. А яны, іх чалавек пяць, стаяць купкай крыху воддаль і, падлавата хмылячыся, нешта заўзята абмяркоўваюць. Нарэшце рушылі да нас. І адзін з іх, можа, менавіта аўтар паскуднай задумы, сказаў:

– Шантрапа! Слухайце нашае рашэнне. Мы зараз забіраем сваіх кароў і праз Смаляковы раўкі рушым на Роўніцу. Вы хочаце пайсці туды разам з намі?

Хто ж гэта не захоча разам з імі, важакамі, быць у адной грамадзе?! Гонар які нам, “шантрапе”, аказваецца! Таму і адказ на пытаньне прагучаў амаль хорам: “Хочам! Усе хочам!”

– Ну дык даём вам заданьне: акружыце неўпрыкмет Нюрку, злавіце яе, паваліце на зямлю, загаліце сукенку і паглядзіце, што там ёсць... А тады гэтаксама і Фаіну... Вы зразумелі? Калі гэта ня зробіце – з намі дарогі на Роўніцу вам няма.

“Шантрапа” зрэагавала на заданьне па-рознаму. Першымі падхапіліся і выказалі гатоўнасць дзейнічаць Лявось і Анцік.

– Го, дык гэта нам і самім цікава! – выгукнуў амаль з захапленнем Лявось.

Адзін за адным пападхопліваліся з долу і ўсе астатнія падшыванцы. Усе ды ня ўсе. Адзін падняцца проста ня змог – так агаломшыла яго пачутае. “І Фаіну? І яе зловяць, і павалюць на зямлю, і будуць загальць?.. Маю Фаіну? Во гэтыя Лявосі і Анцікі?.. Нізашто! Я пабягу і скажу ёй, каб уцякала! Каб гэтага паскуднага гвалту не адбылося!..” Пакуль нешта падобнае моўчкі выкрывалася ў збунтаванай душы, над галавой прагучаў вокрык аднаго з завадзілаў:

– А ты – што сядзіш? Ня хочаш з намі на Роўніцу?

– Хачу, хачу! – амаль спалохана прамармытаў я і таксама падхапіўся з долу. Каб я ды быў адлучаны ад усіх? Каб застаўся адзін са сваёю каровай? Пра такое падумаць няможна!..

І вось, захмялелая ад прадчування незвычайнасці таго, што зараз будзе рабіцца, зборня нацкаваных зялёных дурняў рушыла туды, дзе стаялі дзяўчаткі. Апошнім, метры за два-тры ад змоўшчыкаў, кльпаў я. Ня мог ня кльпаць. Вядома, памагаць ім чыніць паскудства я ня буду, але ж і зусім далёка быць не павінен, бо значыць – здрада грамадзе. А галоўнае – я думаў пра Фаіну: як папярэдзіць Фаіну? Як сказаць ёй, каб яна ўцякала дадому?

Тут належыць зрабіць адно патлумачэнне, каб чытач не ўсумніўся: адкуль сярод аднароднай вясковай “шантрапы” раптам узяўся такі ну проста шляхетнага выхавання падлетак? Ніякай асаблівай шляхетнасці ў ім не было, і нішто з гэтак званага “вясковага ідыятызму” яму не было чужое, і яго таксама (гэта чыста ўзроставае) пачынала моцна цікавіць тэма для дзяцей, так бы мовіць, забароненая, ці дакладней сказаць – неадпаведная, дачасная. Тым ня менш, Кацярынін або Сымонаў “грамадзей” сярод усёй грамады падлеткаў прыкметна вылучаўся адной асаблівасцю: наймавернай любоўю да чытання мастацкай літаратуры, апантанай цягай да кнігі, а значыць, і начытанасцю, а значыць, і ўсё больш актыўным уваходжаннем у высокі духоўны сьвет станоўчых герояў літаратуры. Мушу з вялікім засмучэннем канстатаваць: ніхто, ніводзін з маіх вяс-

ковых аднагодкаў даваеннай пары кніг не чытаў, не любіў чытаць, не цікавіўся імі, літаратуру вывучалі яны ў межах школьнай чытанкі – па прымусу, “настаўніца загадала”. Я да сваіх дзесяці гадоў перачытаў горы кніг, у тым ліку і не прызначаных для дзяцей, кнігі і беларускіх, і рускіх, і замежных аўтараў. І жылі ў мяне ў душы, і вабілі і хвалявалі, трымалі ў палоне хлапчукоўскае сэрца вобразы кніжных дзяўчынак. Найперш, гэта Алёнка з аповесці Якуба Коласа “На прасторах жыцця” і Тоня Туманова з рамана М.Астроўскага “Як гартавалася сталь”. Асабліва – Алёнка. Шмат разоў чытаў-перачытваў гэтую аповесць, безліч разоў вяртаўся ў думках-марах да яе чароўна-мілай постаці, ведаў на памяць яе размовы-дыялогі са Сыцёпкам, і жыў я, калі гаварыць пра гэтыя пачаткі маладых пачуццяў-жаданняў, у таварыстве такіх прывідаў-ценяў, як Алёнка, у сьвеце асаблівай мройнай чысціні і прыгажосці, дзе месца для пошласці і дзікуства не было. Наўрад ці хто-небудзь у вёсцы, тым лікам і сябрукі-падлеткі, здагадваўся пра гэту інтэлігентную заганау (ці хваробу?) ў наогул звычайнай істоце вясковага “рыштанта”, “прабітніка”, “пасадоўніка” (лазіць па чужых садах), хоць і вядомага ўжо заядлага кніжніка. З гадамі, у пару юнацкасці, гэта “загана” будзе ўва мне мацнець, перарастаючы ў пажыццёвы маральны прынцып.

Вось чаму тое, што павінна было зараз на маіх вачах адбыцца, ужо не спалучалася з маім разуменьнем адносінаў паміж ім і ёю, між хлапцом і дзяўчынай. Ну а тым больш, што гэты паскудны гвалт не абміне і Фаіну. Ня кніжную, далёкую і бясплотную Алёнку, ці Тоню, ці дачку капітана Гранта Мэры, а – зусім рэальную, жывую прыгажуню Фаіну, на якую ўжо каторую пару моліцца ўпотаікі мая бедная рыцарская душа.

Дзяўчаты ўбачылі, што хлопцы ўсёй зборняй, за выняткам бальшуноў, кіруюцца да іх, і, няйначай як у прадчуваньні чагосьці нядобрага, насцьцярожыліся. Глядзяць і чакаюць. Вось пярэднія, з брыдкімі неразумнымі ўхмылкамі на мызах, параўняліся з імі і ўжо на два-тры крокі абмінулі іх – і раптам рэзка разьвярнуліся і, па камандзе Лявоя “У атаку!”, кінуліся на Нюрку. Усёю гурмой – на адну безабаронную Нюрку.

– Чаго вы? Здурнелі, ці што? – закрычала Нюрка, вырываючыся з добрага дзясятка ўчэпістых дужых лап. Яна пасьпела ўдарыць аднаму-другому па твары, плонуць аднаму-другому ў вочы, але сілы былі няроўныя, і вась яна ўжо распластаная дагары на зямлі, брыкаецца, адбіваецца нагамі, штосілы крычыць “Пусьціце!.. Паскуды!..Пусьціце!..”, але калі на кожную руку і нагу налегла па двое зусім не малалетніх хлапчукоў – дзе ж яна абароніцца, дзе возьме сілу, каб разматляць гэту разьятраную азартам, ашалелую зграю. І яны загалілі яе выпшэй поясу і пад яе дзікі крык садралі штонікі...

Як толькі змоўшчыкі напалі на Нюрку, Валька мітульгом пстрыкнула прэч – да сваёй каровы. А Фаіна... спачатку як бы разгубілася – ці ня кінуцца сяброўцы на дапамогу, але ўбачыла, што справа безнадзейная, і таксама пусьцілася бягом туды, дзе пасьвілася яе Лысуха, як быццам тая зможа абараніць сваю пастушку ад дурнога брыдкага гвалту. Стоячы воддаль ад месца ганебнай экзекуцыі, я парываўся крыкнуць Фаіне: “Бяжы дамоў! Цяпер яны нападуць на цябе!.. Бяжы!” – але духу на гэта ў мяне не хапіла, рыцар аказаўся з мяне зусім ніякі. Фаіна, ужо стоячы ля каровы, глядзела сюды, дзе толькі што была сама. Тым часам маладыя ваўкадавы Нюрку адпусьцілі, яна сядзела на зямлі і, ад бяссьільнай злось-

ці, прыніжаная нялюдскай абразай, плакала і нешта пагрозылівае абяцала ачмурэлым кабылятнікам.

Як і было дамоўлена, цяпер кабылятнікі павінны ўсё тое ж зрабіць і з Фаінай. Хоць Фаіна і ня ведала пра змову, але адразу ж нутром адчула, што наступнай ахвярай ідыёцкай забавы зборні будзе яна. І як толькі ўбачыла, што зграя разьдзялілася напалам, каб з двух бакоў захапіць яе ў акружэньне, імгненна рванула ад каровы ў бок вёскі. Але і наперарэз ёй кінуліся аж трое, і сам лычаты шырокароты Лявось з драпежна ашчэранымі ікламі. “Уцякай! Фаіна! Хутчэй уцякай!” – моўчкі, але на ўвесь голас і на ўсё сэрца крычаў наўздагон дзяўчыне бездапаможны “рыцар”. Лявось пасыпеў такі заступіць уцякачцы дарогу і ўжо хацеў абхапіць яе ў свае абшчарэпы, як Фаіна з бегу, з разгону так ударыла яму кулакамі пад бараду, што той паляцеў дагары вобзем. “Ай, малайчына Фаіначка! Ай, малайчына! – ад радасьці я ледзь не запляскаў у далоні. – Так яму і трэба гэтаму дурному Лявосю!..” Фаіна, нібы на новым дыханьні, яшчэ шпарчэй пусьцілася па касатору да вёскі. Лявось тым часам не сьпяшаўся падымацца, і тыя двое, што павінны былі даганяць Фаіну, падбеглі, разгублена-спалоханыя, да яго. У Лявося праз тоўстую ніжнюю губу слянявілася кроў. Пасьля казалі, што ад удару ў яго надсекся аб зубы язык.

Неўзабаве пасьля гэтай прыгоды я апынуўся ў Айнаравічах у “бежанцах” і амаль на працягу году Фаіны не сустрэкаў. Пабачыў ужо толькі пасьля вызваленьня з-пад немцаў у ліпені сорок чацьвёртага. Фаіна стала трохі вышэй ростам, выразней акруглілася ў паясьніцы, папаўнела ў грудзёх, адным словам, ужо зусім, як у нас гаварылася, “увабралася ў дзеўку”. Падрас на год і я, паявіліся новыя зацікаўленьні і клопаты, і ад той леташняй “закаханасьці” нічога не засталася – і ні сьледу шкадаваньня аб тым, што яе ня стала. Але на Фаіну, пры выпадковых сустрэчах, глядзеў з павагай і лічыў самай прыгожай сярод яе ровесніц. Бачыў яе на рэдкіх у той пасьляваенны год вечарынках, любавалася, як яна хораша, лёгка “таньчыла” полечку ці вальса, з якой годнасьцю трымалася ў пары з “кавалерам”. Хоць пра якога-небудзь пэўнага яе кавалера нічога чуваць не было. Дый пра якіх кавалераў можна было гаварыць? Усіх старэйшых нежанатых хлопцаў забралі на фронт адразу ж па вызваленьні, а ўсіх дзецокоў 1927-га году нараджэньня ўжо ў жніўні загрэблі на вайсковую службу як чарговых прызыўнікоў (праўда, папасьці на фронт яны не пасьпелі).

З восені я пачаў хадзіць у Гайну ў школу, на шчасьце, у пяты клас – улічылі год вучобы пад немцамі. Першую зіму хадзілі разам са мною і яшчэ некалькі падлеткаў, але хутка амаль усе адсяліся. Адны падаліся ў Менск на зароботкі (хто на будоўлю, хто ў нянькі). Гэта былі самыя што ні ёсьць уцёкі ад голаду. Другія ўпрэгліся ў штодзённую працу ў калгасе, дзе зарабіць нічога не заробіш, але хоць трохі чаго ўкрасьці – можна. Па школе сяброў у мяне не было, але ўвогуле з некаторымі слабодскімі падлеткамі дружбу я вадзіў – не аднымі ж кнігамі бавіў я вольны ад вучобы час. Аж да канца сорок шостага году такім маім дружбаком-сябрам быў на тры гады за мяне старэйшы Тодзік. Сябраваньне нашае пачалося яшчэ ў апошні перадваенны год, калі я хадзіў у трэці клас Слабодскай сямігодкі і да мяне настаўніца падсаджыла ў суседзі Тодзіка. Рэч у тым, што па ўзросьце ён ужо

павінен быў хадзіць у пяты клас, але ў яго, бедалагі, зацягнулася дзіцячая хвароба “нетрыманьня”, і яна зрывала яго вучобу: хлапчук ад сораму, калі бяда здаралася ў школе, на ўроку, зусім пакідаў вучобу. Так-сяк да трэцяга класу ён дайшоў і вось – стаў маім суседам па парце. Усе дзеці, канешне ж, ведалі пра бяду Тодзіка і з дзіцячай жорсткасцю абzywалі яго адпаведнымі брыдкімі мянушкамі, і мне, прызнацца, ніякай радасці ад такога суседства не было; але хлопец быў натуры добрай, спакойны, ціхмяны, нават маўклівы, і мы досыць хутка зблізіліся, затаварышавалі. Нярэдка я дапамагаў яму – асабліва ў рашэньні задачак – і на ўроку, і дома. У сорок пятым розніца між намі ў гадах была добра бачна, вучобу ён кінуў, стаў працаваць на конях, быў досыць рослым, моцным і кемлівым у бытавых справах дзецюком. Толькі бедна жыў – з маці і меншай сястрой – неймаверна. На нагах, абкручаных анучамі, – чуні, глыбокія, за костачкі, самаробныя гумовыя галёшы, іх клеілі ў вёсцы з аўтамабільнай гумы; штаны – з нейкага тоўстага і лубянага, як брызент, палатна, і брудныя, і зацяганыя, але падмены ім не было нават і на сьвята. Такая ж зацяганая, латаная-пералатаная, ватоўка на плячах. На вечарынкі ён калі і прыходзіў, дык толькі паглядзець, бо сам ня ўмеў танцаваць ані, мабыць, і не спрабаваў нават. Іншы раз я загаворваў з ім і пра слабодскіх дзяўчат, вядома, маіх равесьніц, чакаў, што ён нешта цікавае скажа на тэму, самую для нас актуальную: хто на каго кідае вока, ці робіць нясьмелыя заляцаньні, ці нават пачалі парачкаю “хадзіць”. Але нічога асаблівага ад гэтага маўчуна не даведаўся. Звычайна ён паведамляў, хто куды збіраецца ехаць на працаўладкаваньне – каго цётка ці дзядзька забірае ў Менск, а каго і за межы Беларусі. Між іншым сказаў, што нібыта збіраецца неўзабаве выехаць і Фаіна: забірае да сябе старэйшая сястра, жонка афіцэра, у нейкі далёкі, ці не прыморскі, горад. Помню, тады я падумаў: то і добра, што паедзе, тут ёй раўні сярод хлапцоў няма і блізка, адны лапатнікі і грубіяны, а там яе пакахае афіцэр, ці марскі капітан, ці нават артыст або музыка, і яна будзе першым каханьнем і вернаю жонкай выдатнага, знакамітага чалавека... О, Фаіна! Яна варта такога шчаслівага лёсу, бо яна – ня проста прыгажуня, а валадарка высокай крылатай душы, можа, і сама стане вядомай, сьпявае ж і танцуе вунь як прыгожа!.. Паедзе яна – і я буду думаць пра яе толькі так: высока і чыста...

Высока і чыста...

Была ўжо глыбокая восень, але стаяла пагода і было цёпла. Аднаго дня, ужо амаль на зьмярканьні, мама зайшла ў хату і сказала:

– Ідзі, сыноч, сустрэла Тодзіка, дык сказаў, што лазьня гатова, ён жа сёння лазеншчык... Так што – бяры вядро, вёнік, мыла, рушнік, споднікі – і бяжы...

І я хуценька сабраўся і шуснуў з хаты. Колькі гадоў пасля вайны ў нас яшчэ працавала калгасная лазьня – досыць прыстойная па тым часе лазьня, з трох аддзяленьняў: раздзявалка, умывальня і парылка. Спосаб карыстаньня быў адвечны, стары: накаляліся дачырвана камяні, на іх плёхалі конаўку вады – і парылка рабілася “пеклам”. Аматы пары лезьлі на цапкі хвастацца. У парылцы стаялі дзьве вялізныя бочкі вады: адна з гарачай, другая з халоднай. Зрэшты, па халодную, калі не хапала, выскоквалі і на двор – да крынічкі. Напаліць лазьню прызначаўся – па чарзе – мужчына, а наносіць дзьве бочкі вады, як правіла, даручалася сям’і, дзе мужчынаў не было. Таксама па чарзе.

Я так шпарка, амаль падбегам, джгануў па вуліцы, што нават не заўважыў, што ў сваім двары, на “ганачку” з двух пляскатых камянёў, стаіць Тодзік – сам сённяшні лазеншчык.

– Пачакай! – пачуў яго глухаваты мяккі голас.

Я запыніўся. Ідучы ад “ганачку” да шчарбатых крывых варотаў, ён нягучна прагаварыў:

– Хадзі сюды. Нешта скажу...

Такого тону – інтрыгоўна-таямнічага, даверліва-насыцярожанага – ніколі раней у яго голасе я ня чуў. Зразумеў, што сапраўды зараз пачую штосьці вельмі незвычайнае, падышоў да варотаў і пільна ўставіўся ў яго перайначаны незнаёмай мне шчасьліва-зладзеяватай ухмылкай твар.

– Ты знаеш што...

Сказаў гэта і запнуўся, нібы ўсё яшчэ вагаўся: а ці адкрываць мне гэтае сваё сакрэтнае “нешта”. Кратаў у нейкай дурнавата-блазенскай усмешцы губамі і не сыпяшаўся прадоўжыць.

– Што? – ня вытрымаў я ягонай задоўгай, як мне здалося, паўзы.

– Я па...ў Фаіну...

Стараюся зараз уявіць, што ў мяне ў тое імгненне напісалася на фізіяноміі, і – не магу. Помню толькі, што праз секунды дзье-тры з майго раптам перасохлага роту выскачыла:

– Як?..

Больш дурнога пытання, як у такім разе гаворыцца, задаць я ня мог.

– Ну як?.. Так, як усе...

У адказе Тодзіка пачулася нотка здзіўлення: маўляў, хіба ты ня знаеш, як? Пранізаны наскрозь, як ударам току, пачутым, я ўсё яшчэ глядзеў на яго пераможна-шчасьлівую мызу і, спадзеючыся на нейкае выратавальнае ўдакладненне ў навіну, спытаў:

– Фаіну?

– Ну, Фаіну...

– Ты брэшаш! – выгукнуў я праз секунду-другую і паўтарыў яшчэ больш злосна: – Ты брэшаш!

– Дальбог! Магу паклясьціся, калі ня верыш! – упэўнена, нават з запалам, прагаласіў Тодзік.

Наўрад ці ў гэтых маіх словах ён адчуў голас злосьці і пратэсту. “Брэшаш!” – ну, значыць, хлусіш, выдумляеш, нахабна жартуеш... Пра злосьць ён і думкі дапусьціць ня мог. Ён жа прызнаўся ў сваёй вялікай радасьці самаму блізкаму сябру. Больш даверыць такую таямніцу ў яго не было каму, такім абы-каму не пахвалішся. А зусім не сказаць нікому было немагчыма, яго проста расьпірала ад пачуцьця ўпершыню зьведанай асалоды – ад усьведамленьня першай у жыцьці дзецюка інтымнай заваёвы. Самае страшнае для мяне было якраз тое, што я адразу ж яму паверыў – і па яго выглядзе, і па асаблівасьцях выказу таямніцы я адразу ж адчуў, што гэта – праўда. Праўда! Тодзік і... Фаіна! Вось гэты вахлак-абдзіртус, у парваных чунях, у брудных брызентавых портках, у латанай-пералатанай, сапрэлай ад поту ватоўцы – і гэная чароўная, можна сказаць, казачная прыгажуня, будучая абраньніца афіцэра, ці артыста, ці пісьменьніка...

– А... калі... гэта? – спытаў, ужо амаль ненавідзячы свайго шчасьлівага сябра.

– Сёння, у лазьні. Яна прыйшла ваду насіць у бочкі, іхняя чарга. Ну,

я памог, канешне... У парылцы ўжо было цёпла, каменныя нагрэліся... Яна скінула куфайку і села да мяне, на тую шырокую лаву, ну, знаеш, што каля сцяны... Я паклаў ёй руку на плячо – нічога, прыгарнуў да сябе – не вырываецца... Тады пахіліў яе на лаву – маўчыць, братка ты мой, і хіліцца!.. Ну, а далей неяк усё само сабою...

Ледзь даслухаўшы ягоны аповед, я спытаў:

– У цябе з ёй каханьне? Вы будзеце жаніцца?

– Якое каханьне? Якое жаніцца? Я нават ніколі не пагаварыў з ёю. І не правёў ні разу... Дзеўкі, як казаў гэны Вуйт, яны, брат, такія: каці – і пакоціцца...

– І Фаіна?..

– А што, яна ня дзеўка?..

Апусьціўшы галаву, прыбіты і зьнішчаны, я пастаяў яшчэ толькі долю хвіліны. А тады:

– Дык я... пабягу, – сказаў, – хачу раней папарыцца...

– Бяжы, там усё гатова. Лазьню я выпаліў добра...

І я пабег. Джгануў, як быццам хацеў уцячы ад нечага нясьцёрпна брыдкага і страшнага, несправядлівага. А насамрэч – ад жыцця. І буду ўцякаць ад яго яшчэ доўга-доўга.

А Фаіна неўзабаве пакінула Слабаду назаўсёды, і я ні разу пасля таго яе ня бачыў, і нічога пра яе ня ведаю.

ЗА ДОКТАРА БЫЛА МАМА

У чэрвені 1946 году, зусім нечакана-неспадзявана, мяне апанавала хвароба, якую медыкі па-кніжнаму называюць рэўматызм, а людзі вясковыя – прасьцей і карацей: раматус (з націскам на другім складзе). Паводле медыцынскіх даведнікаў, гэта – хвароба інфекцыйнага паходжання (у тым ліку ад ангіны), выяўляецца ў запаленьні спалучальных тканак, з пераходам на суставы – каленныя, ступянёвыя, локцевыя. Самым жа небяспечным лічыцца тое, што працэс ахоплівае сардэчна-сасудзістую сістэму (у кожным выпадку, без вынятку), вядзе да гэтак званых “парокаў сэрца”. Асабліва нападае гэта хвароба на дзяцей ад сямі да пятнаццаці гадоў. Мне ішоў пятнаццаты. І ў канцы лета я ўжо ведаў, што ў мяне “парок сэрца”. На ўсё жыццё. На ўсё жыццё – абмежаваныя фізічныя нагрузкі, фізкультура толькі лёгка, бо – адышка, сэрцабіццё, слабасць.

Дык вось нечакана-неспадзявана я адчуў, што мне пачало – з вострым болем – ламаць у каленях ногі. Ды так, што ўжо праз колькі дзён стала амаль немагчыма хадзіць. Боль усё ўзмацняўся. Сказаў пра гэта маме, – каму ж яшчэ? Ды яна і сама ўбачыла, што са мной бяда. А тым часам заканчваўся вучэбны год. А да школы ў суседняй Гайне – каля трох кіламетраў. Вось ужо каторы дзень аднакласнікі вучацца без мяне. Каб дайсьці да Гайны – і думаць няма чаго. Гэта мяне вельмі засмучала, якраз выстаўляліся ацэнкі за апошнюю чвэрць і за год. І ня толькі гэта. Незадоўга да хваробы я з радасцю падахвоціўся працаваць калгасным паштальёнам – разносіць газеты, лісты і грашовыя пераводы ў Слабадзе і суседняй Мураванцы. Афіцыйна значылася, што гэту працу выконвае мама, бо па ўзросьце я не падыходзіў, адказная служба, але насамрэч паштавіком, ды яшчэ і запраўскім, быў я. У калгаснай канторы за гэта

налічалі трэць працадня, што мяне мала цікавіла, працадні ў калгасе тады былі пустыя, “палачкі”, мне быў важны доступ да прэсы: усе газеты да таго, як разьнесці падпісчыкам, я перачытваў сам. Гэта было мне і платай, і ўзнагародай. І вось – абрываецца гэтая мая ўцеха, нехта павінен мяне замяніць; добра, калі на нядоўга, а калі, ня дай Бог, надоўга?

Мама, а яна ўвогуле была непісьменная, не магла ведаць пра маю хваробу ўсё тое, што ведалі медыкі, але яна вызначыла дакладна: гэта – раматус. З дзяцінства помніла, што ўсюкую хваробу суставаў і касцей у вёсцы адвеку называлі раматусам. І помніла, чым і як яго лячылі. Мама бачыла мае пакуты ад болю, мае перажыванні і за школу, і за пошту, і наважыла лячыць мяне сама – тым спосабам, які быў ёй найбольш вядомы і ў добрыя вынікі якога яна наймацней верыла. Відавочна, на падставе практыкі гэтак званай народнай медыцыны. Лячэнне мурашкамі. Мурашынымі ваннамі. У апошні час недзе чытаў, што яшчэ ў Савецкім Саюзе гэты спосаб быў забаронены, бо масавае карыстанне ім вяло да вынішчэння мурашнікаў і надзвычай карысных для лясной гаспадаркі маленькіх істотаў. Ці быў летам 1946-га гэты закон у сіле – ня ведаю, але калі б нават і быў – хіба мая мама з ім палічылася б?

Накарміўшы і адправіўшы ў школу малечу, мама паставіла ў напаленую печ два вялізныя чугуны вады – няхай нагрэваецца, а сама ўзяла мяшок са шчыльнага палатна – не бульбяны, а збожжавы, узяла рыдлёўку і пайшла ў Баранава – так называўся невялікі лес паміж Слабадой і Гайнай. Лес быў мешаны, хваёва-лісьцёвы, у ім было шмат асін і бяроз, сустракаліся дубы і вязы, ясені і клёны, але пераважалі яліны і сосны. У лесе было шмат грыбных мясыцінаў і шмат мурашнікаў, асабліва пад высознымі кашлатымі ялінамі на пагорках. Мама знайшла мурашыны дом найбольш “густанаселены”, які аж кіпеў ад скопішча “жыхароў”, і спрытна насыпала рыдлёўкай таго мурашніку ў мяшок, амаль па завязку. Закінула за плечы і прынесла дадому.

Далейшая падрыхтоўка “працэдуры” адбывалася на маіх вачах. Мама ўкаціла ў чыстую палавіну хаты вялікую, каля метра вышыняй, кадзь – стаяла запасная ў сеначках, набітая розным дробным хламам. Выкуліла ў кадзь тры два вялізныя чугуны гарачай вады, а затым перасыпала туды з паўмяшка, можа трохі менш, мурашніку. Узяла ў качарэжніку вілы і старанна перамяшала вілачнікам насыпанае. На хату пайшоў востры кісаваты дух.

– Папруцянелі, бедненькія, і мурашачкі, і іх беленькія яечкі, – сказала мама. Нагнулася і апусціла руку ў ваду. – Гарачаватая, трэба развесці. – Прынесла і выліла ў кадзь з паўвядра халоднай вады. І зноў акунула даланю. – Цяпер добра. Разьдзявайся і залазь, – гэта ўжо да мяне. – Можа, напачатку здасца гарачавата, але трэба прыярпецца, негарачая не паможа. Залазь!..

Я быў ужо досыць высокі на рост і забраўся ў кадзь без асаблівай напругі. Сапраўды, адразу вада здалася надта гарачай, але я хутка сыярпеўся, тым больш, што гарачыня імгненна прыглушыла боль у каленях. Я сядзеў у кадзі, склаўшы ногі па-азіяцку, вады было па пояс. Сядзеў і прыслухоўваўся, як успрымаюць працэдуру мае каленныя суставы. І думаў: сказаць маме ці не сказаць, што першы раз я адчуў, як ламанула ў каленях, калі стаяў у сыцюдзёнай вадзе ў яміне-бухтачы і лавіў маленькіх, як сьліжы, шчупачкоў, якіх загнала ў нашу крынічную рэчачку падчас нерасту. Рэчачка наша – адзін з першавытокаў Гайны, а Гайна – прыток Беразіны. Шчупачкоў мы, падлеткі, лавілі элементарным спосабам: закасвалі выпшэй каленяў

штаны і муцілі нагамі ваду ў бухтачцы так заўзята, што бедныя шчупачкі нарэшце вытыркалі носікі. Тут мы іх і хапалі. Помню, як аднойчы, калі я стаяў у вадзе і чакаў рыбацкай удачы, у каленях маіх азваўся востры боль. Калі праз нейкі час мой раматус разгуляўся ва ўсю, асабіста я не сумняваўся, што прычына захворвання – у тым пераахладжэньні ног. Адным словам, шчупачкі вінаватыя, шчупачкі! Прызнацца маме ў гэтым баяўся, не хацеў яе засмучаць, што так неразумна, з-за такой дробязі набываю такую цяжкую хваробу.

Тым часам зайшла мама з тоўстай пасьцілкай-рызаўкай на руцэ.

– Знаеш, мне казалі, што трэба накрыць кадзь пасьцілкай, каб ты і дыхаў гэтай мураўінай парай, каб яна ў нутро ішла табе, тады хутчэй вылечышся...

Трэба дык трэба! Буду ня толькі купаць у мурашынай ваньне ногі, але і дыхаць мурашкамі. Абы памагло. Абы хутчэй памагло!

Мама накрыла кадзь пасьцілкай і сказала:

– Калі стане нядобра – кажы, я буду тут.

Ведала мама, што можа стаць кепска ад гэтай ядавітай мурашынай пары. Не прайшло, мабыць, і пяці хвілін, як я адчуў, што задыхаюся і млею, і падаў з кадзі голас. Мама тут жа сыцягнула рызаўку, я адкінуў галаву і, шырока зіпаючы ротам, пачаў удыхаць паветра. У наступныя разы працэдуры мама ўжо не накрывала мяне ў кадзі.

Дзіва ня дзіва, але мая хвароба пайшла на папраўку. Боль у каленях патроху цішэў, самапачуваньне патроху весялела. Пасьля кожнай працэдуры я ляжаў з закутанымі коўдрай нагамі ў ложку. І вось аднойчы стаўся эпізод, якім і хачу закончыць гэты аповед, бо ён мяне моцна ўразіў. Ня Бог ведае, што здарылася, можна сказаць, зусім нічога асаблівага, і аднак жа. Неяк перад абедам заходзіць у хату мой аднагодак Сыцёпка Дрозьдзік і працягвае мне невялічкі кубачак... печаных вішняў. Так, так, печаных! У нас, у Слабадзе, на пачатку вішнёвага сезону, калі бубкі яшчэ добра не наліліся і толькі зьлёжку зачырванелі і былі цьвярдзя і нясмачныя, – вішні пяклі. Насыпалі на патэльні і ставілі ў напаленую печ, у гарачы дух. І яны там распарваліся, паўнелі, мякчэлі і рабіліся незвычайнай смачной. Так раней часу вясковыя дзеці адкрывалі вішнёвы сезон. Ці трэба гаварыць, што падбіваў нас на гэта недайд, жыццё ў надгаладзь? Чаму дапары зрывалі з дрэваў і зялёныя яблычкі...

Каб апаражніць кубачак, мама прынесла металёвую місачку і перасыпала ў яе Сыцёпкаў гасьцінец. Бубкі былі яшчэ зусім сьветленькія, недасьпелыя, але смачнейшых за іх вішняў я, мусібыць, ня еў ніколі ў жыцці. І як жа я быў удзячны сябруку, што ён здагадаўся прынесці мне такі жаданы пачастунак!..

Ужо колькі дзесяцігодзяў, як Сыцяпан Барэйка (па вулічнаму – Дрозьдзік) загінуў недзе на цаліне, а я і дагэтуль – не, не, ды і пасмакую яго печаныя вішні.

ШКОЛА БАЛЬНЫХ ТАНЦАЎ

Педвучылішча рыхтавала настаўнікаў пачатковай школы (1-га – 4-га класаў). У ідэале – гэта педагог-універсал: ён павінен быў валодаць асноўнымі амаль усіх прадметаў, якія вывучаюцца ў наступных класах сярэдняй школы: мова, літаратура, матэматыка, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства,

фізкультура, а таксама яшчэ і некаторымі дадатковымі, спецыфічнымі прадметамі для школьнікаў-пачаткоўцаў, як, напрыклад, каліграфія (чыстапісаньне), сьпевы, маляваньне і нават агародніцтва. Хто сёньня ведае, што ў пасьяваенным Менскім педвучылішчы мы цэлы год вывучалі такі прадмет – “Агародніцтва” (“Овощеводство”, бо выкладаўся на рускай мове). Настаўнік вясковай пачатковай школы павінен быў умець вучыць дзетак і гэтаму – як садзіць і даглядаць агародныя расьліны. Скажыце: хіба ня мудрая была ўстаноўка органаў народнай асьветы? Ну, і самым важным прадметам, які ў сярэдніх школах не вывучаўся, была гісторыя педагогікі. Здаецца, два поўныя семестры мы ґрунтоўна вывучалі станаўленьне і разьвіцьцё педагогагічнай навукі – ад старажытнасьці да нашых дзён. Вывучалі ва ўсіх асьпектах асновы і прынцыпы навучаньня і выхаваньня дзіцяці – выхаваньня маральна-этычнага, эстэтычнага, патрыятычнага, само-сабою – фізічнага. Здаецца, ужо даўно нашае сёньняшняе настаўніцтва гэтую навуку і ня нюхае!..

Вялікае значэньне ў педвучылішчы надавалася эстэтычнаму выхаваньню будучага настаўніка пачатковай школы. Значэньне надавалася вялікае, а сродкі выдаткаваліся на гэта – малыя. Напрыклад, усе разумелі, як важна даць нам, студэнтам педвучылішча, музычную адукацыю. Але ж для гэтага патрэбна закупіць шмат розных інструментаў і набраць шмат прафэсіянальных выкладчыкаў. Такое, на жаль, педвучылішчу, а дакладней, самой дзяржаве, было не па кішэні. І ўсё абмежавалася прадметам “Сьпевы”, які выкладаўся, трэба сказаць, вельмі сур’ёзна, пяняньню вучылі нас строга, як і каліграфіі. Пазапраграма на быў створаны, помню, гурток дамрыстаў, у які пачаў хадзіць і я, але зусім хутка ён распаўся, відаць, па тых жа прычынах. У адным з класаў стаяла старэнькае, хрыпата-дзяркатае піяніна, і многія дзяўчаткі там пастаянна музіцыравалі, – яно ўсё брынчэла і брынчэла.

Але клопат пра эстэтычны бок выхаваньня не пакідаў кіраўніцтва педвучылішча, і восеньню сорок дзявятага для жадаючых пры нашым клубе адкрылася Школа бальных танцаў. “Настаўнік павінен умець прыгожа танцаваць класічныя бальныя танцы, – пераконвалі нас ініцыятары гэтай задумы. – Вы паедзеце працаваць у глухія куткі Беларусі, і вашым абавязкам будзе праводзіць у вёсцы культурную работу, у прыватнасьці – вучыць мясцовую моладзь прыгожа танцаваць. Ды і для сябе гэта патрэбна: ну які ты інтэлігент, калі ты ня ўмееш хораша станцаваць і той жа вальс, і той жа кракавяк, і падэспань, і падэпатэнэр, і руска-славянскі...”

Пераканаўча? Яшчэ як! Канешне, трэба запісацца! Праўда, высьветлілася, што гэтыя ўрокі будуць платныя, бо арганізоўваюцца прыватным чынам, дырэцыя толькі дала дазвол на іх. Ну, але пяць рублёў за ўрок – ня Бог ведае, якія грошы, так што – будзем вучыцца таньчыць!

Урокі бальных танцаў – раз у тыдзень, вечарам – праводзілі Лёва і Рува, акардыяніст і балетмайстар. Яны былі аднолькавага ўзросту, гадоў па трыццаць, і вельмі падобныя між сабой з выгляду, – як блізняты. Я іх адрозьніваў па колеру вязаных швэдараў – у аднаго больш бежавы, у другога больш ружовы. Ну і па тым, хто браў у рукі акардэон. А так – абодва дзябёлыя, таўстаплечыя, гладкія тварам, дробныя чорныя кучары аднолькава коратка пастрыжаныя, у абодвух шэрыя штаны аднолькава даўгаватыя і таму прыспушчаныя на туфлі. І дзелавітай энергіі ў абодвух было – хоць адбаўляй.

– І так, – пляскаў у далоні Рува, – паказваю яшчэ раз: так-так-так,

так-так-так, так-так-так-так!.. Пабраліся за рукі, парамі, пад музыку – рушылі! Пайшлі-пайшлі! Вочань харашо! Выдатна!.. Стоп-стоп-стоп! Цяпер другі такт!..

За рукі, парамі... Вось тут і быў момант, для многіх зусім не фармальны: каго выбраць у пару, з кім і сёння, і ў наступныя разы танцаваць. Хлопцы, як і мае быць, выбіралі паненак, партнёршаў. Я прапанаваў скласьці мне пару першакурсніцы Галі – высокай, чарнявай і чарнавокай, з доўгімі на плечах валасамі, прыгажуні. Яна прыглянулася мне яшчэ раней, на якойсьці з вечарынак у клубе, але я тады не падышоў да яе, у танец не запрасіў. Па-першае, танцор з мяне быў ніякі, і я на круг ня кідаўся, па-другое, я быў страшэнна сарамлівы наконт знаёмстваў, хваравіта сарамлівы, быў проста недарэка: загаварыць з незнаёмай дзяўчынай – ну ніяк не адважваўся. Вось каб яна першая звярнулася, загаварыла, тады б і я знайшоў слова-другое. Ну, але ж тут усе мы, разам чалавек дваццаць, на ўроках бальных танцаў, і партнёршу трэба выбіраць, ды і яшчэ пасыпашацца, а то які спрытнага перахопіць і застанешся салапяка з носам. І я пасыпашаўся: стаяў ужо наўмысна непадалёк і да чарнавокай прыгажуні падышоў першы:

– Дазвольце з вамі...

Гэта было ўсё, што я сказаў ёй за ўвесь той вечар на ўроках.

– Калі ласка, – ціха пагадзілася яна.

Ведаючы свае “выдатныя” здольнасці да скокаў, я ўвесь наструніўся, каб правільна зразумець каманду і ўжо на першых жа кроках не засьведчыць сваю касалапасыць.

– Партнёры глядзяць адзін аднаму ў твар і міла ўсьміхаюцца. Цалавацца не абавязкова! – здасціпнічаў Рува.

Я кінуў вокам на пары і ўбачыў, што сапраўды... і Вася ўсьміхаецца і штось гаворыць “свай” Лідзе, і Сашка аб нечым весела перамаўляецца з Розай, і іншыя... У мяне – ня толькі ні ўсьмешкі, ні слова, але і глянуць ёй у твар не магу, гляджу паўз яе галаву ўбок. Гэткія пары бачыў я ня раз на вечарынах у вёсках: ён верне твар у адзін бок, яна ў другі, і ніякіх перамовак, тым больш усьмешак. Не танцуюць, а – працуюць, робяць цяжкую работу, высільваюцца, як рабы на галерах.

Рэжа на акардэоне Лёва, там-там-тамкае пасярод залы Рува, шоргаюць дзясяткі падэшваў аб дашчаную падлогу. І раптам: “Стоп! Стоп! Стоп!” – крычыць зусім прафесійна, па-балярунску Рува і падыходзіць да мяне. Пары сыцішыліся, чакаюць.

– Ты за што яе так ненавідзіш? – пытае мяне насмешліва, але нязлосна Рува.

– Чаму? – запырачыў яму пытаньнем я, паколькі ні пра якую ня навісыць і гаворкі не магло быць.

– Гэта я ў цябе пытаю: Чаму? Чаму ты яе, такую прыгажуню, ненавідзіш?

– Нічога я не на... не ненавіджу! – блытаючыся ў зьбегу трох “н” адпарываваў я зусім сур’ёзна Руву.

– Дык а чаму ты не глядзіш на яе? Чаго ты вернеш галаву то на Дом Ураду, то на Камароўку? А ну-ка зірні на партнёршу!

І я зірнуў. І нават амаль усьміхнуўся. Але толькі на імгненьне. Бо тут жа патупіў вочы. Пасьпеў заўважыць, што міла-збянтэжана ўсьміхнулася і яна. Ёй і сапраўды няёмка: выбраў за партнёршу – і ні разу ня гляне, і ні слова ніякага...

На наступных уроках я ўжо спрабаваў што-небудзь і сказаць сваёй чорнавокай, і спытаць пра што-небудзь неістотнае, але на большае духу не хапіла. “Большае” рашыў выказаць сваім адметным спосабам. Ну вядомы ж на ўсё вучылішча “пііт”, некаторыя гумарыстычныя і сатырычныя рэчы студэнты ведаюць на памяць. Дык вось: спробу першага звышасцырожнага прызнання ёй я зраблю ў вершах. Так бы мовіць, накрамзольно хоць невялічкі мадрыгал. І пры выпадку перадам ёй. Хай прачытае. Гэта пазбавіць мяне ад пакутлівага заікання і чырванення. Будзе ведаць – дык неяк дасьць зразумець і мне. Маўляў, дзякую, але... А можа і прыме да сэрца, і з гэтага пачнецца... Для вершыка выбраў вельмі любімую мной форму трыялета (Багдановіч вінаваты!). І назву даў “Трыялет”.

Ты сэрца маё ўсхвалявала,
Як першая краска вясной.
Нясьмелай, цнатлівай красой
Ты сэрца маё ўсхвалявала.

Пасьля тут іх будзе нямала
Цвісьці на паляне лясной.
Ты ж сэрца маё ўсхвалявала,
Як першая краска вясной.

Вырваў з дарагога нататніка аркушык белай васкаванай паперы і перапісаў чыста і па ўсіх правілах каліграфіі. Склаў аркушык начэцьвера і паклаў у левай нагруднай кішэньцы футболкі, побач з камсамольскім білетам. Менавіта той восеньню я купіў на “таўкучцы” новую фланелевую футболку з дзьвюма нагруднымі кішэнькамі на замочках. Такім чынам, у левай кішэньцы “Трыялет”; як толькі закончыцца ўрок – я спрытна, каб ніхто не зьвярнуў увагу, суну Галі ў руку лісток. І танец закончыўся, і музыка абарвалася, і парачкі пачалі рассыпацца... Затрымліваю далонь, за якую хачу разьвітацца, левай рукой выходзіваю аркушык з кішэнькі, суну Галі ў руку, ціха кажу: “Гэта вам, вазьміце...” – і хачу бегма кінуцца прэч. Не пасьпяваю кінуцца, як чую здзіўлена-спалоханы вокліч студэнткі:

– Грошы? Навошта?..

Кідаю позірк на разгубленую дзяўчыну і бачу: у яе руках – перагнутая надвое старублёвая купюра. У імгненьне вока выходзіваю купюру з яе рукі і, ахоплены полымем сорама і ганьбы, бягу з залы. Ужо ня ёй, а сабе пад ногі кідаю: “Прабачце, прабачце!..”

Чаму атрымаўся такі страшэнны канфуз, я зразумеў адразу. Учора давалі стыпендыю, сто сорок рублёў. Сорок паклаў у кашалёк на штодзённыя выдаткі, а соценную купюру – у левую кішэньку футболкі, дзе і камсамольскі білет, каб грэла сэрца. Туды ж засунуў і лісток з “трыялетам”. Ну і паблытаў, гад! Ад хваляваньня. Пра вершык помніў, а на старублёвую купюру забыўся.

Адразу ж пасьля маіх ганебных уцёкаў з залы спаткацца выпадкова з Галяй ня собіла – каб па сьвежых сьлядах растлумачыць ёй дзіўнае маё паднашэньне. Тым больш, што ўрокі бальных танцаў чамусьці абарваліся. Ну а час ішоў і рабіў сваю справу. “Хваляваньне” было, відаць, зусім павярхоўнае – як лёгкае рабаціньне на ціхай вадзе стаўка. Да сапраўднага хваляваньня было яшчэ далёка, вельмі далёка. Як і да сапраўдных вершаў

“пра гэта“. Што я хацеў даць чарнавокай прыгажуні ў ручку – яна ніколі так і не даведаецца. Хіба што прачытаўшы – праз трыццаць гадоў – раман у вершах “Родныя дзеці”?

Вось гэта магчыма, зусім магчыма.

УПЕРШЫНІЮ Ў МАСКВЕ

Навіна была настолькі неспадзявана радасная, што я пачуўся шчасліва агаломшаны: мяне ўключылі ў групу студэнтаў, якіх ва ўзнагароду за выдатную вучобу павязуць на экскурсію ў Маскву. Проста неверагодна! Я еду ў Маскву! У Маскву! Ды аж на цэлы тыдзень! І прысьніцца не магло такое. Марылася, думалася неаднойчы: о, каб патрапіць – хоць бы на адзін дзень! – у чырвоназорую сталіцу Радзімы, – але пылкае мара імгненна астуджалася цывярозым разуменьнем свайго рэальнага становішча. За што, за якія шыпы ты зможаш ажыццявіць паездку, калі жывеш, можна сказаць, надгаладзь? Па-першае, гэта ж трэба аплаціць у абодва бакі дарогу, па-другое, аплаціць гасьцініцу. Ды яшчэ ці ўдасца ўладкавацца ў тую гасьцініцу. Каб гэта там жыла якая твая радня ці хоць бы знаёмыя, каб было дзе прыпыніцца і пераначаваць ноч-другую... Але ні сваякоў, ні знаёмых у Маскве ў мяне не было. Ну і такой бяды! Усё яшчэ наперадзе. Прыйдзе той заповітны час – і мая мара здзейсніцца. І я пабачу слаўную сталіцу Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік сваімі вачыма, і пабачу сьцены і вежы Крамля, і пабуду на Краснай плошчы, і ў Маўзалеі Леніна. Я буду стаяць у вечары на плошчы, глядзець на рубінавыя зоры на вежах і думаць: дзесьці там зараз працуе дзеля шчасся ўсіх савецкіх людзей і ўсіх працоўных сьвету Ён – мудры з мудрых, вялікі з вялікіх, геній эпох і народаў Іосіф Вісарыёнавіч Сталін. Тады пра яго я думаў толькі так і не іначай.

І вось – еду! 30-га сьнежня ад’язжаем, 31-га раніцай ужо будзем там, у Маскве. У групе – 12 чалавек. З нашага, 4-га курсу – Аркадзь Жаўток, Соня Фікс і я. Павязе нас у якасьці педагога-кіраўніка выкладчык беларускай мовы і літаратуры Абрам Эвадзьевіч Лорман. Ён і сказаў – тады ж, паведамляючы нам радасную навіну: “Само сабой зразумела, пастарайцеся апрануцца лепш, каб мелі выгляд, будзеце прадстаўляць студэнцкую моладзь Беларусі...” І мне здалася, што пры гэтым ён асабліва пільна паглядзеў на маю міласць. Ну напэўна ж паглядзеў! І ня так сабе. А ўявіў мяне ў той заношанай ватоўцы, якую ўжо трэцюю зіму я цягаю самааддана-нязьменна і ў якой ён мяне, канешне ж, бачыў. Тут трэба зрабіць маленькае патлумачэньне. Бяда была ня толькі ў тым, што апранаха была зацяганая, з зашмальцаванымі рукавамі, прыкішанымі і іншымі аблямоўкамі, – было бачна, што ватоўка не фабрычнага, а саматужнага вясковага вырабу, без намёкаў на талію, з адтутуркнутымі сьпераду падаламі, – увогуле, разьлічаная на тое, каб у ёй хадзіць па вадзі да студні ці насіць у рэзьгінах стружанку карове. У такой ватоўцы – у Маскву? – напэўна скрывіўся ў думках Абрам Эвадзьевіч. Здаецца, я правільна прачытаў яго погляд. А можа, і без яго намёку зразумеў, што перада мной узнікла задачка ды і яшчэ якая: такая, што можа ўсё к чорту сарваць – усю маю сьвятлістую радасьць. Значыць, трэба шукаць выйсьце. От жа няшчасьце гэтае – наша вясковая беднасьць, галеча наша пасьяваенная, усё яшчэ непераадоленая, нязжытая!..

Доўга раздумваць, як рашыць задачку, не давалася. Выйсьце бачылася

толькі адно: пазычыць у кагосьці з хлопцаў больш-менш прыстойнае паліто, то бок, часова памяняцца адзеньнем. Практыка такая ў мяне ўжо была: двойчы, каб схадзіць у рэдакцыю газеты, я апранаў чорны чыгуначны шынэль Броніка Шыркоўскага, са згоды гаспадара, вядома. На гэты раз з вялікай просьбай-мальбою я звярнуўся да суседа па ложку студэнта 3-га курсу Антона Юркевіча, – далікатнага характарам, надзіва ветлівага і незвычайна прыгожага чарнявага хлопца са Смалявіччыны. І – пчасьце ўсьміхнулася: Антон ад слова згадзіўся. Яшчэ і пажартаваў: “О, маё паліто ў Маскву зьездзіць! Гэта ж не абы-які гонар!..” А тады дадаў: “Ды і дзеда добра напалохаю, як заяўлюся дадому ў тваёй ватоўцы.” (Антон з дзяцінства застаўся без бацькоў і выхоўваўся ў дзеда.).

І так задачка вырашаная. Праз два дні – у дарогу.

І пакланіўся кожны ў пояс:
Бывай, наш горад дарагі!
Бывайце! Нас чакае поезд,
Маскоўскі, семдзесят другі.

Гэта – першыя радкі паэмы “У дзіўным горадзе Маскве”, якую напісаў адразу ж па вяртанні, 9 і 10 студзеня 1951 году. Напісаў з той жа лёгкасцю і ў тым жа стылі, як і свае ранейшыя педвучылішчныя вершаваныя опусы “Пабоішча” і “Фрагменты”. Ад пачатку да канца вытрыманую, з аднаго боку, у традыцыі одапісу (штучны высока-патрыятычны пафас), з другога – спрэс замешаную на гумары, на камізме сітуацый, і гэтай устаноўкай на сьмех надзьмуты пафас тут жа разбураўся, ператвараўся, дзякуючы гіпербалізацыі, у гратэск. Каб пасля не вяртацца да гэтай рэчы, прывяду некалькі найбольш характэрных строф:

Сябры! Хачу праўдзівым быць:
Аркадзя наш яшчэ з вакзала
Пачаў патроху церабіць
Аполак ракаўскага сала.
Калі ж забраліся ў вагон –
Узяўся так самааддана,
Што я спужаўся: як бы ён
Не апруцеў ля чамадана.

Нарэшце!.. О, пчасьлівы лёс!
Сьвяза ад радасьці спаўзала,
Калі цягнік мяне прынёс
Да Беларускага вакзала.

А як трымаліся мы, братцы,
Калі спускаліся ў метро!
Ад нечаканасьці, прызнацца,
Перавярнулася нутро.
І ўніз і ўгору – самаходам,
Няйначай цуд перад табой –
Нясецца лесьвіца з народам.
Сама сабой! Сама сабой!
І мы ідзем туты чаргою...
Ускочыў я на чортаў пас,
А ён як выгнецца дугою!
Ну, думаю, апошні раз –
Апошні раз пабачыў сонца!
Бывай, Масква! Бывайце ўсе!..

Як поезд выскачыў з нары.
Астанавіўся – толькі вечер
Пранёсся хваляй угары.
Затым няведамая сіла
Ня меней тысячы дзвярэй
Адразу насыцеж расчыніла –
І мы ў вагон: скарэй, скарэй!
Аркадзя ледзь не прышчаміла.

Пасяліліся мы на ўсе дні гасьцяваньня ў будынку Маскоўскага педвучылішча № 2 – такая была дамоўленасьць паміж аднапрофільнымі ўстановамі, такая, відаць, была ў тых часы і завяздэнка, – каб абысьціся без гасьцініцы (у Маскве – у гасьцініцы? – беларускія навучэнцы?). Пасьля таго, як уладкаваліся (атрымалі цюфякі, простыні, коўдры), Абрам Эвадзевіч сказаў:

– Сёньня вы да канца дня свабодныя, распараджайцеся часам, як знаеце, ідзіце знаёмцеся з горадам, гуляйце, праграма наша пачнецца заўтра зранку. Я прыду да вас а дзевятай.

Сам наш кіраўнік, наколькі помню, пасяліўся ці то ў нейкіх сваякоў, ці то ў добрых знаёмых.

У нашым распараджэньні заставалася яшчэ больш палавіны дня, і мы, падзяліўшыся на двойкі-тройкі, паводле інтарэсаў, засьпяшаліся ў асьнежаны, ужо сьвяточна прыбраны горад. А вечарам сабраліся ў адным з пакояў на агульную складку-вячэру – сустракаць Новы год. Неверагодна, але без віна. І было нам вельмі весела, настрой ва ўсіх быў – нястрымна радасны. І сьпявалі песьні, і жартавалі, і дзяліліся першымі ўражаннямі ад знаёмства са сталіцай. Адметнасьцю застолья быў маскоўскі чай, сагрэты на саратаўскім газе: упершыню ў жыцці ўсе мы пабачылі ў той вечар гэты чуд – газавую пліту. Доўга стаялі і любаваліся гаварлівым блакітным полымцам.

Перад сном, у спытачку, старонкі якога захаваліся, я зрабіў, так бы мовіць, дзёньнікавы запіс, які хачу тут падаць як красамоўнае сьведчаньне бязмежнай наўнасыці тыповага маладога правінцыяла, рамантыка-ідэаліста па сьветаўспрыняцьцю і строю душы.

31. XII. 1950 года.

“Масква! Толькі цяпер, знаходзячыся ў Маскоўскім педвучылішчы №2, веру ў шчасце, якое сустрэла мяне на стыку двух гадоў. Толькі цяпер я ўпэўнен, што гэта не сон і не мара, а светлая ява. Я ўбачыў цудоўны казачны горад, горад шчасця, горад сонечнай радасці савецкіх людзей. Маскоўскі метрапалітэн! Гэта – верх дзівосаў. Я некалькі разоў сыходзіў і зноў садзіўся на гэтага “вогненнага змея”, стралой вылятаючага з цёмнай нары. Так здаецца ў першую хвіліну. На вакзале ж, будзь гэта плошча Свядлова ці бібліятэка імені Леніна, на фоне светлай, блакітна-ружовай мармуровай сцяны, у яркім святле тысячы электрычных лямп “вогненны змей” – гэта цудоўны поезд, з прыгожымі фарбаванымі вагонамі, якія ззяюць і праменьца бліскучым металам і шклом. А самі вакзалы! Цяжка паверыць, што гэтыя выдатныя збудаванні знаходзяцца пад зямлёй. Вялікія прасторныя залы з высокай і светлай, выпуклай унутр, столлю, прыгожыя, аздобленыя калоны, ідэальная чысьціня, і шырыня, прастор! А экскалатар! – гэтая “лесніца-чудзесніца”, што йдзе сама сабой. Так цікава, так выгодна, так зручна! Стаў – і панесла цябе на метраў пяцьдзсят угору або ўніз – куды жадаеш! Пры тым, усё так проста і зусім бяспечна! І ўсяго 50 капеек білет. Можаш ездзіць цэлы дзень, можаш

аб'ехаць увесь горад, можаш толькі адну астаноўку. Як хочаш. Пакуль што метро – самае выдатнае, што зрабіла надзвычайнае ўражанне на мяне і маіх таварышоў. У гэты ж дзень пабывалі на плошчы Маякоўскага, на вуліцы Горкага, Садовай і іншых. Вуліцы – выдатныя, усе шырокія такія, як наш Савецкі праспект. Былі ў кінатэатры “Масква”. Залы – а іх два – не зусім важныя, горшыя, чым у нашай “Перамозе”. Чытальная зала і фойе – выдатныя. Напэўна, гэта не самы лепшы кінатэатр, ёсць і лепшыя. Глядзелі мы “Далеко от Москвы”. Карціна выдатная. Як і чакаў – у Маскве незвычайны рух. Тысячы машын розных памераў, аўтобусы, тралейбусы, трамваі бесперапынна, патокамі імчацца ў розных напрамках. Бывае, што ў адным толькі напрамку ідуць яны ў тры рады. Вуліцы можна пераходзіць толькі там, дзе ўказана, прычым, тады, калі міліцыянер-рэгуліроўшчык астановіць на хвіліну паток машын”.

Сярод усіх пунктаў нашай гасцязальнай праграмы, а іх было небагата, самымі значнымі, галоўнымі, якія ў першую чаргу і хвалявалі нас, былі два: Маўзалеі У. І. Леніна і Музей падарункаў таварышу Сталіну.

Хто з тагачаснай савецкай моладзі, упершыню прыехаўшы ў Маскву, ня марыў абавязкова пабачыць Леніна – вялікага правадыра Кастрычніцкай Рэвалюцыі, якая пачала новы адлік часу ў гісторыі чалавецтва? Што да мяне, то, збіраючыся ў дарогу, я ў першую чаргу думаў менавіта пра гэта – пра наведаньне Маўзалею. Я пабачу Леніна! Я пабачу Леніна! Якая гэта будзе незвычайная ў маім жыцці падзея! Напэўна ж са мною штосьці адбудзецца – ні жыць, ні думаць, ні глядзець на сьвет па-ранейшаму я ўжо не змагу, бо: я пабачыў Леніна!

Дзень той быў вельмі марозны, але бязьветраны, і стаяць у чарзе да Маўзалею было ня холадна. А чарга праз усю Красную плошчу, пераважна – дзеці. У школах пачаліся канікулы, і іх прывезлі ў Маскву на экскурсію ня толькі з блізкіх, але і з досыць далёкіх куткоў краіны. Помню, што я стаяў моўчкі, гаварыць не хацелася, душа поўнілася прадчуваньнем незвычайнага, настолькі высока-урачыстага, што парушаць гэту яе сьвятую засяроджанасьць было б нават як бы не зусім прыстойна. І вось, нарэшце, мы ўжо насупраць уваходу, ужо на ачышчаных ад сьнегу прыступках, ужо праходзім міма салдат ганаровай варты, у парадным абмундзіраванні, з вінтоўкамі, са штыкамі. Вось і спускаемся ў падзямелье. На кожным кроку роўным ціхім голасам чарговы вайсковец папярэджвае: “Асьцярожна, прыступкі! Асьцярожна, прыступкі!” А вось і ярка асьветленая белым сьвятлом яго ўсыпальніца, яго вечнае ложка, на якім, пад высокім шкляным векам ляжыць ён – Ленін. Чарга рухаецца нават не паўкрокамі, а чвэрцькрокамі, паволі-паволі. Гляджу, не адводзячы вачэй, на знаёмы-знаёмы твар, як мне здалося – зусім натуральнага колеру, на складзеныя на грудзях рукі, зноў на твар... Ды вось і ўсё – і абышлі кругом усыпальніцу, і пабачылі, паглядзелі. Гэтак жа няспешна, па прыступках, падняліся наверх і выйшлі на сьвятло чыстага марознага дня. Гаварыць таксама не хацелася. Моўчкі асэнсоўваю: што ж адбылося? Тое, пра што столькі думалася, столькі марылася. Я пабачыў Леніна. Я пакланіўся яго сьвятым мошчам. Я прычасыціўся да мігу ягонай вечнасьці. О так, з гэтага дня, з гэтага моманту я павінен стаць хоць трохі іншым, чым быў яшчэ ўчора ці гадзіну назад.

Але, дзіўнае дзіва, зусім хутка, яшчэ там, на плошчы, адчуў нешта падобнае на расчараваньне, – нібыта галоўнае, чаго я чакаў, не адбылося, – я не перажыў якогасці незвычайнага ўзрушэньня, магічнага ўзлёту душы ў заповітную

ідэальную высь. Усё засталася такім жа, як і было: і яго вонкавы вобраз, з маленства знаёмы на партрэтах, і разуменьне яго ролі, яго місіі ў найноўшай гісторыі чалавецтва. Характэрна, што ў названай паэме “У дзіўным горадзе Маскве”, у якой хапіла месца на дробязныя эпізоды з нашых маскоўскіх прагулак, тэма Маўзалею, тэма Леніна цалкам адсутнічае.

Вельмі моцнае ўражаньне зрабіў на мяне Музей падарункаў таварышу Сталіну. Яшчэ па дарозе да Музею наш кіраўнік папярэдзіў мяне: “Запамінайце і запісвайце ўсё найбольш цікавае, вам давядзецца па вяртаньні зрабіць для студэнтаў вельмі адказны даклад пра гэты Музей”. Ня помню, ці я ўзрадаваўся такому даручэньню, але ахвотна згадзіўся. Зразумеў, што выбар выпаў на маю міласць зусім не выпадкова, – надта ж быў ідэйна вышкалены, высокасьведомы патрыёт-камсамалец (ужо быў галоўным рэдактарам агульнавучылішчнай насыцённай газеты “Савецкі настаўнік”). Значыць, мне і давер. Гаварыць пра Сталіна – хоць і ў такім “музейным” асьпекце – ого, якая адказнасьць! І які вымагаецца ўзровень разуменьня тэмы, якая ідэалагічная падрыхтаванасць! Тут абы-хто ня справіцца.

Музей, трэба сказаць, быў унікальны – новая гісторыя ня толькі Еўропы, але і сьвету такога, здаецца, ня знала. Яго экспанатамі сталі падарункі, прывезеныя ці прысланыя Сталіну з усіх куткоў СССР і амаль з усіх краінаў планеты да 70-годдзя, якое адзначалася ў канцы сьнежня 1949 году. Амаль без вынятку гэта былі або партрэты правадыра, або мастацкія кампазіцыі з яго ўдзелам. Партрэты скульптурныя (у метале, у дрэве, у граніце, у гіпсе, у косьці, у якой-небудзь горнай пародзе, накіштальце крышталю, солі, каменнага вуглю і інш.) і маляваныя (алеям, акварэлю, алоўкам, вугалем), а таксама вышываныя на палатне і інкруставаныя з дробных кавалачкаў розных парод дрэваў, з рознага колеру зярнятаў кукурузы ці пшаніцы. І партрэты і кампазіцыі былі рознага памеру – і велічэзныя, на паўсьцяны, і зусім малюпасенькія, ня большыя за пятак ці нават за капейку. Падарункі займалі некалькі прасторных залаў, колькі іх было там усяго – ня ведаю, але, можа, і не адна тысяча. З усяго ж сьвету! Нечуваны выказ усенароднай пашаны і любові!

Пра ўсё гэта я і расказаў у сваім дакладзе – у актавай зале педвучылішча. Падкрэсьліваў асабліва факты, якія гаварылі пра пашану і любоў да Сталіна пралетарыяў капіталістычных і каланіяльных краінаў, а таксама прыводзіў прыклады ўнікальнага майстэрства народных і прафэсійных умельцаў. На жаль, сшытачак з дакладам яшчэ тады недзе згубіўся. Посьпех дакладчыка быў вялікі, прысутны Абрам Эвадзьевіч задаволена канстатаваў гэта. Але студэнты ведалі, што ў мяне ўжо ёсьць гумарыстычная паэма “У дзіўным горадзе Маскве”, і запатрабавалі, каб я тут жа яе прачытаў. І я згадзіўся. Пасьля абрынутай на слухачоў ідэйна-палітычнай патэтыкі гумар бытавога плану ня вельмі спалучаўся з агульным пафасам выхаваўчага “мерапрыемства”, але справа была зроблена, і пераможцам у гэтай сітуацыі выйшаў тыпова-студэнцкі “капусьніцкі” сьмех. Паэту воплескаў было нашмат больш, чым дакладчыку.

Сяргей Законьнікаў

...Выпаў кон дарагі мне ў астатнім жыцці,
Каб па промню любові над сьмерцю ісьці...

Музыка любові

НЕДЗЕ ГРЫМІЦЬ...

*Гримишь! Тайна дрожит пронимает народы, —
Мабуть, благодатная волна надходит...*

Іван Франко

Недзе грывіць...
А ў знаёмых ваколіцах ціха.
Толькі варушацца цені
Адвагі выяў.
Воляй цяжарная
Столькі вякоў парадзіхай
Курчыцца ў схватках бясплодных
Айчына мая.

Недзе грывіць...
Там акроплены гордай крывёю
Прывід свабоды
Імкліва нарошчвае плоць.

Лёс заклікае рабоў
Стаць у шэрагі вояў:
«Скідвай ярмо
І наперад ахвярна выходзь!»

Недзе грыміць...
А тутэйшыя давяцца болем.
Дні, расстраляныя страхам,
У прорву ляцяць...
Божа, калі ж мы прытулім
Жаданую волю
Так, як матуля сваё дарагое дзіця?

Недзе грыміць...
Там хочуць жыць.

ВЯЛІКАЯ ДЗЯЛЬБА

Што нам век дваццаць першы
Прынёс,
Акрамя сьпёкі,
Ліўняў,
Парошы?
Вельмі смачна, амаль узасос
Зноў цалуюцца ўлада і грошы.

Заціскае народы пятлёй
Махляроў кругавая парука.
Тое,
Што на зямлі,
Пад зямлёй,
Ім забраць,
Падзяліць надта рупіць.

Шал распусты,
Дурной круцізны
Нарастае.
І гэта — ня вечар.
Уяўляю, як сквапна яны
Па кішэнях расьпіхваюць вечнасьць.

Наплывае хлусьні едкі дым,
І здаецца ўжо неба з аўчынку...
Назірае суро́ва за ўсім
Той,
Хто зьверыць прамовы і ўчынкі.

У палацах балююць сычы
Ды рагочуць з душою пахілых....
А над сьветам праўдзіва гучыць:
«Зямля да зямлі,
Прах да праху,
Пыл да пылу...»

СТРАЎНІК

Мы крочым,
Як кажуць,
Дарогаю слаўнай,
Навука бярэ за бар'ерам бар'ер,
Уносяцца зьмены ў ландшафт, інтэр'ер...
Але верхаводзіць у кожным з нас страўнік

—

Адразу дыктатар і апазіцыянер.

Хоць ён не ўзьвялічаны і не абраны,
Ня мае ніякай «жалезнай рукі»,
Аднак побач з ім выглядаюць тыраны
Як самыя дробненькія слабакі.

Вось хто не трымціць,
Не баіцца нічога —
Ні торбы жабрачай,
Ні нават турмы.
Бурчыць на крыўдзіцеляў гучна і строга
Тады, як пад вёнкам мышкамі — мы.

Мяняецца сьвет назаўжды,
Непапраўна...
Ці ў лепшым кірунку?
Вазьмі-тка — правер!
А над усімі і ўсім
Уладарыць страўнік —
Галоўны дыктатар і апазіцыянер.

ЗЬНІКАЮЦЬ ЛЮДЗІ...

Людзі зьнікаюць,
Калі да аскомы ім набрыдае
Слухаць грукат жалезны,
Трыбунныя галасы.

Яны зашываюцца
Як мага падалей —
У скіты,
Пустыні,
Глухія лясы.

Людзі зьнікаюць,
Калі ўпадабаюць самаўлюбёна
Ранг звышчалавекаў,
Незаменных правадыроў.
Яны заплываюць
Незваротна, да скону —
У сьлёзы,
Пакуты,
Бязьвінную кроў.

Людзі прападаюць,
А нелюдзі кіруюць і судзяць,
Крочаць бяз масак па горадзе
Ля твайго пляча...
Стоп!
Ці ж гэта жыцьцё,
Калі зьнікаюць людзі,
А ўсе пра тое ведаюць
І маўчаць?

РАНЫ

Хірургі на целе
Аўтографы пішуць...
Ніхто не прырэчыць
На гэты конт —
Вылазяць то траўмы,
То ўпартасьці лішак...
Сьмяюся —
Ідзе еўрапейскі рамонт.

Калецтва любое
Ня трэба нікому,
І скальпелю дзякуй —
Палёгку прынёс.
А як мне зьмірыцца,
Калі па жывому
Крамсаюць дачасьнікі
Нацыі лёс?

Жыццё раўнавагі
Заўсёды хацела,
Ды розніца ёсць,
Хоць яны — спарышы.
Няхутка,
Аднак жа рубцуецца цела...
Крывавяць,
Ня гоцяцца раны душы.

АДКУЛЬ?

Адкуль любові музыка сыходзіць,
Якая нараджае адкрыццё,
Што досвітак і чырвань на заходзе —
Ня дар,
А волі вечнае быццё?

Адкуль узніклі хваляваньня дрыжкі,
Як плоць знаходзіць высілку свае,
Каб не баяцца непапраўнай рызыкі,
Калі апошні выбар настае?

Душа зьбярэ ў сябе любую дробязь,
Завяжа моцна роднасьці хатуль.
Ты крок насустрач сьмерці сьмела зробіш,
Каб заслانیць сабой жыццё ад куль...

Адкуль любові музыка,
Адкуль?

БЯРОЗА НАД СЬВІЦЯЗЬЗЮ

Ніне Мацяш

Хто бярозу прыгнуў аж да самай вады —
Вецер,
Сьнегу цяжар
Ці то проста гады?

Белы ствол над сінечай трымціць, як прамень,
Асьвятляе маленства і сённяшні дзень.

Хоць мой час пацьмянеў і сыходзіць на клін,
Помняць босыя ступні
Шурпаты трамплін,

Як з вярбы нахілёнай даваў я нырца,
Каб заглыбіцца ў лёс,
Каб плысьці да канца.

Вось і рыса падведзена сьнегам кары,
А над ёй — шчасьця плёсы і болю віры.

Я на ствол не ступаю —
У мроях той крок,
Ды бярозе паклон за наступны радок:

«Выпаў кон дарагі мне ў астатнім жыцці,
Каб па промню любові над сьмерцю ісьці...»

ЭЦЮД

Каханая позірк імклівы
Гарэзьліва кіне з-пад веек,
А потым прыстоіць маўкліва,
Кранае рукою завею.

Сьняжынкі адсвечваюць шчасьцем,
І кожная, быццам жывая.
Цалую,
Як крыжык,
Запясьце,
Што міма мяне праплывае.

Адказу няма на пытаньне:
«А што ж там у долі на донцы?»
Усё адбаліць і растане,
Як сьнег
На пяшчотнай далоньцы.

ПРЫВАЛ

Аляксею Марачкіну

За век свой наглядзецца давалося
На глупства несусьветнае падзей...
Як добра тут,
Дзе схіленым калосьсем
Зямля вітае
Добры час надзей!

Цяпер, а не вясною гаманкою,
Мне цешыць вочы родны даляглад,
Бо вырастае з мудрага спакою
Асэнсаваньне радасьці і страт.

Шапоча ціха поле залатое,
За ім трымціць азёрная вада...
І ўжо няважна,
Дзе схавана тое,
Чаго ніколі нам не разгадаць.

На камень ля прытомленай дарогі
Прысяду,
Адкладу вандроўны кій,
Каб углядацца прагна,
Да зьнямогі
У белы сьвет — чароўны і нічый...

ДЗЕ Я?

Мой узрост даляцеў да такое мяжы,
На якой не ратуе надзея...
Хоць акрайчык гадоў
Трэба годна дажыць,
Ды нялёгка вызначыць:
Дзе я?

Так абрыдзелі страх і ныцьцё грамады,
Зацяганасьць старых дэкарацый...
Не хачу ў час апошні брысьці ў нікуды,
Пустадомкам нахабным скарацца.

Прапісны аптымізм суцяшае дарма,
Адбываецца дзіўная дзея —
У мінулым даўно мяне ўжо няма,
У будзённым таксама...
Дык дзе я?

МЯСЦОВЫ МАРШРУТ

Адзе Райчонач

Аўтобус яздой нетаропкаю,
Свой курс пракладае ў імгле.
Дыханьне людское кроплямі
Сьцякае па золкім шкле.

Напоўнены жартамі, плёткамі,
Салон закружыў галаву.
Я разам з дзядзькамі і цёткамі
Да родных дымоў плыву.

Дзесь там чаўнакуюць «боінгі»,
Сьпявае камфорт аўтастрад.
А тут на заўсёдных выбоінах
Душа далятае да пят.

Хоць лічаць мой край прарэхаю,
Прарочаць яму забыцьцё,
Але пад счарнелымі стрэхамі
Нязводна віруе жыцьцё.

Нягеглае, ды неўміручае
Яно скіне змору пакут.
І нават на горнай кручы я
Паверу ў мясцовы маршрут.

Я ўжо там...

Першым крыўды даверліва ўсім выбачаю,
Для сябе не чакаючы пэўных амністыі.
Я ўжо там,
Дзе няма ні хлусьні, ні адчаю,
Дзе душа адпачне ў цішыні прамяністай...

Сэнс і сутнасьць жыцьця застаюцца загадкай...
Можа ў гэтым і ёсьць найвышэйшая ласка?
Вырак тых, хто ахвочы судзіць і загадваць,
Не страшней,
Чым пранізьлівасьць споведзі ўласнай.

У мінулым адною нагою — сягоньня,
А за ім — сьвет,
Што вытканы кроснамі мрояў...
Ні паклёпы,
Ні плёткі мяне не дагоняць...
Я ўжо там —
За туманам,
За дальняй гарою.

Уладзімір Някляеў

...мы мала пра іншых ведаем,
дый пра сябе ня болей...

Вяртаньне Веры

Аповесць

*Настаўнік кажа, каб я прыдумаў новае імя для Веры.
Так звычайна робяць, калі пішуць кнігі,
каб не закрануць пачуццяў тых, пра каго пішуць.
Канешне, яе імя я мог бы і не называць...
Але Вера не вярнулася.
Свэн Дэльбланк, "Гунар Эмануэль".*

Фрэдэрык і Мэры

“14 траўня 2004 году ў Капенгагене спадкамец дацкай кароны Яго Каралеўская Высокасьць крон-прынц Фрэдэрык (Фрэдэрык Андрэ Хенрык Хрысьціян), старэйшы сын каралевы Даніі Маргарэт II і прынца Хенрыка, ажаніўся з аўстралійкай Мэры Элізабэт Дональдсан. На ўрачыстасьці былі запрошаныя 800 ганаровых гасьцей з каралеўскіх дамоў і арыстакратычных сем’яў Еўропы. Вянчаліся Фрэдэрык і Мэры ў найстаражытным кафедральным саборы Капенгагену — храме Дзевы Марыі. У гонар шлюбу

былі ўведзеныя ў зварот купюры наміналам у 20 і 200 крон і маркі з партрэтамі Маладых.

Па падліках экспертаў, кошт вясельных мерапрыемстваў склаў \$35 млн. Апроч таго, дацкі парламент вырашыў, што Данія не найлепшым чынам выглядала б перад каралеўскімі дварамі Еўропы, калі б сям'я будучага караля перабівалася на \$700 тыс., якія атрымліваў ён з дзяржаўнай казны да вяселья, і сума была павялічаная да \$2, 4 млн. штогод.

У дзень вячання Аўгустейшыя Маладыя праехалі па вуліцах дацкай сталіцы ў карэце да замку Амаленбург, дзе віталі ўсіх прысутных з гаўбца палацу Хрыстыяна VII, а ўвечары разам з гасцямі скіраваліся за горад у замак Фрэдэнсбург. Па дарозе ім махалі сыяжкамі дзеці, апранутыя ў строі прынцаў і прынцэс. Казка пра Папялушку здавалася явай...

...Вяселье выглядала шыкоўным нават па каралеўскіх мерках, незадаволеныя ім засталіся хіба што бяздомныя Капенгагену. Яны "адкапалі" даўні закон, па якім у Даніі падчас каралеўскіх вясельяў для жабракоў таксама ладзіліся застольі, але ўлады пасьпяшаліся назваць гэты закон анахранізмам".

Філіп і Летыцыя

"22 траўня 2004 году ў Гішпанскай сталіцы ў саборы Альмадэна адбылася цэрымонія шлюбу Яго Каралеўскай Высокасьці Прынца Астурымскага Філіпа (Фэліпэ-Хуана-Пабла-дэ-Тодаса-лас-Сантаса) і донны Летыцыі Орціс Раксалана, якую правёў Архіепіскап Мадрыда Кардынал Антоніа Рока.

Пасьля заканчэньня ўрачыстай цырымоніі Аўгустейшыя Маладыя праехалі па вуліцах Мадрыду ў браніраваным лімузіне "Ролс-Ройс" (Фантом, 1948 году выпуску).

Амаль 1600 ганаровых гасьцей былі запрошаныя на вяселье спадкаемца гішпанскай кароны, якое абышлося гішпанскай казьне ў \$25,16 млн. Сьвята завяршылася банкетам, напрыканцы якога гасьцям быў пададзены торт вышыняй 2 м і вагой 170 кг.

Беспрэцэдэнтнымі былі меры бяспекі: 20000 паліцэйскіх ахоўвалі Маладых ды іх Гасьцей у саборы і на вуліцах гораду, 200 снайпераў знаходзіліся на дахах дамоў, два зьнішчальнікі F-12 і самалёт-разведчык АВАКС патрулявалі ў небе...

...31-гадовая Эрыка Орціс Раксалана, малодшая сястра гішпанскай кронпрынцэсы Летыцыі, была знойдзеная мёртвай у Мадрыдзе. Асноўная версія сьмерці: перадазіроўка моцнадзейных лекаў".

(З гішпанскіх і дацкіх СМІ).

Павал

Чалавек той, ён не падобны быў на забойцу, нават на бандыта звычайнага не выглядаў, так, бадзяжнік, падышоў і спытаў, ці можна прыпаліць?.. Не, ён не спытаў, у яго цыгарэта была ў левай руцэ, а правай ён паказаў, што прыпаліць хоча, пальцамі пстрыкнуў... Я палез у кішэню, каб дастаць запальнічку, я нашу яе з сабой, такую цацку, запальнічку-пісталет,

на сапраўдны пісталет, на маленькі маўзер “Н-S”, як мне ў збройнай краме казалі, падобную, я ў Швейцарыі цацку тую, у горадзе Зермаце, гэта амаль што ўжо Італія, дзе мафія ўсялякая, купіў, а ён з пінжака, з грудной кішэні таксама запальнічку вымае, гэткую самую, толькі большую, ня ведаю, якой сістэмы, я ў пісталетах не вялікі знаўца, і ён нібыта сустрэчна хоча даць мне прыпаліць — я, значыць, яму, а ён чамусьці мне, таму я падумаў яшчэ: “Што за цырк? Прыпылены ён, ці што?..” — а ён мне роўненька пасярэдзіне лобу над пераносьсем, якраз туды, дзе індусы цікі свае ставяць, стрэліў.

Во ё-маё...

Адразу тым, хто думае, нібы ёсьць *тут* — ці ад вас яно будзе *там* — нейкія рай або пекла, дзе па сьмерці можна кайфаваць альбо мучацца, магу сказаць, што ні раю, ні пекла няма, што наогул *тут*, ад вас — *там*, не існуе нічога, скразная, як у шкляным ліфце, пустата, і ты — дух, здань, пыл пустаты, часыцінка такая маленькая, што нават ня скажаш, якая: электрон?.. атам?.. кварк?.. — таму немагчыма ўявіць, *хто* ты і *які*, калі нават быццам бы існуеш, — а зрэшты, адчуваньне тагасьветнага *ўсяго пустога* ня гэткае ўжо нязвыклае, у нечым падобнае да зямнога, калі быццам бы і жывеш, ды сам пра сябе нічога ня ведаеш, а астатнім не да галавы, хто ты і які?..

Астатнія пра сябе таксама мала, ня болей, чым ты, ведаюць... Вунь паспрабуй разабрацца, чаму ён падышоў, зрабіў выгляд, нібы просіць прыпаліць, і стрэліў? Я не сустракаўся з ім раней, першы і апошні раз бачыў, — дык за што?.. Тым больш, што было гэта ня дзесьці там, дзе страляніна звычайная, ня ў Грозным або Багдадзе, а ў Мальма, на самым поўдні ціхай Швецыі.

Як я апынуўся на самым поўдні ціхай Швецыі?.. Проста. З Менску на самалёце — да Піцэру, з Піцэру — аўтобусам да Хельсінкі, пасля — на пароме да Стагольму, а стуль — цягніком да Мальма.

У Еўропе ўсё недалёка.

На пароме сеў у рулетку ў казіно згуляць, меў лішніх трыццаць еўра, дваццаць з якіх прайграў адразу, палову паставіўшы на 17 і палову на 21, я заўсёды першым разам стаўлю на 17 і на 21, гэта было на шостаі палубе і я вырашыў, што шостая — не шанцовая, падняўся на сёмую, дзе зноў паставіў напалам на 17 і на 21, прайграў астатнюю дзясятку і мог спакойна ісьці спаць, але не пайшоў, падняў кейс над сталом, у мяне кейс быў, які выглядаў багата, скураны такі з бліскучымі, пад золата, замкамі, ніяк не падумаеш, што ў ім брытва ды транты, і я, паставіўшы кейс на край стала, шчоўкнуў адным замком і сказаў круп’е: “Мне фішак на сто тысячаў”.

Гэта было не па правілах, на стол, калі фішкі купляюць, грошы кладуць, а ня кейсы ставяць, але я разьлічваў, што названая сума павінна ўразіць — і яна ўразіла. Круп’е, рабаваты швед у малінавай камізэльцы, перапытаў: “На сто тысячаў крон?..” — а я зноў шчоўкнуў замком: “Еўра...” — і ўвесь швед стаў малінавым, як ягоная камізэлька, нават рабінёне на твары не праглядалася, ён прадыхнуў і сказаў: “У нас і стаўкі, і выйгрыш абмежаваныя”.

Я спытаў: “А прайгрыш?..”

Такіх пытанняў ніколі, колькі плаваў швед і круціў рулетку на пароме, ніхто яму, вядома ж, не задаваў, да гэтых незразумелых, неспасыгальных

пытанняў шведы, як і фіны з нарвежцамі, і немцы, і ўсе яны, заходнія, ніяк не падрыхтаваныя, бо наскрозь інструкцыямі прапісаныя, ва ўсім законапаслухмяныя, але логіка ёсць логіка, яе яшчэ старажытныя грэкі прыдумалі, і логіка падказвала шведу, продкі якога вікінгамі былі і да Грэцыі даходзілі, што прайгрыш абмежаваным быць ня можа, з чаго лагічна вынікала, што і выйгрыш нельга абмежаваць, і круп'е, забытаўшыся, мусібыць, у nelaгічнай логіцы, адказаў бездапаможна: “Ня ведаю...”

Я спытаў: “А хто ведае?..” — і круп'е паклікаў яшчэ аднаго шведа, Арвіда, здоровага такога і зусім не рабога, упраўляючага казіно, які, паслухаўшы круп'е і галавой паківаўшы, паказаў мне інструкцыю, нешта накшталт правілаў гульні ў казіно “Танга”, як тое казіно называлася, побач з якім быў бар “Танга” і музычны салон “Танга”, і ў тых правілах па-фінску, па-шведску і па-ангельску было напісана, што найвысокая разавая стаўка ў казіно “Танга” — пяцьдзясят еўра. “А, значыць, максімальны выйгрыш... — Арвід для таго, каб зразумела ўсё стала нават такому тупому, як я, узяў у круп'е калькулятар... — 50 памнажаем на 30...

— Чаму на 30, а не на 35?

— Бо ў нашых правілах напісана на 30, а не на 35, таму маем 1500, а не 1750... І Арвід, нібы прабачаючыся, развёў рукамі: маўляў, калі ўсё напісана, дык пра што казаць?..

“Я не збіраюся выйграваць”, — сказаў я Арвіду, які хоць і паслухаў круп'е і галавой паківаў на пачутае, але так нічога і ня ўцяміў, і яшчэ раз я паспрабаваў расталкаваць яму, што ў казіно на шостай палубе, ня ведаю, чыё там яно і як называецца, прайграў ужо частку грошай, ды там мне ня надта глянулася, таму я тут, у казіно “Танга” хачу прайграць астатнія сто тысячаў... На гэта Арвід адказаў, што казіно на шостай палубе называецца “Халінг”, як аднайменны нарвежскі народны танец. Я спытаў: “Чаму нарвежскі народны танец, а ня фінскі альбо шведскі, калі паром ходзіць паміж Хельсінкі і Стакгольмам?..” — на што Арвід, ня маючы дакладнага адказу, змог прапанаваць толькі сумнеўную версію: нарвежцы зараз ва ўсёй Скандынавіі найбагатыя, дык, можа, таму... Але належыць казіно “Халінг”, як і казіно “Танга”, як і ўвесь паром, аднаму ўладальніку, кампаніі “Вікінг”, і ён, Арвід, у казіно “Халінг” таксама за ўпраўляючага, і там побач бар “Халінг” і музычны салон “Халінг”, і ўсё там гэткае самае, як і тут, толькі назвы розныя, таму ён не зусім разумее, чаму мне там не спадабалася?..

“Добра, — згадзіўся я, шчоўкнуўшы замком кейса. — Пайшлі туды”.

“Там выйгрыш таксама абмежаваны”, — пасунуўшыся за мной да сходняў, сумеўся Арвід замест таго, каб запатрабаваць тое, што даўно ўжо запатрабавалі б у любым з нашых казіно: адчыні, фраер, кейс і пакажы грошы. У іх, у шведаў, як і ў фінаў з немцамі, і ва ўсіх іх, заходніх, інструкцыямі прапісаных, законапаслухмяных, завядзёнка такая: калі нехта кажа, што мае сто тысячаў, дык ніякага сумневу ня можа быць у тым, што яны ў яго ёсць, — вось у чым фокус. Ведаючы гэта, я і забаўляўся, каб скрозь усю ноч ад Хельсінкі да Стакгольму ня сумна плыць было. Каюта мая была на другой палубе, самая танная, каля дызеляў і ўсёй паромнай механікі — там нармальнаму чалавеку ноч ня вытрываць. Білеты ў такія каюты іншым разам нават задарма даюць, абы ты паплыў — і грошы ці ў барах прапіў, ці ў казіно прайграў, ці ў крамах на пароме пакінуў.

На шостай палубе ў казіно “Халінг” я зноўку, папстрыкваючы жоўта-

бліскучымі, пад золата, замкамі на кейсе, тлумачыў Арвіду і гэткаму ж, як і на сёмай палубе, малінаваму з рабіннем круп'е, толькі ўжо ня шведу, а фіну, якому прайграў нядаўна дваццатку і які зараз разяўлена маўчаў, што я хацеў бы прайграць астатнія сто тысячаў, і Арвід зноў паказваў мне інструкцыю, даводзячы, што на шостай палубе ў казіно “Халінг” правілы гэткія ж, як і на сёмай палубе ў казіно “Танга”, з тымі ж абмежаваннямі найвысокай стаўкі і максімальнага выйгрышу, а я настойліва дапытваўся, як я магу сто тысячаў ня выйграць, а прайграць, калі не магу іх паставіць, — ці мне іх проста так аддаць на разьвіццё нарвежскай народнай творчасці?..

Арвіду, я гэта па выразе твару ягонага ўбачыў, ня надта спадабалася, што я хачу аддаць грошы на разьвіццё нарвежскай, а ня шведскай народнай творчасці — яны ў Скандынавіі не абыякавыя адзін да аднаго. Нарвежцы болей сябруюць, як сяляне з сялянамі, з фінамі, хоць нікія фіны не скандынавы, проста ў тым баку жывуць, і ўжо разам яны, фіны з нарвежцамі, недалюбліваюць шведаў, гарадскіх, якія з былой метраполіі паглядваюць на былыя калоніі, на сялянаў сваіх, паблажліва, асабліва на сялянаў разбагацелых — і Арвід з гэткай лёгкай іранічнай усмешкай мімаходзь анекдот пракінуў: “Прыйшоў швед да нарвежца ў кіроўцы наймацца...”

Калі нехта з вас падумаў, што гэта пачатак анекдоту — дык не: гэта ўвесь анекдот. Я ўжо чуў яго, таму не чакаў, што там далей будзе...

Круп'е, разяўлена памаўчаўшы, раптам прапанаваў, каб я свае сто тысячаў прайграў, калі ўжо так прайграць мне закарцела, па пяцьдзясят еўра ставячы, і я для таго, каб нават такому тупому, як ён, зразумела стала, узяў у яго калькулятар: “Глядзі... 100000 дзелім на 50, маем 2000 — столькі разоў я павінен паставіць. Гэта ў тым выпадку, калі буду толькі прайграваць і прайграваць, а магу ж і выйграць. І калі ты рулетку будзеш няспынна круціць і круціць, а я буду толькі прайграваць і прайграваць, дык усё адно на кожную гульню спатрэбяцца хвіліны тры, ці няхай сабе ўсяго хвіліна — гэта 2000 хвілінаў. Дзелім іх на 60, маем 33 гадзіны і 333333 хвіліны ў перыядзе. Па 3 хвіліны — гэта 99 гадзінаў і 999999 у перыядзе, а паром у Стакгольме ў 9 раніцы... Дык дзе мне часу набрацца, каб столькі гуляць з табой?..”

Рабога круп'е, як мне здалося, найбольш уразіла тое, што ў перыядзе, і болей у гаворку нашу з Арвідам ён ня ўлазіў.

Арвід знямогся ў напружанні скеміць, чаго я ад яго хачу, калі ён ня можа змяніць правілы, перапісаць інструкцыю, якую на радзе дырэктараў кампаніі зацвердзілі, і тут у галаве ягонай нешта пстрыкнула, як у мяне замок на кейсе, гэтак “пстрык”, я нават гук пачуў, Арвід выратавальна нешта ўспомніў і пазваніў нейкай Наташы, тая прыйшла і, скасіўшыся на мой кейс, спытала ў мяне па-руску:

— Панты ганяеш?..

Я да чаго пра гэта распавядаю?.. Бо падумаць пасьпеў, што мужык той, на бадзяжніка падобны, які прыпаліць папрасіў і ў лоб мне стрэліў, абрабаваць мяне, кейс мой забраць хацеў, бо таксама плыў на пароме і ўсё падгледзеў, падслухаў збоку, паверыўшы, што ў кейсе маім насамрэч сто тысячаў... Як паверыў пра сто тысячаў і той няголены чарнявец, які, калі ўжо я гарэлку ў бары выпіваў з Арвідам, падсеў да мяне і, выдаючы сябе за чачэнца, стаў плесці, што Масхадаў, прэзідэнт Чачні, якога ён, як

сябра, проста па імені называў, Аслан ды Аслан, паслаў яго ў Стакгольм, каб з Ахмедам Закаевым, прадстаўніком Масхадава на Захадзе, сустрэцца, які заўтра ў Стакгольм з Лондану прылятае, і яны будуць зброю для вайны за незалежнасць прыкупляць. Ён ня можа, зразумела, раскрыць, дзе яны тую зброю прыкупляць будуць і ў каго, а можа сказаць толькі, што ім грошай трохі не хапае, тысячаў сто, дык Аслан даручыў яму знайсці іх пад любыя адсоткі, вось... І чарнявец паказаў бліскучую, укладзеную ў скураную папку з залацістымі, як у мяне на кейсе, замочкамі, мелаваную паперу з грыфам “Прэзідэнт Рэспублікі Ічкерыя”, на якой было напісана, што гэтая папера з’яўляецца дакументам, які гарантуе выплату... (тут быў пропуск для таго, каб пазначыць, каму і колькі...) адсоткаў ад сумы... (яшчэ адзін пропуск, каб праставіць суму), а выплата забяспечваецца ўсёй маёмасцю, нетрамі, нафтай і золатам (нібы нафта і золата — ня нетры) Рэспублікі Ічкерыя, — пад чым прэзідэнт і падпісваецца. Чарнявец прапанаваў спачатку трыста, потым пяцьсот і адразу ж, рукой махнуўшы, тысячу адсоткаў, бо надта тэрмінова патрэбныя грошы, на кейс з якімі ён усё касіўся, і мне, каб гэты жулік-аматар па-дурасыці мяне не прырэзаў, давялося выйсці з бару і паказаць яму ў кейсе брытву фірмы “Gillett” і пакет з намаляваным на ім чырвоным трактарам і зялёным надпісам *Belarus*, а ў тым пакеце — трусы фабрыкі “Камсамолка”, верным якой я застаўся, нягледзячы на віхуры пераменаў. Брытву я чарняўцу нават паспрабаваў прэзентаваць, каб пагаліўся, ды ён ня ўзяў — пакрыўджаны, як школьнік за двойку... З ім было зразумела ўсё, але той, на бадзяжніка падобны, стрэліў мне ў лоб і пайшоў сабе далей па вуліцы ціхага шведскага гораду Мальма, нават не скасіўшыся, як чарнявец ці Наташа, на мой багаты, з замкамі пад золата, кейс.

Наташа аказалася, калі па-нашаму сказаць, загадчыцай культмасавага сектару на пароме “Вікінг”: сьпявала з п’янымі фінамі і шведамі песьні ў салонах “Танга” і “Халінг”. Была яна, хоць і падобнай на шведку, рускай з Выбаргу — гораду, заснаванага некалі шведамі, перададзенага пасля фінам і ўрэшце забранага рускімі. З Выбаргу яе ўзяў замуж швед, з якім яна хутка разьвялася, а той швед, багаты, як нарвежац, сябраваў з нейкім фінам, саўладальнікам кампаніі “Вікінг”, і ў залік адступнога ўладкаваў яе на паром. У шведаў з фінамі, як і ў нарвежцаў, як і ў немцаў, як і ў нас, ды і паўсюль у сьвеце, дзе мне пабываць давялося, — блат ды сувязі. Скрозь у сьвеце блат ды сувязі, без якіх табе застаецца толькі посуд мыць ды вуліцу падмятаць.

— Ты хто? — спытала Наташа? — Бандыт? Ігрок? Кідала?.. Чым на жыццё зарабляеш?

Я ўсьміхнуўся ёй абаяльна, я ўмеў, калі жывы быў, абаяльна ўсьміхацца:

— Сваток.

— А-а...

Яна зразумела. Ведала, відаць, што ёсць такія занятак сярод процьмы іншых: нашых нявест за багатых замежнікаў прыстройваць. Можа, і сама праз сватка прайшла.

— Ты б згуляла на руку мне... Не згуляеш — сумная ноч будзе, а нашто табе мая сумная ноч?.. Скажы яму, — кіўнуў я на Арвіда, — што ў нас пры вялікай гульні за кошт казіно наліваюць. А яны мне яшчэ і маральна вінныя: хачу прайграць — і не даюць.

Наташа здзівілася:

— Ты разьлічваў, што табе нальюць?

Я сказаў:

— Не ўпершыню...

На пароме гарэлка хоць і без акцызу, ды ўсё адно ў бары кілішак столькі каштуе, што лепш на рулетку паставіць. А ў “Duty-free” пляшку купіць і ў каюце побач з дызелямі піць — задыхнешся.

— Абаяльны ты жулік, — пацьвердзіла маю абаяльнасць Наташа. — Дзіўна, што бедны.

— Грошы ёсць, але не на прапой. На білет да Мальма.

— І па што ты туды?..

— Па сваё... Нявесту адну прыстроіў, а яна і ня думае разьлічвацца. Мусіць, думае, што за так...

Яна сапраўды ўсё зразумела і руку працягнула, назваўшыся: “Наташа”, — і я назваўся: “Павал”, — яна сказала: “Майго бацьку таксама Паўлам зваць”, — на што я сказаў, што не таксама, бо я не Павел, а Павал, так мяне мой бацька назваў, гэтак маё імя ў пашпарце напісана, во, я паказаў ёй свой беларускі пашпарт, а яна спытала: “Ты чэх?..”

Чэх дык чэх, я ня звык з гэтым разьбірацца, я б і Павалам не называўся, няхай бы таксама Паўлам быў, але бацька настойваў, каб я заўсёды ўдакладняў, што я Павал, а не Павел, і я яму, нябожчыку, абяцаў, дык і ўдакладняю, таму што любіў яго. Ён памёр ад інсульту, ціск праз нервы зашкаліў, бо яго з работы пратурылі, ён з нацыянальнымі залётамі быў, што мне не перадалося, для мяне ўсе людзі — даяры і каровы, без нацыянальнасці: тыя, хто доіць, і тыя, каго дояць. Але я ўсё ж спытаўся ў Наташы, бо дзіўна было, што чалавека, які беларускі пашпарт паказвае, за чэха прымаюць: “Чаму чэх, калі Павал?..” — і яна адказала: “Бо вунь Арвід — швед, таму і Арвід...”

Па адказе, дый па ўсім астатнім выглядала на тое, што мы падобныя, з чаго ўсё і пачалося... Калі б мы не былі падобныя, калі б яна не дапамагла мне раскруціць Арвіда, — які сам, бо на рабоце быў, ня піў, а ўсё расказваў, як бацька ягоны вучыў яго вызначаць, наколькі ён, калі п’е, п’яны і ці можна яму яшчэ піць, — я б не сядзеў у музычным салоне “Халінг”, не скакаў бы і не сыпяваў з п’янымі шведамі і фінамі народныя танцы і песні, не дапытваўся б ва ўсіх, чаму на пароме, які ходзіць з Фінляндыі ў Швецыю, музычны салон па-нарвежску называецца, чаго ніхто ня ведаў, а мне трэба было дазнацца, бо, калі незразумелаўка нейкая мне ў мазгі западае, дык брынчыць там і замінае, пакуль ня вытрасу, і я сыпяваў і распытваў, скакаў і распытваў — і апынуўся пад раніцу ў Наташынай каюце, выходзячы з якой, калі паром ужо прычальваў, па звычцы пашнарыў па кішэнях, дастаючы і назад засоўваючы пашпарт, парманэт, запальнічку, убачыўшы якую Наташа спытала сонна:

— У цябе пісталет?..

Мне б сказаць ёй, што гэта цацка італьянская, у Швейцарыі ў горадзе Зермаце купленая, а я сказаў, крутога з сябе строячы, сіняга нейкага, што так, пісталет, і яшчэ спытаў, як яна ўяўляе ў сённяшнім жыцці мужыка без пісталета?..

Наташа пацягнулася — спакусьліва гэтак, як ні шведка, ні немка не пацягнецца.

— Ты ў Мальма калі едзеш?.. Я ў Стакгольме на тыдзень застаюся,

адпачынак. Сёння занятая, а заўтра вольная... — І мы дамовіліся заўтра, калі ўжо я разбагацею, спаткацца а шостаі вечару ў Мальма каля гатэлю “Хілтан”.

Наташа прыгожая была. І падобная — нутром, сэрцавінай да мяне падобная, чым і вабіла, я нават прапанаваў ёй разам быць. А яна адказала, што мы ня можам быць разам, бо яна прастытутка. Знайшла прычыну...

З Арвідам мы разьвіталіся сябрамі.

— Выбіраеш, як толькі ўваходзіш у рэстаран, самую страхотную сярод усіх афіцыянтку, да якой цвярозы і не падышоў бы, — распавядаў мне бацькаву навуку Арвід, — і як толькі яна пачынае табе падабацца, значыць, усё, фініш. Ты п’яны, як цэп.

— А калі, — я пытаўся, — няма страхотных?..

Тут Арвіда закліньвала: пра такую неспадзяванку бацька яму не казаў.

— Глядзі, што маю... — паказаў мне Арвід скураную папку з залацістымі, як у мяне на кейсе, замочкамі, у якой была бліскучая, мелаваная паперына з грыфам “Прэзідэнт Рэспублікі Ічкерыя”, і ў пропускі ў тэксьце на паперыне было ўпісана, што ён, Арвід, ахвяраў на барацьбу за незалежнасьць Чачні 100000 (сто тысячаў) еўра, пра што сьведчыў подпіс прэзідэнта. Я ня стаў пытацца, дзе ён узяў сто тысячаў, каля я іх не прайграў, а спытаў, колькі гэтая паперына яму каштавала?.. Арвід адказаў, што паўсотні. І сумеўся: “Хіба ня варта?.. Калі ў рамку ўзяць, на сьцяну павесіць...” Я адказаў, што варта. Нашчадкі ганарыцца будуць.

Сыходзячы з парому, я выглядваў няголенага чарняўца, каб паціснуць яму руку і сказаць, што ён зусім ня школьнік, але ў натоўпе не знайшоў.

Пад вечар я ўжо быў у Мальма. Там раён, дзе адны магазіны ды офісы, да якога ад вакзалу хвілінаў дзесяць хады, трохкутнікам называецца — мая “нявеста” ў ім жыла. Пераканаўшыся, што па найвышэйшым класе яе прыстроіў, я, апроч налічаных адсоткаў за несвоечасовы разьлік, яшчэ і за фэшэнебельнасьць накінуў. За дарогу, само сабой, палічыў, за білеты. І пра тую трыццатку, якую ў казіно прайграў, не забыўся. Бо не паехаў бы — не прайграў бы.

Я чакаў, што з разьлікам праблемы будуць, бо ў некага грошы забраць — заўсёды праблема, а “нявеста” так перапудзілася, на парозе мяне ўбачыўшы, што і ўпірацца ня стала: заплаціла столькі, колькі я сказаў. Нават трохі болей, з верхам разьлічылася — на каву з пірожным. Абы ў яе дома я каву ня піў, а хутчэй пайшоў, каб муж не застаў, які хоць і швед, але раўнівы, як грузін. Здараюцца і сярод шведаў такія. Рэдка, але здараюцца.

Можна было ехаць назад. Калі б не дамоўленасьць пра спатканьне з Наташай. Заўтра а шостаі вечару каля гатэлю “Хілтан”.

Багаты ўжо, я ня стаў шукаць таннага гатэлю, а ў “Хілтане” і пасяліўся. Выбраў нумар на самым высокім паверсе, адкуль, як сказаў незвычайна гаваркі для шведа парцье, што мяне пасяляў, відаць уся Еўропа. Ці, калі ня ўся Еўропа, дык уся Данія. Ці, калі ня ўся Данія, дык увесь Капенгаген. Праўда, пры сонцы.

Ліфт, які ўносіў мяне пад нябёсы, быў цалкам шкляны. Падлога толькі не шкляная. Ды ўсё адно здавалася, што няма апоры пад нагамі, і я недзе ў пуштаце, недзе нідзе... Дух, здань... Стала раптам страшна, захацелася

спусьціцца — і на вакзал. Але цягнула і ўсмоктвала пустата. Я быў багаты, а Наташа была прыгожая. І падобная. Напляваць, што прастытутка.

Назаўтра, ад няма чаго рабіць да самага вечару, я зайшоў, каб час заняць, у магазін “Triangeln”, што значыць “Трохкутнік”, дзе мне ўсунулі рэкламны праспект, у якім было напісана, што магазін “Triangeln” — гэта не адзін магазін, а семдзесят два магазіны ў адным, і я хадзіў з аднаго ў другі, а пасля, ніба тых 72-х мне не хапіла, туляўся яшчэ па нейкіх буціках, купіў туфлі, касцюм, плашч, кашулю, гульштук, бо, калі ты багаты, дык і выглядаць трэба па-багатаму, залатым пылам іскрыцца, і я ўсё новае на сябе апрануў, нічога старога ня выкінуўшы, склаўшы ўсё старое, якое яшчэ насіць ды насіць, у зялёны пакет з намаляваным на ім чырвоным трактарам і надпісам *Belarus*, які прадаўшчыца яшчэ і бліскучымі стужкамі перавязала, і так я ва ўсім новым з усім старым, бліскучымі стужкамі перавязаным, з кейсам сваім іду сабе ў ціхім шведскім горадзе Мальма па вуліцы Sndra Fjrstagatan, што значыць вуліца 1-я Паўднёвая, да гатэлю “Хілтан”, каля якога праз паўгадзіны ў мяне спатканьне з прыгожай жанчынай, потым вечар у рэстаране, ноч у нумары з панарамай усёй Еўропы, дый наогул жыццё наперадзе, а тут падыходзіць той бадзяжнік і пальцамі пстрыкае, просячы прыпаліць, сам дастае запальнічку, на пісталет падобную, гэткую ж, як у мяне, раптам страляючы мне роўненька пасярэдзіне лобу над пераносьсем, якраз туды, дзе індусы круглыя знакі свае, кропкі сьвету ставяць, і я аказваюся нібы ў цалкам шкляным, ці нават у паветраным ліфце без апоры пад нагамі, дух, здань, недзе ў пустве, недзе нідзе, — во ё-маё, Наташа...

Наташа

У Мальма магазін ёсьць “Triangeln”, што значыць “Трохкутнік”, па назьве раёну, дзе месціцца, і ў гэтым магазіне яшчэ семдзесят два магазіны, што вельмі зручна, але я не праз тое ў Мальма бываць люблю, магазінаў паўсюль хапае, па сто ў адным, а вось такіх высозных гатэляў з фітнэс-цэнтрам на самым версе, куды цябе шклянны, нібы паветраны, ліфт падымае і скуль панарама ўсёй Еўропы адкрываецца, ці, прынамсі, панарама Капенгагену з усёй Даніяй, у Стакгольме, а тым больш у Хельсінкі, няма, і якраз таму я іншым разам у Мальма, як на поўдзень, пад’язджаю, бавячы час у фітнэс-цэнтры, глядзячы зверху на Еўропу, — прыгожа... Стуль і замак відаць, у якім Гамлет, прынц Дацкі, вар’яцеў. Глядзіш, думаеш...

Еўропа паціху вар’яецца.

Я ў Выбаргу нарадзілася, дзе няма чаго рабіць, таму ў Піцер паехала, каб там ці сыпявачкай, ці артысткай стаць. Стала прастытуткай, ды на тое напляваць, прынамсі, шведам, якія рускіх сюжэтаў літаратурных: нейкі князь у нечым вінаватым сябе палічыўшы, з прастытуткай надумаў ажаніцца, дык тым самым ледзьве не маральны подзьвіг здзейсніў, — не прасякаюць. Ну, была прастытуткай і была. Цяпер не прастытутка. Шведы, немцы, датчане, ды ўсе яны на захадзе адносіны з цэлам не ўскладняюць. Аніякіх яму ланцугоў з вярыгамі, толькі песьціць яго, толькі лашчыць. Для таго і фітнэс-цэнтры з панарамай Еўропы...

З тым, што ня цэла ў чалавеку, — складаней. Але і ў гэта ніхто так балюча, як у нас, ня лезе.

Прастытуткай я не абы-якой была, а прыпісанай да салону, які трымала

жонка былога партыйца — таксама не абы-якога. Я ў школу хадзіла — яго ўсё па тэлевізары паказвалі. То ордэн яму чаплялі, то зорку...

Ня ведаю, колькі ў тым салоне ўсіх нас было, але, мяркую, ня менш за сотню. Прычым, мы падзяляліся нібы на касты...

Вулічных там, зразумела, не трымалі. Прастытуткі ніжэйшай касты, “дамы”, прадаваліся па інтэрнэце. На сайце салону, зробленым пад рэспектабельны часопіс, змяшчаліся фотаздымкі “дам”. І расказваліся пра іх усялякія казкі...

Найбольш здольных, пашколіўшы ў ніжэйшай касцы, пераводзілі ў вышэйшую — у “ледзі”. Навучаныя і сексу, і мовам, і шмат чаму яшчэ, “ледзі” былі значна даражэйшым таварам. Яны пастаўляліся для ўпрыгожвання прыёмаў, раўтаў, фуршэтаў. Іх бралі, каб яны прысутнічалі пры падпісанні кантрактаў, у дзелавых паездках. І яны, безыменныя зоркі, мільгалі на тэлеэкранах пад час дзяржаўных, партыйных, камерцыйных тусовак. Глядзіш: стаіць прэм’ер-міністр, ці сьпікер парламенту, а побач — твая сяброўка салонная...

Панарама.

З вышэйшай касты адбіралася яшчэ і элітная. Можна сказаць, сьпецназ, які абслугоўваў былога партыйца, мужа гаспадыні салону. І выконваў ягоныя даручэнні. Праз адно з іх, апошняе, я і апынулася за мяжой.

Партыец быў з ельцынскіх, і калі да ўлады пуцінскія прыйшлі, яго пачалі выпіхваць з бізнэсу. Адзін з пуцінцаў стаў ягоным канкурэнтам у барацьбе за піцерскі порт. Нешта з канкурэнтам трэба было рабіць, але на пуцінскіх нават кілера знайсці не ўдавалася — так іх усе баяліся. Прыкідваючы варыянты расправы, былы партыец, якому б у Галівудзе сцэнарыстам быць, прыдумаў, сярод іншых, і варыянт з маім удзелам.

У канкурэнта ягонага сын быў. Хлапчук, толькі школу скончыў... У Марыінскім тэатры, куды, панты ганяючы, прыблізна пароўну хадзілі інстытуткі і прастытуткі, дэпутаты і бандыты, я з ім і пазнаёмілася. Сутыкнулася на лесвіцы: “Ах!..” — і сумачка выпала, і, калі я за ёй нахілілася, цыцка выглянула з дэкальтэ... Хлапчук вачэй ня мог зьвесці з яе ружовай зрэнкай.

Я праз тэатр і музыку, праз жывапіс яго і павяла. Праз галерэі з музеемі... Ружавела, грубае слова пачуўшы, — я ўся ўмела ружавець... І ўсё бліжэй, не дазваляючы большага, да цыцкі падпускала.

Хлапчук шалеў. Цяля... І заявіў бацьку, што жэніцца. А той яму па мордзе, як і было наперад прапісана ў сцэнары.

Па тым жа сцэнары я пазнаёміла хлапчука з адным з ахоўнікаў партыйца, які выконваў даручэнні па ліквідацыі. Выдала яго за свайго брата... І той, здаровы, з мянушкай Ражон, слухаючы хлапчука, як мужык мужыка, стаў накручваць яго на подзьвіг. Маўляў, калі б нехта яму, хоць бацька, хоць брат замінаў кахаць тую, якая для яго найлепшая з усіх, ён не стрываў бы. Во гэтымі б рукамі задужыў, ці забіў бы во з гэтага пісталета... І дастаў пісталет — пад цацку, пад запальнічку зроблены. Сказаўшы хлапчуку, што гатовы дапамагчы, калі ён сам ня справіцца. Хай толькі ў дом правядзе, як сябра.

Хлапчук, зусім ужо ашалелы, адказаў, што справіцца сам, і пісталета ня трэба... І паставіў бацьку ультыматум: ці той дазваляе яму ажаніцца, ці ён вешаецца. Бацька чуць яго не захацеў: “Вешайся!..”

Хлапчук павесіўся.

Гэтага ў сцэнары не было прапісана, такога не прадбачылася, як і ўсяго далейшага. Баючыся, што праз мяне раскруцяць увесь клубок, мной замянілі адну з “ледзі”, купленую ў салоне для дзелавой паездкі, і адправілі на падпісаньне кантракта ў Фінляндыю. Сказаўшы, што пазьней перашлюць грошы, і каб я пару гадоў не вярталася.

Ня ведаю, чаму проста не забілі.

Прэзідэнт фірмы, якая мяне купіла, ніяк ня мог працягнуць кантракт на пастаўку ў Фінляндыю драўніны. Мне ўсё адно было, хто і чым займаецца, але тут я здзівілася: як жа раней яму ўдавалася нешта прадаваць, калі ў фінаў у саміх уся зямля ў лясах? Прэзідэнт растлумачыў: свой лес яны не сякуць, зьберагаюць, рускі бяруць. І, бач, мець справу з ягонай фірмай раптам заўпарціліся, сталі шукаць іншых кампаньёнаў. А гэта мільёны і мільёны, так што мне трэба пастарацца...

Заўпарціліся фіны, як аказалася, нездарма: усё прадстаўніцтва фірмы, на якую я старалася, праз дзень пасья перамоваў арыштавалі. Разам з прэзідэнтам. Бо фірма, якой мала было мільёнаў і мільёнаў за самую драўніну, у полых ствалах дрэваў, акуратна закаркаваных выразанай сэрцавінай, гнала на захад кантрабанду. Пасья, убачыўшы, што канал працуе надзейна, узялася за наркатыкі.

Мяне затрымалі, бо ў паперах, па якіх мяне прывезьлі, я значылася менеджэрам фірмы. І павярнулі справу да суда...

Каб за што іншае, дык у фінскую ці шведскую турму яшчэ паспрабуй сесьці: у чарзе трэба пастаяць. А за наркатыкі садзяць без чаргі, хутка і надоўга.

Я даволі добра ведала фінскую мову, бо суседзі ў Выбаргу фінамі былі, трохі горш ангельскую і шведскую — і на ўсіх мовах пыталася: у чым мая віна? Мне адказвалі, што ў несьвядомым саўдзельніцтве. Я дапытвалася, што яно такое: несьвядомае саўдзельніцтва? Мне адказвалі, што вось такое яно, як у мяне, саўдзельніцтва несьвядомае... І накручвалі за яго два гады. Якраз столькі, колькі мяне прасілі не вяртацца ў Піцер.

Выпадкова ў газеце я прачытала, што ў сувязі з пашырэньнем Еўразьвязу ад Фінляндыі патрабуюць большага кантролю на мяжы з Расіяй. І зразумела я, што такое несьвядомае саўдзельніцтва.

Дапамог мне адзін з дырэктараў сумеснай фінска-шведскай кампаніі. Нядаўні наш партнёр. Той, з якім я старалася, каб быў працягнуты кантракт. Даніэль Саламонсан, швед. Ён наўпрост спытаў, чаго я болей хачу: ці ў турму, ці за яго замуж?.. Нібыта жартам папэрэдзіўшы, што гэта амаль адно і тое ж...

Не пачуўшы жарту, я згадзілася замуж, бо мне, апрача ўсяго, і жыць не было дзе. Хіба толькі ў турме.

Даніэль наняў амерыканскага, каб не з Еўразьвязу, адваката, сыпецьяліста па справах з наркатыкамі, і той даказаў, што я ні пры чым. Я заўважыла, як перад амерыканцам фіны ня тое каб выпягнуліся ў струнку, але ўсё ж замітусіліся: о’кей... о’кей — і мне гэта, шчыра сказаць, ня надта глянулася. У нечым яно да таго, што ў нас рабілася, было падобнае... І выходзіла, што ва ўсім сьвеце так: дзе грошы, дзе сіла, там і праўда.

Афармляць нашыя адносіны Даніэль ня стаў. Ніяк. Лічылася, што мы ў грамадзянскім шлюбе. Ён перавёз мяне ў Швецыю і пасяліў у асабняку ў прыгарадзе Стакгольму, амаль што ў лесе. І кожны дзень мы хадзілі на лыжах. Уявіце: на лыжах кожны дзень. Кругамі, кругамі...

Калі Даніэля дома не было, я выбіралася ў горад. З грашыма толькі на кішэнныя расходы. На каву з пірожным.

Аднойчы ў кавярні, дзе я піла каву і ела пірожнае, з'явіўся Ражон. Я ледзь не задохлася, пірожным папірхнуўшыся... Не чакала. І не падумала, што праз Ражна мне грошы перадалі. “Канец мне”, — падумала.

Грошай ніхто і не перадаваў. Ражон сказаў, што ўслед за мной ён паспеў збегчы, а партыйца нашага павесілі. На той жа вяроўцы, на якой павесіўся хлапчук. У тым порце, за які партыец змагаўся з канкурэнтам. Так што мне, выходзіла, ня два гады дамоў вяртацца нельга, а да новай рускай рэвалюцыі.

Ражон спытаў, што я раблю?.. Чаго засела ў лесе?.. Ён тут фірму адкрывае, дык...

Ён нічога мне ў сваёй фірме ня мог прапанаваць, апроч месца прастытуткі.

Вярнуўшыся ў лес, я сабрала ўсе лыжы, іх шмат было, пасекла і кінула ў камін. Сядзела і грэлася.

Сярод лыжаў былі “дамы” і “ледзі”. А сярод “ледзі” — яшчэ і элітныя. На іх хадзіў бацька Даніэля, які нават быў некалі нейкім чэмпіёнам, і хадзіў дзед Даніэля, і прадзед... Даніэль казаў, што ўсе яны, як толькі на сьвет зьяўляліся, спачатку на лыжах хадзіць вучыліся, а пасля ўжо так, бяз лыж.

Даніэль прыехаў, калі ўсё дагарэла. Ubачыўшы друз і попел, напіўся. Потым біў мяне. Доўга, усю ноч.

Раніцай, уся ў сіняках, я сабралася ў паліцыю. У феміністычнай Швецыі сінякі на жанчыне — гэта ня ў нас на жанчыне сінякі. Дзе хто каго любіць — той таго чубіць, і няма над гэтым ні суда, ні закону. Тут над усім ёсць і закон, і суд — і немалая сума кампенсацыі з таго, хто любіць і чубіць, калі ён ня хоча ў турму. А да ўсяго — розгалас, які паўплывае і на асабісты ягоны імідж, і на імідж кампаніі... Таму Даніэль спытаў, чаго я хачу, каб абысьціся без паліцыі? А адказала, што волі.

Ён згадзіўся. І, каб на волі было мне за што жыць, дапамог з работай: праз нейкага фіна, універсітэцкага сябра свайго, шышку ў кампаніі “Вікінг”, уладкаваў на паром. Хоць мог закапаць у лесе — ніхто б мяне не шукаў.

Task så mycket, Daniel¹.

Спачатку я працавала ў бары, пасля ў казіно... Старалася, уверх падымалася хутка. З'явілася на вокладцы часопісу з рэкламай парому — і праз тую рэкламу мяне зноў знайшоў Ражон. Ён адкрыў фірму, гандляваў, вазіў кантрабанду, яму патрэбны быў свой чалавек на пароме. Я паспрабавала адмовіцца, ён паклаў мне руку на сьпіну і ціскануў пальцамі шыю. Калі я ачуняла, сказаў, што наступным разам ціскане мацней.

Два тыдні я хадзіла ў ашыйніку. Не сумняваючыся, што наступным разам Ражон мацней ціскане. Як ён з людзьмі распраўляецца, я ведала, бачыла, і ў мяне перад ім быў панічны страх. Нават перад самой сьмерцю — меншы.

Неяк на паром села адна з нашых, салонных... З білетам у люкс на восьмай палубе. Вылупілася на мяне, убачыўшы, як на здань.

У яе ў люксе мы трохі пагаварылі... Салон цяпер належыў канкурэнту

¹ Вялікі дзякуй, Даніэль! (*шведск.*)

нашага партыйца. А Ражон зьбег, прыхапіўшы грошы былога гаспадара. Ня ўсе, але і нямала прыхапіў, калі яго шукаюць. Вось і яе выправілі, каб паглядзела: ён нібыта ў Стакгольме...

Наступным разам я ўбачыла яе ня ў люксавай каюце, а ў паліцэйскай хроніцы. Паліцыя не магла апазнаць труп маладой жанчыны.

Перад рэйсам, на якім плыў Павал, Ражон сказаў, што з Піцера пасылаюць некага для разборака... Дык каб я ўважлівей прыглядвалася... Асабліва да тых, хто ў казіно круціцца, у барах...

Ражон стараўся на мяне страху нагнаць, каб службу пільней спаўняла, але па ўсім выглядзе ягоным, па голасе адчувалася, што і сам ён пабойваўся. Бо ведаў: калі ўжо за яго ўзяліся — не адступяць. Сур'ёзныя цяпер людзі ў Расіі.

А Павал мне глянуўся... Я люблю людзей, якія весела, гуляючы, ставяцца да жыцця. Для якіх дзень — капейчына ў кішэні. І не трасуцца яны над кожнай, і не глядзяць, колькі засталася. Як пашчасыціць, бо лёс — рулетка.

Ён шапнуў мне пад раницу, што, калі захачу, можам быць разам. Мне гэта ўсе прапаноўваюць — хто з раницы, хто ўвечары... Я адказала, што мы ня можам быць разам, бо я прастытутка. Нават не сказала, што былая. Ён засьмяяўся: “Дык і што?.. Ведала б ты, кім бываюць мужыкі...”

Гэтыя беларусы, асабліва жулікі, усё адно як шведы.

На Павала я і не падумала нічога, пакуль ён, збіраючыся ўраніцы, пісталет не дастаў, зноў яго схаваўшы хуценька... Невялікі такі, падобны на той, які Ражон хлапчуку даваў. Пад запальнічку зроблены.

Са Стакгольму Павал ехаў у Мальма, дзе ўжо болей за тыдзень па кантрабандных сваіх справах круціўся Ражон. Усё нібыта сходзілася — і я прызначыла Павалу ў Мальма спатканьне. Але назаўтра, каб даць яму шанс. Калі ён пасьпее разабрацца з Ражном, дык што ж: рулетка, лёс. І ніхто мне шыю сыціскаць ня будзе.

Я на пароме яшчэ была, калі пазваніў, як адчуўшы нешта, Ражон. Спытаў: “Ну, што?..” Я адказала, што, здаецца, прыслалі чалавека. І ён едзе ў Мальма. Заўтра ў шэсьць вечару каля гатэлю “Хілтан” я сустрэкаюся з ім.

Ражон хмыкнуў. У яго хмык такі — нібы ўсхрап, як у зьвера, які нажэрся і задаволены. Хутчэй за ўсё, ён і ёсьць зьвер, абліччам пад чалавека падроблены.

Мы мала пра іншых ведаем, ды і пра сябе ня болей...

Мне вось што пра саму сябе незразумела: нашто я Ражну пра Павала сказала?.. Хоць яшчэ да таго, як ён хмыкнуў, падумала: а што гэта я раблю?.. Каго, як фіны лес, зьберагаю?.. І адразу ж, за імгненьне нейкае, сама перадумала сябе: калі Павал першым разабрацца не пасьпее, тады чарга Ражна. Шанс у кожнага быць павінен.

Чаму я так зрабіла?.. так падумала?.. так перадумала?..

Ня ведаю.

Па абедзе ў фітнэс-цэнтры ніхто і нічым у той дзень не займаўся, шлюбную цырымонію неадрыўна глядзелі: дацкі прынц жаніўся. На вяселье ў Капенгаген усе еўрапейскія каралі і прэзідэнты зьехаліся, у нявесты ў крэмавай сукенцы шлейф быў метраў дваццаць, адна з наведвальніц фітнэс-цэнтру, англічанка, мела некалі з прынцам нейкія адносіны, была ягонай girl-friend, дык дапытвалася ва ўсіх і ні ў каго: “Ну што ён у ёй знайшоў?..

Што ў ёй знайшоў ён, звар'яцеў?..” — пакуль я не сказала да ўсіх і да яе, што для дацкіх прынцаў вар'янец — гэта нармальна. Англічанка заткнулася, а я глядзела на бліскуча-пералівісты шлейф нявесты, што цягнуўся па чырвонай дывановай дарожцы і быў, мусібыць, нават з космасу відаць, і гэтак зашчымела ўва мне: не было ў мяне і ніколі ня будзе вясельля ня тое што каралеўскага — аніякага. Яшчэ я думала пра тое, колькі ж адначасова ў сьвеце самага рознага адбываецца: вунь каралі з каралевамі, дзіўныя ў наш час у каронах сваіх, сабраліся, нявеста з бясконцым шлейфам і жаніх у залатых эпалетах, сьвятар у белым жабо, кветкі, бляск, этыкет, манеры, а непадалёку Ражон з Павалам кружляюць, думаючы, як ім адзін аднаго забіць, і раптам я адчула, мне здалася: з Павалам у мяне нешта можа быць. Няхай сабе не каралеўскае, але нешта можа быць, бо для яго вар'янец — гэта нармальна. І ўжо з фітнэс-цэнтру спускаючыся, я са шклянога ліфту, да якога не прывыкнуць ніяк, бо здаецца, што вось-вось звалішся, уніз абрынешся, убачыла, як да Павала, які нетаропка, бо да шасьці паўгадзіны яшчэ застава-лася, крочыў да гатэлю, а я на паўгадзіны раней спускалася, каб папярэдзіць яго, што ў шэсьць да мяне ні ў якім разе нельга падыходзіць, каб пасяля ў нас з ім, няхай не каралеўскае, але нешта ўсё ж было... — дык вось тут я і ўбачыла са шклянога, нібы паветранага, ліфту, як да Павала, ва ўсё новае, нібы на вясельле, апранутага, бо ён, мусіць, разбагацеў, падышоў чалавек, апрануты неахайна, як бадзяжнік, і папрасіў, як мне здалася, у Павала прыпаліць, а Павал дастаў пісталет, на запальнічку падобны, бо, мусібыць, усё зразумеў, першым хацеў стрэліць, але не пасьпеў, бадзяжнік апярэдзіў яго, стрэліўшы з гэткага ж пісталета, і Павал доўга, нібы не знаходзячы, куды кейс паставіць, абсядаў, падмінаючы зялёны пакет з намаляваным на ім чырвоным трактарам, і ўсё глядзеў услед бадзяжніку, які паціху, не азіраючыся, адыходзіў ад яго па Södra Firstagatan, 1-ай Паўднёвай вуліцы, у пачатку якой прамільгнуў і згубіўся ў натоўпе Ражон, які без мяне, звя-рыным нюхам сваім вынюхаў Павала і скарыстаў свой шанс, а Павал свой не скарыстаў, і, можа быць, праз мяне: я заняла яго спатканьнем, вунь як апрануўся — не на сьмерць жа...

Ліфт толькі спусьціўся, а ўжо прыехалі і “хуткая дапамога”, і дзьве паліцэйскія машыны. Рабіць мне тут болей не было чаго, надзея, пакліка-ная каралеўскім вясельлем, казкай пра Папялушку, мільгнула і прапала, я засьпяшалася да вакзала, крайком вока назіраючы, як бадзяжніка, які не ўцякаў, не хаваўся, ішоў сабе ціха, нібы гуляючы, па вуліцы, паліцэйскія з адной машыны дагналі, зьбілі з ног, скруцілі, а паліцэйскія з другой машыны кінуліся да Павала, якога клалі ў машыну “хуткай дапамогі”, і адзін паліцэйскі, у пальчатках, асыярожна пісталет Павала з ходніка пад-няў, прыгледзеўся да яго, пстрыкнуў ім і паказаў другому паліцэйскаму, які сказаў: “Det är leksaken, tändaren...”¹ І ўва мне паднялося ўсё, вантробы і дыханьне — пад горла, нібы я ўніз паляцела, праваліўшыся ў шкляным ліфце, дзе не было падлогі.

Ражон

Я ў прыгарадзе нарадзіўся, у сельгаспасёлку. Пры любым горадзе такія пасёлкі ёсьць, і кожны, хто там жыве, з маленства ведае, што нарадзіўся ён

¹ “Пацка, запальнічка...” (шведск.)

і жыве для таго, каб біцца з гарадскімі. Штовечар сядалі мы ў электрычку і ехалі ці ў парк, ці на дыскатэку, дзе, доўга не чакаючы, каб да ночы дамоў вярнуцца, усчынялі бойку. Нам было ўсё адно, каго і за што біць, і часцей, чым мы іх, гарадскія, сабраўшыся, білі нас, але нам гэта толькі дадавала злосьці. Назаўтра, абмыўшыся ад крыві, мы зноў сядалі ў вагон электрычкі і ехалі, каб біцца насмерць. Мы ні пра што ня думалі, нас вабіла небясьпека, рызыка, нам быў у асалоду сам пах бойкі, а ў газетах пра нас пісалі, што мы — сацыяльная праблема.

Неяк па тэлебачанні пра нас дыскусію завялі, і адзін прафесар сказаў, я запомніў, што мы б'ёмся, несвядома адваёўваючы сабе жыццёвую прастору, занятую тымі, каму яна за так дасталася. Я зразумеў, што меў на ўвазе прафесар: гэта як некаму выпадае каралём нарадзіцца, а некаму біцца і біцца, каб пры каралеўскай кухні, ці пры канюшні служыць.

З дзяцінства, апроч таго, што біўся і мяне білі, і быў заўсёды галодны, я вось што яшчэ запомніў. З арміі Лёнік, суседаў сын, вярнуўся, і сусед пеўня, каб да стала засекчы, злавіў. Таптаўся з пеўнем на дрымотні, ніяк сякеру ня мог знайсці, на жонку крычаў, што тая падзела некуды, а Лёнік сказаў, што ня трэба сякеры. Узяў пеўня з бацькавых рук — і чык па шыі рабром далоні, нібы сякеркай. Галава пад калоду адляцела, а Лёнік абыякава, нават ляготна рукі абцёр адну аб адну, пеўня кінуўшы, які пабег па двары без галавы, крывёю з горла ва ўсе бакі пырскаючы...

Я пакляўся сабе, што навучуся гэтак, як Лёнік... Так, каб галава адлятала, па шыі біць, і так абыякава, ляготна рукі абціраць.

Пакляўся і навучыўся. У секцыю каратэ пайшоў, у арміі ў сьпецназ узялі, намагаўся і сякеркамі, і лапаткамі... Чалавеку галаву так проста, як пеўню, без лапаткі ці сякеркі не адбіць, тут неймаверная сіла і хуткасыць удару патрэбныя. Жылісты чалавек. Асабліва мужык, баба не такая.

Зрэшты, што мужык, што баба — шыйныя пазванкі ва ўсіх з касцей. І ўжо іх я, руку набіваючы, натрушчыў. Балазе было каму і дзе, паўсюль ваявалі.

Калі б у сьпецназе плацілі нармальна, можна было б далей служыць. Але не плацілі.

Адслужыўшы, паспрабаваў у спорце патузацца, ды там пасья сапраўдных боек пах ня той. Потам пахне, не крывёй. Таму згадзіўся, калі прапанавалі іншую работу.

Новы рускі, які наняў мяне ў ахову, быў ніякі ня новы, стары партыец. З найвышэйшай касты. З тых, хто і распачаў дзяльбу, падзяліўшы краіну так, што ўсё, што было ў ёй на зямлі і пад зямлёй, ім дасталося. А потым яны кляліся, што зусім ня гэтага хацелі — проста так выйшла. Але не інакш, бач, выйшла, а менавіта так. З чым не маглі змірыцца тыя, хто да дзялёжкі стаў падбірацца пазней.

Пад час, калі ў Крамлі піцёрскія заверхаводзілі, маскоўскія даўно ўжо ўсё падзялілі. У газетах пісаць пачалі, што нельга дапусьціць перадзелу, бо гэта дэстабілізацыя, інфляцыя і ўсё такое. Адразу ж кожнаму, хто быў хоць з нейкімі мазгамі, зразумела стала, што пачаўся перадзел. У Крамлі сабралі ўсіх, хто раней нахапаў, сказалі: “Мы ня будзем вас чапаць. Пры ўмове, што той, хто нахапаў на метале, укладвае грошы ў металургію, хто на нафце — у нафтаздабычу, хто на зброі — у армію...” — і так па ўсім сыпісе. Так яны быццам бы хітра прыдумалі, як грошы нахапаныя забраць. Ну, ня ўсе, хоць колькі-небудзь — нібыта з клопатам пра краіну.

Знайшлі дурных...

Старых піцерскіх заадно з маскоўскімі прэсавалі, не зважаючы на зямляцтва. Мой партыец таксама на той сходцы быў. Ім казалі, яны паслухалі, галовамі паківалі: маўляў, згодныя. Але ніхто, зразумела, ні капейчыны не аддаў. Наадварот, зноўку ўсе гэтак грэбсьці заўвіхаліся, нібы сваё не дабралі. Тады і стала самай большай чаргой у Піцеры чарга на могілкі. Як і ў Маскве.

За піцерскі порт было некалькі войнаў, і калі пачалася новая, партыец сказаў мне, што трэба ня толькі бараніцца, але і нападаць. Зубы паказваць, каб ня думалі, што яны ў яго павыпадалі. Карацей, каб я набраў людзей. Групу ліквідацыі.

Я падабраў групу з сямёх. Разам са мной — васьмёра, на дзьве машыны. Чатырох сваіх сыпецназўскіх узяў, трох сельгаспасёлкаўскіх... На рабоце не прадыхнуць было, не пасьпяваў рукі абціраць.

Партыйца зноў запаважалі, адступацца ад яго, здалося, пачалі — і раптам ледзь ня кончылі. Ды яшчэ праз сваіх.

Жонка ягоная бардэль трымала, салонам яго называючы. Некалькі прастытутак гаспадара абслугоўвалі, у яго на пасылках былі. Такія — не падступіся. Гонар паказвалі. Свой прастытуцкі, але гонар. “Мы не ў бардэлі, мы ў салоне”. Я паспрабаваў з адной, з Ляляй, танклявай такой... Яна мне: “Ты паглядзі на сябе, кабан!..”

Сучка.

Якраз у нанятай для яе кватэры на Васільеўскім у партыйца і пальнулі. З дому насупраць, Ляля ў спальні акно не зашторыла. Куля зрэзала ланцужок, на якім штормная ручка вісела, зрэкашэціла. Так што партыец выпадкова ўратаваўся — і даручыў мне разабрацца.

А ў чым разьбірацца?.. Сучка. Перакупілі, працавала на некага. Трэба было астатнім паказаць, што за такое бывае.

Я сказаў гаспадыні, каб у той жа кватэры на Васільеўскім склікала прастытуцкі сход. Увесць іх блядскі сыпецназ сабрала, як яны самі сябе называлі. Паставіў Лялю перад усімі і, калі ўжо яны сыпецназ, — чык па шыі! Шыя ў яе, як у курыцы, была, і Ляля, мусіць, яшчэ ўбачыць пасьпела, як галава ў яе адляцела, і пабегла за ёй, за галавой без галавы, па ўсёй кватэры крывёй пырскаючы...

Эфектна выйшла. Не пападалі, прытомнасьць страціўшы, толькі гаспадыня і Наташа, якую я тады і запырмеціў. Яна ня стала, як Ляля, ламацца. Ды ўсе яны шоўкавымі сталі.

Нешта ў Наташы мяне вабіла. Яна была прастытуткай — і ў той жа час не. Я разумею, што такога не бывае, але ў ёй вось такое было.

Ня ведаю, што гэта, і як растлумачыць... Мігценьне... Я хацеў нават прапанаваць ёй жыць са мной. Якраз перад тым, як гаспадар падкінуў нам работу на пару. Пасьля якой было ўжо не да мігценьня.

Мы дазналіся, хто з канкурэнтаў заказаў партыйца, але таго, былога гэбіста, не ўдавалася паваліць. Ледзь ня армію меў, моцна стаяў. Тады партыец і прыдумаў, як разабрацца з ім праз ягонага сына. Падрабязны план напісаў для мяне і Наташы, якая павінна была так хлапчука накруціць, каб ці сам ён бацьку кончыў, ці мяне ў дом правёў.

План мне ня глянуўся, кіно нейкае. А хлапчук спадабаўся. Нават шкада было, калі павесіўся...

Забаўны ён быў. Я пісталет яму даю, каб ён, як мужык, за сябе пастаяў,

і ён нібыта згодны бацьку прышыць, каб з Наташай быць, ды раптам кажа: “Вы пісталет мне падшукайце, каб несапраўдным выглядаў, на цацачны паходзіў. Каб я думаў, што гэта гульня...”

Я прынёс яму невялічкі, італьянскі, на запальнічку падобны, ён і яго ня ўзяў... Так пісталец той у мяне і застаўся. Нашу яго з сабой, ніхто ня думае, што сапраўдны.

А хлапчук вяроўкай абышоўся...

У бацькі ягонага ў ахове мой аднакашнік армейскі, былы сьпецназавец, службыў, які мяне папярэдзіў, што гаспадар, як толькі сына пахаваў, адразу ў Маскву паехаў. Каб давесьці там, што партыец даўно ўжо ўсім замінае. І давёў, з ім згадзіліся. Так што чакай, сказаў аднакашнік, гасьцей. Ці саскоквай, каб мы адзін аднаго не пастралілі.

Я ня стаў чакаць. Перад тым, як саскочыць, пачысьціў партыйца. Ламануў, можна сказаць, партыйную касу. Праз гэта мяне і пачалі даставаць за мяжой: вярні не сваё.

Хрэн вам. Чаму яно не маё, а ваша? Вы што: каралямі нарадзіліся?..

Дома мне не выпадала жыць. Хіба што зусім нядоўга.

У Стакгольм я падаўся, бо там у мяне свой чалавек быў. А ў яго — свой адвакат, які дапамог офіс купіць, фірму адкрыць. Параіў хоць аднаго шведа на нейкі час на работу ўзяць. Я ўзяў беспрацоўнага, адвакат журналіста знайшоў, які напісаў, што я ствараю ў Швецыі новыя рабочыя месцы. Не на іхнім жыву, на сваім, ды яшчэ ім ад мяне перападае. На такіх людзей іначай, чым на звычайных імігрантаў ды бежанцаў, якіх карміць трэба, глядзяць.

Да тых, хто з грашмыма, паўсюль адносіны, як да людзей, якія з грашмыма. Да іншых — іншыя. Яно было так, ёсць і будзе.

А швед мой, зарплату адрабляючы, наркату з Капенгагену вазіў. Яму дадуць — ён павёз. Ня ведаючы, што вязе. Апошнім разам яго ў Мальма ледзь не павязалі, і я паехаў туды, каб пашчупаць, што там і як.

Наркатай у Скандынавіі здаўна афрыканцы з азіятамі займаюцца. Пераважна яны. Яшчэ цыганы. Але ўсё болей і болей тавару пачало ісьці ў Еўропу з Сярэдняй Азіі праз Расію — і сур’ёзна падключыліся нашы. Мой чалавек у Стакгольме быў якраз адным з іх.

Ён сказаў мне, каб швед зьнік. Бо, калі ўжо на яго выйшлі, дык усё адно павяжуць. А ў якой ён фірме працуе, хто дапамог фірму адкрыць?.. Як толькі гэта высветліцца — нам сядзець.

Я і сам сумневу ня меў, што, калі яго возьмуць, швед усіх здасьць. Наш бы дык яшчэ круціў, выдумляў нешта: ня ведаю, не маё. Каля аптэкі знайшоў, думаў, што вітаміны. А швед раскажа ўсё, як на споведзі. Ды ня толькі швед — хоць фін, хоць немец, хоць нарвежац. Законапаслухмяныя.

Адвакат мой неяк завёў мяне ў суд. Для практычных, можна сказаць, заняткаў. Каб лепей я шуруціў, у якім сьвеце цяпер жыву. Ён на судзе дзеда бараніў, які атруціў ката. Мазгі ў ката паехалі: па начах мяўкаў, драпаўся, спаць не даваў. Дзед трываў-трываў — ня вытрываў. Дык сьведкі ўсе, суседзі, падчыстую яго здавалі. Расказвалі, як ката ён мучыў. “На матузку, — адна суседка паказвала, — гуляць вядзе, і матузок тузае, тузае...”

Усе глядзелі на таго дзеда, як на садыста кончанага.

Пасьля гэта па газетах пайшло, па тэлебачаньні... У нас людзей штодня канчаюць — і нічога. А тут ката атруціў — на ўсю Швецыю скандал.

Хоць і ў іх, здараецца, страляюць... Прэм’ера нейкага некалі забілі. Пры

мне бабу, якая міністрам была, завалілі. Падышоў мужык у краме — і заваліў. Без прычыны, дык нават не судзілі. Прызналі, што ненармальны, калі без прычыны.

А прычына была... Не хадзі, калі ты міністр, па крамах. У нас ніводнага міністра ў краме ня кончылі.

У Мальма ў гатэлі “Хілтан” я на апошнім паверсе, на самай верхатуры пасяліўся. Адкуль, як парцё сказаў, ці ня ўся Еўропа відаць. Ці ўся Данія. Альбо, ва ўсякім разе, Капенгаген. З якога швед наркату вазіў...

Гледзячы ўраніцы на Еўропу, якой за туманам не відаць было, я прыкідваў, як мне найлацвей са шведам абыйсьціся. Каб зьнік, як туман.

Нічога талковага не прыдумвалася. Спусьціўшыся ў рэстаран пасьнедаць, я пазваніў Наташы. Яна сказала пра пасланца з Піцэру, які едзе ў Мальма. З якім дамовілася яна спаткацца заўтра а шостай вечару каля гатэлю “Хілтан”.

Ты думаеш, як зрабіць так, каб зьнік нехта. А нехта думае, як зрабіць так, каб зьнік ты. Жыцьцё ідзе, усё нармальна.

За суседні стол, дзьве поўныя талеркі рыбы і мяса прыцягнуўшы, хлапчына худобны прысеў, да якога афіцыянт падышоў і пачаў дапытвацца, у якіх апартаментах той жыве? Не з-за таго, думаю, дапытвацца пачаў, што хлапчына гару ежы набраў, а таму, што не выглядаў ён на тутэйшага пастаяльца. Ня гэтак ён глядзеўся, як чалавек, які спусьціўся са сваіх апартаментаў на сьняданак у рэстаране гатэлю “Хілтан”. Нават куртку зашмальцаваную, відавочна з сэкэнд хэнду, ня зьняў. Бадзяжнік.

Ён назваў афіцыянту нумар пакою — аднаго з самых дарагіх у гатэлі. З якога ці ня ўся Еўропа відаць. Афіцыянт не паверыў і пайшоў удакладняць... Заазіраўшыся па баках, хлапчына выбіраў момант, каб зьбегчы.

Не назваў бы ён нумар — няхай бы бег. Але ён назваў, і нумар гэты быў напісаны на маёй гасьцявой візітоўцы. На той, якую ўчора выдаў мне парцё.

Мяне насыццярохваюць любыя, а тым больш такія супадзеньні. У кожнага свой вопыт — і ў мяне свой. Пры маёй рабоце я пераканаўся: калі хочаш жывым быць, не дапускай думкі, што выпадковае адбываецца выпадкова. Нечым яно абумоўлена. Шукай, чым. І як мага хутчэй шукай, бо можаш не пасьпець.

Хлапчына падняўся, я кінуў праз стол: “Сядзі!..” Ён перапудзіўся ад нечаканкі, хоць і ня надта. Зноў сеў і, што мяне здзівіла, стаў есьці.

Калі афіцыянт вярнуўся з малайцом са службы бясьпекі, я падазваў іх і сказаў, што жыву ў названым нумары, а за суседнім сталом сьнедае мой госьць, за якога я плачу. І працягнуў афіцыянту візітоўку...

Ніхто ў мяне не спытаў: чаму мой госьць сьнедае за суседнім сталом? Калі плацяць, дык няхай сьнедае за суседнім. Можна, прынята ў нас паасобку сьнедаць, каб з самай раніцы адзін адным не раздражняцца.

Як і на пастаяльца “Хілтану”, так і на пасланца з Піцэру хлапчына, апрануты бадзяжнікам, быў мала падобны. Проста ніяк не падобны. Дый ня мог пасланец пасьпець сюды, праехаўшы чвэрць Швецыі — паром толькі што ў Стакгольме прычаліў. І не пасылаюць такіх, але... Ён назваў нумар нібыта наўмысна для мяне. Неверагодная, надта вялікая выпадковасьць.

Зьбегчы ўсё, што прынёс, госьць мой яшчэ раз схадзіў да шведскага стала і набраў столькі ж. Ён быў меншы за мяне разы ў тры, куды яно ў яго лезла?.. Прыгледзеўшыся, я заўважыў, што ён даўно ўжо не хлапчы-

на — гэтакі падвысахлы мужычок, які на хлапчука выглядае. Нарэшце ён наеўся, я ўстаў і ўзяў яго пад локаць: “Пайшлі пакажу, дзе жывеш”.

Ён пайшоў, ледзьве ногі цягнучы... Не таму, што аб’еўся, ён наогул быў вялы.

Аказалася, беларус. З Ваўкавыску, я і ня ведаў, што такі горад ёсць. З назвай, нібы ваўкі ў ім выюць... Ён там барацьбітом нейкім быў, змагаўся за нешта. Як яны, такія вялыя, там змагаюцца?..

І я не зразумеў: за што? Каб Расія, ён сказаў, не заняла Беларусь. А нашто Расіі Беларусь займаць, калі Беларусь і так Расія?..

Звалі яго Сьвятаславам. Такое беларускае імя — у Расіі не пачуеш. Сьвятая слава, сьвяты абавязак, сьвятая айчына... Наслухаўся я гэтага ў войску — чуць ня мог.

Ён падышоў да акна ў маім нумары і глядзеў доўга. “Там недзе, — за туман паказаў, — замак, дзе Гамлет жыў, павінен быць”.

Я спытаў: “Ну і што?..” — і ён уздыхнуў, у туман углядаючыся: “А тое, што Шэкспір...”

“Што Шэкспір?..”

“А тое...”

“Што тое?..”

“Калі б у нас быў Шэкспір, дык была б і гісторыя... Усё было б інакш...”

“Што інакш?..”

“Усё...”

Што ў іх магло быць інакш, калі мы разам у Савецкім Саюзе былі? А калі мы разам у Савецкім Саюзе былі, дык пры чым Шэкспір?..

Гаварыў ён, трохі заікаючыся: “У нас бы-быў... дык бы-бы-ла б...” Мяннушку б яму якую, дык Бабыб самае тое было б. Я так і сказаў: “Давай Бабыбам называць цябе буду, на Сьвятаслава ты не выглядаеш”, — і ён кіўнуў, галавы ад акна ў тумане не павярнуўшы: “Называй...”

У сьвятле ваконным, хоць і туманным, я разгледзеў, што ён старэйшы за мяне — і тым ня менш называй яго, як хочаш... І толькі цяпер ён спытаў: “А цябе як называць?”

“Ражном”.

“Ражном дык Ражном...”

Не, на разборкі такіх не пасылаюць. Нечым ён на таго піцёрскага хлапчука, які павесіўся, быў падобны. Толькі падстарэлы... Дык я і падумаў: можа, яго скарыстаць?.. Не адразу падумаў, а тады, калі ён сказаў, што рабіць зьбіраецца.

Ён нарадзіўся ў Ваўкавыску, потым у Менску жыў, дзе ганялі яго за барацьбу, у каталажку садзілі. З работы пратурылі... Шукаючы, дзе прытуліцца і на кавалак хлеба зарабіць, ён вярнуўся ў Ваўкавыск. Бацькі памерлі, хату адразу па іх сьмерці ён за капейкі прадаў, прытуліўся ў брата стрыечнага. Уладкаваўся на пошту, дзе брат паштарыў — і абодвух іх выгналі, хоць на ўсю пошту толькі і паштароў было, што ён ды брат. Звольнілі іх праз тое, што яны ў пікет сталі: ён брата, які прытуліў яго і дапамог яму работу знайсці, у пікет зацягнуў, каб таго на пару з ім выгналі! І дзеля чаго зацягнуў, каб выгналі?.. Каб вуліцы Суворова ў Ваўкавыску не было, не хацеў ён газеты на вуліцу Суворова насіць.

У мяне таксама ёсць брат стрыечны, на гісторыю запалы, дык ён неяк раскажаў мне, які бяздарны быў паход Суворова праз Альпы, дзе без аніякага

толку процьма людзей загінула, памарозілася... Але ж напляваць на тое, бо калі яно было? Так што я зноў ня ўцяміў: “Пры чым Сувораў?..”

Адусюль выгнаны, Бабыб ня ведаў, як далей быць, і нехта яму сказаў, што беларусаў, якія змагаюцца, за мяжой прымаюць. Адразу ўсё ім даюць.

Пазычыўшы грошы ў брата, які прадаў паўхаты і гатовы быў, мусі-быць, прадаць апошняе, каб толькі ад яго пазбавіцца, ён купіў тур па Скандынавіі, прыехаў — ніхто і нічога ня даў. Апроч месца ў лагеры для бежанцаў. Але цяпер і таго ня стала: яму адмовілі ў палітычным прытулку і ён падпаў пад дэпартацыю. Таму зьбег з лагера, надумаўшы ці падпаліць што-небудзь, ці ўзарваць, ці нават каго-небудзь забіць, каб ці сесці ў турму, ці ў клініку патрапіць для псіхічна хворых. Абы дахаты не вяртацца. А падпаліць што-небудзь ці забіць некага надумаў, бо, калі проста ўкрасці, ці яшчэ ўтварыць што-небудзь такое, ня цяжкае, дык не пасадзяць, усё адно дэпартуюць.

Зусім выпадкова, рэчы падносячы, ён пабываў у нейкай клініцы для псіхаў, там хораша. Жывуць шведы, на галаву хворыя, так, як беларусам, на галаву здаровым, і ня сьнілася.

Ён ня быў хворым, не. Я ведаў такіх людзей, яны нібы ня самі живуць на сьвеце. Быццам нехта іх жыць змушае. Такіх пасылаюць на такое, на што іншага не пашлеш. Іншы, не такі, ня пойдзе. З такіх вярбуюць сьмяротнікаў, каб зрабіць з іх жывыя міны.

Вось я і ўзважваў: на пасланца яго скарыстаць, калі сам ён не пасланец, ці на шведа?..

Я дапускаў яшчэ, што ён можа быць пасланцам, але ўжо толькі з-за звычкі нічога магчымага, хай нават самага неверагоднага, не выключаць. Выключыць можна было толькі тое, што ён швед.

Пасланца, калі ён пасланец, можна перакупіць... Я сказаў яму, што, калі ўжо наважыўся ён некага кончыць, дык магу прапанаваць, каго... Ён не здзівіўся, а мяне здзівіў, коратка кінуўшы, ад акна не павярнуўшыся:

— Толькі не жанчыну.

Я дык хоць бы павярнуўся... І спытаў бы найперш не пра тое, каго? — пра што ён па сутнасьці спытаўся, — а пра тое, за колькі?.. Дый хто заўгодна іншы павярнуўся б і пра тое самае спытаўся...

І чаму толькі не жанчыну? Якая розьніца?.. Шведа ці рускага — розьніца, за рускага ў Швецыі меней дадуць.

Я сказаў, што не жанчыну. Спытаў, што ён за гэта, апроч шведскай псіхушкі ці турмы, хоча? Ён адказаў, што вінен брату за палову хаты...

Надта спадабаўся яму, як некалі хлапчуку піцэрскаму, пісталет. Праз тое, што маленькі, на цапачны падобны. “З яго страляць, як гуляць. Сам не паверыш, што...”

Бабыб не дагаварыў: што?..

Кілераў такіх не бывае. Які з яго пасланец?.. Кончаны бабыб. “Ражон, — здзівіўся я з самога сябе, — з кім ты звязаўся? Мазгі табе адбіла?..”

Я ўзяў яго ззаду за шыю — у яго вочы на лоб узьлезлі, я умею так за шыю браць, каб на лоб вочы ўзлазілі:

— А двух заб’еш? За двух будзеш мець, як за цэлую хату.

Ён паспрабаў крутнуць галавой, ня змог, але паспрабаваў: “Не”.

— Тады ўсё, — разняў я пальцы і падштурхнуў яго да дзвярэй. — Вымятайся.

Ён не выходзіў. Стаяў каля дзвярэй, паціраючы шыю і сьціскаючы павекі, намагаючыся вочы вярнуць у вачніцы. Пасьля сказаў нека пазіцячы, як папрасіў на цукеркі:

— Слухай, дай мне каго-небудзь забіць. Не дасі, дык заб’ю цябе. Ня ведаю як, але заб’ю.

Апроч, як у дзяцей, гэтка жаласьлівая да саміх сябе інтанацыя яшчэ ў блатных пракідваюцца. “Падла буду, зямлю буду жэрці, брат...” — а ў самога шыла ў рукаве.

Забіць мяне ён ня мог ні пры якім раскладзе, і ўсё ж, многае пабачыўшы і зьведаўшы ў жыцці, я ведаў і тое, што такое зацятасьць. Перада мной — з вылезлымі на лоб вачыма і дзіцячымі размовамі — стаяў зацятый мужычок. А значыць, калі ня ў гэтую хвіліну, дык у наступную — здольны на ўсё. Не скарыстаць такога было б памылкай...

З пасланцам з Піцэру яму ня справіцца. Калі адтуль паслалі чалавека, дык такога, які тузін бабыбаў пакладзе.

Я ўжо ледзь не надумаўся ўзяць яго з сабой у Капенгаген, на шведа скарыстаць, калі яму ўсё адно, каго забіваць, абы не жанчыну. І ў Капенгагене, у адрозьненне ад Мальма, я з ім не засьвечваўся: у рэстаране з ім ня сьнедаў, за госьця свайго не выдаваў... Але ён, нібыта ўгадаўшы, пра што я думаю, мяне апярэдзіў:

— У Данію не паеду. Тут я хоць на нейкіх правах, а там на ніякіх.

На якіх ён тут правах?..

Не праз тое, што ён упёрся, а з-за таго, што яшчэ ня склалася ва ўсіх дэталях схема разборака са шведам і пасланцам, я паехаў у Капенгаген, да заўтра пакінуўшы свайго госьця ў нумары гатэлю “Хілтан”, скуль адкрывалася панарама ўсёй Еўропы.

Назаўтра, вярнуўшыся ў Мальма і сьпяшаючы, бо ўжо была палова на шостую, да гатэлю, я з натоўпу каля фантану ўбачыў Бабыба, які падыходзіў да нейкага ўсяго бліскучага фацэта з пакетам, і па тым, як ён не бачком, не азіраючыся, а рашуча і ўпэўнена крочыў, я адчуў, што зараз нешта адбудзецца, але ня думаў, што яны, фацэт з Бабыбам, сышоўшыся, схопяцца за пісталеты — і Бабыб, як яно ні дзіўна, пасьпее стрэліць першым. Гэта насамрэч дзіва, што ён пасьпеў стрэліць першым, бо Наташа ў фацэце з пакетам, якога заваліў Бабыб, пазнала піцэрскага пасланца...

Вось табе і Бабыб.

З вакзалу, дзе, калоцячыся, бо ўсё бачыла на свае вочы, чакала мяне Наташа, я патэлефанаваў свайму адвакату ў Стакгольм і сказаў, што для яго ў Мальма ёсьць работа.

Сьвятаслаў

Я не падобны быў на забойцу, нават на бандыта звычайнага наўрад ці выглядаў, так, бадзяжнік, які падышоў і спытаў, ці можна прыпаліць?.. Не, я не спытаў, у мяне цыгарэта была ў левай руцэ, а правай я паказаў, што прыпаліць хочу, пальцамі пстрыкнуў... Ён палез у кішэнь, каб дастаць запальнічку, такую цацку, запальнічку-пісталет, на невялікі маўзер падобную, а я з пінжака, з грудной кішэні сапраўдны пісталет вымаю, які ён, мусібыць, за цацку-запальнічку прыняў, толькі большую, чым у яго, і я нібыта сустрэчна хачу даць яму прыпаліць — ён, значыць, мне, а я чамусьці яму, таму ён падумаў, я ў вачах ягоных прачытаў: “Што за

цырк? Прыпылены мужык, ці што?..” — а я роўненька пасярэдзіне лобу яму, над пераносьсем, якраз туды, дзе індусы цікі свае ставяць, стрэліў. Ён не зразумеў нічога, здзівіўся толькі: “Во ё-маё...”

Яму не пашэньціла. Ня толькі таму, што па шведскім горадзе Мальма ён з чырвона-зялёным пакетам, з намаляваным на ім трактарам “Беларусь” ішоў, а не пашэньціла ўвогуле. А магло б пашэньціць. Мы ніколі б маглі не спаткацца, калі б не падаўся я ў Швецыю, дзе падлавілі мяне ў Мальма на сьняданку ў рэстаране гатэлю “Хілтан” — і я пазнаёміўся з Ражном.

Мяне ў Стакгольме адзін цыган навучыў гэтаму: заходзіш нараніцы ў гатэльны рэстаран, калі там сьнядана, з выглядам, нібы ў тым гатэлі жывеш, і нагараеш са шведскага стала ежы, колькі захочаш. Яшчэ і з сабой бутэрбродаў на цэлы дзень набраць у кішэні можна, ніхто ня сочыць.

Адзежу толькі трэба мець больш-менш... Ня смокінг, але і не лахманы, як на мне. Праз гэта афіцыянт у “Хілтане” да мяне і прычапіўся.

Калі зловяць, дык што ж: патрымаюць — і адпусьцяць, бо ў турме ты даражэй ім абыдзешся, чым, пару бутэрбродаў скраўшы, на волі. Але мне нельга было пападацца, бо, калі зловяць, дык дэпартуюць: я зьбег з лагера. А зьбег таму, што мне адмовілі ў палітычным прытулку, а значыць, усё адно б дэпартавалі.

Гучыць страшна: лагер. Цёпла, сыта. Жыў я ў асобным пакоі, ад кватэры ўсё адрозьненне — кухня з прыбіральняй на калідоры. Жывеш на ўсім гатовым, а табе яшчэ і грошы штомесяц даюць, як бежанцу. Па шведскіх мерках — драбяз, але ў Ваўкавыску я за гэткую драбязу бацькоўскую хату прадаў.

Я ў Ваўкавыск з Менску вярнуўся, веру страціўшы. Ва ўсё. Бо страціў жанчыну, якую кахаў, і якая сказала аднойчы, што праз мяне і ўсіх гэтых самых недалэнгаў, як я, яна згубіла найлепшыя свае гады, маладосьць, жаночае шчасьце — ні на што жыцьцё паклала. Пад сьцягамі і штандарамі ў шэсьцях і пікетах.

Выходзіла, што я таксама ні на што жыцьцё паклаў.

Жанчыну, як і ўсё астатняе, што я страціў, звалі Верай.

Мы пазнаёміліся, калі ёй і дваццаці не было. На Дзяды, у Менску, каля Усходніх могілак... Цяпер ёй амаль сорок.

Дваццаць гадоў прамінула... Нечыя дзеці нарадзіліся, падрасьлі, у першы клас пайшлі і школу скончылі. Але ня нашыя дзеці, мы ўсё ў шэсьцях ды пікетах... Ні работы, дзе б плацілі, каб нармалёва жыць, ні сям’і, ні хаты...

На тых Дзяды, з якіх усе нашыя шэсьці і пікеты пачаліся, мяне выкладчык гісторыі, я ў інстытуце тады вучыўся, паклікаў. Разам з Настай, якую, як мне здавалася, пакуль Вера не спаткалася, я кахаў. Наста таксама была з Ваўкавыску, на год пазьней за мяне — і праз мяне, як яна казалася — у інстытут паступіла. Вучыліся мы на адным факультэце, жылі ў адным інтэрнаце. Калі канчалася стыпендыя, а канчалася яна надзіва хутка, і жылот з голаду падводзіла, мы хадзілі на Камароўскі рынак, дзе каштавалі, нібы купіць збіраліся, патрохі ўсяго, што там было: кілбас, сыроў, рыбы... Па скібцы, па лустачцы — гэтак і наядаліся. Калі ж адломваўся кавалак, які ўжо не каштуюць, а купляюць, і гандляры гвалт усчынялі, Наста раптам скідвала ці швэдар, ці кофту, што там на ёй было: “Паглядзі на рэбры студэнцкія, морда сыпекулянцкая! І ты мяне кавалкам сыра папікаць будзеш? Ды падавіся ты ім! На, задудыся!..”

Наста з дзяцінства мела схільнасць да эфектаў...

Сыходзячы з рынка, мы яшчэ семак з арэхамі, таксама нібы каштуючы, з сабой набіралі... Так што, можа быць, і ні пры чым той цыган, які ў гатэльных рэстаранах сьнедаць мяне вучыў. Патрохі красыці я ўжо сам умеў.

Ды хто ў нас ня крадзе хоць патрохі? Я ў брата свайго стрыечнага, які пахваляўся, што за ўсё жыццё ня скраў нічога, спытаўся неяк: а што ты скрасыці мог? Люк каналізацыйны, калі ліцейшчыкам на прамкамбінаце быў? Газету ўчарашнюю, калі паштаром хадзіў?.. Брат і заткнуўся.

Ведаць пра сябе, што ён ня злудзей, можа хіба той, хто меў магчымасць скрасыці — і ня скраў. Як і пра тое, што ён не забойца, можа ведаць толькі той, хто мог забіць — і не забіў.

Я б многіх забіў, калі б мог. І ўпершыню адчуў гэта на тыя Дзяды каля Усходніх могілак.

Вера на Усходніх могілках аказалася выпадкова. Хоць, хутчэй, гэта мы з Настай аказаліся там выпадкова, а ў Веры прадзед з дзедам, а цяпер ужо і бацька, на тых могілках пахаваныя. І яна прыйшла на Дзяды, як на Дзяды, а там такое... Натоп, міліцыя, дубінкі... Міліцыянты рассякаць натоўп пачалі, мне брыдой атрутай, якая “чаромхай” чамусьці называлася, у твар пырснулі і ў “варанок” пацягнулі, па рэбрах дубасячы. Мяне цягнуць, дубасяць, а Наста, я з-пад локця выкручанага, з-пад пахі бачу, убок адварочваецца. Не крычыць, як на рынку: “Паглядзіце на рэбры студэнцкія, морды міліцыянцкія!” — а нібыта й ня бачыць, як мяне па тых рэбрах...

Назаўтра вінавацілася: баялася, што з інстытуту папруць.

Праз дзень яна выступіла па тэлебачанні як сьведка падзеяў... У кампаніі з сакратаром партыйнага ЦК, які бажыўся, што міліцыянты дзейнічалі ў межах закону. Наста засьведчыла, што ніхто дубінкамі нікога ня біў і “чаромхай” ня труціў. Вось жа яна там была — і не пабітая, і не атручаная...

Гады праз тры, калі сакратароў ЦК ня стала і бажыцца пачалі іншыя, Наста зноў выступіла па тэлебачанні. Гэтым разам у кампаніі з актёрам, які расказаў, як камуністы з гэбістамі зрабілі яго сексотам. А Наста распавяла, як яе, студэнтку, тыя ж камуністы з гэбістамі змусілі зманіць пра тое, што было на Дзяды, пагражаючы выгнаць з інстытуту. І неяк так выходзіла, што Наста з сексотам — героі. Ня кожны, маўляў, знойдзе ў сабе мужнасць, каб прызнацца...

“Абое рабое, далёка пойдуць”, — сказала пра іх Вера, але ўгадала не пра абодвух. Актар, здольны да алкаголю, сьпіўся, а Наста, здольная да журналістыкі, пабегала трохі, пакуль яны трымаліся, па рэдакцыях незалежных выданняў, пасля перабралася ў выданьне дзяржаўнае, а з яго — ва ўладу. Высока там сядзіць, далёка глядзіць — тут Вера ўгадала...

Пасля аднаго з арыштаў чакала мяне за варотамі турмы шыкоўная жанчына ў шыкоўнай машыне. Гэтакі галівуд — Наста па-ранейшаму мела схільнасць да эфектаў... Яна сказала, што наўмысна зрабіла так, каб усе ўсё бачылі, бо стамілася “адмазваць” мяне ўпотаі, бо гэта ў шкоду ёй, бо ўсе пра ўсё даносяць, таму наступным разам мяне пасадзяць не на тыдзень-другі, а надоўга, яна ўжо нічым ня зможа дапамагчы, а калі і зможа, дык ня стане...

— І ня трэба. Я ж не прасіў.

— Ён не прасіў! А маці твая, пакуль жывая была? А радня, а сябры нашы інстытуцкія? “Наста, ты ж яго ведаеш!..” Некалі ведала, цяпер — не!

Яна нервалалася, пальцы дрыжэлі, калі прыпальвала...

— Цябе, аказалася, я і некалі ня ведаў.

Яна не хацела слухаць пра тое, што было некалі.

— Я выбрала лепшае жыццё, ты — горшае. Сьвядома! Спытай у нашых, у ваўкавыскіх, хоць у каго: нармальны чалавек захоча жыць ня лепш, а горш? Ты захацеў... Жыві! Але без мяне. Я не хачу, каб тваё горшае замінала майму лепшаму. Ці яшчэ й парушыла яго.

Нядаўна яе паклікалі з яе вялікага кабінету ў кабінет яшчэ большы і настойліва парайлі ад мяне адхрысьціцца... Дык яна ж адхрысьцілася яшчэ на тых Дзядах... Калі мяне цягнулі ў варанок, а яна ўбок адварочвалася... А Вера на тых Дзядах, зусім жа незнаёмая, аднекуль з гушчару людскога як кінулася: “Вы што?!. Вы куды яго?!” Адбіла ў міліцыянтаў, хоць ведаць мяне ня ведала. Пасьля казала: “Каб ведала, не адбівала б, хай бы зацягнулі... Хай бы ўсіх вас тады пабралі і расстралялі ў Курапатах. Дык хоць бы легенда пра вас засталася...”

Вера, мусібыць, таксама многіх бы забіла, калі б магла.

Але яна пазьней такой стала. Тады, на тыя Дзяды, яна не была такой. Як лёгка ўсё яна любіла! Людзей шкадаваць... Музыку слухаць, вершы чытаць, у ёй прага была — чытаць вершы... І сьлёзы ў яе вачах стаялі высока, як у нябёсах.

Усё, што коціцца,
дакоціцца да нас...

І дакацілася.

Ля могілак якраз,
Дзе сны пра вечнасьць сьняць
Ці сьпяць бяз сноў
З усімі
Караткевіч,
Куляшоў... —
Маўклівы мітынг.

З кожным, хто прыйшоў,
Зьявіліся і сталі побач продкі...

Маўклівыя
стаялі цені родных,
Маўклівыя
стаялі цені блізкіх:
Пад крыжам зьлеглых. Зоркай. Абеліскам.
Ва ўсіх Хатынях спаленых. Забітых
Пад Грунвальдам. На Калыме “прышытых”.
Бясьсьледна зьніклых. Хапам пахапаных.
Нікім, нідзе, ніяк не пахаваных,
Ці ў Курапатах
скінутых у роў!..

Ад плоці плоць
І ад крывінкі кроў —
Мы ведалі, пра што маўчалі з імі.
Жывыя з мёртвымі.
І мёртвыя з жывымі.

І ўпершыню, маўкліва сьцяўшы рот,
З натоўпу глянуў люд. Амаль народ.

Дзе яно ўсё падзелася? Я, Вера, народ... Было ж?.. Прайшло, як дождж, і прадчуваньні так і засталіся прадчуваньнямі. Паэт, які пра іх напісаў, зьбег за мяжу. Пабеглі іншыя... І ўсе крычалі, што, калі яны не зьбягуць, іх ці пасадыць, ці заб'юць. А чаго вы хацелі? Каб улада, з якой вы змагаецеся і стамляецеся ў барацьбе, у санаторый вас пасылала?..

Пад адну музыку: дыктатура! — зьбягалі ўсе: палітыкі, жулікі, злодзеі, турэмшчыкі... Зьбягала, як малако з агню, хваляй пералівалася за мяжу моладзь.... Зьбег сьпікер парламенту... І нават той, пра каго ўсе думалі, што ён у Курапатах ляжа, а кроку з крэўнай зямлі ня ступіць — зьбег.

Непадалёк ад Усходніх могілак яшчэ і Курапаты — таксама могілкі. Ямы, у якія ў часы, калі Сталін баляваў, скідвалі расстраляных. Прывозілі, стралялі і скідвалі. Прывозілі, стралялі і скідвалі...

Мы пачыналі новае жыццё на касьцях. Людзі кажуць: на касьцях жыць нельга.

Хоць хто яго ведае... Стагоддзі за стагоддзямі, вайна за вайной... Як падумаеш — дык пад намі і зямлі няма, адны косьці.

У Ваўкавыску гара ёсьць, якая Шведавай называецца, бо нібыта шведы, якіх кароль Карл ваяваць вадзіў, тую гару насыпалі, зямлю шапкамі нанасіўшы. Дзеля чаго насыпалі, чаму зямлю шапкамі насілі? — невядома. А гару з якога боку ні капні — уся ў касьцях.

Нашая настаўніца літаратуры пыталася: “Дзеці, як вы думаеце, дзеля чаго шведы гару насыпалі?..” Хто што казаў. Каб на той гары бараніцца... Каб гарматы на версе паставіць і да Масквы страляць... Я адказваў: “Каб на лыжах катацца”.

Мой адказ спадабаўся настаўніцы найменш. А найбольш спадабаўся ёй адказ Насты: “Каб з гары глядзець на Швецыю, па якой яны сумавалі...”

“Вось так, дзеці, — казала настаўніца, — трэба любіць Радзіму”. Тое, што гэта самае бесталковае, самае бессэнсоўнае з усяго, дзеля чаго магла быць насыпана шведамі гара, настаўніцу не бянтэжыла. Беларусаў мала бянтэжыць адсутнасьць сэнсу ў чым бы там ні было...

На той гары я і надумаў зьбегчы. Бо, калі можна некаму, дык чаму нельга мне?.. І, калі гара Шведава, дык куды, як ня ў Швецыю?..

Вера сказала: «Мазгі ў цябе — толькі кубікі складваць. І ва ўсіх вас, беларусаў, такія...»

Не ва ўсіх. Мой аднакласьнік Борусь, на Шведавай гары пасядзеўшы, у Аўстралію крутануў.

Круцелісты ён, Борусь. Калі я ў Народны фронт запісацца яго ўгаворваў, ён спытаў: “А нашто нам туды абодвум?.. Ты ідзі ў БНФ, а я ў КПСС пакуль пабуду. Яшчэ невядома, у які бок яно ўсё выверне”.

У 1991, у жніўні, КПСС скончылася, а ў верасьні Борусь прыйшоў партыйныя ўнёскі плаціць. Парторг, які ўжо не ў парткаме, а ў нейкім складзе сядзеў, кітайскім адзеньнем і абуткам завалены, вылучыўся на яго: “Ты вальтануты?!” Борусь адказаў: “Я прынцыповы. Партыйны статут патрабуе сплочаць унёскі, а мяне з партыі ніхто не выключаў”.

Борусь быў намесьнікам парторга, і той, ужо ня як парторг, а як гандляр, прапанаваў яму ў тым складзе пайсыці да яго ў напарнікі. “У цябе мазгі

ёсьць?.. Дык зразумей: усё, што было, назаўсёды скончылася. Шалёны час настаў. А шалёны час — шалёныя грошы. Хто іх сёньня пасьпее ўхапіць, той і банкаваць заўтра будзе”.

Стаўшы ўрэшце банкірам, былы парторг цяпер сапраўды банкуе... А ў верасьні 1991 Борусь вылавіў пяцёх з дзевяці парткамаўцаў — і яны выключылі парторга з партыі, якой ужо не было, абраўшы парторгам Боруса.

Такія прынцыповыя.

Пасьля Борусь казаў: “Калі б Савецкі Саюз уваскрос — во ў мяне біяграфія была б!.. Як у партыйнага Хрыста...”

У Аўстраліі ён да фірмы прыбіўся, якая сельгастэхнікай гандлявала, і дазнаўся, што трактар “Беларусь”, гордасьць пакінутай ім сінявокай Айчыны, нікім, як нацыянальны прамысловы брэнд, не запатэнтаваны. Гэта ўжо напярэду ў некага мазгі — толькі кубікі складваць. Але ня ў Боруса. Ён запатэнтаваў брэнд у Аўстраліі, як свой, пазычыў грошы і распачаў вытворчасць. Сабраў з запчастак трактар, прадаў — і тут жа падаў у суд на былую Айчыну, адсудзіўшы ў сінявокай за выкарыстаньне ягонага брэнду столькі, што хапіла і на тое, каб пазыку вярнуць, і фірму, да якой Борусь прыбіўся, выкупіць. Цяпер жыве — кум каралю. А быў бы ў Беларусі нехта такі, як Ражон, ніяк бы Борусь ня жыў. Недзе ў Аўстраліі яго б і закапалі.

Я Боруса ўспомніў, калі мужыка з чырвона-зялёным пакетам убачыў. І, можа, страляў не ў яго, а ў Боруса. Ва ўсіх борусяў: і ў гандляроў, і ў правадыроў, і ў паэтаў... І ў тых, якія зьехалі, і ў тых, якія засталіся. І ў тых, якія вялі натоўп, і ў тых, якія за імі ў натоўпе крочылі. Бо ніхто анікога нікуды не прывёў — і ніхто не прыйшоў анікуды. Толькі, ідучы, жыццё праміналі — і яно прамінала нас... Таму я забіў бы таго мужыка на Södra Förstagatan, калі б ён і не з чырвона-зялёным, а з бел-чырвона-белым пакетам ішоў. Ці нават з бел-чырвона-белым сыцягам. Якая розьніца, калі беларус?..

Беларус. Во каго я хацеў забіць — і забіў.

Я і сьледчаму так сказаў, калі ён пачаў дапытваць, адкуль я ведаю Павала Рутко? Ну, таго, з пакетам... І за што яго забіў? Я сказаў:

— Бо беларус.

Сьледчы, швед адмарожаны, ня ўцяміў. Але вырашыў, што гэта я ня ўцяміў, пра што ён мяне пытае.

— Я пытаюся, як даўно вы ведаеце забітага, якія ў вас былі адносіны, за што вы яго забілі?

— Я ня ведаю яго. Не было ў нас ніякіх адносінаў. А забіў за тое, што ён беларус.

— Але ж вы таксама беларус?

— Таксама.

— А я швед. Выходзіць, я магу забіць любога шведа за тое, што ён таксама швед?

— Можаце.

— А ён мяне?

— І ён вас.

— Чаму тады беларус, якога вы забілі, не забіў вас за тое, што вы таксама беларус? Нават не паспрабаваў забіць?

— Мог паспрабаваць. Я б яму не замінаў.

Я б насамрэч не замінаў. Якая розніца, якім беларусам меней? Але ён не паспрабаваў. Дастаў запальнічку, а не пісталет.

Ад'язджаючы, Ражон схаваў пісталет у ніжнюю скрыню стала і замкнуў на ключ. Адчыніць шведскі замок шведскім сыцізоркам не было праблемай.

Пісталет быў, як цацка.

Я ня стаў чакаць Ражна...

З нумару я выходзіў, ня ведаючы, што буду рабіць... А з ліфту ўбачыў таго, з пакетам... Яго лёс да мяне прывёў, дык што ж...

Я б яго і без пакета, бяз трактара на ім распазнаў бы. Па тым, як ён ішоў, азіраўся — і ўсе рухі ягоныя, хоць нібыта ён і ўпэўнены ў сабе, нейкія незавершаныя, незакончаныя, не да канца даведзеныя: рухі напалову. А калі ён прыпыніўся, каб закурыць, дык стаяў хоць і на дзвюх нагах, а ўсё адно быццам на адной, як бацян на балоце. Плечы стуліў, калена ў калена ўціснуў...

І ў замежжы мы такія, і дома. Здавалася б, і прасторы ж хапае, і сваёй, ня нечай, а нам усё здаецца, нібы чужую займаем.

Ёсць такое ў беларусах, больш ані ў кім такога няма. Паляк вунь ідзе — увесь паляк, рускі — увесь рускі. А беларус — напалову беларус, і ва ўсё бакі галавой круціць: хто ж ён яшчэ?

А больш ён ніхто, якая б у ім, руская, польская ці нямецкая кроў яшчэ ні цякла. Няхай нават у ім і не палова, а чвэрць ці меней беларускага — усё адно ён кончаны беларус. Хоць ён борусь, хоць бабыб.

Вера казалася: “Вы на зямлі сваёй не гаспадары, бо за так, а не за кроў яна вам дасталася. Суседзі вам яе, як соткі калгасьнікам, адмералі. І вы ўсё баіцеся, што калгас скончыцца, і соткі ў вас адбяруць. Таму і прыдумаеце самі для сябе: то вы ад балтаў, то ад рымлянаў... Каб тыя ці балты, ці рымляне пра вас паклапаціліся.

Нашчадкі рымлянаў вы, ага!.. Дык зрабіце нешта, дастойнае продкаў! Рымлянам ніхто і нічога не даваў, яны ўсё самі мячамі бралі! А вы?.. Вы што заўгодна прыдумаеце, абы нічога не рабіць. Прыдумалі, што ў Беларусі цэнтр Еўропы, дык, Еўропа, дапамагай! Каму?.. Ты не палянуйся, зьездзі ды паглядзі, хто там і што — у тым цэнтры”.

Я не паленаваўся, зьездзіў ды паглядзеў...

Цэнтраў Еўропы, як і ўсяго астатняга: моваў, гербаў, сьцягоў... — у Беларусі, аказалася, два. Адзін на дне возера Шо, а другі ў сярэдзіне трохкутніка Чэрвень-Асіповічы-Клічаў, два кіламетры на паўднёвы захад ад вёскі Чыжахі на Бярэзіне. Паколькі на дне возера хоць у цэнтры Еўропы, хоць на ўскрайку адна вада, я паехаў у Чыжахі. Рака там, як у Еўропе, а ўсё астатняе...

Там дзед сядзеў на беразе ў тых Чыжахах, рыбу вудзіў, я пытаюся: “Дзед, ты ведаеш, дзе сядзіш?..” — і ён мне: “Дзе хачу, там і сяджу, а ты пайшоў на...”

Я пайшоў не адразу. Стаў распытваць чалавека з самага цэнтру Еўропы, што ён пра Еўропу думае? І зноў чую: “А пайшла яна на!..” Я тады пра Расею, але і Расея пайшла на...

— А Беларусь?

— Якая Беларусь?..

— Як якая?.. Твая... мая...

— Ня ведаю, якая твая... Мая во... — ён кінуў у бок вёскі. — Астатняя на!..

— На?..

— А куды яшчэ?.. — Чалавек у цэнтры Еўропы плюнуў на чарвяка.
— Туды ўсе — адтуль нікога.

Я падумаў: прападаюць не ў Бермудскім трукхутніку. Прападаюць тут, у троххутніку беларускім. У самым цэнтры Еўропы...

Вера пыталася: “Вам чым ганарыцца перад сьветам ня сорамна?.. Тым, што больш за ўсіх бульбы ясьцё? Тым, што ваш сімвал — балотная птушка бацян?..

Ведаеш, чаму ў нас зубры некалі зьніклі і мы іх потым з чужых земляў завозілі? Не паляўнічыя іх зьнішчылі, не... Бацяны вашыя іх заклывалі!”

Бацька ў Веры рускі быў, маці — беларуска. Таму ў яе калі зубры — дык нашыя, а як бацяны — дык вашыя.

Хведар Міхайлавіч Дастаеўскі, не пісьменьнік, а той выкладчык гісторыі, які зацягнуў мяне на Дзяды да Усходніх могілак, Веры пабойваўся. Асабліва пасля таго, як уварвалася яна ў інстытут на лекцыю: “Аж зьнемагаю, так цалавацца хачу!..” І пакуль Хведар Міхайлавіч бездапаможна абураўся: “Вы што сабе дазваляеце?..”, — Вера прабегла між сталамі і зубамі ўпілася мне ў губы, да крыві пракусіла... На гістфаку пасля гэта так і называлася: пацалунак Веры.

Хутчэй, здавалася б, на такое Наста здольная, схільная да эфэктаў, але ўварвалася на лекцыю, каб пацалавацца, Вера.

Наста пасля трэцяга курсу перакінулася з гісторыі на журналістыку. Хведар Міхайлавіч ёй параіў гэта зрабіць, калі яна надрукавалася ў студэнцкай газеце. “Гэты занятак, — сказаў, — вам больш па фігуры”. І дапамог перавесыцца... А вось што прапанаваць Веры, каб па фігуры было, ён ня ведаў.

— Нейкая не тутэйшая яна, — касіўся ў бок Веры Хведар Міхайлавіч.
— І ты ня слухай яе!.. Мы зямлю гэтую і ў рускіх, і ў палякаў, і ў шведаў адбівалі...” — а Вера пыталася: “Чаму ж тады толькі балота адбілі?.. Каб цяпер на балоце таптацца?..”

Гэта яна пра плошчу Бангалор у Менску, дзе раней балота было, і дзе ў звычайныя дні сабакі выгульваліся, а ў дні змаганьняў — мы.

“Мы за што тут змагаемся?!..” — рытарычна ўсклікнуў неяк, выступаючы на той менскай плошчы з індыйскай назвай, Хведар Міхайлавіч, і Вера крыкнула ў адказ, пакуль ён паўзу трымаў: “За вызваленьне Індыі ад Брытанскай імперыі!” Выкладчык гісторыі забыўся, што далей хацеў сказаць, разгубіўся: “Дык яна ж вольная...”

— А вы як распазналі, — дапытвае шведскі сьледчы, — што чалавек, у якога вы стрэлілі, ня швед, не паляк ці рускі, а беларус?

Ён намагаецца ня толькі дакараскацца да прычыны забойства, але разабрацца яшчэ і ў тым, што ж такое *беларус*, бо для яго ўсе мы, хто з былога СССР, а значыць, з Расіі, — рускія.

Тлумачыць яму нешта пра тое, як беларусы ходзяць, азіраюцца? Ці як стаяць, быццам бацяны на балоце?.. Ці як зуброў сваіх заклёўваюць?..

— Па пакеце.

— Але ж гэтакі пакет мог і ў рускага быць. Хіба не?

— Мог.

— І што тады? Забілі б рускага?

— Забіў бы рускага.

— А шведа?

— Што шведа?

— Шведа забілі б?

— Забіў бы. Чым вы, шведы, лепшыя за рускіх? Прыпёрліся да нас у Ваўкавыск...

— Куды?..

Што яму тлумачыць?.. Чалавеку, які толькі сёння дазнаўся, што ёсць такая нацыя — беларусы. І што як толькі адзін з гэтых беларусаў, пра якіх дасюль ён нічога ня ведаў, сутракаецца з другім беларусам, так адразу кідаюцца яны адзін аднаго забіваць, — такая цікавая ў іх нацыянальная завядзёнка. Незразумела толькі, як пры завядзёнцы такой жывых беларусаў амаль столькі ж, колькі шведаў?.. Таму сьледчы пытае:

— Беларусаў, вы кажаце, дзесяць мільёнаў?

— Амаль.

— І амаль у кожнай вайне нацыя зьнішчалася ад траціны да паловы?

— Прыблізна.

— І дзеве вайны былі ў мінулым стагоддзі з пярэваю ўсяго ў дваццаць гадоў, так?

— Так.

— І яшчэ, падобныя на войны, пасля войнаў рэпрэсіі былі?

— Былі...

Шведскі сьледчы шукае прычыну, па якой беларус мог забіць беларуса, і глядзіць на мяне няўцямна:

— Дык як жа тады вы, хто жывы, адзін аднаго любіць павінны!.. А вы — забіваць. Зуброў сваіх заклёўваць.

Я ўжо распавёў яму пра зуброў з бацямі... Наогул жа я хацеў распавесці яму толькі пра Веру, пра тое, што адна яна — прычына ўсяго, але наўрад ці ён гэта зразумее.

У іх як?.. Падыходзіш ці ў кавярні, ці дзе заўгодна да любой шведкі і кажаш, я наўмысна завучыў: “Jag vill ha sex med dig”¹. Вера ў адказ на такое, калі б у яе пісталет быў, адразу б стрэліла табе ў лоб над пераносьсем, а для шведкі яно нармальна. Разглядвае цябе, ацэньвае... Калі згаджаецца, дык цягні ў бліжэйшы ложак, нават як зваць яе, не пытаючыся. Калі ж не, дык адразу адскоквай і болей не падыходзь. А падыдзеш — гэта ўжо сексуальныя дамаганьні, гвалт, паліцыя, суд...

Немаведама хто выдумаў, што шведскі секс — гэта калі ўтраіх. Ці ўчатырох, сям’я з сям’ёй. І ўсе адзін да аднаго без ніякіх прэтэнзіяў. Нават дзяцей не разбіраюць, дзе чые... Маўляў, нарадзіліся — і дзякуй Богу.

Наўрад ці гэта выдумалі шведы, для якіх сям’я — гэта ўсё, цяперашнія і былыя, жонкі, усе дзеці ад іх, і ніяк нельга на Каляды ці Вялікдзень пра некага забыцца, пакінуць кагосьці, дарослага ці малога, без падарунка.

Мы самі й выдумалі шведскі секс. Як шведскі стол, які ніякі ня шведскі.

Неяк мы з Верай расклеівалі адозвы супраць рэферэндуму па зьмене Канстытуцыі, Вера, сьпяшаючыся, наклеіла адну тэкстам да сыяны і, каб адозва не прапала, у Веры каліва не прападала, фламастарам пісаць на ёй тэкст пачала: “Беларусы! Нас мала! Галасуйце...” — але не паспела дапісаць “за Беларусь!”, бо машына міліцэйская паказалася, гэта ўночы было, мы кінуліся наўцёкі, а назаўтра чытаем працяг на той адозьве, нехта

¹ Я хачу заняцца з табой сексам. (шведск.)

дапісаў: “Беларусы! Нас мала! Галасуйце за шведскі секс!” Усе астатнія адозвы пазьдзіраныя, а гэтая вісіць.

Потым Вера так і расклеивала адозвы — тэкстам да сьцяны. Хай, казалася, пішуць, што хочуць.

Расказваць швецкаму сьледчаму, як здзіраліся разам з адозвамі нашыя мары пра Беларусь? Распавядаць яму, як раставала і раставала, саступаючы месца расчараваньню і роспачы, наша надзея? Як глыбелі і цямнелі яміны адчаю? Як абяскрыльвалі, стамляючыся ў бясконцым чаканьні хоць нейкіх, хай маленькіх перамог, нашыя душы? Як Вера даводзіла ўсім, што нельга перамагчы, выбіраючы паміж эвалюцыяй і рэвалюцыяй, што перамога магчымая толькі ў выбары паміж свабодай і сьмерцю, — і як ніхто не хацеў паміраць?..

Я таксама паміраць не хацеў.

Я расказваю пра ўсё гэта ўжо ня сьледчаму, распавядаю адвакату, якога наняў мне Ражон, і адвакат — гэтаксама, як і сьледчы, не разумеючы, пра што я кажу, — супакойвае мяне: “Ня бойцеся, у Швецыі сьмерцю не караюць”.

Прычым тут Швецыя?..

— Я *там* паміраць не хацеў.

— Натуральна, што не хацелі. А хто хоча? Хоць там, хоць тут... Гене тычная праграма самазахаваньня закладзеная ў мазгі найпершай. Ва ўсе мазгі: чалавечыя, зьвярыныя... Вас, дарэчы, у іншую камеру перавядуць, каб вы адчувалі сябе па-чалавечы.

— У мяне і зараз ня кепская...

— Новая будзе лепшая. Ня “Хілтан”, але і не турма.

Ражон наняў мне адваката і пастараўся, каб перавялі мяне ў лепшую камеру, бо, аказалася, я прыстрэліў якраз таго, каго ён хацеў, каб я прыстрэліў: кілера, прысланага рускай мафіяй расправіцца з Ражном. Я сказаў адвакату, што такога ня можа быць, бо я хацеў забіць і забіў беларуса, на што адвакат спытаў:

— А беларус хіба ня можа быць кілерам?.. Вы падумайце...

Падумаўшы, я зразумеў, пра што ён пытаецца, і адказаў, што можа.

— Як і кім заўгодна яшчэ, — задаволіў мой адказ адваката. — Скажам, цэлаахоўнікам, які выканаў свой абавязак... А калі не, дык чалавекам, у якім прыродная агрэсія вылілася ў нянавісьць да сябе падобных. У хваробу, у шызафрэнію... Пад узьдзеяннем стрэсаў, перажытых вамі як там, так і тут. Мы яшчэ шведскія іміграцыйныя службы зробім вінаватымі — вы ня супраць?

У адрозьненне ад сьледчага, які ўсім сваім выглядам нібыта ўвасабляў справядлівасьць і непарушнасьць закону, адвакат на жуліка выглядаў, дый, мусіць, быў ім, калі знаўся з Ражном, але мне якая розьніца? Калі ён прапаноўваў мне якраз тое, чаго я хацеў: шведскую псіхушку.

— Я ня супраць. Але сьледчы ня лічыць мяне ненармальным.

— Гэта не яму вызначаць. Дастаткова будзе, калі ён прызнае, што ў вашых дзеяньнях цалкам адсутнічае матывацыя. І ён прызнае гэта, бо зыходзіць з чалавечай логікі, звычайнай маралі.

У голасе адваката пракідвалася калі не пагарда, дык паблаглівасьць да сьледчага, да ягонай чалавечай логікі і звычайнай маралі, але зусім не праз тое яна пракідвалася, што адвакат быў старэйшы за сьледчага, праз нешта іншае, таму я спытаў, хоць ня трэба было, бо мне якая розьніца:

— А вы зыходзіце з якой логікі і маралі?

Зірнуўшы на гадзіннік, адвакат пачаў складаць паперы ў тэчку.

— З жывёльнай... Якая і ёсць чалавечая, калі лішняга не выдумляць.

Я не зразумеў:

— Як гэта?

— А так... Неяк у мяне кліент быў, які ката забіў. Кот жыць яму не даваў. І я давеў на судзе, што, калі хтосьці, хто заўгодна жыць табе не дае, з ім трэба распраўляцца. А як інакш?.. Між іншым, — адвакат, збіраючы паперы, затрымаўся на адной, — ведаеце, чаму вам у палітычным прытулку адмовілі?

Я ня ведаў.

— Ня ведаю. Пра прычыны ў такіх выпадках ня кажуць.

— Ня кажуць, але ж яны ёсць. І адна з іх — ананімка, у якой пішуць, што вы забілі ката.

Рука, якой пацягнуўся я да паперы, сама, нібы дакрануўшыся да аголенага проваду пад токам, торгнулася назад і здранцвела.

— Якога ката?

— Тут не напісана, якога? Можа, такога, якога варта было забіць. Але ў іміграцыйнай службе Швецыі поўна феменістак, якія да таго ж пагалоўна ў таварыстве аховы жывёлінаў, таму ад іх цяжка чакаць прызных адносінаў да мужыка, які забівае катом.

Пра тое, што некалі, калі быў падлеткам, я забіў ката, раскажаў я аднойчы ў парыве адкрытасці адной жанчыне. У Ваўкавыску на Шведавай гары... Была ліпеньская ноч, мы любіліся, і жанчына, соладка адстагнаўшы ў нябёсы і сыцішыўшыся, раптам сказала, што, пакуль мы любіліся, дзеве зоркі сачылі за намі, як вочы ката. І я ўспомніў, як тыя вочы пырснулі, выляцелі з кацінай галавы пасля некалькіх удараў аб бетонны слуп, і пачаў раскадваць, раскадваць... як сам я ня ведаў, не ўсведамляў, што са мной, што я такое раблю... як наплывала, накрывала, засыціла розум нянавісць... раскадваў, раскадваў і, як і тады, не разумеў: што са мной?.. нашто раскадваю, для чаго?.. — дык вось жа, аказалася, для таго, каб нехта напісаў у шведскую іміграцыйную службу, у якой поўна феменістак, якія пагалоўна ў таварыстве аховы жывёлін, што я катазабойца, кат і забойца... але ж хіба магла?.. ды як яна магла?.. не, не магла тая жанчына такое напісаць.

— Хіба ў Швецыі давяраюць ананімкам?

— А дзе не давяраюць? Паўсюль любяць плёткі, ня любячы плеткароў. Хоць нідзе, дзе ёсць закон, ананімка, канешне, не дакумент. Была б дакументам, можна было б лічыць, што мы ўжо выйгралі суд. Бо мелі б доказ, што вы даўно псіхічна хворы. То катом забіваеце, то людзей... І ўсё бяз даі прычыны, без матывацыі, што прызнае нават следчы. — Адвакат склаў паперы, двума пальцамі ўзяў тэчку за ражок, паківаў ёю, як маятнікам. — А вось я, паміж намі, не прызнаў бы, што без матывацыі... І, калі вам цікава, магу сказаць, чаму.

Голас ягоны ў апошніх словах змяніўся... Нібы адгаваруўшы ўсё, за што яму заплацілі, самае істотнае пад самы канец ён вырашыў сказаць за так.

— Чаму?

— Бо матывацыя ёсць. Там, дома, вы ненавідзіце тых, хто над вамі.

Але зусім не таму, што яны, як спрабуеце вы давесьці сьледчаму, душаць свабоду і дэмакратыю, а таму, што ў іх улада, грошы — усё тое, чаго б хацелі вы. І вы ня здольны нічога зьмяніць, нічога зрабіць, бо тыя, хто над вамі, моцныя, а вы слабы. Таму вы зьбеглі ад іх, і ўсю сваю злосьць і нянавісьць скінулі на таго, хто з іхняга ж статку, але ўсё ж слабейшы, не важак з ікламі, на якога ў вас і рука не паднялася б, здраньцвела б, як зараз... Вось пад што падварнуўся ваш зямляк з пакетам, як некалі кот. І называецца гэта, калі хочаце ведаць, пераразьмеркаваньнем агрэсіі.

Адвакат вырашыў, што разабраўся ўва мне, і я не зьбіраўся яму пярэчыць. Калі чалавек робіць тое, за што яму плоцяць, дык бяз розьніцы, што ён пры гэтым думае. Ён глядзеў на мяне так, нібы нутро маё выкруціў навыварат, мне самому адкрыўшы там нешта патаемнае, а мяне здзіўляла адно: як ён здагадаўся, што ў мяне рука здрацьцвела?..

Астатняе ўсё я ведаў.

Прыблізна тое самае казала мне на Шведавай гары ў Ваўкавыску тая жанчына, якой прызнаўся я ў парыве адкрытасьці, што забіў ката. Яна дапытвала й дапытвала: хто перад тым мяне зьняважыў, пакрыўдзіў, каму я хацеў — і ня мог адпомсыціць? Я выдумляў нейкія крыўды на суседзяў, настаўнікаў, хоць ніхто мяне ня крыўдзіў. Проста мне хацелася, каб жанчына, якую я кахаў і якая лічыла сябе разумніцай, ня мела сумневу ў тым, што я кахаю яе і што яна разумніца.

Аднойчы, калі ў чарговы раз нас пасадзілі за ўдзел у чарговым мітынгу, яна спытала: “Ты ведаеш, дзеля чаго ўсё гэта? Не для свабоды і дэмакратыі, а для цябе — дзеля чаго? Што ты за ўсё гэта мець хочаш? Ну, калі адсядзім, адбегам сваё пад дубінкамі? Грошы? Славу? Уладу?..” Я адказаў, што, мусіць, нічога, бо пра гэта нават ня думаю. Яна сказала: “Я таксама, але ж ня ўсе прыдуркі, нехта ж думае”.

Так яна пасеяла ўва мне сумненьні, так аслабіла мяне — і слабога пакінула. Калі я сказаў, што нарэшце прыдумаў, як нам жыць разам, у сваім доме, сям’ёй, з дзецьмі, што нам трэба зьезджаць адсюль, бо, калі ўсім можна, дык чаму нам нельга? — яна адказала: “Едзь, я нікуды з табой не паеду. Ты мне тут абрыд. Усе вы мне абрыдлі”.

— Хто — усе?..

Мы сядзелі ў Менску непадалёку ад купалаўскага тэатру ў кавярні пад парасонамі, на ходніку вуліцы, па якой Наста якраз праязджала, спынілася каля нас, хоць там знак вісеў, што спыняцца нельга, але гэта некаму нельга, а ня ёй, яна апусьціла шкло і так блізка была, нібы мы ў адной кампаніі, толькі Наста ў машыне, а не за столікам, і яна ўсё чула, што казала Вера, якая сядзела бокам да яе і, утаропіўшыся ў кубак з кавай, Насту не заўважала...

— Усе, каму я некалі паверыла. Усе, праз каго згубіла найлепшыя свае гады, маладосьць, жаночае шчасьце — хто мне ўсё гэта верне? Недацалаваныя дні і недапешчаныя ночы, якія днямі адстаяла я ў пікетах, адхадзіла ў шэсьцях, начамі адбегала ў цёмных ветрах... Хто і чым мне заплаціць за гэта?.. “Трэба, Верачка, трэба!” “Ты малайчынка, дзяўчынка...” “Заўтра наша сьвята!” “Заўтра — перамога!” Заўтра, заўтра... Хто верне мне маё жыцьцё?.. Ты? Дык ты здольны толькі...

Каля кавярні пачаў стварацца затор, вуліца засігналіла, цяпер Вера заўважыла Насту, на імгненьне замерла, нежак сутаргава зглынула недагавораныя словы: “...катоў забіваць...” — і раптам змахнула кубак з кавай са

століка ў вакно машыны. Наста пасьпела адхінуцца, яе толькі апырскала кавай, кубак ударыўся ў плячо кіроўцы, здаравеннага бамбізы з гэбіскай мордай, які сабраўся выйсьці, каб разабрацца, але Наста, атрасаючыся, злосна крыкнула яму: “Едзь давай, разьбярэшся!..”

Машына рванула з месца.

Вера паднялася і пайшла, кінуўшы разгубленаму афіцыянту: “Ён за ўсё разьлічыцца!..”

Па ўсім выходзіла, што так...

Я глядзеў, як яна ішла, ня ведаючы, куды, па ходніку ў бок Купалаўскага тэатру — і не вярнуў, не паклікаў. Няхай ідзе — дакуль дойдзе?..

Яна дайшла да канца.

— Магчыма, у вас былі праблемы праз жанчыну? — дапытвае шведскі сьледчы, і я адказваю яму, што не, ніякіх праблем праз жанчыну з забітым у мяне не было. Сьледчы кажа, што шкада, бо, з улікам шведскіх законаў, гэта быў бы для мяне найлепшы варыянт.

— А найгоршы?

— Той, які вынікае з пашых паказаньняў. Забойства па прычынах палітычных. Па новым законе, прынятым шведскім парламентам, гэта тэрарызм. А значыць, пажыцьцёвае зьнявольеньне.

— Я не забіваў яго па палітычных прычынах.

— А па якіх?..

— Я казаў вам, па якіх. Але тое, што ён беларус — не палітычныя прычына.

— Тады якая?..

— Ну, можаце лічыць, эталагічная.

Шведскі сьледчы задумваецца і кажа: “Такой прычыны ў шведскіх законах няма”.

Няма дык няма...

— У шведскіх законах і пажыцьцёвага зьнявольеньня няма.

Сьледчы не згаджаецца:

— Пажыцьцёвае зьнявольеньне ёсьць.

— Якое?

— 15 гадоў.

— І вы ня бачыце супярэчнасьці?

— У чым?

— У тым, што пажыцьцёвае — і 15 гадоў?..

Шведскі сьледчы ня бачыць супярэчнасьці ні ў адным шведскім законе. Бо для яго закон ёсьць закон.

А для майго адваката — не. Ва ўсякім выпадку, не ва ўсім і не за ўсёды. Таму ён спадзяецца, што мы выкруцімся, хоць праз нейкі новы закон раптам зноўку ўзьнікла небяспека дэпартацыі. Але гэтым разам, тлумачыць мне адвакат, не руцінай дэпартацыі, калі вывозяць за мяжу — і каціся ва ўсе чатыры бакі, а дэпартацыі з перадачай уладамі шведскімі ўладам беларускім з рук на рукі, як крымінальніка. Што азначае нават не дэпартацыю, а экстрадыцыю.

Выходзіла: адкуль я выехаў — туды прыехаў. А сьледчы страшыў, што найгоршае, што мяне чакае — пажыцьцёвае зьнявольеньне на 15 гадоў.

— Гэта не закон, а рашэньне ўраду, — нярвова доводзіць мне адвакат, я ўпершыню бачу яго нярвовым. Мусібыць, калі мяне вышлюць, Ражон яму не заплочіць, бо за што плаціць?.. — І яно ня можа быць законам!

Швецыя перанасычаная імігрантамі, цяпер іх пры любой магчымасці будуць выпраўляць туды, скуль яны прыехалі. Найперш тых, каго на нечым за руку зловяць... Але ў рашэнні сказана пра дробныя злачынствы, пра дробныя!.. Дык няхай пакажуць мне закон, па якім забойства ў Швецыі — дробнае злачынства!

Не падобна, што адвакат сам верыць у тое, што рашэнне шведскага ўрада ў Швецыі не закон. Фармальна не, але... Улада ўсюды ўлада.

Адвакат разумее, што не давёў нічога ні мне, ні сабе, таму кажа, што ў любым выпадку дэпартуюць мяне ня заўтра, бо шведская бюракратычная машына — ня “Формула-1”, і мы пасыпеем прайсці псіхіятрычную экспертызу, а ўжо прызнанага хворым хай мяне хоць хто паспрабуе дэпартаваць хоць па якіх рашэннях ці законах. А ў тым, што мяне прызнаюць хворым, ён ня мае сумневу. І не таму, што ў экспертах ягоны сябар, з якім пра ўсё дамоўлена, а таму, што любы чалавек, які жыў там, дзе жыў я, і лічыў сваё жыццё нармальным — хворы і ёсць. Пасля апошняга нашага спаткання, як сьлед падумаўшы, адвакат прыйшоў да такой высновы.

Разьвітваючыся, ён спытаў ціха, шэптам: “А вы там, дома, нікога, апроч ката, не забілі?.. Ды што вы так наструніліся, я жартую...”

Ён не жартаваў.

Вярнуўшыся ў камеру, я ўключыў тэлевізар. У выпуску навінаў выступаў нейкі нацыяналіст. Худы, востратвары. Шведскія нацыяналісты пераважна худыя і называюць сябе шведскімі дэмакратамі. І вось гэты шведскі дэмакрат, а насамрэч шведскі нацыяналіст, казаў якраз пра мяне, беларускага нацыяналіста. Не персанальна пра мяне, а ўвогуле пра такіх, як я... “Яны прыязджаюць да нас, крадуць, страляюць, а мы павінны судзіць іх па нашых законах, даглядаць і карміць у нашых турмах — за чые грошы? Я ня згодны, каб за мае. І ніводны швед ня згодны. Няхай іх судзіць і ў турмы садзяць дома...”

Востратвары нацыянал-дэмакрат глядзеў некуды міма камеры і прамаўляў так, нібы апраўдваўся. Не выглядаў ён перакананым, што кожны швед з ім згодны. Нехта ж можа крык усчаць: “А гуманітарныя прынцыпы! А правы чалавека!..” Тут ёсць каму крычаць, тут кантораў па правах чалавека ня меней, чым па ахове жывёлінаў.

Неяк прысьнілася, быццам Вера прыехала і служыць у такой канторы. Стаіць у пікеце на Södra Förstagatan з плакатам: “Здавайце забітых у пункт прыёмкі забітых”. І Ражон каля яе з бел-чырвона-белым сыяжком круціцца, у мяне пытаецца: “Ты чаму забітага ў пункт прыёмкі ня здаў?..” Я Ражна адпіхваю, бо што мне Ражон хоць і з бел-чырвона-белым сыяжком, мне Веры трэба растлумачыць, што Södra Förstagatan — не Бангалор, што ўвогуле ў Швецыі дэмакратыя, тут забітых здаюць, куды захочуць, а Вера адказвае, што так няправільна, бо, як хаваюць на адным месцы, гэтаксама ў адно месца трэба здаваць, вунь у нас жа здаюць у судмедэкспертызу...

Калі Веру з перарэзанамі венамі знайшлі ў яе аднапакаёўцы і адвезлі ў судмедэкспертызу, там напісалі, што спачатку ў Веры спынілася сэрца, а пасля ўжо яна набрала ванну і ўзрэзала вены. Таму так мала нацякло крыві...

Прычыну, па якой спынілася сэрца, судмедэкспертыза не ўстанавіла. Не было прычыны. Доза алкаголю, які знайшлі ў крыві, прычынай быць не магла.

Здарылася гэта ў той дзень і прыблізна ў той жа час, калі я сеў на

цягнік да Масквы, каб у Маскве сесці ў самалёт да Стагкольма... Так што ў гэты час я мог ня быць у Менску, а мог і быць — Вера жыла побач з вакзалам. Я мог з ёй выпіць, спыніць ёй сэрца, зацягнуць у ванну, перарэзаць вены і пасьпець на цягнік.

Калі не, чаму зьбег?..

Сьлядоў маіх у кватэры хапала.

Па горадзе пакацілася: забілі некага з апазіцыі! КДБ, сыпецслужбы забілі, бо ў каго яшчэ ёсьць нешта такое, што сэрца спыняе нібыта без прычын? У інтэрнэце замільгала: “Дыктатура не расправіцца з нашай ВЕРАЙ!” Дык што рабіць сыпецслужбам дыктатуры? Калі забойца сам у апазіцыі — і да таго ж зьбег за мяжу... Таму і наструніла мяне пытаньне адваката: “Вы дома нікога не забілі?..” Я падумаў, што прыйшлі дакументы на экстрадыцыю. А гэта не ананімка пра ката...

Няўжо ўсё ж Вера напісала?.. У апошні вечар жыцця села і напісала ў шведскую іміграцыйную службу, каб мне не давалі палітычнага прытулку, бо я ката забіў?..

Тады ў якім жа яна адчаі была... І пры чым тут сыпецслужбы? Можа, і пры чым, але не пры гэтым.

Дні за два да ад'езду мне пазваніла Наста... Ніхто, апроч Веры, ня ведаў, а яна аднекуль ведала, што я зьезджаю. Толькі думала, што мы зьезджаем разам. Я і Вера. Сказала, што правільна робім, тут нічога не дачакаемся. Сказала, што дапамагала мне апошнім часам ня столькі праз мяне, колькі праз Вера. Чаму?.. Бо я ў параўнаньні з Верай — шчанюк, а яна, Наста, сука. Спытала, ці памірыліся мы? Яна б не хацела, каб праз яе нешта ў нас ня склалася...

Скуль яна ўзяла, што праз яе?

Калі я дазнаўся, што Веры ня стала, чамусьці адразу пра Насту падумаў, пра яе бамбізу-кіроўцу з гэбісцкай мордай. Успомніў яе крык: “Едзь давай, разьбярэшся!..” Але ж не забіваюць за тое, што апырскалі кавай? Ці ў нас могуць забіць?..

Шведскі сьледчы ўсё хоча разабрацца, што там з намі і ў нас адбываецца.

— Вы першую палову жыцця хадзілі на савецкія шэсьці: Першамай, Кастрычнік... Так?

— Так.

— А другую палову жыцця — на шэсьці антысавецкія. Дзень Волі, Чарнобыльскі шлях... Так?

— Так.

— Тады скажыце мне, толькі падумайце: гэта нармальна?

— А што тут ненармальнага?..

Шведскі сьледчы глядзіць на мяне бездапаможна: “Ну, ня ведаю... Я толькі хачу вас папярэдзіць, што вы зноў можаце апынуцца *там*. Вас *туды* могуць выдаць, калі адвакат не даб'ецца псіхіятрычнай экспэртызы”.

Нарэшце яны, адвакат і сьледчы, выйшаўшы з пункта А і з пункта Б, сыйшліся. Ня важна, што адзін з іх спыніўся ў пункце “*выслаць*”, а другі — у пункце “*выдаць*”. Пункт адзін і той жа... Але і ў тым, што мяне не выплюць і ня выдадуць, бо прызнаюць псіхічна хворым, сьледчы, як і адвакат, не сумняваецца. Хоць ніхто з экспэртаў ня сябар ягоны і ён ні з кім і ні пра што не дамаўляўся...

Яму шкада мяне.

Чаму яны ўсе мяне шкадуюць?.. Следчыя, міністры, адвакаты, хай нават яны жулікі?.. Феміністкі з іміграцыйнай службы і феміністкі з таварыства аховы жывёлін?.. Таму, што я жыў там, дзе я жыў, і лічыў сваё жыццё нармальным?

Дык яно і было нармальным. Яшчэ трэба разабрацца, дзе яно ненармальнае. Там, дзе турма — турма, з карцэрам і парашай, ці там, дзе турма — нумар у гатэлі. З тэлевізарам, халадзільнікам і падагрэтай падлогай. Ды яшчэ з прабачэннямі, што тэлефона няма і кампутар да інтэрнету не падключаны, бо, пакуль вядзецца следства, сувязь забароненая. А пасля, калі асудзяць, калі ласка. Хочаш — сядзі ў інтэрнэце, хочаш — з інструктарам на лыжах катайся. Хай сабе нават ты двойчы забойца.

Дома ў камеру на дзесяць чалавек нас па трыццаць набівалі. Не прадыхнуць... Па тры разы на дзень прытомнасьць страчваеш. І не ўсведамляеш, прытомны ты ці не, калі чуеш: “Там, дзе канчаюцца замкі, там канчаецца Еўропа. Пад Смаленскам... І калі мы ўзнавім, адбудуем нашыя замкі, мы дойдзем да Еўропы, вернемся ў яе”.

Вера казала: “Мы тады некуды вернемся, калі дойдзем да такіх, як у Еўропе, турмаў. Але дай нам такія турмы — нікога на волі не застанецца. Для нас такія турмы — замкі.

Мы рабы, нас цягне ў рабства. Там камфортна, зацішна. А свабода — вецер. Ген свабоды нам не прывіць, у рабоў ён не прыжываецца. Таму мы і шчаслівыя ў рабстве”.

Шведскі следчы кажа: “Дарма вы пра ўсіх сваіх горш чым пра ўсіх астатніх думаеце. Свае — найлепшыя, якімі б яны ні былі. Гэта найпершая ўмова для стварэння чаго заўгодна чалавечага, пачынаючы з сям’і”.

Сям’і ня выйшла...

Вера лічыла мяне сваім, але не найлепшым. І народ лічыла сваім, але не найлепшым. І апазіцыю... Недалэнгамі яна лічыла і мяне, і апазіцыю, і народ.

Так ня можа быць. Ці можа? Каб усе — недалэнгі...

— У мяне жонка журналістка, даволі вядомая, — кажа следчы. — Яна ў вас ня раз бывала. Дык у першым рэпартажы напісала, што вы лепшыя за нас.

Выходзіць, следчы прыкідваўся, быццам ні пра Беларусь, ні пра беларусаў нічога ня ведае...

— А ў другім?

— Што ў другім?..

— А ў другім рэпартажы пра што яна напісала?

— Пра вашу мужнасьць. Пра тое, як можна вы перанеслі вайну, вытрымалі Чарнобыль... І як зараз гэтак жа можна, сыцяўшы рот, перажываеце дыктатуру.

— Мы можна перажываем дыктатуру?

— Я ў вас ня быў. Яна так напісала.

Што ж, можна дык можна...

Дыктатуру дык дыктатуру...

— А ў трэцім рэпартажы?..

— О!.. — Следчы, што здзіўнавата для шведа, у захапленні ад жонкі. Я таксама рады, што яна ў яго ёсьць, бо гэта праз яе, мусібыць, ён такі гаваркі. А я ўсё гадаў, чаму ён неабавязковыя для следства размовы со мной водзіць?..

Ва ўсім ёсць прычына.

Сэрца без прычыны не спыняецца.

— Гэта не рэпартаж быў, фантастыка! Ёй прэмію за яго далі... Жонка мая... яе, дарэчы, Верай завуць...

— Як?..

Перад тым, як назваць імя жонкі, следчы, мне здалося, надта ўжо ўважліва зазірнуў мне ў вочы, нібы чакаючы, як я адрэагую...

— Так, Вера, — кінуў следчы і ня стаў тлумачыць, чаму ягоную шведскую жонку, як і маю беларускую, завуць Верай. — Яна перакананая, што небяспека для чалавецтва — ня сьпід і не тэрарызм, а грамадства спажывання, якім і ёсць сёння ўвесь Захад. Яна лічыць, што грамадству спажывання цалкам адпавядае філасофія хрысціянства, таму трэба мяняць і грамадства, і веру.

Я ня ўцяміў:

— Якую веру?

— Хрысціянскую, на якой грамадства спажывання і ўзгадалася. Свой духоўны пік чалавецтва прайшло напярэдадні хрысціянства, пасля пачаўся заняпад, што адчулі на Усходзе, дзе стварылі новую сусветную рэлігію, але і яна не вырашае праблему, бо не зразумета галоўнае: сёння, каб ісьці наперад, трэба бегчы назад. А вам ня трэба назад, вы і так там. У тым сэнсе, што, хоць у вас ёсць храмы, але вы ў сутнасці сваёй ніякія не хрысціяне, а, як старажытныя грэкі з рымлянамі, паганцы, і грамадства спажывання ў вас не сфармавалася. Цывілізацыя перагнала вас, як на стадыёне, на круг, але з трыбунаў здаецца, што вы не апошнія, а наперадзе, і Вера даводзіць, што так не здаецца, а так яно і ёсць. Што, стаўшы аўтсайдэрамі, вы сталі лідэрамі. І ня трэба лезьці да вас з правамі чалавека, з усёй бліскучай лухтой, прыдуманай грамадствам спажывання дзеля апраўдання свайго існавання. Бо гэта — як вешаць на вашу паганскую елку не цукеркі, а фанцікі. Рэпартаж так і называўся: “Цукеркі і фанцікі”. І з яго вынікала, што ня вам трэба рухацца да Еўропы, а Еўропе да вас, да той чалавечай сутнасці, да тых *нязьменнасцяў*, якія вы захавалі. Калі, канешне, Еўропа ня хоча, каб яе крывяносныя сасуды пазабівала халестырынам, а хоча, каб у ёй білася жывое сэрца і дух жывы лунаў.

Во як...

Жылі і ня ведалі пра сваё пчасьце.

За такое і ў нас бы ёй прэмію далі.

— А дзе жыве ваша жонка?..

“Выпадкова ня ў Менску?..” — хацеў я спытаць, ды следчы неяк дзіўна раэгуе на маё пытаньне: глядзіць так, нібы сам ня ведае, дзе яна жыве.

— Тут... у Мальма... — цягне ён, і ўва мне ўзьнікае падазрэнне, што з жонкай у яго, як і ў мяне, праблемы. — У яе свая кватэра, там кот у яе жыве. Асобна, бо я не люблю катоў.

Гэта правільна. Калі б у мяне была свая жонка, а ў жонкі яшчэ і свая кватэра, дык у ёй жыў бы кот. Асобна, бо я не люблю катоў.

— Вы жонку маю зацікавілі, яна хоча напісаць пра вас, — тлумачыць, нарэшце, следчы, да чаго ўся напярэдняя размова. — Прасіла спытаць, ці вы згодны?

Чаму не?.. Толькі адвакат папярэдыў, каб я без яго — нікому ні слова, таму мне трэба парайцца з адвакатам.

— Ануча пад абцасам, — кажа пра майго следчага мой адвакат. — Гэта

праблема Швецыі. Жонка ягоная, з якой ён, між намі... — адвакат робіць паўзу і нешта не дагаворвае... — дык яна заўсёды дзіўнаватая была, а ў апошні час зусім стала лямачка, што таксама праблема. Да таго ж яна ненармальная, а яе на каралеўскія прыёмы запрашаюць. Нядаўна на вясельлі дацкага прынца красавалася. Напісала, што са шлейфа нявесты можна было б сотню сукенак для голых афрыканак пашыць. І ўсё, больш ні слова. Прынцэса прачытала, скандал... Так што няхай і пра вас напіша, скандал не зашкодзіць.

Можа, і не зашкодзіць...

Мне ўжо нічога зашкодзіць ня можа...

Сьледчы сказаў, каб я ўключыў тэлевізар пасля вечаровых навінаў, калі хачу ўбачыць ягоную жонку, якую зноў запрасілі на каралеўскае вясельле, скуль яна будзе весьці рэпартаж.

Я ўключыў...

Гішпанскі кронпрынц Філіп жаніўся з Летыцыяй Орціс. Нявеста, гішпанская тэлежурналістка, а цяпер прынцэса Астурыйская, магла б і сама рэпартаж правесці. Тады б не пачула тое, што пачула. Што вясельле — на ўсю Еўропу, і што з вясельнага стала можна было б накарміць усіх бежанцаў, колькі іх у Еўропе ёсць... “Але есці з гэтага стала, які ломіцца ад ежы і пітва ў крышталі і золаце, будуць ня бежанцы, не галодныя дзеці, а згаладалыя і сасьмяглыя Іх Вялікасьці Кароль Гішпаніі Іаан Карл I і Каралева Сафія, Іх Каралеўскія Вялікасьці Аўгустейшыя Жаніх і Нявеста, Інфанта Алена Гішпанская і Герцаг дэ Луга, Яе Імператарская Вялікасьць Галава Расейскага Імператарскага Дому Гасударыня Вялікая Княгіня Марыя Уладзіміраўна, Іх Вялікасьць Каралева Галандыі Беатрыса I, Каралева Даніі Маргарыта II, Кароль Грэцыі Канстанцін II і Каралева Анна-Марыя, Кароль Бельгіі Альберт II і і Каралева Паола, Кароль Швецыі Карл XVI Густаў і Каралева Сільвія, Кароль Нарвегіі Харальд V і Каралева Соня, Іх Каралеўскія Вялікасьці Вялікі Герцаг Люксембургскі Генрых і Вялікая Герцагіня Марыя-Тэрэза, Герцаг Браганці Дуартэ...”

У кадры ўсё зьяля, камера плыла па белазабых усмешках, па каронах, па бліскучых эпалетах, дыядэмах, каралях, па золатам выштых паясах і стужках, было насамрэч каралеўскае, урачыстае і велічнае, вясельле, а голас за кадрам ператварыў яго ў немаведама што... У вадэвіль, у фарс, у анекдот...

Я ўявіў, як шведам, якія хоць і пытаюцца адзін у аднаго, ці варта ім карміць караля з каралевай, але ўсе ж любяць іх, такое чупь...

Голас за кадрам быў ня проста знаёмы. Родны. Здавалася, ён гучыць дома. Даносіцца са Шведавай гары.

Жанчыну з гэтым голасам я ня проста ведаў. Палову жыцця я ёю трызніў — палову жыцця яе кахаў...

На імгненьне яна зьявілася ў кадры: “... і яшчэ 1600 дармаедаў з усёй Еўропы, якіх ахоўваюць 20000 паліцэйскіх...”

Вера?

Вера!

Вера...

Ня надта падобная на беларуску, не тутэйшая, праз што пабойваўся яе і касіўся ў яе бок выкладчык гісторыі Хведар Міхайлавіч Дастаеўскі, які прывёў мяне з Настай на Дзяды каля Усходніх могілак, дзе мяне, прытручанага “чаромхай”, міліцыянты, дубасячы, пацягнулі ў варанок... і

Наста ўбок адварочвалася, каб яе не пратурылі з інстытуту, ды потым яшчэ бажылася, што ніхто ня трупіў нікога і не дубасіў, вось жа яна там была і ўся цэлая... а Вера, зусім жа незнаёмая, аднекуль з гушчару людскога як кінулася: "Вы што?! Вы куды яго?!" — і адбіла мяне ў міліцыянтаў, каб пасля згубіць са мной найлепшыя свае гады, маладосыць, жаночае шчасце, недацалаваныя дні і недапешчаныя ночы, адстоеныя ў пікетах і адбеганыя ў цёмных ветрах, на якіх абяскрыльвала, стамляючыся ў бясконцым чакаванні, яе душа, растайвала і растайвала, саступаючы месца расчараванню і роспачы, яе надзея, глыбела і чарнела яміна адчаю, куды ўрэшце, праз мяне і ўсіх гэткіх самых недалэнгаў, як я, скочыла яна, спыніўшы сэрца і ўзрэзаўшы вены... — і ўсё гэта дараваць?.. не адпомсыціць, не пакараць, не забіць за гэта нікога?!

"Хто мне верне маё жыццё?!"

Яна была ня так, як звычайна, апранутая, размаўляла па-шведску, але гэта была яна — і гэтага не магло быць.

Я кінуўся да дзвярэй камеры: ахоўніка!.. адваката!.. следчага!.. доктара!.. Ражна!.. каго-небудзь...

Мусібыць, я так не хацеў забойцам вяртацца ў Беларусь, гэтак хацеў вар'ятам застацца ў Швецыі, што насамрэч звар'яцеў.

Дзьве Веры

Ня ведаю, як яно так атрымлівалася, ніхто мяне гэтаму не вучыў і сама я не вучылася, але з дзяцінства я ўмела жыць і ў сабе, і ў іншых; пасяляцца ў некім, пачуваючыся і сабой, і тым, у кім пасялілася. Рыбаю ў рыбе і вадою ў вадзе. Жывой у жывым і мёртвай у мёртвым. Хоць нічога мёртвага няма, мы проста называем гэтак тое, што, як нам здаецца, нежывое.

Першым, у кім я пасялілася, было жарабя. Вогненна-рудое з белай зоркай на лобе...

Стаяў сухі, сыпкотны ліпень. Гарэла жытняе поле. Пажар слаўся на ветры. Вецер закручваў языкі агню то ў адзін бок, то ў другі, нёс да мяжы і кідаў сабе самому за спіну, пераварочваў, з шумам і трэскам уздымаў да неба, скуль агонь падаў і паўставаў сыцяной, у якой жарабятка не знаходзіла выйсьця, паратунку, хоць ён быў: цераз поле да ракі, дзе можна было ўратавацца, пралегла даволі глыбокая канавіна, у якую трактарамі, калі поле аралі, сыцягвалі камяні. Вогненнае жарабятка кідалася ва ўсе бакі — і руды агонь з усіх бакоў кідаўся на жарабятка, якое ўжо задыхалася ад дыму і сыпёкі. Мне не было і шасыці гадоў, я ня ведала, як жарабятку дапамагчы, але я гэтак зратаваць яго хацела, што ўявіла, як сама пераскочыла б зараз праз тую пасму агню, што пераразае шлях да канавіны... і з апошніх сіл, задыхаючыся ад дыму і сыпёкі, тую пасму агню я пераскочыла, прабегла, зьбіваючы капыткі на камянях, па канавіне, кінулася ў ваду, стала прагна піць, піць, піць... і толькі тут адчула, што я ня толькі я, але яшчэ і нешта іншае... тое жарабя, якое ледзь ня згінула ў полімі.

Нешта са мной, дзяўчынкай Верай, на той час, пакуль я была ў жарабяці, мусібыць, сталася, бо знайшлася я ў сабе толькі тады, калі маці, з якой мы жылі на лецішчы, затрэсла мяне, як ляльку: "Вера! Ты дзе, Вера? Што з табой, Вера? Вярніся!.."

Такое было ўпершыню, таму маці спалохалася. Пасля прывыкла. А

бацька кожны раз сур'ёзна распытваў, што я бачыла на тым сьвеце? Які ён наогул — той сьвет?.. У тым, што ён ёсьць, бацька не сумняваўся. Сумняваўся ён у тым, што менавіта *той* сьвет — той, а *гэты* — гэты. “Дачушка, — ён пытаўся, — а не наадварот?.. Неяк падобна, што наадварот.”

Іншым разам і мне так здавалася.

Праз год пасья пажару бегла я, як тое жарабя, што зратавалася ад полымя, па той самай канавіне да рэчкі. Жыта на пажарышчы вырасла густое, высокае, стаяла да неба — нібы і за сябе, і за тое, якое згарэла. Бліжэй да сярэдзіны поля канавіна паглыблялася, там вялізны валун ляжаў — і за тым валуном падпільноўваў мяне лясьнік з мянушкай Цмок. Ня ведаю, чаму ён такую мянушку меў, не выглядаў ён на цмока. Зусім ня страшны быў, усьміхаўся... Некалькі разоў я бачыла яго каля рэчкі, нават віталася з ім, зараз таксама сказала: “Дзень добры!” — а ён ня даў мне міма прабегчы, скочыў за мной, схапіў, паваліў, падмяў... Мне было страшна і балюча, гэтак балюча і страшна, што ад болю і страху я пачала канаць і, каб не сканаць, перасялілася з сябе жывой у сябе мёртвую, бо толькі мёртвай можна было гэты страх, боль гэты вытрываць.

Так я ўпершыню памерла.

Цмок адчуў, што я не жывая, але доўжыў і доўжыў сваё, мармытаў: “Ты яшчэ цёплая... і добра, што ўжо не жывая... ня трэба будзе цябе забіваць, грэх на душу браць...” — і калі ўсё сваё скончыў, сыцягнуў мяне ў яміну і кульнуў зверху падкапаны валун. Камень лёг шырокім бокам, падвіс на краях яміны, таму не раструшчыў... Цмок паспрабаваў яго зрушыць, але ня змог, а падкопваць нанава пабаяўся, пабег — яму таксама было страшна. Тады я вярнулася з сябе мёртвай у сябе жывую і выбралася з пад валуна. Праз невялічкую шчыліну паміж зямлёй і навіслым каменем выбрацца магла толькі зусім маленькая дзяўчынка.

Хіба такое магло быць на гэтым сьвеце?..

Але ж на нейкім сьвеце яно было.

На тым?..

Цмок жыў за рэчкай, цераз мост ад нашага лецішча, на сядзібе лясьніцтва. Начаваў ён летам на сене ў пуні. Гэта ягонае, а не чыёсьці жарабя, зратавала я год таму ад пажару.

Прышоўшы ў лясьніцтва ўночы, я падкралася да пуні, замкнула і падпёрла віламі, утыркнуўшы іх у зямлю, дзьверы, на ламачча каля сыцяны ад лесу нацягала сена — і толькі чыркнула запалкай, як пачулася з пуні іржаньне. Я магла патушыць запалку, але я не патушыла яе.

Я надта ўзьненавідзела чалавека, каб пашкадаць каня.

Пуня гарэла, жарэбчык іржаў і біў капытамі ў дзьверы, я, сыціснуўшы зубы, бегла праз лес да рэчкі... Потым цераз мост, потым па канаве цераз поле — нібы насустрач сабе самой, той, якая год таму перасялілася ў жарабя, каб уратаваць яго ад полымя, і толькі што ў полымі яго спаліла.

А Цмок не згарэў. У тую ноч яго не было ў пуні. У лесе хаваўся, нечага баяўся.

У канавіне я заўважыла, што ён усё ж паглыбіў падкоп пад валуном, каб той лёг плазам. Каб усе костачкі мае раструшчыў, каб сьледу не засталася.

Я ўсё думала і думала пра жарабя. Пра тое, што зратавала яго ад агню, каб у агні спаліць. Супярэчаньне было такім вострым, што разразала мяне напалам. Гэта цяпер я ведаю: чалавек толькі тым і займаецца, што стварае,

каб парушыць, і ратуе, каб знішчыць. А тады, ня ведаючы законаў гэтага сьвету, я ніяк не магла зразумець: як такое сталася?..

З усяго, што мясьцілася і не магло ўмясьціцца ў маёй сьвядомасьці, вынікала адно: калі б я ня выбралася з-пад валуна, жарабя засталася б жывым.

Цяпер мне цяжка ўспомніць, як я дадумалася да таго, што, калі я жывая, а жарабя праз мяне мёртвае, дык мне трэба пахаваць ягоныя абгарэлыя костачкі там, дзе маглі б ляжаць растружчаныя мае. Гэтая думка не ратавала, але ўсё ж нейкім чынам прытупляла вастрыню супярэчаныя, якое мучыла мяне невыносна.

Вечаровымі прыцемкамі я прыбегла ў лясьніцтва і стала на пажарышчы, узіраючыся ў тое, што пакінуў па сабе агонь. Апаленая сячка, жалезныя колы, абады, крукі... І ў гэты час вярнуўся з лесу Цмок. Ён убачыў мяне пасярод чорнага вугольля ў парванай ім беленькай сукеначцы — і страшна-страшна закрычаў. Гэтак страшна, што я скаменела. Мне трэба было бегчы, а я не магла. Стаяла і стаяла, нерухомая, а ён крычаў і крычаў... Раптам захлынуўся крыкам, нібы крык той горла яму перарваў, рынуўся зноў у лес — і толькі тады я здолела зрушыцца з месца.

Назаўтра касірка з лясьніцтва, якая жыла на хутары паблізу нашага лецішча і насіла нам малако, сказала што Цмока забралі ў лякарню. Ніхто ня ведае, што з ім, але падобна на тое, што звар'яцеў.

Ні бацьку, ні маці я ні ў чым не прызналася. А яны нічога не заўважылі, апроч таго, што сукеначка на мне парваная. Хоць казалі, што любяць мяне.

Я не сказала ім ні пра Цмока, ні пра жарабя, бо думала: калі баліць табе, навошта, каб балела яшчэ некаму?.. Табе ад гэтага меней баліць ня стане.

Дый што б мае бацькі зрабілі, калі б пра ўсё дазналіся?.. Забілі б Цмока?..

Мой бацька, як амаль кожны рускі, не любіў сябе, а праз тое не любіў нікога. Памёр ён лёгка, ад сэрца, хоць баяўся сьмерці. Ня так, можа, сьмерці, як таго сьвету, на якім нічога добрага чакаць яго, грэшніка, не магло. Маці ж старалася любіць усіх, ды ў яе нават са мной ня надта яно ўдавалася. Ні сьмерці яна, ні таго сьвету не баялася, бо лічыла, што прад Богам і людзьмі не грашыла, а ўсё ж сьмерць паслаў ёй Бог пакутлівую: памірала яна ад раку. Калі ёй стала невыносна балюча і ўжо не дапамагалі ніякія лекі, я перасялілася ў яе і ўзяла яе боль. Я курчылася ад яе болю, а ёй стала лёгка, і яна глядзела на мяне і ўсьміхалася. Так, усьміхаючыся, і памерла.

Як курчылася я ад болю, канаючы пад Цмокам, як балела мне, калі перасялілася ў маці, гэтаксама мне балела, калі я перасялілася ў сыцяг.

Гэта было ў дні рэферэндуму па зьмене Канстытуцыі, на якім беларусы сыцяг свой адпрэчылі. А заадно — і свой герб, дый сваю мову. Адмовіліся ад усяго свайго — і бессаромна сталі жыць далей.

Пад валуном у яміне.

Некаторыя саромеліся... Маўляў, мы не адмаўляліся, нас падманулі. Дык што ж вы маўчалі, калі вас падманулі? Прамаўчыўшы, вы адмовіліся двойчы. Значыць, адмовіцеся і тройчы, як тройчы пракрычаў певень.

Пасьля рэферэндуму мяне разам са сыцягам разадралі на шматкі і раздалі на сувеніры.

Тады я ў другі раз памерла. Але ўваскрэсла, бо надта любіла жыць. Калі любіш жыць, навошта быць мёртвым?

Лунае, нескароны,
На векавых вятрах
Наш, ад крыві чырвоны,
Ад болю белы, сьцяг.

Я ўваскрэсла, а Сьвятаслаў ня змог. Ён не трываў таго, што крывянела і балела... Адварочваўся, каб не заўважаць.

Ён слабы, але зразумела я гэта не адразу.

Калі на Дзядах каля Усходніх могілак міліцыянты цягнулі яго, скручанага, у “варанок”, а ён балюча зыркаў з-пад вывернутага локця, спалоханы, бездапаможны, я магла гэтага не заўважыць. Ці зрабіць выгляд, што не заўважыла, як гэта зрабіла Наста. Але мне здалася, што ён паклікаў мяне. Я кінулася адбіваць яго — і адбіла свой лёс.

Наш лёс залежыць ад таго, хто нас пакліча.

Сьвятаслаў казаў: “Нас паклікала Айчына!” Балбатня... Пакліч: “Айчына!..” І яшчэ раз пакліч, і хоць сто разоў — хто адгукнецца?.. Ніхто.

Яго Айчына паклікала, а ён яе кінуў.

Калі каля Купалаўскага тэатру ў кавярні пад парасонамі ён сказаў, што нарэшце прыдумаў, як нам жыць разам, у сваім доме, сям’ёй, з дзецьмі, што нам трэба зьезджаць адсюль, бо, калі ўсім можна, дык чаму нам нельга? — я адказала, што нікуды з ім не паеду, бо ён гэткі ж пацук, як і ўсе астатнія, што пазьбягалі, а я не хачу ні ў доме з пацуком жыць, ні дзяцей мець ад пацука. Паднялася і пайшла ад яго, ня ведаючы, куды, а ён глянуў мне ўсьлед — і не паклікаў.

Ён жорсткі.

У яго ў Ваўкавыску сабака быў — напалову воўк. Ён і карміў яго, як воўка, раз ці два на тыдзень. Каб люцеў з голаду...

Наста неяк расказала, як з тым сабакам і братам стрыечным ён на рыбалку яе ўзяў. Даўно, да мяне. Налавіўшы з вечару плотак, раніцай ён, калі Наста яшчэ спала, зноў рушыў з братам на раку, загадаўшы свайму напаўвоўку сыцерагчы налоўленую рыбу. Прачнуўшыся, Наста надумала сьняданака згатаваць. Пацягнулася да рыбы, а воўк зубамі клац — і далонь наскрозь. Не загырчэўшы перад тым, ня гаўкнуўшы, не папярэдзіўшы, каб не чапала. Клац — і наскрозь. І трымае, не адпускае. Яна гадзіны паўтары сядзела над той рыбай з рукою ў зьвярынай пашчы, пакуль браты вярнуліся. Сьвятаслаў не накінуўся на свайго зьвера, каб пакараць яго, не... Падышоў, пагладзіў па галаве. Ня Насту пагладзіў, а воўка. Сказаў: “Малайчына... — і паказаў на рыбу, якую, выканаўшы загад ягоны, звартаваў зьвер: — Еш, заслужыў”. Толькі тады воўк разьняў іклы і вызваліў руку. Пашчасыціла, што не зачэпіў сухажыльлі...

Брат ня вытрываў, накінуўся на брата: “Ды як ты так можаш, ды ты!..” — і Сьвятаслаў крыкнуў напаўвоўку: “Фас!” Той зьбіў стрыечніка з ног, ледзьве не загрыз...

Ён жорсткі, бо слабы. Жорсткі ад слабасьці.

Я сказала яму пра гэта на Шведавай гары, калі ён прызнаўся, што ў маленстве забіў ката. Ні за што, без прычыны. Схапіў за лапы — і аб слуп галавой.

Звычайна ён не прызнаваўся нават у відавочным. Вызьверыўся, калі я папракнула яго, што ён скарыстоўвае каханьне Насты, мае праз яе нейкія адносіны з уладай... І раптам адкрыўся ў тым, пра што ніхто ня ведаў, у чым прызнаюцца ці людзям зусім выпадковым, ці найблізкім. Не, найблізкім якраз не, ім дастаецца найболей маны, а прызнаюцца толькі ці выпадковым, як начны спадарожнік у вагоне, ці самім сабе.

Я была *пакліканай*, а пакліканя ня могуць быць выпадковымі. Так я ва ўсякім разе думала... Тады выходзіла, што ён адкрыўся мне, як самому сабе. Я стала яго суцяшаць, шукаць апраўданьні. Казаць, што дзяцінства ня ведае жалю. Мне, калі была малой, матылькі здаваліся лятучымі кветкамі — і я адрывала ім крыльцы, як пялёсткі.

І тут ён сказаў:

— Ты і мне крылы адарвала!

Рэзка сказаў. Як воўк ікламі клацнуў. І нешта ўва мне — наскрозь! Ускалыхнуліся ўсё крыўды... На бацькоў, якія падкінулі мяне ў гэты сьвет, не спытаўшы, ці хачу я ў ім быць — і не змаглі, ня сталі мяне ў гэтым сьвеце абараняць... Ускалыхнулася, белая ад болю, крыўда на Цмока, а з ёй — крыўды на ўсіх цмокаў, цмочкаў, цмоцікаў... І я ўсё, як сабе самой, расказала таму чалавеку, які некалі мяне паклікаў — не насіць жа ў сабе да скону. Распавяла, як мяне падпільноўвалі, падміналі, рабілі на мне сваё, сыцягвалі ў яміну і завальвалі камянямі, каб ня выбралася. Каб усе костачкі мае раструшчыліся, каб і сьледу не засталася. А ён паслухаў і спытаў: “Дзея чаго ты гэта расказала?.. Я тут пры чым?..”

І адсунуўся ад мяне.

Яму стала гідка.

Я адкрылася яму, як сабе самой, а яму стала гідка.

Хіба ня ён некалі паклікаў мяне?..

Амаль дваццаць гадоў!.. Шэсьці, мітынгі, пікеты... Ні сям’і, ні дзяцей, ні хаты... Я кватэру мела, ад бацькоў засталася, дык там то штаб, то друкарня, то сходка за сходкай — і мяне выселілі, на вуліцу выкінулі. Ва ўлады пытацца бяз толку, бо яна і выкінула, таму спыталася ў тых, хто на змаганьне з ёй клікаў: “Дзе мне жыць?” — а ў адказ пачула: “Кожны нечым ахвяруе”. Жыву ў нанятай сьлепавушцы за вакзалам...

Ды што там з кватэры — мяне з жыцця выкінулі! Жыцьцё выкінулі з мяне — хто мне яго верне?.. Ты? Які ўсё адклаў на потым?.. Сям’ю на потым, дзяцей на потым... На потым — само жыцьцё! А што цяпер? Калі цяпер у нас не жыцьцё, дык што тады ў нас цяпер?!

Ён ускочыў, вочы зьбялелыя, як мае крыўды:

— А мне хто і што верне?! Толькі ў цябе жыцьцё, у мяне няма?.. А магло быць! Калі б ты не замінала! Ня лезла ў нашыя адносіны з Настай! З тымі людзьмі, з якімі яна зводзіла! “Яны ж з улады, як ты можаш з імі знацца? Яны бяз Бога, яны забойцы!..” А хто — з Богам? Хто — не забойца?! Ведаеш, колькі ты сёньня мурашоў натрушчыла? Думаеш, мурашынага бога няма?.. — Ён раптам супакоіўся, сеў. — Каб ня быць раструшчаным, трэба трушчыць. — І хрумстнуў костачкамі пальцаў, ён страшна хрумсьцеў костачкамі пальцаў.

Я падумала: некалі ён і мяне заб’е. Схопіць за ногі — і галавой аб слуп. Ці раструшчыць, кульнуўшы на мяне валун.

Але я памылілася: ён мяне атруціў. Ён надыхаў вакол мяне атруты.

Я сама набрала ванну, узяла скальпель... і раптам мне стала так сябе

шкада, такі жаль сыціснуў сэрца, што яно ледзь не спынілася, але гэта ён пранік у мяне, ва ўсе мае костачкі і жылкі — і атруціў. Таму і звар'яцеў, калі ўбачыў, што я вяду рэпатаж з каралеўскага вяселья.

Звар'яцеў і паклікаў:

“Вера?

Вера!

Вера...”

Я не адгукнулася... Якая Вера?

Я не адгукнулася... Скуль мне ведаць, хто ўва мне я, а хто ня я?.. І хто я ў іншых?..

Я не адгукнулася, бо скальпель, упаўшы, параніў калена, а жаль, што сыціснуў сэрца, стаў болем.

Я выпіла валакардзіну. Зьдзівілася з самой сябе: навошта піць валакардзін, калі збіраешся ўзразаць вены?.. Дабрала ў ванну цёплай вады, зноў узяла скальпель...

Двойчы ў гэтым жыцці я памірала і ўваскрасала. Трэцім разам...

— Вера! У цябе званок не працуе, Вера?

Голас, які паклікаў мяне з-за маіх дзвярэй, быў маім. Я падышла да яго і зірнула ў дзвярное вочка.

За дзвярыма стаяла я. Перад імі — я, і за імі — я. Толькі апранутая ня так, як звычайна.

Можна было б звар'яцець, калі б я ня ведала, што там, за дзвярыма, Вера, але ня я. Шведская журналістка.

Я не любіла журналістак. Ні шведскіх, ні нямецкіх — ніякіх. Яны ўсе палілі, усе пілі каву і ўсе задавалі аднолькавыя пытанні. Я адказвала, мне балела, а ім, я адчувала, не баліць. Адстаўляючы мезенец, яны падымалі кубачакі і пілі каву, пілі каву... Адна спачатку адстаўляла мезенец, пасля падымала кубачак, а другая падымала кубачак, пасля адстаўляла мезенец... Лак на пазногці мезенца найчасцей бываў абадраны.

З Верай я пазнаёмілася ў Менску, у купалаўскім скверыку каля фанта-ну. Яна насустрач ішла — і я аслупянела: ці не сама сабе іду насустрач?.. Толькі апранутая ня так, як звычайна.

Вось і ўся паміж намі розніца... Паміж намі ўсімі...

Разгубленыя, мы прайшлі міма саміх сябе, але яна спынілася і паклікала мяне:

— Вера?..

На сьвеце ёсць толькі той, хто цябе пакліча.

Яна ўжо прайшла за фанта, і мы глядзелі адна на адну скрозь вясёлку, што зьяяла ў сонечных пырсках. І відаць было, што вясёлка — падман.

Зіхоткая пустата.

Космас.

Падай мне голас праз Сусьвет пусты!

Галоднаму

гукніся з нематы,

Няхай на мне жабрацкая кароста —

Не падавай мне міласціну, проста

Спытайся, хто я, і скажы, хто ты.

Яна сама паклікала мяне, дык што ж...

Лёс...

Калі можна на потым адкласці жыццё, дык чаму нельга адкласці на потым сьмерць?..

Я адчыніла.

— Ты чаму голая? — спытала Вера, пераступіўшы парог і раскінуўшы рукі для абдымкаў. У адной руцэ яна трымала сумку, у другой — пляшку. Феміністкі кветак не прыносяць.

— У ванну сабралася... Ня ведала, што ты ў Менску.

— Толькі што прыехала. Можна распануся, як ты?..

Яна была феміністкай з лесбійскім ухілам.

— Распанайся.

Голая Вера зусім такая, як я. Я ў люстэрку. Толькі радзімак на левым плячы на адну болей.

За ноч адну і тысячы начэй,
Запеченых абдымкамі ў абдымак,
Ня злашчыць губ, не сцалаваць з плячэй,
Рассыпаных сузор'ем Рыб, радзімак.
А неба, дзе плыве сузор'е Рыб
Ушыркі рассыпаецца і ўглыб
Пустотамі міжгалактычных дымак,
Хоць нанава нябёсы прасып,
Сузор'і ўсе — абдымкамі ў абдымак.

— А Наста дзе?.. Я амаль нелегальна, праз Маскву, у мяне віза толькі расейская. Дык каб Наста, калі што, прыкрыла.

Па што гэта яна да нас бяз візы кінулася?..

— Нікуды не падзелася твая Наста. Прыкрые.

Наста вялікая прыкрывальшчыца.

Я пазнаёміла іх, бо Вера захацела ўзяць інтэрв'ю у каго-небудзь з улады...

Людзей цікавяць ня людзі, а нелюдзі.

Яны сышліся, зблізіліся.

Дзіўныя задумы твае, Госпадзі.

— А што тут такога? — здзівілася Вера, калі я спытала, як яна магла зблізіцца з чалавекам, які прыслужвае ўладзе. — Што яна робіць кепскага? Кар'еру?.. Дык усе і паўсюль яе рабілі. Пры манархіі, дыктатуры, дэмакратыі. У нас, у вас. Ня трэба пра ўсіх сваіх горш чым пра ўсіх астатніх думаць. Свае — найлепшыя, якімі б яны ні былі. Гэта найпершая ўмова для стварэння чаго заўгодна чалавечага, пачынаючы з сям'і... Дарэчы, ты мяне з мужам дасюль не пазнаёміла.

— Няма ў мяне мужа.

— Няма дык няма. У мяне таксама няма, хоць і ёсць.

— Як гэта?..

— А то ты ня ведаеш, як...

Праўда што.

Мы сядзелі ў Менску непадалёку ад купалаўскага тэатру ў кавярні пад парасонамі, на ходніку вуліцы, па якой Наста якраз праязджала, спынілася каля нас, хоць там знак вісеў, што спыняцца нельга, але гэта некаму нельга, а не ёй, яна апусьціла шкло і, не выходзячы з машыны, замовіла каву. Пасля ўсё ж выйшла, села да нас за столік, падняла, адстаўляючы мезенец, кубачак — і пазногці на ўсіх яе пальцах, у тым ліку на адстаўленым мезенцы, былі бездакорна адлакаваныя.

— Пра што шчабечам? Пра дыктатуру?

Шведская журналістка глядзела на службу беларускай дыктатуры, як зачараваная.

Каханьне пераступае цераз усё. Таму я цераз яго пераступіла.

— Пра мужыкоў. Вера кажа, што ў яе мужыка няма.

— У яе ёсьць, — не згадзілася Наста. — Гэта ў мяне няма, яна адбіла.

— Магу вярнуць.

— Ды што ўжо цяпер... Карыстайся.

Мы гатовыя былі плёхнуць адна ў адну кавай, у мяне ўжо рука пацягнулася... Вера гэта адчула, узяла маю руку ў сваю, прыціснула да стала.

— Я пераказвала ёй тое, што ўчора ад цябе пачула. Што трэба верыць у сваіх. Калі нават свае апошнія, трэба на ўвесь сьвет крычаць, што найпершыя.

Наста паставіла кубачак.

— Мы найпершыя і ёсьць. Мы перанеслі вайну, вытрымалі Чарнобыль... І цяпер ратуем чалавецтва.

Я ўспомніла жарабя, якое зратавала ад пажару. Каб потым зьнішчыць.

— Ад чаго мы яго ратуем?.. Ад дыктатуры? Сьніду? Тэрарызму?

— Ад пагібелі, якая зусім не ў дыктатуры. І ня ў сьнідзе, не ў тэрарызме, а ў грамадстве спажываньня, якім і ёсьць сёньня ўвесь Захад. Грамадству спажываньня цалкам адпавядае філасофія хрысьціянства, таму трэба мяняць і грамадства, і веру.

Вера ня ўцяміла:

— Якую веру?

— Хрысьціянскую, на якой грамадства спажываньня і ўзгадалася. Свой духоўны пік чалавецтва прайшло напярэдадні хрысьціянства, пасля пачаўся заняпад, што адчулі на Усходзе, дзе стварылі новую сусьветную рэлігію, але і яна не вырашае праблему, бо не зразумета галоўнае: сёньня, каб ісьці наперад, трэба бегчы назад. А нам ня трэба назад, мы і так там. У тым сэнсе, што, хоць у нас ёсьць храмы, але мы ў сутнасьці сваёй ніякія не хрысьціяне, а, як старажытныя грэкі з рымлянамі, паганцы, і грамадства спажываньня ў нас не сфармавалася. Цывілізацыя перагнала нас, як на стадыёне, на круг, але з трыбун здаецца, што мы не апошнія, а першыя, і самае цікавае, што так яно і ёсьць. Стаўшы аўтсайдэрамі, мы сталі лідэрамі. І ня трэба лезьці да нас з правамі чалавека, з усёй бліскучай лухтой, прыдуманай грамадствам спажываньня дзеля апраўданьня свайго існаваньня. Бо гэта — як вешаць на нашу паганскую елку не цукеркі, а фаньцікі. Ня нам трэба рухацца да Еўропы, а Еўропе да нас, да той чалавечай сутнасьці, да тых *нязьменнасьцяў*, якія мы захавалі. Калі, канешне, Еўропа ня хоча, каб яе крывяносныя сасуды пазабівала халестырынам, а хоча, каб у ёй білася жывое сэрца і дух жывы лунаў.

Вера так заслухалася, што адпусьціла маю руку, у мяне зьявілася магчымасьць плёхнуць кавай, але яна была дапітая, а пакуль афіцыянт падносіў новую, Наста паднялася, села ў машыну, угледзлася ў нас абедзвюх: “Цікава ўсё ж, для чаго вы гэтак падобныя? Для нечага ж падобныя?..” — і яе кіроўца з гэбісцкай мордай рвануў з месца.

— Яна і ў нас зрабіла б кар’еру, — улюбёна сказала ўсьлед ёй Вера, якая стаяла зараз голая перада мной і спрабавала цалавацца.

Я падумала: чаму не?.. Калі цёплая вада ўжо набраная ў ванну.

Астыне — можна дабраць.

Сьмерць адкладзеная... Жыццё адкладзенае яшчэ раней... Я ўжо чакаць не чакала, што нешта ў гэтым адкладзеным жыцці можа стацца са мной упершыню...

— ...дык ён ката за лапы і аб вушак галавой, — нацалаваўшыся, распавяла пра свайго мужа, які нібыта ёсць і якога нібыта няма, Вера.

— Калі?.. У дзяцінстве?..

— У якім дзяцінстве, ты ня слухаеш зусім... Два дні таму. У нас у Мальма дзве кватэры, у адной я з катом, у другой ён, я ўжо з ім і не живу, а тут ён прыпёрся з турмы, дабівацца свайго пачаў, адразу каля дзвярэй, каля ўваходу паваліў на падлогу, дык кот, як сабака, я сама не чакала, накінуўся на яго з нейкім рыкам нутраным, давай драпаць і грызці, а ён яго за лапы — і галавой аб вушак! Мяне адкінуў, а ката біў, біў і біў, пакуль ад галавы нічога не засталася, усе сыцены ў крывяніцы... А нібыта ж не мужык, ануча, з яго вярхоўкі можна віць... Я ў той кватэры быць не магла, у Мальма не магла быць, у Швецыі, шведаў не магла бачыць... Зьбегла. На самалёце да Масквы — і цягніком сюды. Вы найлепшыя ў сьвеце, найлепшыя, — зноў пачала яна цалаваць мяне і плакаць. — Ты, Наста, вы ўсе, вы ўсе...

Так, мы ўсе найлепшыя. Асабліва адзін. Ён забіў ката — і ў Менску ня можа быць, у Беларусі быць ня можа, беларусаў ня можа бачыць. Зьбягае. Цягніком да Масквы — і самалётам у Швецыю. Дзе таксама забіваюць катом.

— А за што твой муж сядзеў?

— Ні за што не сядзеў... З чаго ты ўзяла?..

— Ты ж сказала: з турмы прыпёрся.

— Ён юрыст, сьледчы... Асатанеў, пэўна, з турэмшчыкамі... — Вера паднялася з ложка, схадзіла ў ванну, адмылася ад сьлёз. Вярнулася: — Там вада твая астыла.

— Дабяру.

Вада не жыццё. Можна дабраць.

Хоць і жыццё дабраць можна. Калі тое, што зараз у мяне з Верай, лічыць даборам.

Яна кінулася побач са мной на ложак, прытулілася, гульлівая...

— А я да цябе з прапановай прыехала! З вясёлай прапановай, бо ты сумна, мне апошнім разам здалася, жывеш.

— Без цябе і Насты?

— Пры чым тут Наста?

— Ты і з ёй, як са мной?

— Во... Ужо й рэўнасьць... Цяжка з вамі, славянкі-лесьбіянка.

— Якая рэўнасьць?.. Я не лесьбіянка. У мяне мужык ёсць, хоць і няма.

Проста цікава, як?

— Калі цікава, дык ня так.

— А як?

— Іначай.

— Як іначай?

— Як лесьбіянка дэмакратыі з лесьбіянкай дыктатуры.

Яны абедзве жывуць ня сумна...

— А чаму ты...

Я ня ведала: ці пытацца?..

- Што чаму?..
— Чаму ты ўвогуле гэтым займаешся?
— Чым гэтым?
— Гэтым... з жанчынамі?
— Бо не люблю мужыкоў.
— У цябе ж муж ёсьць...
— Дык і што?.. Усё адно не люблю. З дзяцінства.
— І бацьку не любіла?
Спытаўшы, я адчула, як яна напружылася.
— Не любіла. Ён мяне не абараніў.
— Ад чаго?..

Вера павярнулася на сьпіну, кінула рукі ўздоўж цела, утаропілася ў столь...

- Ад таго, што са мной зрабілі...

Пра тое, што з ёй зрабілі, я магла б і не пытацца, бо ўжо ведала, што зрабілі з ёй тое самае, што і са мной, але я спытала:

- А што з табой зрабілі?..

Яна памаўчала. Відаць, думала: ці расказваць? Такое расказваюць ці некаму зусім выпадковаму, ці найблізкаму. Хоць якраз найблізкім казаць такое ня варта, ім робіцца гідка. Такое распавядаюць толькі ці некаму зусім выпадковаму, ці толькі самім сабе.

Я не была выпадковай, я была *пакліканай*. Яна сама паклікала мяне праз вясёлкавыя пырскі фантану.

Праз пустату.

Праз космас.

Аднойчы, прачнуўшыся ў ночы,
Ты ўспомніш, што ўмееш лятаць,
І стане наўныя вочы
Халодная бездань смактаць.
І зманлівай згадкай быцця
Цябе працяне аж да поту...
Прачнешся — і станеш дзіця
Вучыць не хадзе, а палёту.

Я не была блізкай, мы сустрэліся ў космасе імгненьне назад. Зрэшты, усе сустракаюцца ў космасе імгненьне назад, таму блізкіх не бывае ўвогуле.

Вера склала рукі на грудзях.

- Я ляжала во так, а мяне хацелі раструшчыць.

Яна ўсё ж надумала расказаць... Як самой сабе.

- Камянём?..

Яна здзівілася. Ці выгляд зрабіла здзіўлены:

— Скуль ты ведаеш?.. Хоць ты павінна ведаць... Так, камянём. Ледавіковым валуном. Мы ў рыбацкім пасёлку жылі. На самым беразе мора, там шмат камянёў было. Яны прыгожа ляжалі, як кіты. Аднаго з іх, якога з мора найдалей на бераг выкінула, ажно да лесу, я так і называла: Кіт. Ён быў найменшы з усіх, але найбольш на кіта падобны. Я сядала на яго і плыла. Далёка-далёка... Ён гайдаўся на хвалях, закалыхваў. Божа, у якіх я толькі казках ні пабывала, на ім плывучы!.. І калі да мяне той барадаты рыбак падышоў, які жыў не ў пасёлку, а на невялікай высьпе метраў за трыста ад берагу, я падумала, што ён з казкі. Тым больш, што

ў яго мянушка была...

— Цмок?

— Цмок?.. Хто гэта — Цмок?

— Дракон, які ўсіх жэр. Ці д'ябал. Яго анёлы ў каменнай гары ў ланцугі закавалі, але хутка грахі людскія пераядуць тыя ланцугі...

— І ён усіх зжарэ?

— Зжарэ. І костачкі абсмокча.

— Бо Цмок?..

— Бо Цмок...

— Якога анёлы ў каменнай гары закавалі?..

— У каменнай...

Вера памаўчала, страсянула галавой:

— Не, ня Цмок. Хоць ён мог быць і Цмокам. Але ў нас там свае казкі, і мянушку ён меў Кіт, уяўляеш? Ён лёг за валуном, за каменнай гарой з боку лесу і сказаў, каб я села на яго, і я на яго села, бо думала, што сядою на Кіта і паплыву на ім далёка-далёка.. А ён перавярнуўся, перакуліў мяне, падмяў... Мне было страшна і балюча, гэтак балюча і страшна, што я ад болю і страху сканала. Кіт адчуў, што я не жывая, але доўжыў і доўжыў сваё, мармытаў: “Ты яшчэ цёплая... і добра, што ўжо не жывая... ня трэба будзе цябе забіваць, грэх на душу браць...” — і калі ўсё сваё скончыў, сыцягнуў мяне ў яміну і кульнуў зверху падкапаны валун. Камень лёг шырокім бокам, падвіс на краях яміны, таму не раструшчыў... Кіт паспрабаваў яго зрушыць, але ня змог, а падкопваць нанава пабаяўся, пабег — яму таксама было страшна.

Да гэтай пары не разумею, як гэта, сканаўшы, я вярнулася з сябе мёртвай у сябе жывую і выбралася з-пад валуна? Праз невялічкую шчыліну паміж зямлёй і навіслым каменем выбрацца магла толькі зусім маленькая дзяўчынка. Маленькая, мне тады і сямі не было, але ж ня мёртвая...

Яна ўмее рабіць тое самае, што і я, толькі ня ведае пра гэта. Таму і не разумее.

— А ў Кіта хто-небудзь быў?

— Хто-небудзь хто?

— Жонка, дзеці...

— Не, у яго быў толькі сабака. Злы, напалову воўк. Ён і карміў яго, як воўка, раз ці два на тыдзень. Каб люцеў з голаду... У нашым пасёлку адзінотная жанчына жыла з рукой знявечанай, Асьвёр, дык казалі, што яна нявестай Кітовай была, і Кіт аднойчы ўзяў яе на рыбалку. Не на мора, а на возера. У нас, апроч мора, яшчэ і вялізнае возера адразу за лесам было. Налавіўшы з вечару шчупакоў, раніцай ён, калі Асьвёр яшчэ спала, зноў рушыў на возера, загадаўшы свайму напаўвоўку сыцерагчы налоўленую рыбу. Прачнуўшыся, Асьвёр надумала сыняданак згатаваць. Пацягнулася да рыбы, а воўк зубамі кляц — і далонь наскрозь. Не загырчэўшы перад тым, не гаўкнуўшы, не папярэдзіўшы, каб не чапала. Кляц — і наскрозь. І трымае, не адпускае. Яна гадзіны паўтары сядзела над той рыбай з рукою ў зьвярынай пашчы, пакуль Кіт вярнуўся. Ён не накінуўся на свайго зьвера, каб пакараць яго, не... Падышоў, пагладзіў па галаве. Не Асьвёр, нявесту сваю, пагладзіў, а воўка. Сказаў: “Малайчына... — і паказаў на рыбу, якую, выканаўшы загад ягоны, звяртаваў зьвер: — Еж, заслужыў”. Толькі тады воўк разняў іклы... Уяўляеш зьвера? І зьвера гэтага недзе за год перад тым, як Кіт мяне валуном заваліў, я зратавала, уяўляеш?..

— Зратавала ад агню?

— Не ад, вады... Ён у сецях заблытаўся, якія Кіт з берага лодкай цягнуў, і ўжо захлёбваўся, але я паднырнула і пасыпела выблытаць яго. Не дала ўтапіцца, каб пасыла спаліць. Зратавала, каб знішчыць. Ведаеш, як?

— Ты паплыла на выспу і падпаліла дом Кіта?

— Ня дом, клець. Лётам ён начаваў у клеці. Кідаўся на сеці і спаў. Я прыплыла ўночы, падкралася, замкнула і падпёрла васьцямі, утыркнуўшы іх у зямлю, дзьверы, нацягала да сыцяны ад мора сухога ламачча, падсунула шматок газеты — і толькі чыркнула запалкай, як пачулася з клеці скавытаньне. Зьвер, мусібыць, пазнаў мяне, сваю ратавальніцу, таму не брахаў, калі я зачыняла клець, цягала ламачча... І калі я тое ламачча падпальвала, не забрахаў — заскавытаў толькі, як просячы літасьці.

Я магла патушыць запалку, але я не патушыла яе. Я надта ўзьненавідзела чалавека, каб пашкадаваць зьвера.

Клець гарэла, сабака ўжо не скавытаў, брахаў і рыкаў, біўся ў дзьверы, а я, сыціснуўшы зубы, плыла і плыла далёка-далёка... — Вера ўскінулася, абняла мяне. — Як ты думаеш, я куды-небудзь прыплыла? Ці засталася там: на беразе мора пад каменем, пад якім бачу сон пра тое, што са мною магло быць, калі б засталася жыць?.. Я жывая, Вера?.. Я з той пары пачуваю сябе так, нібы не живу, а ўсё адкладваю жыццё на потым. А куды яго можна адкласці? Як?..

Паўсюль і скрозь адно і тое.

— Жывая, — пагладзіла я яе па валасах. — А Кіт?..

— Што Кіт?

— Кіт згарэў?

— Не. Тым разам ён начаваў ня ў клеці, а ў доме. Як адчуў нешта. Толькі сабаку чамусьці ў клеці на ноч запёр. Яго судзілі пасыла за тое, што спаліў сабаку. Ён прызнаўся, нагаварыў на сябе, што гэта ён спаліў. Хоць бачыў, што гэта я... Ужо адплываючы, я заўважыла яго ў вакне. Усяго белага ў белым споднім... І я была ў белае, парванай ім, сукеначцы. Мусібыць, ён падумаў, што я здань, што мяне з таго сьвету па яго паслалі — і сьсівеў. На судзе яго прызналі хворым і адправілі ў лякарню. Жыве там недзе, казачнік...

Вера па-дзіцячаму шыргнула носам... Нібы не душу ёй знявечылі, а цукерку з елкі не далі.

— Дык яго судзілі толькі за тое, што сабаку спаліў?

— А за што яшчэ?.. Я нічога нікому не сказала. Ні бацьку, ні маці ні ў чым не прызналася. А яны нічога не заўважылі, апроч таго, што сукеначка на мне парваная. Хоць казалі, што любяць мяне. Я прамаўчала і пра Кіта, і пра сабаку, бо думала: калі баліць табе, навошта, каб балела яшчэ некаму? Табе ад гэтага меней баліць ня стане... А ты б сваім сказала?

— Сказала б... У мяне бацькі былі... Такія...

— Дык і ў мяне такія... Таму і не сказала.

— А мне кажаш, бо я не такая?

— Не... Бо ты, як я. — Вера прыціснулася грудзямі да грудзей. — Ты адчуваеш гэта?

— Што гэта?

— Што ты, як я. І не таму, што мы зьнешне падобныя. Проста ты, як я. А я, як ты. Адно і тое. Амаль.

Усе мы ў гэтым сьвеце амаль адно і тое. А на тым — тым больш.

Мне шкада стала ня толькі сябе, Веру, але і яе, Веру, і Асьвёра з рукою скалечанай, і Насту са скалечанай душой, і ўсіх...

— Бедная ты мая...

— І ты мая бедная...

Ёй таксама, мусібыць, стала шкада ня толькі сябе, Веру, але і мяне, Веру, і ўсіх...

— Чаму я бедная?.. Я ня бедная...

— А я чаму бедная?.. І я ня бедная...

— Як гэта ня бедная, калі жывеш там, дзе гвалцяць, нявечаць...

— Гэта ты жывеш тут, дзе гвалцяць, нявечаць...

— Але ж у нас ня ўсе і ня ўсіх...

— Дык і ў нас ня ўсе і ня ўсіх...

— Але ж нявечаць... Адзін аднаго нявечаць...

— Нявечаць...

— І жанчын гвалцяць...

— Гвалцяць...

— І катой забіваюць...

— І катой забіваюць...

— Нявечаць, гвалцяць, забіваюць...

— Нявечаць, гвалцяць, забіваюць...

— Тут і там...

— Там і тут...

Вера села, абняўшы калені.

— Дык якая розьніца?.. Якая розьніца, калі ніякай?..

Я таксама села, абняла калені.

— Выходзіць, што бяз розьніцы...

Мы доўга сядзелі, абняўшы калені, і глядзелі адна на адну, шкадуючы і сябе, і ўсіх, глядзелі і маўчалі так, быццам пра тое, што і ў нас, і ва ўсіх было і будзе, мы ведалі, і праз гэта мне раптам стала няўтульна, я расхацела ўсё, што было і будзе, ведаць і спытала:

— Ты з якой прапановай прыехала?

— З ніякай... Няма ніякай розьніцы і няма ніякіх прапанаваў... Якія тут могуць быць прапановы?..

— Нейкія ж могуць быць... Хоць адна...

— Ой!.. — страсянула Вера галавой, нібы выкідвала з яе ўсё, што помніла назад і ведала наперад. — Ёсьць! Такая, што ўпісяешся!.. — Яна аж піснула, так ёй тое, што прыдумала, самой, мусіць, было ў спадобу. — Гэтай вясной у Еўропе два каралеўскія вясельлі. Адно ў Капенгагене, другое ў Мадрыдзе. Я запрошаная на абодва, без мяне ў Еўропе даўно ўжо нічога не адбываецца. Дык на адно паеду я, а на другое — ты! Сама выбірай, на якое...

— Ой...

— Што "ой"? Упісялася?..

Яна мяне развяселіла, я пачала сьмяцца, яна таксама, мы сьмяяліся і, абняўшыся, качаліся на ложку.

"І што я... і што я там буду рабіць?.."

"З каралямі есьці і піць..."

"З каралямі есьці і піць?.."

"Так, ты калі-небудзь піла з каралямі?.."

"Не, не піла... З усімі піла, а з кралямі... выбачай, з каралямі, не..."

“Дык вып’еш... І рэпартаж правядзеш...”
“Які рэпартаж?..”
“Вясёлы... выбачай, вясельны, які яшчэ...”
“Па-шведску?..”
“Па-шведску... Ці па-ангельску...”
“Па-ангельску?.. Хіба можна на шведскім тэлебачаньні па-ангельску?..”
“У Швецыі можна ўсяляк...”
“Усяляк?.. І так, і так?..”
“Не, так нельга, ты што вырабляеш?..”
“Што я вырабляю?..”
“Шчыпаешся...”
“А ў Швецыі не шчыпаюцца, калі гэтым займаюцца?..”
“Не шчыпаюцца...”
“А дзе шчыпаюцца?..”
“У Англіі...”
“У Англіі шчыпаюцца, а ў Швецыі не?..”
“У Англіі шчыпаюцца, а ў Швецыі не...”
“Чаму?..”
“Таму!..”
“Не, ты скажы, чаму?..”
“Бо ў Швецыі кароль, а ў Англіі каралева...”
“І каралева шчыпаецца?..”
“Яшчэ як...”
“З каралём?...”
“А то з кім?..”
“Кароль з каралевай шчыпаюцца?..”
“Кароль з каралевай толькі тым і займаюцца, што шчыпаюцца, калі гэтым займаюцца... Ну, скажы па-шведску: “Kungen och drottningen gör inget annat än nypa när de ligger med varandra”¹.
“Gör inget annat än nypa när de ligger med varandra...”² Не, я так па-шведску сказаць не змагу...”
“Кажы па-ангельску, ангельская ў цябе нават лепшая, чым у мяне...”
“Лепшая, чым у цябе?..”
“Так, лепшая, бо вы найлепшыя... Я ва ўсіх газетах напісала, што вы найлепшыя...”
“Так і напісала?..”
“Так і напісала...”
“Ва ўсіх газетах?..”
“Ва ўсіх газетах...”
“Якімі ўсе падцёрліся?..”
“Не, не падцёрліся, у нас газетамі не падціраюцца...”
“А ў нас падціраюцца...”
“Усе?..”
“Усе...”
“Я вярнуся і напішу, каб у нас таксама падціраліся...”

¹ Кароль з каралевай толькі тым і займаюцца, што шчыпаюцца, калі гэтым займаюцца... (шведск).

² Толькі тым і займаюцца, што шчыпаюцца, калі гэтым займаюцца... (шведск.)

“Так і напішаш?..”

“Так і напішу...”

“Навошта?..”

“Каб нашыя былі такімі ж, як вашыя...”

“Такімі ж найлепшымі засранцамі?..”

“Такімі ж найлепшымі засранцамі...”

“Такімі кончанымі засранцамі, якія нават не западозраць, што я — гэта ня ты?..”

“Яны не западозраць, але...”

“Яны не западозраць, але што?..”

“Але ты ў рэпартажы скажаш, што пакуль яны вясельлі гуляюць і мяккай паперай задніцы падціраюць, у вас людзей забіваць...”

“Як катой?..”

“Як катой...”

“Як мой муж забіў?..”

“Ня твой, а мой...”

“Мой забіў таксама...”

“Твой таксама забіў?..”

“Як і твой... Як яны ўсе...”

“Бо паўсюль бяз розьніцы?..”

“Бо паўсюль бяз розьніцы...”

“Ты і пра гэта можаш сказаць...”

“Скажу...”

“А потым прызнаешся, што ты гэта ня я, а ты гэта ты — во будзе бомба! Бабахне, як перад канцом сьвету — і хай паспрабуюць не пачуць, што жыве Беларусь!”

Мы скаціліся з ложка, грывнуліся, Вера пад мяне — патыліцай аб падлогу. На імгненьне яна абмякла. Мож, нават страцілася прытомнасьць, але нібы не заўважыла, што нейкае імгненьне яе тут не было. Расплюшчыла вочы:

— Як табе такое?..

Гэтаксама яна не заўважыла б, што яе зусім няма.

Няма чаго баяцца.

Няма чаго адкладваць на потым.

Падняўшыся, я падала ёй руку:

— Ніяк. Але павесяліліся, як перад канцом сьвету.

Бацька пытаўся: “Дачушка, табе там не казалі: канец сьвету — гэта канец сьвету гэтага і таго, ці толькі гэтага? Калі толькі гэтага, тады які ж канец? Няўвязка нейкая...”

Усё адно: сьмяротны ты,
ці неўміручы —
Ты зорны вецер пустаты,
ты дым лятучы.
Сабе самому ўсьлед — адзін —
зірнеш са сьпіны,
І ветрам з дымам — успамін
пра ўсе ўспаміны.
На гэтым сьвеце і на тым,
на ўсякім сьвеце,
Усё, што ёсьць — лятучы дым
ды зорны вецер.

— І яшчэ павесялімся, у мяне такое ёсьць!.. — Вера пашнарыла ў сумцы, дастала пушачку з пудрай. — Во! Пудра для палётаў... Рускія пачалі да нас вазіць, у іх ня ўсё кепскае. Сінтэзавалі нешта так, што кайф дае — куды там экстазі! Прычым, немагчыма распазнаць, што гэта наркотык. Ні калі ён у пушачцы, ні калі ў табе. — Яна адчыніла пушачку, дастала з яе вату, з-пад ваты дзьве аплаткі. — А моцны такі, мацнейшы за “белага кітайца”, трэба з дозай акуратна. На паўаплаткі... Ці для пачатку чвэрць... Ведаеш, як аплатка называецца? Крамлёўская... Нехта з гумарам, праўда?.. Але Крэмль убачыш, гарантую. І гімн Савецкага Саюзу пачуеш. Гэтак яны наркату сваю закадзіравалі, кадэбісты...

Для шведаў, немцаў, канадцаў, ангельцаў, для іх усіх ва ўсім былым Савецкім Саюзе дасюль жывуць толькі тыя, хто сядзеў, і тыя, хто садзіў. Лагэрнікі ды кадэбісты. Як толькі заходнік які-небудзь у Менск прыпрэцца — так да будыніны КДБ фатаграфавацца. І усё азіраецца: ці не забяруць? Калі не яго, дык фотаапарат.

Сьвятаслаў аднойчы, у заклад са мной, падышоў да пары ангельцаў, мужа і жонкі, казырнуў: “Маёр камітэту Дзяржаўнай бяспекі Берыя! Фатаграфаваць забаронена. Калі ласка, ваш апарацік”. Адалі, ня рыпнуўшы...

Я не чакала такога, крычаць стала: “Як ты мог апарат забраць?..” — а ён засьмяяўся: “Адрэналін даражэй каштуе. А я колькі ім адрэналіну ўвагнаў?..”

— Мне ня трэба, Вера.

— Гімн Савецкага Саюзу ня любіш?.. — Вера разламіла аплатку напалам, палавіну яшчэ напалам. — З чацьвярцінкі — гімн у скарачаным варыянце і бяз словаў...

Сабе яна ўзяла цэлую аплатку, трохі падумала — і дадала яшчэ чвэрць. Запіла віном, шклянку выпіла...

— Не цягні, трэба разам. А то разьмінемся ў палётах...

Калі дабіраць жыцьця, дык не чацьвярцінку.

А ўсё, што засталася.

І запіць віном.

І ў Крэмль...

І слухаць... імн авецка юзу... ..які стаў заікацца, нібы кружэлку заела, ды на шостым ці сёмым заіканьні музыка раптам зьмянілася, загучала іншая мелодыя, таксама гімавая, але не савецкая, і не французская ці амерыканская, не еўрапейская і не афрыканская, а нейкая ўсясьветная, якую сыпяваў нехта ў нябёсах — Бог, ці хто?... і Бог сказаў, не перапыняючы сыпеву: “Я, каму яшчэ ў нябёсах сыпяваць?..” — і голас Ягоны ўвайшоў у мяне соладка-соладка, бо я паверыла, што Ён ёсьць, сыпявае, і яму акампануюць анёлы, на арфах граюць і на скрыпках, на кларнетах і акарынах, але ўзьнікае гэтая мелодыя спачатку ўва мне, а пасля ўжо яе сыпявае Бог і граюць анёлы, якія самі здзіўляюцца, што ёсьць такая музыка, урачыстая і каляровая, як вясёлка, праз якую мы ўбачыліся з Верай каля фантана, і цяпер яна колерамі і гукамі напаўняе цёмны і пусты космас, лунае над вялізным — пад усім небам — стадыёнам, дзе я стаю на п’едэстале, адна, на чэмпіёнскім месцы, а па стадыённай дарожцы, якую і дарожкай не назваць, бо яна шырэй і даўжэй за любую дарогу, бягуць і бягуць людзі, процьма людзей ня толькі белых, чорных і жоўтых, але і чырвоных, сініх, зялёных, нібы ўсе яны прабеглі праз вясёлку, кожны праз свой колер, і

яны ўжо завяршаюць круг, я баюся, што іх не даганю, а Бог кажа, сыпяваючы: “Табе ня трэба даганяць, ты і так першая”, — толькі мне здаецца, што Ён хітруе, спачатку ўсё ж трэба перамагчы, а пасля ўжо ставаць на п’едэстал, з якога я не магу сыйсці, бо ён надта высокі, пад аблокі, а Бог зноў кажа, сыпяваючы: “Ты ўспомні, што ўмееш лятаць”, — і я паляцела, о, як соладка і высока, вышэй і яшчэ саладзей, яшчэ вышэй і саладзей, яшчэ і яшчэ, о, аж сэрца спыняецца, не можа вытрываць гэтай асалоды, але павінна вытрываць, яно мне патрэбнае, каб бегчы, бо яны там, унізе, ужо даб’ягаюць першы круг, я спускаюся і бягу, на круг адстаўшы, паперадзе іх усіх, і па ўсім стадыёне, якому канца-краю не відаць, нарасьпеў коціца: “Бе-ла-русь! Бе-ла-русь! Бе-ла-русь!” — і так хораша гэтае слова, хоць Вера казалася, што ня будзе словаў, кладзецца на ўсясьветную мелодую, якую граюць анёлы і сыпявае Бог, які раптам змаўкае і глядзіць на мяне сусьветна-самотна, о, як самотна, аж сэрца спыняецца, не можа вытрываць такой сусьветнай самоты, але яно мне патрэбнае, бо ўжо блізка фініш, вось ён, і я першая, о, якая радасьць быць першай, і яе столькі, што яна грудзі распырае, сэрца разрывае, якое ня можа вытрываць гэткай радасьці, але павінна вытрываць, яно мне патрэбнае, каб вытрываць гора, невыноснае гора, бо ўсе крычаць: “Бе-ла-русь! Бе-ла-русь! Бе-ла-русь!” — а Бог кажа: “Не, яна ня першая, ёй бегчы яшчэ круг”, — і з Богам не паспрачаешся, бяжыш, бяжыш і бяжыш, задыхаешся, задыхаешся, задыхаешся і ад таго, што паветра не стае, і ад жаху, бо сыпераду яміна чарнее, якую выкапаў Цмок і куды дарожка, як стужка, сьлізгае, абвальваецца і цягне за сабой у пашчу Кіта, у чарнату, у пустату, скуль бацька пытаецца: “Дачушка, скажы, гэта ўжо той сьвет, ці яшчэ гэты?” — а што мне сказаць, калі сама ня ведаю, і так сорамна, о, як сорамна, што нават цяпер, калі бацькі ўжо няма, нічога добрага сказаць яму не магу, нічым не магу дапамагчы, як і Сьвятаславу нічога добрага не сказала і нічым дапамагчы не змагла, і праз гэта сорамна і балюча, так балюча і сорамна, што сэрца можа ня вытрываць, і яно не вытрымлівае, спыняецца, “тах-тах” перадапошні раз і яшчэ раз “тах...”, апошні, я ўжо ня дыхаю, але бацька, які таксама памёр ад сэрца, ведае, як ня даць яму спыніцца, сыціскае і адпускае мне грудзі, сыціскае і адпускае, і штурхае з пустой чарнаты ўверх, уверх, уверх, дзе мне трохі лягчэе, дзе ўсё болей і болей колераў і гукаў, да якіх я выбіраюся праз такую вузкую шчыліну, праз якую выбрацца можа толькі зусім маленькая дзяўчынка, маленькая, але ж ня мёртвая, і зноў я чую музыку... імн... авецка... юзу... і ах! — хапаю паветра, але ўдыхнуць на ўсё грудзі яшчэ не магу, нешта зверху мяне прыдушвае, Цмок глыбей падкапаў яміну і зваліў у яе валун, які лёг плазам... Госпадзі!.. — гэта Вера ляжыць на мне губы ў губы і ня рухаецца...

Адразу я нават не спалохалася. Падумала: калі я ўмею жыць і ў сабе, і ў іншых, перасяляцца і вяртацца, дык чаму яна, такая ж, як я, ня ўмее?.. Тым больш, што яна ўжо памірала некалі і вярталася з сябе мёртвай у сябе жывую, выбіралася з-пад каменю праз маленькую шчыліну...

Вера ляжала на мне, як растружаная.

Я выбралася з-пад яе, перавярнула на спіну, затрэсла, як ляльку: “Вера! Ты дзе, Вера? Што з табой, Вера? Вярніся!..”

Яна не вярталася. Перасялілася некуды назаўсёды.

Схапіўшы тэлефон, я машынальна набрала нумар, пачула ў слухаўцы: “Хуткая дапамога”, — і паклала трубку.

Калі ў маёй кватэры знойдуць шведскую журналістку, якая нелегальна прыехала ў Беларусь і сканала ад перадазіроўкі наркаты, дык ня знойдзеца такой дапамогі, якая б мне дапамагла.

Я залезла ў сумачку Веры, знайшла пашпарт. Віза ў пашпарце толькі расейская.

Наркаманка і нелегалка... Лесьбіянка — не ў залік. Але, калі пачнуць раскручваць, дык і гэта залічаць.

Вакол мяне загарэлася жытняе поле...

Мне б згараць на ім, калі ўжо набраная ванна. Бо якая розьніца: у агні?.. у вадзе?.. Але я забылася на тое, дзеля чаго ванна набіралася...

Пажар слаўся на ветры, вецер закручваў языкі агню то ў адзін бок, то ў другі, полымя паўставала сыяной, у якой не знаходзіла выйсьця, паратунку, хоць ён быў...

З фотакарткі ў пашпарце Веры глядзела я.

Я ўспомніла, што збіралася зрабіць гадзіну таму... Ускаціла Веру на коўдру і асыярожна, каб нідзе ня драпнуць, зацягнула да прыбіральні. Там узяла пад пахі і падняла ў ванну. Эмаліраваны край ванны быў гладкі, ня драпаўся. Уладкаваўшы Веру роўненька, я дабрала цёплай вады, узяла скальпель і рэзанула па запясыці левай рукі.

Паклала скальпель на край ванны. На ім не было ні крывінкі.

Выйшла, прыкрыла дзьверы.

Апранулася ў адзежу Веры. Прыбралася ў кватэры. Хоць там і прыбіраць не было чаго: дзёве шклянкі памыць ды пляшку на сьметнік выкінуць.

За дзесяць хвілінаў дайшла да вакзалу. Паазіралася, ці няма некага са знаёмых?..

Нікога.

Купіла квіток.

Цягніком — да Масквы, адтуль — самалётам да Стэкгольму. Аўтобусам — да Мальма.

У Еўропе ўсё блізка.

Перасялілася.

Я з дзяцінства ўмела гэта рабіць...

Дабраўшыся да Мальма, прыбіралася ў кватэры даўжэй, чым у Менску. Вэрхал я, ад'язджаючы, пакінула неверагодны: закарэлы посуд, раскіданая бялізна, касьметыка, а да ўсяго — уся вітальня ў засохлай крывянцы. Як гэта я паехала некуды, нават кроў са сьценаў ня змыўшы?..

Я ўзялася мыць сьцены, амаль усё ўжо адмыла, калі спахапілася: што гэта я раблю?..

Тое, што засталося, адмываць ня стала.

Прагаладаўшыся, спусьцілася ў краму, каб купіць яды. "Hej!.. — усьміхнуўшыся, сказала касірка, узяўшы маю крэдытку. — Hej!... Har du kommit tillbaka?.." ¹ Я ўсьміхнулася ў адказ: "Hej... Jag har kommit tillbaka..." ²

Я купіла віна і, вярнуўшыся, выпіла.

З вяртаньнем!..

Ціўкнуў мабільны тэлефон Веры. Мой тэлефон, на які прыйшло па-ведамленьне. "Я купіў табе кацяня. Прабач. Карл."

Майго мужа, аказваецца, завуць Карлам. Як шведскага караля...

¹ Прывітаньне! Вы вярнуліся?.. (шведск.)

² Прывітаньне. Я вярнулася... (шведск.)

Чаму адной — замуж за караля, а другой — набіраць ванну, браць скальпель і ўзразаць вены?.. Хаця і пабраўшыся з каралём, можна набраць ванну, узяць скальпель і ўзразаць вены...

Я напісала Карлу, што ён мае выбар... Ці забыцца, што я ёсць, і ў турме *працаваць*, ці помніць, што я ёсць, і ў турме *сядзець*. За гвалт і забойства. Ён адказаў, што прымае першы варыянт і пакідае кацяня сабе.

Хіба я магла ўявіць тады, што яго прызначаць следчым па справе Сьвятаслава, і мне давядзецца яму яшчэ пісаць і пісаць...

Тады я ўсё ж асьцерагалася, што ён будзе шукаць сустрэчы, а сустрэўшыся, не пазнае ўва мне Веру, бо ў мяне радзімак на левым плячы на адну меней... Супраць яго трэба было нешта мець, хоць бы закрываўленыя сыцены ў вітальні, якія я не дамыла. Каб доказ быў, што забіў... Але аднойчы нейкі клерк з кейсам, падобны, як мне здалося, на майго мужа Карла, сутыкнуўся са мной на ўваходзе ў кавярню — і адскочыў, як апёкшыся. Перабег на другі бок вуліцы, па якой рушыў, не азіраючыся — і я зразумела, што асьцерагацца мне няма чаго. Прыйшла дахаты і дамыла ўсё чыста, адскрэбла тое, што заставалася, засохлае, з былога жыцця.

Назаўтра пайшла прагуляцца да мора і ўбачыла тлустага, рыжага ў белыя плямы ката, які ляготным падбегам уцякаў ад гэткага ж тлустага і рыжага, толькі ня ў плямы, мужыка. Мужык аж задыхаўся — гэтак намагаўся ката дагнаць. Нарэшце, кот стаміўся ўцякаць, мужык дагнаў яго, нахіліўся і пагладзіў...

Вы каго-небудзь, задыхаючыся, даганялі, каб пагладзіць?..

Калі я вяла рэпартажы з каралеўскіх вясельляў, дык не прызналася, што я ня Вера. У гэтым я вінаватая перад ёй, бо мы дамаўляліся, што прызнаюся. Але ж дамаўляліся мы жывая з жывой, а не жывая з мёртвай...

Канешне, калі б я прызналася, гэта была б бомба... Толькі што тады было б са мной?.. Са Сьвятаславам, якога я знайшла толькі тады, калі ў газетах напісалі, што яго арыштавалі, і якому трэба было тут, як і там, дапамагаць. Наста тут нічым дапамагчы не магла.

А там дапамагла: сьмерць маю ўсё ж прызналі самазабойствам. На тэлефон Веры Наста эсэмэску скінула:

“З вяртаньнем у Еўропу! Вось для чаго вы падобныя былі”.

Лесьбіянка дыктатуры.

Прычыны для экстрадыцыі Сьвятаслава ня стала: не з-за ката ж высялаць... Ды яшчэ я так пра яго напісала, што шведы вінаватымі перад ім пачуваліся. Такого героя звар’явалі...

З псіхушкі яго забраў нейкі рускі, якому Сьвятаслаў, забіўшы беларуса, аказаў вялізную паслугу. За тую вялізную паслугу той рускі прыдбаў для яго вялізны дом, у падворку якога насыпаў, як Сьвятаслаў папрасіў, вялізную гару. І купіў вялізнага сабаку. Сьвятаслаў назваў гару Ваўкавыскай, вечарамі залазіў на яе з сабакам і глядзеў некуды на паўднёвы ўсход. Сонца сядала за ягонай сьпінай, сьвяціла ў той бок, куды ён глядзеў, і калі яно закахвалася за небасхіл і нічога ўжо не было відаць, ён пачынаў выць, а сабака — падвываць. Страшна, як воўк. На ўсю Еўропу.

Вясна 2004 г., Расьціла, Хельсінкі, Фінляндыя

Вясна 2008 г., Вісбу, в. Готланд, Швецыя

.....

Леанід Дранько-Майсюк

...захоўвайце заўсёды
весьлялосьць...

Няхай жыцьцём кіруе сьмех...

ХВАЛЕБНАЯ ПЕСЬНЯ НОВАСЛОВАМ

Давайма зноў і зноў
З упартасьцю лагоднаю
Замест няродных слоў
Уводзіць словы родныя!

Калі ж няма такіх,
То згодна мовы нашае,
Прыдумаць трэба іх
З павольнасьцю разважнаю...

(Без самапахвальбы
І радасьці залішняе
Купала так рабіў,
Рабілі так узвышанцы!..)

Каб наш квітнеў загон,
То ў чэрвені і ў ліпені
Ганіце з хаты вон
Чужыншчыну прыліплую!

Во – гора: інтэрнэт...
Заміж такой няўключзіны
Кажыце: *словасьвет*
І ў травені, і ў студзені.

Кажыце круглы год,
Калі й стамляцца станеце,
Ня прынтэр, а *выход* –
І застанеца ў памяці!

І не камп'ютэр, не!
Асьветар – слова лепшае,
Бо ў нашай старане
Асьветаі сьвет завершаны.

І хай па-над гарой
Мабільнікаў з мабіламі
Жыве *далькажык* мой –
Такое слова мілае!

Далькажык – даль і каж...
Кажы далёка, сонейка,
Мяне прасьвечвай аж
Да самага да донейка!

27 красавіка – 3 ліпеня 2008

*Два вясёлыя вершы Труфальдзіна
паводле камедыі Карла Гальдоні
“Слуга двух гаспадароў”:*

ПРАЛОГ

Пралог сыпектакля – маналог
Зьмястоўны і свабодны;
Мой маналог і ёсьць пралог
Падзей неверагодных!

Прызнаюся бяз лішніх слоў,
Ня робячы сакрэтаў,
Я – плён фантазіі і сноў
Вясёлага паэта.

Не заціскаючы душу
На ланцугу сабачым,
Я праўду пра сябе скажу.
Што станецца – пабачым...

Дык вось, паказ пачаўся наш,
У ім няма каварства,
Бо ў ім слуга пакорны ваш –
Галоўны самы персанаж,
Шаноўнае спадарства!

Не выглядаю я крутым –
Сялянская парода –
Аднак жа ганаруся тым,
Што выйшаў я з народа!

І веру розуму свайму,
І ў меру я хлусьлівы –
І вось таму, і вось таму
Заўсёды я шчасьлівы.

Душа спакойная мая,
Бо не жадае славы,
З дзяўчатамі заўсёды я
Пяшчотны і ласкавы.

Ня бачу я сваёй віны,
Што ласкай мандаліны
Мяне хвалююць і яны, –
Замужнія жанчыны!

А што мужчыны? Што мужы?
Саноўныя вяльможы?..
Пра іх маўчу, бо для душы
Так спакайней, мой Божа!

Жыву, як сонейка жыве,
У хаце ці ў палацы,
І тое мне не ў галаве,
І гэта не ў лапатцы!

Карчму люблю, тэатр люблю,
У крэсьле раскладуся...
Як сумна граюць – дык пасплю...
Ня сумна – пасьямяюся...

І не абжора так які,
Хаця магу пад'есьці!
А выпівака я такі –
Ня больш за грамаў дзьвесьце!

І не люблю я працаваць!
Ды як пра гэта вам сказаць,
Гучала каб культурней,
І разам з тым, каб не збрахаць?!
Скажу як ёсьць (ну, што хаваць!):
“Няхай працуюць дурні!”

Вядома ж вам, сябры мае:
Малая з працы радасьць,
Яна здароўе нам псуе
І набліжае старасьць!

Мой кліч такі – адпачываць!
І не пакутаваць – кахаць
Пад знакам прыгажосьці!
Мы, італьянцы, – сьпевакі,
Танцоры і жартаўнікі,
Бяздумнасьці вартаўнікі,
Мы – дзеці весялосьці!

Нам што ні дзень – то выхадны!
Зайздросьце, чужаземцы,
І думайце за нас адны –
Французы, шведы, немцы!

А кожны з нас каханьня час
Сваёй аддасьць гандоле,
Па-маладому кожны з нас
Вясло заглыбіць здольны!

Вясёлы грэх ужо ня грэх –
Апрануты ці голы...
Няхай жыцьцём кіруе сьмех,
Здаровы і вясёлы!

Душа мая, душа мая –
Прывабная карціна!
Завуся я, завуся я
Прыгожа – Труфальдзіна!

На сцэну выйшаў, так сказаць,
Ня сёння і ня ўчора,
Каб вам, шаноўным, нагадаць
Пралог – пачатак твора!

Сябе стаміўшыя нашчэнт,
Жывіце *тут* шчасліва,
Пакуль вас не пазваў яшчэ
Стары Абрам на піва!

29 чэрвеня 2007 г.

ЭПІЛОГ

Служыць нядобра двум гаспадарам,
Ды грошай зарабіў я да халеры,
Што вас усіх з галёркі і партэра
Магу ў любы завесьці рэстаран.

І за здароўе тыя ж дзьвесьце грам
Я падыму, не перабраўшы меру...
Мяне кахаюць, і я ў тое веру,
Я іншы стаў, бо пакахаў і сам.

Каханьне не такі і часты госьць,
Таму сваё чакаючы каханьне,
Захоўвайце заўсёды весялосьць,

І будзе вам тады маё спрыянне...
Служыць гаспадарам ужо мне досць,
Цяпер я ваш слуга аж да скананьня!

30 чэрвеня 2007 г.

Генадзь Дзьмітрыеў

..Дык выбірай – жыццё ці тло:
Ці стань, як птушка, на крыло,
Ці век жыві паўзучым гадам...

Хроніка непрыкаянай душы

Аповесць

Ой, і што жа ты, душа,
Міма раю прайшла?..
Ой, і чым жа ты, душа,
Правінілася?..
З народнай песні.

Часопісны
варыянт.

Тое, аб чым яго неаднойчы цягам дванаццаці гадоў пасля цяжкага інфаркту папярэдзвалі “сардэчныя” дактары, здарылася акурат 23 лютага – на сьвята з гучнай назвай “Дзень абаронцы Айчыны”. І ў гэтым было не інакш, як боскае наканаваньне ці як нечая помста. Рыгор Аўласёнак ня тое каб не любіў гэтае сьвята, але ставіўся да яго непрыхільна, і меў на гэта ажно некалькі важных прычынаў. Па-першае, яму было няўцяям, якую такую Айчыну баранілі беларусы ў 1918 годзе пад расейскай Нарвай, тым больш, што бальшавікі там былі бітыя. Па-другое, была незразумелаю перайначаная “кішэннымі” дэпутатамі ранейшая назва

святая “Дзень Савецкай Арміі”: якія такія Саветы і калі кіравалі войскам агромністай балышавіцкай імперыі? Бадай, лагічнай гучала б назва “Дзень балышавіцкай чырвонай арміі”. Слова “чырвонай” тут гэтак сама было б дарэчы: колькі крыві было бязглузда праліта пад час грамадзянскай, другой сусьветнай і так званых “інтэрнацыянальных” войнаў з прычыны бяздарнага балышавіцкага кіраўніцтва... Нарэшце, служыць у “савецкім” войску Аўласёнку давялося ажно тры гады: загрымеў ён туды пасля ліквідацыі ваеннай кафедры з чацвёртага курсу філфаку, пакінуўшы ў студэнцкім інтэрнаце маладую жонку Зосю і гадавалую дачушку Алінку. “Забрылі”, як тады казалі, у войска з ім разам адразу сямярых аднакурснікаў. І, бадай, галоўнае: амаль два гады ягоны сярэдні сын Алесь выконваў так званы (цяпер вядома, кім прыдуманы) “інтэрнацыянальны абавязак” у далёкім мусульманскім Афганістане. Дзякуй Богу, ён вярнуўся адтуль жывы, нават не паранены. Але тая незразумелая, нікому не патрэбная вайна ня толькі пакалечыла душы маладзенькіх, яшчэ бязвусых хлопцаў, але многіх з іх увогуле загубіла ці знявечыла фізічна. Яна жорстка прайшлася па душах і па здароўі іхніх бацькоў. Менавіта адтуль быў родам “абшырны” інфаркт, які перанёс Аўласёнак неўзабаве па вяртаньні сына з Афгану.

Дык вось. На гэтае самае маладзенькае свята, бяз дай прычыны, зваліў Аўласёнка цяжкі сардэчны прыступ: а другой палове дня стала балюча смактаць “грудная жаба” і канчаткова збылася з рытму сэрца. Яно бязладна грукала і турзалася, нібы галодны на паліва матор. Нітрагліцэрына не дапамагала, і здранцвела ад страху Зося выклікала «хуткую дапамогу». Больш за дзеве гадзіны доктар і медбрат вядзьмарылі над хворым, аднак урэшце вынеслі вердыкт: у бальніцу. Так Рыгор Аўласёнак на доўгі час стаў пацыентам адной са старэйшых бальніц, што месцілася амаль у цэнтры гораду і славілася сваімі выбітнымі кардыёлагамі.

Атрымаўшы адпаведную порцыю абязбольваючых і пралажаўшы нерухомы некалькі гадзінаў пад кропельніцай, ён нарэшце крыху ачуняў ад болю і страху, ачомаўся і стаў пакрысе, як казалі б вайскоўцы, арыентавацца на мясцовасці. На сыяне, побач з адчыненымі наросхрыст дзвямі, чыталася шыльдачка: “Палата інтэнсіўнай тэрапіі” (як вынікала з гаворкі медсястрычак, яна мела і больш кароткую назву-абрэвіятуру – “ПІТ”). І толькі цяпер ён скмеціў, што ў гэтым самым “ПІЦе”, якраз напалову – на трох ложках з шасыці – ляжалі жанчыны. Усе яны былі добра падбылыя, калі не сказаць старыя. Так што моцнай (ці на гэты момант – ушчэнт аслабелай) палове палаты ня надта чаго было хвалявацца. І, бадай, яно ўсё было б нічога, але ў палаце стаяла страшэнная задуха. У паветры вісеў густы “водар” мачы і фекалій, бо бабулькі спаражняліся тут жа ў вядомыя прыстасаваньні, дый не заўсёды ў іх патраплялі. Да таго ж нягеглыя мужыкі то моцна храплі, то занудна і жаласна стагналі. А яшчэ за перагародкай, якая замест дзвямі мела шырачэзны, на паўсыяны, праём, старая нямоглая кабета (сёмая па ліку) раз-пораз, але даволі часта і надзіва галасіста для хворага чалавека, гукала сястрычак. Тыя хутка змікіцілі, што бабулька занадта капрызлівая, і перасталі адгукацца на яе лямант. Доўга такое Рыгор трываць ня мог. Як толькі вызваліўся ад кропельніцы, падаўся за перагародку на чарговы покліч старой.

– Мужчына, дапамажэце мне сесці...

Дапамог.

– Мужчына, падыміце мне крысо халата...

Падняў.

– Мужчына, куды вы, пачакайце, дапамажэце мне легчы...

І гэтак далей. Нарэшце дайшло і да Рыгора, што наўрад ці ён здолее задаволіць усе бабульчыны капрызы. Выратаваў уладны голас санітаркі:

– Хворы, чаму ў вас абутак пад ложкам? Не паложана!

– Прабачце, а дзе ж мне яго падзець? Добра, што мне паўпалітак удалося прымацаваць знізу да ложка.

– А гэта ўжо не мая справа. Не паложана!

Магчыма, на гэты момант яна адчувала сябе найважнейшай асобай на ўсю бальніцу.

Вешалкі ў палаце не было: відаць, сапраўды – “не паложана”. Пацерабіўшы патыліцу, Рыгор неўпрыкметку сунуў боты ў тумбачку, балазетая была на дзье палічкі. Адмысловы выгляд ёй надавала нейкае хітрае прыстасаваньне збоку, прызначэньне якога Рыгору было незразумелае, аднак наводзіла на думку, што тумбачка тая яўна з “гуманітаркі”. Тое пазней сапраўды пацьвердзілася...

Праз колькі хвілінаў з-за перагародкі зноў галасіста азвалася бабуля:

– Мужчына!.. Мужчына!.. Мужчына!..

Яна яўна гукала Рыгора. Хворыя душыліся сьмехам:

– Во бабка! Старая, нягеглая, а мужчыну ёй падавай...

– Бессаромнікі, – азваліся “пітаўскія” бабулькі, – сэрцы ў г..но макаюцца, а ў іх усё адно на ўме...

Пачыналася новае Рыгорава жыццё, якое так і магло бясслаўна закончыцца ў гэтай душнай, смуроднай палаце з кароткай, як стрэл, назвай “ПІТ”. Аднак Бог, відаць, наўмысна даў нядаўняму літрэдактару і вельмі даўно “пачынаючаму” паэту шанец яшчэ раз выжыць, ужо на шэсьцідзесят другім годзе жыцця. Каб некалі расказаў ён нашчадкам, як амаль у цэнтры сталіцы, між лядовых і нелядовых палацаў і лыжа-ройлерных трас, каналі “шчаслівых” грамадзяне “квітнеючай” краіны. Канаў шчаслівы “электарат”, які ўсё жыццё будаваў, ваяваў, зноў усё руйнаваў і нанова будаваў – то “разьвіты” сацыялізм, то камунізм, то нейкі “рынкавы сацыялізм з чалавечым абліччам”, так і ня ведаючы толкам, што гэта за “ізмы” такія. А галоўнае – ён спраўна галасаваў за ўсіх сваіх гвалтаўнікоў, забясьпечваючы ім “элегантныя” перамогі... над самім жа “электаратам”.

Жыццё для Рыгора звязілася да памераў палаты, у якой панаваў страх сьмерці і старэчы маразм. Здавалася, што адмераны кожнаму Богам час тут вымяраецца ня мерным ціканьнем гадзінніка, а залішне шпаркім шчоўканьнем кропельніц-інфузаматаў, якія праз вены дазіравалі хворым жыццё.

Аднак хвароба не адступала. Загадчыца аддзяленьня кардыялогіі мілавідная дакторка Вера Васільеўна, якая “вяла” палату і якая вельмі прыхільна ставілася да Рыгора, падбірала і прызначала лекі, выбіраючы з таго небагатага, што было ў аддзяленьні. Яна супакойвала Рыгора, што вось-вось хвароба здасца, адступіць, аднак у голасе яе чуўся ненатуральны аптымізм, а ў вачах тлеў трывожны сум.

Нарэшце яна аб’явіла аб сваім намеры больш дасканала абсьледаваць Рыгорава сэрца ў Рэспубліканскім кардыялагічным цэнтры, пры гэтым настойліва параіла зрабіць каранараангіяграфію. Рыгор не аднойчы чуў, што гэта нібыта маленькая аперацыя, пад час якой кампутар выяўляе ступень звужэньня каранарных сасудаў, і ў выніку можа быць прынятае рашэньне

аб аперацыі на сэрцы, аб так званым аортакаранарным шунціраваньні. Ён ведаў, што сама па сабе каранараангіяграфія – аперацыя не складаная, хоць і пасля яе, мабыць для страхоўкі, пацыентаў на нейкі час кладуць у рэанімацыю. Аднак у душы надоўга пасяліўся лёгка халадок страху.

А тым часам у кардыялогію завітала высокае начальства. З самай раніцы санітаркі і сёстры мітусіліся ў палатах, наводзілі “шмон” у адзіным на ўсё аддзяленьне халадзільніку, на тумбачках і ў тумбачках, сыціралі анучкамі пыл нават там, дзе яго не было. Гадзінаў пад адзінаццаць у “ПІТ” уваліўся цэлы натоўп – чалавек на дзесяць – людзей у белых, мабыць штапельных, халатах на чале з мажым дзецюком з надзвычай сур’ёзным, калі не суровым, тварам. Абвёўшы пільным начальніцкім позіркам палату, ён утаропіўся ў тумбачку, што стаяла пры ложку Рыгора, строга спытаў у зьніжакавелай Веры Васільеўны:

– Эта штука работает?

“Штука” – прыстасаваньне пры тумбачцы, якое можна падняць, раскласыці, і над галавою хворага павісьне паліца, на якую выстаўляюцца манітор, інфузамат ці нейкае іншае медыцынскае начыньне. Вера Васільеўна кінулася прадэманстраваць начальству перавагі такой зручнай замежнай тумбачкі, але здарылася непрадбачанае: вінт, які павінен быў мацаваць уверсе ўсю канструкцыю, відаць, адслужыў сваё яшчэ напрыканцы мінулага стагоддзя – ён меў ушчэнт зношаную разьбу. Вера Васільеўна некалькі секунд прытрымлівала прыстасаваньне рукой, але яно ўпарта імкнулася ўніз. Мажны дзяцюк скрывіўся, як ад зубнога болю, і пачаў даволі груба ўшчуваць бедную загадчыцу аддзяленьня, быццам гэтая няшчасная тумбачка была, не раўнуючы, галоўным падмуркам, на якім трымалася ўся дзяржаўная ахова здароўя. І тут нейкая невядомая сіла пацягнула Аўласёнка за язык:

– Спадар, прабачце, ня ведаю, як Вас называць і якую пасаду маеце. У мяне ёсьць прапанова...

Спадар начальнік насыцярожыўся. Магчыма, прыгадаў сцэну з Шолахаўскага “Ціхага Дону”, калі Грыгорый Меліхаў замест “Рад старатся” папрасіўся ў Яго імператарскай Вялікасьці “да ветру”. Так ці інакш, з гэтым нездаровым кантынгентам трэба заўсёды трымаць вуха востра...

– Спадар начальнік, прапаную зьмяніць шылдачку на дзьвярах нашай палаты, перайначыўшы слова “інтэнсіўнай” на больш адпаведнае – “інтымнай”, каб чыталася “Палата інтымнай тэрапіі”. Бо як інакш разумець сумеснае існаваньне ў ёй мужчын і жанчын? Апроч таго, наша верхняя вопратка – пад ложкамі, а боты – у гэтых няшчасных гуманітарных тумбачках...

Начальства не ашчасьлівіла Рыгора адказам (маўляў, што возьмеш з хворага чалавека...), толькі сярдзіта зыркнула ў ягоны бок і разам са зьбянтэжанай сьвітай выкацілася ў калідор. А Вера Васільеўна неўпрыкметку ўшчувальна паківала Рыгору пальцам.

Палата маўчала і, як падалося Рыгору, моўчкі яго асуджала. Адно мужчына з суседняга ложку незадаволена прамармытаў:

– Ну ты даеш! Гэта ж галоўны ўрач усёй бальніцы, а ты... Да таго ж – ён даволі вядомы кардыёхірург, залатыя рукі...

Недзе пад лыжачкай непрыемна засмактала, і ў грудзях каля сэрца пацягнула нязвыклым халадком ад прадчуваньня нечага нядобрага...

Яшчэ праз колькі дзён пасля таго, як дактары грунтоўна абсьледвалі

ня толькі Рыгорава сэрца, але бадай што ўсе ягоныя вантробы, Вера Васільеўна “абрадвала” навіной:

– Аўласёнак, зайдзіце ў ардынатарскую, падпішыце адпаведную паперу. Заўтра Вам зробяць каранараангіяграфію, а там паглядзім...

Знаёмы халадок зноў запоўз у грудзі і ўжо не праходзіў аж да раніцы наступнага дня, калі бессаромна голага, накрытага адной прасьціною Рыгора на высокай каталцы падрулілі да дзівярэй аперацыйнай. Як аказалася, толькі што на аперацыйны стол паклалі чарговага бедалагу, і яшчэ з паўгадзіны ці болей Рыгора дробна калаціла ад страху, бо супакойваючага ўколу яму не дасталося: як патлумачыла сястрычка, акурат перад ім некаму ўкалолі апошні.

У аперацыйнай яго чакаў новы сюрпрыз. Калі паклалі на асьветлены зыркiмi лямпамi аперацыйны стол, над ім схiлiўся доктар i, як падалося Рыгору, з нядобрай ноткай у голасе засьведчыў нядаўняе з ім знаёмства:

– А, старыі знакомый! Ну, как там поживает палата интимной терапии? Потерпи, дружок. Сейчас мы тебе пряменько возьмe самого твоего интимного местечка сделаем прокол. Вот так... А теперь доверимся нашему мудрому компьютеру...

Гэта быў той самы спадар начальнік, які нядаўна са сьвітаю наведаў iхнюю “пiтаўскую” палату.

На дзiва, Рыгору было ня надта балюча, i гэта вярнула яму здольнасць рэальна ўспрымаць ciтуацыю i нават перакiнуцца словам з доктарам.

– Вы мне прабачце, доктар, той выбрык у палаце, але ж...

– Але ж, але ж... Много Вы понимаете... Я мог бы Вам прочитать целую лекцию о состоянии медицины в нашем царстве-государстве, только не время и не место. Вот сделаете шунтирование – заходите, побалакаем...

На гэты раз Рыгора абдало жарам: значыць усё-такі аперацыя... А можа...

–А што, доктар, можа як без аперацыі? Робяць жа нейкае стэнціраваньне...

– Позвольте, уважаемый, мне самому делать выводы, что можно, а что нельзя. В Вашем случае – только шунтирование. Более того: при повторном инфаркте шансов выжить у Вас нет. А впрочем – Вам самим решать...

Гэта быў суровы прысуд. Цяпер Рыгору самому выпадала вырашаць свой лёс.

Ужо ў рэанімацыі, дзе належала вылежаць нейкі час пасля каранараангіяграфіі, назойліва лезьлі ў памяць ня раз бачаныя па “тэлеку” малюнкi: у распаласаваных напалам грудзях, быццам бездапаможнае голае птушаня, трапечацца, пульсуе сэрца – яшчэ жывое, але ўжо з настаўленым на яго скальпелем. Яшчэ iмгненьне – i яно спыніцца. I адзiн Бог ведае, ci выпадае яму зноў жыццядайна забiцца, каб ня толькi наталiць згаладалы арганiзм крывёю, але дазволiць чалавеку адчуваць усе, нават самыя тонкiя нyoансы яго зямнога быцця. А калi ня выпадае? На зямлi па-ранейшаму будуць жыць самыя блiзкiя людзi, радня, твае сябры i ворагi, будуць радавацца i пакутаваць i пры гэтым не заўважаць, што жывуць. Але цябе мiж iх ужо ня будзе нiколі. Нi-ко-лi!..

Рыгор пяўся адагнаць ад сябе гэтую гнятлiвую думку, але яна стрэмкай засела ў сьвядомасцi, ныла, турзала i пякла, быццам яму ўжо расьпiлавалi грудзi. Яму здавалася, што сэрца ганяе па ягоным целе ўжо ня кроў, а трывогу i страх, якiя атручваюць арганiзм. I ўжо адступае некуды розум, i бярэ верх неадольны жывёльны iнстынкт.

На наступны дзень была прызначаная дата аперацыі. Рыгор, здаецца, яшчэ не да канца ўціміў, ці ўсё гэта адбываецца менавіта з ім. Чаму гэта ён, які яшчэ даволі моцна трымаецца на нагах, які яшчэ даволі жвава варушыцца на лецішчы і можа трымаць сякую-такую фізічную нагрузку, чаму ён павінен лезьці пад нож? Ім, дактарам, што? Ня выпецкаешся – за нагу ды ў трупярню. Сардэчніка лёгка сьпісаць...

Зачасыцілі родзічы. Сыны – былы “афганец” Алесь і музыка-гітарыст Юрась – былі скупыя на словы, час ад часу няўпэўнена прамаўлялі: “Трэба, бацька”. Дачка Аліна, правізар па сыпецьяльнасьці, трохі петрыла ў медыцыне, таму амаль паўтарала тое, што даводзіла Вера Васільеўна. Пры гэтым усьцешвала, што аперацыя, апроч усяго іншага, “дадасьць колькі год сьветлага жыцьця”. Рыгор зьедліва агрызаўся: “Вядома, калі выжыву. А наконт “сьветлага жыцьця” – дык мая мізэрная пенсія ад гэтага не падрасьце, а вось лекі, сама ведаеш, такія дарагія, што без аперацыі ў вачах цёмна робіцца”. Жонка Зося на гэтую балючую тэму болей маўчала, адводзячы ў бок заплаканыя вочы. Яна даўно была часткай Рыгорава арганізму, таму немалая доля ягоных душэўных пакутаў належала ёй.

Каб неяк хоць трохі прыглушыць бацькаву самоту, і добра ведаючы ягоны музычны густ, з чарговым візітам Юрась прынёс аўдыёплэйер з дыскам вядомага ансамбля народнай песьні. Асабліва даспадобы Рыгору прыйшлася песня пра душу. Можна таму, што вельмі нязвыкла-тужліва, амаль распачна, гучала акарына і пяшчотна-тужлівым быў голас знанага сыпевака, якога Рыгору пашчасьціла ведаць асабіста. А можна, песня мела дзіўны шчымлівы рэзананс з Рыгоравай душой, Рыгоровым самотным настроем, бадай, з усім Рыгоровым лёсам.

Ой, ішлі-прайшлі
Да тры янгалы,
Што вялі яны душу –
Душу грэшную.

Ой, і што жа ты, душа,
Міма раю прайшла?
Ой, і чым жа ты, душа,
Правінілася?

Ці за скупасьцю,
Ці за глупасьцю,
Ці душу загубіў,
Ці вянец разрушыў?

Пасярод раю стаіць дрэва,
Стаіць дрэва купаросавае.
Як на тым дрэве – пцічкі райскія,
Галасочкі у іх серафімскія.

Галасочкі у іх
Серафімскія,
Пяюць песьні яны
Херувімскія...

Ой, у нашым у Раю
Жыць весела...
Жыць весела –
Толькі некаму...

Ад песьні смактала пад лыжачкай. Ён ня чуў гэтае песьні раней, але чамусьці яна вяртала Рыгора ў далёкае гаротнае дзяцінства, у чужую маленькую халупіну з цялём у кутку і куркамі ў падпечку, з выхуднелымі і змардаванымі непасільнай працай вясковымі ўдовамі, якія доўгімі зімовымі вечарамі пралі-вязалі, сьпявалі і плакалі, і надрыўна, нібы над нябожчыкам, галасілі над сваім лёсам.

Роўна праз месяц ад таго не прызнанага ім сьвята, сонечным сакавіцкім днём былы абаронца ўжо не існуючай Айчыны, нядаўні літрэдактар і падбылы паэт-пачатковец Рыгор Аўласёнак лёг на аперацыйны стол.

Усё было так, як і ўяўлялася Рыгору: высокая калымага-каталка, зырккія круглыя лямпы наўкруга над галавою, далёкія глухія галасы людзей у белым, іхнія заклапочаныя твары. Затуманеную Рыгору сьведомасьць паглынаў страх сьмерці, неверагодным цяжарам ён навальваўся на грудзі. Зырккія лямпы раптам патухлі ў Рыгоровых вачах, зьліліся ў адну чорную пляміну, якая ўсё расла і шырылася, пакуль не запаланіла сабой усю прастору і не ператварылася ў бясконца глыбокае, чорнае прадоньне, у якое ўпаў і нарэшце растварыўся сам Рыгор.

Хірург разрэзаў грудзі і спыніў сэрца.

Рыгора ня стала. Ён перастаў існаваць.

З расшастаных Рыгоровых грудзей разам з цёплым нутраным духам непрыкметнай аблачынкай выплыла стамлёная душа. Можна, яна яшчэ і вярнулася б у сваю бездапаможную цялесную абалонку, бязьлітасна раскрыжаваную на аперацыйным сталё, але анёлы-ахоўнікі падхапілі аблачынку, і вось ужо яна вольна залунала ў прасторы і ў часе, нібы птушка-палаянёнка, неабачліва выпущаная з клеткі ня вельмі спагадлівым гаспадаром. Народжаная ў страшным ваенным полімі, узгадаваная ў татальнай хлусьні і жабрацтве, яна не аднойчы парывалася вырвацца з гэтай клеткі, назаўсёды пакінуць гаспадарова цела, але вось толькі цяпер ёй нарэшце падфарціла зірнуць на пражытае-перажытае з вышынні шасці дзясяткаў гадоў, пагартаць ці, можна, нават перачытаць нейкія старонкі з кнігі быцця свайго нядаўняга гаспадара – маленькага чалавека ў гэтым вялікім Боскім сьвеце.

І паляцела душа на агледзіны, і паклікаў душу далёкі, але такі жаданы і любы куток, дзе яна, увасобіўшыся ў кволае цельца нованароджанага Рыгоркі, гарачым жнівеньскім днём упершыню ўбачыла сьвет.

* * *

На трэцім годзе вайны маленькая лясная вёсачка з яўна незаслужанай назвай Злыднікі – гарэла. Бяда была зусім ня ў тым, што там жылі адны, нібыта, злыдні, а ў тым, што месцілася яна побач з чыгункай, і хоць сярод лесу, але на пагорку, які вайскоўцы назвалі б “господствующей высотой”. Далася вёска ўзнакі і нашым, і немцам: колькі разоў за дзень пераходзіла “з рук у рукі” і нарэшце ўзялася полымем. Жанкі і дзеці з галашэньнем і лямантам кінуліся за нейкія паўкілометра на могілцы, нібыта наважыліся шукаць паратунку ў нябожчыкаў. Неўзабаве там апынуліся і немцы, выбітыя з вёскі сумеснай атакі вайскоўцаў і мясцовых партызанаў, дзе якраз ваяваў і будучы Рыгораў бацька Іван Аўласёнак. Каб “выкурыць” адтуль немцаў, нашыя ўдарылі па могілках з гарматаў. Снарады разьбівалі ў трэскі пахілыя крыжы, выварочвалі з зямлі косыці нябожчыкаў. Сярод

гэтага пекла Кацярына – па-вясковаму Кацька Яхімоўка – дачасна нарадзіла на сьвет Рыгорку. Старая Карпіха, якую на той момант не іначай як паслаў сам Бог, перагрызла зубамі пупавіну, парвала на Кацярыне споднюю кашулю і ў гэты зрэбны кавалак сяк-так загарнула немаўлятка.

Невядома, як пра гэта ўведаў Іван і як злаўчыўся дабрацца да кладоў, але неўзабаве ён паўстаў перад ушчэнт зьнясіленай Кацярынай – барадаты, у брудных лахманах і чамусьці бяз зброі. Гэта быў зусім ня той фарсовы здравяка Іван, Яўхімаў прымак, якога “малая вучыцелька” (настаўніца пачатковай школы) Кацярына перад самай вайной прывезла з Ушаччыны ў сваю родную вёску. Худы, аброслы густой шчэцыцю твар выдаваў яго хутчэй за старога лядашчага дзеда, чым за баявога партызана. Не паспела Кацярына прызнаць у ім свайго Івана, як аднекуль, нібы з-пад зямлі, узьнік немец: “Хальт! Хендэ хох! Партызанэн?” Гэта здарылася так нечакана, што спалатнелы Іван замест таго, каб узьняць угару рукі, цяжка абсунуўся каля парадзіхі, страхатліва пазіраючы то на яе, то на немаўля, то на немінучую сьмерць сваю ў зашмальцаваным нямецкім фрэнчы з аўтаматам у руках. З апошніх сілаў варушачы непаслухмянымі губамі, Кацярына ледзь не паўшэптам узмалілася: “Паночку, гляньце на яго, ну, які ж ён партызан, гэта мой бацька, маін фатэр, шукае карову, адбілася... ніхт партызан... карова...” Яна ліхаманкава шукала словы, каб патлумачыць немцу тое, што прыйшло ў галаву: нібыта ў гэтым пекле прапала карова. Аслабелай рукой яна паказвала на дзіця: “Карова... Разумеце – кіндэр, млека, му-у-у...” Кацярына мычала, матляючы галавою, прыстаўляючы да ілба растапыраныя пальцы: “Карова...кіндэр...млека... Шукаць трэба. Ніхт карова...”

Невядома, ці зразумеў і ці так зразумеў Кацярыну немец. Аднак выгляд распластанай на зямлі жанчыны з раскудлачанымі валасамі, вырачанымі вачыма і з бруднымі, размазанымі па твары сьлязьмі ці, можа, кволы піск немаўлятка, што варушылася побач з ёю у зрэбнай лахманіне, магчыма, абудзіў у ягонаі затуманенай вайною сьвядомасьці згадкі пра далёкія, але такія дарагія твары родных “фрау” і “мутэр”. Нейкую хвіліну немец вагаўся. Затым рашуча задраў угору руку, агаліўшы з-пад рукава гадзіннік, патыркаў па ім пальцам і прагергетаў Івану: “Я-Я! Іх фэрштэ. Мільх... Млеко... Корофа, Ку... Цванцык мінутэн! Фэрштэйн? Цванцык! Одэр матка, кіндэр – пук-пук! Шыссэн! Фэрштэйн?” Ён пагрозьліва кінуў ствалом аўтамата ў бок недалёкага кустоўя: “Вэк! Цванцык мінутэн!” З асьмяглых вуснаў Кацярыны вырваўся толькі глыбокі распачны ўздых: “Ідзі, Іван...”

Так яшчэ няўцямная, толькі-толькі народжаная душа апынулася раптам ў гэтым вар’яцкім сьвеце, дзе перапляліся ў адным д’ябальскім клубку жыцьцё і сьмерць, любоў і нянавісьць, лютасьць і спагада. Сьвет прыцэльна глянуў на Рыгорку халодным і хіжым вокам аўтамата...

Зноў пачаўся артабстрэл. Іван сігануў у кустоўе, а немец таропка сыцягнуў у бліжэйшую снарадную варонку напаўжывую Кацярыну, паклаў побач з ёю маленькі жывы клуначак, буркнуў сабе пад нос “Лібт!...” (Жывіце!) і зьнік, растварыўся ў страшным полімі вайны...

А Іван Аўласёнак не вярнуўся ні праз дваццаць хвілінаў, ні праз дваццаць дзён. Адпусьціла яго вайна толькі праз два гады з гакам, зьнявечанага нямецкім асколкам, амаль намёртва прыдушанага штодзённым жывёльным страхам. Сваю віну перад Кацярынай і Рыгоркам ён старанна заліваў

сypіртным і неўзабаве, праз год пасля вайны, у няпоўныя трыццаць тры гады ён назаўсёды пакінуў і іх, і гэты нялюдскі сьвет.

* * *

Цяжка сказаць, ці ў велькую радасць жыхарам амаль ушчэнт спаленых Злыднікаў было такое чаканае вызваленне. Замест і так не ахці якога жытла засталіся, як яны казалі, галота ды бядота. Мужчыны – хто партызаніў – пайшлі далей ужо з рэгулярным войскам. А тыя, што “выкруціліся” ад партызанкі, трапілі ў штрафныя батальёны і амаль усе паклалі свае галовы пад Віцебскам. Жанкі з дзецьмі шукалі прытулку ў суседніх ацалелых вёсках, хто ў радні, а хто і ў чужых спагядлівых людзей. Кацярына з Рыгоркам прыбілася да старэйшай сястры Марусі, якая жыла за тры кіламетры ў суседніх Малашанках і якая да гэтага часу пасьпела ўжо аўдавец. Сяк-так перазімавалі ў яе, а пад весну ў вёску ўбіўся сыпны тыф. Не абмінуў ён і Кацярыну. Яе, як і ўсіх іншых хворых на тыф вяскоўцаў, “шпіталізавалі” ў былым папоўскім доме, які да вайны невядома па якой прычыне не спалілі камсамольцы разам з царквою. Улады недзе выкапалі старога кульгавага доктара, які дазволіў даглядаць тыфознікаў каму заўгодна, вядома ж, найперш родным і сваякам. Трэба думаць, якое там было лячэньне, калі нябога доктар на пытаньне, ці будзе хворы жыць, звычайна мармытаў сабе пад нос: “Бог сам разьбярэцца, каму жыць, а каму не...”

Кацярынай апекавалася Маруся. Калі хвароба пераваліла крызіс, яшчэ малапрытомная Кацярына напямілы Бог вымаліла ў Марусі, каб тая прынесла ёй сыночка Рыгорку, якому ішоў дзявяты месячык. І трэба так здарыцца, што маленькі карапуз, пакінуты на нейкую хвіліну пры маці без Марусінага нагляду, валтузячыся, споўз у ногі хвораі і нейкім неверагодным чынам павіснуў галоўкай паміж металічнымі біламі сумежных ложкаў. Ён пачаў душыцца. Усё гэта адбылося на вачах спруцянелай ад жаху Кацярыны. З апошніх сілаў яна спрабавала прыўзняцца, каб хоць як дапамагчы бедалагу Рыгорку, але цела не падпарадкоўвалася. Ёй здавалася, што яна крычыць на ўвесь гэты вялізны дом, а можа нават на ўсе Малашанкі, але губы яе толькі бязгучна варушыліся, ды патаналі ў сьлязах апалелыя ад жаху вочы.

І можа яшчэ тады душа пакінула б пасіনেлае Рыгорава цельца разам з душою непрытомнай Кацярыны, але Бог, відаць, разважыў іначай: пачулатакі немаўляткаў прыдушаны крык Маруся, кумельлю кінулася да малага, каб дараваць яму яшчэ нашмат гадоў наперад калі не жыцця, то нейкага загадкавага існаваньня, поўнага самых нечаканых мітрэнгаў.

Кацярына таксама выжыла. Аднак сілы вярталіся вельмі марудна, доктар бездапаможна разводзіў рукамі: патрэбен добры харч, трэба мяса. А дзе тое мяса, калі тым часам у Малашанках ня тое што людзі – пацукі згаладалыя былі.

Дзе і як Маруся здабыла авечку – аднаму Богу вядома. У вёсцы было ўсяго некалькі старых мужчынаў-дахадзяг, якія пры хадзе абапіраліся на сукаватыя кульбакі. Авечку трэба было неяк рэзаць самой. Пашморгаўшы аб камень даўно атупелы без мужыка нож, Маруся ўшчаміла ахвяру паміж ног, усьсеўшы на яе верхам, задрала ёй галаву і пачала пілаваць нажом па горле. Ніхто ёй не падказаў, і самой не прыйшло ў галаву, што трэба было перад тым састрыгчы з авеччынага горла воўну, і яна з усяе сілы

пілавала тое горла тупым нажом, лямантуючы на ўсе Малашанкі, гукаючы на дапамогу і людзей, і самога Бога. Пакутніца авечка бляяла страшным хрыплым голасам. Тады Маруся з нечалавечым стогнам упілася зубамі ў авечае горла, грызла і ірвала яго, выплёўваючы пачырванелую, вільготную ад крыві воўну... І толькі калі перастала тузацца, аціхла і нерухома застыла пад ёю яшчэ цёплае, але ўжо нежывое цела беднай жывёліны, Маруся ўпала побач з ім і жалосна завывала над сваёй ахвярай...

Маруся зьвекавала свой век удавой. Страшная хвароба рак яшчэ маладою зьвяла яе на той сьвет, і невядома, ці дараваў ёй Бог той страшны грэх.

* * *

На трэцім годзе Рыгоркавага жыцця, акурат у тым самым папоўскім доме ў Малашанках, дзе некалі канала тыфозная Кацярына і ледзь не аддаў Богу душу ён сам, адчынілася пачатковая школа. Настаўнічаць прызначылі Кацярыну, там жа выдзелілі пакойчык для яе сям'і. Год назад, напрыканцы лета пераможнага сорок пятага года, правалюўшыся доўгі час у вайсковых шпіталях пасля цяжкага раненьня ў живот, да Кацярыны вярнуўся муж Іван. Ён беспрабудна піў і пад п'яную руку адмыслова біў сваю Кацярыну, нібыта спатольваючы такім чынам перажытыя за вайну страх і боль ды вымяшчаючы на жонцы непазбыўную злосьць на самога сябе, за тое, што пакінуў тады на могілках яе і сына на яўную пагібель. Пасля чарговай п'янай экзікуцыі Кацярына хадзіла ў сіняках, а працьверазелы Іван поўзаў перад ёю на каленях, просячы прабачэньня і пераконваючы, што без яе ня можа жыць, што больш ніколі ня возьме за губу сьпіртнога. Праз дзень-два калатнеча паўтаралася, але Кацярына цярпела і на спагядлівыя на гэты конт развагі вясковых кабет адказвала: “Ой, бабы, хай сабе хоць і п'яніца, хоць калі і паб'е – але ж мужчынка ў хаце...” І, відаць, згадваючы кожная сваё, галодныя на мужчынскую ўвагу пасьяваенныя ўдовы моўчкі глыталі горкія сьлёзы.

Апошнім часам, калі запрацавала школка, Іван крыху нібыта ўгаманіўся з п'янкаю, як бы адчуўшы нейкую адказнасьць ці нават гонар з таго, што ён як-ніяк муж настаўніцы, якую разам з ім сяды-тады запрашала ў сваю кампанію мясцовая “эліта”, што атабарылася ў суседняй – за два кіламетры – “цэнтральнай” вёсцы з сельсаветам і калгаснай канторай. “Эліта” – гэта старшыні калгасу і сельсавету, дырэктар сямігодкі, участковы міліцыянер ды так званы “фінагент”. У нядаўнім мінулым вайскоўцы, яны мелі ажно па сем класаў адукацыі, набылі за час вайны някепскі кіраўнічы спрыт і мелі ня меншы спрыт у каханьні, а таксама добрую цягу да самагонкі, якою заваблівалі іх вясковыя ўдовы. Час ад часу, скінуўшы з сябе “непамернага цяжару дзяржаўныя клопаты”, “эліта” пад наглядам расфужыраных жонак сумесна бавіла час за той жа самагонкай, найчасьцей “рэквізаванай” участковым у тых жа гаротніц-удоў. Пілі і навывперадкі выхваляліся ўласнымі вайсковымі подзьвігамі, якіх на самой справе хутчэй за ўсё і не было ці, калі што і было, то ня з імі. Але ўрэшце гэтыя прыдумкі так моцна заселі ў іхніх галовах, што яны самі ў іх паверылі і расказвалі ня толькі самім сабе за чаркаю, але і на патрыятычных сустрэчах са школярамі, якія найўна зазіралі ім у рот. Яны пілі і то сыпвалі самі, то слухалі вышмарганыя патэфонныя пласьцінкі з бадзёрым голасам Уцёсава, а часам і танчылі пад той жа патэфон.

На адной з такіх пагулянак запрасіў Кацярыну на танец сам старшыня калгасу Лябёдкін. Злавіўшы старшынёўскую пажадлівую ўхмылку, з якой ён занадта шчыльна прытуляў да сябе стройны стан Кацярыны, Іван адчайна чакаў, што яна спыніцца ў танцы і зьездзіць юрліваму кавалеру па мордзе. Але гэтага ня здарылася. Да канца пагулянкі Іван асушыў яшчэ некалькі стограмовікаў, і ў ягоных жылах разам з самагонкаю забурліла неадольная прага помсты.

Па дарозе дахаты Іван, зашчапіўшы на шыі Кацярыны папругу, доўга выбіраў, на якім дрэве і на якой галіне яе павесіць. Неяк злаўчыўшыся, Кацярына вырвалася з Іванавых рук, з апошніх сілаў дабегла да суседкі, схавалася абераў Рыгорку, спадзеючыся, што пасьпее зашчапіцца і затаіцца з ім у сваім прышкольным пакойчыку. Аднак было позна. Разьятраны п'яны Іван ужо стаяў у іхнім жытле на каленях перад самаробнай кухоннай шафкай, выграбаў і шпурляў на падлогу няхітры посуд, вычварна мацюкаўся і роў, нібы паранены зьвер. Ён шукаў самагонку. Кацярына амаль што ўскінула на печ Рыгорку, і сама таропка шуснула ўсьлед за ім. Іван схавіў першае, што трапіла пад руку, і шпурнуў на печ. Кацярына не пасьпела закрыць сабою сына, і нейкая чарапяная пасудзіна, стукнуўшыся аб каптур, дастала асколкамі Рыгоркаву галаву.

– Ты сына забіў! – на ўсю моц загаласіла амаль звар'яцелая Кацярына.
– Сына забіў!

– Ах, сына забіў? – зароў Іван. – Ну то і табе, падла, ня жыць!..

У шуфлядзе заляскалі лыжкі, і Кацярына зьнімавала: Іван шукае нож...

На нейкае імгненьне ў пакойчыку стала ціха, а потым да яе даляцеў прыглушаны Іванаў стог. Ён усё мацнеў і мацнеў. Асьцярожна выглянуўшы з-за каптура, Кацярына зразумела: нешта здарылася. Іван курчыўся ўжо каля парогу, абхапіўшы рукамі живот...

Ён памёр праз тры дні ў расійскім горадзе Неўлі, куды спачатку па бруку на калгасным возе, а пасля на цягніку неяк давезьлі-такі яго да бальніцы, дзе зрабілі аперацыю. Але было позна. Як патлумачылі Кацярыне дактары, адкрылася і загналася франтавая рана. Можна і ўдалося б уратаваць, каб не растрэсьлі бедалагу па дарозе...

Хавалі трыццацітрохгадовага Івана на тых жа Злыдніцкіх могілках, дзе былі пахаваныя Кацярыніны продкі і той-сёй з радні і дзе так недарэчна нарадзіўся Рыгор. Калі над вечным Іванавым зьлежаньнем вырас пясчаны грудок, маленькі Рыгорка знайшоў каля крыжа даволі глыбакаватую ямінку, прасунуў туды сваю худзенькую ручку і ўпарта прасіў:

– Тата, уставай, пойдзем дахаты...

І засталіся Рыгору ў спадчыну разьбіты пад п'яную руку самім жа бацькам трафейны нямецкі гармонік ды даваенная бацькава фотка, з якой пазіраў на яго амаль незнаёмы чалавек з мацінай легенды. Час ад часу ў гэтую выцвілую фотку, нібы ў старое люстэрка, узіралася Рыгорава душа...

* * *

Праз два гады пасля таго, як Кацярына аўдавала, перавялі яе настаўнічаць зноў жа ў пачатковую школу за дзесятак кіламетраў ад Малашанак. Новая вёска мела рыбную назву Акуні, хоць акунёў там адвеку не вадзілася, бо рачулка, якая дзяліла вёску на два канцы, была безназоўная і такая

вузенькая і плыткая, што яе ўброд пераходзілі куры, і вяліся там адно печуры, п'яўкі ды лягушкі.

І школка, і сама новая настаўніца з сынам атабарыліся ў хаце аўдавейнай яшчэ на самым пачатку вайны Лаўрэніхі.

Рыгорку на той час ужо “грукнула” амаль пяць гадкоў, аднак ён вельмі слаба прыбаўляў у росьце, таму сярод сваіх новых сяброў-аднавяскоўцаў быў самым недалугім і ад таго часцей за іншых пакрыўджаным. Перад усім, была і адна перавага – “настаўніцын сын”. І гэта надавала Рыгорку сілы, давала імпульс раўняцца нават да старэйшых за яго.

Народжаных напрыканцы трыццатых – на пачатку саракавых гадоў, асірацелых на бацькоў малых падшыванцаў вёска называла “бязбацькавічамі”. У бальшыні сваёй яны былі рахітныя – пукатыя жываты на тонкіх худых нагах – бо жылося ў Акунях голадна. У калгасе на працадзень ці, як казалі вяскоўцы, на “палачку” давалі з гулькін нос збожжа, крыху ільнянога семя ды які мех бульбы, пакуль не ўзьбіліся на сваю. Мясам ва ўдовінах гаршчках увогуле не пахла. Ня кажучы ўжо пра нешта салодкае.

А вось Рыгорку пашанцавала. Кацярыне плацілі. Хоць і капейкі, але ўсё ж ёй удалося сабраць колькі тых грошай і купіць на іх у тым жа горадзе Неўлі цукру – са два дзесяткі цвёрдых, што камень, і велькіх – як узяць у жменю – салодкіх кавалкаў. Дома адзін кавалачак яна пакінула да маркоўнай гарбаты, адкалола нажом драбочак таго цукру і пачаставала Рыгорку, астатнія схавала ў шыфанеру, прымкнуўшы ўнізе шуфляду.

Ці то на радасьць, ці на сваю бяду Рыгорка ў хуткім часе знайшоў-такі спосаб, як дабрацца да таго смакоцця: ён адной рукой адхінаў на сподзе шафы фанеру, другую прасоўваў у адтуліну над шуфлядай і выпягваў ладны кавалак такога прывабнага ласунку. Тым цукрам ласаваўся ня толькі сам, але і частаваў сяброў, здабываючы ў іх яшчэ большую да сябе павагу. Кацярына ня хутка агледзела, што большай паловы цукру ўжо няма, а калі агледзела, то як не загаласіла. Тады ўпершыню паспытаў Рыгорка лазовага дубца. І адкуль было яму ведаць, што той лазовы дубец надоўга “пасябруе” з ягонай, Рыгоравай, попай.

Але на гэтым выхаваўчы момант не закончыўся. Кацярына навязала Рыгорку маленькі хатулёк з гароховым лапуном і вывела яго на дарогу:

– Ідзі ў прочкі. Ідзі, куды хош. Ты мне такі не патрэбны...

Ісьці ў прочкі – гэта значыла ісьці “ў сьвет, як у капейку”, як хадзілі па гэтым самым сьвеце жабракі, а па-акунёўску – старцы і старчоўкі.

І Рыгор пайшоў. Сьлёзы засьцілі яму вочы, але ён ішоў і ішоў па дарозе, сам ня ведаючы, куды і навошта. Вялікая крыўда на маці і злосьць на самога сябе штурхала яго наперад. Праз бясконцыя – да ікаўкі – усхліпы чулася жалоснае: “Быў бы татка, ён бы табе паказаў...”

Ён ня бачыў, як, туляючыся за старыя прыдарожныя ліпы, сачыла за ім, кралася сьледам маці.

Прайшоўшы па дарозе якія паўкіламетра ад вёскі, Рыгорка збочыў на невялікую прыдарожную імшарыну, выбраў сушэйшае месечка і бухнуўся ніцма ў цёплы вільготны мох.

А праз нейкі час можна было бачыць, як на бухматай балотнай купіне сядзелі ў абдымку сплаканыя Кацярына і Рыгорка. Яны лашчыліся адзін да аднаго і зрэзь прамаўлялі кожны сваё, набалелае:

– Мамка, я больш ніколі-ніколі ня буду...

– Не плач, сынулька, неяк выжывем...

* * *

Да ўдавы Лаўрэніхі ці то ў якасці пастаяльца ці, можа, кавалера прыбілася важная персана. Зрэшты, важнай яна была толькі па пасадзе, але ніяк ні па паставе. Новы старшыня калгасу, прысланы аднекуль з Пскоўшчыны, быў вельмі маленькага росту – ня больш, як паўтара метра разам з фарсовым фетравым капелюшом. Ягонае прозвішча Бутанаў акунёўцы адразу ж перайначылі на Бутанчык. Жытла для старшыняў тады яшчэ не было, бо змяняліся яны ў акунёўскім калгасе “Сталінскі заклік” амаль штогод, так што не пасьпявалі за калгасны кошт выбудаваць сабе харомы, як гэта сталася пазьней. Напачатку ён аднекуль наезджаў у вёску на адмысловым, з даваенных часоў, вазку, запрэжаным бадай што адзіным у калгасе спрытным конікам, а пад зіму атабарыўся ў Лаўрэніхі.

Лаўрэнішыны “бязбацькавічы” – крыху старэйшыя за Рыгорку Толік і Алік – хадзілі з задранымі насамі, не раўнуючы, як займелі сабе бацьку. Калі па-шчырасьці, Рыгорка крыху зайздросціў ім, таму, калі крыўдзіўся за што, абзываў іх Бутанятамі, а тыя ў адказ дражніліся ягоным перайначаным прозвішчам – “Аўлас-вырві глаз...” Так што былі квітыя і сяброўства не гублялі. Хоць пазьней гэтае сяброўства амаль ня вылезла Рыгорку бокам...

Так ці інакш насельніцтва ў Лаўрэнішынай хаце прыбавілася, а хутка “запузацела” і сама гаспадыня. Бутанчык жа – малы-малы, ды, відаць, “у сук вырас” – быў надта ласы да акунёўскіх удоў. Тыя ж – хто з удзячнасці, а хто, пэўна, каб адкупіцца ад настэрнага кавалера, – шчодро частавалі яго бурачнай самагонкай, як яны казалі, “згарай”. Таму часыцяком пад вечар да Лаўрэніхі ён зьяўляўся на добрым падпітку.

І ўсё было б нічога, але паклаў ён нарэшце вока і на Кацярыну. У адну з начэй, калі па нейкай прычыне Лаўрэніха не начавала дома, п’яны Бутанчык не знайшоў нічога лепшага, як палезыці да Кацярыны пад коўдру. Усчаўся вэрхал, і праз колькі хвілінаў упартай барацьбы пад спалоханы Рыгоркаў плач Кацярына ўхапіла нечаканага начнога госьця за каўнер сподняй кашулі і амаль на выцягнутай руцэ літаральна вынесла яго за парог.

У дадатак да ўсяго, пад раніцу напаўсонны Рыгорка ўсё ж адпомсціў Бутанчыку: ён старанна папісяў у ягоныя галёшы, якія той заўсёды здымаў у сенцах з храмавых ботаў.

Як вынік, праз колькі дзён школка пераехала з Лаўрэнішынай хаты ў самы канец вёскі да адзінокай старой Хведарыхі, якая яшчэ да вайны пахавала свайго Хведара, а напрыканцы мая 45-га года атрымала пахаванку на адзінага сына: ён загінуў недзе пад Прагай акурат 9 мая.

Кацярыну з Рыгоркам прытуліла ў малюсенькай, урослай у зямлю хатцы насупраць школкі таксама да вайны аўдавелая і ўжо добра падбылая кабета – баба Феня.

А Бутанчык пакрысе пачаў сьпівацца. Спачатку ён “дапіўся” да брыгадзіра, штораціцы езьдзіў па хатах верхам без сядла на захудалым коніку, ляпаў па шыбах маленькім пугаўём і грозна камандаваў: “Я камуніст, у Бога вашу маць, выхадзі на работу!..”

Нарэшце ён сыіўся канчаткова і аднойчы захлынуўся ў Лаўрэнішынай хаце ўласнымі ванітамі. І засталася акунёўцам аб ім не надта каб сьветлая памяць ды яшчэ два хлопчыкі-спарышы – Лаўрэніха нарадзіла ад яго двойню.

* * *

Старэйшыя хлопцы ці, па-акунёўску, малыцы, якім на той час пераваліла за першы дзесятак веку, таксама ў балшыні сваёй былі “бязбацькавічы”. Ня надта ахвочыя да вучобы, яны рана спазналі салёны смак сялянскага поту, умелі добра трымаць у руках і сякеру, і рыдлёўку, і нават касу. Ня дзіва, што перад малымі падшыванцамі, такімі, як Рыгорка і ягоныя сябры, яны выстаўляліся дарослымі, фанабэрнічалі, дражніліся, а часам лавілі тых і давалі добрага працуханца. Сёй-той ужо круціў самакруткі з сухім ператрушчаным мохам ці вішнёвым лісьцем і, як запраўскі курэц, пускаў з роту колцамі шызы гаркавы дым, натужна кашляючы пры гэтым і закатваючы вочы.

У рэдкія вольныя ад працы часіны малыцы-падлеткі гулялі ў вайну. Найчасей гэта былі гульні ў “нашых” і “немцаў”, дзе, вядома ж, заўжды бралі верх “нашы”, а “немцы” заканчвалі “вайну” з разьбітымі насамі.

Ды каб жа адно столькі было тае бяды... У ваколіцах пасьяваенных Акунёў, як і амаль паўсюдна на спакутаванай беларускай зямлі, да пары затаіўшыся, чакалі сваіх нявінных ахвяраў міны, снарады, гранаты, ня кажучы ўжо пра такую дробязь, як патроны. Нехта ўвёў у вушы хлопчанятам, што ўнутры ў мінах бываюць металічныя шарыкі. Адно з такіх мін аднойчы недзе выкапалі Лаўрэнішыны Толік з Алікам. Вядома ж, не прамінулі яны пахваліцца сваёй знаходкай Рыгорку. Усе трое амаль пасярод вёскі, за Маркіянішным гародам, узяліся патрашыць гэтую круглую металічную штуковіну, якая ніяк не хацела аддаваць тыя шарыкі. Пасья чарговага ўдару каменем унутры яе нешта шчоўкнула і ні то зашпырнула, ні то загудзела. Гэта было надта страхатліва, і хлопчыкі ў імгненне вока адскочыліся ад яе як мага далей. Рыгор і Толік пасыпелі з усяго разьбегу нырнуць у бульбяныя разоры... Выбух быў такой сілы, што нават сарвала саламяную страху з Маркіянішняй лазенкі. Нейкі час у Рыгоровых вушах стаяла звонкая цішыня, якую паступова запаўнялі дзікі жаночы лямант і нечае надрыўнае галашэньне...

Акрываўлены Алік нерухома ляжаў на краі гароду. Яму не пашанцавала: асколкі дагналі яго якраз у той момант, калі ён так неабачліва спыніўся і азірнуўся.

Ён выжыў, хоць праваляўся ў раённай бальніцы багата часу. Асколкі не закранулі жыцьцёва важныя органы.

Лаўрэніха доўга была, як ачмурэлая: ці то ад гэтай новай бяды, ці то ад таго, што яшчэ пры жывым Бутанчыку стала ўсё часцей прыкладвацца да чаркі. Вяскоўцы па-першасыці, як маглі, суцяшалі: маўляў, малі Бога што так яшчэ абыхлося, бо вунь, у суседніх Янчанках, падлеткі падарваліся на міне, дык адно акрываўленыя ашхамёткі ад іх засталіся, нават кішкі на дрэвы паўскідала...

А Рыгорава маці, настаўніца Кацярына Яўхімаўна, якой забаранялася нават мець у сваім жытле абразы, каторы раз у жыцці пераканалася: Бог ёсьць!

І калі з альхоўніку далёка за Акунямі час ад часу даляталі глухія разрывы, яна, як галашоная, бегла туды разам з другімі мацяркамі, каб спачатку паплакаць ад радасці, што ўсе жывыя, а потым добра пачаставаць Рыгорку лавым дубцом і зноўку цішком паплакаць...

* * *

Хатка бабы Фені, дзе кватаравалі Кацярына з Рыгоркам, даўно ня мела гаспадара. Баба Феня жыла адна. Яна аўдавела яшчэ на пачатку трыццатых, калі арганізоўвалі калгасы. Мужа Паўла забілі на трыццаць сёмым годзе жыцця, на другі дзень Сёмухі, казалі, за тое, што – ведама ж, з галотнай сям’і – ён адным з першых уступіў у калгас. Так яно ці не – невядома, бо забойцу ці забойцаў так і не знайшлі. І пакінуў ён гаротнай удаве Фені ажно пяцёра дзетак – чацьвёра сыночкаў і дачушку. Невядома, за якія такія грахі, але Бог і далей вельмі жорстка караў Феню, заўчасна забраўшы за вайну трох яе сыночкаў: старэйшы Лёнька не вярнуўся – прапаў бяз вестак; падлеткаў Ваську і Міколку застрэлілі эсэсаўцы, калі выбівалі партызанаў з лагера ў Студзёнкаўскім лесе, куды хлопцаў за няблізкі сьвет занясла па чарніцы. Дачка Алёна адразу пасля вайны выскачыла замуж за наезджага гараджаніна і зьехала ў Віцебск. Засталася на нейкі час Феня з самым меншанькім Пятром, якога неўзабаве – напрыканцы саракавых – ажно на чатыры гады забралі ў войска.

А якая без мужчынскага клопату хата і якая гаспадарка?.. Хаціна амаль што па вокны ўрасла ў зямлю, саламяная страх даўно парасла мохам, падгнілыя латы часам не вытрымлівалі і правальваліся на гарышча разам з кавалкамі страхі. Пад час дажджоў не хапала посуду, каб злавіць усе кроплі і цуркі. Затое пры ёй быў шыкоўны ганак: аж два – прыступкаю адзін на адным – паколатыя круглыя камяні, якія некалі, задоўга да вайны, служылі жорнамі, але балышавікі ў свой час палічылі іх “прыватнай уласнасьцю на сродкі вытворчасці”, павыкідалі і пабілі, а вяскоўцы многія прыстасавалі тыя былыя жорны пад ганкі. Тым больш, што і малоць у іх ня стала чаго: што не пасьпелі забраць балышавікі, данішчыла вайна.

За маленькімі сенцамі з земляной падлогай хаціна мела працяг – нешта падобнае да хлёўчука. Гэтае нешта было сплеченае з лазы і ляшчыньніку і з абодвух бакоў затынкавана глінаю з пяском. З гадамі тынкоўка паабвальвалася кавалкамі, агаліўшы падгнілыя рэбры-пругі. Такія хлёўчкі былі ня толькі ў адной бабы Фені, і славіліся яны тым, што зімою ў іх лёгка залазілі галодныя ваўкі ды лісы. Таму, калі ў каго і заводзілася дробная жыўнасьць – курыца, авечка якая ці каза – на зіму яе забіралі ў хату.

У гаспадарцы бабы Фені, апроч некалькіх курак, было нават цяля: дачка Алёна, якая ўладкавалася клапаўшчыцай на нейкім абласным сельска-гаспадарчым складзе, падабрала – вядома ж, па блату – выбракаваную калгасную цялушку – вельмі позьнюю і лядашчую. Маўляў, гадуі, маці, глядзіш, мо якая кароўка некалі будзе...

Так яны і зімавалі, нібыта на Ноевым каўчэзе: баба Феня, Кацярына з Рыгоркам, за загарадкаю ў кутку нехлямяжая цялушка ды некалькі неспакойных курак у нізенькім падпечку, куды мог уплішчыцца толькі Рыгорка. Часам ён браў грэх на душу: скрадваў яйка-другое, каб абмяняць у паўпустой вясковай крамцы на якую жменьку разьлезлых цукерак-падушчак.

Кожны вечар, перш чым залезці на яшчэ цёплую ад раніцы адвечную сялянскую спагадніцу печ, баба Феня, уклечыўшы перад абразамі, доўга нешта шаптала, кланяючыся і ўрачыста накладаючы на сябе крыж. “...Хлеб наш насущный даждь нам днесь; и остави нам долги наши, яко же и мы оставляем должникам нашим...” Як ні прыслухоўваўся Рыгор да ейных

шэптаў, толькі і змог зразумець: здаецца, што прасіла яна таямнічага Некага, каб ён даў нам усім хлеба і дараваў нашыя даўгі. І ніяк няўцям яму было, хто нарэшце замест абрыдлых гароховых лапуноў павінен даць ім таго хлеба, і каму гаротніца баба Феня гэтак запазычылася...

* * *

Рыгор і не агледзеўся, як стаў вучнем адразу другога класа матчынай шkolкі. Апытваўся сярод вучняў ён даўно, даўно навучыўся чытаць, пісаць і лічыць, але не дабіраў гадоў, каб маці афіцыйна замальдавала яго ў першым класе. Ды неяк напрыканцы вясны прыехаў у школу чарговы “правяральшчык” з раёну, пагартан сшыткі ў тым ліку і першачкоў і выявіў, што адзін сшытак лішні, і хоць даволі акуратны і спраўны, але не падпісаны. Гэта быў Рыгоркаў сшытак, які маці не пасыпела выхапіць са стосіку. Ледзь не са слязьмі яна апраўдвалася, тлумачыла, што брала сына на ўрокі, каб ня гойсаў па вёсцы самапасам, што ён ледзь не падарваўся на міне. “Правяральшчык” зрабіў на дзіва нечаканую выснову: “Пераводзь, Кацярына Яўхімаўна, свайго “мінёра” ў другі клас і ўключай яго ў сьпіскі.”

На той час Акунёўская пачатковая школа налічвала каля двух дзясяткаў вучняў, і ўсе чатыры класы ўмяшчаліся ў адным пакоі. Так што можна было, хочаш-ня хочаш, злавіць вухам нешта цікавае, пра што гутарыла настаўніца са старэйшымі.

І аднойчы Рыгор злавіў...

Ішла гутарка па толькі што прачытанай казцы “Асілак і Зьмей”.

– Ну, як, дзеці, ці спадабалася вам казка?

– Ага!

– А цяпер скажыце, дзеці, як вы думаеце, каго трэба падразумяваць пад Зьмеем?

Вядома ж, пад Зьмеем трэба было “падразумяваць”, калі ня ўсіх фашыстаў, то хаця б праклятага Гітлера.

– Як ты думаеш, Міша Раманюк?

“Пераростак” Міша, намнога старэйшы і на галаву вышэйшы за сваіх аднакласнікаў, сядзеў за апошняй партай і, відаць, зусім іншае было ў яго на ўме. Ён стаяў і бездапаможна лыпаў вачанятамі, вінавата пазіраючы на настаўніцу і, канешне ж, чакаючы выратавальнай падказкі.

І Рыгор, які сядзеў за першай партай, ня вытрымаў. Нейкі чорцік падбухторыў яго: крыху прыкрыўшы ад маці краем далоні рот, пашаптаў разгубленаму Мішку: “Сталіна...”

Мішка не прыслухаў. І тады Рыгора панясло на ліхое. Зірнуўшы краем вока на маці і ўбачыўшы яе гняўлівы позірк, ён усё адно гукнуў Мішку, на гэты раз амаль напauголасу: “Сталіна...”

Радасны Мішка тут жа абвясціў на ўвесь клас:

– Пад гэтым самым, як яго, Зьмеем трэба падразумяваць Сталіна...

На гэтым урок закончыўся. Маці дрыготкімі рукамі, похапкам сабрала са стала, закрыла ў шафу свае паперы і пазваніла ў званочак:

– На перапынак, дзеці. Аўласёнак, ідзі за мною.

Па тым, як маці, бадай упершыню за ўсё ягонае кароткае жыццё, назвала яго па прозьвішчы, Рыгор зразумеў: не разьмінуцца ў чарговы раз шматпакутнай попе з лазовым дубцом...

І ён не памыліўся. Са словамі “я табе пакажу Сталіна”, яшчэ не давёўшы

яго да бабафенінай хаты, маці гнуткай лазінкай так адходила Рыгора, што яшчэ вельмі доўга ён саромеўся перад хлопцамі зьняць штанцы, каб гальцом акунуцца ў бомбавай варонцы, якая служыла ім купальняй.

Толькі праз гады Рыгор зразумеў тое матчына ўтрапенье: у чацьвёртым класе разам з Мішкам Раманюком вучылася дачка мясцовага ўчастковага, якога ня так даўно прызначылі з раёну, але ён пасьпеў ужо “здаць” энкэ-вэдзістам бязьдзетную кабету Пёклу, якая, нажлукціўшыся барматухі, ішла па вуліцы і сьпявала на ўсе Акуні: “Спасіба Сталіну-грузіну, што абуў нас у рызину!..” Яе “абулi” ў лагерныя бахілы на цэлых пятнаццаць гадкоў...

А Рыгор усё жыццё помніў, часам нават ганарыўся, што і ён нібыта быў ахвярай культу асобы Сталіна.

І яшчэ ён помніў, як плакалі вяскоўцы, калі з адзінага на ўсю вёску радыё даведаліся, што памёр правадыр. Плакала і Рыгорава маці...

* * *

Апроч усялякіх іншых неўладкаванасцяў жыцця, былі ў Рыгоркі дзьве амаль нязводныя бяды – цыпкі і клапы.

Цыпкі – бяда сезонная. Пачынаючы з вясны, калі ажывала вясёлае сонейка і сплываў гульлівымі ручайкамі шэры зьляжалы сьнег, аж да самай глыбокай восені, лепей сказаць, да першых сур’ёзных замаразкаў акунёўская дзятва басаножыла. Калі некаму і шанцавала ўзьбіцца на якія сандалі, то абуваць іх дазвалялі бацькі толькі на сьвяты. І, ведама ж, не было той сажалкі-выгаркі ці нават дажджавой лужыны, куды б не ступала іхняя босая нага. Вада, вецер і сонца разам не заўсёды робяць добрую справу. Да пачатку лета на нагах у хлапцоў зьяўляліся нарэшце іхнія адвечныя ворагі – цыпкі. Што гэта такое? Лепей яно, канешне, ня ведаць ці, як кажуць, хай Бог абносіць... Ступні ног зьверху спачатку шорхлі, а потым растрэскаліся на глыбакаватыя барозны, якія потым нават крывавілі, і да якіх немажліва было дакрануцца пальцам, а ня тое што памыць вечарам перад сном, як таго патрабавалі мацяркі. А мыць усё ж трэба было, і тады малыя пакутнікі енчылі на ўсе Акуні, бо цыпкі пяклі і смылелі так, што не дакажуць ні матчыны дзягі, ні Кацярынін лазовы дубец...

Другая бяда – клапы.

Здавалася б, колькі таго клапа – маленькі, крыху большы за льняное семка, сплюшчаны і ня вельмі, каб вёрткі, – але клопату з ім было не абабрацца. Незьлічонае клаповае войска даўно і надзейна акупіравала лядашчую хатку бабы Фені і спраўна смактала кроў з ейных насельнікаў. Асабліва даставалася Рыгорку. Можна таму, што лягчэй было працінаць маладзенькую, далікатную скуру, ці можна ягоны бестурботны, ціхамірны сон дазваляў беспакарана поўзаць па ім усю ноч, ці ўвогуле ён быў смачнейшы для гэтых каратканогіх прагавітых вампіраў. Так ці інакш, кожная раніца пачыналася з таго, што Рыгорка доўга і ўпарта чухаў сваё цела, яно зудзела і сьвярбела так, нібы ён начаваў не на саламяным сельніку, а ў крапіве. Цела пакрывалася чырвонымі бобачкамі, і сьвярбелі яны цэлы дзень. Што толькі ні рабілі з клапамаі баба Феня і маці – плюскалі іх і труцілі нейкім сьмярдзючым парашком, нават залівалі ў шчыліны ня танную па тым часе газу – нічога не дапамагала. Клапы былі неўміручыя. Справа дайшла да таго, што аднойчы ўначы, відаць, самы дапытлівы клоп залез Рыгорку ў вуха. Апроч дурнога страху, якога набраўся Рыгор, у

галаве адбывалася нешта неймавернае: уражаньне было такое, што па ёй хтосьці грукае драўлянай булавешкай, або ў яе ўнутры, нібы па жвіры стаптанымі кірзачамі, шморгаў-шархацеў кульгавы дзед Лявон. Па ўсім, клоп заблудзіўся і не знаходзіў выйсьця з вуха. Толькі пасья таго, як у тое вуха маці заліла вады ці нечага іншага, клоп, відаць, нарэшце захлынуўся і Рыгорка вытрас яго на паверхню, добра паскакаўшы на адной назе, скасабочыўшы галаву. На бурклівы Кацярынін праклён – “каб вы паздыхалі, праклятыя” – баба Феня разважліва засьцерагла: “Не гняві Бога, Яўхімаўна, можа так ён замысьліў. Бывае і горай...”

Якая горкая, нават трагічная жыцьцёвая развага бедлага беларуса: “Не гнявіце Бога – бывае горай...” У свой час яе варта было б запісаць чорнымі літарамі на бэсэсэраўскім гербе замест вядомага грозна-патрабавальнага закліку “Палетарыі ўсіх краін, яднайцеся!”

А крывасмокаў-клапоў на нашай бяdotнай зямельцы, на вялікі жаль, ніколі не бракавала...

* * *

У трэцім класе Рыгорава душа ў каторы раз ледзь не зайшлася ад крыўды і несправядлівасці. Усіх ягоных аднакласьнікаў маці прыняла ў піянеры, а яго – не. Не дабраў гадоў. Рыгор ледзь ня лопнуў ад зайздрасьці, калі стары кульгавы дзед Лявон – у партызанку ён правіў байцам абуўку і ладзіў-падшываў конскую вупраж – пад дробны барабанны пошчак сяк-так павязаў на шыях ашчасьліўленых піянераў чырвоныя галыштукі, пры гэтым – а яшчэ сябрук! – Лёнька Карпушка не прамінуў высалапіць Рыгору язык. І яшчэ доўга ў вушах няшчаснага Рыгора адзываўся той барабанны пошчак і звінела вывучаная на сьпеўках песня “Взьвейтесь кострами, синие ночи...”

І даліся Рыгору гэтыя піянеры!.. Самае несправядлівае было тое, што ён нароўні з імі рабіў усе піянерскія справы: зьбіраў металалом, драў і здаваў загатоўшчыкам лазовую кару, зьбіраў па вёсках попел, мацаваў на хатах ацалелых ветэранаў выразаныя з бляшанак чырвоныя зоркі і яшчэ многа чаго карыснага, а часам і некарыснага. А вось чырвонага галыштука ў яго не было. А ўсё ж куды ганаровей за іншых выглядала Хведарышына бадлівая і збрадлівая каза Майка праз тое, што ў яе на шыі таксама цяляпаўся нейкі чырвоны ашхамётак...

Пазбаўленая сапраўднага гаспадара калгасная зямля ўшчэнт зьнішчымнела: ледзьве што аддавала назад тое, што ў яе кідалі вясною. Гною яна амаль ня бачыла, бо не было таго гною і на калгаснай ферме, або, як яе яшчэ называлі, на “абагуленым двары”. Саломы не хапала ня тое што на падсыці, а нават на корм каровам: штогод пад канец зімы калашмацілі саламяныя стрэхі на хліпкіх калгасных пабудовах і пускалі тую счарнелую салому на корм жывёле – наразалі і запарвалі так званую “сечку”. Перажывалі сялянскія карміцелькі зіму далёка ня ўсе, аднак, дзякуючы тым стрэхам, многіх вясною ўдавалася паставіць на ногі, хоць часам і з дапамогай вяровак.

Зямельку таксама трэба было карміць. І тады змыслае раённае начальства кінула на чарговы ўдарны фронт школьнікаў: худа-бедна, а нешта ж людцы вараць у печах, значыць, на кожным падворку павінны быць попел. А гэта ж аднак ня проста попел, а добрае і, галоўнае, бясплатнае ўгнаеньне!..

Як раз тут і было як праявіць патрыятызм ақунёўскім піянерам. Пад канец

зімы, паставіўшы на самаробныя санкі хто што мог – нейкія скрынкі, вёдры альбо лапленыя-пералапленыя палатняныя мяхі – піянерыя распачала “бітву за будучы ўраджай”, рушыла ў паход па попел.

Попел сапраўды быў, і вяскоўцы аддавалі яго без шкодабы. Патрыятычны парыў быў такі моцны, дзеці так клянчылі, што часам жанкі разам з попелам выграбалі з печы яшчэ не зусім патухлыя вуглі. Попел звозілі пад старое калгаснае гумно, якое стаяла на невялікім пагорку, амаль побач з “абагуленым дваром” – фермай. Некалі гумно належала мясцоваму заможнаму гаспадару і перажыло ня толькі рэвалюцыю, але і не адну вайну. Праўда, у апошнія гады яно рэгулярна скідала на корм сваю саламяную страху, аднак пад восень гумно зноў накрывалі.

Ці то не дагледзеў той самы стары Лявон, які вартаваў ферму, а заадно прыглядаў за гумном, ці нехта з піянераў прывалок попел з яшчэ гарачым вугольлем, аднак неўзабаве тое гумно ўзялося такім полымем, што людзі спалатнелі ад страху: вецер дзьмуў у бок вёскі і так высака ўздываў вогненнае шматое саломы, што яно адно крыху не далятала да хат. Пажар амаль ніхто не тушыў, бо кожны пільнаваўся свайго падворку, баючыся самому застацца без жылга.

Дзіва, але на гэты раз не пасадзілі нікога. Ці не таму, што само раённае начальства перамудрыла з попелам і больш за іншых спрычынілася да гэтае бяды. Крыху “пацягалі” ў раён і настаўніцу. Але нічога – гэтым разам абышлося.

Затое захавалася пераемнасьць пакаленняў: да вайны камсамольцы спалілі царкву, а пасля вайны піянеры ў патрыятычным парыве спапялілі калгаснае гумно...

* * *

Увосень таго памятнага году, калі загадаў доўга жыць “бацька ўсіх народаў” Сталін, баба Феня прычакала нарэшце з войска сына Пятра. Упершыню ў жыцці Рыгор бачыў, як плачуць людзі ад радасці: баба Феня залілася слязьмі і павісла на шыі ў высокага стройнага вайскоўца...

Ня мог тады ведаць Рыгор, што гэты незнаёмы чалавек у шэра-карычневым шынялі і ў фуражцы з чырвоным аколышам, такі малады і па-мужчынску прыгожы, праз нейкі час завалодае сэрцам ягонай маці Кацярыны і разьдзеліць з ім ейную любасць і пяшчоту, якая дагэтуль належала яму аднаму...

Яшчэ да зімы працавіты Пятро пасьпеў праявіць сякі-такі гаспадарскі спрыт: падладзіў сьвежай сегалетняй саломай дзіравую страху, падрамантаваў нехлямяжы хляўчук, змацаваў дротам-катанкай пабітыя камяні і запусьціў у работу жорны. У хаце запахла хлебам.

Аднак усё гэта было Рыгорку ня ў радасьць. Штовечар, прыспаўшы яго ў маленькай баковачцы за печкаю, маці звычайна доўга шапталася з Пятром, час ад часу за перагародкаю чуўся іхні прыглушаны сьмех. Рыгор прыкідваўся, што спіць, а сам затоена лавіў кожны гук, і замірала ягоная душа, калі ён чуў незразумелае шамаценьне саламянага сельніка на матчыным ложку. Тады ён ціхенька, амаль нячутна падкрадваўся да занавешанага праёма ў перагародцы, высоўваў крыху галаву і, амаль да сьлёз прыдушаны нейкай незразумелай крыўдай, трывожна заміраў да таго часу, пакуль не пераставала шамацець салома.

На печы варочалася, шумна ўздыхала і кашляла баба Феня. А Рыгор, накрыўшыся з галавою коўдрай, яшчэ доўга ня спаў у сваім запечку, моўчкі глытаючы сьлёзы, падсвядома адчуваючы, што дзядзька Пятро ўкраў у яго самае дарагое...

Так доўжылася ўсю зіму. Вясною Пятро ўладкаваўся вучыцца на трактарыста, і хоць курсы былі не за бліскім сьветам, ён штодня пешкі мерыў кіламетры туды і назад.

Напрыканцы мая Кацярына выправіла Рыгора ў Малашанкі да ягонай цёткі Марусі, якая ня так даўно, у складчыну з суседкай, абзавялася каровай, дабавіўшы яе “сваім ходам” ажно з-пад самай Рыгі. Так што замест абрыдлага да ванітаў рыбінага тлушчу цётка ўзялася лячыць ад рахіту свайго “племяша” самым што ні на ёсьць сапраўдным малачком. Сваіх дзетак цётцы не пашчасыціла мець, і, відаць таму, сваю нерастрачаную мацярынскую пяшчоту яна шчодро аддавала Рыгору. Часта садзіла яго на калені, гладзіла шурпатай даланёй стрыжаную русявую галоўку і праз даўкі камяк у горле амаль паўшэптам прамаўляла: “Сіраціначка мая, горачка маё, белабрысік ты мой...”

На гэты раз цётка Маруся, прыгалубіўшы на каленях Рыгора і цмокнуўшы яго ў віхрастую макушку, паведаміла пра тое, чаго ён ня тое, каб баяўся, але і нянадта чакаў ці хацеў: “Заўтра, дзіцятка, мамка твая з Пятром пажэняцца. Ты, Рыгорка, не праціўся, мамка яшчэ маладая, а без гаспадара вунь як цяжка... Заўтра іх праз Малашанкі на марцыклеце павязуць у сельсавет, дык ты, дзіцятка, папільнуй, як хочаш...”

І Рыгор пільнаваў. Гадзін колькі ён, нібы ачмурэлы, соўтаўся ўздоўж дарогі, што пралягала праз вёску, скурчыўшыся сядзеў у прыдарожнай канаве, пакуль нарэшце не пачуў гулкае тарахненьне трафейнага нямецкага матацыкла, што належыў стрыечніку дзядзькі Пятра. Матацыкл быў з каляскай, у якой і сядзела маці. Рыгор кінуўся на дарогу, замахаву рукамі. Яму нясьцерпна хацелася, каб матацыкл спыніўся, каб з каляскі вылезла маці, пацалавала яго, усьцешыла. Ён ня бачыў у гэтым імгненьне на цэлым сьвеце нікога, апроч яе...

Матацыкл не спыніўся. Толькі і ўбачыў Рыгор, як выкручвалася ў калясцы маці, нешта яму гукала і махала рукой...

Яшчэ колькі метраў Рыгор з усіх сіл бег па дарозе ўсьлед за матацыклом, нібыта мог яго дагнаць, аж пакуль ня ўпаў ніцма ў шэры прыдарожны пясок.

Праз год маці нарадзіла Рыгорку адразу браціка і сястрычку – блізьнятаў Алесіка і Натку.

* * *

Акурат па заканчэньні Рыгорам Акунёўскай пачатковай школы Кацярына з Пятром перабраліся ў новую хату, хоць і не ахці якую, але больш прыстойную ў параўнаньні з хаткай бабы Фені, якую разабралі, перасыпалі і зрабілі з яе маленькую лазенку. Сям’я абнасілася і амаль што абжабрачылася, ды ўсё ж у новай хатцы зажылося весялей.

Пляц быў ня з лепшых: з аднаго боку шаша, з другога – палявая дарога на Міхалёва, цэнтр суседняга калгасу імя Карла Маркса. Так што пылу летам было шмат, затое месца было бойкае, часта на надворак заходзіў і прыпыняўся прахожы ці праезджы люд.

Аднойчы на начлег да іх напасіўся шафёр аднекуль з далёкіх расейскіх краёў. Ён прыпаркаваў каля плоту свой старэнькі, крыты брызентам грузавічок “ЗІС-5”, вылез з кабіны і старанна працёр анучкай намаляваную на вадзіцельскай дзверцы белую русалку з нібыта разьвеянымі сустрэчным ветрам валасамі – шафёрскім талісманам. Узяўшы папярэдне з гасыцінным гаспадаром хаты “па кроплі”, дзядзька Тарас – так назваўся шафёр – яшчэ да прыцемкаў дастаў з кабіны старэнькі, расьпісаны перламутрам тульскі гармонік. Ён па-заліхвацкі расьцягнуў мяхі і так хораша прайшоўся ўвільняючымі пальцамі па круглых гузіках, што вёска спачатку замёрла ад здзіўленьня і асалоды, а потым пацягнулася – і маладыя і старыя – на залівісты покліч гармоніка. Акунёўцы сто год ня чулі жывой музыкі, бо сваіх гарманістаў не было, а скрыпку дзеда Лявона ніхто ўсур’ёз не ўспрымаў, тым больш, што апроч “дранкі з чвырам” той нічога толкам сыграць ня мог.

Бадай упершыню ў жыцці зайграла і Рыгорава душа.

Далёка за поўнач заліваўся гармонік, і сыпяваў залётны гарманіст, і вытанцоўвала акунёўская моладзь. Рыгор ня зводзіў вачэй з музыкі і ягонага галасістага сябра гармоніка, дзівіўся вясёламу суладдзю гукаў і рухаў, разам з усімі радаваўся нечаканаму мімалётнаму шчасьцю. Былі танцы, і былі сыпелы, і быў такі рэдкі гульлівы настрой вяскоўцаў. Гэта быў маленькі цуд, які падараваў людзям зусім незнаёмы чалавек, з нямаведама якіх краёў, невядома якога роду-племіні. Вясёлы чараўнік нейкім дзіўным чынам крануў ахаладзелую Рыгору душу, адхукаў яе і нібыта абудзіў да жыцця...

Назаўтра раненькім-рана Рыгор паціху, без гаспадаровага дазволу, вынес гармонік з хаты і зачыніўся з ім у пуні з духмяным сегалетаціннам сенам. Ціхутка, каб, крыў Божа, не пачуў дзядзька Тарас, ён далікатна націскаў на тыя гузікі, падбіраючы толькі на адных “галасах” нейкую просьценькую знаёмую мелодыю. І калі гэта ўдалося, радасьці ягонай не хапала месца ў пуні. Час ад часу да яго нешта бурчэла-гукала маці, але адарваць Рыгора ад гармоніка было немагчыма.

За гэтым заняткам і застаў яго дзядзька Тарас. Ён узяў з рук Рыгора гармонік, прабегаў спрытнымі пальцамі ўніз і ўверх па пішчыках-гузіках і выдаў некалькі кароткіх разьлівістых перабораў. Потым сыціснуў мех, прытуліўся да гармоніка шчакою, нібы лашчыўся да яго. І, відаць, пранікся дзядзька Тарас незвычайным Рыгоровым інтэрасам да сваёй трохрадкі, не іначай адчуў у ім роднасную душу. Ён паглядзіў гармонік шурпатай шафёрскай даланёй, паставіў яго Рыгору на калені і ўздыхнуў:

– Играй, малёц. Буду возвращаться из рейса – заеду, заберу. А пока что – играй...

Дзядзька Тарас так і не заехаў да іх і не забраў гармонік. Праз які тыдзень да Акунёў даляцела чутка, што недзе пад Гарадком зьехаў пад адхон і перакуліўся грузавік “ЗІС-5”, які вёз з Беларусі ў Расію яблыкi. Шафёр загінуў. Таксама казалі, што на вадзіцельскай дзверцы той разьбітай машыны бачылі белую русалку з разьвеянымі сустрэчным ветрам валасамі...

Рыгор даволі хутка навучыўся іграць на асірацелым гармоніку, на слых падбіраў любую пачутую мелодыю і ў хуткім часе “наярываў” на акунёўскіх танцульках ня толькі традыцыйныя полькі, факстроты ды вальсы, але і выбітныя, на некалькі каленаў, “кадрылю” і “леньця”.

* * *

Дарога, па якой Рыгор тры гады тэпаў у Міхалёўскую сямігодку, была ня надта доўгая – усяго тры кіламетры з невялікім гакам – аднак слаба наезджаная і малалюдная. Вясною і ўвосень ажно да прымаразкаў вучні хадзілі басанож па хлюпаце, таму ногі ў іх заўсёды былі мала таго, што ў цыпках, дык да таго ж чырвоныя, як у гусакоў, і першыя два ўрокі сьвярбелі так, што ніякая навука ня лезла ў галаву. Зімою намятала шмат сьнегу, і Рыгор з вялікімі высылкамі патрапляў у Раманюковы глыбокія сьляды – Міхась па-ранейшаму апекаваўся намнога маладзейшым сябруком.

Былі на гэтай дарозе і свае маленькія радасьці. Найперш, гэта падбіты нямецкі танк, які не дапалі яшчэ парэзаць на металалом, і ў якім хлапчукі так любілі гуляць у вайну. Гэта невялікая рачулка, якую трэба было пераходзіць па хісткіх кладках і ў якой пры жаданьні можна было палавіць печуроў. Гэта ладны кавалак калгаснага палетку, багатага на хвошч, які вясною выкідваў зялёныя кулі-“гігялі”, а хлопцы, накраўшы дома солі, набівалі імі заўсёды галодныя жываты. Гэта рэдкія цягнікі на чыгунцы і чыгуначны мост, пад якім можна было, скукожыўшыся ад страху, паслухаць, як над табою грукаціць таварняк.

А пад самым Міхалёвам да дарогі падступала калгасная ферма – “абагулены двор”, – дзе атабарылася некалькі дзясяткаў худых заскарузлых кароў ды ў асобнай загарадзі амаль столькі ж такіх жа худых і заскарузлых цялят. Уся ферма была абнесена плотам у тры жэрдкі на невысокіх драўляных крывулінах-слупах. Гора-плот з двух бакоў туліўся да невысокай брамы, якая служыла адначасна і варотамі, і нагляднай агітацыяй, і, магчыма па мудрай задумцы калгаснага начальства, нават “трыумфальнай аркай”. Апроч абазначаных зьлева і справа па вертыкалі паведамленьняў, што гэта калгас імя Карла Маркса і ферма “Міхалёва”, зьверху на выцьвілым, некалі чырвоным палотнішчы цьмяна праступаў заклік “Вперёд к победе коммунизма!”

Рыгор ня ведаў яшчэ толкам, што гэта за такі камунізм, да якога трэба ісьці не дарогаю, хай сабе і ненаезджанай, а па калена ў гнаі і жыжы “абагуленым дваром”, але пэўнай павагай да гэтай адмысловай брамы ўсё ж пранікся.

І невядома, што тады стрэліла ў Рыгору галаву ці які патрыятычны парыў натхніў яго і падштурхнуў да дзеяньня. Каля брамы стаяла вядро з разьведзенай вапнай і наматым на палку пяньковым квачом. Рыгор яшчэ патыцкаў квачом у вапну і вывеў на выцьвілым транспаранце з аптымістычным заклікам уяго чатыры літары – С С С Р.

Як на бяду, у той жа дзень у калгас прыехаў інструктар райкаму партыі і адным з першых выявіў “палітычную дыверсію”. Як так, выходзіць, што СССР – гэта ўсё тое, што за плотам: нападразбураны глінабітны кароўнік, хударэбрыя рагулі з цялятамі ды па калена гною?!. Да такога мог дадумацца толькі махровы вораг савецкай улады!!!

У пошуках “дыверсанта” інструктар завітаў і ў школу. Пасьля нядоўгага дазнаньня выявілася, што Рыгора за яго подлым варожым заняткам бачыў Воўка Ільяшонак. Ён амаль ні з кім ня быў у сяброўстве, бо меў бацьку – былога нямецкага паслугача-стараству, які нейкім чынам адкупіўся ад турмы. Можа і не бяз помсьлівай радасьці Воўка “прадаў” Рыгора.

Пакараньне было суровае: у піянерах Рыгора пакінулі, але выключылі

са школы, з шостага класу, “распяўшы” яго перад гэтым на агульным школьным сходзе, аднагалосна асудзіўшы ягоную, хоць і несвядомую, але ўсё ж шкодніцкую дзейнасць.

Дома па ім плакаў лазовы дубец.

Тыдні праз два, атрымаўшы добрага прачуханца ад партыйнага і непартыйнага начальства, Кацярыне ўдалося аднавіць сына ў школе.

Калі значна пазней разваліўся СССР, Рыгор Аўласёнак дзівіўся, як далёка яшчэ тады глянула наперад ягоная наіўная дзіцячая душа...

* * *

Напрыканцы Рыгоравай вучобы, ужо ў дзясятым класе, у Кузьмінкаўскую СШ прыслалі новага дырэктара. Можна таму, што паходжаннем ён быў з Расіі, з памежнай Пскоўшчыны, а можна па якой іншай, больш важкай прычыне, аб якой Рыгор даведаўся значна пазней, але Мікалай Сідаравіч Рошчын – крыху падсьлепаваты чалавек, ён жа выкладчык гісторыі – пайшоў у рашучы наступ на ўсё беларускамоўнае. Заўсёды пахмуры і нечым незадаволены, ён быў даволі грубым і нетактоўным ня толькі з вучнямі, але і прылюдна з настаўнікамі, і, вядома ж, здабыў і ў тых, і ў другіх адпаведную “павагу”. За вочы старшакласнікі называлі яго не іначай, як Сідарам.

За якія першыя два месяцы вучобы ў школе былі замененыя беларускамоўныя плакаты і лозунгі. Над дзвярмі пры ўваходзе на чырвоным палотнішчы закрасавала неўміручае Пушкінскае “Души прекрасные порывы”. Чамусьці адразу ўяўлялася, што лозунг ня столькі абвяшчае аб цудоўных парываннях юных душ у Кузьмінкаўскай школе, колькі заклікае кагосьці душыць гэтыя наіўныя парываньні. На рускай мове стала выпускацца насыценная газета з адмысловай назвай “За учёбу!”, нібыта яна магла заклікаць да невуцтва.

Хоць невуцтва не-не, ды і прарывалася ня толькі ў вучняў, але і ў саміх сейбітаў разумнага, добрага і вечнага. Настаўніца матэматыкі, па вучнёўскай мянушцы “Піпетка” (бо была вельмі маленькага росту і, відаць, праз гэта надта гняўлівая), не аднойчы выправоджвала Рыгора з урока толькі за тое, што ён спрабаваў знайсці, а часам і знаходзіў іншы спосаб рашэння алгебраічнай задачы. Дырэктар “Сідар” на ўроках гісторыі ўпарта даводзіў і пры кожным зручным выпадку падкрэсьліваў, што аніякай Беларусі, як і беларускай мовы, да ўтварэння БССР не існавала ў прыродзе. Што гэта ўсё контррэвалюцыйныя выдумкі нейкіх там “белбурнацаў”, якія былі “мохровымі реакцыонерамі і закастэненымі ворагамі савецкай улады, но народ, благодаря бдительности партии, разобрался с ними ещё в тридцатые годы”...

Большасць прадметаў у школе сталі выкладацца на рускай мове, хоць усе падручнікі былі яшчэ на беларускай.

Крыху раней, у поўнай адпаведнасці з “генеральнай лініяй партыі” закальваўся, заківаўся, завагаўся – ці як тут сказаць іначай – і ўвесь савецкі народ. Спачатку ўсёй грамадой, нават школьнай, наваліліся на кукурузу. Сотка кукурузы на прышкольным гародчыку вырастала, як лес, а на вялізных калгасных палетках яна чэзла, не паспеўшы толкам вытыркнута з зямлі. Вядома ж, такая дыспрапорцыя надта раздражняла высокае партыйнае начальства. Прыкласці маладыя рукі да выканання “харчовай

праграмы” заклінаў-загадаў і дырэктар школы. Кожны старшакласнік, пачынаючы з восьмага класу, павінен быў прынесці ў школу курку, ці пеўніка, альбо нават труса. Выгадаваная школьнікамі жыўнасыць павінна была істотна палепшыць нішчымнае існаваньне савецкіх грамадзянаў.

Кацярына з непатрыятычным выслоўем “трасца ім у бок, а ня курачку” запрэзентавала ўсё ж Радзіме сегалетку-пеўніка, які неўзабаве і так павінен быў трапіць у суп пад калатоўку. Зьвязаўшы таму лапкі і крылы, каб ня выпыхнуў чаго добрага па дарозе ў школу, маці блаславіла Рыгора на выкананьне “харчовай праграмы”.

На першы ўрок, а гэта акурат быў урок “сідаравай” гісторыі, Рыгор крыху прыпазьніўся і са страху прыпёрся прама ў клас, не пасьпеўшы здаць пеўніка загадчыку гаспадаркі... Якім чынам змэнчаная за дарогу несьведомая птушка вылузнула з торбы і вырвалася на волю – тое засталася загадкай.

Пеўня лавілі ўсім класам, падняўшы як не па ўсёй школе несусьветны вэрхал, пазьбягаліся на помач нават вучні сумежнага класу. Урэшце сам Рыгор і спаймаў яго пад настаўніцкім сталом, добра прыціснуўшы да дырэктаравага седала. Праўда, на сядзеньні таго крэсла краем вока Рыгор згледзеў падазроную, зусім нечаканую кучачку – прадукт жыццядзейнасьці ашалелага ад страху пеўніка. Не пасьпеў ён вярнуць нягодніка ў торбу і выканаць традыцыйную каманду “вон из класса!”, як разьнерваваны ўшчэнт дырэктар рыўком выхапіў з-пад стала крэсла і... сеў акурат на тую сьмярдзуючую кропачку...

З класу беднага Рыгора разам з пакутнікам-пеўнікам дырэктар выводзіў за вуха. А дзесяцікласнікі пырскалі-душыліся сьмехам, убачыўшы на дырэктарскіх штанах ладную сьвежую пляміну – ні то пеўнікаву, ні то іхнюю сумесную, хоць і ненаўмысную, помсту...

За доўгае жыццё ня раз сквырчэла Рыгорава душа, калі нахрапістыя, вучоныя (і ня вельмі) асобыны пнуліся перайначыць беларускую гісторыю, падагнаць яе пад густ розных інтэгратораў-русіфікатараў, зьневажаючы пры гэтым і саміх беларусаў, і іхнюю шматпакутную мову. І так карцела парою пасадзіць іх на адпаведнае “ганаровае” крэсла са сьмярдзучай пёўневай кропачкай.

* * *

Хутчэй за ўсё, гэтая нялюдская традыцыя – кулачныя баі вёска на вёску, сыценка на сыценку – сыходзіла ад памежнай Пскоўшчыны. Нельга сказаць, каб яна была такая ж страхалюдная і жорсткая, як там, аднак не-не, дый мерыліся кулакамі адзін канец вёскі з другім. Як правіла, абыходзілася без ахвяраў, але часам ішлі ў ход калы, і тады трашчалі, а то і ламаліся нечыя рэбры. Горай было на Сёмуху, калі ў памінальныя дні на вялікія могількі зьбіраліся мужыкі з розных, часам далёкіх адна ад другой, вёсак і добра там набіраліся, бо райпо на гэтыя “фэсты” ці, як іх называлі, “кірмашы” спраўна прысылалі грузавікі са сыпартным. Тады здаралася нават панажоўшчына.

Баі “лакальнага значэньня” здараліся і ў Акунях. Амаль што ніводныя танцуюлькі не абыходзіліся без таго, каб не пабіліся малыцы-халасыцякі, найчасей за-за непадзеленых дзевак, а то і проста па п’яні. Завадатарам боек звычайна быў Іван па прозьвішчы Малу. Нядаўні марфлюец, ён надта гэтым ганарыўся і біўся так, нібыта яму было даручана адстойваць гонар усяго Ваенна-марскога флоту СССР. Пры тым, што часта быў біты сам.

Чужая традыцыя ці беспрасьветнасьць сялянскага існаваньня таму былі прычынаю, цяжка сказаць, але прарывалася ў вяскоўцаў злосьць, нібы тая бражка, бурліла ў душах крыўда, і тады сьвярбелі ў жанчын языкі, а мужыкі спатольвалі сваю няўцешнасьць чаркай і кулакамі.

Даваў волю кулакам нават старшыня акунёўскага калгасу Віхроў. Бывалі выпадкі, калі чарговага парушальніка “сацыялістычнай дысцыпліны” адзін на адзін старшыня выходзіў добрым тумаком пад дых, а то і па зубам. І гэта яму заўсёды сыходзіла з рук, бо дай “здачы” або пажалься вышэй, дык той жа старшыня абрэжа соткі па самыя вуглы ці ня дасьць накасіць сена на карову – і нікому нічога не дакажаш.

Адзін з такіх “выхаваўчых момантаў” надоўга ўпіўся балючай стрэмкаю ў Рыгору душу.

Адбываць абавязковую радюку – вясковую чаргу пасьвіць хатнюю жы-вёлу – Рыгор не любіў. Каб неяк веселей было бавіць нудны час, ён браў з сабою кніжку і, здаралася, так зачытваўся, што не заўважаў, як каровы ці козы залазілі “ў збрады”. На гэты раз напарніцай у Рыгора была цяжарная, ужо з ладным живоцікам, суседская маладуха Матруна, па-вясковаму Моця – жонка іхняга суседа Шуркі Лабесава. Пасьвілі недалёка ад пашы на даўно вытапаным і выскубленым рагулькамі ўзгор’і побач з некранутай яшчэ касою, багатай на травастой калгаснай лугавінай. Недзе перад абедам Рыгор зачытаўся, а змэнчаная Моця задрамала на прыдарожным адхоне, уткнуўшы галаву ў духмяную медуніцу. І канешне ж, каровам собіла ўбіцца ў тыя самыя “збрады” – на такую вабную калгасную сенажаць...

Ад кнігі Рыгора адарваў голасны плач-лямант Моці і вычварныя мацокі старшыні Віхрова. Ён валтузіў Моцю за валасы, пштурхаў каленам ніжэй сьпіны і прыгаворваў з лютай злосьцю: “Я табе пакажу, як спаць, зьмяя белазубая! Што, бельмы павылазілі, ня бачыш, дзе каровы? Засуджу за патраву, к чортавай матары, працадні пазразаю!..”

Задыханы Рыгор, дабегшы, схпіў старшыню за рукаў і з крыкам “дзя-дзечка, ня біцесья!” пацягнуў яго прэч ад Моці. І быў адкінуты магутным ударам старшынёвага бота...

Ні Рыгор, ні Моця не заўважылі перад гэтым, калі падкаціў да іх на матацыкле Віхроў – як з неба зваліўся, каб адпаведным чынам выхаваць у іх любоў да калектыўнай уласнасьці.

Суда не было. І працадні з Матруны Лабясоўкі старшыня ня зрэзаў. Відаць, яго задаволіў той самасуд.

Дома Моця, вядома, пажалілася мужу. Той выплюхнуў завочна на старшынёўскую галаву добры цэбар мацюкоў і праклёнаў, ускідваў угору пудовыя кулакі і пагражаў: “Заб’ю сабаку!”

Не забіў. А ягоная Моця дачасна разрадзілася мёртвым дзіцём.

* * *

У першы год пасля заканчэньня дзесяцігодкі Рыгору паступіць у інстытут не ўдалося.

За чатыры экзамены ён набраў шаснаццаць балаў. Але на заключнай гутарцы дэкан філфака паведаміў беднаму Рыгору, што да “прахаднога” яму не хапае аднаго бала, таму трэба ехаць дахаты і з годзік “паесыці мамчынай кашы”. Заадно прыбавіць які гадочак да свайго ўзросту ды і ўвогуле крыху падрасыці.

На той час Рыгору яшчэ ня споўнілася і шаснаццаці год.

Юр'ева дня, як за стогадовай даўнасьці паншчынай, у калгасе не было, і Рыгору яўна сьвяціла “шчасьце” стаць пажыцьцёва калгасьнікам.

Выручыў выпадак.

Аднаго дня ля іхняй хаты па нейкай прычыне неспадзявана спыніўся райкамаўскі “козьлік”. Начальства мусіла “пайсьці ў народ” – часова атабарылася на любімай Рыгоравай лавачцы амаль каля самага ганку. Сярод іх быў і раённы камсамольскі ваяжак Вілен Іваноў, якога Рыгор крыху ведаў па стасунках пад час вучобы ў школе, і якога хлопцы паміж сабою называлі Вількам (хоць і ведалі, што гэтае імя штучна ўтворана вернымі ленінцамі ў гонар свайго правадыра).

Убачыўшы на лавачцы пакінуты Рыгорам добра ўжо пацёрты тульскі гармонік – Тарасову памяць, – Вілька пацікавіўся:

– Чуў, няблага іграеш?

Рыгор сыціла прамаўчаў, ды тут за яго падала голас маці:

– Іграе, анягож. Даіграўся аболтус, не паступіў у інстытут. Аднаго балу яму, бачце, не хапіла. Мазгоў не хапіла. Цяпер адна дарога – самі ведаеце, куды... І каб жа хоць дурны быў...

Камсамольскі ваяжак задумаўся.

– Слыш, а ты камсамольскія песьні ўмееш? Ну, скажам, “Здрастуй, земля целинная”, або “Камсамольцы-дабравольцы”, ці яшчэ якія там?.. Рыгор моўчкі ўзяў гармонік і выдаў Вільку ўвесь музычна-патрыятычны рэпертуар, які ён назапасіў за школьныя гады. Ды так разышоўся, што нават нечакана для самога сябе прасыпяваў прыпеў з той моднай па тым часе “цаліннай” песьні:

Вьётся дорога длинная,
Здравствуй, земля целинная,
Здравствуй, простор широкий,
Весну и молодость встречай свою!

І, мабыць, каб канчаткова пераканаць Вільку ў сваіх музычных здольнасьцях, адсябечыў самім жа нядаўна прыдуманую прыпеўку:

Наш калгасны старшыня
Не шкадуе працадня,
Ды заместа рублікаў –
Дзіркі вам ад бублікаў...

Фінал Рыгоравай музычнай прэзентацыі камсамольскаму начальніку яўна не спадабаўся, бо не хваліў, а толькі буркнуў сабе пад нос: “Ну-ну...” Яшчэ больш не ўпадабала прыпеўку маці: узяла Рыгора за вуха і завяла ў хату. Разам з гармонікам.

Можа Вілька і дараваў бы Рыгору тую самадзейную выхільку, але бяды была ў тым, што прыпеўку чулі, хоць і стаялі крыху воддаль, астатнія пасажыры “козьліка”. А сярод іх, як пасьля выявілася, было больш высокае – партыйнае начальства...

Праз колькі дзён з калгаснай канторы Рыгору паведамілі, што яго выклікаюць у райкам камсамолу – ёсьць адпаведнае тэлефанаваньне з раёну.

На нейкім там бюро Рыгора па чарзе “чысьцілі” нейкія “члены”, аднадушна канстатууючы, што:

– камуністычная партыя робіць усё магчымае і немагчымае, каб яшчэ больш квітнела калгаснае жыццё (у тым, што яно квітнела, ніхто з іх, вядома, не сумняваўся);

– камсамол – верны памочнік партыі – павінен ісьці ў авангардзе барацьбы за новы росквіт дзяржавы і, адпаведна, вёскі (прыкладам таму – цаліна);

– камсамалец Рыгор Аўласёнак сваімі “злопыхацельскімі” прыпеўкамі “лье ваду на буржуазную мельніцу” і тым самым пасобнічае ворагам савецкай улады.

Так і ўяўлялася зьбянтэжанаму Рыгору, што нехта з гэтых самых “членаў” выгукне сумна вядомы ў ня надта далёкім мінулым патрыятычны заклік: “Сьмерць ворагу савецкай улады! Сьмерць Рыгору Аўласёнку!..” Аднак час быў, на шчасьце, ужо ня той. Рыгор абышоўся “строгай вымовай з занясеннем у асабовую справу” і быў пры гэтым вельмі ўдзячны “літасыіваму” камсамольска-партыйнаму начальству.

Ягоня далёкія папярэднікі, камсамольцы дваццатых, калі верыць Маякоўскаму, будавалі сьветлую будучыню “с Лениным в башке и с наганом в руке”. А ён, Рыгор Аўласёнак, узбадзёраны камсамольскімі чыноўнікамі, з не ахці якім энтузіязмам уключыўся ў барацьбу за далейшы росквіт акунёўскага калгасу з ужо новай назвай – імя немца Тэльмана. З рыдлёўкай або чатырохзубым сахаром у руцэ і строгай вымовай у асабовай справе...

* * *

На сумежжы дзесяцігоддзяў – пяцідзясятых і шасьцідзясятых – у Акуні нарэшце прыйшла цывілізацыя. Заместа “дзесяцілінейных” газынячак успыхнулі нязвыкла зырккія “лямпачкі Ільліча”. Сьледам радыёкропкі ўзбадзёрылі вяскоўцаў бравурнымі песнямі, маршамі ды бясконцымі аповедамі пра іхняе шчасьлівае жыццё. Шашу, якая пралягала праз Акуні, расшырылі і заасфальтавалі, нават абазначылі таблічкамі кіламетражы: у адзін бок да Ленінграда, у другі – да Адэсы. Неўзабаве па ёй пайшлі з Віцебску да райцэнтру рэйсавыя аўтобусікі “пазікі”. Калгас імя Тэльмана адбудаваў новую, больш прасторную кантору з асобнай невялічкай залай, якая служыла тымчасова “клубам”, і ў якой ажно два разы на тыдзень “крупілі” кіно, а ў суботу і нядзелю ладзіліся танцуюлькі. Новы, невядома які па ліку старшыня калгасу даў каманду арганізаваць мастацкую самадзейнасьць. Вядома ж, якая самадзейнасьць бяз песняў і танцаў пад гармонік? Хочаш ці не, а давялося-такі Рыгору стаць у гэтай справе завадатарам.

На голым энтузіязме далёка не паедзеш, і старшыня кожнаму “самадзейнаму артысту” дакляраваў па лішняй сотцы сенакосы. Справа заладзілася. На чарговую рэпетыцыю прычыкільгаў нават дзед Лявон са сваёй скрыпачкай, але быў аднадушна забракаваны “мастацкім саветам”. Зімою на раённым аглядзе мастацкай самадзейнасьці акунёўскія дзяўчаты-пявуньні адхапілі другое месца пасля райцэнтраўскіх. Дзяўчаты узнагародзілі кніжкамі, а Рыгора ўвогуле ашчасьлівілі: зьнялі строгую камсамольскую вымову і паабяцалі даць станоўчую характарыстыку для паступленьня ў інстытут.

Так яно і сталася. На гэты раз Рыгор пасягнуў нават на універсітэт з гучнай назвай – БДУ імя Леніна. Як ніколі да гэтага, ён адчуў сябе шчасьлівым.

Гэтым разам набраныя ім балы былі надзейна “прахадныя”, таму дадому Рыгор вяртаўся як на крылах, ня толькі абнадзеяны, але і ўпэўнены, што ён амаль ужо студэнт беларускага аддзяленьня філфаку ды яшчэ такой ганаровай навучальнай установы. Гэта ж табе ні які-небудзь там Віцебскі педінстытуцік...

Пахадзіўшы пару тыдняў па Акунях амаль героем, з задраным носам, паспеўшы яшчэ ўволю насенавацца ды насыціравацца калгаснай саломы, напрыканцы жніўня Рыгор атрымаў нарэшце выклік з універсітэту.

Спакаваўшы ў валізку сьакія-такія хлапечыя транты, трохі вясковага харчу ды пару кніжак, Кацярына прытуліла да сябе сына, цмокнула ў абедзьве шчакі і блаславіла на дарогу:

– Глядзі, сыноч, вучыся там. Можа з цябе і атрымаецца нешта путнае. Беражы сябе там, у горадзе, – сьвет, сам ведаеш, які...

Неспазнаньня Боскія шляхі. Непрадказальныя і нявызнаныя здаровым сэнсам геніяльныя чыноўніцкія ідэі... Нехта “мудры” ў міністэрстве адукацыі даўмеўся: усіх студэнтаў-першакурснікаў, якія ня маюць поўных двух год працоўнага стажу, залічыць на стацыянар, забясьпечыць інтэрнатам, але навучаць на вячэрнім аддзяленьні. Маўляў, хай яшчэ з годзік папрацуюць, набяруцца жыццёвага вопыту і фізічных сілаў, а то ці мала што дурное па маладосці палезе ў іхнія галовы...

Паўладкаваліся на працу “установачнікі” – такое найменьне атрымалі ахвяры эксыперыменту – дзе хто мог і як мог.

Рыгор трапіў на Менскі камвольны камбінат у будаўнічую брыгаду. І выпаў яму гонар будаваць цагляны, на два паверхі, “сабачнік” – жытло для злых і зубастых ахоўнікаў “сацыялістычнай маёмасьці” ад сквапных памкненьняў будаўнікоў сьветлай будучыні...

На той жа камбінат, толькі ў так званы “гаспадарчы цэх”, трапілі і некаторыя вясковыя дзяўчаткі-першакурсніцы. Па даўняй камбінатаўскай традыцыі ў гэты цэх на пэўны тэрмін начальства “ссылала” на перавыхаваньне працаўніц-няўдаліц, у якіх на прахадной пільныя вахцёркі намацвалі, часам у самых інтымных месечечках, шпулькі з ніткамі. Гэта была нібыта штрафная жаночая рота, толькі на ўзбраеньні ў іх былі мётлы, рыдлёўкі ды граблі. Пажадлівыя мужыкі з іх ня толькі абразьліва кпілі, але і часта распускалі рукі, прыгаворваючы пры гэтым: “Што, заляцела?..”

З чыноўніцкай ласкі туды “заляцелі” і студэнтчкі-першакурсніцы.

* * *

Будаўнічая брыгада, у якую так нечакана трапіў Рыгор, жыла па сваіх няпісаных законах і працавала з-пад палкі. Магчыма, гняло і тое, што будаваўся тут далёка не Шартрскі палац, а двухпавярховыя харомы для сабак. Тэхнікі, апроч зарослай тоўстым слоём раствору бетонамяшалкі, ніякай. Падсобныя рабочыя, а ім як раз і стаў Рыгор, штодня мелі справу з самымі дапатопнымі “механізмамі”: ломам, шуфлем ды рыдлёўкай. Трашчалі ў мужыкоў пупы ад акаронкаў з растворам ды ад насілак з цэглай. Па першым часе лопаліся і пяклі агнём крываваыя мазалі на нязвыклых да такой працы Рыгоровых далонях. Са сыпецадзеньня – гумовікі ды брызентавыя рукавіцы. Вечна не хапала то цэменту, то цэглы, то вапны, то пяску.

А ў Рыгора не хапала сілаў. Тое, што яму толькі-толькі “трукнула” сямнаццаць, мала каго хвалявала. Раздражняла брыгаднікаў іншае: як непаўна-

гадоваму, яму было афіцыйна дазволена працаваць на дзье гадзіны менш. Відаць, праз гэта яго абразліва называлі “малакасосам” і заўсёды амаль з коптурам навальвалі растворам акаронак, асабліва, калі трэба было несці яго на другі паверх. Пры гэтым мелі за звычай ставіць Рыгора ззаду, каб раствор плюхаўся яму на ногі, на і так задубелыя порткі, нават у гумовікі.

Стыпендыі Рыгору, як і іншым “установачнікам”, не плацілі: спажывай тое, што заробіш. Заробак жа быў настолькі мізэрны, што Рыгору яго хапала крыху больш, як на паўмесяца, а там – зубы на паліцу. Бывала і такое: пад час абеду, калі брыгаднікі ўміналі свае хатнія “тармазкі” (часам пад таннае “Фруктовае віно”), Рыгор паціху забіваўся пад тую самую ненавісную лесьвіцу і хлюпаў там носам, баючыся, каб, крыў Божа, ніхто ня бачыў ягоных сьлёз. Невядома, ад чаго больш – ад холаду, голаду ці ад крыўды і злосьці – яго падоўгу калацілі дрыжыкі. Сьвінцовым цяжарам навальвалася стома, і тады дрымотна зьліпаліся вочы. І мроілася Рыгору акунёўская новая хата, гарачы прыпек са стосікам круглых пухлых аладак і тужліва-пяшчотныя вочы мамы Кацярыны.

А яшчэ самі сабой складваліся вершаваныя радкі.

Я зьнямог. Я прамёрз да касцей.
Я ўпаду ад зьнямогі хутка.
Пасыцлі мне, мама, пасыцель,
Цёплай коўдрай мяне ухутай.

Буду суткі я спаць навывёт –
Хоць над вухам страляйце з пушкі...
Будзе цёпла мурлыкаць кот
Ля пуховай маёй падушкі...

Сіл для ўзьлёту я мала прыпас,
Мушу, мама, прызнацца шчыра:
Маю крылы слабыя – ня час
Выпраўляцца было мне ў вырай.

Паляцеў бы я ў сонечны край!
Толькі дзе ён – адвечная тайна...
Дзе той край, той завоблачны рай?..
Вельмі проста ўсё тут і звычайна:

Вецер. Сьнег. Не мурлыкае кот.
Шчок ласкава ня лашчыць падушка...
Чуеш, мама? Не ўдаўся палёт –
Б’еца ў шыбу скалелая птушка.

Нейкае адхланьне Рыгор меў, калі паводле ранішняй разнарадкі трапляў падсобным да тынкоўшчыц – Ірыны альбо Тамары (па-брыгаднаму – Ірка ды Томка). Яны спачувалі студэнту, павучалі, каб ня надта надрываўся, а то “ў войска ня возьмуць”, каб ня вельмі браў да галавы брыгадзіравы прыдзіркі і нават, каб трохі агрызаўся, бо іначай кожны будзе верхам езьдзіць. Старэйшая – крыху за трыццаць – Ірка была замужам, і мо таму, ці па якой іншай прычыне, да яе ніхто з мужыкоў не чапляўся. Томка мела каля дваццаці пяці – даволі зграбная і вабная, асабліва калі скідала з сябе мешкаваты, ушчэнт заляпаны растворам камбінезон. Тады дзе браўся стройны і спакусьлівы дзявочы стан. Часам яна падманвалася з Рыгорам цёплай, лагоднай усьмешкай, і ў таго моцна і хутка пачынала лапатаць сэрца і ружавелі раптам шчокі. Дзяўчыне гэтая ягоная цнатлі-

васыць была відочна даспадобы, і ён усё часцей лавіў амаль шчаслівыя імгненні – прыязныя Томкіны ўсьмешкі, усё больш пранікаўся да яе ўдзячнасцю, павагай і нейкім іншым, незразумелым, але такім прыемным пачуццём. Вечарамі, на лекцыях, ён часам лавіў сябе на тым, што ўсьмешлівая Томка неяк незаўважна ўзьнікала ў ягонай паўдрымотнай сьвядомасці, і тады голас выкладчыка гучаў недзе далёка-далёка, як бы нават ня ў гэтай аўдыторыі, а ў нейкім іншым сьвеце. Рыгор разумеў, што ўсё гэта сьмешна, што Томка намнога старэйшая за яго і што яна проста забаўляецца. Аднак логіка некуды адступала, і не спатольвалася душа. У агульным спытку замест канспекту лекцыі зноў пачалі зьяўляцца найўныя вершаваныя радкі.

Мне – сямнаццаць, табе – дваццаць пяць.
Не сумежацца нашыя сьцежкі...
Я душу табе мог бы аддаць
За спагаду тваю і за ўсьмешку.

Гэткім станам і смольлю кос
Самы раз упрыгожваць эстраду...
Пэўна лёс цябе жартам занёс
У няскладную гэту брыгаду.

У сабачым халодным муры
Хоць бы й так – незнарок, для забавы –
Сум вачэй сваіх мне падары,
Падары мне свой позірк ласкавы...

Ня ведаў тады яшчэ найўны Рыгор, да якога мярзоўцы можа дакаціцца чалавек, надзелены хоць нейкаю ўладаю над іншымі людзьмі, і як нізка можа пасьці ягоная ахвяра...

Напрыканцы апошняга пераднавагодняга месяцу брыгадзёр Шэмель – былы вайсковы старшыня, сьпісаны ў запас па ўзросьце, – сабраў у бытоўцы брыгаду, каб “падбіць бабкі” за месяц і за год, а заадно прыкінуць, як выгядней закрыць нарады, каб выгадаць у зарплате. Апошняе пытаньне было асабліва балючае, бо заробкі хвалявалі ўсіх, а калі падысьці да справы з розумам, і калі паспрыяе брыгадзёр, можна было спадзявацца і на гадавую прэмію. Перачакаўшы гармідар, Шэмель нарэшце ляпнуў даланей па доўгай скрыні, якая служыла ў бытоўцы то сталом, то лежаком, і як абрэзаў:

– Ну, вось што. Годзе! Так скажу: калі на гэты раз Томка сходзіць са мной у бытоўку, – нарады закрыю па-людску. А не...

Што азначала гэтае “а не...”, усім было зразумела. Як зразумела было і тое, што трэба было неяк уламаць незгаворлівую Томку. Падумаеш, корчыць з сябе невядома што. З Іркаю, з той куды было прасьцей...

Рыгор напачатку нават і не сумняваўся, што гэта звыклы хамскі Шэмеlew жарт. Аднак...

Аднак па абедзе наступнага дня ён выпадкова ўбачыў, як з бытоўкі крадком юркнула ў бок прахадной расчырванелая і нязвыкла раскудлачаная Томка. Крыху счакаўшы, сьледам ганарова заскрыгатаў дзвярмі і навешаў на бытоўку замок брыгадзёр. Па ягонай задаволенай мордзе і пераможным выглядзе, па юрлівай ухмылцы Рыгор зразумеў, што ў гэтым сьвеце нічога сьвятога няма, і што ў ім пануюць нахабства, хлусьня і здрада. Было адчуваньне, што нешта выкралі з ягонай душы ці можа нават грэбліва цвыркнулі туды сьлінай. І ня цяміў ён, плакаць

яму ад гэтай нечаканай страты ці сьмяяцца над самім сабою, над сваёй наіўнай цнотай...

Напрыканцы мая наступнага году, перад пачаткам летняй сесіі закончыліся нарэшце Рыгравы будаўнічыя пакуты. “Установачнікаў” вярталі на стацыянар. А Рыгораў агульны сшытак папоўніўся разьвіталымі радкамі:

Бывай, сабачае жытло!
Ні шкадаваньня, ні спагады...
Дык выбірай –
жыцьцё ці тло:
Ці стань, як птушка, на крыло,
Ці век жыві паўзучым гадам...

* * *

Рыгору Аўласёнку не шанцавала на настаўнікаў гісторыі. Справядлівей было б сказаць, што з імі ён часам трапляў у нейкія непрыемныя гісторыі. Дырэктар Кузьмінкаўскай дзесяцігодкі Рошчын на сваіх уроках увогуле адмаўляў беларусам у праве “народам звацца”, што крыўдзіла Рыгора і памкнула яго аднойчы на хуліганскі ўчынак. З “ласкі” гісторыка-экзаменатара Аўласёнак незаслужана не дабраў аднаго балу пры першым паступленьні ў ВНУ. І вось нарэшце тут, ва універсітэце, лёс сутыкнуў яго з карыфеем беларускай гістарычнай навукі, выкладчыкам гісторыі БССР Лаўрэнціем Абэцэдарскім. Ён быў аўтарам адпаведнага падручніка і настойліва патрабаваў, каб студэнты бездакорна ведалі ня столькі гісторыю БССР, колькі гісторыю “заходніх зямель Русі”.

Гэта быў час так званай “хрушчоўскай адлігі”. Да студэнтаў, найчасцей усё ж праз выпадковыя, нелегальныя каналы, прабівалася нарэшце праўда пра беларускую дзяржаўнасьць і яе вытокі, пра Полацкае княства і Вялікае княства Літоўскае, пра паўстаньні пад кіраўніцтвам Касцюшкі і Каліноўскага, пра бітву пад Воршай і пра Слуцкі збройны чын... У маладых людзей прачыналася цікавасьць да сапраўднай, не скавэрканай абэцэдарскімі нацыянальнай гісторыі, прабівалася жаданьне адчуць сябе беларусамі, гаспадарамі на сваёй зямлі, дастойнымі славы сваіх продкаў.

Студэнты пасьпелі ўдыхнуць глыток сьвежага паветра ў атрутнай атмасфэры татальнай ідэалагічнай дэзынфекцыі. Адліга, як гэта і заведзена ў прыродзе, хутка зьмянілася ўсеагульным пахаладаньнем, калі не сказаць абледзяненьнем... Адпаведныя органы, якія пільна сачылі за “ідэалагічным здароўем” савецкіх людзей, імпэтна паціралі рукі, апэратыўна вышуквалі “іншадумцаў” і арганізоўвалі грамадскія судовыя працэсы, у тым ліку і ў ВНУ. Заражаных “бацыламі буржуазнага нацыяналізму” студэнтаў, якія “засьвяціліся” пад час “адлігі”, у лепшым выпадку адлучалі ад камсамолу ці раздавалі строгія камсамольскія вымовы з “занясеньнем”. У горшым – увогуле пазбаўлялі права на працяг вучобы.

Пад “раздачу” ці пад “гарачую руку” трапіў і Рыгор Аўласёнак.

Нахапаўшыся “крамольнай” гістарычнай інфармацыі, начытаўшыся Салжаніцынскага “Аднаго дня Івана Дзянісавіча”, Рыгор настолькі асьмялеў, што на заліку па гісторыі БССР заяршыўся перад самім прафесарам Абэцэдарскім:

– А скажыце, калі ласка, Лаўрэнцій Сымонавіч, чаму гэта ў сваім падручніку, калі Вы дасьледуеце нашу далёкую гісторыю, увесь час падкрэсьліваеце, што нашая Радзіма – гэта “заходнія землі Русі”? Як бы не існавала на

нашай зямлі магутных дзяржаўных утварэнняў, напрыклад, Полацкага княства, ня кажучы ўжо пра Вялікае княства Літоўскае?..

Рыгор здуру ляпнуў яшчэ нешта пра русіфікацыю ды паланізацыю, праз якія пачала выцясяняцца з ужытку беларуская мова і, увогуле, пачала размывацца беларуская нацыя. За гэтым бяздумным Рыгоравым учынкам падсвядома таілася наіўнае жаданьне паразважаць, схіліць прафесара на маленькую дыскусію і ў выніку засьведчыць, што ён, Аўласёнак, мае належны імпэт у вывучэнні Абэцэдараўскай навукі.

Ведама, маладое – дурное... Рыгор не разьлічыў. Так і не разгарнуўшыся, дыскусія закончылася тым, чым і павінна была закончыцца. Саноўны “мэтр” беларускай гістарычнай навукі сярдзіта натапырыў магутныя чорныя вусы, прыцэльна наставіў на Рыгора адно вока і стрэліў коратка і зьнішчальна: “Вон!..”

Залік па гісторыі БССР Рыгор здаў толькі з пятага заходу. Ён ня быў адзінокай ахвярай той зьявы, якую значна пазьней сталі называць “абэцэдараўшчынай”. “Правільную” гісторыю ўбівалі ў студэнцкія галовы ня толькі выкладчыкі, але і органы дзяржаўнай бясьпекі, якія былі даўно закліканыя партыяй “калёным жалезом выжигать любые проявления буржуазного национализма”.

Рыгора, як і некаторых іншых ягоных аднапакутнікаў па факультэту і інтэрнату, доўга цягалі ў адпаведную “кантору”, прыдзірліва распытвалі пра “нелегальныя” крыніцы інфармацыі, суро́ва папярэджвалі і ўрэшце прапаноўвалі патаемнае супрацоўніцтва “з органамі”. Як выявілася пазьней, той-сёй усё ж спакусіўся на дакляраваныя кадэбістамі выгоды і стаў так званым “стукачом”. Па заканчэнні ўніверсітэту яны, як правіла, заставаліся ў сталіцы і на спрадзіўленьне хутка і лёгка атрымлівалі даволі прэстыжныя пасады ў камсамольскіх і нават партыйных кіраўнічых структурах.

А тое сьмяхотнае, наіўнае Рыгорава “вольнадумства” адгукалася яму яшчэ шмат гадоў пасля, часам ня лепшым чынам уплываючы на ягоны лёс. І не аднойчы з лёгкай іроніяй успамінаў ён ходкую студэнцкую лічылачку: “Стукалачкі-стукачы, як ад вас мне ўцячы?..”

Працяг будзе.

Вальжына Морт

...такое белае тваё цела
што падае на мяне як сьнег
у нас кожную ноч – зіма...

Дэгустацыя галасоў

ПАМЯЦЬ НА ТВАРЫ

каб я пра яе ніколі не забывала
завязала мама
на маім целе
вузьялок твару

* * *

А. і З.

як за белым раялем
хлопцы сядзяць за сталом
на якім ляжыць сала
як акорды бяруць лускі
музычнымі пальцамі
і выпіваюць для храбрасьці
перад канцэртамі

Берлін

* * *

такое белае тваё цела
што падае на мяне як сьнег
у нас кожную ноч – зіма

ОПЕРА

опера –
гэта рыбны кірмаш
дзе рыба сьпявае срэбрам свайго цела
вось дырыжор замахваецца нажом
і быццам з невадаў са сьпевакоў
высыпаецца глыбакаводная рыба
і калі яна б'ецца аб дрэва стала
і ў гістэрычным пошуку мора
зьлізвае пот з рук свайго гандляра
і глытае кроў што струменіцца на падлогу
у спадзяваньні яе вярнуць у нутро –
срэбра лускі выплаўляецца ў кулю
і куля меціць у рыбіну скронь –
сьпявай!

яна ж ня ведала там пад вадой
што бярэ з кручка не нажыўку
а ноту
што вуда змайстраваная Страдывары
як зьмяя ёй укусіць сэрца
тры разы –
асана! асана! асана!
тры званкі –
для айца духа і сына

хто ты – дырыжор ці сьвятар?
палачка гэта ці крыж?
ш-ш-ш!

опера!
у вушах тваёй кармэн замест завушніц – бубны
сэрца яе як валторна харчуецца вуснамі
у венах ня кроў – а сьліна пацалункаў
а кроў яна носіць звонку сукенкаю
о кармэн! мы выносім з тэатру
кантрабанду што ты схавала ў нашых вушах

о хасэ! стройны быццам лязо нажа

ты паставіш апошнюю ноту
на нотным стане цыганскіх рэбраў

опера!
дэгустацыя галасоў на галодны страўнік!
вінаграднік
тваіх гардэробаў!
мне б бегчы праз яго басанож
насустрэч невядома чаму
з асой што заляцела мне ў вуха
як не расчухаць?

віялета! з твайго роту вырасла дрэва
а дзе ж яго птушка
каб сьпявала на верхавіне
што ж ты ёй абадрала пер'е
і запхнула сабе ў грудзі
зьлева

опера – ты параненая цемра
на целе залы – рана сцэны
твае гукі бягуць з іртоў
як пацукі з тонучых караблёў

але чырвоная заслона
як чырвонае мора перад маісеем
ізноў расступаецца
і мы рухаемся па дарозе
па нашых ракавінах вушных
да самай доўгай апошняй ноты –
да цішыні

УТОПІЯ

пасля заходу сонца
наш горад апусьцеў як вакзал
у раскладзе якога
акрамя сонца і месяцу
нічога й няма

акіян кідаецца на чаек
як сабака на ланцугу
і капліца адкашліваецца штогадзіну
але так і не наважыцца нічога прамовіць

і так да новага сьвітання
каханкі рамантуюць нашыя целы
сьліною змазваюць поры
рукамі ўдасканальваюць нашы твары
таму мы й не падобныя адно да аднаго –
мы ручной работы.

удзень хвалі акіяна закручваюцца як завіткі
блакітнавалосай Мальвіны
і мы расчосваем іх сваімі мяккімі цэламі

мы вітаем вас у калоніі сонца
чый жоўты сыцяг – шклянку ліманаду –
мы ўздываем за кожным сталом
акіян масажуе зямное ядро
і ноч перачэквае дзень у нашых чорных валасах

пад вечар нашая кроў ускіпае
і пераліваецца праз нос і рот
на белыя марскія камні
ператвараючы іх у чырвоныя яблыкі
і мы працягваем яблыкі нашым каханкам
і яны ломяць аб іх свае зубы.

таму мы ня ведаем ні добра ні зла
часам нашымі словамі можна рэзаць мяса
калі нам здраджваюць
мы заходзім глыбока ў ваду
і глядзім як нашае сэрца
ўзьбівае акіян у пену
і адкідвае высокія хвалі
ў якіх на беразе захлынаюцца дзеці

і ізноў месяц зьвісае белым коканам
каб на сьвітаньні чырвоны матыль раскрыў свае
крылы
і спусьціўся да вадапою

і нашы мужчыны спрабуюць яго аб'ездзіць
наскокваюць яму на сьпіну
як перасьпелыя сьлівы што падаюць з дрэваў
спрабуючы ўтаймаваць каня зямлі.
а потым вуснамі сухімі ад смагі
яны прыпадаюць да нашых ртоў

і выцягваюць з іх нашы сэрцы
быццам цяжкія ведры напоўненыя халоднай вадою
з калодзежаў

а потым з грукатам адпускаюць іх падаць уніз

і таму нам сэрца баліць.

калі б сэрца можна было вырваць як зуб
калі б памяць можна было забіць
нам пад сыцягам жоўтага ліманаду
было б вельмі шчасліва жыць.

а новы дзень ужо каля гарадскіх варот
быццам траянскі конь
у якім хаваецца цэлая армія сонца
і нашы мужчыны вядуць яго на галоўную плошчу
іх голыя целы як указальны палец бога
і наша каханьне ад іх страшнае і сьляпое
як аса што гойсае па пакоі

мы ямо малахітавы вінаград
і вафлі тонкія як павуцінне

а сонца маршыруе праз горад
у трохвугольніцы птушынай чарады на галаве

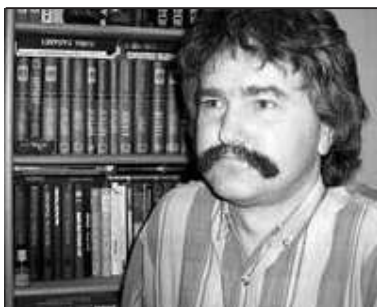
у пасьяабедзенных снах
да нас прыходзіць белая зебра
яна моліцца за нас
перабіраючы пацеркі чорнага вінаграду
яе белыя вейкі як ветразі надзьмутыя ветрам
як ветразі разьвешаныя на марскім даляглядзе
быцца пасьціраныя рыбіны прасьціны

калі сыямнее
мы прыкладаем марскія ракавіны да вушэй
і слухаем
затаіўшы дыханьне
як Мальвіна з астрыжанай нагала галавою
плача збіраючы ў цемры
пасмы сваіх знакамітых валасоў.

Берлін

Сяргей Астравец

...Чэшскі леў не такі грозны,
хутчэй зьвер з заапарку або цырку.
Здаецца, які рыкае, але падае лапу
і не чапае галаву дрэсіроўшчыка,
пакладзеную ў пашчу...

Чэшскае піва

Запіскі капітана Кавалёва

1.

Дахаты вярнуўся 5 лістапада, напярэдадні сьвята. Прыехаў апошнім. Пакінулі з інжынерна-аэрадромным батальёнам — пяць эшалонаў тэхнікі. Абсалютна новай. Аэрадром за 8 гадзінаў. Выраўняць, узараць, заліць бітумам і ўкатаць. Гатовая ўзьлётна.

Яго ўвялі першым, а выводзілі апошнім чамусьці. Хоць праз некалькі тыдняў стала ясна, што вайны ня будзе, што будаваць аэрадромы не давядзецца. У апошні момант прыкамандзіравалі, не хацелася заставацца вядома ж. Нашыя ўзьляцелі, астатнія, калона — каля ста машынаў пайшлі напачатку лістапада.

Тэхніка аэрадромная негабарытная, эшалоны не маглі прайсьці пад мастамі старымі мураванымі. Кружнымі шляхамі да нямецкай мяжы рухаліся. Прыбылі ў Цвайбург. Потым у 3 гадзіны ночы ў Фрайберг. Ехалі з на-

чальнікам службы падпалкоўнікам Пятровым у вагончыку драўляным на платформе. Ён званіў па дазвол, каб машынай яго ў Гросдорф падкінулі, а мяне дахаты. Даставілі ў гадзінаў 6 раніцы.

Увечары лазьня, чатыры-пяць афіцэраў, піва. Лазьня на аэрадроме — для лётчыкаў. 6-га пайшлі з жонкай купілі гарнітур цёмна-сіні, карычневы потым — у Берліне. Урачысты сход. Вячэра ў сталоўцы тэхнічнага складу. Вялікая зала асобаў на дзэвесьце. Усе ў прыўзнятым настроі. Бургамістры двух суседніх мястэчкаў з жонкамі. Афіцьянты. На сталах закускі, келіхі, накрухмаленыя сурвэткі. Усё па-сьвяточнаму. Файна было вярнуцца дахаты. Нямецкая мова нават здалася такой знаёмай, надзейнай.

2.

Калі ўехалі ў Чэхаславаччыну, на мяжы чэхаў не было зусім. Немцы не кантралявалі таксама, недзе там хадзілі толькі. Кіламетраў праз восем стромы зьезд — 17 градусаў. Перакуліўся танк. Таму адразу далі БТР, ехаў наперадзе, сьледам мы з Ладагіным. На малой хуткасыці.

Т-56 мог па асфальце пяцьдзясят кіламетраў рабіць. Звычайна рухаліся ўзбочынамі, таксама па палетках — чорт з імі, маўляў! Чэхі — рахунак потым за страты. У чэхаў 14 дывізіяў, мы ўвялі 30. Пакінулі 21 гарнізон пасьяля.

У Жыбуртове — штаб корпусу супрацьпаветранай абароны. Полк: чатыры эскадрыльлі. Тры на новых Міг-21, у траўні атрымалі з Саюзу. Яны — у ангарах. У чацьвёртай Міг-17 — пад небам. Штабны аддзел у горадзе на пляцы з крамамі, у старой камяніцы. Добры кабінет. Паліраваныя сталы, мягкая мэбля, дываны, сервант — кілішкі, бутэлькі. Атрымліваў афіцэр 2800 кронаў. Першае знаёмства. У кіназале — французскія фільмы каляровыя, сардэлькі, піва, кава. Салдату дзяжурнаму давалі грошы купіць піва дзесяць пляшак, потым яшчэ. Крама побач. Ад піва ня робяцца такімі агрэсіўнымі, як бывае ад гарэлкі.

Начальнік — Будзічэк, намесьнік — Кучэра. Спачатку недавер. Начальнік ламаў камедыю, што ня ведае мовы. Намесьнік не хаваў, але гаварыў: навошта прыйшлі? Потым лёд растаў, толькі не бяры хахла — маёра Бандарэнку, гаварылі. Ён ім не спадабаўся чамусьці. Падаравалі мне потым карціну і статуэтку ў скрынцы — з Плзены. Ня быў гатовы, з пустымі рукамі прыехаў. А заўтра апошні дзень. Нічога. А 8-й раніцы, толькі пагаліўся, выйшаў, — салдат-чэх на цывільнай машыне чакае. Жонка прыслала з самалётам бутэльку “Пятроўскай”, зафарбаванай — з дубовай бочкі, гарэлкі. Узяў з сабой.

Гарэлка — піва — кава. 13 нуль-нуль. Заседзеліся. Трэба ехаць — эшалон а 14-й. Сувязі няма. Нічога, — давязем да нямецкай мяжы, а там дабярэшся... Афіцэры чэшскія заўжды жылі ў бліжнім горадзе, мястэчку. У гарнізоне — толькі салдаты. Афіцэры 12 адсоткаў адлічвалі, каб пабудаваць кватэру ў іншым горадзе, дзе хацелі б жыць пасьяля службы.

Супраць нас былі збольшага палітработнікі і выхавацелі, на якіх набралі студэнтаў. 80 адсоткаў афіцэраў размаўлялі па-руску, у Саюзе вучыліся.

3.

У Брандаў — штаб дывізіі мотастралковай. 18 загінула салдат іхніх, але не ў баях, па-рознаму, хто як. Дыслацыравалася папросту на Вацлаўскім пляцы.

Ад музею ў шахматным парадку: танк — БТР — танк — БТР. Хадзілі патрулі адзяленьнямі. Аднойчы шугануў з гранатамёту ў акно. Штосьці здалося. Не-не, а мінулым разам — на аўтаматную чаргу ў адказ. Пра гэта памяталі, трымалі ў галаве, дый інструктавалі салдатаў кожнага разу. Дык вось: туды наверх хутчэй — стары сядзіць спалоханы, трымціць. “Замялі”.

Музей стаяў у кулямётных адмецінах. Буйнакаліберных. Аднойчы дзьве бочкі 200-літровыя з бензінам падпалілі і ўніз — на бронетэхніку. Нашыя як на талерцы там сядзелі. Адусюль можна было чакаць страляніны. Нервы, напружаньне. Горача сядзець, у танках асабліва. Не ў акопе, не ў бліндажы, але ня выйдзеш, каб у бары насупраць піва папіць. Нават у прыбіральню небясьпечна.

4.

Вада адключаная. Толькі з ракі. Шмат хлоркі. Асадак. Гарбату ў канцы немагчыма было піць. Боршч — усё з хлоркай. Салдаты машыны-цыстэрны цэлыя напаўнялі. А што было рабіць? Ні вады, ні сьвятла не давалі. Але ў нас на аэрадроме падстанцыя аўтаномная працавала.

Палявыя плацілі — 2.50 у дзень, рублямі. Хто з Саюзу — толькі рублі — дома потым атрымалі. Нашыя мелі маркі і гарнізонную крамку, дзе за маркі продаж. Начфін прывозіў грошы, астатнія выплочваў жонкам па даверанасьці.

Акуратныя вагончыкі для чэшскіх лётчыкаў — там абедалі. У адным — кам. палка Смагін, нач. штабу Тапароў, штурман Куцко з Украіны. Мы з Ладагіным побач у намёце.

Фазаны, зайцы, курапаткі. Кішма кішэлі лясы. Стралялі, колькі хочаш было. Дый часу — хоць забірай, вайны ж не было, дзякуй Богу.

Адрозьненні. У чэхаў батальён абароны аэрадрому — чалавек 200. У нас рота аховы — 78 чалавек, часам па сем-дзесьці дзён не бывалі ў казарме.

У крамы мы не заходзілі, але адчувалі, што ўсё было...

5.

А было так: 21 жніўня загад — у Чэхаславацчыну — у ноч. Зьлятала спачатку перадавая каманда, я таксама ў яе складзе, затым — баявыя самалёты. Наземныя службы рушылі на колах у той жа дзень. Як на вучэньнях, але гэта маглі быць зусім не вучэньні.

У калоне пайшлі па чарзе — батальён сувязі, батальён аэрадромнага забесьпячэньня, рота аэрафотаздымкі. 97 машынаў. Кіламетраў на пяць расцягнулася. Кам. палка на “Пабедзе”. Пасьля Чэхаславацчыны яму замянілі на ГАЗ-69. Адную машыну — салдат па дарозе заснуў, стукнуўся — пакінулі на дарозе. З гэтай нагоды генерал езьдзіў туды глядзець.

Раніцай вярнуліся тады з палёту, на АН-8. Каб выехаць з калонай. А трывогу сыгралі а 12-й ночы. Толькі лёг спаць. А спачатку — званок у дзьверы — дзяжурны афіцэр націскае кнопку. І так увесь гарнізон абабеглі. Салдатаў не пасылалі, тэлефонам не карысталіся. Прыбег у штаб. Дзяжурны маёр — сыяг ахоўваецца, астатнія — па сваіх месцах! Я — за тэлефон.

— Аляксей Іваныч (камбату)? У чым справа?

— Давай сюды, не тэлефонная размова.

— Зразумеў.

Самалёты ўжо расчахлілі. Гэта ўначы 20-21 жніўня. Клас пастаноўкі задачаў. Лётны і штурманскі склад. Штурманы крэсьляць на картах паветраныя маршруты. Далі шыфроўкі. Не было ЗАС і ВЧ. Тэлеграф. Машына расказівала. Нам. кам. палка дае прачытаць. Пастаўленая задача. (Ніколі дагэтуль размовы не было, ніхто ня ведаў пра такую магчымасць, пра ўваход у Чэхаславацкіну. Інакш напэўна хтосьці прагаварыўся б). Задача — падрыхтаваць лётны склад, тэхніку, затым пасадзіць полк на аэрадроме Жыбуртоў у 4.00 і далажыць.

Кіламетраў 400 напасткі — 450, можа. Ніхто ня ведаў маршруту, у Чэхаславацкіне з 48 году нашых войскаў не было. Наш полк 45 самалётаў — Як-27Р — разведны.

На ўзлётным пасе ўжо чакаў АН-8. Іваноў — сакратар партбюро, інжынеры, тэхнікі, Трубачоў нам. камбата. Чалавек 30. Па баках металічныя сядушкі. Вядома было ўжо, што дэсант выкінулі. Камандаваў групай нярускі, накітавал Харэзаў ці Харэзаў — каўнаская дывізія. Камандзір іхні — генерал — абпалены твар. Спачатку сеў у Тузіне на цывільным самалёце ў цывільным адзенні, каб ня ўзьнікла падазрэнняў. А чэхі — заміна — рамантаваць трэба. Затрымаўся ўвод праз гэта. Хацелі раней зрабіць.

Вылецелі мы ў 2 гадзіны ці ў палове 3-й. Маўчалі. Выдалі ўсім сухія пайкі, якія для лётнага складу. Ні камандаў, ні ліхтароў. Адно лётчык трымаў сувязь. Раз прайшоў над аэрадромам. Асьвятленьне сякое-такое было: склады, па перыметры, гарадок, суседні горад — агні. Два разы па кругу прайшоў. Пас доўгі. У транспартнай авіяцыі штурманскі партфель з падрабязнымі картамі — усе аэрадромы, падыходы да іх — усе дадзеныя.

Дэсантнікі падбеглі. Чэхі кінулі на пасе драбіны. Самалёт мог зацапіцца. Лётчык фары запаліў, праз іх пераляцеў, пасыпеў. Нам казалі дэсантнікі, якія ўсё бачылі, але былі далей. Яны ўвесь час бегма. Прыбралі драбіны.

— Зараз будзе полк сядзе! — камандаваў імі маёр.

Мы сцакалі, пакуль сядзе полк, а затым — назад.

6.

Дождж на наступны дзень, ледзьве не залёўны. Нашая калона рухалася скрозь яго вобмацкам. Я спаў у машыне. Прыехалі позна. А на месцы, на аэрадроме быў неспадзявана ўзвод з нашых. Яны там з траўня, з вучэньняў засталіся, ня ведаю як гэта магло здарыцца. Два танкі, два БТР-ы. Старшы лейтэнант, палявая форма. Брудныя, ня мыліся. Не галіліся таксама. Як партызаны.

У нас у кожнага “трывожны чамаданчык”: мыла, брытвены прыбор, шкарпэткі, зьмена сподняга, грошы — марак пяцьдзесят, сьпіс — што ў чамаданчыку, зубная шчотка, ручнік, кубак, лыжка.

У гарадку — штаб чэхаславацкага палка, КДП — камандны пункт — старшы кіраўнік палётаў, метэастанцыя, радыёстанцыя. На КДП пакой адпачынку. Жанчына была афіцэр. Злая вельмі, што мы селі, разбіла сякерай ці кувалдай унітаз, ракавіну...

Начальнік штаба іхняга палка Піхлак прыехаў да нас на мапедзе. Размова даволі напружаная. Сьвятло адлучылі, вадзі дзесьці перакрылі. Знайшлі не знайшлі дзе гэта, але ня сталі настойваць. Ён — нападнімец. Потым з імі ўсімі пазнаёміліся — кам. палка, нампаліт. Адзін гаварыў: мяне

падставілі. Лаяльны, па-руску размаўляў. Пагрозы — паштоўкі — павесім цябе, званкі правакацыйныя. Дачку выганялі са школы.

Так, высветлілася: калі стала вядома пра ўсё, яны па трывозе сабраліся. Кам. палка даў каманду — усім афіцэрам выдаць зброю. Нашыя танкі павярнулі рулі на вялікія вокны штаба і КДП, на штаб батальёна, на казармы батальёна абароны. У штабе кавярня была. Калі мы зайшлі, яны п'яныя равуць папросту.

Наш генерал хацеў паразмаўляць. Нас некалькі чалавек было разам. Іхні камандзір бачыў зверху, што мы зайшлі. Лозунгі наклеены: “Фашысты!” На дрэвах таксама, на дарогах, тратуарах — надпісы, на ўзлыётным пасе, на дамах таксама: “Убірайцеся прэч!” — свастыка. “Ленін, устань! Брэжнеў з глузду зьехаў”. “Дубчак наш, Сібір — ваша”.

Паставілі сабе вартавога жаўнерыка — маленькі, караценькі, павесіў на грудзі аўтамат. Наш генерал Герой Савецкага Саюзу. Той загарадзіў яму дарогу, аўтамат трымае. Генерал адвёў убок рулю:

— Дзе камандзір палка?

Разгубіліся, пабеглі далажыць на другі паверх.

Песьні сьпяваюць. Расчыніў дзьверы генерал, перасталі, глядзяць.

— Калі старшыя заходзяць, належыць уставаць!

Усталі.

Мы пайшлі наверх. Свобода — кам. палка злы:

— Вашае знаходжаньне тут... Я вашай бясьпекі не гарантую.

Лейтэнанцік з намі быў, ня ведаю, як апынуўся, які камандаваў узводам, што з вучэньняў застаўся, няголены такі. Дык ён, як чорт з-пад рукі выскачыў:

— Я таксама не гарантую! Паглядзіце — вунь стаяць мае машыны — 150 метраў адсюль. Як плясну!

Так і сказаў — “плясну!” Хаця яму ніхто слова не даваў. Але сапраўды з акна відно было адразу — паміж рулёжкай і ўзлыётнай стаялі танкі.

— Чаго хочаце, што трэба?

7.

Напачатку ў некаторых было чаканьне небясьпекі, няпэўнасьць, нават часам неакрэсьленыя страхі. Пасьля Хамутова, пасьля такой сустрэчы, сапраўднага шоку. Нейкая боязь натуральная. Адчуваньне пагрозы, невядомай навалы. Былі спробы ацаніць ступень пагрозы, даць прагноз, вызначыць колькасна магчымыя вынікі. Кожная ахвяра ўспрымалася нейк балюча, крыху з недаўменьнем — бо не было ж вайны. Чэшская армія захавала нейтралітэт. Толькі бухцела і піла сваё піва скрынкамі.

Было і такое: чаканьне стрэлу з-за рогу, з даху, з акна, у сьпіну. Быць атручаным вадой пабойваліся. Чэхі самі пісалі на студнях, што вада атручаная. Хто захоча высвятляць? Часам чуткі даходзілі розныя. Нясныя паведамленьні з межаў. Палякі, глядзіш, таксама маглі ўзбунтавацца, штосьці там адбывалася, нейкае бражэньне. Як у бочцы з віном, дакладней у бутлі з самаробным, яблычным. Трэба абавязкова адводзіць бурбалкі, газы. Інакш яны могуць разарваць шкляную бутлю.

І венграў, на добры лад, таксама варта сыцерагчыся. Яны не забываюць 56-ы. Хоць нашыя войскі там ёсьць. Сапраўдныя былі вулічныя баі, спаленая бронетэхніка. БТР-ы тады выпускалі адкрытыя. Дома, у ГДР, таксама баяліся.

Жонка расказала, калі прылятаў на пабыўку, што пра дзень “ікс” гавораць. Такое было ў 50-х, немцы бунтавалі. Як назад ляцелі, іншыя афіцэры таксама чулі ад сваіх, гаварылі.

8.

Перад уводам войскаў а 8-й раніцы выгналі машыны — спраўджалі, загрузалі. Усё везьлі, каб ні ў чым ня мець патрэбы, ні ад каго не залежаць. Вугаль самалётамі дастаўлялі потым, нават дровы. Печкі — у намётах пахаладала — буржуйкі. Газа. З НЗ — вялізныя гумавыя ёмістасці. Ляжалі яны папросту на траве — ахоўвалі, камуфляж, сеткі. Затым прыбылі цыстэрны, пералівалі. Чэхі перашкаджалі эшалонам з палівам і ўсё здзіўляліся, што нашыя ляталі бесперапынна.

Аднойчы прыйшоў аўтабатальён з поўначы. 100-150 ці больш машынаў, таксама з палівам. Разам стаялі тры палкі. Наш, на Міг-21 Мекленбургскай зьнішчальнай дывізіі, плюс з Кал-й вобласці Міг-19 — зьнішчальнікі-перахопнікі СПА краіны.

У Ладагіна пад ложкам фляжкі са сьпірта, запасьлівы быў. Прыносіў старшыня, забіраў пустыя. Скрынкі з “Баржомі” па дваццаць бутэлек, апроч яе нічога не пілі. Кубкі фарфоровыя, столік. Гарбату піць было немагчыма. Для сталоўкі ваду ў ёмістасці дастаўлялі самалётам праз мяжу нямецка-чэшскую.

Адначасова наш быў базавым аэрадромам транспартнай авіяцыі — грузы для наземных войскаў. АН-12. Для нашых нічога. У нас свой быў АН-8, у суседзяў таксама. Чэхі выкапалі ноччу яму за бетонкай, кола трапіла, падламлілася стойка, тыдзень рамантавалі. Прывёз дзесяць тон каўбасы ў верасьні напаўвэнджанай — з Саюзу — колцамі, накіштальт кракаўскай, на аэрадроме пакінулі. Нам не патрэбна была, не ахоўвалі, у скрынках стаяла. У верасьні цёпла яшчэ. Салдаты некаторыя ідуць — захацелі ўзялі, хаця паёк павялічаны быў, а потым — жываты. Цьвільлю пачала брацца. Верталёт які-небудзь прыземліцца — пару скрынак возьмуць. Ніхто не расьпісваўся, што атрымаў. Скрынкі на вуліцы штабелямі стаялі.

Дазволілі потым, тыдні праз два-тры лятаць дамоў — са згоды камандзіра — на выходныя. Я двойчы прылятаў. Па чарзе, чалавек па дваццаць. У суботу ў абед, субота была працоўнай. У панядзелак а 8-й раніцы назад, у 9 на месцы. Менш за гадзіну ў небе.

Толькі з дому вернешся — фазаны гатовыя ў сталоўцы. Васіль Іваньч Клычкоў, загадчык сталоўкі, гаворыць: калі хочаце, таксама зайца згатую. Ён быў у Саюзе дырэктарам рэстарану, прыехаў у Нямецчыну — загадчык лётнай сталоўкі, жонка — шэф-кухар тэхнічнай. Прадстаўнічая жанчына. Немцы прыязджалі на шашлык заўжды. Пазвоніш, яна запакуе. Рабіла іх на сьмятане. Немец Герман тры штукі за раз зьеў, такія смачныя. Я кажу: бяры яшчэ, яна паклала яму штук пятнаццаць.

Буфет на аэрадроме — гарэлка, піва рознае. У Нямецчыне прадавалася ў гарадку таксама і нямецкае, і чэшскае, немцаў ня выгнаць было, сваё не хацелі піць. Ну, яшчэ ў буфете віно, мінеральная вада, печыва, вафлі, цукеркі. Цыгарэты не куплялі, па пачку ў дзень выдавалі кожнаму, незалежна — курыш ці не. Папіросы давалі, зрэшты, малы збыт мелі ў Саюзе. “Казбек”, “Палехскі баян”, “Герцагіна-Флор”, якія Сталін любіў, — па 50 капеек былі, цыгарэты “Сталінчыя” каштавалі таньней за папіросы — па 30, “БТ” — 40, “Ява” яшчэ.

“Беламор” — тэхнічнаму складу, яго таксама ў Нямеччыне давалі ўсім тым, хто паліў. Салдатам — папіросы. Ладагін не курыў, едзе да чэхаў сустрацца — пачастуе — усім па пачку. Ён вайну закончыў у 45-м у Чэхаславацчыне на аэрадроме. Абстаноўка была тады — неба і зямля.

Што яшчэ было, чым кармілі? Каўбаса кітайская кансервавана з НЗ, тушонка, рыбныя бляшанкі, сала. Да пайку афіцэрам яшчэ дадаткова 150 г каўбасы на дзень, масла, печыва. Купляць ня трэба было нічога. Зайцоў, фазанаў стралялі, іх там процьма.

9.

Радыекропкі, тэлевізара — нічога гэтага не было. Газеты дастаўлялі, але ніякага кіно. Толькі валејбол для адпачынку. Праўда, нам, начальніка палітадзелу заўсёды хадзіў з прыёмнікам, я — з фотаапаратам. Чэх адзін фатаграфавалі нашу тэхніку на аэрадроме. Заўважылі, затрымалі. Забралі стужку. Слабыя здымкі. Начальнік аэрафотаслужбы капітан Кашуба рабіў. Дзьве бочкі 200-літровыя са сьпіртаў меў плёнкі “сушыць”. Адразу ўсё праяўлялася і рабіліся здымкі. У суседняй палатцы ў маёра Трубачова і нампаліта Іванова ў галовах таксама стаяла бочка са сьпіртаў. Асабліва Трубачоў часта прыкладаўся. Звольніўся потым, у расійскай вобласці доўга працаваў, што цікава — старшынём сельсавету. Нам усе зайздросьцілі наземныя, а таксама з медсанбату, нават у іх са сьпіртаў напружанка была.

Чэшскага радыё мы не ўключалі. Нашы арганізавалі радыёстанцыю “Влтава”. На рускай і чэшскай вялі перадачы. Для чаго ўвялі войскі? — абараніць дэмакратыю, каб ня трапілі пад пяту заходніх дзяржаў. Песьні круцілі, канцэрты. Але чэхі ня верылі, не хацелі слухаць, палічылі, што — правакацыя. А мы слухалі. Нічога асаблівага не перадавалі. Даходзілі чуткі: там выкрыты склад зброі заходняй, там абяззброілі кагосьці. Галасы чутны былі вельмі. Ніхто іх не глушыў. Паслухаць было цікава, але мы ня верылі. Хаця часам інфармацыя супадала з нашай. Але мы ўспрымалі іх адназначна, што гэта варожыя галасы. Разумелі, што ў гэтых умовах дэзінфармацыя — вельмі дзейсная зброя. Заблытаць, выклікаць недавер, паспрабаваць спарадзіць панічныя настроі — усё гэта добра вядомыя прыёмы.

Інструктаж: сьцерагчыся правакацый, быць гатовымі да розных нечаканасьцяў, быць заўжды пільнымі, напaгaтoвe. Мoгyць нечакана стрэліць, мoгyць разьліць на дарозе машынны алей, кінyць на ўзьлётны пaс штo-нeбyдзь, ствaрыць aвaрыйную cітyацyю, іншыя перашкoды. Нe рaсслaбляццa нaвaт кaлі ў прыбiрaльнyю iдзeш, нaвaт y лoжкy. Бyць пaстaяннa гaтoвым дa cігнaлy тpывoгi. Пaдpыхтaвaным бyць дa нaпaдy, дa бoю, cпaць нe рaспpанaючacя.

Далей: у лістах дахаты не паведамляць, дзе знаходзішся. Па тэлефоне — ніякіх канкрэтных дадзеных — адносна дыслакацыі, колькасці, званьні, прозьвішчы, нумары часьцей, узбраеньні. Звычайны рэжым сакрэтнасьці.

Тыя, якія прыйшлі з Саюзу — гаварылі: перахапілі некалькі лістоў. Салдаты пісалі дахаты: мама, дашлі грошы тэрмінова і не шкадуй. Хоць пагуляю апошнім разам, бо ў хуткім часе нас перакінуць у Чэхаславацчыну, і там будзе вайна.

10.

З нашай паветранай арміі з Польшчы чэхі верталёт збілі нібыта, бачыў сам, як гарэў. Апроч экіпажу, два карэспандэнты ляцелі. З “Аганька”, здаецца, і з “Краснай звязды”, палкоўнік. Потым артыкул быў. Ляцелі Мі-8. “Шчаўчок” і — упалі. Ад гарадка кіламетраў пятнаццаць-дваццаць. Нам было бліжэй. Упаў як камень. Аб гару грывнуўся. Зьлева, дзе дзверцы, прыціснуты гарой. Згарэлі. Адзін толькі жывы. Яго — у Цвайбург, у Нямецчыну на верталёце. Намесьнік камандуючага, генерал-маёр прылятаў потым, гутарыў. Мы туды адразу на БТР-ы пасыпалі, чалавек пяць. Бачылі ўвачавідкі.

Яны везьлі ўлёткі, на чэхаў разьлічаныя — з растлумачэньнем мэты нашага ўводу. Сам я не чытаў і ня бачыў. Немцы свае раскідвалі. У паветранай арміі таксама быў адзел агітацыі і прапаганды, друкарня, паштоўкі друкавалі на рататары. Адна дывізія нямецкая стаяла, адна польская, адна балгарская, венгерскіх, здаецца, тры. Немцы стаялі ў нашым горадзе па суседству. Анекдоты пра іхнюю строгасьць хадзілі. Хтосьці прыдумае, нашыя пачынаюць дадаваць, калі расказваюць.

Ну, вось успамінаецца адзін: нібыта немцы правялі ў ваенным гарадку лінію, за якую нельга заходзіць. Жыць у намётах ня сталі. Сказалі вызваліць казармы, каб пад дахам самім быць. І быццам бы чэх наблізіўся, каб спытаць штосьці ў немца, нейкая патрэба ўзьнікла. Немец стрэліў ў паветра бяз лішніх размоваў. Чэх ад спалоху ўпаў, прычым нагой на лінію накрэсьленую. Немец падышоў, нагой ссунуў яго, каб не на лініі была. Каб парадак быў нямецкі, карацей.

Так, яшчэ вось сяржанта балгара забілі. Стаялі ў полі яны, кукуруза расла высокая. Пайшоў у прыбіральню, знайшлі ў кукурузе забітым.

11.

У Хамутове, першым горадзе, куды мы прыбылі напачатку, зьнянацку спыніліся. Затрымала цывільнае насельніцтва. Вуліца цэнтральная — ракам сталі да нас. Машыны абасцалі, не саромеліся жанчын. Даўгавалосыя. Салдатам — не выходзіць каманда. Праз усю вуліцу лозунгі. На азадках таксама сваіх напісалі. На кожным азадку па літары. На дамах і дрэвах. Ніякіх кантактаў. Крэйдай на машынах нашых — свастыкі. Каля гадзіны трымалі. Міліцыя — рукі назад, бяз зброі, нават не глядзяць, што робіцца.

Пачало цягнуць. Суправаджаў верталёт, інспектар падпалкоўнік Піццын, у Рызе сустрэў палкоўнікам потым яго. З ім сувязь па радыё. Паведамляюць сьпераду і ззаду калоны звесткі. Ён перадае тады ў армію — як рухаецца калона.

Перад мяжой, дарэчы, днём — пасья абеду спыніліся адпачыць. Раптам ГАЗ-69 — капітан з пяхоты: ледзьве вырваліся! Чэхі перакульвалі машыны. Ці можна з вамі? Ехаў з намі. Але гэта потым здарылася. А на самым пачатку — нямецкі гапштэт, апошні перад мяжой. Ладагін — пойдзем вып’ем па 100 грамаў — прапанаваў. Хто ведае, маўляў, — што там будзе заўтра і ўвогуле... Немцы, дарэчы, гэтую справу віталі, што мы ехалі. З усмешкай. Чэхаў не любілі ці што? Быў яшчэ з намі такі Зубцоў. Узялі ўтрох па 100 грамаў шнапсу, потым яшчэ і яшчэ. Пацяплела.

У Хамутове як душ халодны! Не скранешся, ходзяць па тратуарах зьлева-справа, лямантуюць. Наперадзе — над вуліцай віадук, на ім — лозунгі

таксама, усё ў лозунгах суцэльна. Насустрач выслалі нам тады два БТРы. Ішлі побач, запалілі фары, уключылі сірэны, руху на вуліцах не было. Жах навялі — на хуткасыці. Усе разьбегліся з асфальту, як здзьмула. Мы зрушылі тады і пайшлі. Яны крычаць, плююцца, кулакамі махаюць абাপал дарогі. Навошта? Нам гэта ня трэба, загадалі. Але каму растлумачыш? Так і праехалі. Апынуліся за горадам, стала лягчэй.

12.

Наконт таго верталёту, дарэчы. Чэшскія журналісты — або абвержаньне друкуйце або яны — пратэст у міжнародную арганізацыю журналістаў. Не магло такога быць, каб зьбілі! Тады генерал — восем салдат, рыдлёўкі, сякеры, рэшата. Шукалі асколак, кулю — у бензабаку. Другі пілот сыцьвярджаў: быў хлапок. Пералапацілі. Не знайшлі нічога.

У палатцы радыёстанцыя, побач палатка лётнай сталоўкі. Сядзелі нейк з палякам-палкоўнікам, ваенным журналістам, частаваліся чэшскім півам. Гаварыў, што польскае — адназначна горшае. Ён адлятаў ад нас, чакаў вылету. Расказваў, за некалькі дзён да нас з Заходняй Нямецчыны ўклінілася на сем кіламетраў у Чэхаславацкіну танкавая брыгада амерыканская — пад выглядам здымкі кіно. Калі нашыя ўвайшлі, выптурхоўвалі іх. Нашая танкавая дывізія. Сутыкненьняў, аднак, не было. Перамовы якія вяліся з імі — невядома.

Пазьней даведаўся: у Рызе радыёперахоп зрабілі — шведы ведалі загадзя, за тры дні пра наш увод, але нікому не казалі. Ды цяжка было й ня ведаць, як выходзіла. Аграмаднае перасоўваньне войскаў адбывалася напярэдадні ў Саюзе. Цэлая армія з Калін-у сваім ходам ішла. Адзін на-чпрод, падпалкоўнік, на ГАЗ-21 ехаў, дык сказаў шафёру кубікі намаляваць, нібыта таксі. Каб больш па-цывільнаму. Адусюль ішлі войскі, партызанаў прызвалі. Заробкі выдалі за наступны месяц, дык яны не прасыхалі, пакуль на беларускай тэрыторыі заставаліся, потым у Польшчу перакінулі, сваім ходам таксама.

А ў нас тры палкі ляталі дзень і ноч. Суцэльны гуд. Чэхі спадзяваліся, што калі не дадуць паліва, нашы будуць стаяць. Але ляталі ў тры зьмены. Гুলі два з паловай месяцы. А потым усё згарнулі. Узьняліся ў паветра. Калона скранулася. Засталіся толькі прыбіральні драўляныя. Ды пустыя пляшкі з-пад піва іхняга і “Баржомі”.

За ўзлётнай склады былі, хлебазавод свой. Ахоўвалі аэрадром мастралковы батальён і танкавы. Былі мы нейк там, пах сьвежага хлеба заўсёды казыча ў носе. Маці калісьці свой пякла ў печы. Запомнілася, як начальнік частаваў нас хлебам са скарынкай і сьмятанай густой-густой. Вельмі захапляўся нашымі: здрава лятаюць! Наступнага дня наведання да нас вырашыў. Прывозіў штосьці, ГАЗ-69 з тэнтам быў. Дык вось: чырвонае сьвятло гарыць, самалёт на пасадку заходзіць. Шафёр спыніўся. Гэта як на пераезьдзе чыгуначным, трэба перакачаць. Начальнік паглядзеў — пасьпеем! Толькі на сярэдзіну выехаў, пас дзевяноста метраў шырынёй. Шасі выпусціўшы, Міг-19 сядзеў. Су-9, той увогуле 340 кіламетраў пасадачную хуткасыць мае. У Міг-19 меншая, ён лягчэйшы. Салдат на руль прыгнуцца пасьпеў. Правым колам разьдзёр тэнт, шыбу, стойкі. Галаву зачепіла начальніку хлебазаводу. Шасі адляцела. На два колы здолеў пасадыць самалёт лётчык, выпусціў тармажны парашут. Убраў газ, ручку на сябе, пакаціўся. А мог урэзацца ў палатку,

людзі адпачывалі якраз. Зьехаў на грунт, загруз правай стойкай. Ліхтар расчыніў, выскачыў. Не загарэўся.

Фельчар падасьпеў. Параненага на верталёт і ў Цвайбург. Памёр у паветры ці калі толькі селі. Чалавек, які пёк хлеб. Адзіная ахвяра гэтых падзеяў на нашым аэрадроме.

13.

Але некаторая небяспека ўсё роўна адчувалася, што ні кажы. З самага захаду — ФРГ, амерыканскія базы, на поўдні Аўстрыя. Хаця ясна было, што гэта немагчыма, але не-не, ды ўзьнікне думка пра самалёты, нават чэшскія — а раптам узьляцяць? Пра вадку падумвалі: у раку таксама можна што-небудзь выпусціць, а з яе мусілі браць. Краны перасохлі, не маглі знайсці — дзе перакрытыя. Але махнулі рукой: раптам пусьцяць вадку, але чагось дамяшаюць.

Па-за службай не было чаго рабіць. Ляталі, запраўлялі самалёты, стаялі на варце, адсыпаліся, а потым ня ведалі чым заняцца. Свае абавязкі, як заўжды ў войску, меў кожны. Але і вольнага часу хапала. Ні дома, ні сям’і. Палявыя ўмовы, палявая пошта, палявая кухня. Але нікуды ня пойдзеш. Марнавалі час, чакалі вяртаньня.

З гісторыі чэхаў засталіся ў памяці нейкія пару момантаў. Ніякіх лекцыяў не чыталі нам. Што па радыё пачуеш, што нехта раскажа. Асноўныя падзеі. У 38-м нашы прапаноўвалі ўвесці войскі, некалькі кавалерыйскіх дывізіяў і яшчэ нешта. Але яны не схацелі, і англічане з французамі казалі “не”. Немцаў не любілі, але здаліся бяз бою. Узьнялі рукі.

Бітва была ў Сярэднія вякі, іх разьбілі і сталі анямечваць. Ян Гус, якога спалілі, Жыжка. Аўстра-Венгрыя, Яраслаў Гашак, бравы салдат Швейк (я любіў чытаць раней). Мяцеж белачэхаў. Славакі ахоўвалі чыгунку ля нашай вёскі ў 42-м, дарэчы, немцы даручылі. Дык ня ведалі каго больш баяцца — партызанаў ці немцаў. Не хацелі ваяваць, і да насельніцтва ставіліся лагодна. Што яшчэ? “Рэпартаж з пятлёй на шыі”, “Вайна з саламандрамі”, лепей памерці стоячы і гэтак далей, карацей, сумбур застаўся.

Трэба ім цешыцца, што маюць Празькі град і піва самае лепшае. Прычым якога хочаш і колькі хочаш. Нашыя таксама аматары піва, але каб папіць нармальнага, трэба было ехаць у Маскву або ў Рыгу. Казалі яшчэ, лідскае нішто, хто служыў там. Але мне тады не даводзілася піць яго, не прадавалася ў нас. Мы хадзілі пасья службы калісьці да дзядзі Мішы ў бліжэйшую вёску, з бочкі пілі “жыгулёўскае”, маладыя лейтэнанты. У гарадку тады не дазвалялася гандляваць рознымі напоямі.

14.

З піва запомнілася “Плзеньскае”. Праязджалі горад, праз шыбу я сфатаграфавалі піўзаводскі будынак, ехалі міма. Здымак атрымаўся — нічога асаблівага, шэрая будыніна, сыцяна. Але самі абставіны запомніліся. Сьпяшаўся на нараду. Звычайна кожны дзень самалёт хадзіў па ўсіх аэрадромах, збіраў данясенні, пошту і пасажыраў, калі каму трэба было ў стаўку. Штурман збіраў усе пакеты і здаваў у штаб. А тут дождж, самалёту няма. А ехаць больш за 200 км. Камбат кажа: бяры двух аўтаматчыкаў. А 6-й раніцы выехалі. Два салдаты са мной. У шафёра аўтамат таксама, і ў мяне пісталет і аўтамат.

Трэба быць асыярожнымі. Часам чэхі паварочвалі дарожныя знакі ў другі бок. Тым больш краіна незнаёмая, мясцовасць, горы...

Лагер наш быў паміж узлётнай і рулёжкай, самалёты ўзляталі побач, і так два з паловай месяцы. Ахоўвалі нас два батальёны, я ўжо казаў. У камандзіра танкавага дзень нараджэння. Маёр Красноў падышоў да мяне: як бы арганізаваць скрынку піва ў буфете? Яны свае рублі ездзілі абмяняць у нямецкім Цвайбургу. Памежнікаў, правак не было. Але ўсё адно — дарога зусім няблізкая. Дзеля скрынкі чэшскага піва. І на шляху не адзін толькі Хамутоў, горныя дарогі, дзье замежныя краіны. Але ніхто не затрымаў, ніякія патрулі. (Само піва, якое нарэшце яны набылі, прайшло такі ж самы, падвойны шлях: у ГДР і назад). Вярнуліся яны, маючы трохі марак. Абменныя пункты толькі былі ў Берліне і буйных гарадах. Ім жа нецікава — за мяжой упершыню, а купіць нічога ня могуць, грошай няма. А тут памяншалі, але самі ў буфет пабойвацца: адкуль, маўляў, валюта? Я кажу: ніякіх праблемаў. У наш буфет піва чэшскае завозілі, але з Нямеччыны, самалётам. А ім надта ж хацелася пакаштаваць. Апынуцца за мяжой і не пасмакаваць чэшскага...

У скрынцы дваццаць пляшак. З фальговымі галоўкамі. Я ў яго пытаю: дык можа вам і біклажку сьпірту арганізаваць? Ён абрадаваўся: канешне, калі можна. Пайшоў да Кашубы, земляка гомельскага, а ў яго бочкі 200-літровыя. Ён даў дзье біклажкі, не шкада. Бавіліся сьпіртамі некаторыя ў нас. Дык потым гэты маёр Красноў настраляў два рукзакі фазанаў і зайцаў і пакінуў, калі мяне не было, у намёце. Як удзячнасьць. А ў нас усе ўжо сытыя былі. Там жа фазаны разам з курамі хадзілі. Спрабавалі з пісталета страляць, не пацэлілі. Дробнакаліберныя стрэльбы мелі некаторыя, хаця забаранялі. Дык загадчык сталоўкі гнаў прэч: пайшлі к чорту са сваімі зайцамі, надакучыла гатаваць. Але ж часы.

15.

У Прагу нават трапілі, у галерэю графікі, зробленай вугалем. Маёр чэх, прозвішча не памятаю, камандзір інжынернага батальёну ў Тузіне. Там нашыя таксама стаялі, асобны батальён сувязі і радыётэхнічнага забеспячэння палётаў нашага палка. Ня ведаю, у каго ўзьнікла ідэя Прагу паглядзець. Можа, наш камбат прапанаваў. Маёр гэты, былы партызан, у Беларусі партызаніў, гаварыў па-руску. Ён згадзіўся. Паехалі аўтобусам і на дзвюх машынах.

Грошай чэшскіх ня мелі. Ён дамовіўся за паўцаны ў галерэі, свае заплаціў. Карціны даволі змрочныя. Мала, што чорныя, але і самі малюнкi: сьмерць з касой, сярод мерцвякоў ходзяць санітары з насілкамі, газавая атака, храпа забітага каня з мухамі ў вачах. Уражаньне хутчэй непрыемнае засталася. Потым Пражскі град. Доўга хадзілі, ёсьць фота — на прыступках сфатаграфаваныя. Глядзелі на раку, затым пешшу ў цэнтр да гістарычнага музею. Яму няёмка было на вуліцы, ён — у форме сваёй і — з намі. Чэхі кулакамі махалі. Хтосьці плюне, адвернецца дэмастрацыйна. Ня ўсе, адзінкі. На вуліцы стаялі танкі, БТР-ы, як у ваенным лагеры. Патрулі — аўтаматчыкі аддзяленьнямі хадзілі, з гранатамі. Потым другім разам у Прагу заезджалі ненадоўга, праехалі па вуліцах. Прыгожы горад.

Сядалі яшчэ аднойчы на верталёце на аэрадроме ў Градчанах, пралётам у Добрыград. А там — лес, горы, рачная даліна, глыбокая цясьніна і ўздоўж ракі ўзлётны пас. Там потым быў лідскі полк зьнішчальнікаў-бамбавікоў.

Потым пазьней аднойчы ў лесе знайшлі нашага лётчыка забітага, капітана. Чэхам ня ставілі прыцэлы для ракетаў, дарэчы, толькі гарматнае ўзбраенне, давалі спрошчаны варыянт самалёту.

16.

Калі нашая калона вырушыла тады, у жніўні, праехалі праз мястэчка, збочылі на берлінскае кальцо, потым на аўтабан. Аўтаматы, каскі, процігазы. Дзьве радыёстанцыі — у галаве і ў хвасце — так належыць — для пастаянай сувязі. Патронаў не давалі, толькі афіцэрам. У паветры тры верталёты баражыруюць. Паліцыя нямецкая суправаджала, спыняла машыны, каб даць рух калоне нашай.

Потым, калі пераехалі мяжу, назіральнік з верталёту паведаміў: адбыўся напад на іншую калону. Далі каманду — выдаць патроны, старшыня вёз у жалезнай скрынцы. Пазьней, каля Ліпавай гары — насустрач БТР і маёр з блакітнымі пагонамі авія: перадайце па калоне — сасьлізнуў танк, пасья дажджу, ехаць асыярожна. Месцамі гліністая глеба, памятаю, дождж накрапваў. Некаторыя салдаты за рулём толькі з вучэбкі, хаця стараліся саджаць больш вопытных. А потым — Хамутоў злашчасны. Калона спынілася. Машыны сталі расьпісваць крэйдай яны, свастыкі ды надпісы. Ніколі нічога падобнага мне не даводзілася болей адчуваць, трапляць у такія пераплёты.

У Хамутове адчуваньне было, як апынуўся ў пастцы. Нібыта ўсе цывільныя, нібыта бяз зброі. Ды хто ведае: машыну падпаліць — мінутная справа. Бранятэхнікі мы ня мелі. Наперадзе незнаёмая краіна, як адна вялікая пастка. Настроенае агрэсіўна мясцовае насельніцтва. Вуліца, як закаркаваны з двух бакоў тунель. Гэтая гадзіна ў зачыненых машынах здалася даўжэйшай, расьцягненай у часе. Звонку непрыхільныя людзі, якія лаюцца, якія выкрываюць лозунгі. Непрыемна. Галоўнае — завошта? Мы праязджалі міма, не спыняліся, нічога не хацелі ад іх. Нашай задачай было прасьледаваць да месца дыслакацыі. Забясьпечыць палёты. Кропка.

Але ўсё скончылася няблага. Пры канцы ў кішэні меў пару манетак. Не было куды ўкінуць, каб вярнуцца. Але я й ня ведаў: ці хацеў бы зноўку сюды? Чэшскі леў не такі грозны, хутчэй зьвер з заапарку або цырку. Здаецца, які рыкае, але падае лапу і не чапае галаву дрэсіроўшчыка, пакладзеную ў пашчу. Запомніўся надоўга гаркавы прысмак піва. Потым чэшскае замаўлялі часцей, хоць яно было даражэйшым. Ды ўсе яго бралі. Немцы бетанавалі пас на аэрадроме, таксама пасья працы — у нашу кавярню і піва чэшскае жлукціць. Сваё нямецкае — ні ў якім выпадку. Канешне, гэта ня тое, што ў гаштэце разьліўное, за пяцьдзесят пфенігаў шклянка. Ніякага параўнаньня з чэшскім.

2003

Валерыя Кустава

...Мы ўсе — ліцьвінскі лайф,
мы ўсе — крывіцкі кайф.
Мы — пакаленьне “Ы”!..

Веру ў каханьне!

МАЛАДЫ ПІСЬМЕНЬНІК: НАХАБСТВА № 1

Я іду такі задаволены,
бо ў мяне ёсьць сакрэт —
мне ўсё ва ўсясьвеце дазволена:
я — паэт.

У маім чырвоным куце —
дамавік і венік,
каб было чым завабліваць
і выганяць.

Я пакуль малады
беларускі пісьменьнік —
ёсьць чым браць!

І вершы гады ў рады —
усё як у геніяў.

Беларусь мая — назаўжды
мой міленіюм!

...І я маме скажу асьцярожна,
што й Парыж па мне справіць імшу:
мне ўсё — да нябёсаў! — можна,
бо я вершы пішу.

3 красавіка 2007

У ШТО Я ВЕРУ,

альбо Кахай мяне па-беларуску

Любовь-морковь — это по-русски...

Ня веру ў моркву-каханьне,
веру ў каханьне-дранік,
веру ў каханьне-бульбу,
веру ў бульбоўнік каханья!

Веру ў каханьне-паўстаньне,
веру ў каханьне-выгнаньне,
веру ў каханьне-дыханьне.
Веру
ў каханьне!

11 сакавіка 2007

* * *

Зайду ў кнігарню —
і штось прыдбаю.
Зайду ў кавярню —
пакіну штосьці.
Мне не самотна —
тры кнігі маю
ў сівой пакуце
ды ў ягамосьці.

6 жніўня 2006

РЭМБО ЦІ РЭМБА

Як файна запісацца
ў літаратурныя падлёткі
ды часам, гледзячы тэлевізар,

нахабна пазяхаць, бо
табе раднейшы за міт
пра культурыста Рэмба
гэткі мізэр —
яму б аддацца! —
французскі геній лёткі,
маленькі садаміт
Рэмбо.

6 лютага 2007

ХЛОПЦУ – БАСТА!...

*Хтось пад мухай, хтось пад скрухай,
а мне над Сёмухам* мяўкай...*

Мілы ёлуп, мой родны Андрусь, —
самы лепшы хлапчук на планеце!
Хай зайздросьціць мне Беларусь:
ад цябе ў мяне будуць дзеці!

Але дзеці пасья, а цяпер
трэба здаць гэту сесію ўрэшце!..
Выклікаю ў дэкана давер,
ды ня вучыцца — хоць зарэжце!

Ты ўсьміхаешся, ты ўжо ўсё здаў,
і даўно выкладаеш — а мне як?!
Хоць ідзі без валіз на вакзал
і кладзіся ўпоперак рээк!

Як жа здаць, як жа здаць, як жа здаць?!
«Можа, даць каму трэба?..» Балда-а ты!
За такія вось жарты бадаць
ці лупца трэба ўсыпаць багата!

Расьцягнуўшыся зручна, мяньціш
спадара дэ Гангора-й-Арготэ
і псуеш мне разумную ціш —
а мне ж столькі шчэ працы й турботы!

Ты прыгожы й разумны — як чорт!
Я шукаю ў цябе паратунак...

* Васіль Сёмуха — перакладнік Бібліі (і ня толькі)
на нашу мову.

Ды ня бачна спагады ў вачох:
шызік — ну й чалавечы гатунак!

Не лянота табе давідна
тураваць, стаючы за сьпіною:
«Малайчынка, сама ўсё, сама...»?!
Лепей бы павучыў хоць са мною!

Ну і воля — жалезны Андрусь! —
самы жорсткі хлапчук на планеце!
Не зайздросьці ты мне, Беларусь:
буду самай разумнай у сьвеце!

Цяпер ясна, пакуль я ня здам
ну як мінімум свой кандыдацкі:
веды мне гадаваць — як вакзал!
скруху мне памнажаць — як прынец Дацкі!

І ўжо стома змагае... А ты
шэпчаш мякенька: «Эклезіяста
шчэ на памяць згадаеш?..
Сё, баста!
Нат марцовыя сьпяць каты!

13 студзеня 2007

МЫ – ПАКАЛЕНЬНЕ «Ы»,

альбо Посттутэйшыя

Мы – пакаленьне «Ы»!
Мы – мікс усіх легендаў,
у нас агульны гендэр —
мы — пакаленьне «Ы»!

Кумір адзін пазаўтра —
тутэйшы Бульбазаўра.

Мы сімулякр-дзярЖЖава,
ў якой на гербе ЖЖаба.

Адзіны наш сымболь —
постіранічны боль.

Мы сьпім па тры гадзіны,
ў кішэнях носім міны.
Мы — людзі з белай гліны
й з чырвонага віна.
Ня наша ў тым віна.

Мы больш не касманаўты,
мы — дзюрачкі ад нафты.
Гісторыі рымейк.
Давайце ўрэжце *take!*

Мы — выбарчыя тэзы,
тэзі і пратэзы.
Алюзіі на тэксты.
Джудовыя пратэсты.

Мы — пакаленьне «Ы»!
Мы — homo posttutejshy.
Мы — еўрапейскасьць гейшы.
Кожны чацьвёрты — першы,
бо нас ратуюць вершы.
Мы — пакаленьне «Ы»!

Князі і ваўкалакі —
даецца Крыўя ў знакі.
Паэты-неба-ракі.
Арфеі-Вылівахі.

Мы ўнукі Белабога
ды Езуса трывога.
Глядзім у бездань неба
і робіцца ганебна.

Мы нашыя імёны
запосьцім у пісьмёны.

Наш час ушчэнт стамлёны,
дзіцячы і шалёны.

Вясною абвастрэньні
у нашым пакаленьні.

Мы — пакаленьне «Ы»!
мы ўнукі даваенных,

мы дзеці скрозь савецкіх.
Ды ўсе мы прагнем зьменаў —
ня рымскіх, не нямецкіх —
а проста ўдупель вольных,
перфектных і няўмольных.

Мы дома — у тры ломкі.
Мы — лабухі-нязломкі.

Мы — пакаленьне «БІ»!
мы — новыя эліты
забітай паспаліты.
Стваральнікі і міты,
мы матамі пакрыты.

Мы — пакаленьне «БІ»!
мы — дрыгавіцкі драйф,
мы ўсе — ліцьвінскі лайф,
мы ўсе — крывіцкі кайф.
Мы — пакаленьне «БІ»!

26 сакавіка 2007

Павел Ляхновіч

...здаецца, што гэта сон,
што варта толькі прачнуцца
і ўсё будзе на сваіх месцах...

Шляхамі нявызначанымі

Аповед

Дрэвы паміралі мужа. Уздрыгвалі кронай, рыпуча стагналі і з трэскам гупаліся на зямлю. Праз прарваную кару бялелі касыяной бельлю сукі – як адкрытыя пераломы. Паабапал шашы паваленыя таўшчэразныя таполі. Дарога, нядаўна заціснутая ў таполевую цясьніну, цяпер незнаёмая і чужая.

Бабіна лета. Ніводнага воблачка не гуляе па глыбока-блакітным небе. Высока-высока, ледзьве бачныя плывуць у ім пункціры гусіных чародаў. Чацьвёра мужчынаў у аранжавых камізэльках разваліліся на краі дарожнага насыпу. Пяты зьвяглівай бензапілой завіхаецца ля маладога дуба. Піла надрыўна вішчыць і плюецца вохрыстым пілавіньнем. Чацьвёра засяроджана назіраюць працэс валкі. Смокчуць цыгарэты.

– Дзе ты рэжаш! – Крычыць брыгадзір з барвовым тварам. – З таго боку выражай! Каб ад дарогі ўпаў!

Рабочы з прыліплым да мокрага твару пілавіньнем непрыязна косіцца.

– Алё-о! Каму кажу – з таго боку пілуй! – Злосна вырачае чырвоныя зенкі брыгадзір, але дубок у гэты момант здрыганушыся, бляшана грыміць пажоўклым лісьцем, рыпіць, і, трэснуўшы, падае кронаю ад дарогі.

– Не вучы бацьку дзяцей рабіць. – Рабочы заглушыў пілу і выцер кепкай твар. – Ты мне вось што растлумач, пан брыгадзір... Нафіга мы ўсе дарогі вакол гораду распранаем? Што гэта за дурнота? Такія алеі прыгожыя былі! Летам цянёк!... Узімку ад сьнежных заносаў закрывалі...

– Табе што за справа? Сказана сьпілаваць – ты і пілуй. – Брыгадзір мудрагеліста круціць далонямі перад тварам. – А будзеш шмат размаўляць – хуценька апынешся на вуліцы!

– Ды я і так, здаецца, не ў кабінэце... А што гэта ты за моду ўзяў – па-лохаць? “Выганяць, выганяць!...” Калі ты не настукаеш, то і ня выганяць. Ды і дзе вы яшчэ такіх дурняў знойдзеце – за капейкі ад цямна да цямна тут жылы рваць. І ў сьпёку, і ў дождж, і ў сьнег з марозам!...

– Кажуць, што таполі вельмі шкодныя дрэвы. Ад іх... эт самая... алергія, ад пуху іхняга... – Утыкае тры грошыкі адзін з курцоў. Астатнія з абыхавымі тварамі слухаюць, толькі пажылы зьедліва ўсьміхаецца. – Зараз ведаеш колькі гэтых..., ну, у каторых алергія, разьвялося?...

– А дубок вось навошта завалілі? Што, ад жалудоў – алергія? Дык ты жалудоў ня еж, не парсюк...

– Ня ведаю я! – Брыгадзір крыху сыцішвае напор. – Мне загадалі, я выконваю... Начальства ня любіць, калі лішнія пытаньні... Ды мне і ня вельмі цікава...

– А ты б меней перад імі прагінаўся...

– Ціха, хлопцы! – Уступае ў гутарку пажылы. – Паб’ецеся зараз! Спакайней трэба. Спакайней... Чуў я, што дрэвы загадалі ўздоўж дарог сьпілаваць пасля таго, як тут вось, аб гэты дубок нейкі важны генерал забіўся. Ці то з КДБ, ці з расейскай ФСБ... Вунь на дубе і кара здэртая – ад той аварыі...

– Дык ці мала аб дрэвы вакол дарог людзей б’еца? Нажлукцяцца гарэліцы – і за руль. Асабліва маладыя. Што – цяпер усе абсады павыразаць? Добра яшчэ, што не павесіўся – наша начальства магло закамандаваць навакольныя лясы высекчы!...

– То людзей, а то генерал... Як тут забіўся, то ў нас у горадзе адразу вуліцу ягоным імем назвалі. У паўночным мікрараёне. Вуліца Асмана, здаецца. Была Кастуся Каліноўскага, стала Асмана. Мой кум з-за гэтага хоча жыльлё мяняць. Вар’ят...

– Турак генерал быў? Блін, што ні назва вуліцы – усё нейкія нянаскія прозьвішчы!

– Ага! Турак! Хоць у сінагогу вядзі! Остман! Вуліца Остмана! Зямляк наш, ну, у тым сэнсе, што кар’еру гэб’евую ў нас пачынаў. Сам, калі мне памяць не..., з Рэчыцы. – Кажа маладзейшы. – Чытаў я пра яго. Да вайны ў НКВД службы ў нашым горадзе, таму ў гэта ня трапіў і жывы застаўся. Партызаніў. Пасля ў КДБ – у Расеі, у Сярэдняй Азіі. Пасля, як СССР ляснуў – у Маскве. У нас тут нейкі бізнэс меў. Здаецца залу гульнявых аўтаматаў. Таму і наведваўся сюды часцяком. У тым памяшканьні, дзе цяпер аўтаматы, павінны былі выставачную галерэю адчыніць, але зьявіўся гэты генерал і відаць нашым выканкамаўцам нешта паабяцаў...

– Бачыш, брыгадзір, – генерал забіўся, і з-за гэтага мы абсады выразаем. – Той, што з пілой, выцягвае з кішэні моркаўку, абцірае яе цывардой

далоняй і смачна храбусьціць. – Лепш бы ты тут вяцнуўся. Цэлая была б алея. Прыгожа было...

– Дурны ты... – Крыўдзіцца брыгадзір. – Ох, дурны!...

* * *

“Дын-н!” – апоўднем грывнуў стрэл, і з купалу езуіцкай царквы сьвятога Станіслава пасыпаліся кавалкі дахоўкі. Непадалёк, на плошчы перад царквою, пастаўленая гарматка і чырвонаармейцы штодзень страляюць з яе па царкоўных вежах. Гарэзьнічаюць. Горад месьціцца на левым, вышэйшым беразе ракі, і, калі часам, вызваліцелі прамахваюцца, снарадзік ляціць над бяскрайнімі балотамі і куды трапляе – невядома. Нешматлікія прахожыя хрысьціянства. Хто “трыма пярстамі”, хто – пяцярнёй.

Масіўны будынак прымыкае да царквы з поўдню. Каменьчыкі зацокалі па ягонаму ганку, паднялі фантанчыкі пылу. Эмануэль Остман уцягнуў галаву ў плечы. Яму ўсяго сямнаццаць, ён зусім не хацеў бы, каб на сінюю фуражку ляснулася што-небудзь цяжкое. Пакінуць ганак ня можа. Ахоўвае ўваход у аддзел НКВД, Эмануэль з нядаўняй пары ягоны баец. Новай уладзе, што прыйшла з усходу, для супрацоўніцтва з войскам саюзьніка, вермахтам – непадалёку мяжа – патрабаваліся знаўцы нямецкай мовы. Остман крыху ведаў.

– Эдзік! Зайдзіся да мяне! – крычыць з закратаванага вакна Корч, начальнік.

– Не магу пакінуць пост, таварыш Корч! – Бадзёра адказвае “Эдзік”, перапоўнены важнасьцю выконваемай місіі.

– Ідзі сюды, кажу, сукін сын! Я табе начальнік, ці хрэн з бугра?!

Ну вось! Халера яго разьбярэ. То вучы на памяць інструкцыю – “... павінен... не пакідаць паста, пакуль ня будзе зьменены ці зняты, нават калі жыцьцю пагражае небясьпека. Самавольнае пакіданьне паста зьяўляецца злачынствам...”. Можна гэты вокліч праз вакно лічыцца зьняцьцем з паста?

У кабінёце начальніка чалавек восем.

– Так, таварышы чэкісты! Сёньня перад намі пастаўлена важная задача! – Напорыста і сур’ёзна, націскаючы на “р”, цэдзіць скрозь зубы Корч. – Для патрэбаў гарадскога партыйнага камітэту загадваю вызваліць ад шляхты дом па вуліцы Інжынерскай. Кожны з вас павінен усьвядоміць, што ён зачышчае прастору для ўзмацненьня кіруючай сілы нашага грамадства. Вы павінны разумець, што будынак, намечаны для разьмяшчэньня гарадскога камітэту камуністычнай партыі зараз заселены класава чужымі элементамі. Таму вашыя сэрцы павінны быць спакойныя ад усялякіх пакутаў сумленьня. Там – ворагі! Не глядзіце, што гэта могуць быць дзеці ці жанчыны. Разам з тым аперацыю правесьці максімальна ціха і хутка. На зборы шляхце – дваццаць хвілінаў. Дазваляецца браць толькі рэчы першай неабходнасьці, колькі здолеюць несці ў руках. Кожнага высыялямага абшукваць на наяўнасьць прадметаў з каштоўных металаў і канфіскоўваць іх. Пры спробах супраціўленьня – арыштоўваць! Ну, і ў астатнім – па абставінах. Старшым назначаю таварыша Ягорава.

– Таварыш Корч, я першы раз іду на баявую аперацыю, – пачынае Эмануэль, потнымі далонямі сьціскаючы ложа трохлінейкі, – ня ведаю, што рабіць... – Заканчвае амаль шэптам, бо вочы начальніка бялеюць ад разьёшанасьці.

– Што камандзір загадае, тое і будзеш рабіць! Шмат размаўляеш! Загадае дзярмо жраць – будзеш жраць! Ягораў! Інструктаж кожнаму, пакуль не зразумеюць задачу! Глядзі ў мяне! І хопіць семкі лушчыць! Разьвялі сьмецыя!...

– Ну, мы пойдзем, ці што? – Не зважаючы на раптоўнае шаленства Карча, мармыча Ягораў і абцірае ад шалупіння рот. – На інструктаж...

...Ціха не атрымалася. Вішчэлі і галасілі бабы, плакалі дзеці, кідалі ненавідзячыя позіркi мужчыны. Эмануэль спачатку шкадаваў іх. Але адзін з шляхцюкоў даў па твары Зьміцеру Паўлючэнку, той ажно ўпаў. Эмануэль упярыў шляхцюку ў плечы прыкладам, потым адцягнуў абмяклае цела і дапамог зьвязаць. Пасьля гэтага жаль зьнік і больш не вяртаўся.

Зьміцер абшукваў клункі. Адкладваў убок залатыя пярсцёнкі, срэбныя бранзалеты і посуд. Калі дайшла чарга да прыгожай “пані”, у дадатак да рэчаў вырашываў абшукаць яе асабіста. Рабіў гэта старанна, асабліва спыняючыся на найбольш рэльефных месцах. Тут і атрымаў па барадзе. Ворагі! Нават сучаня іхняе, смаркач гадоў дзесяці, кідаўся і спрабаваў кусацца!

Шляхцюка клічуць Сяргеем Крыўдам. Ягораў кажа, што Крыўда, відаць – беларускі нацыяналіст, польскі фашыст і шпіён. Як гэта, Эмануэлю незразумела. Але сьледства разьбярэцца...

* * *

Гудзе ля маста людскімі галасамі надрэчны кірмаш. Вазы з задранымі ўгору аглоблямі, чаўны на трэць выцягнутыя з вады. Мігцяць у ваччу рознакаляровыя хусткі, наміткі, капялюшыкі, вышываныя кашулі, сукенкі. Вішчаць сьвінні, рыкаюць каровы, фыркаюць коні. Разьліваецца ў паветры пах піражкоў, смажаных на алеі, аладак з лоем, выганяе ў Пётрыка сьліну. Але цікавяць Пётрыка Крыўду больш за ўсё коні. І нават ня самі коні, а конскія хвасты. Няпростая справа – вырваць з хваста валасіну і не атрымаць ад гаспадара пугай, або каб конь барані Бог не ўбрыкнуў...

...Надраўшы конскіх валаскоў сплітае іх Пётрык па два і моцна зьвязвае адмысловым рыбацкім вузлом, якому тата навучыў. Будзе добрая вуда. Хлопчыкі з багатых сем’яў, што маюць вуды з крамнай жылкі, – яе прадае Хаім у маленечкай краме на кірмашовай плошчы, – хоць і задзіраюць насы, але з рыбалкі вяртаюцца, налавіўшы два-тры дзясяткі верхаводак ды плотак. А ў Пётрыка ёсьць свае таемныя месцы, дзе ён прыкармлівае параным гарохам ды ячменем вялізных – па локаць сазаноў, язёў, ды ляшчоў. Часам рвуць яны пётрыкаву снасьць, тады даводзіцца зноў круціцца вакол коней на кірмашы, не-не, ды і атрымліваць пугай па голых лытках. Ох і балюча – пугай па лытках! Але як нясе пасьля рыбалкі на кукане з лазовага дубца такіх веліканаў, слухае здзіўленыя воклічы дарослых, ловіць зайздросныя позіркi аднагодкаў – забываюцца непрыемнасьці. А калі дома, у іх цеснай кватэры, тата ўзважыць у руцэ рыбу і зробіць сур’ёзны твар: “Паважаю...”, а мама паглядзіць па галаве: “Мой ты кармілец!” – Пётрыкава сэрца ажно трапечацца ад шчасьця. Толькі найбольш шчасьлівы ён калі сядзіць з вудзільнам ля вады і, не адрываючыся, глядзіць на патанак з гусінага пярэ. Вось здрыгануўся, нахіліўся і паціху пайшоў убок. Падсечка – і на тым канцы жылкі заварушылася, затузала цяжкое...

...Цёпла. Вясна заканчваецца. Заграбаючы босымі нагамі мяккі пыл, Пётрык шпарка крочыць пасярод вуліцы. На лазовым дубцы, прасунутым праз жабры – два ляшчы. Яны вялізныя і цягнуцца хвастамі па зямлі. Пётрык выпінаецца

ад іх цяжару ўбок і часта мяняе рукі. Вуду ён прыхаваў у зарасьніках трысьнягу ля ракі. Вось ужо і будынак былога тэатру, дом з Пётрыкавай кватэрай адразу за ім. Даўно, год таму ў тэатры ставіліся сьпектаклі і такімі вечарамі іхняя вуліца запаўнялася сьвяточна прыбранымі парамі. Мужчыны, вітаючыся прыпадымалі капелюшы, а жанчыны з прыемнымі ўсьмешкамі важна схілялі галовы: “Вечар добры, панове Вялічкі!” – “Добрага здароўя, панове Жылінскія!”. Часам хадзілі ў тэатр і тата з мамай, ад іх тады вельмі прыемна пахла. Ад мамы кветкамі, а ад таты нечым, падобным адначасова на кмен і палын. А калі летась зьявіліся рускія, іх усе называлі “таварышчамі”, сьпектаклі скончыліся. У памяшканьні тэатру спачатку жылі рускія жаўнеры. Яны насілі вострыя шапкі з зоркамі, а лыткі закручвалі анучамі, як сяляне ў час сенакосу. Гаворку “таварышчаў” Пётрык амаль не разумёў, хоць у ёй і траплялі знаёмыя словы. А яшчэ яны вельмі часта ўжывалі выразы, казаць якія мама строга забараніла, а што яны азначаюць не растлумачыла, толькі чамусьці пачырванела.

Ну і нічога, што сьпектакляў зараз няма. Жаўнеры летась пажылі крыху ў тэатры і перабраліся некуды, а там зараз так fajна ў вайну гуляць! І ў школу хадзіць ня трэба! Пётрык скончыў ужо тры класы. Ну яе, гэтую школу! Рвецца Пётрыкава сэрца на рэчку, а там сядзі за партай і не варухніся, а перапынкі такія кароткія, і так рэдка!

Добры ўлоў – гэта выдатна, але задавальненьне ад яго няпоўнае, калі ніхто ня ўбачыць і не адзэніць. “Зараз завярну за кут, – думае Пётрык, – прайдуся да брамкі. Там заўсёды на лаўцы бабулі сядзяць. “Хар-ро-ошая рыба! – Скажа якая-небудзь. – Добры хлапец у Крыўды, ня вісус які, што па чужых садох шастае.” А дома мама: “Мой ты здабытчык! А якія вялікія! Як табе ўдаецца?!”

Калі па праўдзе, бывае, лазіць Пётрык цёплымі летнімі вечарамі па садах, у якіх ажно тонуць гарадскія ўскраіны, але цяпер у гэта неяк нават самому ня верыцца. Каб хто спытаўся: “Латашыш чужыя яблыні?” – зусім шчыра адказаў бы, што не, не латашу.

Пётрык завярнуў за кут і скамянеў. Стала млосна і пакутліва захацелася па малой патрэбе. Насустрэч два жаўнеры са стрэльбамі за плячыма вялі пад рукі тату. Яшчэ адзін, з рэвальверам у руцэ ішоў ззаду. Больш за ўсё Пётрыка ўразіла тое, што рукі таты закручаныя назад, валасы раскудлананыя, а увесь твар запэцканы чорнай засохлай крывёю.

– Тата! – Ня ведаючы навошта, Пётрык кінуўся ўперад, але дабегчы не паспеў. Той, што вёў зьлева вольнай рукой, як шлагбаўмам, спрытна перагарадзіў шлях. Балюча ткнуўшыся шыяй аб ягоны локаць – ногі прабеглі далей – з усяго маху грывнуўся ў вулічны пыл, выцяўся сьпіной і патыліцай аб зямлю, прыкусіў язык і раскідаў рыбу. Ня памятаючы сябе ўскочыў і кінуўся на жаўнера – “Пусьці тату!”. Той злавіў Пётрыка за каўнер, затрапчэла тканіна. Пётрык крутануўся, учапіўся зубамі ў жаўнерскае перадплечча. Адчуў рэзкі пах нямытага цела і ў галаве ўспыхнула бліскаўка. Ачомаўся на траве пад плотам. Першае, што ўбачыў – заплаканы мамін твар. Як потым трапілі яны ў вёску, да бабулі з дзядулям, Пётрык ня памятаў.

* * *

Сяргея Крыўду спачатку запхнулі ў памяшканьне без асьвятленьня. Пахла пылам. Сяргей абмацаў вакол сябе, памяшканьне нагадвала пенал, пастаўлены вертыкальна. Паміж супрацьлеглымі сьценамі было меней, чым расставленыя ўшыркі рукі. У галаве муцілася, усё цела балела, відаць

яго доўга білі ўжо непрытомнага. Сяргей прысеў на кукішкі, абапёршыся спіной на шурпатую сыяну, і пагрузіўся ў нейкае здранцвенье – ні думак, ні адчування часу.

...Зарыпеў у дзвяхах ключ, гримнула клямка.

– Выходзь! – Сяргей з цяжкасцю падняўся на зацёклых нагах, выйшаў у калідор. Ліхтар ужо, здавалася, даваў даволі святла. – Да сыяны! Рукі назад!

Зачынілі дзверы ў “пенал”.

– Уперад! – Прайшлі ў канец калідора. – Да сыяны!

Зноў рыпенне ключа ў замку, грукат засаўкі і высокі, аж мурашкі па скуры, скіргат завесаў.

– Заходзь! – Ззаду зноў скіргат, грукат, рыпенне.

Вільготная жывая цемра дышае ўперадзе. Ад яе смярдзіць застойнай мачай. Сяргей пакрыху, выцягнуўшы перад сабою рукі, прасоўваецца ўперад.

– Асыярожна! Не спатыкніся аб парашу. – Хрыплым барытонам папярэджае цемра. Ногі Сяргея намацваюць унізе нейкі бар’ер. Гэта невысокі памост з дошак. На ім упокат пчыльна ляжаць людзі.

– Здымі абутак і сядай сюды, ля мяне. – Кажа барытон і бярэ Сяргея за руку. – Ну, братка, чым правініўся перад Савецкай уладай?

– Перад уладай – не. Так, даў па мордзе аднаму. НКВДзісту. – У цемры задаволена загаманілі:

– НКВДзі-істу! Ну ты і ўляпаўся!... Што, вось так проста, ні з таго, ні з сяго даў у пысу рыцару рэвалюцыі?

– Ну ня так проста... Было за што...

Пакрыху, пакрыху – распыталі ўсё. Праз круглае акенца ў дзвяхах у камеру трапляе трохі святла з калідору, і, калі вочы прывыклі, Сяргей здолеў агледзецца. Ля дзвярэй невялікі квадрат бетоннай падлогі, там абутак і драўляная кадушка з “вушамі” – параша. Астатнюю прастору займае драўляны насыціл, падняты над бетонам на вышыню калена. На насыціле варушыцца чалавечае месіва. Вольнага месца няма. Людзі, іх шмат, скурчыўшыся сядзяць, або ляжаць паклаўшы ногі адзін на аднаго. Большасць па пояс распранутыя – вельмі гарача і вільготна.

– Кажаш – прыйшлі выганяць з кватэры? А кватэра твая ці арандаваная?

– Як сказаць... Не, не мая... Я на фанернай фабрыцы працую... працаваў. І дом наш – уласнасьць Давыда Лур’е, гаспадара былога фабрыкі... Я і плаціў яму за кватэру. Аж пакуль летась ён ня ўцёк, ну, калі таварышчы прыйшлі. З таго часу ня стала каму плаціць. Я, дурань, радаваўся – думаў так заўсёды будзе. Аж сёння ўвальваюцца ў сінх фуражках: “Дваццаць мінут на зборы! Толькі лічныя вешчы!” І жонку мацаць!

– Пабілі моцна? – Спагядліва пытае гаспадар барытону.

– Косыці, здаецца цэлыя... Але ўсё цела баліць. І галава. І млосна мне. Тут вады няма? А то зараз званітуе.

Грыміць збоку ля сыяны бляшаная накрыўка, і Сяргею падаюць кубак з цёплай вадой. Ад яе пахне жалезам. Рэшткі ён вылівае на галаву. Так крыху лягчэй. Сяргей прымошчваецца сярод целаў і зноў, як у “пенале”, упадае ў здранцвенье. Гэта і сон, і ня сон. Сяргей чуе, як навокал храпуць, кашляюць, размаўляюць людзі, перыядычна хтосьці падыходзіць да парашы, і тады вочы выядае едка хваля. Ад ляжання на голых дошках нямец цела, прыходзіцца варочацца, непакоючы суседзяў...

...Вішчаць дзьверы, у праёме постаць: “Кахнюк! Васкалей! За пайкай!” – Двое борздзенька ўскокваюць, пераступаючы праз ляжачых спускаюцца з памоста, абуваюцца і знікаюць. Праз дваццаць хвілін заносзяць у камеру вялізны бак, вешаюць на цывік у сыяне газавы ліхтар. Выносяць парашу.

Бляшаных місак на усіх не хапае. Ядуць па чарзе. Урэшце Сяргею перадаюць міску нейкай мутнай вадкасыці з пахам гнільля і драўляную лыжку. Лыжка бяз ручкі, і, каб зачарпнуць, даводзіцца мачаць у вадкасыць пальцы.

– Ты ня думай, што цябе хутка адпусьцяць. – Вучыць Сяргея Парамон, што з барытонам. – Як яно будзе, адзін Бог ведае, а калі чакаць, што вось-вось адпусьцяць – сэрца сабе парвеш. Лепей думай, што гэта, братка, надоўга. Што няма ў цябе ні жонкі, ні сына. Цяжка сябе ў гэтым пераканаць, але ты імкніся. Тады можа і здолеш сябе зьберагчы. На допыты пачнуць цягаць, то трымай язык на кароткай шворцы. Невядома, што табе шыць будуць, але ж будуць. Ніякіх прозьвішчаў не называй. Калі будуць казаць, што ўсё пра цябе ведаюць – ня вер. Могуць знайсці знаёмых, распытаць пра ўсялякія дробязі – ну, калі, дзе, з кім, напрыклад выпівалі, аб чым гутарылі. А потым скажуць табе: “Мы ўсё ведаем. Вось такога і такога ты з такім і такім піў там і там, казаў тое і тое. Мы ведаем, што ты ўдзельнічаў у такой і такой арганізацыі. Мы ведаем. Мы толькі хочам, каб ты сам гэта пацьвердзіў, каб упэўніцца ў тваёй шчырасьці...” Ты і пачнеш... пацьвярджаць у шчырасьці. І сам не заўважыш, як распавядзеш тое, пра што лепей бы маўчаць.

– Ды я на самой справе акрамя, што таму па барадзе заехаў, нічога кепскага...

– Нічога, дык нічога... Я так, тэарэтычна... На ўсялякі выпадак. Або пачнуць з табою “таргавацца”: “Ты нам усё расказваеш, а мы паклапоцімся, каб вырак быў як мага лягчэйшы” – Ня вер! Як толькі штосьці распавядзеш, падпішаш – забудуцца пра ўсё свае абяцанкі. Гэтак сама могуць прымусіць слухаць, што тут у камеры робіцца і ім дакладваць. Вунь тыя, Кахнюк з Васкалеем, – Парамон нахіляецца да Сяргеевага вуха, – кожны раз як парашу вынесуць, ці за пайкай сходзяць – тытунём сьмярдзяць. За што іх там турэмшчыкі тытунём частуюць? Во-ось! Думай!

– Няўжо за паганую папяросу на сваіх дакладваюць?

– Ня ведаю... Людзі розныя... Іншыя хоць забівай іх – подласыць ня зрабляць, а іншыя самі шукаюць – як прадацца. Хоць бы і за недакурак абсьлінены. Такія рэчы ты сам павінен ведаць – не хлапчук ужо.

– Слухай, а што рабіць, калі зьбіваць пачнуць?

– А скуль я ведаю?... Кажуць, ёсьцека ў іх пара вялі-ікіх адмыслоўцаў па гэтай справе. Тут думка мая такая: глядзячы ў чым прызнацца хочуць прымусіць. Бо могуць і замардаваць, а справы было – ну, скажам на гадоду на колькі там зьявольленья. То ў такім выпадку лепей падпісаць, ды жывым застацца. А ўвогуле – не ўгадаеш, у іх як што – куля ў патыліцу. Не, ня ведаю я...

Маркотна Сяргею на душы. Ня верыцца нават, што гэта ён, зьбіты сядзіць зараз у сьмярдзючым сутарэньні пад будынкам былога калегіюма. Здаецца яму, што гэта сон, што варта толькі прагнуцца і ўсё будзе на сваіх месцах – маленькая, але ўтульная кватэра з двух пакояў, Пётрык, жонка. Дзе яны зараз? Што з імі?

– Як пана на імя? – На плячо кладзецца нечая рука. – Чы то вы, пане Крыўда?

– Ойча Казімеж, вы? Дык і вы тут! А летась, калі службу забаранілі, то

казалі – вас некуды ў Сібір гэты кляты зьвезьлі. Амаль кожную ноч цягні-камі звозяць.

– Не, былэм пад следствам. Але юш вкрупцэ – на Сібэр’я. Естэм шпэгам Ватыкану. – Казімеж горка ўсьміхаецца. – Пятнасьце лят увензьненья.

– О-ёй-ё-ёй ! Пятнаццаць гадоў! І цэлы год следства ішло? І суд быў?

У цемры засьмяяліся:

– Пра які суд ты кажаш? Прыйшлі сюды, зачыталі вырак. Нейкая тройка завочна судзіць. Клопаў – сакратар гарадскога камітэту балышавіцкага, Корч – начальнік НКВДэшны, і яшчэ нехта трэці. А следства... следства, братка тут па-рознаму. Можа пару тыдняў, а могуць некалькі месяцаў марнаваць без ніводнага допыту.

Сяргей сядзіць на краі памосту, абхапіўшы галаву і качаецца ўлева-управа, улева-управа. “Спокуй! Спокуй, пане Крывда!” – сьвятар кладзе яму на лоб халодную далонь, і Сяргею лягчэй. Ён падцягвае ногі да падбародка і засынае. І там усе падзеі сёньняшняга вечару здаюцца яму сном.

* * *

Ды-н-н-к-г! – Лягнула так, што зазьвінелі шыбы і са сьценаў пасыпалася тынкоўка. Эмануэль уціснуў галаву ў плечы, звывкла чакаючы дажджу з каменьчыкаў. – Не, гэта не гарматка чырвонаармейцаў. Гук нашмат мацнейшы і час занадта раньні, толькі-толькі сонца выкаціла над зялёным морам трысьнягу за ракой. Азірнуўшыся – ці ня бачыць хто – Эмануэль пакінуў ганак і забег за кут будынка. Чорны слуп дыму падымаўся над заходняй часткай гораду.

– Вартавы, т-т-ваю маму распранагіб-бон...! Дзе вартавы! – О, халера! Начальства прынесла апраметная. І трэба ж якраз тады, калі пакінуў ганак на хвілінку! Ой, як несвоечасова! Ну, зараз пачнецца...

– Тут я, таварыш Корч! – Што гэта з ім? Чырвоны, потны, быццам ад сабак уцякаў, расхрыстаны. – Я тут. Глядзеў, што гэта там грывнула.

– Праз дваццаць хвілінаў – да мяне! – І Корч, пераскочыўшы праз чатыры прыступкі, зьнік у праёме. Здаецца, пранесла. Але што там гарыць?

...У прасторным кабінёце Карча прахалодна, хоць заканчваецца чэрвень. Чэкісты, грукаючы затыльнікамі вінтовак па брудным дубовым паркеце расьселися на шырачэзных, падваконьніках, на нешматлікіх крэслах, прыхіліліся да сьценаў. Голас начальніка нязвыкла згубіў іранічна-скандальныя ноты, гучыць трывожна і няўпэўнена:

– Хлопцы, здаецца – вайна. У парткам тэлефанавалі – сёньня немцы перайшлі мяжу. С-с-саюзьнічкі, дышлі ім *у жупан!*.. Потым сувязь прапала. Добра, каб гэта было толькі правакацыяй, але трэба рыхтавацца да горшага. Першае – у нас пяцьдзясят два чалавекі ў сутарэньні. Выпускаць іх нельга. Там усе – ворагі народнай улады, дарма, што следства ня скончанае. Да вечару, сама пазьней заўтра іх трэба ліквідаваць. І – каб ціха. Месца для ліквідацыі – лясны масіў за вёскай Гарадок. Якраз недалёка чыгунка. Да Гарадка – у вагоне, пад выглядам эвакуацыі, каб не панікавалі і не паспрабавалі зьбегчы. Далей – такая легенда: немцы разбамбілі чыгунку і трэба прайсьці колькі там пехатой... Ліквідацыяй зоймуцца – ты, ты, ты,... – пачаў тыцкаць пальцам Корч, пазначыўшы чалавек дзесяць. – Старшым, і адказным за ход аперацыі назначаю... будзеш ты, Эдзік... Эману ...ля, цыху, язык зломіш! Остмана! Эдзік, потым застанешся – падрабязна пагутарым.

Далей! Ты, ты, ты і ты – падрыхтоўка дакументацыі і маёмасьці да эва-

куацыі... – На сталае слаба дрынькнуў тэлефон. – Слухаю, Корч! Так! Так! Ну, і што? Я вам што – пажарны? Аляксей Ахрэмавіч! Зьбірай паперы, тыя што найбольш важныя, ахову вам і дакументацыі арганізую, а пажар тушыць – выбачай, не мая справа. Добра. Добра! Разам! Мае хлопцы і твае. Прышлі каго, хай зброю атрымаюць. І наконт транспарту паклапаціся. Што ў мяне? У мяне адзіная палутарка, і тая ледзьве дышае! – Абвёў вачыма падначаленых. – Клопаў тэлефанаваў, сакратар. Здаецца, наклаў у штаны. Будзем дапамагаць ім даваць драла... Раніцай самалёт бомбу на збройны склад ськінуў, гэта ён зараз гарыць... Ну, і хай сабе. Ня нашая справа!

– ...Так, Эдзік... – Корч, застаўшыся сам-на-сам з Эмануэлем ходзіць ад сыяны да сыяны, заткнуўшы вялікія пальцы за жоўтую дзюгу. – Расьцеш, Эдзік! Давяраю вельмі адказную сакрэтную аперацыю. Але калі, барані Бог, хтосьці з шляхцікоў уцячэ, Эдзік, адказваць будзеш па ўсёй строгаьці... Ну, ты хлапец разумны, учэпісты, сакратар камсамольскі, не табе тлумаць... Значыцца, так! Першае! Зараз чалавека на вакзал – дамовіцца з вагонам. Вагон праверыш сам, каб ніякіх там шчылінаў, гнілых дошак..., ну,... зразумела? Потым выбераш месца ля станцыі, недалёка ад Гарадка, але так, каб стрэлаў не было чуваць, кіламетры за тры-чатыры, у лесе. Яму хай твае хлопцы выкапаюць. Яно лепш было б, каб шляхцікі самі, але здагадаюцца, могуць узбунтавацца. Аперацыя сакрэтная, таму, калі нехта з мясцовых убачыць – іх таксама ліквідаваць. Нам лішнія сьведкі абсалютна непатрэбны! Ну, што ты ў твары зьмяніўся? Нічагусенькі, прызвычаіся. Чалавека, а тым больш ворага забіць – гэта гонар! Ды і ўвогуле – ім куля як падарунак дарагі. Ворага, Эдзік, калі па-сапраўднаму, трэба доўга на той сьвет не пускаць, доўга таптаць! А стрэл – гэта лёгка і няправільна! Проста – часу зараз няма. Ты ж мужчына! А то ёсьць такія – парася закалоць ня могуць. Гэтыя, я лічу, ня маюць права нават нагавіцы насіць! Вось, памятаю, у Іспаніі... Але... як-небудзь потым распавяду...

Добра! У Гарадку паведаміш легенду, што немцы чыгунку разбамбілі, што далей трэба крыху пехам. Пазьвязваеце ім рукі назад – зноў сам правер, каб якасна зьвязалі – і агульнай вяроўкай па дзесяць-дванаццаць. На кожную такую зьвязку – па двое нашых хлопцаў. Што? Дзе вярывак узяць? І рыдлёвак? Ня злуй мяне, Эдзік!

І яшчэ! Вінтоўкі вашыя для такой справы ня вельмі прыдатныя. Атрымаеш на ўсіх “Наганы” і патроны да іх. Зьвязкі хай ідуць праз гадзіну. Яму капайце глыбокую. Падводзіце, кладзяць на зямлю на краі, усю зьвязку ў радок, і – стрэл пад чэрап. Вельмі надзейна. Потым скідаеце і крыху прысыпаеце. Так – пяць пластоў. Якраз за пяць-шэсьць гадзінаў справіцеся. Потым засыпаеце і маскіруеце шэсьцікам, ламаччам... Ды глыбакавата закопвайце, каб зьвяр’ё потым не адкапала!

Як закончыце – назад у горад. Будзем парткам суправаджаць. Трэба да вайсковых часьцей прыбіцца. І глядзі, Эдзік, яшчэ раз кажу – калі хто ўцячэ, лепей табе самому адразу застрэліцца! А зробіш усё якасна – далі-бог да ўзнагароды прадстаўлю!

* * *

На вуліцы насупраць партыйнага камітэту мітусьня. Упараныя партпрацаўнікі разам з сінефуражачнікамі цягаюць мяшкі і скрынкі з паперамі. Сакратар Клопаў стаіць на ганку са счарнелым, стомленым тварам. Дае каманды: “У кузаў! Гэта спаліць! Спаліць! На машыну!”. Большасць папераў тут жа ідзе ў вогнішча,

што раскладзена пасярод вуліцы. Вогнішча вялізнае, аж гудзе. Ад яго ўгору разам з дымам узьлятаюць палаючыя аркушы.

– Аляксей Ахрэмавіч, ты б дзе ў іншым месцы паперы паліў. – Абыякава кажа сакратару Корч. – Сухмень якая! Пажараў наробіш...

– А-а! Няма часу! Згарыць што, дык немцу не дастанецца... А ты свае дакументы знішчыў? А што з *падсьледсцьвеннымі*?

– Не хвалойся! У мяне ўсё гатова. Дакументы, зброю, частку асабовага складу ўчора вечарам цягніком на ўсход адправіў. І арыштантаў таксама – куды трэба. Як дамаўляліся. Вунь той хлопец усё зрабіў. Вельмі нам *падхадзяшчы*. Аж страшнавата. Будзе толк, калі лёс захавае... Ты да яго прыглядзіся. Я яго табе, у сэнсе нам, у ахову ўзяў.

– Выбачай, не да яго. Зараз пра свой лёс час паклапаціцца...

– Так то яно так. Але раю ўслых такія рэчы не вымаўляць... Мы тут пастаўлены ведаеш дзеля чаго...

– Мы ж свае, Васіль Рыгравіч!

– То-та ж бо, што свае!...

...Горад пакінулі на сьвітанку. Над балотамі ўздываўся ранішні туман. Патыхала вільгаццю, аерам і балотнай мятай. З палёў вярталіся чароды качак, з шумам разбівалі вадзяныя люстэркі сярод чаротавых джунгляў, якія падымаліся паабалал старой дарогі. Усё было як спрадвеку, быццам і не было вайны... Падскокваючы на калдобінах старога гасьцінца, плюючыся сьмярдзючым чорным дымам, у паўночным накірунку няшпарка рухаліся чэкістская “палутарка” з дзясяткам узброеных людзей у кузаве, і сакратарская легкавушка, у якой дзяўблі насамі Корч і Клопаў. Як праехалі Стычанічы – балотную выспу з парай дзясяткаў прысадзістых хатаў, пакрытых пухнастымі трысьняговымі дахамі – грузавік заглух.

– Ну, сакратар, што рабіць будзем? – Зьвярнуўся да Клопава Корч, калі канчаткова стала зразумела, што ўдыхнуць жыцьцё ў рухавік ня ўдасца. – Далей удвух небясьпечна, наскочым на немцаў – як адбівацца будзем? Прапаную адправіць зараз тваёй машынай некалькі хлопцаў у Стычанічы, хай двое-трое калёс у кулакоў рэквізуюць. О! Хай легкавік твой на падводы змяняюць! Ха-ха! Ашчасьлівяць шляхцюкоў! Бо калі мы машынай, то наша ахова за намі не пасьпее. Дні за два да Івацэвічаў дабярэмся, там нашых сустрэнем. А грузавічок трэба з дарогі прыбраць – можа ўвагу з паветра прыцягнуць...

... – Даюць нам, здаецца, па мордзе, сакратар. *“Еслі завтра вайна, еслі завтра в паход...!”*, курва! *“Будзем біць ворага на яго цэрыторыі...!”* – Разьлёгшыся на сярэднім возе, бурчыць Корч, калупаючы ў зубах сухой саламінкай. – Што гэта ты такі невясёлы? Боязна?

Твар Клопава сапраўды невясёлы і пакамечаны.

– Сам думай, што ўслых казаць! Нічога! Усё роўна мы пераможам! – Сыцішана, амаль шэптам адказвае сакратар і вачыма паказвае на сьпіну Эмануэля Остмана, што з дубцом сядзіць уперадзе, за фурмана, і раптам крычыць дзіка, вылупляючы вочы: Ціха! Ціха, кажу!

Перабіваючы рыпеньне колаў уперадзе, за паваротам дарогі, чуцён трэск рухавікоў.

– Дачакаліся, *p-рудая n-ціунда*! – Твар Клопова са счарнелага робіцца зеленкаватым. – А можа нашы?

– Якія нашы?! Матацыклеты! Гэта немцы! – Корч ускоквае на ногі.

– Хлопцы! Усе ў трысьнэг! Падрыхтавацца да бою!

Як гарох сыпанулі з дарогі. Зачвякала пад коламі, захрабусьцеў трысьнёг. З-за павароту выехала чорная легкавушка. Ззаду і сыпераду – матацыклы з вазкамі. Немцы. Пярэдні падняў руку. Спыніліся.

* * *

...Фрыдрых Мейнэ, зручна ўмасыціўшыся ў вазку матацыклета, трымаючы правай рукой за рукаятку “Машынэнгэвэр”, з задавальненьнем разглядаў чужы дзікі пейзаж. На павароце дарогі, што зарасла паабалал высокім трысьнягом, яны дагналі басаногага бруднага хлапчука з вудай і трыма вялізнымі рыбінамі, начэпленымі на лазовую галінку. “Багатая краіна. – Падумаў Фрыдрых. – Няблага было б атрымаць тут маёнтак. Калі ўжо смаркачы могуць лавіць такіх монстраў... Зямлі мала, але можна арганізаваць гадоўлю рыбы. Загарадзіць сажалкі, развесіць над імі электралямпачкі. Тут шмат балотаў, значыць павінна быць шмат камароў, начных матылёў. Яны будуць ляцець на сьвятло і падаць у ваду. Рыбу ня трэба будзе падкармліваць...”

Закончыць думку не далі. “Опель”, за якім яны ехалі, спыніўся. На пярэднім матацыкле суправаджэньня ўперадзе заўважылі фурманку, што нырнула ў трысьнёг.

...Пётрык Крыўда з цікавасьцю разглядаў нябачаныя траскучыя машыны, што дагналі і спыніліся ля яго. Той, што сядзеў у легкавушцы нешта гергетуў і махнуў рукой. Задні матацыклет з кулямётам на вазку асыярожна аб’ехаў легкавушку, затрашчэў мацней, шпарка, хістаючыся і падскокваючы паімчаўся ўперад. Праехаўшы метраў трыста, ён раптам, не збаўляючы хуткасьці вільнуў з дарогі і перакуліўся. “Тах-тах-тах” данесліся праз некалькі імгненьняў вінтовачныя стрэлы. Легкавушка, не разьвярнуўшыся, ірванула задам па дарозе адкуль прыехала, а кулямётчык з матацыкла, што застаўся, даў некалькі чэргаў па трысьняговых зарасьцях. Потым паімчаў сьледам. Усё адбылося так хутка, што Пётрык не паспеў нават спалохацца. Стаяў і глядзеў, як яны аддаляюцца. Калі немцы ўцяклі, патэпаў уперад, да перакуленага матацыкла.

Сонца падала на дарогу праз трысьняговую сыяну. Тварам уверх ляжаў на дарозе чалавек у шэра-зялёным адзеньні. Чорная кроў запяклася на тым твары. Як у бацькі, калі яго забралі з дому. Дзе ён? Чаму не вяртаецца? Мама нічога не адказвае, толькі плача, калі Пётрык пытае яе пра тату.

– Мальчык, немцы зьехалі? – Трысьнёг зашамацеў, заварушыўся, і на дарогу выбраўся жаўнер, мокры і брудны. У сіняй фуражцы. Той самы, што вёў тады тату. Пётрык насупіўся і маўчаў.

– Эдзік! Правэр, ці жывыя матацыклісты? Асыярожна падыходзь! Вазьмі на мушку!

Трымаючы нагатовы рэвальвер, жаўнер схіліўся над акрываўленым немцам, потым падышоў да другога, той ляжаў нагамі ў балоце, тулавам на сухім.

– Гэты гатовы!... А гэты дышае, здаецца! – Затрашчэў трысьнёг, загаманілі людзі, зачвякала балота. Храпучы, коні вывалаклі на дарогу тры сялянскіх вазы.

– Хлопчык, ты дадому ідзеш? То ідзі! Раскажы там людзям, маўляў партызаны ўступілі ў бой з вялікай колькасьцю немцаў і ў тым баі перамаглі, – узбуджана кажа Клопаў. Увогуле зараз усе узбуджаныя, гаманкія і ўсьмешлівыя. – Васіль Рыгоравіч, што з тым немцам?

– Жывы... Аглушыла, відаць, як з вазка вываліўся аб зямлю вяцнуўся добра... Хлопцы! Паліце яго вадой, хай ачухаецца!

Праз пару хвілінаў са сьмехам і жартачкамі падвялі немца.

– Васіль Рыгоравіч, відаць трэба яго дапытаць?

– Зараз... Эдзік! Остман! Дапытай немца.

– Што пытацца?

– Ну... З якой часткі... На халеру нам яго частка? Спытайся, як клічуць. Чаго ехалі. – І, панізіўшы голас, звярнуўся да Клопава: – Аляксей Ахрэмавіч, думаю – нам на Івацэвічы зараз рухацца ня варта. Нарвёмся яшчэ, і ня раз. Давай вернемся назад у горад, там будзем думаць, што далей. Дакументы, што вязём – у балота. Ніхто іх тут ніколі ня знойдзе.

– Згодзен. А што нам з гэтым немцам? Не цягаць жа з сабою!

– Разьбяромся... Эдзік! Дапытаў?

– Значыцца, так! Клічуць немца Фрыдрыхам Мейнэ. Суправаджаў палкоўніка ў якасці аховы. Больш нічога ня ведае.

– Добра. Давай, арганізуй зараз – мяшкі з дакументамі, і немцаў таксама – у балота. Ну, што ты ў твары мяняешся? Ты ж ужо гэтым займаўся, трэніраваны...

...Пётрык, асыярожна ступаючы па абочыне, дзе расла трава, бо дарожны пыл распаліўся на сонцы і пёк ногі, пачуў ззаду два стрэлы. Азірнуўшыся, убачыў, як жаўнеры раскачалі і кінулі ў багну немцаў. Балота забурчэла, выпусціла сьмярдзючыя бурбалкі, скапна засмактала, паглынаючы здабычу...

...Вечарэла. На даляглядзе за балотамі вісеў барвовы шар, кідаючы на навакольле доўгія цені ад скарлючаных дрэваў і зарасьнікаў ракіты. На ямах, залітых вадой, плюхаліся, перакульваючыся ўніз галовамі крыжанкі. Аднекуль здалёк прыляцела сойка з жалудом у дзьобе. Пакінуўшы на дарожным пыле крыжыкі сылядоў, па-зладзейску азірнуўшыся, яна шмыганула ў прыдарожную траву, прыхавала жолуд, і з пераможным крыкам паляцела назад у лясы.

Высока ў небе, раськінуўшы вострыя крылы плыў у блакіце сапсан, азіраючы прастору бязьлітаснымі зоркімі вачыма. Сойка нават не пачула імклівага посьвісту сакаліных крылаў... Так на ўскрайку шашы, былым гасыцінцы, над невядомай магілай нямецкага салдата Фрыдрыха Мейнэ, падняўся праз гады адзінокі дубок.

* * *

Вечарэла. Барвовы шар амаль схаваўся за даляглядам. Гарэлі асушаныя балоты. Дымы тарфяных пажараў расьцякаліся па навакольлі, і ў паветры стаяў іх удушлівы пах. Пётрык Крыўда – так і застаўся Пётрыкам, нягледзячы на сьсівелую галаву, – прыціснуў локцем лейцы, разьлёгся на пахкім сене. Сьледам за ягоным возам паўзла белая на фіялетавым небе поўня, ўзбуджала цьмяна акрэсьленыя думкі і тугу пад сэрцам. Маленькі вараны конік спакойна цокаў капытамі па асфальце, ціха шамацелі гумовыя колы. Конікам ня трэба было кіраваць. Пётрык драмаў, змораны доўгім, ад цямна да цямна, працоўным днём. Сны мітусіліся вакол яго, блытаючыся з явай. Часам узьнікалі твары маці і бацькі. Няма ўжо маці, а бацьку як схапілі НКВДысты напярэдадні вайны, так і прапаў. Зрэдку расплюшчваў вочы і дзівіўся, як за ягонае жыццё зьмяніўся навакольны пейзаж. Вось там, дзе зараз малады дуб, рускія на ягоных вачах застрэлілі немца і кінулі ў балота. Цяпер ад балота не засталася і сьледу...

...Цямнела. Зручна разьмясціўшыся за рулём грузавага “Мерсэдэса”, Вольфганг Мейнэ з хваляваньнем разглядаў нязвычайны дзікі пейзаж. Далёка,

аж пакуль сягае погляд, раскінулася плоская, як стол, раўніна, перарэзаная сеткай меліярацыйных каналаў, парослая там-сям непразназнымі хмызьня-камі і невялікімі выпачкамі маладых хвойнікаў. Куды ні павернеш галаву – зарывы пажараў. І непрыемны пах тарфянога дыму... На краі раўніны паказаліся агні гораду. Недзе ля гэтага гораду на пачатку вайны з рускімі прапаў бацька, Фрыдрых. Колькі дзесяцігодзяў таму позірк яго спыняўся на гэтым даляглядзе, на гэтай рацэ... Можа, дзесьці тут ляжаць ягоныя косыці? На сэрцы Вольфганга было ўрачыста і горка...

...Эмануэль Барысавіч Остман ціснуў на акселератар “Джыпа”, не тар-мозачы, нават калі праносіўся праз цёмныя, без ніводнага агенчыка вёскі. Сяляне кладуцца рана. Вочы сачылі за дарогай, рука ляжала на рулі, думкі былі далёка. Абдумваў чарговы артыкул кніжкі мемуараў.

Жыццё амаль удалося. Ён – генерал. Ён быў прыбліжаны і аблашчаны самымі высокімі людзьмі... І нават зараз, на пенсіі, ён не губляе сувязі з моцнымі. Яго не забываюць. Тое, што яго, сёння жыхара другой краіны, аб’явілі ганаровым грамадзянінам гэтага гарадка, дзе пачалася кар’ера, вельмі грэе самалюбства... Хоць якая Беларусь іншая краіна, калі Федэральная Служба Бяспекі робіць тут што хоча! Вось – дазволілі ганароваму грамадзяніну размясціць тут сваю справу. Нават памяшканьне далі. Гэта, натуральна крыху каштавала, але тое, што для маскоўскага генерала – капейкі, для мясцовага чыноўніка вялізныя грошы... Адзінае, што ўсе апошнія гады не дае спакою, дзярэ і цісьне знутры – несправядлівасць, з якой прыйшлося сутыкнуцца. Чаму? Чаму так абышліся менавіта з ім? Ён жа пра гэтага Клопава ведае ўсё. Хто ён такі, гэты Клопаў? У мемуарах будзе так: “У чэрвені сорок першага быў пакінуты ў тыле ворага членам падпольнага камітэту КП(б)Б, а ўжо ў верасьні ён пакінуў сваіх таварышаў, сышоў у родную вёску, адсядзеў там, адпусціў бараду, потым перайшоў лінію фронту і апынуўся ў шыкоўнай “зямлянцы” гаспадарыцы “Масква”. Прасядзеў у сталіцы да верасьня 1942 году. Потым самалётам закінулі Клопава ў Беларусь, ужо сакратаром падпольнага камітэту партыі. Праз некалькі месяцаў – прысвоілі званьне генерал-маёра, а потым і Героя Савецкага Саюзу. За што? Немца жывога ў вочы ня бачыў.”

Сапраўды ня бачыў. Нават тады, калі ў пачатку вайны ўзялі ў палон таго... Фрыдрых...? Так, Фрыдрых, як Энгельс клікалі, а вось прозьвішча забыўся. Нешта з валасамі... Хаар? Не, не Хаар. Як па-нямецку “грыва”? Мейнэ! Дакладна, Фрыдрых Мейнэ! Дык як яго прыйшлося ў распыл пусьціць – бо не цягаць жа з сабою, калі абстаноўка такая няясная! – то званітавала будучага Героя. Чыстаплой! Толькі і мог, што растрэльныя сьпісы падпісваць! І гэтаму – Героя! А яму, Эмануэлю Остману – хрэн з гарчыцай.

Дарэчы! Дарэчы вось недзе тут тое ўсё і было! Як усё памянялася! Не пазнаць! Во, помнік нейкі ля дарогі. Абстракцыя нейкая. Можа тым падзеям?

...Уперадзе заблішчэлі чырвоныя “габарыты”. Фура. Нумары нямецкія. Зачасыцілі фрыцы. Відаць, гуманітарку вязуць. Так, пераклучыцца на бліжняе св’ято, і на абгон. Акселератар па плешку!

І раптам у бліжнім св’ятле фараў, – зусім блізка, – воз з сенам! Па левай абочыне, с-сука! Тармазіць! Позна! Управа! Фары на імгненьне выхапілі стаўбур дрэва, потым трэск і моцны ўдар у грудзі. Апошняе, што Эмануэль Остман убачыў, былі чырвоныя літары “Мерсэдэс”...

.....

Аляксей Багушэвіч

...Душы не наканавана зрабіцца сонцам.
Яна — толькі метэарыт...

Выпадковыя агні

НА КАЛЕНЯХ

Майстры пэндзля і шыкоўных акладаў...
Абрасьлі абразамі парканы
і сыцены гатычных касьцёлаў.
Лікі сьвятых пазіраюць —
ды толькі ня ў вочы, а міма.
Быццам штосьці недагаворваюць.
Значыць, і *ты* ім нешта ня хочаш казаць.
Значыць, і *ты* ў нечым вінны...
А так вось узяць ды расплакацца перад імі?
Зможаш, калі апынешся на вострай баране.
На каленях.
На калені ўставай — калі прагнеш боскай любові.
Хоць бы на долю. Хоць бы на дзень.
Ды толькі быць шчырым перад абразамі
Не лягчэй, чым перад сабою.

* * *

Лянота. Адзінота.
Муха сонная трапіла ў сьнег...
Крэйда ў пальцах – яшчэ ня слова.
Вільготная ануча.
Нанова, нанова...
Душа, прыкутая да столі.
Душа ўзгадвае, як калісьці ў дзяцінстве
Зарывалася ў цёплае пілавіньне.
Галава, бы халодны камень.
Галава, нібы сыр у краме.
Ёй ня трэба ні стогн, ні Бог –
Толькі б спаць у балотным сьне...
Лянота. Адзінота.
Муха лапкамі месіць сьнег...
Белай крэйдаю крэсьліць сьлед...

* * *

У актавай зале
Гаснуць агні.
Сповідзь душы на сцэне.
Дзеясловы, узмоцненыя шматватнымі
дынамікамі.
Струмені крыві выцякаюць з-пад
дыфузораў.
Душы не наканавана зрабіцца сонцам.
Яна – толькі метэарыт,
Які ўразаецца ў чорны натоўп.
Каб крывавымі іскрамі запаліць
Новыя сістэмы зорак,
Што загасяць у актавай зале
Выпадковыя агні.

* * *

Мне не даручаць кіраваць вялікаю
машынай.
У мяне ёсць толькі брудная дрызіна.
І навокал – ні душы!
Рэйкі абрываюцца
Ў цемры.

Падарожжа з літаратурай

Дарога ў тысячу лі пачынаецца з першага кроку.

Гэтую вядомую прымаўку можна скарыстаць і ў дачыненні да літаратуры. Чытаньне тойстай кніжкі пачынаецца з першага слова. Слова – тая мера прасторы, якой мы карыстаемся ўвесь час, калі, напрыклад, бярем з сабою кніжкі ў падарожжа на цягніку ці самалёце:

– Колькі ты ехаў?

– Тры гадзіны. Паўкніжкі пасьпеў прачытаць.

Вымяраючы прастору не кіламетрамі, а гадзінамі і старонкамі, чалавек робіць слушна. Бо літаратура – рух. А рух зьядае прастору, дэманструе перамогу часу над усім. Над усім, акрамя таго ж самага слова. Кола замкнёнае і яно коціцца па гасьцінцы.

Па-над колам – людзі. Тыя, што нясуць у сабе здольнасьць чытаць і пісаць слова. А значыць – выходзіць за рамкі звычайнага дачынення “прастора-час”.

Падарожнічаць і пісаць, падарожнічаць ці пісаць – дылема, якая, па словах шведскага перакладчыка Андэрс Бундэгорда, хвалявала вялікага пісьменьніка і вандроўніка Капусьцінскага. Пан Рышард, аднак, даў рады той дылеме – яго падарожжы сталі літаратурай. Але гэта прывілея рэпарцёра, які ставіць перад сабою літаратурныя мэты. А што рабіць літаратарам кабінетным, “звычайным”?

Слова жыве ня толькі на паперы, але і ў вуснах. У вуснах айтара яно жыв(о)е асобым жыццём, бо толькі айтар спрычынены таму цуду найпрост – яму вядомы шлях ад вобразу, праз слова, да вобразу слова на паперы і выкліканага ім новага (ці таго самага?) вобразу і, зрэшты, да гукі, які спараджае новы ланцужок і надае яму яшчэ і абстрактнае, рытмічнае, музычнае адценьне. Таму і сустракаюцца пісьменьнікі з публікай, таму і прыходзяць людзі паслухаць жывое чытаньне слова.

Пісьменьнікі выпраўляюцца ў дарогу, каб сустрэцца з чытачамі/слухачамі. У нашым выпадку – шведскія пісьменьнікі, якія праехалі беларускім, пінскім шляхам Капусьцінскага. Арганізаваная гэтая паездка была фатографам Марыяй Сьдэрберг, якая калісь падарожнічала з Капусьцінскім, удзельнічалі ў ёй таксама вандроўнікі са стажам – хтосьці,

Вольны
пераклад
творай
са шведскай
Дзьмітрыя
ПЛАКСА.

У тэкстах
захаваныя
асаблівасьці
айтарскай
пунктуацыі.

як Сілла Науман не ўпершыню наведвае Беларусь, кагосьці, як Солью Крапу дарога завяла нават у іншую краіну, прымусіла пісаць на іншай мове, а хтосьці, як Іда Бёр'ель знаходзіць, вынаходзіць новы шлях у самой мове...

Сем гадоў таму Марыя Сёдэрберг пачала ладзіць шведскія літаратурныя чытаньні ў Пінску. Шведска-беларускі “Літаратурны аўтобус” падарожнічае па Беларусі кожны год – колькі дзён на прыканцы вясны-пачатку лета. У вас, наважаныя чытачы, таксама ёсць магчымасьць вандраваць, калі не ў ім, дык з ім. Бо пачаўшы чытаць, мы бачым адкрытую сувязь прасторы і часу – той час, што мы кладзем на чытаньне адкрывае нам нечаканыя, новыя прасторы. Разгортваеш старонкі, варушыш тонкую, далікатную, пшчотную як скура каханай/каханага паперу, а там:

“З Пінску, з яго драўлянымі дамкам можна было наплысьці ў сьвет куды заўгодна...”

Дзьмітры Плакс, перакладчык
Стакгольм, 31 ліпеня 2008

Солья Крапу

ПЯСОК І ДРУЗ

Пясок і друг
на падлозе ў зале чаканьня станцыі
Пясок і друг
там, дзе ўсё вясельле кінулася на жылот
Так шмат пяску і друзу на падлозе
у зале чаканьня станцыі
яна ніколі
ніколі ня бачыла
раней

І ніколі ў яе
таксама шлюбнае сукенкі ніколі
у яе раней не было
Ніколі раней
Таксама

і так шмат было пяску і друзу
і ён, той, што прыціскаў яе галаву
яе шчаку да пяску і друзу
і шлюбная сукенка, што ляжала на
пяску і друзе
у зале чаканьня станцыі
дзе ўсё вясельле кінулася на жылот
тое было
І самалёты вылі
Але страху ў яе не было –
толькі сукенка
якой яна ніколі раней ня мела
ды шчака, прыціснутая да дошак
ды ён, той, што рукою прытуляў яе галаву
А самалёты вылі
як яна чула і раней

Не баялася, але
баялася за сукенку
Ды баялася за шчаку
Бо жыццё не магло скончыцца цяпер
але – пачацца
І ён і яна былі апошняй парай

НАЎНА АПТЫМІСТЫЧНАЯ

Я, пэўна, наўна аптымістычная
у маёй блузцы ў гаршак
Я амаль ня чую
рытмічнага перханьня часу –
напамінальных, гулкіх крокаў

Я раскідваю рукі, каб затрымаць падзеньне
Няўтрымна, з захапленьнем
абдымаю я імгненьне
Водар яго неўміручасьці –
Бальзам

Я ўяўляю сабе
пазачаснасьць
бязважкую бяспечнасьць

Я, пэўна, наўна аптымістычная
але я навучылася прымаць кожны дзень
з лыжкаю мёду

ШМАТ

Лічы, ня так ужо і мала выпала
пабачыць і пражыць
і перажыць
Прайсьціся ўздоўж той ці іншай імжастай
брукаванкі
пакусаць пару пазногцяў
спазьніцца на той ці іншы транспарт, а на
некаторыя і пасьпець

Давялося перажыць колькі сумных рэчаў
і толькі потым зразумець
як яны звязаныя між сабою
расчараваньні таксама давялося перажываць
і настрой трымаць на ўзроўні
і калі сканчваліся фільтры для кававаркі
даводзілася карыстацца гаспадарчай паперай
Скрэбіць ветравое шкло
многімі марознымі ранкамі
Сьціскаць зубы даводзілася

І паказваць зубы
не
дастаткова
часта

Жыць і бачыць
шмат чаго бачыць
што праходзіла паўз
многія магчымасьці
губляць
і многімі шанцамі карыстацца
рэдка

Шмат кашоў з мыцьцём атрымалася
і цягаць даводзілася
кіламетрамі хадзіць за рознымі рэчамі
Шмат што было вялікім
і велізарным
і шмат што стала нікчэмным
калі потым
усё падсумоўваеш

Гамбургеры есьці даводзілася
і тое, як тонкі амлет
пячэ язык, губы, глотку, паднябенне
у індыйскім рэстаране ў вялікім горадзе
таксама вядома
І розьніцу паміж імбірам ды хрэнам
выпала зразумець нам
І як часіны году зьмяняюцца
хутчэй і хутчэй і прымаюць адна адну
тое бачылі
і калашыны, што зноў пашырэлі
ужо які раз па ліку

Зьбіралі вакол сябе рэчы
Здаралася тое
і калі не пераязджаць дастаткова часта
яны ўсё яшчэ тут і ўкараняюцца побач з табою
Забываліся на шматлікае
і ахвотна
тое што памятаеш – выбарка
суб'ектыўная
і спагадлівасьць маеш часцей за ўсё
да таго, што сам нарабіў
Так, дастаткова шмат пабачылі
І калі дарослыя людзі кажуць
што нарадзіліся ў восемдзесят першым
тады адчуваеш сябе пражыўшым
Дастаткова Доўга

Але паміраць ня хочацца

Яшчэ не
Яшчэ доўга не
бо тое было б усё ж такі сумна
і ніколі ж ня ведаеш
ніколі
ня ведаеш
Можа ёсць усё яшчэ рэчы
у кішэнях куртак, што недзе на лецішчы:
нейкая жуйка
ці манетка
а можа забыты ключык

ТЛУМНАЯ ТУГА

Тлумная туга
Недарэчнае жаданьне іншага
Вартыя сьмеху летуценныя мары
калі макароны прыліпаюць
да падлогі
пад кухонным сталом

Халаджавы вечар
і гэтае празрыстае паветра
расхінулася ва ўсе бакі
калі я па дарозе
назад з пральні
Я іду павольна
раблю выгляд, што я на шпацыры

ПАДРЫХТАВАНАЯ

Па ўсім бачна – восень
і золата лісьця гніе
Трэба падрыхтавацца да вільгаці
да лісьцяў, што ляцяць гарызантальна ды
паветра ў рэзкім руху
і трэба хадзіць нахіленым уперад –
утрымліваць цэнтр цяжару

І трэба апрануць нешта адважнае
і нешта працаёмістае
трэба нацягнуць на ногі
і ўсё гэта павінна быць ветраахоўным і мэтанакіраваным
воданепрымальна рашучым
і бліжэй да цэла
павінны быць натуральныя матэрыялы
бо
цяпер дайшло да справы
Да справы
Цяпер пачынаецца

Сіла Науман**ШТО ТЫ БАЧЫШ ЦЯПЕР**

– Што ты бачыш цяпер?

Анна адварочваецца ад мяне ў бок барнай стойкі, дзе на вялікім тэлеэкрane мільгацяць вечныя футбольныя матчы. Адзін з тых мужчынаў глядзіць на мяне. Мо, я ўжо бачыў яго тут? Можна ён стаіць тут кожны вечар? Шукае Анну вачыма, глядзіць на яе? Тэлевізар за ім выціскае наперад дыктарку са сьветлымі бліскучымі валасамі, у ярка-блакітнай блузцы, завушніцах таго ж колеру. Па-за ёй, на разбомбленай вуліцы гарыць машына. Камера ідзе па-над пяском, што зьліпся ад крыві, абгарэлымі рэшткамі абутку, сумак, адзеньня.

– Прысядзьце пакуль і пачакайце, – кажа афіцыянт і прасьлізвае паўз мяне са сваім падносам. Я кручу галавой і іду да дзьвярэй. Краем вока бачу на тэлеэкрane іншую вуліцу, іншыя апаленыя руіны, іншую кроў на пяску.

Што ты бачыш цяпер?

Анна праціскаецца наперад і выходзіць з кафэ на вуліцу раней за мяне – разам з тым мужчынам, што стаяў ля бару. Ягоная вялікая рука ляжыць на яе таліі. Я апускаю вочы, мне сорамна за мае страхі, жажлівыя ўяўленьні, за тое, што я заўсёды шукаю яе.

Але куды б я ні глядзеў, яна цяпер сыпяшаецца. Блакітнага паліто яшчэ няма, яна апранае іншае, старое, карычневае, карацейшае. З-пад яго вытыркаецца яе напружаны блізынятамі живот. Яна ўжо ня можа зашпіліць гузікі, яе губы распухлыя ад цяжарнасьці. Я трымаю яе за руку, урэшце ўсе могуць бачыць, што яна мая, належыць мне, што яна не свабодная, не адкрытая.

Гэтае слова не перастае мяне мучыць. Тое, як Паскаль яго сказаў, зьмест гэтага слова і разуменьне ім таго, што яна рабіла з позіркамі мужчынаў – каб я зразумеў дакладна, што ён мае на ўвазе – што дастаткова было проста паглядзець на яе, каб даведацца пра гэтую яе якасьць. Няўжо ўсе мужчыны глядзяць на яе так?

Што ты бачыш цяпер?

Яна выбягае на вуліцу перада мной, нейкая машына тармозіць з віскам. Гук сірэнаў набліжаецца, пакрывае гуд трафіку, рэжа ў вушах, у канчатках нерваў. Я заходжу ў мясную краму, але не магу стаяць у чарзе і іду далей, у краму, што ў нашым раёне. Тут заўсёды пахне цывільлю, можа з-за скрыні для бульбы, што стаіць то звонку, то ўнутры ў залежнасьці ад надвор'я. Скрыня накрытая запэцканай зямлёй мешкавінай, я не хачу дакранацца да яе, не хачу капацца ў бульбінах пад ёй. Што ў нас будзе на вечар? Кавалак мяса ўсё ляжыць на шляху думак, голад блакуе здольнасьць да мысленьня. Сірэны зрэшты змоўклі, можа «хуткая» пасьпела, а можа і не.

Загадчык размаўляе з жанчынай перада мной, кажа, што ноччу будзе сьнег. З ягонага роту ідзе пара. Што ў нас будзе на вечар, што мы будзем есьці? Позірк паўзе па вітрыне. Голад мае смак металу. Побач з касай, у белае паперы, ляжыць кавалак груба памолатага сялянскага паштэту. На этыкетцы – чырвоныя літары, назва фірмы, якой я даўно ня бачыў. Жанчына перада мной купляе кавалак паштэту, потым кажа, што задаволеная і расплочваецца. Яна атрымлівае пакет з усім, што набыла і выходзіць. Яе сабака, здаецца, сьмярдзючы – поўсьць ажно чорная ад зімняй парыжскай шэра-чорнай брыдоты. У мяне ледзяныя ногі, я прашу вялікі кавалак паштэту, выбіраю колькі таматаў са скрыні, галоўку салаты, і кіло ігрушаў. Потым, перад тым, як заплаціць, прашу кавалак сыру, па бляшанцы алівак і карнішонаў. Гэта не абед, не сапраўдная ежа, але я зноў чую сірэны і не магу думаць пра іншае, можа «хуткая» ўсё ж пасьпела. Калі змаўкаюць сірэны – гэта кепскі знак, паўсюль

у сьвеце. Адкуль ідзе гэты гук? Спадзяюся, ня з нашай вуліцы? Пачаўшы плаціць, я прыдумваю набыць яшчэ бляшанку сардзінаў, галоўку часнаку, трохі пятрушкі і пармезану – інгрэдыенты дзеля «путанэскі» – пасты распусьніц. Яе любяць усе.

Я атрымліваю пакеты ў рукі і адразу адчуваю знаёмы цяжар чыстага бізнэсу любові. Таго, што кажа – пакінь і забяры сабе штодзённасьць. Пакінь ля дзвьярэй школы, у хімчыстцы, на пошце, у шаўца, у банку, каб потым прыйсьці назад і заплаціўшы, забраць і зьляпіць усе разрозьненыя і раскіданыя маленькія часткі той сістэмы, якую нават немагчыма вызначыць, сфармуляваць – дома. Дзень пры дні становіцца гэты цяжар самім жыцьцём, з ежай у цэнтры, вакол якога ўсё круціцца. Ежай, якую трэба апякаць так пільна – выбіраць, несьці дадому, раскладваць у старыя, шмат разоў скарыстаныя місы, пасудзіны ды рондалі, гатаваць, каштаваць.

Здараецца – можа, калі я толькі прынёс і накрыў на стол і Анна каштуе, ці толькі нахільецца над талерачкай, каб адчуць водар – раптам прыходзіць упэўненасьць у каханьні, прычына, рух, з якога ўсё зыходзіць. Раптам адчуваньне яе – тут. Цалкам – усё яе сьвятло, пачуцьцё яе руху ў пакоі, адчуваньне ад кароткіх перапынкаў яе дыханьня, калі прачынаешся ноччу, ад контура клуба пад яе коўдрай ад руху грудзей пад блакітным паліто... Яна купіла яго ў Капенгагене. Цяпер ужо даўно. Вузкая частка Вэстэрбругадэ, сьнег, прадаўшчыца з дрэннымі зубамі. Мы падзяляем усё гэта – вобразы, гісторыі, часткі сказаў, усмешкі сяброў, рагі вуліц, мясыціны, пра якія мы гаварылі і тыя, што яшчэ нас чакаюць.

Добра, я ў ім і пайду, – сказала яна і паклала грошы ў руку прадаўшчыцы. Калі мы выйшлі, я заўважыў, як палітовая воўна запаліла яе вочы блакітным. Гатэль быў побач. Яго назва і цяпер праяўляе адбітыя ў сьнезе тонкія чырвоныя неонавыя літары і нас – такіх жа блізкіх, як і далёкіх – Анну і мяне. Паміж намі ўсё звыклае і цёплае, але ўсё роўна зьбянтэжанае і нярвовае. Мы бачым адно аднаго і ведаем, што бачым, як ведаем і тое, што нічога ня ведаем. І так мінаюць дні, па большасьці напоўненыя чаканьнем – чаканьнем адно аднаго, чаканьнем вольнай хвіліны, чаканьнем наступнага году, чаканьнем дзяцей, грошай, а то і проста надыходзячага вечару. Чаканьне нібы ўмураванае, але яно хутка скончыцца і нават разуменьне гэтага ўмураванае ў самое чаканьне. Разуменьне, што чакаць няма чаго, што ёсьць толькі цяпер, цяпер, цяпер і цяпер. І ўсё роўна яна там, тая перапонка чаканьня паміж табою і мною – потым, потым мы зробім, ты і я, толькі ты і я. А па-за перапонкаю – усе часы, мінулыя дні, іншыя рагі вуліц, пакоі, сітуацыі. Яе язык механічна круціцца ў маім роце, я ўціскаюся ўнутр яе. Шыльда гатэлю кідае сьвятло на капенгагенскі сьнег. Тонкія неонавыя літары, чырвоныя. Старое карычневае паліто ў пакеце, у ейнай руцэ. Я так баюся быць пакінутым сам на сам з усім гэтым.

Іда Бёр'ель

ЗАКОН АБ ПРАВАХ СПАЖЫЎЦА: ЛІРЫКА ЖУРЫ

Уводныя вызначэньні

1a § Вызначаю – я.

1b § Legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire.

1c § Сіла закона наступная: загадваць, забараняць, дазваляць, штрафаваць.

2a § Закон аб правах спажываўца ў асноўным – прымусовы закон.

2b § Пад закон патрапляе купля рэчаў, якія прадавец здолее прадаць пакупніку ў абмен на яго капусту. Гэта

добры закон. Узорны. Ён тычыцца нас, людзей.
Ён тычыцца самога жыцця.

У гэтым параграфе пад прадаўцом разумеецца:
фізічная ці юрыдычная асоба, што дзейнічае з
мэтамі, якія маюць унутраную сувязь з уласнай
прадпрымальніцкай дзейнасцю і персанальным
духоўным развіццём. Немагчыма быць кімсьці, хто
нічога не прадае. Усе маюць нешта на продаж (*глядзі
ніжэй*).

пакупнік:
фізічная, цалкам жывая асоба, якая ў першую чаргу
дзейнічае з мэтай, што сьлізгаюць у бок рэчаіснасці
праз няўпэўненасць, якую не заўсёды магчыма
зразумець. Адзін з эфектаў гэтай дзейнасці ў тым, каб
зрабіць рэчаіснасць больш існай. Здравай.

Свойская жывёла ня ёсць пакупніком.

4а § Закон тычыцца таксама ўяўлення пра прадукт,
які павінен быць выраблены, але яшчэ ня выраблены.
У такім выпадку прадукт фігуруе ў якасці выявы
ў брашуры і мозгу пакупніка. У галаве прадаўца
адлюстраванне прадукту складаецца з грошай.
Дакладна невядома, ці прадавец раней бачыў сваю
маці там, дзе цяпер ён бачыць грошы. Выява, аднак,
ніколі ня можа цалкам адпавядаць рэчаіснасці. Выявы
прэзентуюцца праз два вымярэнні. Рэчаіснасць
– праз тры.

Выява можа быць існай, але – як выява.

4b § Так. Выява існуе як факт. Выява прадукту – існая.
Мяккая цацка вырабленая не з алею ці пластыку.
Яна ўяўленая з любоўю, як існуючая, у ёй – тлумнае
жыццё.

4с § Большасць ведае, прадавец здагадваецца таксама,
што гэта канструкцыя, кшталту прыстаўкі для
тэлегульняў, машыны для штучных хваляў, сэрца, што
б'ецца. Было б падманам лічыць, што канструкцыя гэта
падман. Кшталту дома, што ўяўляўся б нам выраслым
з зямлі. Як быццам людзей у момант нараджэння
выносіла б хваляй на бераг.

Выява трапляе на баланс пакупніка.
Гэта павінна быць здарэннем.

4d § Пакупнік ведае, што гэта паказуха,
і гэта тое, да чаго ён імкнецца – не да
таго, каб зрабіць жыццё больш існым,

але да таго, каб зрабіць яго трохі меней існым.

Мара. Фантастычнасьць. Ружы.

4e § Пакупнік не імкнецца да праўды, але хоча таго, што функцыянуе.

Вышэйзгаданае ня дзейнічае ў адваротным выпадку.

4f § Прадаўцу цяжка ўявіць, што думае пакупнік.

Выдача прадукту і прыманьне прадукту

8b § Прадукт лічыцца выдадзеным, калі ён знаходзіцца ў валоданьні пакупніка. Калі выдача адбываецца праз касу, трэба імкнуцца да таго, каб абодва бакі адначасова і з адкрытай душою трымалі прадукт да таго моманту, як прадавец адпусьціць прадукт; трэба зьвесці да мінімуму плынь часу, калі прадукт павісае ў паветры на шляху ад свайго прадаўца да свайго пакупніка, каб такім чынам пазьбегнуць праблематыкі, якая паўстае, калі прадукт псуецца, працякае між пальцаў, зьбягае або іншым чынам зьнікае пасля таго, як прадавец адпусьціў, перад тым, як пакупнік злавіў.

Кошт

10a § У якой-небудзь частцы вытворчага ланцужку прадукт павінен каштаваць хаця б нешта. Ён ня можа нічога не каштаваць і ня можа мець бясконца вялікую цану.

Прадавец павінен умець адказаць на пытаньні.

Затрымка

18a § Хваравітая паняверка.

18b § Раптоўная галечка.

18c § Вокамгненная закаханасьць.

Памылкі, што тычацца свабоды (сьцісла)

48 § Дух жыве ў целе. Дух прагне свайго.

Прадавец: Ты мяне кахаш?

Пакупнік: Не нахабнічай.

Правы і абавязкі пакупніка

Пакупнік. Золатка!

86a § Пакупнік і яго цемразрок.

Пакупнік: Я сказаў «так» цэламу, але «не» ў дэталях. Я хацеў купіць, але ня ведаў, што набываю.

87a § Як далёка пакупнік гатовы зайсьці?

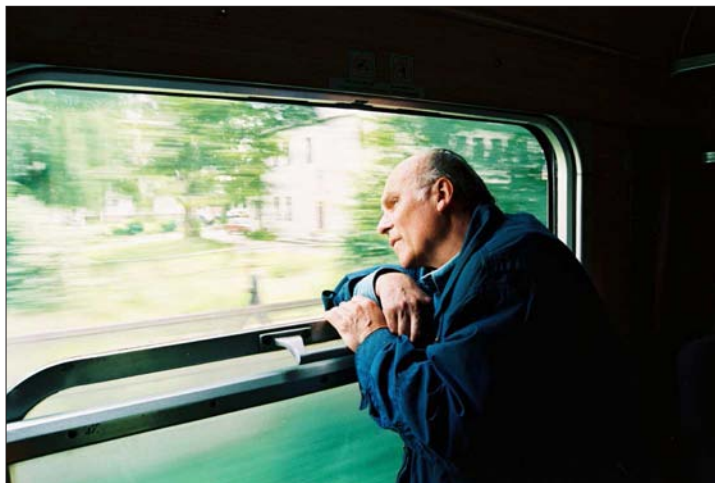
87b § Пераканаць яго захацець павырываць зубы.

Эмаль у роце, гэта ж агідна.

Зубы вострыя: пакупнік можа пачаць кусаць сябе самога і параніць сябе. Пакупнік павінен быць абаронены, ад сябе самога таксама.

87c § Павырывавай зубы і атрымай іх апраўленымі ў якасьці ўпрыгожання!

Бясplatная карамелька ў кожную дзірку ад зуба!

Андэрс Будэгорд**Падарожжа
з Рышардам Капусьцінскім*****Фота Марыі Сёдэрберг***

Калі я, пасля шматлікіх тэлефонных размоваў, вымушаны быў у той аўторкавы вечар зразумець, што Рышард памёр, я раптам убачыў перад сабою наступную сцэну:

У нядзелю, раніцай, у сакавіку, дзесьці ў раёне дня веснавога раўнадзенства, тры гады таму. Мы едем у старой машыне Рышарда. Накіроўваемся ў Анін, на паўднёвы ўсход ад Варшавы, у знакаміты, вялізны, высокі, гонкі лес – вельмі прыгожы запаведнік.

Мы прыехалі на шпацыр, бо найлепшы спосаб весці размову з Рышардам – у часе ягоных праменадаў.

Мы ідзем пясчанай сыцяжынкай між дрэваў, або, хутчэй, – пад імі, таму што бярозы, сосны ды ліпы сапраўды вельмі высокія, трэба ўзняць галаву, каб зірнуць на крону.

Халаднавата, свежае паветра, цішыня.

Раптам – змена дэкарацыяў, як у тэатры: немаведама адкуль наляцеў віхор, дрэвы нібы пусьціліся ў скокі, загойдаліся, пачалі гнуцца, нават ствалы дубоў нібыта заварушыліся.

Гоман лесу ператварыўся ў грымоты, так што Рышарду давялося крычаць, калі ён звярнуўся да мяне:

– Чуеш ты гэта, Андэрс, ведаеш, што гэта, ведаеш, што робіцца?! То дрэвы прачынаюцца пасля зімы і хочуць скінуць здранцвенье, высмактаць пажыву з зямлі, каб лісьце прарэзалася й зазелянела, каб можна было ізноў аддацца святлу, пачаць жыць нанова.

Мы мусілі перарваць шпацыр і бегчы прэч, бо вецер пагражаў паваліць тыя высачэзныя ствалы проста на нас.

Рышард Капусьцінскі рушыў заўжды наперад, падарожнічаў па свеце, кідаў цікаўныя позіркi ва ўсе бакі і тлумачыў тое, што бачыў, з дапамогай ведаў, шчырасьці і жвавай фантазіі. І яшчэ ён пісаў. Падарожнічаць ці пісаць,

падарожнічаць і пісаць – вось вечная дылема, звычайна казаў ён. А падарожнічаць ён любіў адзін, часцей за ўсё так і рабіў. Нас ён бярэ з сабою, калі мы чытаем яго кнігі.

Але як праз нейкі цуд, а хутчэй проста дзякуючы волі Марыі Сёдэрберг і яе ўменню ўгаворваць, я быў разам з Капусьцінскім у яго падарожжах. Двойчы. Чатыры дні ў чэрвені 1997-га ў Пінску, два дні ў сакавіку 2006-га ў Кіруне.

Тады Рышард прыехаў у Стакгольм, каб удзельнічаць у трохдзённай прэзентацыі «Падарожжа з Герадотам». Ён зрабіў проста выбух у дзвюх вялікіх кнігарнях, паставіў на вушы сталічны Дом культуры і да зьнямогі раздаваў інтэрв'ю. На нашае шчасьце, Марыя арганізавала паездку ў Кіруну, на ўік-энд, з раніцы ў пятніцу, якраз пасля апошняга журналіста. Яна неяк даведалася, што Рышард ніколі не бываў у скандынаўскім Запаляр'і, але хацеў бы.

Кіруна – горад, пабудаваны вакол вялікай шахты, дзе здабываюць жалезную руду. Шахта цяпер на ўздыме, і гэта напаўняе горад жыццём і людзьмі з усяго сьвету. Адразу па прыездзе былы шахцёр Сьвен-Эрык Оя павёз нас на мікрааўтобусе з надпісам: "Welcome to the Underworld!" па вуліцах (шахта – нібы вертыкальны горад) на 650 метраў уніз, на той узровень, дзе прымаюць гасцей (найглыбейшы ўзровень шахты – 1 800 метраў). Там нам тры гадзіны распавядалі пра шахту. Цікаўнасьць Рышарда зьнішчыла ягоную стакгольмскую стомленасьць.

Шахта закладзеная ў 1905-м, вакзальны гатэль (просты, нічога лішняга) пабудаваны тады ж. Там мы жылі, глядзелі, як саставы з жалезнай рудой (11 цягнікоў у суткі, 54 ваганеткі на цягнік, 2,5 тоны на ваганетку) цяжка рушаць у бок незамярзаючай гавані Нарвік у Нарвегіі. А палове на другую ночы горад уздрыгвае, чуваць глухі гул: раз на суткі ўсе падымаюцца з шахты, і там узрываюць пароду.

Мы блукалі па горадзе, Рышард заўжды на крок паперадзе, поўны пытанняў да кожнага стрэчнага. У незвычайнай царкве нахштальт вялізнага саамскага чума мы раптам сустрэлі чатырох будаўнікоў арганаў з Барселоны. Яны жылі ў нашым гатэлі, а Рышард жа размаўляе па-іспанску...

Ён паляцеў дамоў, у Варшаву, да Аліцыі больш-менш падмацаваны.

Стакгольм, 21 красавіка 2007 г.

ГЛЯДЗІЦЕ, ГЛЯДЗІЦЕ!

За дзень да нашага прыезду ў Пінск над Беларуссю пранёсся цыклон ураганнай сілы: некалькі чалавек загінула, дрэвы паламала, як тыя запалкі. Наступным днём грывнуў чэмпіянат Еўропы па мотаболю.

1997

— Глядзіце, глядзіце, толькі жанчыны, бачыце, толькі жанчыны ідуць — на працу, па справах, практычна ніводнага мужчыны, — кажа Рышард. Мы сядзім на сонцы сыпкотным ранкам на бетоннай лавачцы паміж гатэлем “Прыпяць” і ракой Пінай. Жанчыны мінаюць нас цвёрдым крокам, моцна трымаючы сумкі і пластыкавыя пакеты.

Трохі ніжэй, уздоўж ракі, раскінуўся парк з высокімі экзатычнымі дрэвамі. У «Імперыі», кнізе пра распад Савецкага Саюзу, Рышард Капусьцінскі сканчвае разьдзел успамінаў пра вайну так:

“Парк быў ціхі і бязлюдны, мы падбеглі да каруселі і пачалі яе раскручваць. Вось яна ўжо з рыпеньнем круціцца. Я заскокваю на сядзеньне і прышпіляюся ланцужком. Арыён камандуе, ён крычыць, дае перцу, падганяе хлопцаў, якія нібыта галерныя рабы навальваюцца ажно на ўсе жылы — хутчэй, хутчэй, хутчэй! Арыён як у транс, ён крычыць на ўсё горла, хлопчыкі таксама зрабіліся як апантаных, карусель круціцца і круціцца, я адчуваю, як ледзяны вецер лупцуе мяне па твары, парывісты, усё мацнейшы вецер, на крылах якога я ўздываюся ў паветра, нібы пілот, птушка, воблака”.

Хлопчыкі тыя былі ў Пінску, на Палесьсі, дзе Рышард Капусьцінскі нарадзіўся ў 1932-м годзе. Пінск, які перад вайною належаў Польшчы, быў узяты савецкім войскам 17 верасня 1939-га, у адпаведнасьці з пактам аб ненападзе паміж Савецкім Саюзам і гітлераўскай Германіяй.

Менавіта тут Рышард Капусьцінскі ўпершыню стаў сьведкаю вайны і ўцёкаў: гвалт, пагроза, голад і холад, але і цяпло і чалавечнасьць — лейтматыў ягоных аповедаў з розных кантынентаў.

Менавіта ў Пінску Рышард Капусьцінскі займеў тое асаблівае “па-

чуцьцё глебы”, якое, на маю думку, адрозьнівае і вылучае яго – гэта можа быць глеба Якуцка ў Сібіры, якая правальваецца і ператвараецца ў ліпучы бруд, калі мерзлата знікае з зямлі, або трава ў Гандурасе, дзе Рышард разам з нейкім салдатам паўзе, хаваючыся ад абстрэлу ў часе “футбольнай вайны”.

І менавіта адсюль, з Пінску, тая карусель вышпурнула яго ў шырокі сьвет.

Колькі гадоў таму фатограф Марыя Сёдэрберг пачула выступ Капусьцінскага на кніжным кірмашы ў Гётэборгу. Яна чытала пра Пінск у «Імперыі», якую я пераклаў на шведскую. І яна вырашыла, што нам трэба ўтраіх паехаць у Пінск і зрабіць пра гэта рэпартаж. Дзякуючы яе непакіснай волі мы і правялі там некалькі дзён у чэрвені гэтага году.

Працоўны кабінет Рышарда ў Варшаве займае цэлы паверх, гэта атэль, майстэрня. Два пісьмовыя сталы загрузаныя найбольш тэрміновымі праектамі. Справа, на некалькіх паліцах і на лесьвіцы ўгару, да спальнага месца, ляжаць матэрыялы пра Пінск. Бо ў адзін цудоўны дзень пра Пінск з’явіцца кніга. Хто ж яшчэ яе напіша?

– У той час на Палесьсі было так бедна, людзі ня мелі нажа, каб намазаць бутэрброд. Не было абутку. Тыя тры батальёны, што стаялі ў горадзе, хадзілі на імшу па чарзе – ботаў хапала толькі аднаму.

Рышард нехлямяжа караскаецца па вузкіх хісткіх драбінах, здымае кнігі, мапы, дакументы, альбомы, канверты з фатаграфіямі... Мы гартаем, пераглядаем, асьцярожна разгортваем мапы.

Палесьсе – найвялікшая балота ў Еўропе, 80 000 квадратных кіламетраў паміж рэкамі Буг і Дняпро. Галоўная артэрыя – Прыпяць. Пінск знаходзіцца на левым беразе ракі Піны, там, дзе яна ўпадае ў Прыпяць. Раней нізкі правы бераг быў затоплены некалькі месяцаў штогод, як і шмат якія іншыя часткі Палесься. Пасьля вайны Сталін

загадаў асушыць балоты, каб зрабіць на іх калгасныя палеткі. У 1986-м здарылася другая вялікая экалагічная катастрофа: заражэньне ад Чарнобылю, ніжэй па Прыпяці, там, дзе яна ўпадае ў Дняпро.

Можна заўважыць, што Рышард перад паездкаю напружаны, хваляецца. Ён кажа:

– Усходняя частка Еўропы кепска вызначаная. На Захадзе ўсё мае дакладныя контуры, а тут усё больш размытае, плыннае, межы гуляюць туды-сюды. Людзі робяцца нацыяналістамі, бо не адчуваюць самаідэнтыфікацыі.

Даўняя сяброўка, Рыта Маргуліна, больш не жыве ў Пінску – толькі што эмігравала ў Ізраіль. Яна была апошняй, хто мог распавесці пра пінскіх габрэяў. У трыццатыя габрэі складалі тры чвэрці мясцовага насельніцтва.

У вёсках Палесься яшчэ жыве стары народ. Большасць адказвае на пытаньне “хто ты?” спрадвечным “тутэйшы”.

Але ў Пінску амаль няма тых, хто жыў тут да вайны. У 1942-м эсэсаўцы расстралялі 30 000 габрэяў адразу за горадам, там, дзе потым зрабілі аэрадром.

Людзі цяпер ня ездзяць цягніком з Варшавы ня тое што ў Пінск – нават у Брэст. У Варшаве і білетаў такіх няма. Таму мы едзем у памежны польскі горад Тэрэспаль, каб там перасесці на “гандлёва-кантрабандысцкую” электрычку праз Буг.

Не па-хрысціянску рана мы стаім на Цэнтральным вакзале Варшавы – простакутным сімвале дэпрэсіі. Рышард нецярпліва ходзіць туды-сюды, ён падарожнічае заўсёды на крок папярэдзе іншых. І ён ведае – калі маеш білет без плацкарты, трэба глядзець пільна. Так што калі Марыя адыходзіць прайсціся, якраз калі цягнік ужо падыходзіць да платформы, Рышард пачынае хвалявацца: “Ну дзе яна? Дзе яна?”

Мы займаем месцы, і вочы Рышарда загараюцца, робячыся нашымі падарожнымі маякамі. Мы бачым гіганцкі рынак на варшаўскім Стадыёне – водападзел паміж Усходам і Захадам. На Усходняй станцыі цягнік стаіць 45 хвілінаў: чакае, пакуль сядуць *мяшочнікі* – гандляры з агромністымі клятчастымі торбамі.

– Адна з асноўных вынаходак, якія зьмяняюць жыццё ў постсавецкім сьвеце, – кажа Рышард. – Гэтыя торбы лёгка, непрамакальныя, трывалыя і маюць кубічную форму, так што можна іх напакаваць да апошняга кутка.

Пэўна, гэта з-за іх скасавалі прамы цягнік да Брэсту – здагадаемся мы, – бо псуюцца вагоны.

Праз вакно цягніка мы бачым сыякотнае, з тлустым бляскам лета.

Рышард адмаўляецца марнаваць час на праблемы надзённай палітыкі, на правых і левых, тым больш што сьвет сёння надзвычай стабільны. Трэба сядзець і пісаць. А падарожнічаць?

– Джозеф Конрад падарожнічаў, пакуль яму ня споўнілася 42, потым ён зачыніўся і пісаў. Гэта сапраўдная супярэчнасьць у жыцці, вялікая дылема: быць качэўнікам ці аселым?

Качэўнік, відавочна, у фаворы, ён служыць прыкладам, але ён няздольны будаваць культуру, ствараць:

– Падарожжа несумяшчальнае з пісаньнем, творчасцю, – кажа Рышард і цытуе Паскаля: «Усе няшчасці чалавека – ад таго, што ён ня можа ўседзець у сваім пакоі».

Разам з тым рэпарцёр Капусьцінскі патрабуе ад сябе самога быць сьведкам таго, пра што піша. І цяпер мы трасемся ў цягніку Варшава-Седльцэ-Лукаў-Мендзыжац Падляска-Бяла Падляска-Тэрэспаль. У сваіх падарожжах Рышард есць і п’е як мага меней. Часта ж нічога і няма. У апошнім падарожжы па Заходняй Афрыцы ён схуднеў на адзінаццаць кілаграмаў. Але гэтым разам мы ўсе маем бутэрброды, прыгатаваныя Аліцыяй.

Ужо ў Тэрэспалі пачынаецца дарожная гарачка. Цяпер трэба быць падрыхтаваным да любых неспадзяванак.

Згодна з раскладам, часу ў нас яшчэ шмат, але лепш усё ж адразу прабегчы ўверх і ўніз па лесвіцах да наступнага пуці. Бо ніколі ня ведаеш. Рышард падыходзіць да некалькіх чалавек запар ды распытваецца, энергічна, уважліва. Так і ёсць – цягнік адыходзіць у 10.45 замест 11.15. Цягнік бітма набіты, тут брудна, потна, цесна. Акрамя нас – толькі два замежнікі... Збіраюць пашпарты. Цягнік хутка пераязджае на другі бок, у Брэст, у Беларусь.

Адкрываю рот: ну і вакзал! Раскошны палац, пабудаваны Сталіным як трыумфальная брама на ўездзе ў савецкую імперыю. Тут спыняюцца ўсе цягнікі без выключэння, бо тут змяняецца каляіна.

Калі Рышард быў тут мінулым разам, вакзал быў у заняпадзе. Цяпер будынак зьяе, як і належыць гэткаму манументу.

– Жахлівая станцыя, – кажа Рышард. – Глядзіце, глядзіце, вунь усе тыя салдаты, паліцэйскія. Раней яны стаялі ды настаўлялі на цябе зараджаную зброю.

Нас зганяюць на перон – маленькую групу замежнікаў у чаканьні пашпартоў. Рышард тлумачыць: цяпер яны займаюцца тым, што перапісваюць усе звесткі, усе штампы. Гэта займае час. Ну, хай займае. Мы сьмяемся сьмехам вісельніка. Рышард нагадвае нам пра “фактар Калымы” – своеасаблівы аптымізм, грунтаваны на найглыбейшым пэсімізме. ГУЛАГ быў зямным пеклам, так што ўсё, што лепшае за яго, трэба прымаць з асалодаю. Калыма – пункт адліку, які нагадвае, што можа быць і горш.

Я хачу прайсьціся і разгледзецца навокал. Рышард:

– Асьцярожна, яны цябе прыстрэляць у момант! – Зноў сьмех, але гэтым разам ён трошкі захрасае ў горле, бо тое “раней” было нядаўна, а можа, зноў хутка будзе... Беларусь крыху нагадвае жывы музей Савецкага Саюзу.

– Глядзіце, глядзіце, адзін салдат стаіць у галаве цягніка, другі – у хвасьце. Яны трымаюць кантакт увесь час, кантралююць цягнік, не спускаючы адзін аднаго з вока. – Мытнікі і паліцэйскія ідуць праз пустыя вагоны, шукаюць кантрабанду. Гэта для адводу вачэй, усё ўжо дамоўлена і аплочана.

Людскі натоўп цісьне на кратаваную браму. Гэта тыя, хто чакае, калі электрычка пойдзе назад, у Польшчу.

– Глядзіце, глядзіце яны іх выпускаюць! – Усе бягуць цераз перон, кідаюцца ў дзьверы вагонаў, хто-ніхто нават прасьлізгвае ў вокны.

— Глядзіце, глядзіце — амаль выключна жанчыны! — Хто яны такія? Прастытуткі, гандляркі?

Відаць, як у цягніку людзі пачынаюць распранацца. Што гэта такое? Тлумачэнне мы атрымаем, калі паедзем той самай дарогай дадому. Разгублена і здзіўлена будзем мы назіраць тады, як суседзі па вагоне распранаюцца да пояса, кладуць пластыкавыя пакеты, напоўненыя чыстым сьпіртам, радком на сядзеньне, звязваюць іх моцным скотчам і прымацоўваюць да цела.

Не, мы не паедзем з Брэста ў Пінск цягніком. Рышард ня раіць. Год таму ён ехаў па гэтым маршруце ў адваротны бок, і то быў жах.

Мы бярам першае-лепшае нелегальнае таксі — ёмісты і бліскучы «Фальксваген» — за доларавую стаўку, спрытна зьніжаную Рышардам. Кіроўца — прыгожы рускі, палкоўнік на пенсіі.

Мы едзем і едзем па бязьмежнай раўніне, відаць даляглад, быццам на моры.

— А яны яшчэ кажуць, што сьвет перанаселены, — заўважае Рышард.

Спакойны, ціхі краявід, нешматлікія буслы блукаюць па палетках, пасьвяцца чароды кароў. І чорныя птушкі махаюць крыльлем. Крумкачы?

Час ад часу — муж з жонкаю кідаюць сена, матацыкл з каляскай стаіць на ўзбочыне, жанчына ў хустцы.

Марыя загадзя забраніравала для нас пакоі ў гатэлі “Прыпяць”. Перад вайной у горадзе было трынаццаць гатэляў і пяць пансіянатаў. Цяпер — адзін постсавецкі гатэль і адзін прыватны.

Постсавецкі гатэль “Прыпяць” пабудаваны адносна нядаўна — да чэмпіянату Еўропы па мотаболе. Будынак у савецка-мадэрнісцкім стылі стаіць ля ракі, але пабудаваны так спрытна, што ракі не відаць з ніводнага

вакна. Можа, будаўнікі перавярнулі архітэктурны план на левы бок? Рышард кажа, што гэта стандартны савецкі гатэль, з тым жа поспехам ён мог быць пабудаваны ў Алма-Аце, Омску або Мурманску.

Рэцэпцыя з неверагодна гіганцкімі фатэлямі. Тут жа – чучала аленя...

Спачатку нам даюць нумары на пятым паверсе. Дзіўна – лічыць Марыя, якая ўжо была тут, – замежнікам дазваляецца жыць толькі на чацвёртым. Усё слушна, вось прыйшла яна, “старэйшы адміністратар”, і мы павінны перабірацца. Тэлефон толькі ў Рышардавым пакоі. У тэлевізары дзьве праграмы – Масква і Менск. Няма нават, хоць і зразумела чаму, мясцовага прыватнага каналу “Варяг”, які ласкава запрасіў нас сюды, бо для візы патрэбнае запрашэнне.

Мы ідзем у новапабудаваны банк, каб абмяняць нашыя грошы на беларускія рублі. “Белкомбанк” – выразны прыклад неакапіталістычных мараў, якія панавалі пару гадоў таму. Кажуць, будынак атрымаў архітэктурны прыз за свой парадыйны япі-стыль з андалузскімі гаўбцамі па перыметры ўнутранага дворыка. У прыгожых маладых касіраў у касах няма дастаткова грошай. Але нават тое, што мы атрымалі – тоўстыя стосы рублёў – не зьмяшчаецца ў сумцы Марыі.

Калі мы заходзім у банк наступным разам, Марыя пачынае фатаграфаваць. Непрыкметны чалавек з пісталетам падыходзіць да яе і спыняе.

Мы выходзім у горад з такім жа пачуццём радаснага чакання, як і Рышард. Ідзем па вуліцы Леніна (былая Касцюшкі). Побач з гатэлем – палац Бутрымовіча, пабудаваны для польскага сенатара ў 18-м стагоддзі, потым падворак біскупа, цяпер на рамонце. Калісь перад палацам быў парк, які цягнуўся, зелянеючы, да самай ракі. Цяпер перспектыву перакрываюць заднія двары ды іншыя нязграбнасці.

Рышард спыняецца ля беллага дому з закругленым рогам. Дзіўная прыбудова – бункер, пабудаваны гестапа, які так ніхто і не прыняў. Тут быў лепшы рэстаран і кандытарская ў горадзе – “Грэгаровіч”. Туды мама Рышарда хадзіла з дзецьмі есці марожанае:

– “Калі ты будзеш добрым хлопчыкам”, а я ім і быў, – кажа Рышард.

– Заўжды?

– Заўжды.

Мы заходзім у памяшканьне. Цяпер тут акуратная крама – ежа, алкаголь, рэчы. Рышард жвава разглядаецца ва ўсе бакі, шырока ўсміхаецца і пачынае размову з прадаўшчыцай: «Девочка...» Яму адказваюць усмешкай на ўсмешку.

Рышарду падабаецца шопінг, гэта мы ўжо зразумелі. Наступная крама – кантавары, шмат старамодных рэчаў. Рышард кажа “Девочка...” і пачынае пытацца наконт таго, што яму трэба. Выходзіць ён задаволены, несучы стос кардонных папак – “такія танныя”.

Наступны прыпынак на тым жа баку вуліцы Леніна – абнесены мурам каталіцкі сабор, былая францысканская царква 14-га стагоддзя. Там ідуць імшы, але трэба рамантаваць дах, што і робіцца пад кіраўніцтвам польскага інжынера, паводле замовы біскупа (цяпер кардынала) Сьвёнтэка. Маленькі польскі – каталіцкі – асяродак у Пінску папаў-

няецца прыезджымі літоўцамі і палякамі. Мы шукаем інжынера, ідзём за рашучай манашкай Сільвіяй у вялікі кляштарны будынак, дзе за савецкім часам была афіцэрская сталовая.

І, вядома, фатограф Марыя тут жа павінна ўскараскацца на дах...

Паблізу – школа, куды Рышард хадзіў увосень 1939-га году. Тая школа, дзе вучням давялося вучыць рускі алфавіт, пачынаючы з літары “С”, як у слове “Сталін”. Тая самая школа, дзе былі чуваць гарматныя залпы, калі бальшавікі абстрэльвалі вежы вялікай езуіцкай царквы, што ля плошчы Трэцяга траўня – разбуралі.

Шмат гадоў тут быў міліцэйскі пастарунак, але цяпер выглядае, што гэта зноўку школа: колькі хлопчыкаў ганяюць мяч. Дзьве сур’ёзныя дзяўчынкі сядзяць ля мальбертаў і малююць старую драўляную стайню. Рышард, не вагаючыся, падыходзіць і загаворвае з адной з іх, вучаніцай гарадской мастацкай гімназіі. Яе завуць Аксана Навалоцкая, ёй 19 гадоў.

Цяпер мы за мостам, на месцы, дзе перад вайной – калі яшчэ бераг ня быў асушаны і часамі яго цалкам залівала вада – быў вялікі рачны рынак. Сюды прыплывалі на вузкіх пласкадонках сяляне, каб прадаць рыбу, мёд, скуру, дровы... Нічога з таго не засталася.

Наверсе – былы езуіцкі кляштар, які нават і без узарванай царквы дамінуе над прырэчным ландшафтам. Усё гэта было пабудавана ў 1631-м годзе Альбрэхтам Станіславам Радзівілам, канцлерам Літвы, каб стварыць тут фарпост каталіцызму, бастыён на мяжы з Усходам.

Кляштарны будынак толькі што ператварылі ў гарадскі музей і рыхтуюць там адкрыццё этнаграфічнай выставы пра палескую вёску. Выставу падрыхтавалі Анна Энгелькінг з Варшавы і Вольга Лаба-чэўская з Менску: чорна-белыя здымкі трыццатых гадоў і сучасныя каляровыя.

Выстава нечакана аказалася палітычна некарэктнай для беларускіх уладаў: новыя фота былі надта падобныя да старых – нібыта з трыц-

цатых гадоў нічога не змянілася! Першы паказ адбыўся ў Брэсце, але ўжо ў наступным горадзе сучасныя фота адцэнзуравалі. А тут, у Пінску, амаль усе новыя здымкі ўвогуле арыштавалі! Анна, аднак, думае ўсё адно зрабіць вернісаж. Цяпер яна хоча, каб Рышард таксама прысутнічаў.

Наступнага дня праводзіцца першы семінар. Мы сядзім на заднім радзе і адчуваем сябе парушальнікамі спакою: уся гэтая ідэалагічная жуйка – нібыта з мінуўшчыны, няўжо нічога не змянілася? Афіцыйна мы не запрошаныя, але Рышарда Капусцінскага ўсё роўна выклікаюць, каб ён сказаў пару словаў. Ён жа адзіны сусветна вядомы “сын гораду”. (“Не-е-е-е”.) Не, Рышард ня хоча, але разумее, што павінен, вымушаны. Ён уключае шырокую ўсмяшку, выходзіць наперад, напружана ўглядаецца ў публіку і кажа:

– Я прывязаны да Пінска... прыехаць сюды – моцнае перажыванне... мая бабуля ляжыць пахаваная на тутэйшых могілках. У маіх падарожжах па свеце я часта сустракаю людзей з Пінску, з Палесся. Я вельмі жадаю, каб яны маглі цяпер вярнуцца і наведаць мясціны, адкуль паходзяць.

Рышард дадае, што хоча напісаць кнігу пра Пінск. У букіністычнай краме ў Варшаве ведаюць пра гэта і адкладаюць для яго кнігі, людзі да-сылаюць дакументы.

– Паміж Пінскам, Палессям і астатнім сьветам існуе сувязь, – сканчае Рышард свой выступ.

На былой Балотнай, цяпер Суворова, 43, стаіць Дом Капусцінскага. Ці стаяў? Тут Рышард нарадзіўся і пражыў некалькі гадоў са сваёй сям’ёю. Цяпер гэты дом збіраюцца зносіць. Маленькая гарадская польская суполка хацела захаваць будынак з сімвалічных меркаванняў. Нават цэнтральныя ўлады ў Менску хацелі захаваць дом як цікавы культурна-гістарычны аб’ект. Але з сваіх уласных сімвалічных прычы-

наў гарадскія ўлады вырашылі, што дом павінен знікнуць: польскім сьлядам тут ня месца.

Дом Капусьцінскага пакінулі ў заняпадзе, цяпер там жыве толькі пара катоў.

Руіна стаіць на рагу вуліц з ажыўленым рухам – машыны, аўтобусы, маса народу ідзе ва ўсе бакі. Адна жанчына, мінаючы нас, звяртаецца гучна:

– На што вы тут вылупіліся?

– Я тут нарадзіўся, – адказвае Рышард.

Бацькі Рышарда – Юзаф і Марыя – былі простымі працоўнымі людзьмі, каталікамі. Новай польскай дзяржаве былі патрэбныя настаўнікі для ўсходніх тэрыторыяў, дзе палякі былі меншасцю. Гэта была амаль што ссылка, або – нейкае місіянерства. Марыя працавала настаўніцай малодшых класаў у адной з вёсак, Юзаф быў настаўнікам ручной працы.

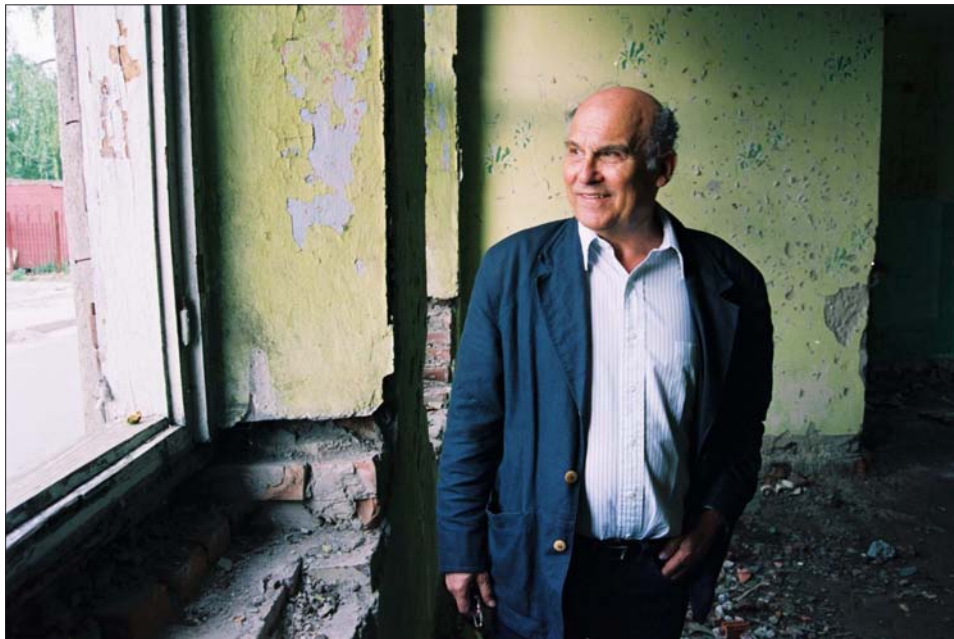
– Мой бацька працаваў настаўнікам 47 гадоў і ніколі, аніводнага разу, не спазьніўся на ўрок, – кажа Рышард, які таксама ніколі не спазьняецца.

Матуліна маці памерла маладою, а бацьку паралізавала пасля кровазьліцця. У іх было чацьвёра дзяцей: двое сыноў і дзьве дачкі.

Цётка Аленка была чорнавалася, прыгожая і няшчасная. 30 жніўня 1939-га году яна пабралася шлюбам з лейтэнантам, якога адразу мабілізавалі на заходні фронт. Не было нават шлюбнай ночы, ён загінуў, верагодна, у першай жа атацы.

У Варшаве, ужо калі вайна падыходзіла да канца, Аленка выйшла замуж за байца супраціву. Праз два тыдні шлюбу ён загінуў у Варшаўскім паўстанні. Але з ім Аленка пасьпела займець сына.

Дзядзька Юзаф быў чалавек вялізны і добрасардэчны. Ён быў палясоўшчыкам і з цягам часу трапіў у Сілезію. Дзядзька Юзаф піў:

ля яго ложку заўжды стаяла вялікая шклянка, напоўненая гарэлкай, і штораніцы Юзаф выпіваў гэтую шклянку – гэта было першае, што ён рабіў. Выпіць ён мог колькі заўгодна. Адноўчы, калі Рышард гасьцяваў у дзядзькі, ён паспрабаваў памерацца з ім – ледзь не памёр.

Малодшы дзядзька Эдвард быў жанаты і працаваў на пошце ў Тарнаве. Адзіным яго захапленнем былі салаўі, якіх ён гадаваў проста ў хаце. Браты сустракаліся вельмі рэдка, і вось аднаго разу Юзаф прыехаў адведаць малодшага брата і сеў з ім выпіць, на сваіх умовах і па сваіх мерках. Браты напіліся ўшчэнт. Эдвард, хістаючыся, дайшоў да свайго дому, адчыніў дзверы і паваліўся на падлогу нежывы. Усе салаўі, якія былі засьпявалі гаспадару вітальны сьпеў, змоўклі разам, як ад удару.

Старэйшы брат Юзаф вінаваціў у здарэнні сябе, перажываў вельмі цяжка, хутка асьлеп і памёр. Яго сын Кшыштаф, які быў сьвятаром, а цяпер працуе місіянерам дзесьці ў раёне возера Ціцікака, справіў па бацьку нечувана пышныя памінкі...

Усё гэта Рышард расказвае нам адным вечарам у гатэлі. Працягвае аповед успамінам пра пачатак вайны. Сярод “практыкаваньняў для памяці” ў ягонай кнізе “Буш па-польску” ёсьць і такое:

“...Я іду побач з сястрой ля возу, ля простых калёсаў, нагружаных сенам. Наверсе, на сене, засланым ільняной посьцілкай, ляжыць дзядуля. Ён ляжыць і ня можа зварухнуцца, бо ён паралізаваны. Калі пачынаецца бамбёжка, увесь натоўп, які толькі што цярпліва цягнуўся па дарозе, у паніцы кідаецца на зямлю, шукае абароны ў раўчуках, хаваецца ў хмызьняку, выцягваецца ў струну ў бульбоўніку. На пустым, пакінутым гасьцінцы стаіць толькі воз з сенам, на якім ляжыць мой дзядуля. Ён бачыць самалёты, якія ляцяць на яго, ён бачыць, як яны раптам даюць нырца, цэлячыся ў пакінутыя на дарозе калёсы, ён бачыць агонь з кулямётаў, ён чуе выццё баявых машынаў, якія пралятаюць на брыючым

палёце над яго галавой. Калі яны знікаюць, мы бяжым да калёсаў і маці выцірае пот з дзядулевага лба...”

Трэба наведаць магілу бабулі.

Пінск мог бы быць раскошным горадам, рогам дастатку. Тут яшчэ ёсць старыя драўляныя дамкі, якія стаяць на лапіках сваёй зямлі і патаняюць у пышнай зеляніне. Былая Гродская, цяпер Камсамольская, па-ранейшаму не асфальтаваная. Лужыны блішчаць. Тут у гарадах усё расьце, аж трашчыць. Садавіна і ягады, гародніна і бульба, бульба... Рышард кажа, што падобныя дзялянчкі можна ўбачыць паўсюль у сьвеце, напрыклад, у Кампале ва Угандзе – паўсюль людзі гадуць сваё, на злосьць планавікам.

Раскоша, але чагосьці не хапае: дзе ружы, наготкі, настуркі? Рышард тлумачыць:

– Людзям тут не дазвалялі гадаваць кветкі, гэта лічылася некарысным, бо зямля прызначалася для бульбы ды морквы.

І людзі кінулі кветкі, адвыклі ад іх.

Нам трэба на могілкі, але нідзе на рагу вуліц ня можам мы знайсці аніводнай бабулькі, якая б прадавала выгадаваны сваімі рукамі пахучы гарошак. Таксі вязе нас на вялікі базар. Там – адзіны прылавак з кветкамі. Рышард купляе доўгія ружы па цане амаль долар за штуку.

Могілкі на ўсходзе Пінску доўга былі прытулкам для наркагандляроў, п’яніцаў ды распусьніц. Цяпер, па ініцыятыве царквы, тут прыбралі, польская суполка падтрымлівае чысьціню і сочыць за парадкам. Па адзін бок ад галоўнай алеі ляжаць праваслаўныя, па другі – каталікі (палякі), а таксама габрэі (шасціканцовыя зоркі) ды савецкія (пяціканцовыя).

Рышард, як сабака-выведнік, вышуквае патрэбную магільную пліту, раскідаючы па дарозе ў бакі гальлё, якое нападала на магілы пасья буры. На пліце выбіта: Марыя Бобка, народжаная Шламэк, нарадзілася ў Кракаве, памерла ў Пінску ў 1928-м годзе ва ўзросьце 38 гадоў.

Мы ідзем да моста цераз Піну. Гэта адзіны мост у горадзе, тут Рышард Капусьцінскі бачыў савецкіх матросаў, калі вярнуўся з сям’ёю

з летніх вакацыяў на пачатку вайны ў 39-м. Матросы, маракі, тут, на сушы? Як так? Гэта быў савецкі флот, які прыйшоў сюды з Чорнага мора, патапіў польскія кананеркі і забіў польскіх маракоў.

То бок Пінск атрымаў сваю назву ад ракі Піны – прытоку Прыпяці, якая ў сваю чаргу – прыток Дняпра, што ўпадае ў Чорнае мора. З другога боку Піна звязаная праз канал з Бугам, а потым з Віслай, якая ўпадае ў Балтыйскае мора. Палескі Пінск насамрэч быў у міжваенны час значнай флотскай базай, тут былі порт і верф.

Мы выходзім на мост, Марыя хоча здымаць, надвор'е трохі дажджліва-шэрае, прыгожае. Вялікія паромы траляць дно, спрабуюць зрабіць раку прыдатнай для суднаходства, цяпер рух на рацэ мінімальны. Мост выглядае часовай пабудовай, ён трасецца ад любога транспарту, нават ад каня з возам, што зараз няспешна трусіць праз яго. Рышард кажа:

– Коней тут дзесяць гадоў таму не было, толькі трактары. Цяпер коні вярнуліся.

Апоры старога мосту стаяць тут жа побач – уверх па рацэ. Выглядаюць яны салідна. Немцы ўзарвалі мост у акупацыю, але пасля вайны яго адбудоўвалі. Рышард расказвае, што калі адзін савецкі адмірал у сямідзесятыя гады павінен быў прыехаць з інспекцыяй у Пінск, высветлілася, што мост занізкі для адміральскага карабля. Мост разбурылі і пабудавалі вось гэты, абы-які: здаецца, ён можа паваліцца ў любую хвіліну.

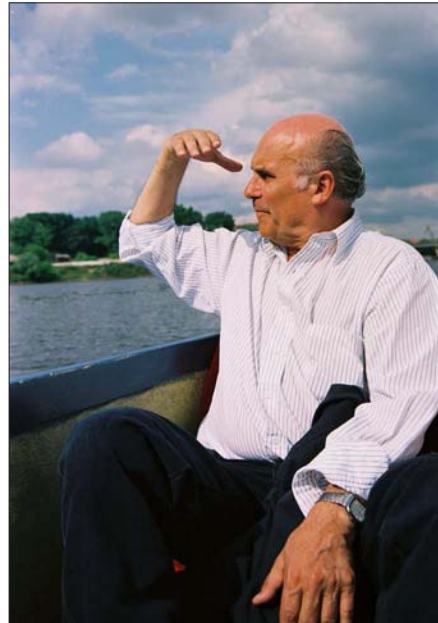
Цяпер мы залазім пад мост. Мы здолелі выкрасьці Рышарда ад усіх, хто хоча з ім пагутарыць – ён паказаўся людзям і цяпер ня можа проста адмовіцца. Але ён ужо паабяцаў польскім дамам сустрэцца з імі на кароткі час увечары. Рышард стомлены, у яго стрэс, ён глядзіць ва ўсе бакі і гаворыць, гаворыць гадзінамі.

Наш сябар і гід Аляксей заказаў нам маторную лодку (пабудаваная ў 1981-м, але выглядае, як лодка саракавых гадоў). Лодка належыць брыгадзе ратавання на водах, ёй кіруе паважаны Анатоль Паўлавіч

Арчанка, 59 год. Нашая лодка – адзіная з матарам, але на рацэ поўна весляроў у каноэ і звычайных чаўнах. Анатоль зніжае хуткасць, каб не перашкаджаць ім высокімі хвалямі, да таго ж рака мелкая, пясчаныя банкі адразу пад паверхняй вады.

Спачатку мы ідзем супраць плыні паўз дрэваапрацоўчыя фабрыкі на левым беразе. Насупраць нас і за намі – маладыя хлопчыкі з сур’ёзнымі тварамі і хуткімі грабкамі. Іншыя больш гарэзлівыя, яны “атакуюць” нашу лодку. Сьпякотна, і рака кішыць дзецямі, якія боўтаюцца ў карычневай вадзе. Усё палае прыгажосцю, перад унутраным позіркам паўстае карціна турысцкага раю, які квітнее сярод усіх гэтых рэк, рачулак, каналаў.

Плывучы ў гэты бок, з цягам часу мы дабраліся б да той гданьскай бухты. Калі б не мяжа паміж Беларуссю і Польшчай...

Мы разварочваемся і заплываем трохі ў Прыпяць. Някепска было б прадоўжыць аж да самага Чорнага мора...

Рышард задаецца пытаннем – што такое Еўропа і чым яна стане? Аднойчы ён ехаў на машыне ў Нарвегію і дзесьці ля Трандхейму згубіўся, заблукаў так, што падумаў – усё, канец. Хіба Еўропа такая, як малалюдныя Нарвегія ды Швецыя?

Іншым разам ляцеў ён з Лондану ў Мілан. Стаяла пагода, Рышард паглядзеў уніз і ўбачыў бесперапынную сьветлавую дугу, якая, выгінаючыся, ішла праз усю Еўропу:

– Як банан. Як адбітак нейкага Млечнага шляху ў люстэрку.

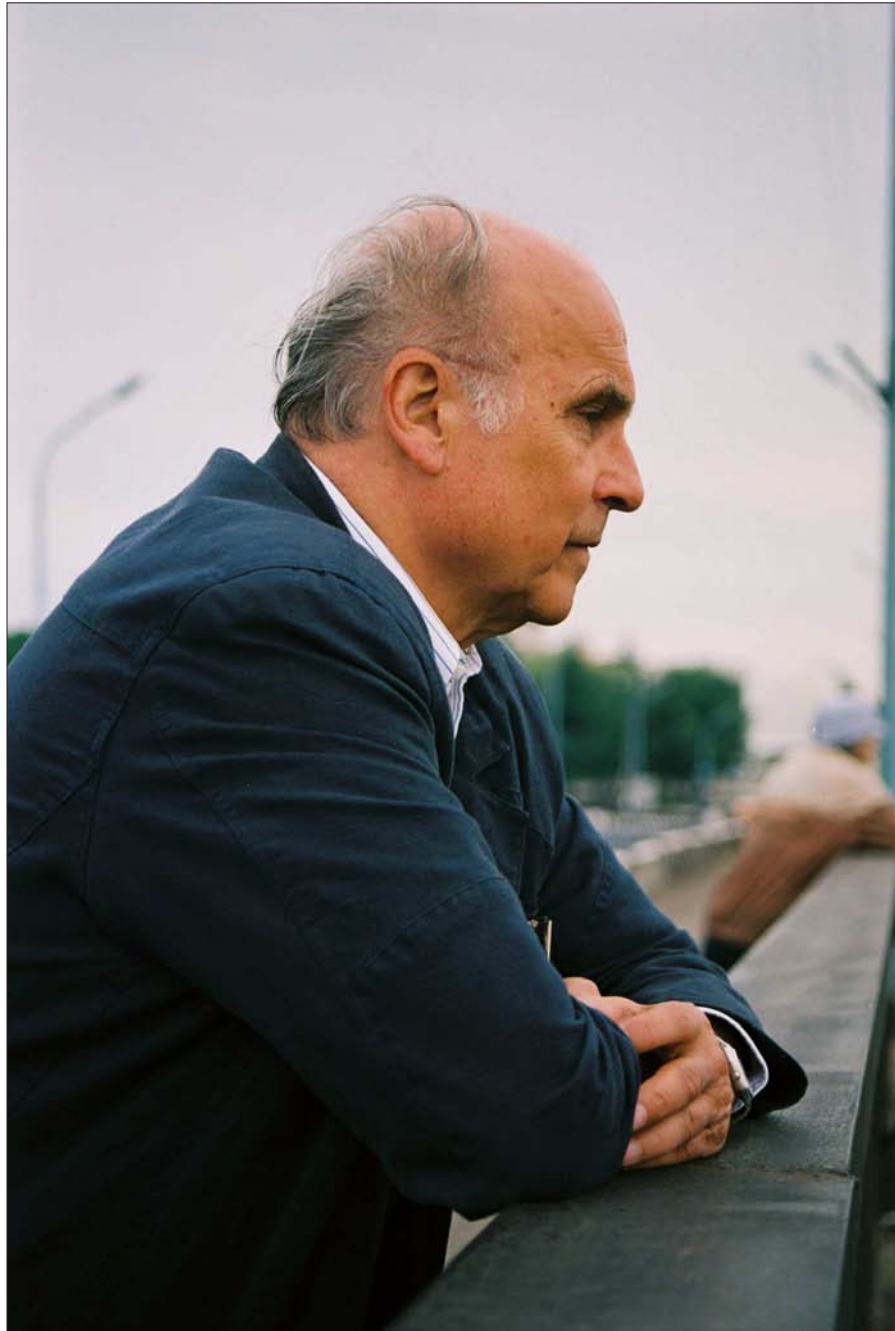
Еўропа пад пагрозай, яна павінна расьці, умацоўвацца. Цяпер можна чакаць, што Азія зноў прыйдзе сюды. Як у 13-м стагоддзі. Але гэтым разам не як разбуральніца, а як прадпрымальніца:

– Дазволь хоць аднаму кітайцу пасяліцца ў Пінску, і адразу ўбачыш, што будзе!

Пінск – у мёртвай зоне Еўропы, тут пануе пасіўнасць, індустрыя ў заняпадзе, на даляглядзе ніякіх перспектываў. Ініцыятыўныя людзі імкнуцца адсюль зьехаць.

Бар гатэлю запоўнены дзяўчатамі – адна за адну прывабнейшая. Якія фрызуры – творы мастацтва! Не, гэта не прастытуткі. Гэта школьніцы, якія прыбраліся на выпускны вечар. Чыясьці мама – цырульніца. Чыясьці мама шыла даччыну сукенку цэлы год. І вось яны сядзяць тут і ніхто на іх не глядзіць.

Марыя вырашае вывесці дзяўчатак на набярэжную, каб сфатаграфавалі. Яны проста шчаслівыя. Прынамсі адна-другая – сапраўдныя фотамадэлі. Вядома, мы можам апублікаваць фота, калі ласка.

Калі мы сядзім у маторнай лодцы, Рышард кажа:

– Глядзіце, як ціха! Вада не зварухнецца, нібы ўвогуле няма ніякай плыні. Тут жа няма перападу вышыняў, ніякіх гор, усё роўнае. Тут нічога не адбываецца, глядзіце на паверхню вады!

Як жа будзе называцца кніга Рышарда Капусьцінскага пра Пінск, калі ён пасьпее напісаць яе?

“З Пінску з яго драўлянымі дамкамі можна было паплысці ў сьвет куды заўгодна”.

Васіль Стус

...моташна жыць бяз краю свайго,
без народу; іх мусіш ствараць сам,
сваім зболеным сэрцам...

3 лагернага сшытку

ВАСІЛЬ СТУС: ФЕНОМЕН ЭПОХІ

Яго халодны верш падобны да чалавека з паходняй, які – ты бачыш – прыступка за прыступкаю сыходзіць уніз па лесьвіцы ў непраглядную цемру і губляецца недзе там, пакідаючы на сабе адно водсвятэ. Ці ведае ён сам, *куды ідзе?* Наўрад ці. Верш, кожны новы радок – заўсёды нечаканасьць, якая, нібы птушка з яйка, вырастае ў душы, латашыць крыламі, рвецца на свабоду. Васіль Стус усё жыццё прагнуў свабоды: “Ува мне ўжо нараджаецца мой Бог...” Прагнуў свабоды і ў больш вузкім сэнсьсе – для сваёй краіны. Стус быў упэўнены, што за Радзіму трэба змагацца. Але ці ведаў Стус меру сваёй сугестыўнай паэтычнай сілы? Крытыкі часам і сёньня могуць паспрачацца пра суадносіны паэта і палітыка, выказаць каштоўныя меркаваньні, як скрайнія, так і кампрамісныя. Ён сам, мяркуючы па ўсім, ня надта на гэтым засяроджваўся. Проста безупынна працаваў, рабіў тое, што трэба: унутры верша, у шахце, у складзе Хельсінскай Групы. Уласнаруч сьвідраваў падземныя калідоры і сам хадзіў па іх з паходняй. І вось

*Прадмова,
пераклад
з украінскай
і каментары
Ціхана
ЧАРНЯКЕВІЧА.*

цяпер яго няма, а мы глядзім на гэтыя катакомбы, блукаем у іх, спрабуючы ахапіць думкай маштабы пабудаванага...

Няпростым быў ягоны лёс.

Васіль Сямёнавіч Стус нарадзіўся 6 студзеня 1938 году ў вёсцы Рахнёўка Вінніцкай вобласці, малодшы з чацьвярых дзяцей. Калі хлопчык зьявіўся на сьвет, бацька, кімсьці папярэджаны аб магчымым арышце, перабраўся са старэйшай дачкой у г. Сталіна (сёньня – Данецк) і шукаў працу. Праз год у Сталіна пераехала ўся сям’я, апроч маленькіх Марыі (н. 1937) і Васіля. Вось як пісаў пра той час сам Стус: “Памятаю, як у Рахнёўцы, дзе я застаўся з бабуляю (тата і мама паехалі на Данбас), я прамаўляў за ёю “Отче наш, иже еси на небеси”. Два словы кажа яна – я паўтараю. памятаю, як плёхаўся ў сажалцы (мне было год-два). памятаю, як ляжаў у калысцы, а нікога няма. калыска вісіць на круку, прыбітым да бэлькі... я мокры, пэўна, плакаў – і надакучыла. сумна ляжаць, дык я гуляю са сваімі вушамі – мну іх у далоньках... памятаю, як мяне быў напалохаў чужы сабака – шаптуха “вылівала перапуд”, водзячы белым яйкам вакол галоўкі маёй і кажучы: сабака-сабака-сабака, конь-конь-конь, авечка-авечка-авечка. дапамагло, хоць у дзяцінстве я трохі заікаўся – нават у школе”. У 1940 г. бацька забярэ дзяцей у горад. Многа што яшчэ помнілася Стусу з тых *дзіцячых* часоў: кпіны з украінскамоўнай і рэлігійнай сям’і на заводзе, жахі вайны, як у 44-м садзілі кукурузу на скрозь зарослай палыном зямлі, як падарваўся на міне і неўзабаве памёр на руках у маці брат Іван, жудасны пасляваенны голад. сапраўды шмат чаго было ў Стусавым дзяцінстве...

Пасьля – школа. Вучыўся на выдатна, вельмі шмат чытаў, захапляючыся гераічнымі ўчынкамі персанажаў. падчас летніх канікулаў працаваў на чыгунцы, мяняў шпалы, рэйкі, забіваў “кастылі” – усё, каб дапамагчы сям’і. Марыў пра вандроўнае жыццё, хацеў паступаць на геалогію. Але аднойчы натрапіў юнак на паэму Івана Франка “Майсей”, цудоўную паэму, што зьнітоўвала біблейскі сюжэт блуканьня народу па пакутах з украінскім (ды хіба толькі украінскім?) нацыянальным лёсам. І нешта зрушылася, нешта зьмянілася. “Пасьля прачытаньня гэтай паэмы я забыўся на сваю геалага-выведку і стаў літаратарам”, – пісаў Стус у лісьце да сына.

У 1954 годзе Васіль Стус спрабуе паступаць на журфак Кіеўскага ўніверсітэту. Не дапусьцілі 16-гадовага, маўляў, малады яшчэ. Упарты юнак становіцца студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэту Сталінскага педінстытуту. Яшчэ не былі добра збалансаваныя асобныя для кожнай спецыяльнасьці праграмы, і таму ўсе вывучалі поўны курс гісторыі і поўны курс філалогіі. Васілю, у адрозьненьне ад іншых студэнтаў, двойная нагрузка была даспадобы. Сын паэта, дасьледчык і папулярызатар яго творчасьці Дзьмітро Стус адзначае: “З інстытуцкіх канспектаў можна зрабіць высновы, што асабліва шмат часу Васіль аддае на вывучэньне гісторыі Украіны і філосафіі. Пераважна класічнай. Найбольш яго цікавіць этычная праблематыка. Праз прызму этыкі Васіль глядзіць і на грамадскія працэсы, што распачаліся ў Савецкім Саюзе пасьля ХХ зьезду КПСС”. Разам з тым, Стус працягвае штудыі па літаратуры. Адзін з ацалелых дзеячаў 20-х гадоў – крытык Андрэй Ключча дапускае цікаўнага студэнта да сваёй бібліятэкі: літаратурная перыёдыка, даваенныя выданьні, зусім не падобная на цяперашнюю літаратуру... Гэта ўражае, захапляе, натхняе. Другі вектар інтарэсаў вызначае заходняя мадэрнісцкая паэзія: тут важную ролю адыграў Цімафей Духоўны, які бліскуча выкладаў замежную літаратуру і ахвотна дзяліўся са студэнтамі ўласнымі кнігамі. Тут, у інстытуце, і высьпявае талент Васіля Стуса. Але друкаваць свае творы ён не сьпяшаецца. Увогуле, Стуса ледзь не да трыццаці гадоў ведалі як удумлівага крытыка, які часам піша вершы. Прычына

гэтаму, відаць, ва ўсё тым жа этычным імператыве паэта: ён не хацеў друкавацца, бо лічыў свае творы недасканалымі, і таму працягваў пісаць “у стол”. А потым усё, што павінна было адбыцца, – адбылося...

Па заканчэнні інстытуту (дарэчы, з “чырвоным” дыпломам), паэт некаторы час настаўнічае, неўзабаве яго прызываюць у армію. У 1963 г. Васіль Стус паступае ў аспірантуру Інстытуту літаратуры АН УССР, дзе займаецца вывучэннем тэорыі літаратуры. У гэты ж год у друку з’яўляецца шэраг яго крытычных артыкулаў, пішацца першы раздзел будучай дысертацыі “Крыніцы эмацыйнасьці мастацкага твору”. Але дысертацыя не была абароненая. Стус знаёміцца з “шасьцідзясятнікамі”. На кватэры ў Святлічных збіраюцца Іван Дзюба, Міхайліна Кацюбінская, Яўген Сьвярсыцюк, Васіль Сіманенка і шмат хто яшчэ з літаратурнай і акадэмічнай эліты Кіева. Вось як апісвае паэта публіцыст і крытык Іван Дзюба: “Ён не належаў да людзей, лёгкіх у таварышаванні. Непшматслоўны, але напружаны ня толькі ў гаворцы, але і ў маўчанні, ён не прымаў удзелу ані ў беззьмястоўных размовах, ані ў патрыятычнай рыторыцы, пазьбягаючы неабавязковага ўвогуле. У кожную справу ўносіў сур’ёзнасьць і, так бы мовіць, непрамоўлены маральны рыгарызм... Незвычайная сіла яго волі выяўлялася заўжды, і ў сітуацыях, вырашальных для лёсу, і ў побытавай штодзённасьці, нават у драбніцах. Васілёва пастаянная маральная наэлектрызаванасьць вельмі б абцяжарвала атачэнне, калі б не яго бездакорны ўнутраны такт і далікатнасьць. Нават – велікадушнасьць, бо бязьлітасная патрабавальнасьць яго была скіраваная на самога сябе, а не на іншых. У гэтым яго прынцыповае адрозьненне ад агрэсіўных маралістаў і максіmalістаў. У яго былі сябры і сярод мастакоў, скульптараў, музыкаў, тэатралаў, і сярод маладых вучоных, філосафаў, “тэхнароў” – сябры не для застолья, а для інтэлектуальнага сумоўя”.

Эйфарыя “адлігі” скончылася ва Украіне ў апошнія дні жніўня 1965 году: улада правяла серыю палітычных арыштаў у Кіеве, Львове, Івана-Франкоўску, Луцку ды іншых гарадах. Многія дзеячы руху, у тым ліку і пісьменьнікі, апынуліся за кратамі. 4 верасьня ў кінатэатры “Украіна” на прэм’еры кінастужкі Сяргея Параджанова “Цені забытых продкаў” адбылася акцыя пратэсту супраць палітычных арыштаў. Удзельнічаў у ёй і Васіль Стус. Праз некаторы час ён быў адлічаны з аспірантуры, спыніліся публікацыі, зачыніліся многія дзьверы. Падрабляў перакладамі бюракратычнай пісаніны з рускай на украінскую ў розных кіеўскіх установах. Працавала жонка, падрастаў сын. Вандруюць па знаёмых рукапісныя зборнікі “Зімовыя дрэвы” і “Вясёлыя могілкі”. Імя паэта пачынае трапляць у самвыдатаўскія дысідэнцкія выданьні. Урэшце, Стус ад пачатку ня быў антысавецчыкам. Проста ў яго была абвостраная прага справядлівасьці. Ён бачыў зло і гаварыў пра яго, вась і ўсё. Стус па-іншаму проста ня мог. Паказальна, што ў псіхічнай лякарні, дзе яго абследавалі перад судом, быў пастаўлены дыягназ – “паталагічна шчыры”.

У 1970 годзе ў Бруселі (выдавецтва “Літаратура і мастацтва”) выходзіць першы зборнік паэта “Зімовыя дрэвы”. Дарэчы, гэтая кніга, што пабачыла сьвет бяз згоды аўтара, дзякуючы дзіўным “добраахвотнікам”, была адным з галоўных абвінавачваньняў супраць Стуса. Другая хваля арыштаў прайшла па Украіне ў ноч з 12 на 13 студзеня 1972 г. Пасьля арышту, за кратамі, ён вельмі плённа працуе, многа піша. Вершы тыя потым склалі зборнік “Dichtenszeit/Час творчасьці”. За выняткам дзевяці кіеўскіх месяцаў (1979-1980), з 1972 г. і да самай сваёй загадкавай сьмерці ў верасьні 1985 г. паэт праводзіць сваё жыццё ў турмах і лагерах, на катаржных работах. Тут адбываецца перараджэньне Васіля Стуса: менавіта за кратамі ён становіцца, не пабаюся гэтых словаў, адным з лепшых паэтаў Украіны XX стагоддзя. Феномену Стуса няма аналагаў у славянскай паэзіі. Гэта сінтэз нацыянальнай ідэі, класічнай і мадэрнісцкай еўрапейскай

лірыкі, філасофіі, хрысціянства, прасякнуты такім болем, які проста скалануў украінскую інтэлігенцыю другой паловы 1980-х. 19 лістапада 1989 г., у дзень перапахавання памерлых у турмах дысідэнтаў Юрыя Літвіна, Алексы Ціхага і Васіля Стуса на вуліцы Кіева выйшла каля 100 тысячаў чалавек. Гэта было прадвесьцем Незалежнасці...

У 1994-1999 г. пабачылі сьвет поўны збор твораў Васіля Стуса ў шасці тамах (дзесяці кнігах) і зборнікі ўспамінаў, рэгулярна выходзіць выбранае паэта, яго творы ёсць у кожнай школьнай бібліятэцы. Па творчасці Стуса абаронены і працягваюць абараняцца дысертацыі. Пэўны час адбывалася міфалагізацыя Васіля Стуса, вяліся грамадскія дыскусіі вакол ягонага імя. Выйшаў нават культуралагічна-філасофскі зборнік “Стус як тэкст”, закліканы “паглыбіць рэцэпцыю” твораў паэта. Цяпер усё больш-менш усталявалася, рака ўвайшла ў сваё натуральнае рэчышча, а рэцэпцыя дайшла да такога класічнага стану, калі нейкі чалавек у нейкім горадзе проста бярэ з паліцы кнігу і аціхае на некаторы час, ведучы маўклівы дыялог з ПАЭЗІЯЙ...

Сёлета Стусу было б толькі 70 гадоў.

“З лагернага шпытку” – апошняе з напісанага, што трапіла на волю. На твор-дзёньнік адгукнуўся Генрых Бёль. Пачалася падрыхтоўка да намінацыі Стуса на Нобелеўскую прэмію па літаратуры. За тыдзень да сьмерці Стуса быў надрукаваны англіійскі пераклад (A Gulag Notebook. – The Washington Times. – 1985. – August, 28).

Твор гэты – вельмі спецыфічны. Нават такі ліберальны дасьледчык, як Дзьмітро Стус, называе яго “мога, і занадта катэгарычным”. Шаноўны чытач марна будзе шукаць тут стылявых эскападаў. Пісалася ўсё ўрыўкамі, хавалася невядома дзе ад наглядчыкаў, ва ўмовах жудаснага ўціску. Мова часам пераходзіць на пратакольна-юрыдычную, і гэта зразумела. Адзінае, што дазвалялася пісаць, – гэта скаргі да кіраўніцтва (усе тыя паперы, вядома, не даходзілі да адрасатаў) і – зрэдку – лісты дадому. Спецыфіка яшчэ і ў градацыі настрою аўтара: ён то спакойна-апавядальны, то бязьлітасна-жорсткі, выкрывальніцкі, як у запісе 9-10. Вешаючы ярлыкі на хрысціянства, выяўляючы яго як быццам “антыўкраінскую” сутнасьць, Стус (а ў яго ж самога праз верш – Гасподзь, Хрыстос, Багародзіца!) у наступным, 11-м запісе, нібы спахапіўшыся, гаворыць: “Магчыма, гэтыя развагі не зусім прадуманыя, чарнавыя. Але жыцьцё ў мяне тут такое...” Зрэшты, для Стуса цэнтрапалеглае хрысціянскае паняццё “смирения” было абсалютна непрымальным і нават заганным. Перадусім супраць яго, на маю думку, і былі скіраваныя жорсткія словы ў адрас нацыянальнай рэлігіі. Шчыра кажучы, мне было цяжка перакладаць гэты “кавалак”...

У гэсьце ахоплены перыяд часу з 1977 па 1982 год. Менавіта тут – сапраўдны, супярэчлівы, часам зусім не паэтычны Стус, яго лёс, яго псіхалагічны партрэт.

За перасланы дзёньнік “З лагернага шпытку” Васіль Стус атрымаў год камерна-адзіночкі.

P.S. Дзеля “падсьветкі” твору былі пададзеныя як мага больш шырокія каментары. Магчыма, некаторыя звесткі састарэлі. Інфармацыя бралася з разнастайных украінскіх энцыклапедыяў, Збору твораў Васіля Стуса ў 6 тамах (Т. 6), кнігі ўспамінаў “Васіль Стус у адлюстраваньнях” (Палтава, 2007), выкарыстоўваліся і Інтэрнэт-рэсурсы, асабліва – сайт па гісторыі украінскага дысідэнцкага руху (archive.khpg.org.ua). Такое мнагаслоўе каментароў спачатку падалося мне залішнім, але “на выхадзе” атрымаўся нібы “тэкст у тэксце”, прачулася цэлая эпоха ў гісторыі Украіны, пра якую мы, урэшце, ня так і шмат ведаем...

Ціхан Чарнякевіч.

Васіль Стус**3 лагернага сшытку****ЗАПІС 1**

Дык вось, пятага сакавіка¹ я апынуўся на Калыме. За сьпінай засталіся 53 дні этапу, амаль два месяцы. Прыгадваю камеру чалябінскай турмы з процьмаю прусакоў на сьценах; наглядзеўшыся на іх, я адчуваў, як сьвярбіць усё цела, а пасля – новасібірская перасылка, перабытая побач з В. Хаўстовым², жудасная іркуцкая турма – мяне ўкінулі ў камеру да бічоў-аліментнікаў: завашыўленыя, брудныя, атупелыя, яны разносілі смурод перыферыйнай задушлівай свабоды, ад чаго хацелася выць ваўком: выяўляецца, і так можна жыць, і так пакутаваць ад цяжару турмы. П'яныя наглядчыкі Іркуцку – нібы ўзятыя з кагорты жандараў-самадураў эпохі Мікалая I ці Аляксандра II. Адзін з іх ледзь ня зьбіў мяне за тое, што я сказаў уголас пра яго грубыя паводзіны. Нарэшце, Хабараўск, а тады – пасажырскі самалёт, дзе вольныя і зьняволеныя падзеленыя шэрагамі крэслаў: тут ужо саромецца няма каго. Мяне скавалі кайданкамі з нейкім рэцыдывістам, і так мы перацакалі з ім дзьве гадзіны палёту.

А вось і Калыма. Халоднае нізкае неба, маленькая турма на нейкім выгане, параўнальна добрая ежа і цёплая цёмная адзіночка. Пасля прапалкі можна ўжо было цяпець сваю адзежу. Выклікаў начальнік турмы: ён быццам бы ніколі ня бачыў палітвязьня.

За некалькі дзён варанок з буржуйкаю ўнутры дакінуў мяне да Усьць-Омчуга. Гэта 400 кіламетраў ад Магадану. Пасадзіўшы ў камеру КПЗ і пратрымаўшы там некалькі дзён, мяне выклікалі да начальніка міліцыі Пераверзева, і той абвясціў, што працаваць я буду на рудніку імя Матросова шахцёрам, жыць – у інтэрнаце ў пакоі № 6, а калі я паскардзіўся на нездароўе, абяцаў паказаць лекарам. За нейкіх 20 хвілінаў прайшоў медагляд; усе лекары адзначылі, што я здаровы.

Увечары 5 сакавіка мяне прывезьлі ў пасёлак. У пакоі, як быццам чакаючы мяне, сядзелі п'яныя дзецюкі і пілі гарэлку. Ніхто мне не здзівіўся. Раўло радыё, вішчаў магнітафон і транзістар: ім было весела.

Пачалася мая праца. Брыгада [...] – ударная, камуністычная. Ці не палова работнікаў – партыйныя. Гэта ўзорная брыгада. Яны мусілі мяне перавыхоўваць.

У забоі страшэнны пыл, бо вентыляцыі няма: сьвідруюць вертыкальныя глухія штрэкі. Малаток важыць каля 50 кг, штанга – да 85 кг. Калі сьвідруюць “вокны”, даводзіцца браць рыдлёўку. Рэспіратар (марлевая павязка) праз паўгадзіны робіцца непрыдатны: ён макрае і пакрываецца шарам пылу. Тады скідаеш яго і працуеш без абароны.

Кажуць, што маладыя хлопцы (адразу пасля войска) за паўгады такой пякельнай працы становяцца сілікознікамі³. З-за пылу ня бачыш рыдлёўкі, якой махаеш. Як скончыш працаваць – ніткі сухой няма – выходзіш да клеткі на ледзяное паветра, якое не падаграецца. Пнеўманія, міязіт⁴, радыкуліт – перасьледуюць кожнага шахцёра. А яшчэ ж вібрацыя і сілікоз. Але за 500-700 руб. у месяц людзі нічога не баяцца. Праз 5 гадоў ён зьбярэ грошы на машыну, калі не сап'ецца ці не скалечыцца.

Траўматызм на рудніку – даволі высокі. То абваліцца столь, прыдушыўшы ахвяру “заколам”, то бурыйлыччык упадзе ў “дучку”, то трапіць пад ваганетку, перабітыя рукі, ногі, рэбры – ці ня ў кожнага другога. Але калымчукі – людзі моцныя. Яны ведаюць, што дабрабыт лёгка не даецца. За яго трэба плаціць – маладосыцю, здароўем, а то й цэлым жыцьцём. Жыцьцё жорсткае – нічога ня зробіш. А на Калыме ёсць прадукты, хоць і не заўсёды знойдзеш мяса. Але дзе яно ёсць, тое мяса?

ЗАПІС 2

Я вяртаўся ў інтэрнат і падаў, як забіты. Былі праца і сон. Прамежкаў не існавала. Так я змог вытрымаць тры месяцы. Давялося заявіць, што такая праца – не для майго здароўя. Міліцыі гэта не спадабалася, пачаліся пераследаванні. Да таго ж, я змяніў пакой, перайшоў у іншы. Гэта зноў было парушэннем: як я насмеліўся, калі мне, насуперак палажэнню пра высылку, загадана жыць менавіта ў гэтым пакоі і менавіта з гэтымі людзьмі. Але іх бясконцыя п'янкi перашкаджалі мне адпачываць.

У траўні мяне выклікалі ў райцэнтр і пачалі пагражаць: за наступнае парушэнне рэжыму будучь судзіць. Я спаслаўся на палажэнне пра высылку, якое дазваляе мне пражываць у межах азначанага раёну, абіраць месца жыхарства па сваім жаданні. Пераверзеў толькі нядобра пасьміхаўся, а тады перайшоў на брудную лаянку. Давялося паставіць яго на месца. “Са мною нават у канцлагеры не размаўлялі гэткім тонам, таму кінце лаяцца, іначай я пайду. Я не збіраўся да вас ехаць, а выклікалі – дык размаўляйце па-людску”.

Неўзабаве прыехала жонка – нас пасялілі ў г. зв. гатэлі, адначасна падсяліўшы двух кадэбістаў, якія спакойна праслухоўвалі ўсе нашыя размовы. Неяк раз яны ўварваліся да нас, селі да стала, а адзін з іх выцягнуў нож і пачаў выпрабоўваць мяне на нервы. Я проста не прарэагаваў на гэтую танную прыдумку. Іншы сусед хацеў падараваць мне нож; я адмовіўся ад падарунку, нават ня ведаючы, што гэта правакацыя, за якую могуць судзіць (захоўваньне халоднай зброі)!

Калі жонка з'ехала, са мною здарыўся няшчасны выпадак: жадаючы прабрацца ў пакой (сусед выправіўся на некалькі дзён у залёты, не пакінуўшы мне ключ), я спрабаваў залезьці праз акно, але ўпаў – і зламаў абедзьве пяткавыя косьці, мяне адвезьлі ў бальніцу, наклалі гіпс, а ў пакой падсялілі новага жыхара. Я ўжо прывык да таго, што за мною арганізавалі татальны кантроль, і не сумняваўся, адкуль гэты жыхар. Праваляўшыся два месяцы, я вярнуўся ў інтэрнат. На нагах быў гіпс з металічнай дужкай – ніжэй Plattfus'a. На вуліцы мароз, сьнег. Прыбіральня – за 200 метраў. У мяне пара мыліцаў і гіпсавыя чаравікі, з якіх пальцы выглядаюць. Прынесьці вады, схадзіць у буфет ці па патрэбе – стала вельмі сур'ёзнай праблемай. З гэтых падарожжаў я вяртаўся, адчуваючы на ілбе цыганскі пот. Было нявесела.

ЗАПІС 3

Я сядзеў за вершамі, вырашыўшы транспартную праблему (проста давялося зрэзаць гіпс, які я павінен быў насіць яшчэ два месяцы). Зрэдку хадзіў на пошту, бо для ссыльнага яна была паловай жыцця з сустрэчамі і кантактамі: пошта яднала нас, ссыльных, вяртала голас Чарнавола⁵ і Шабатуры⁶, Садунайтэ⁷ і Кацюбінскай⁸, прыносіла навіны замежжа.

За лісты даводзілася весці сапраўдную вайну з КДБ. Дзясяткі і дзясяткі лістоў папросту знікалі. А на мае скаргі адказвалі вельмі цікава: “У магаданскім аэрапорце мяшок, у якім носяць карэспандэнцыю, дзіравы”. Давялося некалькі разоў выбіваць тэлеграмы да Андропова: “Вашая служба крадзе мае лісты”. Тэлеграмы адсылалі, але карысці не было. Хіба наадварот: гэта стала добра відаць па што-месячных наведваннях у міліцыю (г.зв. рээстрацыя). Езьдзіць туды трэба было за 30 км (пас. Гастэла). Адчувалася, што насоўваецца навальніца.

10.11.78 году, калі я, ледзьве соваючыся, ужо працаваў у шахце, мяне выклікалі ў аддзел кадраў. Выявілася, наляцелі на мяне з вобыскам. Групу ачольваў маёр Грушэцкі з Украіны. Вобыск быў па справе Лук'яненкі⁹. Ім усё роўна, што я з Лук'яненкам не знаёмы, хіба абмяняліся з ім адным-двума лістамі, – у мяне канфіскавалі чарнавікі маіх лістоў да Гамзатава¹⁰, Грыгарэнкі¹¹, некаторыя лісты

іншых сяброў, спытак вершаў. Потым тры дні дапытвалі ў Усьць-Омчуге. Сьведчаньняў я ня даў, хіба выказаў абурэньне.

Цяпер цікаваньне выйшла на новы этап. У пакой падсялілі п'яніцаў (гэта яны праз нейкі час выступілі сьведкамі на новым працэсе). Яны пілі, і пры мне адзін з іх нават пасцаў у чайнік. Калі я пратэставаў, мне адказвалі: “Молчи, а то опять попадешь, где был”. Я патрабаваў, каб іх выселілі – беспаспяхова. Я намагаўся знайсці іншы пакой – мне было забаронена гэта рабіць.

Даведаўся, што КДБ, міліцыя, парткам нацкоўваюць на мяне людзей. Аднаму з іх, напрыклад, прапанавалі падкласыці ў мае рэчы стрэльбу ці нож, іншаму – падпаіць мяне. За гэта абяцалі ўзнагароду – 1500 руб. (то бок два месячныя калымскія заробкі). А да якога стану? Ды каб хоць трохі пах быў – адказалі яму. Але я пра тое яшчэ ня ведаў.

Штовечар да мяне хоць нехта ды наведваўся – то камсамольскі патруль, то міліцыя. Размовы былі недобразычлівыя, правакацыйныя. Асабліва назалаў капітан Любавін. Даводзілася проста не рэагаваць на ягоную прысутнасьць.

І тут атрымаў я тэлеграму, што бацька памірае. Але міліцыя мяне не адпусьціла – давялося абвясціць галадоўку ў знак пратэсту. Праз тыдзень яны ўсё-ткі далі дазвол, але перад тым пратрымалі цэлую ноч у КПЗ – за тое, што на дзвярах у пакой я павесіў аб'яву: “Прашу не трывожыць. Галадоўка з патрабаваньнем даць магчымасьць пахаваць бацьку”. Увесь час – ад Усьць-Омчуга да Данецка – мяне суправаджаў атрад шпіёнаў з КДБ. Так было ў аэрапорце, так было ў Данецку. Пахаваўшы бацьку, я вярнуўся на Калыму – быццам у турму. Я адчуваў, што ў любы дзень мяне могуць зноў кінуць за кратамі.

ЗАПІС 4

Калі я вярнуўся ў Магадан, у аэрапорце мяне чакаў выклік – неадкладна зьзявіцца ў абласны КДБ. Начаваць давялося ў гатэлі. У панядзелак паехаў у горад (гэта 60 км дарогі). Прымаў мяне намесьнік начальніка Сафонаў. Ён прачытаў мне другое папярэджаньне – з пагрозай неўзабаве асудзіць.

У Усьць-Омчуге, калі я зайшоў да начальніка міліцыі Пераверзева, атрымаў новы сюрпрыз – намесьнік рэдактара райгазеты “Ленинское знамя” абвясціла, што зьбіраецца пісаць пра мяне артыкул, і задала некалькі правакацыйных пытанняў. Я сказаў, што гэтакі жанр мне вядомы, і таму размаўляць не жадаю.

І сапраўды, праз нейкі час зьявіўся вялікі артыкул “Друзья и враги Василия Стуса”. У ім прыгадалі ўсё. І тое, што я атрымліваю пасылкі з-за мяжы, і што парваў свой прафсаюзны білет, даведаўшыся, што самі прафсаюзнікі выступаюць супраць аказваньня мне медыцынскай дапамогі; і “сьведчаньні” многіх работнікаў рудніку. Як потым выявілася, Супрага не марнавала часу: пакуль я быў у Данецку, яна бегала па рудніку, рыхтавала матэрыял. Шмат хто казаў мне пасья, што такога яны і блізка не гаварылі, але журналісцкія абавязкі Супрага, забясьпечаная дапамогай КДБ, разумела па-свойму. “Стус готов грабить и убивать”, – сьведчыла адна медсястра з Транспартнага. – “Он похож на фашиста, такой на моих глазах убивал детей”, – гнулі камедыю іншыя.

Прыкра было ад такога. Неяк я адмовіўся працаваць, бо не далі рэспіратар. Мне паабяцалі выдаць персанальны. Я адмовіўся, падкрэсьліваючы, што рэспіратар – гэта сродак абароны абавязковы для кожнага шахцёра. Вось жа, я адстойваю агульны прынцып, [пратэстуючы] супраць парушэньня тэхнікі бясьпекі. Рэспіратары потым знайшліся. Зразумела, іх выдалі ўсім. А мяне пакаралі за “страйк”. Супрага і гэтага выпадку не абмінула, перавярнуўшы на свой капыл усе факты.

Якраз у гэты час прыехала жонка. Газета паўплывала на людзей. Яны баяліся мяне, рыхтык чумнога. Я зразумеў, што маніпуляваць грамадскай думкай – вельмі

проста. Асабліва, калі самога грамадства – няма, дык няма ў яго і сваёй думкі. І вось, убачыўшы, што прад’явіць зыск Супразе немагчыма (ніводзін суд у Саюзе ня будзе разглядаць такую справу), я пачаў націскаць на тое, каб даць ёй публічны адказ. На гэта адміністрацыя пагадзілася. Зрабілі пашыранае паседжаньне рудкаму, куды запрасілі падрыхтаваную публіку. Быў і журналіст з газеты (Супрагі не было). Я пачаў выкрываць хлусьню досыць рэзка і аргументавана. Рэжысёры ўбачылі, што сьпектакль можа праваліцца – наладзілі абструкцыю, не даючы мне гаварыць. Нічога іншага не заставалася, як пакінуць залу разам з жонкай, абвінаваціўшы публіку ў баязьлівасьці.

А ў прэсе не сыцхала віхура: дзясяткі чытачоў паводле добрай савецкай традыцыі працягвалі абурацца маімі паводзінамі. Цяпер маё становішча стала яшчэ больш драматычным. Разьвітваючыся з жонкай, я сказаў ёй: “Адчуваю, што ў наступны раз пабачымся, напэўна, у лагеры”. Хаваючы сьлёзы, яна згадзілася з гэтым. Але сыпіны гнуць я не зьбіраўся, што б там ні было. За мною стаяла Украіна, мой прыгнечаны народ, за гонар якога я мусіў змагацца да апошняга.

ЗАПІС 5

Цягам гэтага часу я практычна ня меў медыцынскай дапамогі. Вяртаючыся з працы, не адчуваючы ног, я грэў вадзі ў місе і, паклаўшы туды электранагравальнік, рабіў сабе солевы раствор, каб папарыць ногі. Левая пятка зраслася няправільна: хірург проста не заўважыў гэтага. Парафінавыя аплікацыі даводзілася рабіць уласнаруч.

Затое правакацыяў пабольшала. Адноўчы пасыля цяжкай прастуды (у той вечар вярнуўся з “мацерыка” мой сусед па пакоі) я выпіў з іншымі 100-150 г каньяку, яшчэ ня ведаючы, што мне гэта забаронена. Міліцыя адразу прарэагавала на гэта – і пачала мяне падпільноўваць. Калі ўвечары, амаль перад сном, я выйшаў на хвіліну з інтэрнату, – на мяне тут жа накінулася міліцыя і павезла ў выцвярэзнік. Я абвясціў, што пачну палітычную галадоўку пратэсту, калі яны ня спыняць камедыю. Лекар, выкліканы міліцыяй, выявіў ап’яненне ў лёгкай стадыі. Я сеў пісаць пратэст пракурору. За гэты час нападнікі перайгралі сітуацыю: адвезлі мяне ў інтэрнат. Пасыля гэтага я і даведаўся, што міліцыя вырашыла аформіць мяне на прымусовае лячэнне ад алкагалізму – ім патрэбны быў хоць нейкі эпізод. Вось тады яны і паабяцалі 1500 руб., каб мяне падпаілі. Але нумар не прайшоў. Давялося абшукваць свае рэчы ў пакоі, каб папярэдзіць выпадак падкідвання: стрэльбы, нажа, парнаграфічнага тэксту і г.д. Вяртаючыся ўвечары з працы, я ня раз бачыў перад сабой выламаных дзьверы. Вось жа, давялося зьвярнуцца да пракурора са сьпецазаявай: калі ў маіх рэчах будуць знойдзены зброя, выбуховыя рэчывы, залаты пясок і г.д. – гэта будзе наступствам рэалізаванай правакацыі.

Даведзены да мяжы, я склаў заяву ў Вярхоўны Савет СССР з другой просьбай пра адмову ад грамадзянства. Гэта было напрыканцы 78 году. У ёй я пісаў, што забарона займацца творчай працай, штодзённае прыніжэнне маёй чалавечай і нацыянальнай годнасьці, стан, праз які я адчуваю сябе рэччу, дзяржаўнай маёмасьцю, якую КДБ запісала на свой рахунак; сітуацыя, з-за якой маё пачуццё украінскага патрыятызму перавялі ў ранг дзяржаўнага злачынства; нацыянальна-культурны пагром на Украіне – усё гэта вымушае мяне прызнаць, што мець савецкае грамадзянства – рэч для мяне немажлівая. Быць савецкім грамадзянінам – г.зн. быць рабом. Я на такую ролю згоды не даю. Чым больш пакутаў і зьнявагаў я зазнаю – тым трывалейшы будзе мой супраціў сістэме зьдзеку з чалавека і яго элементарных правоў, супраць майго рабства. Праз нацыянальную скіраванасьць.

Гэтая заява ад 18.X.78, ужо другая такога кшталту (першую я напісаў у лагеры), зразумела, засталася без адказу. Пасыля, у сакавіку 1979 году, мяне выклікалі да

дырэктара рудніка Вайтовіча. У кабінце сядзела каля 20 чалавек г. зв. грамадскасыці, некалькі неведомых мне асобаў і начальнік міліцыі Пераверзеў. Гэты апошні абвясціў, што па даручэнні Прэзідыуму Вярхоўнага Савету ён дасыць мне адказ на маю заяву. І пачаў яе чытаць, увесь час паўтараючы, што гэта паклёп, за які мяне трэба судзіць.

ЗАПІС 6

Ён пачаў мяне пужаць, што адправіць на Амчак (пасёлак за 6 км ад Матросава, дзе знаходзіўся лагер асобага рэжыму). Я ацаніў сітуацыю як скрайнюю і вырашыў адказваць яму адпаведна. Калі дырэктар спрабаваў трохі палагодзіць атмасферу, я спыніў яго: “Пра што гаворка? У яго ў адной кішэні ордэр на арышт, а ў другой наручнікі”. Гэтае кабінетнае судзілішча доўжылася ці не гадзіну. На гэтым эпізодзе, здаецца, скончыліся спробы КДБ узяць мяне штурмам. Аж да заканчэння ссылкі, бадай што, непрыемнасьцяў ня меў. Толькі на судзе¹² ўжо я пабачыў, што першыя судовыя допыты г.зв. сьведкаў датуюцца красавіком 1979 году. Збольшага тое былі ўсе, каго Супрага прыгадала ў сваім артыкуле: вось толькі тон хлусьні стаў яшчэ больш крыўдны і пачварны. Чытаць гэтыя сьведчаньні было сьмешна. Мабыць, на судзе некуды падзелася маё пачуцьцё гумару, калі для аднаго такога ілжэсьведкі, лагернага крымінальніка-бытавіка Сірыка (за супрацоўніцтва з КДБ ён атрымаў датэрміновае вызваленьне з 19 лагэру), зрабіў выключэньне – сам як адвакат – пачаў задаваць яму каверзныя пытаньні. Памылкай гэта называць не выпадае, – але трохі шкадую: няхай хоць сам д’ябал ладзіць свае суды, клапоцячыся, каб тыя камедыі мелі нейкую ступень верагоднасьці, што мне да таго? Так я вярнуўся ў Кіеў. Там мяне чакаў сюрпрыз. Выявілася, што за тыдзень да майго прыезду кадэбісты ўлезьлі ў маю кватэру, а жонку, якая ў гэты час ішла дадому, схавалі на вуліцы, гвалтам укінулі ў машыну і дзьве гадзіны вазілі па Кіеве, пакуль нападнікі не пайшлі з нашага памяшканьня.

У Кіеве я даведаўся, што людзей, блізкіх да Хельсінскай групы, рэпрэсуюць самым жорсткім чынам. Так, прынамсі, судзілі Аўсienку¹³, Горбала¹⁴, Літвіна¹⁵, так трохі пазней разабраліся з Чарнаволам і Разумным¹⁶. *Такога*¹⁷ Кіева я не хацеў. Ubачыўшы, што Група засталася фактычна пакінутай на волю лёсу, я ўвайшоў у яе склад, бо іначай проста ня мог¹⁸. Калі жыцьцё аднялі – крошак мне ня трэба. Давялося займацца ўратаваньнем сваіх вершаў, рабіць інфармацыйныя матэрыялы Групы. Праца на заводзе імя Парыжскай Камуны (мяне ўзялі туды фармавальнікам) была для мяне вельмі цяжкай: наносіўшыся апошні раз, я ледзь хадзіў (так балела нага). Давялося адшукаць іншае месца; зноў жа не па сьпецыяльнасьці. Стоячы на канвееры, я шоргаў шчоткай па падэшвах абутку; за гэта мне плацілі ад 80 да 120 руб. штомесяц.

Псіхалагічна я разумеў, што турэмная брама ўжо адчыненая для мяне, што днямі яна зачыніцца – і зачыніцца надоўга. Але што я павінен быў рабіць? За мяжу украінцаў не выпускаюць, ды і ня надта і хацелася – за тую мяжу: бо хто ж тады тут, на Вялікай Украіне, стане голасам абурэньня і пратэсту? Такі ўжо лёс, а лёсу не абіраюць. Вось жа, яго прымаюць – які ён ужо ёсьць. А калі не прымаюць, тады ён сілком абірае нас.

14 мая кадэбісты прыйшлі на працу. Уночы адвезьлі ў КДБ, там я заўважыў, што ордэр на мой арышт выпісаны яшчэ ў панядзелак. Вось жа, два дні мне падаравалі. Ордэр падпісалі пракурор Глух і намесьнік Федарчука генерал Муха. Тут ужо нічога ня зробіш. Суд – непазьбежны. А сьледства – дарэмная і непатрэбная працэдура. У СССР трэба сядзець два разы – вось тады ўсё зразумела і проста. Ніякіх нечаканак.

ЗАПІС 7

Спроба дзёньніка ў гэтых умовах – спроба адчайная: такіх умоваў, як тут, людзі ня бачылі ані ў Мардовіі, ані ў Сасноўцы. Адным словам, рэжым, што пануе ў Кучыне, – гэта апагей паліцэйства. Якая-кольвек апеляцыя да вярхоўнай улады застаецца без адказу, альбо – найчасцей – пагражае пакараньнем. Літаральна за паўгады мяне тройчы пазбаўлялі спатканьня, ці не праз месяц г.зв. “кіёска”, тры тыдні запар адседзеў у ізалятары. Здаецца, нідзе такога не было, каб за галадоўку пазбаўлялі спатканьня, бо галадоўка – гэта парушэньне рэжыму. Мяне двойчы каралі за галадоўку – 13 студзеня 1982 году і ў гадавіну сьмерці Ю. Кука¹⁹, ён праходзіў па адной справе з Мартам Ніклусам²⁰. Нідзе не даходзіла да таго, каб наглядчык зьбіваў вязьня, як гэта сталася з Ніклусам. Март сядзеў у ШІЗА і пісаў скаргі. П’яны наглядчык Кукушкін²¹ адчыніў камеру, ударыў яго кулаком у твар, а потым пачаў біць нагамі. Ніклус закрычаў. Мы ўсе пачалі зьвінець і гучна пратэставаць, і гэта спыніла п’янага хама, які нават трохі перапужаўся. Але адміністрацыя ўзяла яго пад сваю абарону, а ў адказ на патрабаваньні пакараць Кукушкіна стала перасьледаваць Ніклуса: за быццам бы паклёп на стараннага наглядчыка.

Адным словам, Масква надзяліла мясцовую ўладу ўсімі паўнамоцтвамі, і калі хто-кольвек цешыцца ілюзіяй, што нейкі там закон рэгулюе нашыя стасункі з адміністрацыяй, той моцна памыляецца. Закон поўнага беззаконьня – вось адзіны рэгулятар нашых г. зв. узаемаадносін.

Ні ў якім лагэры не забаранялі распрацаваць да поясу падчас шпацыру, – тут забараняюць і караюць любога, хто хоча злавіць крышачку сонца. Вобыскі праводзяцца надзвычай груба: забіраюць усё, што толькі пажадаюць, нават бяз акту і паведамленьня. Мы цалкам страцілі права належаць сабе, ня кажучы пра тое, каб мець свае кнігі, сшыткі, запісы. Кажуць, калі Гасподзь хоча некага пакараць, Ён забірае розум. Так доўга працягвацца ня можа – такі ціск магчымы перад пагібельлю. Ня ведаю, калі прыйдзе сьмерць да іх, але асабіста я пачуваюся сьмертнікам. Бадай, усё, што я мог зрабіць за жыцьцё, я зрабіў. Займацца творчасцю тут немагчыма абсалютна: кожны вершаваны запіс забіраецца на першым жа вобыску. Даводзіцца вывучаць мовы. Калі я за гэты ліхі час агораю французскую і англіійскую мовы, будзе хоць нейкі клёк. Увогуле, і чытаць няма чаго, хоць мы ў камеры бярэм кнігі (В. Бялова, Ч. Айтматава), але на украінскай – няма нічога абсалютна. Культ бяздарных Яварыўскіх, іх час надышоў. Таленавітыя аўтары альбо маўчаць (як Андрыяшык²²), альбо займаюцца богведама чым (напрыклад, Дрозд ці Шаўчук). Ліна Кастэнка²³ прарвалася з некалькімі таленавітымі кніжкамі, але так і засталася на маргінэсе сёньняшняга бясчасься. Бо не яе час. Бо ня час Вінграноўскага²⁴. Бо ня час Драча²⁵ – капітулянта паэзіі. Час выпрабоўвае кожнага мастака на цяпленне, на цьвёрдасьць. Калі пачалі цягнуць жылы – першымі скарыліся таленавітыя. З кожным годам усё яскравейшыя робяцца ў Драча гэтыя жаночыя рысы. Сёньня ён – як балбатлівая цётка. Гэткая ж балбатлівай цёткаю зьяўляецца і Дзюба²⁶. Яму хочацца старой сваёй стылістыкі, але з аглядаю на новыя ўмовы. І атрымліваецца, што ён далдоніць-далдоніць, а карысьці ніякай няма. Яго артыкул пра “Кіеў” Вінграноўскага – і добры, і грэшны. Бо часы твае, Іван, прайшлі. Бо немагчыма сёньня пісаць пра Вінграноўскага, паэта пачатку 60-х гадоў. Зрэшты, і сам Дзюба – гэта крытык пачатку 60-х гадоў. А ў 80-х яны пачуваюцца як не ў сваёй атмасферы. Яны выкінутыя са свайго часу на волю лёсу. Таленавітыя людзі (які майстар – Дрозд!), але дзе яму можна прыкласці сваё майстэрства? І ён размалёўвае грамадскія прыбіральні – бо гэта адзіная дазволаная форма служэньня украінскаму мастацтву.

ЗАПІС 8

Прыгядваю ліст Паўлычкі²⁷ да Юрыя Бадзя²⁸. Гэта быў ліст-адказ на рэпліку Ю. Бадзя пра тое, што Паўлычка дарэмна ў нейкім з публічных выступаў гаварыў пра Франка²⁹ як змагага з украінскім буржуазным нацыяналізмам – ці не найга-лоўнейшая (на савецкае гледзішча) адзнака геніяльнасці Франка. Паўлычка быў страшэнна абураны рэплікай – яго апанаваў праведны гнеў, скіраваны супраць аблуднай філасофіі, якой аддаў даніну і Дзюба (гэта – словы Паўлычкі). Ніколі не хваліце мяне, – завершыў свой ліст Паўлычка, дэманструючы сваю палярную што да Бадзя пазіцыю. Адбывалася гэта ўсё недзе ў 1978 годзе. Потым Бадзё быў рэпрэсаваны як аўтар нацыяналістычнай працы “Права на жыццё”. Нацыяналістычнай, бо, паводле Бадзя, кожны народ мае права дыхаць, а не гібець пад ігам імперыі. Цікава, як пачуваецца Паўлычка цяпер, калі Ю. Бадзё ў турме?

Не разумею, няўжо не абрыдла г.зв. украінскай інтэлігенцыі таўчыся на адным месцы – паміж мазэпаўскім патрыятызмам і качубесёўскім інтэрнацыяналізмам на рускі капыл, то бок спавядаць філасофію меншай ці большай нацыянальнай здрады. Няўжо ёй, гэтай інтэлігенцыі, не дастаткова таго, што мы ўжо атрымалі? Калі ў нас забралі гісторыю, культуру, увесь дух, а наўзамен дазволілі прыдумляць душу малодшага брата? Няўжо гэтакім падбрэхваньнем можна служыць чамусьці добраму?

Толькі вар’ят можа спадзявацца, што афіцыйная форма нацыянальнага жыцця можа нешта даць. Мастацтва, створанае на Украіне за апошнія 60 гадоў, атручана вірусам немачы. Як можа разьвівацца нацыянальнае дрэва, калі вырублена паўкроны? Што гэта за украінская гісторыя – без гісторыкаў, калі няма ні казацкіх летапісаў, ні гісторыі Русі, ні Кастамарава³⁰, Маркевіча³¹, Бантыш-Каменскага³², Антановіча³³, Грушэўскага³⁴. Якою можа быць літаратура, калі яна пазбаўленая добрай паловы аўтараў? І аўтараў першакласных – такіх, як Вінічэнка³⁵ Хвылявы³⁶, Підмагільны³⁷. Вось і маем прозу калгасных падлеткаў – і каго ні возьмеш, такі ўжо сыявучы, такі ўжо салодкі. З мовай вясковае бабулі, якая бяз “енька” слова ня скажа, то бок тыповую каланіяльную літаратуру-забаўку. “Кіеў – гэта такая цудоўная флора, але ж фаўна!..” – казаў Віктар Някрасаў³⁸. І як з ім не пагадзіцца, пазіраючы на гэты набор лёкаў ад літаратуры, абозных маркітантак эстэтыкі, якія з нацыянальнай трагедыі шыюць сабе крамныя шаравары блазнаўтанцораў, што на трупе Украіны выдаюць хвацкага гапака. І сапраўды, прасьцей сказацца і ня быць сабою – няма ж зубіла, няма і малатка³⁹.

Уласная бездапаможнасьць перад крыўдай – прыкрая. Калі ведаеш, што недзе там, за сыяною Алекса⁴⁰ – у крытычным стане, а з яго здэкуюцца – як змоўчаць? Але голас тут ня чуюць. Як ня чуюць і скаргі да пракурора (у кожнай з іх абавязкова знойдуць “недопустимые выражения” – і пакараюць: мяркую, караюць за самую форму скаргі-пратэсту); калі на шпацыры – насуперак савецкім кодэксам – забараняюць распранацца да поясу, а хворага Скаліча прымушаюць сядзець у бушлаце ў страшэнную сьпёку; прыкра весыці гутарку з пракурорам і начальнікам калоніі, што на ўсе скаргі цынічна адказвае, як аўтамат, “не положено”, і тады пераходзіш на крык: альбо перастаеш размаўляць з капітанам Далматавым (начальнік участку), альбо мянуеш яго катом, забойцам і г.д.

Формы існаваньня тут ня вынайздзеныя (няма такіх, якія б ідэальна сябе паводзілі, бо ідэальныя паводзіны тут – проста немагчымыя). Март Ніклус, напрыклад, узяў за правіла часта пісаць доўгія скаргі: ён верыць, што яны могуць прынесці карысьць. Нехта супраць масавых галадовак (як правіла, гэта 30.X і 10.XII, але сёлета мы адзначалі 10-годдзе рэпрэсіяў на Украіне і гадавіну з дня сьмерці Ю. Кука), бо лічыць, што яны неэфектыўныя. І ўсе пазіцыі добра аргументаваныя. Вось жа, кожны дзейнічае, як яму падказвае ўласная годнасьць і сумленьне.

Праца вельмі марудная: каб зрабіць норму, трэба працаваць усе 8 гадзінаў безупынку. Але да чаго толькі не прывыкаеш. Абражае, калі ў камеру ўтыкаюцца наглядчыкі і забіраюць усе запісы, усе кніжкі, пакідаючы толькі па 5 кніжак (улучна з часопісамі). Абражаюць канфіскацыі лістоў: амаль ні да каго не даходзяць лісты ад сяброў і някрэўных сваякоў. У кожнага ёсць толькі адзін дазволены адрасат, але і ад яго лісты даходзяць не заўсёды. Адным словам, урад дазволіў рабіць з намі усё, што заўгодна.

Лякарня практычна не існуе, медыцынская дапамога – таксама. Стаматолага чакаюць па 2-3 месяцы, а то і болей. Калі ж ён і зьяўляецца, дык толькі для таго, каб павырываць зубы. Амаль усе вязьні – хворыя. У надзвычай цяжкім стане пакутнік Сямён Скаліч, Ю. Фёдараў, В. Курыла⁴¹, А. Ціхі. Але астатнія – пачуваюць сябе не нашмат лепш.

Цягам году зона колькасна не змянілася. Некаторыя ваенныя вязьні (паліцаі) перайшлі на чорную зону, іншыя – дадаліся (І. Кандыба⁴², В. Аўсienка, крымінальнік Астрагляд). Павінен прыехаць М. Горынь⁴³, вязьні з турмы (сярод іх – І. Сакульскі⁴⁴). А зона трымаецца на 30 мужыках (20 з іх – пад замком) або на адной траціне, то бок у адкрытай [турэмнай?] секцыі – пакуль што там толькі тры [дысідэнт?]: А. Берднік⁴⁵, Яшкунас⁴⁶ і Еўграфаў (колішні бытавік). Цікава, ці не запрасіць КДБ сюды другую частку бытавікоў, бо дамешак паліцаяў скарачаецца з кожным годам (цяпер іх недзе 10-12 душ, але праз год пад замком можа ўвогуле нікога не застацца). Пакуль што, апрача ваенных, жыццё нашае атручваюць двое: В. Федарэнка і бытавік Астрагляд. Што будзе далей?

ЗАПІС 9-10

Кіеў святкуе сваё 1500-годдзе. Рэстаўравалі Залатую браму, праз якую ніхто ня ездзіць. Для мяне сімвалам Кіева была брама Забароўскага. Замураваная. Бо гэты Кіеў запячатаны. Чым прыгажэйшы робіцца Кіеў, тым больш ён вусцішны. Бо, замест жывога гораду, ператварыўся ў маскарад, маску вампіра, які п'е кроў сваіх сыноў і дачок і праз гэта прыгажэе. Прыгадваю жанчыну з “Сонечнай машыны”⁴⁷, чья галава была падобная да змяінай. Залатагаловы Кіеў – змеягаловы. Ніяк не пазбудуся відзежу, што па-над юбілейным Кіевам вісць труна Івана Сьвятлічнага⁴⁸ (ці жывы ён?) – як статуя Ісуса Хрыста па-над Рымам. Выхваляюцца юбілеем Кіева адно прыблуды і падбрэхічы. Сапраўднага гонару ня маюць, любіць могуць толькі хамскаю любоўю. Права на афіцыйную любоў да Кіева мае толькі сонм чыноўнікаў – г.зв. інтэлігенцыя па-савецку.

Уласна, ці існуе ўкраінская інтэлігенцыя? Мяркую, ці яе наогул няма, ці яна ўся маладая і зялёная. Яна згубіла сваю існасць, альбо ніколі яе не дасягала. Украінскі інтэлігент на 95% чыноўнік і на 5% патрыёт. Таму ён і патрыятызм свой хоча прапісаць бюракратычным параграфам, ягоны патрыятызм неглыбокі і ні да чаго не абавязвае. Бо на Украіне дагэтуль няма патрыятычнай гравітацыі. Уведзеная ў дзяржаўную сістэму, гэтая інтэлігенцыя зусім не адчувае сваіх абавязкаў перад народамі, які так і не пазбыўся ўласнага аблічча. Ён жа таксама шматаблічны янус, савецкі Сьвітавід. Гэтая інтэлігенцыя афіцыезу, хапаючыся за жыццё, прастуе да бясслаўнай сьмерці, мы, вязьні гісторыі, – рушым у жыццё (толькі калі ж яно прыме нас, праз колькі пакаленняў?)

Думаю пра 1000-годдзе хрысьціянства на Украіне. Разважаю, ці не было гэта першай памылкай – візантыйска-маскоўскі абрад, які нас, самую ўсходнюю частку Захаду, далучыў да Усходу. Наш індывідуалістычна-заходні дух, зацугляны дэспатычным візантыйскім праваслаўем, так і ня змог выבלытацца з гэтай дваістасьці духу, дваістасьці, што спарадзіла пасля комплекс крывадушша. Мусібыць, пасеістычны дух праваслаўя стаўся цяжкім каменем для маладой і нясталай душы

народу – прывёў да жаночасці духу як атрыбуту нашай духоўнасці. Жалезная дысцыпліна татара-манголаў апладніла рускі дух, умацавала яго агрэсіўнасцю і пірамідальнасцю будовы. Украінскі дух так і ня змог выкараскацца з-пад цяжкога каменю пасеістычнай веры. Быць можа, гэта адна з прычынаў нашай нацыянальнай трагедыі. Не люблю хрысціянства. Не.

ЗАПІС 11

Магчыма, важна яшчэ і тое, што велізарная глыба духоўнага хрысціянства апусцілася на вельмі ўжо маладую душу, на яе слабенькія плечы. Так ці інакш, але ад праваслаўя мы пацярпелі найбольш. Пазбыцца яго ўсходніх вабаў мы не змаглі. Гэта вынішчыла нашу вітальную, жыццёвую энергію.

Негатыўны ўплыў хрысціянізацыі на мову таксама можна вылучыць. Але тое ўжо быў паток, плынь нацыянальнай гісторыі.

Магчыма, гэтыя развагі не зусім прадуманыя, чарнавыя. Але жыццё ў мяне тут такое, што негатывізм да пасеістычнага праваслаўя ня можа не разьвівацца.

Думаю пра сьветапогляд: як на маё, дык паняцце гэтае дужа метафізічнае. Больш дзейснае пачуццё – суадносіны адказнасці і жадання, свабоды і логікі, свабоды і адказнасці. Сьветапогляд – гэта па вялікім рахунку пытаньне тэмпераменту і годнасці, нашай жыццёвай актыўнасці. Часам сьветапогляд абумоўлены магчымасцю выжыць, уплываць на грамадства, масавасцю. Але змяняюцца жыццёвыя варункі, а з імі – і складнікі сьветапогляду. У маім цяперашнім становішчы ніякія эгаістычна-меркантильныя чыньнікі на яго не ўплываюць. Што ж тады? Позірк вечнасці ці адчаю? Як жа надакучылі выгіны лёсу, ламаныя лініі жаданняў і набыткаў, грывасы наступстваў.

Моташна жыць бяз краю свайго, без народу; іх мусіш ствараць сам, сваім зболеным сэрцам. Можа, патрапіла нарадзіцца ў перыяд міжчасся, можа, калі гістарычныя ўмовы змяняцца (але – ці ў лепшы бок?), рэальна будзе выявіць гэтую жыццёвую плынь народу, яго жыццёвыя парыў. Пакуль што – не відаць. Адсюль і наш звышадчай, ваўкаватасць душы, што ёсць і сярод найлепшых. Але пакуль што я ня бачу – нікога і нічога. Ніводнае прычыны для надзеі.

Улетку 1981 года ў ШІЗА ўкінулі Алексу Ціхага – тры разы запар па 15 сутак. Было вельмі холадна, і яго пачаў мучыць хворы страўнік. У час гэтых 45 сутак ён перастаў уставаць. Заўважыўшы яго катастрофічны стан, лекар дазволіў яму мець пры сабе ўначы грэлку з гарачай вадою. Проста з ШІЗА Алексу перавялі ў бальніцу, дзе ён праваляўся яшчэ тры месяцы і, як з крыжа зняты, вярнуўся ў камеру.

Балюча тое, што ў нашых умовах немагчымая звычайная чалавечая салідарнасць – усеагульная галадоўка і пратэст. Па-першае – людзі знясіленыя працяглай барацьбой, па-другое – абсалютная неэфектыўнасць якога-кольвек супраціву ў гэтых цалкам закрытых умовах. Але як гэта раніць душу – калі ты бачыш і маўчыш.

Віталь Калінічэнка⁴⁹ зрабіў колькі спробаў звязацца з воляй – і ўсё беспаспяхова. Яму ня шчасыць. У рукі КДБ патрапіла ягоная вострая заява пратэсту – пасадзілі на год у адзіночку (15.X.1981). Праз паўгады (з 8.IV.82) год адзіночкі атрымаў Март Ніклус. Я быў на чарзе – пасля трох пазбаўленняў спаткання і трох тыдняў ШІЗА. Апошні раз за тое, што, не стрымаўшыся, я назваў кадэбіста Чаркасава фашыстам і гестапаўцам. Заявы пісаць кінуў – праз поўную іх безвыніковасць.

ЗАПІС 12

Ці не ад самога Кіева сачу за падзеямі ў Польшчы⁵⁰. Няхай жывуць валаньцёры свабоды! Усцешвае іх, палякаў, няскоранасць савецкаму дэспатызму, іх усенародная ўзрушанасць уражвае; працоўныя, інтэлігенцыя, студэнцтва – усе,

апрача вайскоўцаў і паліцыі. Калі падзеі так і будуць разьвівацца, то заўтра польмыя ахопіць і войска. Што тады будуць рабіць Брэжневы-Ярузельскія? У таталітарным сьвеце няма ніякага іншага народу, які б так аддана бараніў свае чалавечыя і нацыянальныя правы. Польшча дае Украіне прыклад (псіхалагічна мы, украінцы, шмат у чым, можа, найбольш маем агульнага з польскай натурай, але ў нас няма галоўнага – сьвятога патрыятызму, які кансалідуе палякаў). Як шкада, што Украіна яшчэ ня ў стане браць урокі ў польскага настаўніка.

Але рэжым СССР і афіцыйнай Польшчы, наважыўшыся змагацца з уласным народам найгрубейшымі паліцэйскімі метадамі, зноў пацьвердзіў сваю антынародную дэспатычную сутнасьць. Пасьля Польшчы – так мне падаецца – верыць у маскоўскія ідэалы можа толькі апошні дурань і апошні нягоднік. На жаль, ня ведаю, якое ўражаньне зрабілі польскія падзеі на народы СССР і ўсяго лагэру.

Прафсаюзны варыянт вызваленьня быў бы надзвычай эфэктыўным і для СССР. Калі б пачатак, зроблены інжынерам Клябанавым⁵¹, быў падтрыманы па ўсёй краіне, урад СССР меў бы перад сабою найсучасьнейшага антаганіста. Бо Хельсінкскі рух – вышэйшая матэматыка для гэтай краіны, як, бадай што, і нацыянальна-патрыятычны. Затое рух за жытло і кавалак хлеба, рух за нармальную аплату працы – гэта мова агульнаразумелая, прымальная.

Я захапляюся польскімі ваярамі духу і шкадую, што я не паляк. Польшча творыць эпоху ў таталітарным сьвеце і рыхтуе ягонае крушэньне. Але ці будзе польскі вопыт і нашым – гэта пытаньне. Польшча падпальвала Расію ўсё 19 ст., працягвае спрабаваць і цяпер. Зычу лепшай долі для польскіх інсургентаў, спадзяюся, што паліцэйскі рэжым 13 сьнежня не задушыць сьвятога польмыя свабоды. Веру, што ў прыгнечаных краінах знойдзецца сілы, якія падтрымаюць вызвольную місію польскіх валаньцёраў свабоды.

У сьвятле польскіх падзеяў яшчэ больш прымітыўнымі выглядаюць патугі Хельсінкскага руху – баязьліва-рэсьпектабельнага. Калі б гэта быў масавы рух народнай ініцыятывы, з шырокаю праграмай сацыяльных і палітычных патрабаваньняў, калі б гэта быў рух з планам будучае ўлады – тады б ён меў нейкія надзеі на посьпех. А так – Хельсінкскі рух падобны да немаўляці, якое хоча гаварыць басам. Зразумела, яго і павінны былі разграміць, бо ён сваімі жалобнымі інтанацыямі зрабіў перадумовы для гэтага пагрому. Магчыма, з будучым абнаўленьнем ўлады ў СССР шанцы вырастуць, але пакуль што сацыяльны пэсімізм савецкіх дысідэнтаў жалезна аргументаваны.

Нарэшце, прашу не забывацца, што цэлы шэраг тутэйшых вязьняў патрабуе матэрыяльнай, грашовай дапамогі – хаця б на тое, каб атрымліваць літаратуру. Вось жа, па магчымасьці, недзе 50-100 руб. у год істотна дапамагалі б такім вязьням, як М. Ніклус, І. Кандыба, В. Аўсienка, В. Стус, В. Калінічэнка, А. Ціхі.

Бальшавікі, аглушыўшы народ сваёй рэпрэсіўнай прапагандай, выпрацавалі свой, заснаваны на суцэльнай хлусьні, метада. Факты ніколі не правяраюцца, у якасьці аргументаў вылучаюцца бальшавіцкія версіі фактаў. Такім, напрыклад, зьяўляецца артыкул Кураедава ў “Літаратурнай газете” (ліпень 1982). Там прыгадваецца С.Ф.Скаліч, украінскі пакутнік⁵², пацярпелы ад польскае палітыкі санацыі і бальшавіцкага вызваленьня.

У 16 гадоў (1936) ён захварэў на туберкулёз ног, стаў інвалідам-калекам. У 1945 годзе бальшавікі выправілі яго на Балхаш: за тое, што знайшлі ў яго партызанскую брашуру. Пакутаў, якія ён зазнаў за 10 гадоў зьнявольленьня хапіла б на сьвятога вялікамучаніка. З 1953 году ён звязаў сваё жыцьцё з пакутніцтвам – цікавай народнаю версіяй украінскага месіянізму. Але тое, што піша Кураедаў – 100-адсоткавае шальмоўства. У АУН ён, напрыклад, ня быў. Ён Божы чалавек, да таго ж вельмі сумленны, веруе ў другое прышэсьце Хрыста з фанатычнаю адданасьцю. Марыя Куц, якую згадвае Кураедаў, да пакутніцтва ніякіх адноснаў

ня мела. Яна скалечылася праз вар'яцтва. Але балышавікі выкарысталі гэты факт для дыскрэдытацыі пакутніцтва. За што судзілі Скаліча? За рэлігійныя перакананні, за небыспечную для Масквы нацыяналістычную версію хрысціянства. 700 вершаў, канфіскаваных у Скаліча, – гэта плён яго роздумаў над сьветам, вераю, хрысціянствам. Як можна было судзіць Скаліча? За што? Большага злачынства, чым тое, што зрабілі са Скалічам, я ў лагеры ня бачыў. Я веру, што лёсам украінскага мучаніка пранікнуўца ўсе годныя людзі сьвету. Асаблівае падтрымкі ён патрабуе з боку сусьветных канфесійных арганізацыяў. Чалавек, які не атрымлівае ні лістоў, ні грошай (іх няма нават на тое, каб набыць прадукты на 4 руб. у месяц), ён трымаецца з надзвычайнай годнасьцю. Перадаўшы сябе ў рукі Божыя, ён упэўнены, што тут, на гэтым крыжы, і загіне. Але не наракае на долю: яна ў яго цудоўная – ён жа за веру пакутуе.

Нядаўна пазбавілі спатканьня А. Ціхага. Украінцаў заціскаюць перадусім. Гэтая турма – антыўкраінская паводле прызначэньня. Вось жа, пагроза украінскага бунту вельмі палохае ўладу.

Прашу не пакінуць на волю лёсу маю маму, Стус Алену Якаўлеўну 1900 году нараджэньня. Яе адрас: 340026 Данецк-26, Чувашская, 19. Жыве яна з дачкой, Марыяй Сямёнаўнай (1935 году нараджэньня, настаўніца матэматыкі). Патрэбная маме найбольш маральная падтрымка, бо выплаквае вочы з-за сына. Людзі добрыя, пішыце ёй, хай ня будзе яна самотнай у сваім няшчасці – падтрымайце яе дух!

[1982]

КАМЕНТАРЫ

¹ З сакавіка 1977 г. да жніўня 1979 г. Васіль Стус адбываў тэрмін высылкі ў пас. Матросова Ценькінскага раёну Магаданскай вобласці (07.09.1972 паэт быў на палітычных прычынах асуджаны на 5 гадоў турмы і 3 гады высылкі).

² Віктар Хаўстоў – рускі праваабаронца. Упершыню арыштаваны ў 1967 г. за арганізацыю дэманстрацыі супраць палітычных рэпрэсіяў, асуджаны на 3 гады пазбаўлення волі. У 1973 г. за перадачу за мяжу дзёньнікаў Э. Кузняцова быў зноў кінуты ў турму.

³ Сілікоз – хранічнае прафесійнае захворванне лёгкіх. Спараджае боль пры дыханні, адышку, сухі кашаль.

⁴ Міязіт – запаленне цягліцаў. Міязіту ўласцівыя наўнасыць болевага сіндрому пры скарачэнні хворэе цягліцы, атэкі тканак, атрафія цягліцаў.

⁵ Вячаслаў Чарнавол (1937-1999) – журналіст, палітычны дзеяч. Арганізатар акцыяў пратэсту супраць палітычных рэпрэсіяў, парушэння правоў чалавека. Упершыню арыштаваны ў 1967 г., асуджаны на 3 гады за “паклёпніцкую дзейнасьць”. Выдаваў нелегальны часопіс “Украінскі веснік”. У 1972 г. асуджаны зноў (7 гадоў турмы і 5 – высылкі). Пакараньне адбываў у мардоўскіх лагерах разам з Васілём Стусам, высылку – у Якуціі. Па вяртанні з турмы ачолюваў дэмакратычны рух на Украіне. Быў дэпутатам Вярхоўнай Рады Украіны I, II і III скліканняў, кандыдатам у Прэзідэнты Украіны. Займаўся палітычнай і праваабарончай дзейнасьцю. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Шаўчэнкі (1996), Герой Украіны (2000).

⁶ Стэфанія Шабатура (нар. 1938) – львоўская мастачка, актыўная ўдзельніца нацыянальна-дэмакратычнага руху. Арыштаваная ў 1972 г., асуджаная на 5 гадоў турмы і 3 – высылкі. Пакараньне адбывала ў мардоўскіх лагерах, высылку – у Курганскай вобласці. Цяпер жыве ў Львове, актыўна ўдзельнічае ў аднаўленьні культурна-рэлігійнага жыцця. Старшыня Марыянскага брацтва. Узнагароджаная ордэнам Княгіні Вольгі III ступені (2005).

⁷ Ніёле Садунатэ (нар. 1942) – дзяячка летувіскага праваабарончага руху. Выдаўца самавыдавецкай “Хронікі Літоўскай каталіцкай царквы”, што адыграла значную ролю ў адраджэньні Летувы. За распаўсюд “Хронікі...” была асуджаная на 3 гады турмы і 3 – высылкі. Па вяртанні жыла на нелегальным становішчы, працягвала праваабарончую дзейнасьць. Ліставалася з украінскімі дысідэнтамі, арганізоўвала дапамогу для іх.

⁸ Міхайліна Кацюбінская (нар. 1931) – пляменьніца класіка украінскай літаратуры М.Кацюбінскага. Літаратуразнаўца, калега Васіля Стуса па Інстытуце літаратуры імя

Т.Шаўчэнкі АН УССР, блізкі сябар паэта. У 1968 г. за сувязь з дысідэнтамі была звольненая з Акадэміі навук (пасля таго 18 гадоў працавала рэдактарам у выдавецтве “Вышэйшая школа”), на 15 гадоў была пазбаўленая магчымасці друкавацца. Аўтар шэрагу кніг. Укладальнік і рэдактар пасмяротных зборнікаў Стуса, у тым ліку і шматтомнага Збору твораў.

⁹ Ляўко Лук’яненка (нар. 1927) – праваабаронца, палітычны дзеяч. Паводле адукацыі – юрыст. Працаваў на Львоўшчыне, там жа быў у 1961 г. арыштаваны як арганізатар Украінскага работніцка-сялянскага саюзу. Мэтай УРСС было здабыццё незалежнасці Украіны на падставе арт. 17 Канстытуцыі СССР, што гарантаваў кожнай саюзнай рэспубліцы права на выхад са складу Савецкага Саюзу. Суд пастанавіў расстраляць Лук’яненку, а пасля замяніў прысуд на 15 гадоў катаргі. Па вяртанні працаваў у Чарнігаве электрыкам, стаў сябрам Украінскай Хельсінскай групы. У снежні 1977 г. – зноў арыштаваны. Разам з іншымі украінскімі дысідэнтамі адбываў пакараньне ў ВС 389/36 пас. Кучына Пермскай вобласці (месца сьмерці Васіля Стуса). У часе “перабудовы” – вызвалены, займаўся праваабарончай і палітычнай дзейнасцю. 1990 г. – старшыня Украінскай рэспубліканскай партыі. 1993 г. – пасол Украіны ў Канадзе. Дэпутат Вярхоўнай Рады Украіны I, II, IV, V скліканняў. Мае дзяржаўныя ўзнагароды. Герой Украіны (2005).

¹⁰ Расул Гамзатаў (1923-2003) – знакаміты аварскі паэт, грамадскі дзеяч. Аўтар шматлікіх вершаваных зборнікаў, сярод якіх “У гарах маё сэрца” (1959), “Пісьмёны” (1963), “Кніга каханьня” (1975) і інш. За савецкім часам займаў кіруючыя пасады ў СП СССР і Вярхоўным Савеце СССР.

¹¹ Пятро Грыгарэнка (1907-1987) – савецкі генерал, удзельнік вайны. З 1945 г. выкладчык ваеннай акадэміі. У 1961 г. выступіў з крытыкай сталінізму і Хрушчова. У 1964 г. – пазбаўлены званняў і рэгаліяў. Неаднаразова арыштоўваўся, быў пад прымусовым лячэннем у вар’ятні. Адзін са стваральнікаў Хельсінскага руху ў СССР, каардынатар яго дзейнасці. У 1977 г. высланы за мяжу. Памёр і пахаваны ў ЗША.

¹² У канцы верасня 1979 г. Васіль Стус быў асуджаны да 10 гадоў лагера і 5 гадоў высылкі.

¹³ Васіль Аўсienка (нар. 1949) – праваабаронца, грамадскі дзеяч. Паводле адукацыі – філолаг. За ўдзел у акцыях пратэстаў 1972 г. быў асуджаны на 4 гады лагераў строгага рэжыму. Пакараньне адбываў у мардоўскіх лагерах разам з Васілём Стусам. У 1979 г. асуджаны паўторна па сфабрыкаванай справе “супраціву супрацоўнікам міліцыі” на 3 гады. У 1981 г. як “асабліва небяспечны рэцыдывіст” асуджаны на 10 гадоў турмы і 5 гадоў высылкі. Адбываў пакараньне ў ВС 389/36 пас. Кучына Пермскай вобласці разам з іншымі ўкраінскімі дысідэнтамі. Па вяртанні (1988) займаўся праваабарончай і палітычнай дзейнасцю, быў сакратаром Украінскай рэспубліканскай партыі. Аўтар публікацыяў пра ўкраінскіх праваабаронцаў, каштоўных успамінаў пра “мардоўскі” і “кучынскі” перыяд жыцця Васіля Стуса.

¹⁴ Мікола Горбаль (нар. 1941) – настаўнік музыкі, паэт, грамадскі дзеяч. Асуджаны ў 1971 г. на 5 гадоў турмы і 2 гады высылкі. У 1979 г. асуджаны на 5 гадоў лагераў па сфабрыкаванай справе “згвалтаваньня”. За дзень да канца тэрміну зноў асуджаны на 8 гадоў турмы і 5 гадоў высылкі. Пакараньне адбываў у лагерах ВС 389/36, што ў пас. Кучына Пермскай вобласці. Вызвалены ў 1988 г. Па вяртанні займаўся палітычнай дзейнасцю. Дэпутат Вярхоўнай Рады Украіны II склікання. Лаўрэат прэміі імя В. Стуса (1992). Узнагароджаны ордэнам “За заслугі” III ступені (2005).

¹⁵ Юрый Літвін (1934-1984) – пісьменьнік, паэт, праваабаронца. У 1974 г. быў зняволены “за распаўсюд паклёпніцкіх матэрыялаў” на 3 гады турмы. Па вяртанні ўдзельнічаў ва Украінскай Хельсінскай групе. У 1979 г. асуджаны “за супраціў органам міліцыі” на тры гады. Напрыканцы тэрміну зноў асуджаны на 10 гадоў лагера. Пакараньне адбываў у ВС 389/36 пас. Кучына Пермскай вобласці. Памёр пры загадкавых абставінах. Афіцыйная версія – самагубства.

¹⁶ Пятро Разумны (нар. 1926) – выкладчык ангельскай мовы, праваабаронца. У 1979 г. па сфабрыкаванай справе асуджаны на 3 гады. Быў сябрам УХГ. У часы незалежнасці прымаў актыўны ўдзел у працы Украінскай рэспубліканскай партыі. Палітычны і рэлігійны дзеяч.

¹⁷ Тут і далей вылучэнні Васіля Стуса.

¹⁸ Узгадвае Дзьмітро Стус: “Добра памятаю тыя візіты ўвосень 1979-га. Амаль шэптам вельмішаноўныя людзі пераконвалі бацьку адмовіцца ад “правакацыйнай” ідэі ачоліць Хельсінскую групу:

– Васіль, ты ж разумеш, што гэта непазьбежны арышт. Ты ж – паэт. Ты павінен працаваць, а не сядзець у турме. Ты – геній!

– А ты ачоліш Групу? – гэта ўжо Васіль Стус аднаму з наведнікаў.

- Не, гэта ж – бязглузда!
– Тады навошта прыйшоў?

І прысаромлены чалавеча, да якога напярэдадні размовы тата ставіўся з пэўнай павагай, вымушаны ня толькі пайсьці, але і забіраць пляшку добрага каньяку, якую прыхапіў для расшчыпкі (сустракацца з Васілём Стусам у 1979-1980 гг. было вельмі небяспечна для кар’еры) і падтрыманьня размовы”.

¹⁹ Юрый Кук – эстонскі дысідэнт. Кандыдат хімічных навук, супрацоўнік Тартускага ўніверсітэту. У 1979 г. падаў заяву аб выхадзе з партыі. У тым жа годзе – звольнены з працы. У 1980 г. быў арыштаваны. Улады хацелі абвясціць прадстаўніка навуковай інтэлігенцыі псіхічна хворым. Кук чатыры разы праходзіў экспэрытызы ў псіхічных лякарнях і кожны раз прызнаваўся нармальным. Асуджаны на два гады лагэру. У турме раптоўна памёр – “няшчасны выпадак”.

²⁰ Март Ніклус (нар. 1934) – эстонскі дысідэнт. Па прафэсіі арнітолаг, першы перакладчык Дарвіна на эстонскую мову. За “дапамогу міжнароднай буржуазіі” ў 1960-1966 гг. знаходзіўся ў турме. У 1981 г. як асабліва небяспечны рэцыдывіст быў арыштаваны зноў (10 гадоў лагэру і 5 – высылкі). У 1988 г. вызвалены. 1991 г. – надрукаваў успаміны пра Васіля Стуса (Радуга. – 1991. – №10). 1992-1995 гг. – дэпутат эстонскага парламенту. Сябра многіх праваабарончых арганізацыяў, таварыстваў палітвязьняў. Прэзідэнт Украіны ўзнагародзіў Ніклуса ордэнам “За мужнасьць” I ступені (2006).

²¹ На сёньняшні дзень Кукушкін працуе ў Музеі палітычных рэпрэсіяў, што месціцца ў былым кучынскім лагэры ВС-389/36. (www.hro.org/editions/press/0202/18/18020238.htm)

²² Раман Андрыяшык (нар. 1933) – празаік. Першая ж кніга – раман “Людзі з вусьцішчы” (1966), у якім былі адлюстраваны падзеі I сусьветнай вайны на Заходняй Украіне – паставіла Андрыяшыка ў шэрагі лепшых майстроў прозы. Зазнаваў цэнзурныя абмежаваньні. Напрыканцы 70-х – у пачатку 80-х напісаў некалькі твораў пра шахцёраў, ракетчыкаў etc.

²³ Ліна Кастэнка (нар. 1930) – паэтка. Выдала зборнікі вершаў “Праменьне зямлі” (1957), “Вандроўкі сэрца” (1961), “Над берагамі вечнае ракі” (1977), “Непаўторнасьць” (1980) і інш. У 60-х гадах была раскрытыкаваная і пазбаўленая магчымасьці друкавацца. Аўтар гістарычнага рамана ў вершах “Маруся Чурай” (1982, Дзяржаўная прэмія імя Т.Шаўчэнкі ў 1987 г.), мае дзяржаўныя ўзнагароды. Творы Ліны Кастэнкі (паэзія і раман у вершах) выходзілі асобнай кнігай у беларускім перакладзе (Менск, 1989). У “Дзеяслове” друкавалася ейнае эсэ “Гуманітарная аўра нацыі, альбо Дэфект галоўнага люстэрка” (№6, 2003), пераклад М. Скоблы, а таксама нізка вершаў “Мелодыя любові” (№6 (13) 2004).

²⁴ Мікола Вінграноўскі (1936-2004) – паэт, сцэнарыст, рэжысёр, кінаакцёр. Аўтар кніг паэзіі “Атамныя прэлюдыі” (1962) – шумна абмяркоўвалася ў літаратурным друку, “Сто вершаў” (1967), “На срэбным беразе” (1978), “Кіеў” (1982), “Губамі цёплымі і вокам залатым” (1984), “Любоў, не адыходзь!” (1997). За паэзію для дзяцей быў уганараваны Дзяржаўнай прэміяй імя Т.Шаўчэнкі (1984).

²⁵ Іван Драч (нар.1936) – паэт, крытык, удзельнік руху “шасьцідзясятнікаў”. Разам з Л.Кастэнкай і М. Вінграноўскім патрапіў пад перасьлед у перыяд хрушчоўскай “анты-мадэрнісцкай” кампаніі. Аўтар шматлікіх паэтычных зборнікаў, сярод якіх “Сланечнік” (1962), “Пратуберанцы сэрца” (1965), “Балады будняў” (1967). Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі УССР імя Т. Шаўчэнкі за зборнік “Корань і крона” (1974), Дзяржаўнай прэміі СССР за зборнік “Зялёная брама” (1983). Дэпутат Вярхоўнай Рады Украіны III скліканьня. Герой Украіны (2006). На беларускай мове выйшла выбранае І. Драча “Мелодыя каліны” (1981), пераклад Р. Барадуліна. У “Дзеяслове” друкавалася нізка вершаў “Душа” (№3 (10) , 2004).

²⁶ Іван Дзюба (нар. 1931) – крытык, літаратуразнаўца, грамадскі дзеяч. Адзін з ідэолагаў украінскага “шасьцідзясятніцтва”. Ягоная праца “Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя”, што хадзіла ў самвыдаце па ўсім Саюзе, значна паўплывала на сьветапогляд тагачаснай інтэлігенцыі (мае дачыненне гэтага кніга і да беларускай справы “Акадэмічнага асяродку”). Арыштаваны разам з паплечнікамі ў 1972 г., Дзюба быў выпушчаны пасля напісаньня публічнага пакаяннага ліста (“Літаратурна Украіна”, 09.11.73). Доўгія гады займаўся літаратуразнаўчым аналізам творчасьці каўказскіх і сярэднеазіяцкіх літаратараў. У 1992-1994 гг. – міністр культуры Украіны. З 1996 г. – акадэмік-сакратар НАНУ, Прэзідэнт Нацыянальнай асацыяцыі україністаў. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Шаўчэнкі (1991), Герой Украіны (2002). Вось як распавядае пра супярэчлівыя адносіны Стуса да Дзюбы дысідэнт Васіль Аўсienка: “І цяпер бачу: стаіць Васіль пад баракам са сьвежым нумарам часопісу “Вітчизна”, прабягае вачыма Дзюбаў артыкул пра якога-небудзь Ювана

Шэсталава ці Юрыя Рытхэу і шэпча: “Крэйсер у калюжыне... Бядача Іван, што з цябе зрабілі”. Калі хто-кольвек крытычна выказаўся пра “пакаянную” Дзюбы, Васіль як мага больш далікатна перапыняў: “Ня ведаеце вы, што ён зазнаў падчас сьледства. На яго ж, як на галоўнейшую фігуру, і ціск быў найбольшы” – “Але ж ён ужо быў сыцягам, трэба было памерці, але не паддацца, няхай хтось іншы і мог “пакаяцца”, але ня ён, аўтар такой эпахальнай працы” – “І ўсё ж такі не павернецца ў мяне язык асудзіць яго”. Таксама Васіль Стус быў аўтарам “Адкрытага ліста да Івана Дзюбы”, у якім выяўляў сваё, пераважна негатывнае, стаўленьне да былога сябра: “Вялікі Іван Дзюба скончыўся, пачаўся гамункул з краіны ліліпутаў, чыё найбольшае шчасьце ў тым, што ён меў некалі да вялікага Дзюбы непасрэднае дачыненне. Праз тое самае і я сёньня не магу адварнуцца ад цябе. І я спрабую прыгадаць падзабытае ўжо тваё рыцарскае аблічча – і ў вачах маіх стаяць сьлёзы”. У той жа час Стус шкадаваў, што даслаў гэты жорсткі ліст (гл. *Васіль Стус у в’ддзеркаленьнях*, Палтава 2007 с. 70).

²⁷ Дзьмітро Паўлычка (нар. 1929) – паэт, перакладчык, крытык. Аўтар некалькіх дзясяткаў зборнікаў вершаў. Быў галоўным рэдактарам часопісу “Всесьвіт”. Выбіраўся сакратаром Саюзу пісьменьнікаў Украіны і СССР. Перакладаў і беларускую паэзію (Купалу, Багдановіча, Куляшова, Танка, Барадзіліна, Бураўкіна, Гілевіча). Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі УССР імя Т. Шаўчэнкі (1977). Беларускія пераклады аб’яднаныя ў кнігу “Таямніца вобліку твайго” (Менск, 1987).

²⁸ Юрый Бадзё (нар. 1936) – крытык, перакладчык. Вучыўся ў аспірантуры разам з Васілём Стусам. На палітычныя арышты 1972 г. адгукнуўся кнігай “Права на жыцьцё”. Арыштываны ў 1979 г., асуджаны на 7 гадоў турмы і 5 – высылкі. У 1989 г., пад ціскам міжнароднай грамадскасьці, вызвалены з высылкі. Адзін з арганізатараў Дэмакратычнай партыі Украіны, аўтар яе “Маніфесту”. Цяпер – супрацоўнік Інстытуту філосафіі НАНУ.

²⁹ Іван Франко (1856-1916) – класік украінскай літаратуры, паэт, празаік, драматург, перакладчык, вучоны-філолаг, грамадска-палітычны дзеяч. У 1976-86 гг. пабачыў сьвет 50-томны Збор твораў І. Франка, што зьяўляецца прыкладна паловай яго творчай спадчыны. Многія творы Івана Франка перакладзеныя на беларускую мову.

³⁰ Мікола Кастамараў (1817-1885) – гісторык, пісьменьнік, публіцыст, вучоны-філолаг. Заснавальнік Кірыла-Мяфодзіеўскага брацтва. Напісаў больш за 200 працаў па гісторыі Украіны і Расіі. Найбліжэйшы сябар Тараса Шаўчэнкі, выдавец і папулярызатар яго творчасьці. Аўтар шматлікіх драматычных твораў на гістарычную тэматыку. У першай кнізе Васіля Стуса “Зімовыя дрэвы” зьмешчаны цыкл вершаў “Кастамараў у Саратаве” (за свой “сепаратызм” і “антыманархізм” прафесар гісторыі Кастамараў быў – пасля году зняволеньня ў Петрапаўлаўскай крэпасці – высланы на 10 гадоў у Саратаў).

³¹ Мікола Маркевіч (1804-1860) – гісторык, этнограф, паэт, лексікограф. Аўтар фундаментальнай пяцітомнай працы “Гісторыя Маларосіі” (1842-1843), якая была крыніцай натхненьня для Т. Шаўчэнкі (у прыватнасьці, для твораў “Гайдамакі”, “Трызна”, “Гамалія”). Сабраў больш як 6000 рукапісаў, актаў і дакументаў па гісторыі Украіны, склаў да іх паказальнік. Сябраваў з М. Гогалем, І. Катлярэўскім, Т. Шаўчэнкам, А. Пушкіным, К. Рылеевым.

³² Дзьмітро Бантыш-Каменскі (1788-1950) – украінска-рускі гісторык. Апрацаваўшы дакументы з дзяржаўных архіваў Масквы, Чарнігава, Палтавы, прыватных калекцыяў, напісаў і выдаў абагульняльную працу “Гісторыя Малой Расіі” ў чатырох тамах (1822). У дадатак да яе пасля сьмерці аўтара пабачылі сьвет двухтомныя “Крыніцы для маларасійскай гісторыі”.

³³ Уладзімір Антановіч (1834-1908) – гісторык, крытык, этнограф, археолаг. Аўтар працаў “Дасьледаваньне пра казацтва...” (1863), “Манаграфіі з гісторыі Заходняй і Паўднёва-Заходняй Расіі” (1885). Разам з М. Драгаманавым выдаў 2 тамы “Гістарычных песень маларускага народа” (1874-75). Прымаў удзел у падрыхтоўцы да друку шматтомнага “Архіву Паўднёва-Заходняй Расіі”.

³⁴ Міхайла Грушэўскі (1866-1934) – гісторык, літаратуразнаўца, грамадска-палітычны дзеяч. Адзін з ідэолагаў украінскага нацыянальнага адраджэньня і эміграцыі. У 1920-х перайшоў на пазіцыі “зьменавехаўства”, вярнуўся на радзіму. Працаваў на Украіне і ў Маскве. Асноўная гістарычная праца – “Гісторыя Украіны – Расіі” (1898-1936, у 10 т., 13 кн.). Адмаўляў еднасьці украінскай і рускай культуры.

³⁵ Уладзімір Вінчэнка (1880-1951) – вядомы празаік. Актыўна друкаваўся як публіцыст у перыяд рэвалюцыйнага міжчасься. З 1920 г. – на эміграцыі ў Францыі. Нязручны праз сваю адкрытую скіраванасьць на еўрапейскія літаратурныя традыцыі, Вінчэнка ў савецкія гады замоўчваўся і не перавыдаваўся. У I томе “Украінскай літаратурнай энцыклапедыі” (1988) характарызуецца між іншым як “эратаман” і “рэнегат”.

³⁶ Мікола Хвільёвы (1893-1933) – паэт і празаік з кагорты “расстралянага” пакалень-

ня. Адзін з заснавальнікаў літаб'яднання ВАПЛІТА (Вольная Акадэмія Пралетарскай Літаратуры). Яго раман “Вальдшнепы” трапіў пад вострую крытыку і стаўся прычынай закрыцця часопісу ВАПЛІТА (выйшла 5 нумароў).

³⁷ Валяр'ян Пидмагільны (1901-1941) – празаік. Аўтар рамана “Горад” (1929), шэрагу апавесцяў і аповедаў.

³⁸ Віктар Някрасаў (1911-1987) – рускі пісьменьнік-дысідэнт (нарадзіўся ў Кіеве). Аўтар шматлікіх кніг прозы, у тым ліку “У акопах Сталінграда” (1946, Сталінская прэмія ў 1947), “Першае знаёмства”, “Па абодва бакі акіяну”. Апошняя – жорстка раскрытыкаваная М.С. Хрушчовым (1963). Пасля таго – выключаны з партыі і СП СССР. У 1969 г. падпісаў калектыўны ліст у абарону В. Чарнавола (гл. заўвагу 5). З 1974 г. – на эміграцыі ў Францыі.

³⁹ “Прасцей сказацца і ня быць сабою – няма ж зубіла, няма і малатка” – радкі з верша Васіля Стуса “Так і жыў: як малпа сярод малп...” (зб. “Зімовыя дрэвы”).

⁴⁰ Алекс Ціхі (укр. *Тихий*) (1927-1984) – праваабаронца. Аўтар публіцыстычных артыкулаў пра катастрофічны стан украінскай мовы і парушэнні правоў чалавека. Адзін з заснавальнікаў Украінскай Хельсінскай Групы (УХГ). Вывучаў філасофію ў Маскоўскім універсітэце. У 1956 г. удзельнічаў у пратэстах супраць разгону рэвалюцыі ў Венгрыі; арыштаваны і асуджаны на 7 гадоў турмы і 5 – пазбаўлення правоў. У 1977 г. арыштываны зноў (10 гадоў лагеру і 5 – высылкі). Памёр у турэмнай лякарні.

⁴¹ Васіль Курыла (1921-2005) – удзельнік нацыянальна-вызваленчага руху. У гады вайны – у складзе АУН і УПА, распаўсюджае ўлёткі, выдае газеты і часопісы. 1946 г. – асуджаны на 10 гадоў турмы. 1953 г. – удзельнічае ў лагерным паўстанні на 29-й шахце, дзе загінула 386 палітвязняў. 1957-1980 гг. – удзельнічае ў самвыдавецкай дзейнасці, аўтар шматлікіх публіцыстычных артыкулаў пра становішча украінцаў у СССР. 1980 г. – асуджаны на 10 гадоў лагеру і 5 – высылкі. У 1987 г., амаль сляпы, быў памілаваны, неадбытыя гады Вяхоўным Саветам СССР заменены ўмоўным тэрмінам і пільным адміністрацыйным наглядам.

⁴² Іван Кандыба (1930-2002) – праваабаронца. Паводле адукацыі – юрыст. Разам з Л. Лук'яненкам быў арыштываны за стварэнне Украінскага работніцка-сялянскага саюзу. У 1961 г. асуджаны на 15 гадоў турмы. Па вызваленні ўвайшоў у склад УХГ. У 1981 г. – асуджаны 10 гадоў лагеру і 5 – высылкі. Пакаранне адбываў у ВС 389/36 (Кучына). Вызвалены ў 1988 г. Займаўся палітычнай дзейнасцю. Адзін з заснавальнікаў палітычнага аб'яднання “Дзяржаўная незалежнасць Украіны”.

⁴³ Міхайла Горынь (нар. 1930) – праваабаронца, грамадскі дзеяч. Паводле адукацыі – псіхолаг. У 1965 г. – асуджаны на 6 гадоў лагеру, пакаранне адбываў у Мардовіі. Па вызваленні працаваў мулярам, вартаўніком. У 1981 г. – асуджаны ў другі раз (10 гадоў лагеру і 5 – высылкі). У 1987 г. – выпушчаны. Займаўся палітычнай дзейнасцю: быў дэпутатам Вяхоўнай Рады, кіраўніком Украінскай рэспубліканскай партыі.

⁴⁴ Іван Сакульскі (1940-1992) – паэт, праваабаронца. Ужо ў юнацтве быў выключаны з універсітэту за напісанне “нацыяналістычных” вершаў. Працаваў бібліятэкарам, матросам, пажарнікам. У 1968 г. выступіў адным з аўтараў “Ліста творчай моладзі Днепрапятроўску”, у якім выкрывалася антыўкраінская і антыкультурная савецкая палітыка; ліст агучваецца на “Радзіе Свабода”. 1969 г. – арышт. Присуд – 4,5 гады лагеру за “антываецкую агітацыю і прапаганду”. На свабодзе працягваў “падрыўную” дзейнасць, увайшоў у склад УХГ. 1981 г. – новы тэрмін (10 + 5). Адбываў пакаранне ў ВС 389/36 Кучына, Пермскай вобласці. Па вызваленні быў адным з заснавальнікаў Таварыства украінскай мовы імя Т. Шаўчэнкі, Народнага Руху Украіны, “Мемарыялу”. 20.05.1991 быў жорстка збіты падчас пікету за наданне незалежнага статусу Украіне; траўмы паскорылі яго смерць. Пасмяротная кніга вершаў “Уладар каменя” пабачыла святло ў 1993 г. У 1960-х гг. Іван Сакульскі перакладаў беларускую паэзію для часопісу “Вітчизна”.

⁴⁵ Алесь Берднік (1926-2003) – пісьменьнік-фантаст, мастак, кампазітар. У 1943 г. дабравольцам пайшоў на вайну. 1946-49 гг. займаўся ў тэатральнай студыі пры тэатры імя І. Франка (Кіеў). Абураўся, што ўкраінская класіка перакройваецца партыйнымі цензарамі. 1950 г. – асуджаны на 10 гадоў лагеру, 5 гадоў высылкі і 3 – пазбаўлення правоў. Памілаваны ў 1955 г. Вярнуўшыся на Украіну, пачаў літаратурную дзейнасць. 1957-1972 гг. выйшла каля 20 кніг фантастыкі. З 1972 г. пераследаваўся. Усе яго кнігі былі выкінутыя з бібліятэк і кнігарняў. Друкавацца забаранілі. А. Б. працуе дэкаратарам-вітражыстам. 1976 г. – спроба асудзіць “за захоўванне парнаграфічнай прадукцыі”. 1979 г. – сябар-заснавальнік УХГ, у тым жа годзе арыштаваны. Присуд – 6 гадоў лагеру і 3 – высылкі. Пакаранне адбываў у ВС 389/36 пас. Кучына. 1984 г. – памілаваны. 17.05.1984 г. у “Літаратурнай Украіне” была надрукаваная заява А. Б., што УХГ – гэта “справа рук імперыялістычных дзяржаваў” і г.д. Адноўлены ў Саюзе пісьменьнікаў. Заснаваў некалькі

тэасофскіх і сафіялагічных, паводле ідэалогіі, таварыстваў. Па вызваленні выдаў яшчэ каля 15 кніг фантастыкі.

⁴⁶ Генрыкас Яшкунас (нар. 1927) – летувіскі дысідэнт. У 1953 г. асуджаны па арт. 58 на 25 гадоў турмы. У 1976 г. асуджаны ў другі раз за распаўсюд Маніфесту Саюзу арганізацыяў свабодных народаў. Па сьведчанні В. Аўсіенкі, Яшкунас заставаўся перакананым марксістам, нягледзячы на рэпрэсіі.

⁴⁷ Кніга У.К. Віннічэнкі, першы украінскі раман у жанры сацыяльнай утопіі; напісаная ў 1921-1924 гг.

⁴⁸ Іван Сьвятлічны (1929-1992) – літаратар, крытык, мовазнаўца. Да пачатку перасьледу працаваў у слоўніковым аддзеле Інстытуту мовазнаўства УССР. Цэнтральная фігура кіеўскага дысідэнцкага асяродку 1960-х гг. (В. Сіманенка, І. Драч, А. Горская, І. Калінец, В. Стус і інш.). Перакладчык французскай паэзіі (Бадлер, Беранжэ). Неаднаразова арыштоўваўся. У 1972 г. – асуджаны на 7 гадоў лагэру і 5 – высылкі. У 1981 г., пасля інсульту, стаў інвалідам. Аўтар кніг “Закратаваныя санеты” (1977, выйшла за мяжой), “Сэрца для куль і для рыфмаў” (1991), “У мяне – толькі слова” (1994). Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Шаўчэнкі і прэміі імя Васіля Стуса.

⁴⁹ Віталь Калінічэнка (нар. 1938) – публіцыст, праваабаронца. Ужо ў студэнцкія гады зрабіў спробу ўцячы з СССР. Трапіў пад перасьлед. Нядоўгі час працаваў інжынерам і ў 1967 г. быў асуджаны на 10 гадоў лагэру “за спробу здрадзіць радзіме”. У 1974 г. падае заяву аб зьняцці савецкага грамадзянства. Па вызваленні ўваходзіць у склад УХГ, пасля чаго – звольнены з працы. У 1980 г. асуджаны на 10 гадоў лагэру і 5 – высылкі. 1980-83 гг. – у ВС 389/36 пас. Кучына. Вызвалены ў 1988 г. Вясной 1989 г. выехаў у ЗША, жыве ў Вашынгтоне.

⁵⁰ Маецца на ўвазе рух, арганізаваны прафсаюзам “Салідарнасьць”, што актыўна апаганьваўся ў савецкай прэсе.

⁵¹ Уладзімір Клябанаў (нар. 1932) – працаваў горным інжынерам у Данбасе. Выступаў супраць парушэння правоў працоўных. У 1968 г. – арыштаваны і адпраўлены ў сьпецпсіхлякарню на 5 гадоў. На волі ня змог уладкавацца на працу. У Маскве, патрабуючы аднаўленьня на працы, сышоўся людзьмі падобнага лёсу. У 1977 г. на прэс-канфэрэнцыі з удзелам замежнай прэсы яны падпісалі калектывны “Адкрыты ліст да сусьветнай грамадскасьці пра сапраўднае становішча працоўных і служачых напярэдадні 60-годдзя СССР”. Перасьлед працягваўся. На пачатку 1978 г. Клябанаў арганізоўвае Свабодны прафсаюз працоўных (падпісалася ў новы прафсаюз каля 200 чалавек – пасля арыштаў арганізацыя распалася). 3 мая 1978 г. знаходзіцца на прымусовым лячэньні ў савецкіх СПЛ. Напрыканцы 1987 г. вызвалены, рэабілітаваны, прызнаны псіхічна здаровым. Займаецца праваабарончай дзейнасьцю, кіраўнік “Свабодных прафсаюзаў”. Жыве ў Маскве.

⁵² Пакутнікі – секта, якая сьцьвярджае, што Другое Прышэсьце Хрыста ўжо адбылося, на зямлю прыйшло “новае евангелье”, якое і трэба спавядаць. Шануюць сьвятую гару Сярэднюю (Прыкарпацьце). Сямён Скаліч (Пакутнік), 1920 году нараджэньня жывы і сёньня, яго прытулілі львоўскія адзінаверцы.

пераклады

пераклады

Павел Шыдэль

...неба твайго цела
залацее...

У затоцы слоў...

ТАЯМНІЦА

стаім у злавесных дзвяхах
прышпітальнай капліцы
у белых нейлонавых накідках
з вялікімі фіялетавымі каўнярамі

вароны ў асеньнім небе
вясёлай зграяй

на першым плане
катафалк
праз які паглядаем на ўваход
у трупярню
дзе схаваная таямніца

холад прабег па сьпіне
нікому не дазволена абмінуць тыя
дзверы

*Пераклад
з польскай –
Эдуарда АКУЛІНА.*

* * *

няма ўжо лугу
куды мы ездзілі
у вазку з драўлянымі коламі
з дзедам Грахоўскім
які па праўдзе й ня быў нашым дзедам

аднойчы
забралі старога
у вялікае места
і там ён памёр
як той наш луг
з прычыны асфальту й бетону

* * *

завіраваў нахабны чатырохкутнік рынку
і зьнямеў

гадзіннікавая вежа
узьнёслая проста
ў бяззорнае неба
зьбялела

безабаронныя надзеі часу гаснуць

у тысячакроць хутчэй чым хачу
у тысячакроць хутчэй чым трэба

неба твайго цела
залацее
цёпла як жа цёпла
у ім назаўсёды чыёсь жыццё
засталося

* * *

там дзе і сёння пахне
крухмалам
ліпеньскі вецер далікатна гладзіць
белакрылую пасьцель
якая сушыцца
на доўгіх шнурах

толькі
дзе падзелася
кучаравая дзяўчына
у кароткай ружовай сукенцы
чыё імя
ужо нават ня памятаю

ВОЗЕРА БЭНДГОСКАЕ

яшчэ толькі тут лаўлю
цішу; на сьвітаны думкі;
зноў выпраўляюся
ў падарожжа па глыбокіх водах
здагадак; у пошуках хоць скрыліка
цвёрддай сушы
зноў закідваю невад
каб у затоцы слоў
злавіць затаплёны у тых водах
сэнс
які не пазначаны
ні на адной мапе

* * *

восень таго году
найсаладзейшая
частавала нас каштэлямі
якія дасьпявалі побач за высокім плотам
нашай школы

мы нават не прадчувалі
што ўжо вясна
падаруе першае каханьне
бы зорнае зьзяньне
у Купальскую ноч
ад кветкі папараці
пра якую сёньня ведаем
што яе наогул
няма

* * *

паўдзённы вецер
прынёс на хвілю

сонечнае адчуваньне шчасьця
потым
разам з халодным фронтам
нахлынуць нізкія хмары
дрэннага самапачуваньня
праліўныя дажджы нямогласьці
і гвалтоўныя набегі штодзённых
фрустрацый

ЯДЛОВЕЦ І ЧАСНОК

дзядуля
які так рэдка нас адведваў
прыносіў у хату
пах добра прыпраўленай кілбасы

хоць даўно ўжо
прыпраўляе вяндліну высока
ў хмарах
прыходзіць часам
да нас
пахам ядлоўца
і часнаку

як толькі я
патраплю на яго
то чакаю
пакуль пагладзіць па галаве

НЕ ПЫТАЙ

яшчэ толькі
толькі ноч
месяц блукае
па вуліцах места

яшчэ толькі
толькі раз такая ноч
месяц блукае
сярод прасьцінаў

уцёк бы адгэтуль
як спалоханы летуценьнік
як

яшчэ толькі
толькі раз
і не пытай у мяне

ЯК ВЫКЛЮЧЭНЬНЕ РАНЬНІЯ ТРУСКАЎКІ

ня ведаю некаторых
шыкоўных смакаў

для мяне ёсьць
адзіны
будзённы хлеб штодзённай працы
без трохкроп'я таемнасьці

калі табе абрыдзеў
мядовы водар засушаных руж
навошта зноў трызьніш
каханьнем
з захапленьнем на вуснах
як выключэньне раньнія трускаўкі

* * *

Еве

возьмі
асуджаныя на растаньне
у парозе
пацалунак пасьпешны
скрадзены час
асуджаныя
на знаходжаньне
сярод глухіх
і сьляпых
упрэжаныя
ў безнадзейную працу
іншымі сталі
іначай глядзім

хадзем адсюль
бо яшчэ як зараза
даканае нас тая вар'ятка
нуда

**САРАКАЧАТЫРОХГАДОВЫ ПАЭТ,
ЯКІ ГЛЯДЗІЦЬ НА ТРАВЕНЬСКІЯ КАНВАЛІІ**

з непадатлівых цвёрдых як граніт слоў
гадамі ўзводзіў свой вялікі алтар
з яго высокіх прыступак ня раз бачыў я
аддаленыя на сотні і тысячы
сьветлавых гадоў і ў столькі ж разоў ясьнейшыя
ад нашага сонца маладыя
і скрозь ахутаныя хмарамі зьзяючага газу і пылу
паміраючыя зоркі

бачыў сушу якая ўздыхалася над вадой
і пасвараныя з берагамі моры і акіяны
леднікі-пілігрымы што вандруюць з поўначы на поўдзень
а затым з поўдня на поўнач
планеты з чых нетраў вылівалася расплаўленая лава
якая застываючы рабілася
гарой выпай мацерыком на паверхні якога штораз зьяўляліся
і гінулі новыя
генерацыі

бачыў народзіны і сьмерці войнаў і залатыя вякі
веліч і нікчэмнасьць звычайных людзей
і ў стакроць большую подласць тых хто ўладарыць сьветам
былі гады худыя і гады тлустыя
самі людзі садзілі дрэвы і карчавалі лясы
пракліналі сваіх багоў і ўзносілі да іх малітвы
нараджалі дзяцей і спакойна забівалі зьвяроў і людзей

бачыў як зьнявераныя рабіліся катамі
а старыя каты ляжалі ў калюжах крыві

калі гэта мажліва
хацеў бы толькі паглядзець на тыя травеньскія канваліі
якія ёсьць мізэрным апраўданьнем перад гадамі
засыпанымі пылам
жыцьця

Эліза Ажэшка

...ніхто на сьвеце ня здольны прадбачыць
і вызначыць тую найвышэйшую вяршыню, на
якую можа ўзлятаць іхняя трагедыя,
іхнія пакуты і іхні непараўнальны ні з чым боль...

Gloria victis

НЕЧАКАНАЯ АЖЭШКА

*Колькі словаў пра паўстанцкія матывы
ў творчасці Элізы Ажэшкі*

2008 год своеасаблівы для нашай гісторыі. Спаўняецца 145 гадоў з часу “паўстання 1863-64 у Польшчы, Беларусі і Літве, нацыянальна-вызваленчага паўстання супраць царызму”, як падаецца ў “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”. Адзначаецца 170-я гадавіна з дня нараджэння аднаго з кіраўнікоў паўстання Кастуся Каліноўскага. У гэтым годзе мінае 120 гадоў як напісана адна з галоўных навэлаў Элізы Ажэшкі пра паўстаньне “Gloria victis”. Прайшло 100 гадоў з часу першага зьяўленьня ў друку іншых навэлаў Ажэшкі з гэтага цыклу. 120 гадоў таму ўпершыню быў выдадзены раман пісьменьніцы “Над Нёманам”, дзе матывы паўстання гучаць на поўную сілу.

Большасць чытачоў, знаёмых з творчасцю нашай гарадзенскай зямлячкі і польскай пісьменьніцы Элізы Ажэшкі, усё-ткі, відаць, найперш ведаюць яе буйныя творы, раманы ды аповесці, невялікая частка якіх перакладзеная і на бе-

*Пераклад
з польскай
і прадмова
Анатоля
БУТЭВІЧА.*

ларускую мову. Але ў Ажэшкі было шмат іншых. Нездарма ж і пры жыцці, і пасля ня раз выдаваліся яе шматтомныя зборы па-польску і па-руску. Вядома, было б добра, каб і беларускі чытач мог з усім гэтым літаратурным багаццем пазнаёміцца на сваёй мове. Спадзяюся, што з часам так яно і станецца.

Сёння ж мне хацелася б згадаць практычна невядомую для беларускага чытача, ці мо забытую, старонку творчасці Элізы Ажэшкі. Старонка гэтая, як на мой погляд, мае поўнае права ўвайсці ў наш агульны набытак. Гаворка ідзе пра цыкл наваляў, прысьвечаных паўстанню 1863 году. Наваля не аднойчы выдаваліся і выдаюцца ў Польшчы на польскай мове, як правіла, пад назвай “Gloria victis” – (“Слава пераможаным”).

Па-руску яны пераўвасабляліся ня вельмі часта і ў ня надта блізкі да нас час. Мо і таму, што пра паўстанне гэтае не выпадала калісьці шмат і становіцца казаць у рускіх даследаваннях і публікацыях. Хутчэй наадварот – праз царскі цэнзурны нагляд і сама Ажэшка не магла тады выказацца наконт прыхільнага ёй самога паўстання і яшчэ больш прыхільных і блізкіх ягоных удзельнікаў так, як ёй гэтага хацелася.

Могучь спытацца, а прычым тут царская цэнзура да творчасці польскамоўнай Элізы Ажэшкі? Вядома ж, прычым. Бо жыла Эліза Ажэшка на землях таго самага “Северо-Западного края”, дзе не адно было забаронена размаўляць па-беларуску, а і гісторыю гэтай зямлі лепей было ня ведаць, чым ведаць. А значная частка самой Польшчы была пад апекай Расіі, знаходзілася ў яе складзе згодна з рашэннямі Венскага кангрэсу 1814 году як Царства Польскае – такой яна была да 1918 году.

Сама Ажэшка ад такога становішча мела таксама шмат непрыемнасцяў. Бо, каб паехаць у Варшаву, напрыклад, яна павінна была атрымаць спецыяльны дазвол Гарадзенскага генерал-губернатара, і то пры ўмове, што яе прыезд ня стане прычынай дэманстрацыяў у Варшаве.

Але што казаць пра той далёкі ўжо час, калі і дагэтуль паўстанне 1863 – 1864 гадоў ня мае адназначнай ацэнкі і нават свайго наймення ці трактоўкі. Адны лічаць яго “паўстаннем за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 году”, другія – “нацыянальна-вызваленчым паўстаннем у Польшчы, Беларусі і Літве супраць царызму”, трэція чамусьці апускаюць Літву. Як зазначае кандыдат гістарычных навук, загадчык сектару гістарыяграфіі і метадаў гістарычных даследаванняў Інстытуту гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Валянціна Яноўская “Гістарыяграфічны аналіз паказвае, што, бадай, ніводнай іншай нашай праблеме з гісторыі Беларусі XIX стагоддзя “не пашчасыціла” за паўтара стагоддзя атрымаць столькі супярэчных канцэптуальных ацэнак, як паўстанню 1863 – 1864 гадоў: ад амаль поўнага ігнаравання падзеяў, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі, і ўяўлення аб ім як толькі аб польскім да прызнання іх у якасці этапу фарміравання беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, барацьбы за страчаную дзяржаўнасць. Гэта пацвярджае і сучасны стан айчынай гістарыяграфіі.

“Я цалкам салідарная з гісторыкам Дзмітрыем Уладзіміравічам Каравым, – піша Валянціна Яноўская ў газеце “Звязда”, – што сённяшняя барацьба беларускіх гістарыяграфічных кантраверсіяў па праблемах паўстання 1863 – 1864 гадоў часта залежыць у значнай ступені больш ад палітычных пазіцыяў аўтара, чым ад важкасці прадстаўленых навуковых аргументаў”.

Дык гэта сёння. А тады, калі пісала свае творы Эліза Ажэшка? Было прасцей? Наўрад. Было складана? Безумоўна. Бо, з аднаго боку, яшчэ былі надта сьвежымі ўражанні і эмоцыі, а з другога, не былі вядомыя шырокаму грамадству сапраўдныя, а не сфальсіфікаваныя ці аброслыя легендамі, рэальныя падзеі. Хоць дзеля праўды варта сказаць, што Эліза Ажэшка мо найбольш за іншых ведала сапраўдны стан справаў, бо была надта блізка далучаная да паўстанцкіх падзеяў.

Пісьменьніца брала ўдзел у дапаможных службах паўстання, выконвала функцыі сувязной. Дык хіба магла яна пазбыцца ўсяго перажытага?

Аднак ні тады, ні сёння не сакрэт, што Эліза Ажэшка не адно спрыяльна ставілася да сучаснага ёй паўстання, але спачувала паплечнікам-паўстанцам, як магла (з улікам усіх – і сямейных, і палітычных, і дзяржаўных абставінаў) спрыяла і дапамагала ім, асабліва некаторым кіраўнікам – кшталту народжанага ў вёсцы Шастакова цяперашняга Камянецкага раёну Рамуальда Траўгута, які спачатку быў кіраўніком партызанскага атраду на Палесьсі. Менавіта яго летам 1863 году Эліза хавала ў сваім доме ў Людвінаве, што на Палесьсі, дзе яна жыла ў маёнтку мужа Пятра Ажэшкі. Менавіта Траўгуту з рызыкай для ўласнага жыцця дапамагла яна дабрацца да польскай мяжы, у выніку чаго ён апынуўся ў Варшаве, дзе і стаў пасля апошнім кіраўніком паўстання.

Праўда, нават спрыянне пісьменьніцы не засыцерагло ад небысьпекі. Ноччу на 11 траўня 1864 году Траўгут быў арыштаваны і 5 жніўня павешаны разам з іншымі паўстанцамі, якіх, пакараных сьмерцю з Беларусі і Літвы, агульным лікам было 128 чалавек. А крыху раней, 22 сакавіка 1864 году, гэтакі ж лёс напаткаў і яшчэ аднаго з кіраўнікоў паўстання – прадстаўніка шляхецкага роду герба Калінава з вёскі Мастаўляны Беластоцкага ваяводства Кастуся Каліноўскага. А было ж яму ўсяго дваццаць шэсьць – і наважыўся на такое!

Страта не чужога для Ажэшкі Рамуальда Траўгута, царскі тэрор і рэпрэсіі таксама дадалі неабходных эмоцыяў, якія выліліся пасля ў нязводную памяць пра паўстаньне і паўстанцаў і невынішчальна, нават намаганьнямі цензуры, увайшлі ў яе творы.

Муж Элізы багаты шляхіц Пётр Ажэшка, з якім, праўда, у яе няпроста, скажам так, складваліся ўзаемаадносіны (і не адно таму, што ён быў у два разы старэйшы за жонку – калі пашлюбіліся, Эліза мела сямнаццаць, а Пятру было трыццаць пяць гадоў), пацярпеў ад перасьледвальнікаў паўстання пасля паразы, бо быў яго непасрэдным удзельнікам. За такую адвагу – ці мо непаслушэнства, калі паглядзець з боку царскіх уладаў і жандараў, ён мусіў не па сваёй волі паехаць у далёкі ад родных мясцінаў на Гарадзеншчыне куток Расіі. Выдаў Пятра Ажэшку ягоны ж лёкай. А ўсяго такіх высланьнікаў на катаргу і пасяленьне ў Сібір, у арыштанцкія роты з Беларусі і Літвы было 12 483 – царскі ўрад не цырымоніўся з бунтаўшчыкамі.

Менавіта праз арышт мужа і разладзілася далейшае сямейнае жыццё Ажэшкаў, а сама Эліза спачатку пачала рамансаваць з лекарам пецябургскага паходжаньня Зыгмунтам Сьвянціцкім, які меў пасаду ў Менску. Справа, аднак, далей за захапленьне не пайшла, бо зноў-такі ўмяшаліся пасляпаўстанцкія ўзаемаадносіны, у тым ліку і Элізы з Зыгмунтам. І толькі нашмат пазьней (у 1894 годзе, калі ёй было 53 гады) Эліза адважылася пашлюбіцца з каханым ёю, хоць і жанатым, гарадзенскім адвакатам Станіславам Нагорскім. Будучы нашмат старэйшым, ён памёр ад хваробы ў сьнежні 1896 году, а Эліза Ажэшка мусіла дажываць свае гады (скончыла свой зьмекні шлях яна 18 траўня 1910 году) без сямейнага цяпла.

Такім чынам, паўстаньне 1863 году, ягонае водгульле і наступствы ўвайшлі не адно ў сьвядомасьць Элізы Ажэшкі, але і ў яе жыццёвы і сямейны лёс. І невядома яшчэ, ці гэта разбурыла сямейнае жыццё, ці дапамагло зьдзейсьніцца некаторым таемным жаночым спадзяваньням і ранейшым захапленьням Элізы. Таму ніяк не магла яна абмінуць гэты лёсазломны і лёсавызначальны час – як для каго з жыхароў нашага краю – у сваёй творчасці. А калі больш дакладна, то ў яе творах найбольш і найчасцей прадстаўлены ня так падзеі самога паўстання, хоць і іх нямала на старонках Ажэшковых кніг, як той пасляпаўстанцкі час, які накладвае моцны адбітак на герояў, перайначвае іхняе жыццё, зьмяняе думкі і дзеянні.

Шчымліва і тужліва гучаць водгукі паўстання ў рамане “Над Нёманам”, якія рассыпаны практычна па ўсіх старонках і закранаюць лёсы ці ня ўсіх герояў твору.

Амаль усе канфлікты, сітуацыі, здарэнні, жыццёвыя мітрэнгі шляхты наднёманскага краю пазначаны менавіта вынікамі паўстання. Яно наклала адбітак ня толькі на жыццёвы ўклад галоўных герояў, але вымушае іх з аглядак на паўстаньне, дакладней, на ягоныя вынікі і пасляпаўстанцкія дзеянні ўлад выбудоўваць свае міжасабовыя, чалавечыя адносіны і нават паводзіны ў каханні. Я сказаў бы, што адносінамі да паўстання і паўстанцаў, да памяці пра іх правяраецца годнасць ці ня кожнага з герояў рамана.

Своеасаблівым сімвалам паўстання для герояў рамана стала лясная паляна, на якой у безыменнай магіле спачываюць палеглыя барацьбіты. Магіла безыменная, але людзі помняць, хто вечным сном сыпіць пад гэтым утравяным курганам. Таму яшчэ адным сімвалам можна лічыць тое, што сярод пахаваных тут герояў няма падзелу ні па маёмым стане, ні па паходжанні. Аўтарцы аднолькава шкада, што заўчасна склалі свае галовы багаты шляхціц Андрэй Карчыньскі і збыднелы шляхцюк Ежы Багатыровіч. Гэта да іх звяртаў свой заклік адзін з кіраўнікоў паўстання Кастусь Каліноўскі: “Трэба нашым хлопцам сыяшыць з віламі ды косамі туды, дзе дабываецца воля ды праўда”. І яны пранікліся гэтым прызывам, пайшлі без развагі і біліся бяз страху, хоць і без жаданага поспеху.

Яна, магіла гэтая, як бы выпрабоўвае герояў твору на маральнасць, на чалавечнасць, духоўную моц і патрыятызм, на разуменне вольнасці і незалежнасці роднай для кожнага зямлі. Але разважаць пра ўсё гэта можна было альбо цішком, альбо толькі ў думках, бо нават выказвацца пра нядаўняе мінулае было яшчэ небяспечна. Раман “Над Нёманам” Эліза Ажэшка пісала ў Міневічах і Гродне з лета 1886 да жніўня 1887 году. Упершыню надрукаваны ў “Tygodniku Ilustrowanym” у 1887 годзе. У 1888 годзе раман упершыню выдадзены асобнай кнігай Гебетнерам і Вольфам. Другое выданьне, трохі скалечанае цэнзурай, увайшло ў збор твораў Ажэшкі Левенталя з датай 1889. А ўжо ў наступным годзе Левенталем было падрыхтавана новае выданьне. Але тут адбылося непрадбачанае: царская цэнзура павыкідала цэлыя старонкі, якія найперш датычылі патрыятычных згадак пра паўстаньне.

Таму і апавядае Ажэшка пра ўсё гэта не адкрыта, не на поўны голас, а як бы таемна, міфалагізавана, нібыта шэптам, але такім, што ў дасведчанага чалавека ажно мароз па скуры. Адразу адчуваецца, што паўстанцкія падзеі – не чужыя для Ажэшкі, што згадкі пра іх – не даніна творчым фантазіям, а самая што ні на ёсць вострая патрэба душы, жаданьне ўшанаваць, хоць бы і такім чынам, сапраўдных сыноў сваёй зямлі, шчырых самаахвярнікаў у барацьбе за лепшы лёс Бацькаўшчыны. Практычна дзеля таго, каб смялей звяртацца да падзей паўстання, яна ўводзіць у свае творы, так скажам, трохі дзіўнаватых па паводзінах персанажаў, аднак менавіта праз іх выказвае і свае адносіны да паўстанцкіх падзеяў. Прыкладам можа служыць вобраз хворага Якуба Багатыровіча з гэтага ж рамана. Тое, што гучыць з ягоных вуснаў, можа ўспрымацца як бы не зусім праўдзіва і сур’ёзна, што дазваляла такім чынам ўводзіць у зман цэнзуру. Гэта што да рамана.

Але ж быў у пісьменьніцы і ўжо згаданы цыкл “Gloria victis” з аднайменнай галоўнай навілай. Хоць кніжка і пабачыла сьвет толькі ў 1910 годзе ў Вільні намаганьнямі Макоўскага, аднак напісаныя творы былі значна раней. “Gloria victis”, напрыклад, створаная ў 1888 годзе, калі адзначалася 25-годдзе паўстання. А ў друку гэтыя творы з’явіліся толькі ў 1907 – 1908 гадах, тады палітычнае паветра ў Расіі становілася крыху чысьцейшым у выніку рэвалюцыйных падзеяў 1905 году. Да гэтага цыклу належаць навілы “Яны”, “Афіцэр”, “Текуба”, “Бог ведае хто”, “Gloria victis”, “Дзіўная гісторыя”. Кажуць, што першапачаткова Ажэшка хацела назваць увесь гэты томік зусім проста і надзвычай выразна – “1863”. Аднак і канчатковая назва “Gloria victis”, што азначае слава пераможаным, ня менш значная і сімвалічная. Самы глыбокі, як на маё разуменне, сэнс хаваецца менавіта ў апошнім слове – *пераможаным*.

Так, няхай паўстаньне нч мела поспеху, хай палеглі і пайшлі па этапу ягоныя

ўдзельнікі, ды слава іх – *пераможаных* – ад гэтага ня цьмее і не становіцца меншай. Каб не яны і ім падобныя да іх і пасыля іх, то ці быў бы той народавызвольны посьпех, які ўсё-ткі прывёў да свабоднага выбару свайго лёсу.

Тут ужо Ажэшка выказалася больш сьмела, адкрыта і з найбольш абвостраным пачуцьцёвым напалам. Цыкл складаецца з шасьці розных па аб'ёму наваляў, кожная з якіх закранае новы і важны аспект і самога паўстаньня, і памяці ды згадак пра яго ў народным асяроддзі, і пасляпаўстанцкія падзеі. Гэтыя творы найбольш насычаны эмацыянальнасьцю, выразнасьцю, пачуцьцёвасьцю, яны нібыта дыхаюць – узбуджана і нястрымна – тымі пачуцьцямі, якія несціхана, хоць і бяз гучных праяваў, і праз дзесяцігоддзі живуць сярод людзей, а найперш у сэрцы пісьменьніцы.

Каб найлепшым чынам сказаць пра тое, што набалела, што захапіла і нязводна жыве ў душы, прымушае хвалявацца і пакутаваць не адно ад паразы паўстаньня, але і ад момантаў адрачэньня ад памяці пра паўстанцаў, Эліза Ажэшка часта скарыстоўвае прыёмы алегорыі, ужывае вобразы прыроды і прыродных зьяваў, што пэўным чынам дазваляла маскіравацца ад надта ж пільнай цэнзуры.

Так, у наваляе “*Gloria victis*” аповед пра паўстанцкія падзеі вядуць лясныя дрэвы, што нібыта ў ганаровай варце стаяць вакол магілы (зноў магіла – як і ў рамане “Над Нёманам”) паўстанцаў, іх слухае і перажывае разам з імі вольны вецер, які нястомна носіцца па сьвеце, а таму ведае пра ўсё больш за іншых. Яны, кожны па-свойму, выказваюць свае адносіны да гэтага надзвычайнага здарэньня ў іхнім жыцці, даюць ацэнку таму, што адбылося, выказваюцца наконт захаваньня памяці пра паўстанцаў, што ахвяравалі сваімі жыццямі. А бачылі і памятаюць дрэвы шмат. Менавіта на іхніх вачах адбываліся ўсе падзеі, таму наваля насычана дакладнымі зьвесткамі, апісаньнямі, дэталямі, але ўсё гэта пададзена праз моцны эмацыянальны выяўленчы пласт.

Дрэвы бачылі, як сюды ў маі 1863 году зьявіліся паўстанцы, для якіх паляна гэтая сталася і іхнім домам, і сховам, і лякарняй, і месцам вечнага спачыну. Дрэвы спазналі горыч і боль ад таго, што нядоўгім быў побыт паўстанцаў – ужо напрыканцы траўня атрад быў разбіты расійскім войскам. Дрэвы бачылі і лагер паўстанцаў, і зацягасыць барацьбы, і жорсткасьць у адносінах да параненых, якіх безуважна забіваюць, і чужылівасьць жывых да тых, што палеглі і засталіся ў гэтай, ля іхніх ног, невядомай магіле. Таму і апавядаюць дрэвы з усёй сваёй эмацыянальнасьцю і дасьведчанасьцю.

Дрэвы ня толькі чуюць і бачаць усё, што адбываецца вакол іх, яны, як жывыя істоты, маюць здольнасьць суперажываць. Відаць, нездарма, Ажэшка надзяляе іх чалавечымі рысамі, што адзначае і польская дасьледчыца творчасці пісьменьніцы Барбара Наварольска. Елка, напрыклад, як сапраўдны старажытны герой стаіць у шаломе з ігліцы, якім акрыты ёйныя плечы, бяроза да самай зямлі атулена пышнымі косамі, дуб – з барадой, у галіністай разлозе якой дагэтуль сьвецяцца кроплі крыві загінулых, а карона і карэньні насычаныя нязводнай памяццю.

Усе дрэвы і расьліны ў наваляе зьяўляюцца далучанымі да памяці пра паўстаньне і паўстанцаў. Куст шыпшыны штогод абсыпае магілу сваімі барвовымі пялёсткамі. А ліловыя званочкі, нібыта званы храма, вызвоньваюць ім сваю вечную памяць. І калі нават людзі забудуцца пра самаахвярнікаў, не адступяцца ад іх ні дрэвы, ні травы, ні кветкі. Значыць, рана ці позна і да людзей будучых дойдзе праўдзівы сказ пра паўстаньне і паўстанцаў – яго разьнясе па сьвеце вольны вецер, які захапляецца мужнасьцю герояў. Бо памяць прыроды нязводная, як нязводныя тутэйшыя лясы і бары, што хаваюць і захоўваюць, аберагаюць гэтую памяць.

Дзеянне адбываецца ў горацкіх лясах на Палесьсі літоўскім, як піша сама аўтарка. Але пад тэрмінам “літоўскі” яна разумее гістарычны кантэкст слова, бо землі гэтыя калісьці ўваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага. Згаданы ў наваля Каралеўскі канал, інакш яго яшчэ называлі Мухавецкім, Дняпроўска-Бугскім, – гэта канал, збудаваны ў 1775 – 1784 гадах, які злучае Піну з Мухаўцом. Названа і больш

канкрэтная мясцовасць – Дзяткавічы, што непадалёку ад Кобрына. Тут праходзіў збор паўстанцкага атраду.

Дарэчы, у сваёй творчасці, і найперш мо ў рамане “Над Нёманам” і паўстанцкіх навелах, Эліза Ажэшка як бы стварае два міфы. Адзін – пра Літву, то значыць, Вялікае княства Літоўскае часу панавання апошніх з дынастыі Ягелонаў – крэўска-гальшанскай дынастыі, бо вялікі князь літоўскі Ягайла ступіў на польскі каралеўскі пасад з магутнай сваёй рэзідэнцыі Крэўскага замку, а Соф’я Гальшанская, чацвёртая ягоная жонка, стала маткай двух сыноў, што дало Ягайлу магчымасць перадаць каралеўскі і вялікалітоўскі пасады па спадчыне (гэта для еўрапейскіх манархаў мела надзвычайнае значэнне). І другі міф – пра магутнасць Рэчы Паспалітай абодвух народаў: вялікалітоўскага і польскага. На гэтыя міфы звяртае ўвагу і Барбара Наварольска.

Героямі навелы “Gloria victis” з’яўляюцца як прыдуманая постаць, так і рэальныя. Прыдуманая – малады вучоны Марыс Тарлоўскі і ягоная сястра Анэлька, якая закахалася ў Ягміна, прыдуманы вобраз самога Ягміна – сябра Тарлоўскага і кіраўніка вершнікаў у паўстанцкім атрадзе. А вось постаць Рамуальда Траўгута з’яўляецца рэальнай.

Цікавыя дэталі заўважае ў творчым падыходзе да выяўлення постаці Марыся Тарлоўскага польская даследчыца творчасці Э. Ажэшкі Ганна Хоміч у сваёй кнізе “Камунікацыя эпістальярная ў пазітывізме (на прыкладзе творчасці Элізы Ажэшкі)”, якая выйшла ў 2007 годзе ў Торуні. Яна звяртаецца да эпизоду, калі паранены Марыс перад смерцю пасыпеў кінучы ў напрамку камандзіра коннікаў скрываўленую хустачку і здолеў сказаць каму перадаць яе: “Ягмін! Сястры!” Аднак ён ня мог ведаць, што ягоны прыяцель праз хвіліну загіне. У гэтым эпизодзе выяўляецца моцная эмацыянальная і ідэйная павязь брата з сястрой, гэты факт служыць для аўтара спосабам узвышэння постаці Марыся. Скрываўленая хустачка – гэта “апошні дар, апошняя думка, апошнія слова”, адасланае героем, стылізаваным на “апошняга салдата”, які прысвяціў сябе і сваю кароткую маладосць Айчыне, гэта сьведчаньне ахвяры, якую склаў сапраўдны рыцар, рыцар-пакутнік сваёй зямлі, і які да апошняга памятае пра родную сястру.

Гэтая хустачка – як жывы ліст, апошняе пісьмо, што павінна было прыйсці з поля бітвы. Павінна, але не дайшло, як не дайшлі да сваёй мэты ўдзельнікі паўстання. Але ці не дайшлі? У сваім жыцці – так. А вось у грамадскім трохі іначай – не было б іх, іхнай самаахвярнасці, і невядома, як бы павялося пазьней на нашых землях.

Як зазначае ў сваёй кнізе “Эліза Ажэшка. Трываньне, памяць, гісторыя”, якая выдадзена ў 2005 годзе выдавецтвам Універсітэту ў Беластоку, польская даследчыца Барбара Наварольска, пісьменьніца пазірае “на пралітую ў барацьбе кроў як на сакральную ахвяру, якая адраджае павязь народу і зямлі, служыць жыццю”.

Героі Ажэшкі разумеюць, як няпроста дайсці да разуменьня сябе неад’емнай часцінкай народу, але значна складаней с т а ц ь той часцінкай, якой больш за іншых баліць за агульны лёс, карціць заступіцца за пакрыўджанага, не папусціцца нядолі і прымусу, не паддавацца ганьбаванню і зьдзеку.

У навэле “Яны” з таго ж цыклу “Gloria victis” падаюцца ўспаміны, якія пераказвае сваёй малодшай слухачцы адна з удзельніц паўстання. Таму навэла адрозніваецца асаблівым настроем, перажываньнем – усім тым, што ўласціва і характэрна для жывога аповеду жывога чалавека, які перажывае моцны стрэс. У творы маецца апісаньне постаці аднаго з кіраўнікоў паўстання Рамуальда Траўгута. Гэта яго чакаюць у двары-сядзібе сабраныя людзі, як высвятляецца, будучыя паўстанцы. Траўгут спрабуе асэнсаваць і патрэбу збройнага супраціву, і ягоныя верагодныя вынікі, і нават спрагназаваць уплыў на будучыню магчымай паразы. Перамога будзе ратаваньнем гонару і самаіснасці народу. Аднак і прайграная бітва ня станецца пылам гісторыі, па гэтай “рацэ крыві” іншыя, пазьнейшыя пакаленьні “даплывуць да вольнасці”, зазначае Барбара Наварольска.

Бітва ў нава́ле апі́сана як бітва самога лесу, дзе яна адбываецца, з варожым войскам. І наогул, тут шмат узвышанасці стылю, мовы, мастацкіх дэталей, што сьведчыць пра жаданьне Ажэшкі надаць і самому паўстанню, і ягоным вынікам, і памяці пра яго нейкі міфалагізаваны характар. А яшчэ для Ажэшкі гэта зьяўляецца спосабам гераізацыі падзеяў і саміх паўстанцаў, іхніх дзеяў, іхняй рызыкі і адвагі, самой іхняй ахвярнасьці, бо яна, ахвярнасьць гэтая, была ў найвышэйшых мэтах – дзеля добра, вольнасьці і шчасьлівага будучага жыцьця народу, няхай сабе ўжо і бяз гэтых самаахвярнікаў, цаной жыцьця якіх будзе здабыта (калі нават ня сёньня, то рана ці позна абавязкова так станеца) вольнасьць для народу і незалежнасьць для дзяржавы.

Мо такім чынам Ажэшка хацела дастукацца да душы чытача (і грамадзянаў свайго краю), каб абудзіць у ёй на момант заснулую прагу змаганьня за сваю палітычную і эканамічную вольнасьць, за само існаваньне народу менавіта як народу, гаспадара сваёй краіны. Вядома, што эмацыйны пачатак і падыход да выкладаньня падзеяў у такім выпадку найбольш дапусьцімы і апраўданы. Розум адгукаецца на падзеі, факты, здарэньні, а душа – на эмацыянальную іх афарбоўку, на пачуцьцёвае ўспрыняцьце. Тое, што ўзрушыла, ня хутка забудзецца. На гэта і разьлічвае аўтарка нава́лаў пра паўстаньне 1863 году.

У гэтым сэнсье цікавымі падаюцца развагі Траўгута ў нава́ле “Яны” наконт матываў удзелу ў паўстаньні, пачуцьцяў людзей, схільных далучыцца да яго: “... няволя забівае душу, а я з гэтай праўды раблю выснову, што нікому не дазволена забіваць людскія душы, і наадварот – душам людскім нельга дазваляць, каб хто-небудзь іх забіваў...”

І сапраўды, паўстаньне 1863 году, зрэшты, як і любы сілавы супраціў існуючаму ладу, гэта ня толькі, а часам нават ня столькі збройны чын, гэта найперш маральны акт, калі не для ўсіх, дык для большасьці ягоных удзельнікаў, гэта працэс пераадоленьня сябе, сваёй уладкаванасьці, сваёй звыкласьці ў існаваньні, гэта, калі казаць высокім стылем самой Э. Ажэшкі, узыходжаньне на высокае ўзгор’е маральнасьці, рэальная праява гераізму і гатоўнасьці ахвяраваць сабой. Аднак і гэтым немалаважным асьпектам свайго зьдзяйсненьня паўстаньне было поклічным для людзей, для народу, служыла прыкладам, клікала не засынаць у паняверцы. Таму і водгульце пра яго нязмоўчна насілася па беларускіх барах і вёсках, абуджала надзею, схіляла да праяваў актыўнасьці, а рамантычныя згадкі пра яго акрылялі не адну душу, напаўнялі яе патрыятычнымі пачуцьцямі.

“Патрыятызм, – піша Барбара Наварольска, – выяўляецца ў ратаваньні народу і ў працы дзеля добра наступных пакаленьняў і для добра сьвету, у той час, калі сьмерць народу зьяўляецца тым самым, што і выміраньне пэўнага віду ў прыродзе – зьяўляецца зьбядненьнем зямлі, яе культуры, зьмяняньнем сусьветнага багацьця. Вышэйшым этапам патрыятызму для пасьястудзеньскага пакаленьня зьяўляецца зразуменьне рэальнай сітуацыі і сапраўдных патрэбаў народаў”.

У нава́ле “Афіцэр” пра паўстаньне згадвае апавядальніца-жанчына, якая была сьведкай і ўдзельніцай тых падзеяў. Але абсяг дзеяньня значна шырэйшы, чым непасрэдна паўстаньне. Тут і казацкая сотня, якая трапляе ў двор і намагаецца расправіцца з гаспадаром, зьняславіць ягоную малодшую сястру. Але нечакана за ўсіх заступаецца казацкі афіцэр і загадвае сваім падначаленым вырушыць маршам. Пазьней ён жа спрыяе ўзятаму ў палон маладому шляхціцу Аляксандру Авічу. Яшчэ пазьней гэты афіцэр вядзе таемныя размовы з вязьнем, з якіх пачынае разумець, дзеля чаго яны ўзялі ў рукі зброю, за што змагаюцца. У выніку і на свой лёс – афіцэра расійскага войска, які апынуўся ў ім не па сваёй ахвоце, а ў выніку жыцьцёвых абставінаў, ён пазірае зусім інакш. Урэшце ён адважваецца на нечуванае для ягонай сітуацыі – дапамагае Авічу ўцячы.

Але разумее, што гэтакія паводзіны ў адносінах да “чужога”, лічы варожага,

чалавека, гэта здрада афіцэрскаму званню. І ён прымае цяжкае для яго рашэнне – канчае жыццё самагубствам. Зноў – маральны выбар, праверка асобы не вайскавай здатнасцю, а жыццёвымі сітуацыямі, здольнасцю заставацца жывым чалавекам, а не запраграмаваным забойцам і душыхцелем чужой волі, чужых памкненняў, якія, аказваецца, зьяўляюцца справядлівымі, апраўданымі і нават такімі, што заслугоўваюць павагі.

Гераній навалы “Гекуба”, якая мае яўныя рысы падабенства з грэцкай Трояй, зьяўляецца шляхцянка Тэрэза. У яе ёсць свой невялікі фальварак. Насуперак няпростым матэрыяльным абставінам яна пасылае свайго старэйшага сына на вучобу ў Санкт-Пецярбург. І як жа мусіць паводзіць сябе матка, якая спадзяецца з дапамогай сына змяніць жыццёвы ўклад, калі даведваецца, што сын кінуў вучобу і далучыўся да паўстанцаў?

Пісьменніца ня толькі паказвае цяжкае цяперашняе жыццё герані, яна выкарыстоўвае элементы рэтраспекцыі, каб вярнуцца ў яе маладыя, дапаўстанцкія гады, калі яна была і з мужам, і з дзецьмі, а вось засталася пакінутай жонкай. Таму ў навал пераважае схаванае ад людзей унутранае жыццё, а дакладней, перажыванні Тэрэзы, яе рэфлексіі. Тым больш, што падстаў для перажывання зьяўляецца ўсё больш: арыштоўваюць яе сяродняга Янку і меншага Ольку.

Дзеянне ж у навал будзе так, што спачатку апісваюцца падзеі, якія закранаюць яе сыноў і іхні лёс, пра што геранія даведваецца значна пазьней, бо сама не бярэ ўдзелу ў паўстанні. А тут яшчэ дачка пачынае рамансаваць з расійскім саноўнікам. Параза паўстання стаецца цяжкім выпрабаваннем для жанчыны-маці. І зноў жа – на грунце маральнага выбару, на аснове лёсу свае сям’і, сваіх самых дарагіх людзей. Няшчасці для маткі пачынаюцца з моманту, калі яна даведваецца пра сьмерць старэйшага сына – удзельніка паўстання, і пра зьнявольенне двух малодшых. Яна стараецца вызваліць іх, нягледзячы на марнасьць намаганняў. Але гэта мо і дадае сілы, настойлівасці і змушае насуперак усякім нягодам дабівацца свайго – як жа, яе сыны пакутуюць у вязьніцы. А дачка працягвае мілавацца з расійскім саноўнікам. Жыхары мястэчка, з увагі на яе высылкі, называюць Тэрэзу Гекубай, якая на руінах Троі смуткуе аб сваіх сынах і дочках.

Трагедыя адбываецца неўзабаве – сыны асуджаны на высылку ў Сібір, дачка ўцякае з жанатым князем. Сама ж маці нечакана губляе матэрыяльнае апірышча далейшага існавання – пазбаўляецца права на сваё дабро, што выклікае ў яе роспач і змушае жаласна галасіць. Навэлу Ажэшка заканчвае нечаканым параўнаннем: “Так ля развалінаў збуранай Троі Гекуба... галасіла ад жалю па забітых сынах і зьведзеных дочках”.

Такі пасляпаўстанцкі лёс не адно ягоных непасрэдных удзельнікаў.

Можна пагадзіцца са словамі Барбары Наварольскай, што паводле апавядальніцы “ахвяры не былі дарэмнымі, а паўстанчы парыў ня быў непатрэбнай, прайгранай бітвай. Таму што кроў герояў, іх ахвяры ня толькі захаваліся ў памяці прыроды, але мацней звязалі прыроду з народамі, які жыве на гэтай самай зямлі. Больш за тое, пад уплывам пралітай крыві прырода пачынае адчуваць і ацэньваць падзеі, як ахвяры крыві”.

Так, сваёй творчай пазіцыяй Эліза Ажэшка сьцьвердзіла: паўстанне мела сэнс, яго ўдзельнікі нездарма пайшлі па этапу альбо палеглі ў родную зямлю. Таму памяць пра тыя падзеі і іхніх творцаў павінна быць нязводнай, мабілізуючай, поклічнай і сьветлай. Бо нягледзячы на нішто яны былі героямі. І такімі застаюцца насуперак часу і людскай здольнасці забывацца.

Анатоль Бутэвіч.

Gloria victis

Ляцеў па сьвеце вецер: цікаўны, неспакойны, слухаў гукі прыроды, расказы вады, збожжа, палявых кветак, прыдарожных дрэваў і – шумеў. Шумеў пра ўсё, што бачыў і чуў на шырокім, вялікім, на найцудоўным сьвеце, ляцеў, аж пакуль не прыляцеў у краіну, багатую на ваду, на дрэвы і травы, якая называецца Літоўскім Палесьсем.

Гэй, ты, прастор вольны, прастор разложысты! На тваіх раўнінах, што падпіраюць берагі нябёсаў, няма для ветру ні перашкодаў, ні заслонаў. Не сутыкнецца тут шпаркі вецер ні з гарой, ні з пагоркам, не стрымае яго палёту ніякі высокі горад, хіба толькі адзін лес паўстане перад ім сваім цёмным абліччам і над бязьмежнымі лугамі, над разьлітымі па іх водамі прашэпча адно толькі слова: “Таямніца!”

Але для ветру лес таямніцаў ня мае. Бо гэта – два прыяцелі. Вецер прабывае па лясным гушчары ад краю да краю, а ён расказвае яму ўсё, што бачыў і што чуў. Прыхінуцца яны адзін да аднаго і вядуць між сабой працяглыя сяброўскія размовы – і зорнымі начамі, і днямі, белымі ад сьнегу, і асеньнімі вечарамі, панурымі ад хмар, шапаткімі ад дажджу.

Ляцеў вецер над Палесьсем тады, калі летняе сонца хілілася ўжо на захад, і ў ягоным бляску падобна зорам зарумянліся на лугах смолкі, а вада заіскрылася вясклавымі барвамі. Вада, што разьлілася лянівымі ручаямі і шматлікімі вокнамі-азёрамі, пералівалася фіялетавымі, пурпуровымі і залацістымі фарбамі, а высока над ёю ў паветры панавала глыбокая блакітная ціша.

Вецер цішы не парушаў, бо быў ня з тых вятроў, якія грымяць і шумяць, калоцяць і разбураюць, а з тых, што любяць сьвет. Ён лятаў па сьвеце, каб збіраць ягоную праўду і легенды, мінулыя дзеі, стогны, што прагучалі, рэха мінулых бітваў, крупінкі ягонай надзеі, горыч ягонай крыўды, мелодыі ягонай песьні і каб нясыці ўсё гэта ў прастору, у далячынь, у час, у чалавечую памяць, у сэрца...

Праляцеў шпаркі вецер над шырокімі лугамі, лагоднай пяшчотай атуляючы румяныя смолкі і чырвонае пчаўе, крыху пасваволіўшы, дробнымі хвалямі зморшчыў вясклавую паверхню вады, аж раптам разгарнулася перад ім стужка вады, зусім іншай за ранейшую, яна нерухома стаяла ў русьле, выжалабленим людскімі рукамі.

Вецер ведаў, што гэта за вада і як яна называецца. Паўстагоддзя таму быў ён тут і тады ўжо ведаў, што гэта Каралеўскі канал. Гэй, гэі, стужка бледна-блакітнай і соннай вады – якая ж гэта перашкода для шпаркага ветру!

Не пасьпеў матылёк узляцець з надбярэжнай травы на верхавінку асакі, дзе склаў для сну свае пазалочаныя крылцы, як вецер пранёсся над Каралеўскім каналам і твар у твар сустрэўся з неабдымным – як акінуць вокам, высокім, цяністым і густым лесам. З той пары, як вецер быў тут, мінула паўстагоддзя, аднак пазнаў ён прыяцеля.

– Як маешся? – выдыхнуў весела.

Лес у адказ зашумеў:

– Вітаю, мілы лятач!

І ўзрадаваны, вёрткі вецер заляцеў у лес, насіўся між елак, бяроз, вольхаў, дубоў, абдымкамі крылаў абвіваў ствалы даўніх прыяцеляў, прывітальным пацалункам дакранаўся да іхніх галінаў.

– Як маецеся? – вуркатаў і шаптаў ён. – Што бачылі за прамінулы час, што чулі? Што тут у вас і вакол вас адбывалася, што рабілася?

А старыя елкі, дубы, разложыстыя бярозы, варухнуўшы плячамі, адказвалі:

– Адбываліся тут і тварыліся рэчы дзіўныя, справы гучныя, звонкія і жаласьлівыя, з крыкамі і энкамі...

– Што, што, што адбывалася тут? Якія, якія, якія справы? – з незвычайнай таропкасыцю шумеў-пытаўся вецер, бо дзеля таго толькі ён і існаваў, каб збіраць весткі пра справы людскія і разносіць іх па зямлі альбо ўзвышаць пад самае неба і небу паказваць.

Па лесе ж блукала апошняе сьвятло нізкага сонца, у шырокія залатыя стужкі ўбірала яно ствалы старых дрэў, мірыядамі іскраў пералівалася на імхах і папаратніку, у расквітнелай шыпшыне запальвала рубінавыя агеньчыкі.

Шырокая паляна, аточаная высокімі дрэвамі, была поўная шыпшыны, травы, папаратніку. Вецер заляцеў сюды і адразу ж пачаў насіцца з неверагодным імпэтам, узлятаў і падаў, жаліўся і шукаў, на розныя галасы шумеў:

– Што адбывалася тут? Што тварылася на гэтай паляне? Нешта асаблівае, нешта незвычайнае павінна было адбывацца тут! Я адчуваю кроў! О, доўга, вельмі доўга дыхае зямля пахам пралітай крыві сваіх дзяцей-людзей! Я чую стогны! О, доўга, надта доўга захоўвае паветра пад купалам неба стогны сваіх дзяцей-людзей! Была тут нейкая бітва, і была тут сьмерць! Былі тут раненыя, чуўся тупат коней, крыкі! Расказвайце ж, любыя дрэвы, не маўчыце, гаварыце!

Маўчалі дрэвы, толькі па іхнім гольлі прабягалі кароткая дрыжыкі, як быццам выкліканыя нечаканым холадам, што было дзіўным у гэты цёплы летні дзень.

І менавіта ў гэты момант з нязвыклай для яго запальчывасцю і гарачым шумам вецер пачаў распытваць:

– А гэта што? А гэта што такое? Гэта ж не прырода стварыла! Гэта зрабілі чалавечыя рукі! Нідзе тут прырода не панасыпала пагоркаў! Гэты – насыпаны людзьмі! Хто? Навошта? Дзеля чаго? А той крыжык на курганку, пасярод ліловых званочкаў. Божа, які ён маленькі, просты, бедны! Што гэта значыць? Кажыце, дрэвы, расказвайце, маю вас!

Тады высокі і дужы дуб, густыя павіслыя галіны якога ўтваралі доўтую бараду, высмуклая бяроза – з доўгімі, ажно да зямлі, косамі, стройная елка ў шлеме з калочай ігліцай зверху адказалі прыцішаным хорам:

– Гэта магіла!

– Такая вялікая, такая вялікая, такая вялікая магіла! – здзівіўся вецер.

Бяроза ўздыхнула:

– А крыжык такі маленькі!

А дуб дадаў:

– Спачывае ў ёй шмат мужных сэрцаў, што згарэлі на алтары самаахвярнасьці...

– Сэрцаў шмат, а крыжык адзін, – зноў здзівіўся вецер.

Бяроза ўздыхнула зноўку:

– І такі маленькі, бедны!

Стройная елка страсянула сваім аздобленым калючымі іголкамі шаломам і прамовіла:

– Я найвышэйшая ў гэтым лесе, я далей за ўсіх бачу, таму ведаю: ёсць на зямлі героі ўшанаваныя і не ўшанаваныя, якія маюць помнікі і якія ня маюць іх.

Перапоўнены глыбокай пашанай вецер выпаштаў запытаньне:

– Гэта магіла герояў?

– Безыменных, – адказала елка.

А ліловыя званочкі, што густа расьлі вакол крыжыка, ціха празванілі:

– Памерлых маладымі, маладымі...

– І пакутліва, – прашаптала шпышына, якая расла на вяршыні пагорку. Яна адарвала ад свайго рубінавага сэрцайка адзін пялёстак і кінула яго на курганок.

Нагадваючы матылька, апусьціўся пялёстак на высокую траву, а шпышына ўздыхнула:

– Адна толькі я кідаю кветкі на гэтую магілу. Кожнае лета, амаль паўстагоддзя абсыпаю я сваімі пахкімі пялёсткамі, адна я!

Тут зноў азваліся ліловыя званочкі:

– А мы вызвоньваем жалобную малітву. Кожнае лета, амаль паўстагоддзя вызвоньваем над гэтай магілай жалобную малітву... адны мы!

Тады шпаркі вецер лёг на магільны пагорак і зьнерухомеў. Людзі бачыць яго не маглі, а бачылі толькі дрэвы, травы і кветкі.

Цела яго – празрыстае і лёгкае, вытканае з крышталю і інею, зьмеепадобна выпягнулася на магільным курганку, і тысячамі залацістых іскрынак зазьзялі на ім бляскі нізкага сонца. Бліскучыя іскры сьвяціліся і мільгацелі на ягоных вялізных крылах, што хвалямі рухомага крышталю ападалі на траву паляны, на яго рассыпаных над палянай валасах, тонкіх, як павуцінка тканіны з інею, на яго руках, якія крышталёвымі калонамі ўздымаліся да дрэваў, а ў паветры плыў лёгка шум – умольны, ціхі.

– Кажыце ж, даўнія прыяцелі шпаркага ветру! Вы, што стагоддзямі жывяце ў сьвятыні развагаў і высокімі вяршынямі падпіраеце купал бяскончых самотняў, задуменныя сьведкі зямной гісторыі, тысячавусныя, маўклівыя вартавыя лясных магілаў – безыменных, забытых, не ўшанаваных, прасьпявайце мне пра гэтую магілу строфы жыцця і строфы сьмерці, каб мог я ўзьняць вашу песьню да самага неба і паказаць яе небу, а пасля панясыці над зямлёй у прастору, у далячынь, у час, у чалавечую памяць, у сэрцы...

Самы ўскраек сонца апусьціўся за беражок зямлі і зьнік. Замест яго вечаровая зорка, уся ў пурпуровым бляску і полымі, паўстала за лесам і напоўніла яго зарывам пажару. У паветры, між лісьця дрэваў, па кустах і траве рассыпаліся месяцавыя сьветлячкі, якія сваёй чырваньню і агністасьцю нагадвалі палымнеючыя кроплі крыві.

Стары, самавіты дуб, галінкавая барада якога сьвяцілася палаючымі кроплямі крыві, расправіў шырокія плечы, паварушыў імі ў паветры і так пачаў шумець:

– Прыйшлі сюды некалькі сотняў чалавек і сталі лагерам – шумным, гаманкім, рознаколерным ад разнастайнай вопраткі, бліскучым ад рознай зброі.

Адна толькі частка адзеньня была ва ўсіх аднолькавая: чатырохкутныя шапкі малавага колеру альбо колеру палявых васількоў. Адна адметная рыса яднала ўсіх: маладосьць. Самае лета жыцця, гарачае, расквітнелае лета сьвяцілася на іхніх тварах, якія былі яшчэ бяз дотыку пякельнай пра-

цы і бітваў, яно блішчала ў іхніх вачах, да беражкоў запоўненых запалам і надзеяй. Сталі яны лагерам, збудаваў са сплеченых галінаў некалькі буданоў: для свайго кіраўніка, для найлепшых коней, для будучых параненых; пасля згатавалі на вогнішчы вячэру, і калі ўсе клопаты былі ўжо завершаныя, а на неба над лесам выкаціліся зоркі, яны ўзьнеслі да неба і да зораў хор моцных галасоў, што сыпавалі гімн надзеі, веры і мальбы. Той гімн, мы, дрэвы, слухалі здзіўлена, суправаджаючы яго шэптам неўразуменьня: “Што гэта будзе, што будзе?”

Іхнім кіраўніком быў чалавек сьвятога імя, якое гучала так: Рамуальд Траўгут. Пытаешся, чаму імя гэтае сьвятое? Таму што ён, помнячы Божы завет, пакінуў жонку, дзяцей, багацьце і спакой, усё, што прыносіць радасьць і ўдэху, усё, што зьяўляецца вабнасьцю жыцьця, яго чарамі, скарбам, што прыносіць шчасьце і асалоду, і, усклаўшы на плечы крыж народу свайго, пайшоў за тым вогненным стаўпом, які гарэў на гэтай зямлі. Пайшоў і сам згарэў у ім. Ня тут згарэў. Ня ў гэтай магіле сыпіць. Спачывае дзесьці далёка. Але ў той час на чале таго атрада прыйшоў ён на гэтую паляну, і мы, дрэвы, здзіўлена пазіралі на яго.

Ужо шмат разоў у даўнія часы з-пад ціску няволі, што душыў гэтыя землі, паўставаў вогненны стоўп, які клікаў у заветную краіну свабоды, і аграмады людзей ішлі за ім. Узьнёсся ён і тады, і зноў грамады людзей пайшлі за ім, гэтая, што на паляне, была адной з іх, а ён стаяў на чале яе. Мы бачылі яго чарнавалосую галаву з вачамі мысляра і ўсьмешкай дзіцяці. Бачылі ягоныя вочы, мудрыя і журботныя, і здавалася нам, што ў людзей амаль заўсёды смутак бывае братам-двайніком мудрасьці. Мы бачылі яго ўсьмешку, чыстую, жамчужную, з дамешкам дзіцячай ці жаночай пяшчоты. На яго бледны лоб трагічнае прадвызначэньне заўчасна паклала суровую, часам нават грозную маршчыну.

Мы чулі яго голас – зьвінеў ён як сталь, загадна, часам аж грозна. Так мусіў гучаць у Фермапільскай цясьніне голас Леаніда.

Адкуль мы ведаем пра Леаніда? Пра-прабацькам нашым казалі пра яго пра-прабацькі шпаркіх ветраў, і ніхто ніколі ня ўбачыць – дзе, як і калі расказваюць вятры дрэвам, дрэвы – хмарам, хмары – зоркам, зоркі – духам пра справы вялікія і справы вечныя, а іхнія легенды і песьні, показкі і паданьні плывуць як сьвет – шырока і як вечнасьць – няспынна...

Ці верыў Леанід, што калі засыпле ён Фермапільскую цясьніну трупамі свайго атрада, то нага няволі не закрэне грэцкай зямлі? Калі верыў, то лёгка было яму ствараць тую крывавую заслону і ў якасьці пячаткі пакласьці на яе самога сябе.

Гэты ня верыў. Ён быў дасьведчаны ў вайсковых справах, і гэтая дасьведчанасьць абвастрыла і зрабіла дальнабачным ягоны зрок, ён бачыў, што за днём ахвяр і барацьбы зноў наступіць чорная ноч. Аднак ён ішоў і вёў за сабой іншых, бо такой была моц вогненнага стаўпа, які гарэў тады над гэтай зямлёй, такой моцнай была туга па чаканай краіне вольнасьці, і такім быў крыж народу яго – цяжкі, непад’ёмны...

Але не пра яго зараз буду апавядаць. Пра яго пасля, больш грунтоўна. Грунтоўнай павінна быць аповесьць пра вялікага мужа, які пакінуў пасля сябе гучнае імя.

Цяпер жа пра аднаго з безыменных, з найменшых, з самых маладых, над юнацкай галавой якога дзявочая рука паставіла гэты маленькі крыжык.

Цудоўны май стаяў на сьвеце, калі яны прыйшлі сюды. Ландышы рас-

кашавалі як ніколі, непадалёку адсюль, у калінавых кустах над блакітным ручаём сьпяваў салоўка. Зелена было на гэтай паляне ад маладой травы і папаратніку, квяціста ад ландышаў і шпышыны, пахка, залаціста і цёпла – ад вясны. Калі прыйшлі яны, на ёй стала шумна, ажыўлена і весела. Так, так, весела!

Былі гэта не нявольнікі, якіх на аркане вядуць на бітву, а добраахвотныя, самаахвартныя служкі ўзвышаных ідэалаў. Са сьветлай ідэяй у галаве, з агнём любасьці ў сэрцах яны высока нясьлі галаву і сэрца. Былі дужыя, смелыя, гаманлівыя і, ці паверыш, шпаркі вецер, былі шчаслівыя. Напэўна, паверыш, бо ты павінен ведаць, што на гэтай планеце, якая называецца Зямлёй, душы людскія і шчасьце людское існуюць у мностве праяў, і як матылёк на выбраную кветку, так душа чалавечая ўзьлятае звычайна на тую праяву шчасьця, якая найбольш да самой яе падобна. Іхнія душы прывабіла да сябе тое шчасьце, якое расцвітае на высокіх гарах, мае барвовы падвенчык, а вянок сплечены з церняў.

Яны ня толькі прыйшлі, але і прыехалі. Гула зямля ад тупату асядланых коней, паветра іскрылася ад бляску аголеных шабляў, калі сталёвы голас кіраўніка шматкроць заклікаў:

– Коньніца, стройся!

На чале коньніцы воляй кіраўніка быў пастаўлены маладзён – высокі паставай і з іскрыстасьцю ў чорных вачах. Малады Геркулес з выгляду, рымскі Сцыпіён рысамі твару. Ягоны родны дом быў недалёка адсюль, зьнізу даверху аплецены плюшчом, з усіх бакоў густа атулены адвечнымі дрэвамі, акружаны разлогам урадлівых палёў. Ён выйшаў з дому, абвітага зялёным плюшчом, і з паслухмянасьцю дзіцяці зьявіўся сюды па першаму закліку, з пасьпешлівасьцю закаханага заўсёды ляцеў ён на сваім стройным, агністым скакуне арабскай пароды, як толькі гучаў поклічны голас кіраўніка:

– Ягмін!

Квадратная шапка гарэла на яго чорных, як ноч, валасах, далонь ляжала на эфесе шаблі, а за дужымі плячыма чуўся пошум нябачных крылаў... тых самых, ранейшых.

Але той – мой, той маленькі... (маленькім Тарлоўскім называлі яго ў лагеры) ня быў ні такім дужым, ні такім прыгожым, ні нават такім багатым, каб зьявіцца сюды на дарагім, багата ўбраным кані. Менавіта таму і стаў маім улюбёнцам, што быў квола, малы, з пяшчотным ружовым тварам, а вочы меў як у дзяўчыны – лагодныя, нясьмелыя, чыстыя і такія блакітныя, як тыя незабудкі, што часам растуць каля маіх ног. Пераапанутая дзяўчына ці ледзьве выраслы юнак! Сапраўды, нядаўна мінула яму дваццаць гадоў. Аднак мо яшчэ і таму стаў маім улюбёнцам, што абуджаў маю цікавасьць.

Дзіўная для такога маладога веку глыбокая задуманнасьць даўно асядала ў яго лагодных дзявочых вачах, а па ружова-белым твары праплывалі такія гарачыя хвалі, нібыта ў ім, унутры яго кволай хлапечай постаці, нешта гарэла і палымнела.

Зрэшты, яшчэ да таго, як ён тут зьявіўся, я ўжо любіў яго. Пра яго гаварылі між сабой тыя расчухраныя травы, якія вечна схіляюцца адна да адной і пра нешта павінны шаптацца. Пра яго гаварыліся рэчы добрыя і годныя. Ціхімі вечарамі я прыслухоўваўся да іхняга шэпту.

Нарадзіўся ён ня ў гэтай мясцовасьці, а недзе далёка, сюды ж прывяло яго

тое горнае цячэнне, якое няслося тады над сьветам, і сьветлых, разумных людзей кідала ў абдымкі альбо пад ногі меншых братоў. Ён, той маленькі, быў высокі ведамі і думкамі. Хутка ён павінен быў заваяваць тую высокую краіну, бо так рана стаў адным з яе жыхароў. Быў ён маладым вучоным, якога людзі называлі натуралістам. Мог бы ў шырокім сьвеце заняць высокае становішча і ісьці па жыцці прамой і роўнай дарогай. А заняў сыціплае. Зьявіўся ў гэтых мясцінах, каб свае думкі і веды перадаваць меншым братам. Чаму менавіта ў гэтых мясцінах? Ня ведаю. Але гэта справа другарадная. Лёс, ахінуты вэломам таямнічасці, трымае ў руцэ калчан з тысячамі выпадковасцяў, якімі закідвае людзей і забаўляецца імі, як мячыкам, па сьвеце прастору і сьвеце прыгодаў.

Ён прыехаў у недалёкае адсюль мястэчка і зьвіў там сабе невялікае гнязьдзечка, якое кожны дзень напаўнялася шчэбетам чалавечых птушанятак. Прыехаў не адзін. Прывёз з сабою дзяўчыну, сваю малодшую сястру, якая дзіўным чынам, амаль што забаўным, была падобная на яго. Такого самага невялікага росту, такія ж кволая, такія самы колер і выраз твару. І так яны любілі адно аднаго, так любілі! Відаць, памерлі ўсе іхнія родныя, і яны засталіся на сьвеце толькі ўдваіх. Адзінота сірочых сэрцаў і агульнасьць роднага двара, дзесьці далёка ахінутага старымі ліпамі, умацавалі той вузел, які лёс упершыню завязаў у іхняй калысцы. Мацавала яго яшчэ, напэўна, і адзінства тых зорак, якія кіруюць захапленьнямі чалавека, ягонымі жаданьнямі, працай. Яны працавалі разам. Брат вучыў сястру, сястра дапамагала брату, і заўсёды яны былі разам, удваіх: у школе, дома, на вуліцах мястэчка, на палявых дарогах і на лясных сыцяжынах. Ажно забаўна было пазіраць на гэтую пару маладзенькіх людзей – невялікага росту, сьветлавалосых, ружоватварых, у заўсёднай размове між сабой, з пастаянным бляскам у блакітных вачах і вясёлай усьмешкай на румяных вуснах. Яна называла яго Марысем, а ён яе – Анэлькай.

Добра ім было між сабой, і кожны, пазіраючы на іх, мог сказаць, што добра ім жылося на сьвеце.

Неўзабаве, аднак, наступіў такі час, калі на вуліцах мястэчка, на палявых і лясных дарогах яны пачалі зьяўляцца ўжо ня двое, а трое. Часта таварышаваў ім той самы маладзён з-пад зялёнага плюшча, з высокай і стройнай паставай, з бледным профілем рымляніна, які пазьней кіраваў на гэтай паляне коньніцай. Ён вонкава зусім ня быў падобны да іх; наадварот, быў нібыта іншай расы, расы з больш чырвонай крывёю, быў створаны больш размашыстым, больш магутным молатам прыроды. Аднак нягледзячы на гэта паміж імі ўсталёўвалася нешта ўсё больш сардэчнае: дружба? любоў? адно і другое разам? – аж пакуль аднойчы з-за спраў новага таварыша дзяўчына не заплакала гарачымі сьлязамі адчаю.

Было гэта так. У тым лесе, што адразу за мястэчкам, сядзела яна з братам на паваленым дрэве, і абое, схіліўшы галовы, прыглядаліся да нейкай пёрыстай травінкі, па якой поўзала нейкая дробная кузурка. Нечакана падышоў той і спыніўся перад імі. Ён шукаў іх і знайшоў. Даўно ўжо ведаў, дзе і калі можна найлепей знайсці іх. Быў узрушаны, нейкі не такі, як заўсёды. Вочы яго гарэлі, вусны з-пад чорных вусоў, здавалася, пырскаюць крывёю, бура пачуццяў пакрыла бледны лоб маршчынамі. Спыніўся перад імі, бяз словаў вітаньня зьняў шапку і рукой правёў па кучаравых валасах, а рука тая – вялікая, дужая, белая, з бліскучым гербавым пярсцёнкам на пальцы, крыху трымцела. Яны ўсё зразумелі, і пачалася таропкая гаворка.

- Дзень прызначаны ўжо?
 - Прызначаны.
 - Калі?
 - Праз дзесяць дзён.
 - Дзе?
 - У Дзяткавічах.
 - У якім месцы?
 - За Каралеўскмі каналам, у Горацкіх лясх.
- Тут пачуўся голас дзяўчыны:
- Ужо!

А ён пытаўся ў яе брата:

- Ты не зьмяніў свайго рашэння?
- Хіба ж душа мая зьмянілася на іншую!
- Тады разам?
- Разам.
- Праз дзесяць дзён – да мяне і са мной туды, дзе будуць усе...

Яны змоўклі, бо размову іхнюю перапыніў жаночы плач. Анэлька закрыла твар маленькімі далонямі і распачна галасіла.

Яна ведала, што так будзе, але калі час ужо наступіў, пачала плакаць так, што яе кволае цела ажно курчылася і траслося, сьветлыя валасы рассыпаліся па плячах, а на шэрую сукню праз пальцы цяклі струмені сьлёз. Аднак было гэта нядоўга, нядоўга. Яна стрымлівала плач і сьлёзы – і яны перасталі. Устала і абняла брата за шыю. Прыціснулася да ягоных грудзей моцна-моцна, пасля адарвалася ад яго і некалькі разоў паўтарае:

- Ідзі, Марысь, ідзі.

Яе твар, мокры ад сьлёз, стаў бледным, румянец зьнік, горкая ўсьмешка пакутліва скрывіла вусны. Але кволая постаць з усёй сілы выпроствалася, яна змагалася са сьлязамі і пазірала ў вочы брата сваім самотным позіркам, паўтараючы:

- Ідзі, Марысь, ідзі! Так трэба!

Вечарам таго ж дня ў невялікім садзе, дзе расло некалькі яблыняў і цьвіло некалькі кустоў бэзу, ціха перагаворваліся між сабой два галасы. Голас дзяўчыны прасіў:

– Ён моцны духам, але слабы целам, у мужчынскіх практыкаваньнях няўмелы... З дзяцінства ён заняты кнігамі, навукай, высокімі думкамі і намерамі... Адважны, але ж адкуль сіла? Ён любіць, моцна любіць – я адна толькі ведаю як, але ці здолее ён? Ён нарадзіўся ня тут і нікога свайго ня будзе мець там. Вы ніколі нічога не баіцеся, гэта відаць адразу. Але ж вы ня ведаеце, што такое трывога... як глыба лёду на сэрцы, як востры нож у сэрца... Я прашу вас... будзьце вы там разам... часцей.

Ён абяцаў:

– Там, дзе ў яго ня будзе нікога свайго, я буду яму сваім. Сябрам буду яму, братам, а пры неабходнасьці – абаронцам. І як разам адыходзім цяпер, так разам будзем і там – грудзі да грудзей, душа з душой... І вернемся разам... альбо...

Глыбокі ўздых выбіўся з шырокіх грудзей і заціх у кустах, і толькі бэз бачыў, як над дзівюма трымцёвымі маленькімі дзявочымі ручкамі нізка схіліўся мужчынскі твар з рымскім профілем, і як пурпуровыя мужчынскія вусны гарача прытуліліся да іх у працяглым пацалунку... Гэта быў першы пацалунак на гэтых руках, зроблены гэтымі вуснамі. Няўжо і апошні?

Пасля вочы іхнія патанулі адны ў адных і шмат чаго паведамлілі пры святле зорак. Вусны мо хацелі сказаць яшчэ больш, але ў гэтую ракавую для іх хвіліну... не маглі. А ці скажуць калі-небудзь? Прадвызначэнне стаіць за людзьмі, ахінутае вэлюмам таямнічасці, і трымае ў руцэ калчан з тысячамі выпадковасцяў...

Але дай мне хвілінку адпачыць, шпаркі вецер! Ёсць людзі і падзеі, пра якія без адпачынку ня могуць расказаць нават такія дужыя дубы, як я. Дрыжыкі прабягаюць па маім голылі, а на лісьцях выступаюць халодныя кроплі.

Халодная раса спадала на лес, яе буйныя кроплі густа абсыпалі галінкавую бараду дужага дуба. Няспешна сплывалі яны і па доўгіх косах бярозы, распыленым серабром сьвяціліся на траве, кустах, ліловых званочках, на пялёстках шпышыны, рубінавыя сэрцы якой патухлі і пацямнелі.

Таксама патухала і цямнела над лесам неба, якое праз празрыстую намітку дрэў сьвяцілася ўжо не крывавым пажарам, а бледным золатам вечаровай зары. Ад гэтага бледна-залацістага возера, што раскінулася на небе, падзілася па лесе самотнае і бледнае святло – раньні прадвесьнік ночы, і распаўзалася ад яго меланхалічная, самотная туга...

Але ноч яшчэ не наступіла, і зорак на небе не было, толькі дзе-нідзе плылі па ім прасьветленыя вячэрняй зарой воблакі, падобныя на залацістыя пёркі альбо на бледны румянец.

Пад залацістым нябесным святлом, у патухаючым водбліску дня высокая елка заківала сваёй цёмнай верхавінай, плечы яе задрыжалі і шырока разгарнуліся, а над палянай паплыў глыбокі і думны шэпт самага высокага з лясных дрэваў:

– Я найвышэйшае ў гэтым лесе, я найдалей сягаю зрокам і бачу найбольш.

Бачыла я бітвы, якія вялі яны то бліжэй, то далей, часам так далёка, што іхні водгалас далятаў сюды як глухі грукат грому з-за небасхілу альбо як рэзкі шум лесу, калі яго гвалтоўна цярэбіць віхура.

Тады тут, на гэтай паляне, панавала летняя, гарачая і пахкая цішыня, матылькі садзіліся на кветкі, а на імхах і травах забаўляліся ў сонечных промнях крылатыя насякомыя.

У калінавых кустах пачынаў свае песьні салавейка, а дробнае птаства, звычайна гнае шумам, а цяпер прывабленае нечаканай цішынёй, вярталася ў засень нашых галінаў.

А там, у зьвярыных схватках, у сьмяротнай агоніі спляталіся чалавечыя целы, і ў гуле бітвы, у грукаце грывотаў, у зарыве вялізных бліскавіцаў цякла іхняя кроў – на траву, на мох і на кветкі, усмоктвалася ў дрыготкую ад грому і галасу зямлю...

Аднак расказаць табе, шпаркі вецер, пра гэтыя справы, некалі бачаныя і чутыя, я ня буду. Гамай свайго шуму я часта апавядаю зямлі пра яе смутак, таямніцы, марныя надзеі, адзінокія магілы, альбо віхурыстай ноччу размаўляю з хмарамі пра справы далёкія і вечныя.

Але ня ўмею я ўзносіць сыпеў крывавым чалавечым бітвам. Ня дзеля гэтага створана я, жыхарка лясной цішыні, якая дае бяспечны прытулак птушыным гнездам і распасыцірае ахоўныя цені над усім, што сохне і гіне ад сыякоты.

Я толькі кожны раз трапятала ад радасьці і сваім шумам сьпявала небу падзячнае: “Асана!”, калі яны вярталіся сюды жывымі і пераможцамі.

А пераможцамі яны вярталіся ня раз, і хоць на іхніх загарэлых тварах адбівалася ўрачыстая радасць, яны пакорліва строіліся ў шарэнгі, калі гучаў голас кіраўніка, і моўчкі чакалі яго загадаў.

Ён трымаў у сваіх руках іхнія сэрцы і ўмеў натхняць і падымаць іхні дух. Ён агаляў перад іхнімі шарэнгамі сваю чарнавалосую галаву і за тое, што былі яны паслухмяныя, як дзеці, і адважныя, як ільвы, што не далі расьсеяць сябе сіле, большай за іхнюю, што ня зганьбілі крыжа, які самі ўзьнялі на свае плечы, – дзякаваў ім. Але і ў гэткія хвіліны голас ягоны гучаў як баявы кліч, і не было ў ім ні пяшчоты, ні ласкі, былі толькі цьвёрдасьць і жалезная воля, якая моцна трымала ў руках іхнюю волю. А на іхнія твары – аблітыя потам, абпаленыя порахам, пакрытыя пылам, ад гэтай стальной лаканічнай падзякі сыходзіла сьвятло нябеснай радасьці.

А пасья чуліся тут расказы, шумныя размовы, былі вогнішчы, што выбухалі пахкім дымам ядлаўцу, вясёлае іржаньне коней, спакойны адпачынак на імхах і траве, сыцішанае шаптанняе малітвы пры сьвятле зорак, і сыпеў харальных гімнаў, якія з палымянай верай узяталі да Таго, хто пануе над зорамі.

Аднойчы, калі яны, як звычайна, вярнуліся не расьсеяныя, не аслабелыя, а наадварот: адважныя, згуртаваныя і дужыя і на загад кіраўніка: “У шарэнгі станаўся!” сталі перад ім суцэльным мурам, ён хвіліну шукаў вачыма аднаго з іх, а калі знайшоў, кіўком галавы паклікаў да сябе.

І хто ж тады, як думаеш ты, шпаркі вецер, стаў перад ім? Малы Тарлоўскі! Але ў гэтую хвіліну, о! зусім, зусім не падобны на бела-ружовую дзяўчыну. Вопратка і рукі былі сплямлены крывёю, на твары, пачарнелым ад дыму і пылу, неспакойна, пакутліва, амаль што суро́ва гарэлі ягоныя вочы. Стаў у звычайнай сваёй крыху нясьмелай паставе і чакаў.

Кіраўнік моўчкі пазіраў на гэтую худую постаць, пазначаную сьлядамі цяжкай бітвы, на гэтыя невялікія скрываўленыя рукі і нешта падобнае на бацькоўскую ці братнюю пяшчоту прамільгнула на ягоным суровым твары. Пасья маўклівым шарэнгам паказаў на яго рукой і прамовіў:

– Сёньня ён уратаваў маё жыццё. Уратаваў сваёй незвычайнай адвагай; дзіва, што не загінуў сам. Неверагодна, што ў такім маладым юнаку жыве такі леў! Я ўдзячны яму не за тое, што жывы я, а за тое, што яшчэ нейкі час магу яднаць вас сабой, як клямар злучае пояс, і што я разам з вамі яшчэ служу ня нейкаму там пану земскаму, а Радзіме. Ушануйце ў ім сапраўднага рыцара Радзімы! Я дзякую яму.

Кіраўнік абняў малога за шыю, і нешта падобнае на анёльскае спачуваньне ці на радасьць пачало зьяўляцца на ягоных вуснах, пакуль не расцьвіло шчырай усмешкай, белазубай і сьветлай, што было дзіўным у параўнаньні з трагічным выразам твару.

Пасья шмат было вакол гэтага малога віншаваньняў, захапленьня, абдымкаў, пытаньняў, расказаў. Хто бачыў – расказваў; хто ня бачыў – пытаўся. Здаецца, што там, за вольхамі, яго падхапілі на рукі і паднялі высока ўгору, а начальнік коньніцы, у геркулесавых абдымках яго трымаючы, доўга шаптаў нешта пра сястру, пра панну Анэлю!.. А як жа! Ён уратаваў той каштоўны клямар, які яднаў іхнія веды, сілу і волю, што ўмела трымаць іх у аковах цягненьня і распальваць іхнія душы агнём надзеі – хоць бы насуперак самой надзеі! Гэтым вечарам панавала тут нейкая дзіўная, добрая, братняя радасьць.

Толькі на ім адным, які быў прычынай гэтай радасці, яе зусім не было. Выглядала так, нібыта ён хацеў цешыцца ёю, і ня мог. На ўсе пытанні адказваў коратка альбо не адказваў нічога; на абдымкі рэагаваў абдымкамі, аднак быў сярод усіх як у сьне, быццам у распачным задуменьні.

У блакітным ручаі змыў з сябе пыл, кроў, парахавы дым, і твар яго зноў стаў белым і ружовым, ён нават не загарэў, як гэта бывае ў некаторых жанчын, ня браліся за яго белізму сонечныя праменьні. Толькі няспынна пра нешта думаў, неспакойна, амаль сурова, нібыта душа яго хісталася над безданню, запоўненай сумненнямі, пытаннямі і загадкамі.

А калі запаліліся зоркі, ён лёг пад гэтай бярозай і доўга ня спаў, хоць усе ўжо спалі.

Ніхто з нас, дрэў, спачатку не зразумеў яго неспакою і смутку. Я зразумела першай: ня дзеля таго быў ён створаны. Як я, хто часта размаўляе з небам пра справы вялікія і вечныя, ня створана для апявання крывавых чалавечых бітваў, так і ён, захоплены геніем прыроды і высокімі думкамі людзей, ня быў створаны для гэтых бітваў. Ён быў створаны для нечага іншага.

– Я ведала яго блізка, добра ведала ягоныя думкі і захапленні, – зашпталала бяроза, густыя галіны якой, што спадалі да зямлі доўгімі заплетенымі косамі, ужо дзе-нідзе былі пасярэбраны вячэрняй расой, а сукня з белай кары прасьвечвалася праз доўгія галіны.

Я ведала яго блізка, добра ведала ягоныя думкі і захапленні, бо вакол мяне з зямлі, вільготнай ад блізкай крыніцы, расьце вялізны тлум розных невысокіх траў, у якіх бегае, поўзае, лятае іншы тлум таксама маленькіх разнастайных жучкоў і чарвячкоў. А ён, той малы, любіў быць наадзіноце з усім гэтым, і толькі тады на яго ружовым твары сьвяцілася ціхае і спакойнае шчасьце, калі быў у атачэнні ўсяго гэтага. Ён сапраўды любіў гэтую малечу і пастаянна цікавіўся яе абліччам і жыццём.

Слушна казалі высокая елка, што быў ён закаханы ў геній прыроды, але толькі адна я ведаю пра гэта, бо ня раз прыглядалася і прыслухоўвалася, якія цікавыя і працяглыя размовы веў ён з гэтым геніем. Мілосныя таксама, бо так ужо сталася між людзей, што цікавыя і працяглыя размовы яны прывыклі весці толькі з аб'ектамі свайго каханьня. Прадметам ягонай любові была прырода, але супраць яе паўстала любоў іншая, яшчэ больш палымная, бо балесная, і менавіта яна прывяла яго сюды. Але пра ранейшую каханку ён забыцца ня мог, і таму, пазіраючы ў твар сьмерці, якая магла сустрэць яго кожны дзень, вачыма і душой ён усё яшчэ імкнуўся да яе. Гэта бывала з ім у перапынках лагернай службы, падчас адпачынку.

Іншыя, пасля цяжкіх клопатаў радзя адпачынку, збіраліся ў грамадкі, гаманілі, успаміналі, і ня раз іхні вясёлы сьмех ляцеў над полем блізкай сьмерці, а ён, як звыкла, ахвотней маўчаў, ціха хадзіў непадалёку ад мяне пад цяністымі вольхамі, па калінавым гаі, каля крыніцы і штохвілінна нахіляўся да зямлі, нешта між зёлкамі ці насякомымі выглядваў, шукаў, знайшоўшы, браў на далонь альбо ў пальцы і ўзіраўся, засяроджваўся вачыма, душой, памяццю і быў шчаслівы!

Аднойчы тры ці чатыры яго таварышы падыйшлі да яго і запыталі, што ён так пільна шукае і да чаго так уважліва прыглядаецца? А ён у гэты час трымаў у пальцах нейкае зялёнае пёрка, дзіўным чынам аздобленае і прыгожае, таму сваім ціхім і лагодным голасам пачаў расказваць ім пра тое, якая рэдкая гэта расьліна, як ён прагнуў некалі знайсці яе, не засушанай у гербарыі, а жывой,

які далёкі заморскі край зьяўляецца яе радзімай, як праз мацерыкі і акіяны вечер прынёс сюды яе насенне, і які гэта цуд прыроды – такія вандроўкі гэткага маленькага, як пылінкі, насення на крылах ветру ад краю і да краю зямлі. Іншым днём тое ж самае паўтарылася з нагоды залацістага жучка, які трывожна поўзаў па яго далоні, а яшчэ раз – адносна цудоўнай вадзяной лілеі, якая расцвіла ля берага ручая, і якую ён сарваў і трымаў у руцэ, схіліўшы твар да яе пахкіх пялёсткаў.

Яго таварышы, збіўшыся ў сыцістую грамадку, пазіралі і слухалі. Усе яны пераўзыходзілі яго сваім ростам, шырокімі плячыма, мужным выразам твару. Іхнія чатырохкутныя шапкі здаваліся на зялёным фоне вялізнымі валожкамі і амаратамі, на цвёрдых і шырокіх паясах металёва паблісквала зброя. І дзіўна было бачыць, як гэтыя твары – загарэлыя, пазначаныя пячаткай пакут і трывог, зацікаўлена схіляліся над маленькім пёркам расьлінкі альбо залацістым целым жучка, і як на гэтыя асуджаныя галовы ад ціхіх слоў невысокага таварыша, ад зялёных тканак расьліны, ад залацістых крылаў жучка, ад беласьнежных пялёсткаў пахкай лілеі зыходзілі супакаеньне і супачын.

Вось для чаго ён быў створаны. Ды яшчэ для тых думак, пра якія расказваў прыяцелю тады, калі ўсе спалі, а ён ня спаў і ляжаў на густой траве ля маіх ног.

Ягоны сябар ня спаў таксама. Сон прагнала з яго вачэй думка пра тую вялікую загадку, якою, як крывавай павуцінай, аблытвалася і гэтая зямля, і яе найлепшыя сыны, а яшчэ, магчыма, ад згадак пра малую Ан-эльку, якая засталася далёка там і, напэўна, сумуе і плача. Ён прыйшоў да брата Анэлькі, і абодва яны доўга ляжалі ля маіх ног, павярнуўшы адзін ад аднаго свае твары. У начной цішыні яны размаўлялі так ціха, як ціха плачуць мае косы, калі з іх шапатліва сплываюць на траву майскія начныя дажджы.

Было ціха. Толькі на адным канцы лагера часам нечакана заіржэ конь, на другім з грудзей соннага чалавека вырвецца глухі крык альбо пачуецца цяжкі ўздых. Хтосьці, паранены падчас апошняй бітвы, стагнаў пад дубам у сплеченым з галін будане, а з-за дрэў, што акружалі паляну, слаба асьветленыя зоркамі, былі відны чорныя сілуэты ўзброенай і нерухомай варты.

Гэтыя двое, пазіраючы то адзін на аднаго, то на зоркі, размаўлялі пра той далёкі час, у будучыні далёкі, які будзе альбо ня будзе, а калі будзе, то водамі супакаеньня і ачышчэння абмые зямлю, і тады меч, верагодна, будзе перакаваны на плуг, а ягняты будуць спакойна спаць каля ільвоў...

Яны гаварылі з журбой, захапленнем і нязгаснай надзеяй аб будучыні сьвету, калі пасля стагоддзяў барацьбы, злачынстваў і пакутаў наступіць рай невінаватасці, спакою і згоды.

Ціхім шэптам яны марылі пра той найдалёкі ідэал, да якога вірлівай ракой і вечнай плыньню сыяшаюцца мроі людскіх розумаў і высокіх сэрцаў, якія ніколі ня ведаюць, ці даплыве калі-небудзь рака да сваёй мэты. Ах, боль і распач гэтых мрояў без надзеі на здзяйсненьне, гарачых жаданняў без напаўнення, загадак без адгадак! Ах, бяздонны смутак гэтага ўсяго!

– Бо хоць прадмет барацьбы бясконца дарагі і сьвяты, ды пралітая ў бітве людская кроў труцізнай сплывае ў жылы, а нанесеныя раны цяжкімі ранами кладуцца на сэрцы тых, хто іх наносіць. Гнеў, пакуты і сьмерць – гэта вораны, якія пасуцца на трупах радасьці, ласкі і людскіх надзей. О,

злы род, які супраць сябе самога вострыць кіпцюры! Бедны род, які жыве толькі імгненне, сыны якога наўзаем скарачаюць адзін аднаму жыццё! Няшчасны род, які з усіх бакоў мае пагрозу свайму целу і духу, сыны якога наўзаем пагражаюць адны адным цэлам і духам! О, калі ж будзе іначай? Ці калі-небудзь будзе іначай? Чаму не нарадзіўся я пазьней, калі сьвет стане іншым, альбо раней, каб вочы мае не маглі расплюшчыцца для ўсяго гэтага, і зразумець, што я сам мог бы быць іншым, калі б... калі б людзі былі іншымі!

Пасья кароткага маўчаньня з тужлівай усмешкай ён паўтарыў словы старажытнага паэта:

– Легенда сьведчыць, што ў першародную гліну, якая мела быць асновай чалавечай прыроды, Праметэй уліў па кроплі кожнага са зьвярыных пачаткаў, а ў само чалавечае сэрца дамяшаў ваўчынай хцівасьці і львінай ярасьці. Гэта стала прычынай той прагі помсты і гневу, якія выліваюцца на людзей страшнымі стратамі, і гэта зьяўляецца прычынай таго, што ў руіны ператвараюцца дзіўныя збудаваньні, што лемяхі варожых войскаў разворваюць валы заваяваных гарадоў.

– Гарацый? – спытаў яго таварыш і моцным рыўком адарваў плечы ад травы.

– Заваяваных гарадоў! – паўтарыў ён, хвіліну памаўчаў і ўсклікнуў: – Цяпер іначай ня можа быць!.. Заваяваных гарадоў. Цяпер барацьба – гэта неабходнасьць!..

Ціхі, але рашучы голас, адказаў гэтаму страснаму воклічу:

– Цяпер іначай ня можа быць. Пакуль будзе гвалт, да той пары будзе супраць яго сьвяты гнеў! Да той пары, пакуль пануе крыўда, датуль будзе барацьба супраць яе! Цераз кроў і сьмерць, праз руіны і магілы, з надзеяй ці насуперак надзеі – бітва з пеклам на зямлі ў імя неба, якое павінна апусьціцца на зямлю...

– Магчыма, і апусьціцца...

– Некалі...

– Калі нас ужо ня будзе на зямлі.

Так ня раз размаўлялі яны між сабой у начным змроку, пакуль увесь лагер спаў, а вакол лагера, на тэрыторыі, слаба асьветленай зоркамі, былі бачны чорныя сілуэты ўзброенай варты.

І вось наступіў дзень...

Шэпат бярозы цішэў, затухаў і сыціх; затое пачаў гаварыць магутны барадаты дуб:

– І вось наступіў страшны дзень. Дальняя стража перадала паведамленьне.

Бо акрамя блізкай, пастаўленай вакол лагера, мелі яны сваю далёкую варту, якая перадавала сюды паведамленьні, перасьцярогі і весткі. Прынесла яна паведамленьне такім шляхам, як казачны каралевіч сьпяшаецца да замка зачараванай каралеўны: праз цярновыя зарасьнікі, што кішэлі шумлівымі прывідамі, праз багністыя балоты, ашчэраныя пашчамі цмокаў. Часам стражнік гінуў у абдымках вампіра альбо ў пашчы цмока, а часам дабіраўся да мэты.

Здалёку ўжо быў чутны тупат каня, што бег праз лес.

– Пароль?

– З надзеяй альбо насуперак надзеі!

На паляне зьявіўся малады яздок на загнаным кані, а ў самога пот

каціўся па твары. Поўдзень смажыў яго сыпакотай. Некалькі галасоў прыязна выгукнулі:

– Калісь! Пан Калікст! Як маешся?

Але ён ня меў часу на павітаньні. Саскочыў з каня.

– Дзе кіраўнік? Вядзіце да яго! Хутчэй!

Па паляне пасыпешна ішоў, не заўважаючы ганца, стройны юнак у сіняй шапцы на залацістых валасах. Ад’ютант кіраўніка. Нехта гукнуў яму:

– Радавіцкі! Ад абывацельскай пошты... пасланец! Правядзі да начальніка!

Ад’ютант і пасланец абывацельскай пошты паціснулі рукі. Яны былі школьнымі сябрамі, суседзямі. Разам увайшлі ў будан кіраўніка. Лагерам апанавала ціша. Такой цішай, мёртвай звонку, але трывожнай у глыбіні, дыхае прырода перад самай бурай – грывотнай і віхурыстай.

Неўзабаве ў будан кіраўніка зайшлі пакліканыя начальнік коньніцы і некалькі іншых таварышаў, якія больш альбо менш валодалі вайсковай справай. Пачалася нарада.

Чаканьне было доўгім, нарэшце Рамуальд Траўгут выйшаў са свайго будана і аб’явіў усім пра атрыманыя весткі.

Выбухнулі яны перунамі блізкай бітвы, дыхнулі холадам сьмерці.

Набліжаецца вялізнае войска, яно ўжо акружае лес, яго пешыя і конныя атрады, як шумныя рэкі, плывуць па лесе. Праз лес дрэваў прадзіраецца лес штыкоў, пікаў, вінтовак. Праз гадзіну-другую будуць тут. Ганец ехаў з гэтай весткай па доўгай і цяжкай дарозе, аднак прывёз яе яшчэ ў пару. Сто стрэльбаў на адну стрэльбу. Сто пікаў на адну шаблю. Як у казцы. Але часам казка бывае праўдай. Ці спалохаюцца яны гэтай праўды? Хто ж яны ёсьць? Не нявольнікі ж яны, якіх гвалтам і сілай цягнуць на крывавае поле, а самаахвярнікі, служкі высокіх ідэалаў.

І таму не пакіне іх дух самаахвярнасьці і дух мужнасьці! І дух той любасьці, што прывяла іх сюды. Тыя, што загінуць цяпер, будуць сейбітамі, якія саміх сябе кінуць у зямлю, як зерне будучага плёну. Бо нічога ня гіне. З сёння пераможаных вырастуць для заўтрашніх пераможцаў зброя і шчыты. Аднак яны напружаць усе свае сілы, усе сілы мужнасьці, доблесьці і вытрымкі, каб перамагчы. Іхні баявы кліч: у імя Бога і Айчыны! З гэтым воклічам на сьмерць ці на перамогу – да бітвы!

Так гаварыў кіраўнік. Словы яго разьляталіся па ўсім лагерах. Звонкія, кароткія, усё больш гучныя і гарачыя, яны, як іскры, сыпаліся на галовы людзей, аж пакуль не заварушыўся гэты люд, як кветкі на лузе, і не выгукнулі сотні грудзей адзін грывотны ўздымны кліч.

Пасьля ўсё тут завіравала, забурліла. Сядлалі коней, ладавалі зброю, выкрывалі каманды, фармавалі шарэнгі, аддавалі гучныя загады і ціхія даручэньні. Усюды кіпеў рух, гучалі галасы, зьвінелі конскія капыты, у паветры, поўным сонечнага сьвятла і гарачыні, блішчала зброя.

Пасланец абывацельскай пошты павінен быў ужо ад’язджаць, мусіў зноў вяртацца назад той жа доўгай і ўтомнай дарогай. Аднак перш спыніў ён каня перад адным са сфармаваных ужо атрадаў пяхоты і аднаму з салдат, сярод усіх найменшага росту, падаў такую маленькую рэч, што яе ледзь можна было заўважыць, і прамовіў:

– Ад сястры!

Гэта быў кавалачак паперы, сьпісаны незвычайна дробна і згорнуты

такім чынам, каб у выпадку чаго яго можна было лёгка праглынуць. Такія лісты пісалі тады са сьвету ў лагер.

Начальнік коньніцы на сваім выдатным арабе ехаў міма, убачыў гэта і кіўнуў Тарлоўскаму галавой.

– Ад панны Анэлі?

Яны абмяняліся позіркамі, і на іхніх тварах прамільгнула ўсьмешка. Гэта была кветка, кінутая здалёку рукой дзяўчыны на гэтыя адкрытыя магілы. Што пісала яна? Не даведаўся ў гэтую хвіліну яе брат, бо пачулася гучная каманда, і ён хуценька схаваў кавалачак паперы на грудзях. Ці даведаецца калі-небудзь?

Пасья яны ў строгім баявым парадку, у глыбокім маўчаньні пайшлі адгэтуль, адно на апусьцелай паляне засталася стаптаная трава, завялыя кветкі і пустыя буданы. Будан для параненых, які стаяў ля майго падножжа, у хвіліну іхняга адыходу быў пусты, як і іншыя. Напоўніцца ён меў неўзабаве.

Адышліся недалёка. План бітвы быў, відаць, прадуманы, дзейсны. Абарона і адначасова напаўзеньне. Засада была схавана ў непранікальным для вока гушчары, а на больш чыстай тэрыторыі за кожным дрэвам затаілася дула стрэльбы, за купінай, парослай мохам і папаратнікам, за кожным прыкрыццём з галін – здабытыя з похваў шаблі.

Дзіўна ўсё гэта выглядала, скажу табе, шпаркі вецер. Дзіўным гэта бачылася пасярод убранай кветкамі лясной зеляніны, сярод майскіх ствалоў соснаў, якія ў сыякотнай цішыні ўздымалі свае сьветлыя, шматрукія падсвечнікі над цёмнымі тварамі, скамянелымі ў маўклівым чаканьні.

Па тварах блукалі розныя пачуцці і бляскі: нецярплівасьці, уздыму, напружанай увагі, сілаю волі заганянага на спод душы боль і трывога. У паветры, сыцішэлым без шчабятання птушак, якія спалохана адляцелі, было чуваць толькі дыханьне некалькіх сотняў людскіх грудзей – частае, неспакойнае.

Аж тут з глыбіні лесу пачаў наплываць усё больш моцны шум... Ён нарастаў, набліжаўся, усё больш грозны і вялікі... Як бы нешта страшнае няслася ў паветры, паўзла долам па лесе...

– Увага! Рыхтаваць зброю!

Гэтаму загаду, які пачуўся за мной, здаля адказаў іншы голас, таксама загадны і рэзкі.

І было ўжо бачна...

Вялізная шэрая маса цяжка і марудна пасоўвалася наперад сярод густых дрэваў, па зямлі, калючай ад розных летніх кустоў, пакрытай зарасьнікамі вербалозу. Цяжка было гэтай масе ісьці. У шуме яе крокаў трашчалі зламаныя сукі, чуўся стук сякеры.

Нарэшце яны сталі бачны зусім выразна... І тады... Застукалі, загрузкалі за дрэвамі, у зарасьніках густыя адзіночныя стрэлы, якія незвычайна хутка паўтараліся, і рой кароткіх вогненых бліскавіц рассыпаўся сярод дрэў і кустоў.

Тады з боку наступоўцаў выбухнуў і панёсся па лесе моцны і працяглы гром, і адразу адтуль павалілі густыя клубы дыму. Часты агонь ружжаў, густы і цяжкі, адказаў на нерытмічны агонь стрэльбаў, рассыпаных на значнай адлегласьці.

Гэта была размова двух зусім розных паміж сабой грымотаў, ад страху перад якімі дрыжалі наймацнейшыя дрэвы ў лесе. Ці доўга гэта трывала?

Доўга. Міналі гадзіны.

У цёмным дыме, які нагадваў вірлівае паветранае мора, шэрая маса, выцягнутая нахшталт калон, то набліжалася, падобная на паўабруч, то адступала. Нязручна было ёй, цесна і трывожна ў лясным гушчары, які адусюль пыхкаў агнём... Але яна расла, расла і гусьцела, запаўняючы ўсё большую адлегласць. Тысячы ўсё новых – конныя і пешыя. Як рэкі падчас паводкі, запоўненыя вадой. Але супрацьстаялі ім таксама тысячы загарадак, перашкод у гэтым лясным сьвеце, напоўненым непакорнымі стварэннямі, якія ў сваім уласным каралеўстве мелі сваю волю і сваю сілу. З-за дрэў і кустоў таксама чуліся тысячы хуткіх стукаў, якія разам з раямі агністых бліскавіц раямі прыцэльных стрэлаў нясьліся ім насустрач.

Кожны раз, калі на хвіліну перарывалася паветранае мора дыму, відаць былі бліжэй і далей, з аднаго і з другога боку, чалавечыя постаці, што ляжалі на імхах і вербалозе і нагадвалі доўгія чорныя цені.

З абодвух бакоў падалі забітыя. Але ня ўсе, хто падаў, былі мёртвымі. Недалёка адсюль упаў і выцягнуўся на папаратніку маленькі Тарлоўскі. Але быў жывы...

З самага пачатку бітвы ён уклечыў на адно калена за разложыстай вольхай і безупынку набіваў стрэльбу, цэліўся і злосна страляў, хутка, з выпраўкай, якую набыў падчас лагернай навукі. Як быццам ён ніколі прагавіта не імкнуўся ў марах да райскай эры вечнага спакою на сьвеце, як быццам ніколі не наракаў разам з паэтам на ўлітыя ў чалавечае сэрца кроплі ільвінай ярасьці... Нешта ільвінае, штосьці тыгрынае гарэла ў ягоных вачах, напоўненых гарачым блакітам, адбівалася на твары. У суровую лінію, як у крывавай папрок, сыціскаліся ягоныя вусны, альбо растуленыя, цяжка дыхалі, зацягваючы ва ўпалыя грудзі вужакі дыму, што пах порахам.

Раптам прыляцела нешта падобнае ў шарым дыме на падоўжанае цела чорнай пчалы і ўкусіла яго за руку. Рука бяссьільна абвісла, стрэльба ўпала на зямлю, ён хацеў устаць з каленяў, але захістаўся і ўпаў на высокі папаратнік. Аднак быў жывы, і праз нейкі час дзьве пары дужых рук паднялі яго з акрываўленага папаратніку і занеслі ў той будан, што стаяў ля майго падножжа, і які ўжо ня быў пусты.

Пад высокім дахам, сплеченым з зялёных галінаў, на пасьцелях з імху і папаратніку ўжо ляжала некалькі дзясяткаў чалавек, у цела якіх чорныя пчолы запусьцілі сваё джала. Над імі, пераходзячы ад аднаго да другога, кленчылі два чалавекі з заклапочанымі тварамі, залітымі потам, і з добрымі рукамі. Лекары з лагэру.

А ў гэты момант вакол паляны станавілася вельмі гарача. З усё больш частымі, усё больш працяглымі грывамі вінтовачнага агню шэрая маса наблізілася ўжо на такую адлегласць, з якой можна было адрозніць асобныя постаці, твары, адзеньне, зброю. З жалезным правілам колькаснай перавагі яна закруглялася ў абруч і апаясвала паляну ўсё мацней, усё бліжэй. Людзі з абодвух бакоў пачалі бітву грудзі ў грудзі.

У грукаце і грывах, што не змаўкалі з абодвух бакоў, гусьцеў дым, напоўнены агністымі бліскавіцамі, крыкамі, пракляццямі і пануючымі над усім каманднымі галасамі – кароткімі, задыханымі, з кожным разам усё больш таропкімі, запальчывымі, якія нясьлі сьмерць. Духата і цемра ад дыму мацнелі. Ліліся струмені поту, цяклі ручаі крыві. Усё больш цесна станавілася тут, больш шумна, варожа, крывава, праклята. Пекла, пекла,

кажу табе, шпаркі вецер, шалела ў гэтым нашым ціхім, пахкім, квяцістым, бязьвінным лясным раі. Чалавечае пекла.

Здавалася, што нічога больш страшнага за тое, што адбывалася тут, на зямлі і быць ня можа. Аднак жа...

Калі глядзіш на людзей, шпаркі вецер, ніколі не кажы: “Тут мяжа іхняй трагедыі!” Бо ніхто на сьвеце ня здольны прадбачыць і вызначыць тую найвышэйшую вяршыню, на якую можа ўзьлятаць іхняя трагедыя, іхнія пакуты і іхні непараўнальны ні з чым боль.

І вось...

З гушчару вольхаў і асінаў, з-за той вунь, што бачыш ты насупраць мяне, якая расьце пасярод густых зарасьнікаў, зьявіўся атрад коннага войска з лесам доўгіх пікаў над галовамі. Схіленья над конскімі грывамі, з грозным крыкам ляцелі яны праз пустую паляну да таго будана. Убачылі будан, поўны людзей, і пакіравалі проста на яго, дзе пазбаўленыя сіл і зброі ляжалі параненыя, а над імі няспынна схіляліся лекары.

Сьпяшаўся атрад, узброены пікамі, на хуткіх конях, з пранізьлівымі крыкамі, з тварамі, абпаленымі ў агні бітвы, і кіпела ў ягоных жылах ільвіная ярасьць...

А тады за мной пачуўся сталёвы голас, які перакрыў гром бітвы:

– Коньніца! На абарону параненых!

У імгненьне вока разам са сваім начальнікам вылецелі яны на паляну. Чорныя ад пякельнага дыму, на стомленых конях выскачылі з-за дрэваў і кустоў насустрач непрыяцельскаму атраду, з узятымі шаблямі ў руках...

Сонца ўжо хілілася на захад і праз дым нагадвала шчыт з распаленай медзі. Крывава-чырвоны, суровы бляск асьвятляў гэты лятучы конны атрад, абпаленыя твары і аголеныя шаблі. У гэтым бляску яны дамчаліся да акружанага непрыяцелем будана, тонкая сыцяна з галінаў якога была ўжо разбурана. Страшная таўкатня запанавала там, чуліся нялюдскія крыкі і вышчэ. З усяго разгону коні ўрэзаліся ў гэтую таўкатню, рассыпаючы бляскі шабелных удараў і пісталетных стрэлы. Чарнавалосы начальнік коньніцы, падобны на архангела з вогненным мечам, першы даскочыў да шырокай дзіркі і спыніўся, нібыта ногі яго каня прыкавала да сябе зямля.

О, Божухна! У будане ўжо не было ні параненых, ні лекараў. Былі адны толькі трупы, залітыя крывёю, яны атрымлівалі новыя раны. Адны ўжо замоўклі, іншыя, канаючы, страшна хрыпелі. А пасярод гэтага поля замардаваных здзяйсняўся апошні морд. Пасаджаны на вострыя пікі і ўзяты высока ў паветра, маленькі Тарлоўскі свой белы, як хустка, твар павярнуў на іржава-чырвоны бляск сонца. Гэты пакутлівы твар з паміраючымі вачыма, з чырвонай палоскай крыві ад залацістых валасоў да вуснаў, якія канвульсійна дрыжалі, пазнаў, аднак, сябра, рука хуткім рухам кінула яму нейкі чырвоны прадмет, а слабы голас прамовіў:

– Ягмін! Сястры!

Апошні дарунак, апошняя думка, апошняе слова! Чырвонай птушкай зьяецца акрываўленая хустачка на шырокія грудзі начальніка коньніцы, але ў гэты ж момант пад ім упаў падстрэлены куляй конь, а сам ён зьнік у плуме турзаніны, дыму, крыку, выстралаў, улевы агністых бліскавіцаў.

Перастаў шумець барадаты дуб, і начная цішыня запанавала на паляне. Ужо наступіла ноч – змрочная, але ня цёмная, празрыстая, зорная, майская ноч.

На магільным курганку, на высокай траве ляжаў вецер, такі лёгка, што нягнуліся пад ім высокія травы. Яго вялізныя крылы самотна выцягнуліся ўздоўж цела, тужліва рассыпаліся па зямлі валасы, па-павучынаму сплеченыя з серабрыстага інею. У падоўжаных зьвівах яго крышталёвага цела слаба сьвязаціліся адбіткі зорак, а адзін з тых адбіткаў рос у бляску і велічыні, пакуль не ператварыўся ў гарачы агеньчык, ад якога пачаў раставаць крышталёвы грудзей шпаркага ветру. Ад гарачага агеньчыка раставаў крышталёвы грудзей шпаркага ветру і сьцякаў на высокія травы з такім ціхім вуркатаньнем, з якім плачуць косы бярозы, калі з іх сплываюць на зямлю майскія начныя дажджы. Так плакаў вецер на безыменнай, забытай, невядомай лясной магіле.

І пачулася над травой яго ціхае запытаньне:

– А гэты крыжык?

Ціхі звон над самай зямлёй адказаў яму:

– Мы, маленькія ліловыя званочкі, мы, малыя званочкі, спачувальна халадзілі яе разгарачаны твар і пілі сьлёзы з яе вачэй.

Праз гады, праз шмат гадоў панурай восеньню прыйшла сюды яна – маленькая, непрыкметная і ля падножжа пагорка тварам упала на падсыцілку з травы.

Бедная з твару! Бо не была ўжо ні баявая, ні ружовая, яе белы і ружовасць выпіла з яе жыццё. Беднае жыццё! Бо ня ведаем мы, што рабіла яна там на сьвеце, толькі ў вачах бачылася адзіноцтва – горкая і самотная.

Бедныя рукі, калісьці цалаваныя так мілосна! Бедныя вочы, некалі так падобныя на блакітныя, чыстыя дзявочыя вочы яе брата.

Ён жа непрабуда спаў у глыбіні гэтага курганка з апошнім яе прывітаньнем, шчопцямі праху на грудзях, у прах ператвораных.

А тамтой...

Яна ляжала на магіле, тулячы да жваўцелаў травы свой прывялы твар, распаспёршы па травяным дыване сваю цёмную і бедную сукню...

Мы ж тады ня мелі кветак. Бо была восень. Таму толькі халодным лісьцем абнялі мы яе твар, гарачы ад плачу, і пілі сьлёзы, якія доўга цяклі з вачэй.

Доўга. Ня хутка ўстала яна з зямлі і паставіла гэты маленькі крыжык, што прынесла з сабой, пасярод нашых сьцяблінаў. Пасьля яе дробная постаць пайшла ў вечаровы змрок, знікла паміж жоўтых дрэваў і не вярнулася сюды больш ніколі...

А цяпер зашумеў магутны барадаты дуб:

– І паляцелі гады за гадамі...

Кожнай вясной прыляталі сюды грамады птушак, вавёркі танцавалі на елках, у траве бегалі, поўзалі розныя жучкі і чарвячкі. Адцвітала пышшына і на яе галінкі садзіліся матылі. Сонца клала на траву вялікія залацістыя плямы. Вечаровая зара румяніла аблогі, што плылі па небе. У начным змроку сьвязацілі высокія зоркі альбо нізка разьвешвалі свой саван цяжкія, цёмныя хмары. Сплывалі дні за днямі, ночы за ночамі...

Позьняй восеньню гулі тут віхуры, шумелі залевы, імжылі бясконцыя дажджы, а сьнежнай зімой мы, дрэвы, уздымалі над гэтым пагоркам халоднае, белае надмагілле з крышталю, інею і мармуру сьнегу, упрыгожанае карункамі, абсыпанае брыльянтамі. Часам на гэтае надмагілле зьліталіся чароды варонаў альбо галак, напаўняючы паветра магільным карканьнем.

Часам у каралеўскай паставе затрымліваўся тут прыгожы алень, прабягаў статак палахлівых коз, праносіўся невялікі заяц, пакідаючы на сьнезе зігзагі цёмных слядоў. Сыходзілі вёсны за вёснамі, зімы за зімамі...

І толькі дзёве рэчы былі нязьменныя. Заўсёды ў зьянямым абліччы стаяла тут высокая, ад зямлі да неба, адзінота.

І заўсёды плыў тут несмяротны струмень часу, няспынна паўтараючы: “Vae victis! Vae victis! Vae victis!”*

Шпаркі вецер ужо ня плакаў. Яго крышталёвае цела пачало падымацца над магільным пагоркам, расло, становілася ўсё больш высокім, дужым, магутным.

Вецер падымаўся і, як паветраная калона, вырастаў да самых вершалінаў дрэваў, уздымаўся вышэй за іх, і яшчэ вышэй, гнеўна шумеў крыламі, што трапяталі над зямлёй, увесь у віхуры валасоў, што разьляталіся вакол яго велізарнай павучыннай сеткай, якая сьвяціліся серабрыстым інеем. Пакуль, нарэшце, высачэзны, недасяжны, іскрысты ад незьлічоных адбіткаў зорак, ён не распрэвіў свае вялізныя крылы летуна-велікана і на ўвесь лес кінуў магутны крык:

– Gloria victis!**

І сарваўся з магілы, узляцеў над лесам, паветраным шляхам дасягнуў цёмнага неба і загукаў да мігатлівых зорак, да серабрыстага Млечнага шляху:

– Gloria victis!

А пасля зноў вярнуўся на зямлю і, неспакойны, ахоплены гнеўным ці сьвятым шаленствам, памчаўся над шумлівым морам змроку, над палямі, над водамі, над лясамі, над гарадамі і вёскамі, на ўсю паветраную прастору, што атуляе зямлю, на ўсё паднябесьсе ўсклікаючы:

– Gloria victis!

Дзівіліся, слухаючы гэты вокліч, палі, воды, лясы, вёскі і гарады, дзівіўся зямны шар і паветраная прастора, здзіўлена пытаючы: хто гэта абвяшчае сьвету гэтую вялікую, нечуваную, гэтую фантастычную і неспадзяваную навіну? Хіба мо легенда набыла крылы і пачала апавядаць па начах сьвету пра найдзівосныя рэчы? Ці мо так вяшчаюць духі, сагнаныя з іншых планет? Альбо сонныя мроі? Бесьцялесныя здані? Прывіды? І што абвяшчае гэты голас – пераўтварэньне сьвету ці яго канец?

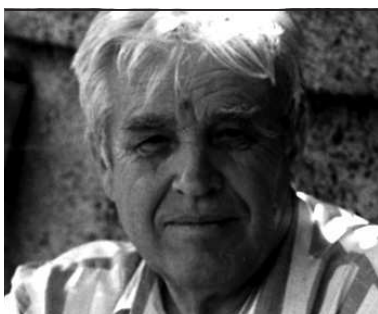
А шпаркі вецер ляцеў і ляцеў ад невядомай, безыменнай, вялікай лясной магілы, несучы ўсё далей і далей у прастору, у час, у памяць, у сэрцы, у будучыню сьвету трыумфам далёкай будучыні акрылены вокліч:

– Gloria victis!

* Гора пераможаным! (лац.)

** Слава пераможаным! (лац.)

Валянцін Блакіт

...людзі заўсёды імкнуцца быць падобнымі
на свайго куміра, а падначаленыя –
на свайго кіраўніка, незаўважана, міжволі
пераймаюць ягоныя звычкі, ягоны стыль ...

Уваскрасеньне ўчарашняга дня

Лірычна-дакументальны расповед

Паўлаў і насамрэч быў непатапляльны, як айсберг. Можна было падумаць, што яму спрыяюць нейкія ледзь ня звышнатуральныя сілы. Толькі ўсур'ез (пэўна, ня без дапамогі Васіля Каленчыца) згусьціліся хмары над ім – казалі, што ягоныя дні злічаныя – як менавіта ў гэты час Пётр Міронавіч гіне ў аўтакатастрофе, а Каленчыц захворвае на невылечную хваробу. Ціхан Якаўлевіч, сам былы ідэалагічны работнік, напачатку цяпеў, прыглядаўся да Паўлава, належным чынам ацэньваючы ягоны прафесіяналізм і напорыстасьць, але, казалі, з цягам часу той стаў дакучаць яму сваёй прасталінейнасьцю, няўменьнем ладзіць з людзьмі, магчыма, і прымітыўным дубовым інтэрнацыялізмам. З вартых даверу крыніцаў было вядома, што ён зьбіраецца вось-вось памяняць адыёзнага Паўлава, ды зноў нейкае неверагоднае супадзеньне – Кісялёў захворвае і літаральна на працягу некалькіх месяцаў згарае ад невылечнай хваробы... Прысланы Масквой новы гаспадар Мікалай Мікітавіч Слонькоў і па жалезнай хватцы, і метадах работы, і нават зьнешне – грузнай, каранас-

*Працяг.
Пачатак
у №6 (31)
за 2007 год
і №1-3 (32-34)*

*Часопісны
варыянт.*

тай фігурай нечым нагадаў Паўлава. І той адчуў сябе настолькі ўпэўнена, што пачаў ледзь ці не адкрыта ігнараваць АТК, магчыма, адчуўшы, што зноў з'явіўся рэальны шанец заняць ягонае месца. Але над бяскрайняй прасторай вялікай краіны ўсё настойлівей сталі падзімаць сьвежыя ветрыкі пераменаў. Як чалавек крайне прагматычны, з вострым палітычным чуцьцём, Сьлюнькоў разумеў, што час Кузьміна і Паўлава на чале ідэалагічных працэсаў калі яшчэ не прайшоў, то няўмольна мінае. Нягледзячы на элегантную падножку свайму рэальному спаткаемцу ў надзеі яшчэ хоць трохі пасядзець у крэсьле сакратара ЦК, АТК не ўтрымаўся. Сьлюнькоў абышоўся з ім крута і бесцырымонна, паклаўшы вока на Івана Антановіча. Ды, мусіць, і гэнага стары хітраван Кузьмін пасьпеў “адстрэліць” даўно, яшчэ на падлёце – Масква на здзіўленьне Мікалая Мікітавіча не захацела нават абмяркоўваць усур’ёз Антановіча як галоўнага рэспубліканскага ідэолага. Сьлюнькоў даручыў Барташэвічу падабраць і папярэдне ўзгадніць з Масквой адну-дзьве кандыдатуры. Спатыкнуўшыся на разумным і абаяльным, з сучасным гнуткім мысьленьнем Бураўкіне, якога з нечае падачы забракавала Масква, угледзеўшы ў ім нацыяналіста, той у поўнай адпаведнасьці з уяўленьнямі Сьлюнькова пра ідэалагічную работу прапанаваў прахадную кандыдатуру першага сакратара Менскага гаркаму партыі Валерыя Пячэньнікава, тэхнара і гаспадарніка да мозга касьці, чалавека, які меў вельмі прыблізнае паняцьце пра ідэалогію, культуру і, здаецца, пакутаваў, люта ненавідзячы работку, якой па іроніі лёсу давялося займацца...

Для вопытнага, перасядзелага на сваёй пасадзе Паўлава гэтае нечанакае, здзіўнае вылучэньне было яўным сьведчаньнем недаверу, мо нават абразай, пляўком у твар. Аднак ён ціхенька ўцёрся, стаў уводзіць у курс справы, нацягваць на пытаньнях ідэалогіі новага шэфа. Не ўтрымаюся ад спакусы працытаваць урывачак з ананімнай сатырычна-гумарыстычнай паэмы, якая тады хадзіла ў рукапісе, а потым, калі добра ўзялася перабудова, друкавалася ў “Вожыку” і выдавалася асобнай кніжачкай неспасыцігальным на сёньняшні дзень 20-тысячным накладам. У ёй амаль з дакументальнай дакладнасьцю схопленыя рэаліі і перапетыі тых часоў, калі з лёгкай рукі Алеся Адамовіча расейская і сусьветная прэса стала зваць Беларусь антыперабудовачнай Вандэяй:

Хоць настрой Валеры падаў,
Поўз уніз на тармазах,
Выручаў Савелій Паўлаў –
Прапаганды вечны заг.
Дзелавіты і жывучы,
Ён трымаў ад прэсы ніць,
Добра ведаў, як прыжучыць,
Прышчаміць, забараніць.

.....
Стала моташна Валеру
І падумаў ён: “Аднак
На якую мне халеру
Гэты чортаў кавардак?
Папрасіцца б мне ў адстаўку.
Пенсіённыя дзяды
На чале з жалезным Саўкам
Завядуць мяне куды?”
Ды назад вяртацца позна...

.....
Адаслаў дзядоў Валера,
Пачасаў пусты прабор:
– А ў іх ёсьць якая мера?
Ці ня будзе прабор?
Супакоіў Саўка: Што ты,

Не трывожся ні аб чым.
Гэта ўсё – мае турботы.
Я ўсё ўзважыў і ўлічыў.
Шмат наперад мне вядома.
Я за гэтулькі гадоў
Перажыў у гэтым доме,
Можа, сто перабудоў.
Косткі мне перабіралі.
А цяпер, скажыце, дзе
Левакі і лібералы?
Я ж сяджу, як і сядзеў.
Я б і сам якога гада
Кулаком гатоў прыбіць.
Толькі нельга мне – пасада,
А нутро даўно сьвярбіць...

Пячэньнікаў шмат што пераняў ад Паўлава, а найперш – уведзеныя ім у вушы ацэнкі той ці іншай ідэалагічнай сферы, характарыстыкі іхнім кіраўнікам і, канешне ж, усім работнікам аддзелу. Ня памятаю дакладна на першым ці ўжо на другім тыдні Пячэньнікаў паклікаў і мяне. Падымаўся паверхам вышэй упэўнены, што новы сакратар ЦК пацікавіцца станам справаў, праблемамі, дасягненнямі і пралікамі ў электронных сродках масавай інфармацыі, значэньне і ўплыў якіх з кожным днём узрастае ў выніку ледзь ці ня поўнага ахопу тэрыторыі рэспублікі дзвюма тэлепраграмамі, дынамічным разьвіццём трэцяй музычна-забаўляльнай, рэзкім павялічэньнем продажу насельніцтву тэлепрыёмнікаў, рэканструкцыяй і ўстаноўкай сістэмаў калектыўнага прыёму ў шматкватэрных жылых дамах як у гарадах, так і ў сельскай мясцовасьці. На маё здзіўленьне ні слухаць, ні задаваць нейкія пытаньні ён ня стаў, з месца ўзяўшы ў адміністрацыйны кар’ер, самаўпэўненым начальніцкім тонам пачаў выдаваць як ісьціны ў апошняй інстанцыі свае ацэнкі і, мякка кажучы, дзіўныя ўказаньні, распараджэньні. На ягонае глыбокадумнае сьцьвярджэньне, што ўсё недапушчальныя недахопы, пралікі, правалы, якія назіраюцца на тэлерадыё, – вынік кепскага ўзроўню партыйнага кіраўніцтва, якое я ажыццяўляю ад імя ЦК. Я запытаў, пра якія канкрэтна правалы ідзе гаворка, але ў адказ ён непрыязна бліснуў вачамі, загадаў неадкладна, у трохдзённы тэрмін арганізаваць па аналогіі з будаўнічымі аб’ектамі дзяржпрыёмку кожнай тэле і радыёперадачы так, каб ніводная не магла выйсьці ў сьвет без падпісанага ўсімі членамі прыёмнай камісіі акту. Вядома ж, гэта быў абсурд, поўная недасьведчанасьць, і я паспрабаваў як мага далікатней патлумачыць, што будаўнічыя аб’екты і тэлерадыёперадачы – рэчы непараўнальныя, хоць бы таму, што тэлебачаньне вяшчае 18, радыё 26 гадзінаў у суткі, а, значыць, камісіі спатрэбіцца бяз сну і адпачынку засядаць трое сутак, каб прыняць прадукцыю на адзін дзень. Ён глянуў з недаверам, падазрона, нават варожа і з апломбам пацьвердзіў: табе загадана – рабі, як сказана, а не шукай адгаворак... Вядома ж, гэтага курам на сьмех глупства я не рабіў і рабіць ня думаў, і ён, па праўдзе кажучы, больш не нагадваў пра дурацкую дзяржпрыёмку, але весялей ад гэтага не рабілася. У калідорах, па кабінетах аж душыліся хто ад сьмеху, хто ад прыкрасьці, і кожны імкнуўся як мага хутчэй змыцца адсюль, адчуваючы, што наступаюць іншыя часы. Сяргей Законнікаў навастрыў лыжы на “Полымя”. Я скурай адчуваў, што таксама, і як мага хутчэй, трэба “рваць кішчоры” ад Паўлава і Пячэньнікава, бо зараз ужо не ўратуе ні рэкамендаваная АТК дуля ў кішэні, ні смачны мацок тэт-а-тэт з Паўлавым...

Але куды, калі Паўлаў даўно перакрыў мне кісларод... Дый шчыра кажучы, да таго часу ў мяне начыста адсутнічалі кар’ерныя памкненьні па партыйнай лініі, таму каб і прапанаваў нешта, то хутчэй за ўсё катэгарычна адмовіўся б. Я рабіў сваю справу – і гэтага мне хапала, пачуваючы сябе за сыпіной АТК, як за каменнай

сьцяной. Ведаў, што не дадуць у крыўду, і пра будучае пасья ЦК калі і думалася, то ў нейкай няпэўнай гіпатэтычнай перспектыве. Калі па шчырасьці, то толкам і ня ведаў, чаго хацелася б пасья, апроч мары пра нейкае абстрактнае спакойнае месца ці то ў салідным часопісе, ці то ў ціхай, але не зусім захудалай канторы, дзе можна ўдоставіць сабе ў задавальненьне і радасьць папакутаваць над новымі творамі... Цяпер усё памянялася. Паўлаў не праміне скарыстаць недасьведчанасьць Пячэньнікава, каб адыграецца на ўсю поўніцу. Запіхне ў якую газетку, як колісь Міхася Парахневіча, каб штодня з ранку да вечару займаўся рэпарцёрствам ці перапісваў, правіў чужую бездапаможную пісаніну. Зноў вяртацца да таго, на што патраціў столькі сілаў і часу, вытраўляючы з сябе апэратыўную газетчыну з яе непазьбежнай сьпешкай, штампамі, трафарэтамі, засушаным стылем, анемічнай бясколернай мовай... Такая перспектыва жахала мяне і была зусім рэальнай, скурай адчуваў, што ўсё можа адбыцца сёньня-заўтра. Генадзь прапанаваў пайсьці да яго намесьнікам, хоць выдатна разумеў, што гэта ня выйсьце – ён сам рваўся з тэлерадыёкамітэту, ссумаваўшыся па ненапісаных вершах, на якія пры 12-15-ці-гадзінным рабочым дні, часцей за ўсё без выходных і сьвяточных дзён не ставала ні часу, ні настрою, ні душэўных сілаў. Тое, што ўдавалася напісаць, засьведчыць і сабе, і людзям: жывы яшчэ “паэтычны курылка”, стваралася на апошнім тыдні водпуску, калі пасья лячэньня ці адпачынку ў санаторыі, звычайна, у верасьні зьнікаў у сябе на лецішчы, дзе яго і наведвала паэтычнае натхненьне... Дый абодва мы мелі глыбокае перакананьне, што аптымальны тэрмін знаходжаньня на адным месцы – пяць гадоў, калі службовыя абавязкі і праблемы ўспрымаюцца сьвежа, востра, выконваюцца і рашаюцца з натхненьнем, душэўным уздымам, з жаданьнем шукаць новыя, неардынарныя шляхі і падыходы. Пасья пяці гадоў неўпрыкмет, паступова губляецца ранейшая вастрыня і сьвежасьць успрыняцьця, нажываецца вопыт, а з ім пачынае адольваць руціна...

Праўду кажуць: нехта губляе – нехта знаходзіць. Галоўны рэдактар “Вожыка” Аляксандр Раманаў за год да пенсіі ўзяў лішчу і па-дурному ўчыніў скандал у міліцыі. Назаўтра ж раніцай пра ўсё стала вядома ў ЦК. Каб патушыць ідэалагічна нявыгадны скандал у самым зародку, ня даць яму шырокую агалоску, Раманаву прапанавалі напісаць заяву па ўласным жаданьні, пасья чаго датэрмінова прызначаць персанальную пенсію, інакш – звальненьне са строгім партыйным спаганьнем. Словам, нечакана-неспадзявана адкрылася вакансія, якая мяне цалкам задавальняла і на якую я меў нейкае маральнае права. Мусіць, самім лёсам было наканаваана... Першы раз мне была прапанова ад Уладзіміра Корбана перайсьці ў “Вожык” рэдактарам у аддзел фэльетонаў і пісьмаў яшчэ шаснаццаць гадоў таму. Тады малады рамантык не захацеў засыхаць на менскім асфальце і зрабіў выбар у гушчыні жыцьця намесьнікам рэдактара раёнкі. А праз дзесяць гадоў, калі ўжо меў выдадзеную кніжку сатыры і гумару, настойліва прабіваў маю кандыдатуру сабе ў намесьнікі Аляксандр Раманаў, але з Паўлавай ласкі апынуўся ня ў “Вожыку”, а пад ягоным чулым кіраўніцтвам... Ну, а цяпер, як кажуць, сам Бог казаў, нельга ўпусьціць такую магчымасьць... Дый абставіны складваліся, бы па заказу: Паўлаў зьлёг з нейкай прастудна-распіраторнай немаччу ў бальніцу і колькі там прабудзе – невядома, і не скарыстаць сітуацыю было б глупствам. Пайшоў да Аркадзя Русецкага, якога з яўнай падсадкай да Паўлава перавялі з Віцебску першым намесьнікам загадчыка аддзелу, і без усялякіх эківокаў прапанаваў сваю кандыдатуру на “Вожык”. З Русецкім у нас склаліся шчырыя даверлівыя стасункі яшчэ калі ён быў сакратаром гаркаму па ідэалогіі. Філософ па адукацыі ён ня толькі любіў і цікавіўся літаратурай, але і пісаў цікавыя, глыбокія па зьместу літаратурна-крытычныя артыкулы, літаратураведчыя дасьледаваньні, адметныя філосафскім поглядам на творчасць і творы вядомых пісьменьнікаў-землякоў

– Пятруса Броўкі, Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча, Рыгора Барадулiна, Генадзя Бураўкіна і многіх iншых, тых, хто ўжо заявіў пра сябе, і маладзейшых. Ягоньы артыкулы ў скарачэньні ці вынятках друкаваліся пераважна ў абласной газеце. Аркадзь марыў выдаць іх без скарачэньняў асобнай кнігай, падрыхтаваў рукапіс, але аддаваць у выдавецтва ці то з-за сваёй прыроднай сыціпласці, ці то з-за пасады не рашаўся. Даў мне пачытаць. Артыкулы зрабілі ўражаньне, і я настойліва прапанаваў аддаваць рукапіс у друк. У выдавецтве яго прынялі і тут жа запусьцілі кнігу ў вытворчасць...

Дамовіліся, што ён ціха і аператыўна ўзгодніць маю кандыдатуру з Пячэньнікавым, Барташэвічам, Сьлюньковым, каб усё вырашыць, пакуль Паўлаў у бальніцы. Словам, назаўтра было атрымана “добра” ад усіх траіх, тут жа падрыхтавалі дакументы, прайшлі субяседаваньне і заручыліся візамі Борыса, загадчыка аргпартадзелу, Пячэньнікава, Барташэвіча. Барташэвіч, перш чым паставіць сваю візу на праекце пастановы бюро, адправіў Русецкага, а мне сказаў застацца і спытаў:

– Скажы шчыра: цябе гэтыя мудакі выжываюць, ці сам захацеў? А то калі што – завернем...

Я прызнаўся, што сам хачу, і ён размашыста паставіў свой подпіс, дзяжурна папракнуў, што ніколі не заходжу ні з якімі пытаньнямі і просьбамі, настальгічна прыгадаў нашу Мітронаўска-слабодскую вольніцу...

Вярнуўся з дакументамі да Русецкага, толькі разгаварыліся – як званок Паўлава з бальніцы. Аднекуль ён даведаўся – мо нехта сказаў, калі насіў яму сьвежыя газеты, ці ён званіў былой маёй падначаленай, а цяпер ягонай намесніцы і маёй начальніцы Ганьне Лазоўскай, якая ўжо была ў курсе справы, альбо Пячэньнікаву, і быў страшэнна разгневаны. Крычаў на Русецкага, што той перавышае свае паўнамоцтвы, падсуджае яго, загадваў неадкладна павярнуць усё назад, паколькі гэтага Болтача і блізка нельга пускаць на такую пасаду. Аркадзь адказваў спакойна, цвёрда, з годнасьцю, нават дзёрзка. Словам, цягнік пайшоў і Паўлаву ўжо не было дадзена спыніць яго...

У сярэдзіне сьнежня ён выздаравеў, прысутнічаў на чарговым бюро ЦК, дзе моўчкі назіраў за прызначэньнем галоўнымі рэдактарамі “Вожыка” і “Полымя” мяне і Сяргея Законьнікава, якога ён гэтаксама не любіў, абяцаў пераламаць хрыбетнік. Пасьля бюро дагнаў нас на калідоры, павіншаваў поціскам рукі і з яхiднаватай усмешкай заўважыў: каго-каго, а мяне вы друкаваць ня будзеце... Мы супакоілі: ды будзем, Савелій Яфімавіч, толькі пішыце...

У першы рабочы дзень новага 1987 году мяне павiнен быць прадставіць калектыву “Вожыка” Пячэньнікаў, але ў апошнюю хвіліну даручылі гэтую місію Ганьне Лазоўскай, чаму я быў вельмі рады, хоць бы па самай простае прычыне – яна не нагаворыць глупства. З Ганнай Сьцяпанаўнай мы хораша і дружна працавалі ў сектары, дзе яна была iнструктарам, не захацела падлічаць супраць мяне і свайго унiверсітэцкага аднакурсніка Генадзя Бураўкіна і перайшла ў спакойны агульны аддзел. А праз няпоўныя два гады вярнулася назад намесніцай Паўлава. Ня думаю, што ён быў у захапленні, але была жорсткая ўмова – жанчына. І для куратарства сродкамі масавай iнфармацыі больш кваліфікаванага і дасьведчанага работніка, чым Ганна Сьцяпанаўна, у рэспубліцы не знайшлося.

Праз тыдні два пазваніў Паўлаў і незнаёмым дружалюбна-зычлівым тонам пацікавіўся, як уваходжу ў курс справы, мо патрэбна якая дапамога. Ніякай дапамогі ад яго мне ня трэба было, і на разьвітаньне Паўлаў папрасіў пры нагодзе зазірнуць да яго, таемна заўважыўшы: ёсьць гаворка... Ціка-а-ва... Нагода заглянуць на чацьвёрты паверх была штодня: мы з Генадзем працягвалі звыкла езьдзіць на абед у цэкоўскую сталёўку – ня столькі з-за якасьці кухні і прыймальнасьці цэнаў, культуры абслугоўваньня, але і магчымасьці сустрэцца, пагаманіць, абмяняцца навінамі. І я ня стаў адкладваць візіт да Паўлава. Сустрэў ён надзвычай ветліва,

ледзь ці не як раўню. Пагаманіўшы пра сёе-тое, я чакаў, калі ж ён скажа, чаго я яму спатрэбіўся. Нарэшце, Паўлаў выняў з шуфлядкі пісьмовага стала блішчастую сінюю папачку і працягнуў: прачытай надоечы і выкажы сваё меркаваньне. У папачцы было некалькі надрукаваных на машынцы з ягонымі густымі праўкамі невялікіх на дзьве-тры старонкі гумарэсак і нізка карацелек. Ён папрасіў праба-чэньня, што ня сам даставіў у рэдакцыю, я жартам адказаў, што да гэтакіх, як ён аўтараў, ня грэх зайсьці і галоўнаму рэдактару, паабяцаў сёньня-заўтра прачытаць, зрабіць, калі будуць, нейкія заўвагі.

Гумарэскі і карацелькі былі ніштосабе, але патрабавалася ладная стылёвая чыстка, што я без аглядкі на службовае становішча аўтара зрабіў прыдзірліва і ад душы. Паўлаў, глянуўшы на свой пакрэсьлены рукапіс, сумеўся, папрасіў пакінуць, а назаўтра вярнуў, не адвергнуў ніводнае праўкі, зусім шчыра падзякаваў, не прамінуўшы заўважыць, што і не здагадаўся, які я прафесіянал. Словам, неўзабаве ў яго набралася на кніжачку, і я прапанаваў выдаць яе ў нашай “Бібліятэцы “Вожыка”. Паўлаў, адчувалася, і не чакаў ад мяне такога вялікадушнага жэсту – прапанова пазбаўляла яго далікатных закідаў, паўнамёкаў, і ён належным чынам ацаніў маю здагадлівасьць... А галоўны “Вожыка” і сам часопіс сталі каціравацца ў ЦК як адны з лепшых і кваліфікаваных, а галоўнае – атрымаў магчымаьць друкаваць без аглядкі ўсё, што захачу, не асьцерагаючыся атрымаць на арэхі ні ад Саўкі, ні ад цензуры, якую ўзначаліла разумная і памяркоўная Ганна Сыцяпанаўна Лазоўская.

Тым часам набірала хаду і моц перабудова, і адыёзная фігура Паўлава на пасаде загадчыка аддзелу прапаганды рабілася вялікім раздражняльнікам. Яго паціху сплавілі на ВППШ, якая нядоўга пратрымалася – рэарганізавалася ў Акадэмію кіраваньня, дзе Паўлаў займеў прафесарскую пасаду. Ягоньня артыкулы нідзе ніхто не хацеў друкаваць. Выключэньнем, хіба, быў “Вожык”, і Паўлаў, які заўсёды сур’ёзна і ўважліва ставіўся да сваёй творчасьці, не хаваў удзячнасьці за разуменьне і маральную падтрымку. І гэтая падтрымка ў цяжкую часіну, адчувалася, была для яго вялікай нечаканкай, як, пэўна, і тое, што ўсе, каму ён добра спрыяў і пасадамі, і выданьнямі, плойма падхалімаў, угоднікаў, сексотаў у імгненьне вока адварнуліся, як толькі ён перастаў быць ранейшым, усемагутным. Звычайна, ён званіў, пытаўся, калі можна зайсьці, прыносіў і перадаваў мне ў рукі новыя апавяданьні, гумарэскі і карацелькі ў тым ліку, ніколі доўга не заседжваўся, але заўсёды пасьпявалі прыязна пагаманіць, абачліва і далікатна абыходзячы колішнія крыўды і непаразуменьні. Адчувалася, часам яму было ніякавата, але і не хапала ці то характару, ці то такту прызнаць свае мінулыя памылкі, ва ўсякім разе пагаварыць па душах. Я разумеў, што такая гаворка магла б адбыцца, узяўшы для сьмеласьці па чарачцы, але, падобна, ні ён не рашаўся прапанаваць, ні ў мяне не было ніякага жаданьня варушыць былое – хай судзіць Бог... Дзіўна, але неўзабаве ў нас сталі супадаць, а часам былі зусім аднолькавыя погляды і ацэнкі сучасных грамадска-палітычных працэсаў і праблемаў. Але ўжо насамрэч дзіва дзіўнае – ён намагаўся гаварыць са мной па-беларуску і чамусьці пачціва на “вы”. Паўлаў, як і я, пасья забароны кампартыі, за якую прагаласавала ледзь ці ня ўся партгруппа ў Вярхоўным Савеце, прынцыпова не прымкнуў ні да чыкінцаў, ні да калякінцаў, ні да нейкай іншай партыі, адышоў ад усялякай палітыкі. Ён атрымліваў звычайную рабочую пенсію, адно толькі шкадаваў, што сам літаральна з-пад рукі Машэрава выкрасьліў сваё прозьвішча са сьпісу работнікаў палітасьветы, якім прысуджаліся ганаровыя званьні “Заслужаны работнік культуры”. Тады яно для яго ня мела ніякага значэньня, паколькі персанальная пенсія з адпаведнымі льготамі, а галоўнае – пажыцьцёвым прымацаваньнем да лечкамісіі была забясьпечаная і пасадай, і стажам работы ў партыйных органах. Пры новых уладах яго без ганаровага званьня папросту бесцырымонна выставілі з лечкамісіі. Дарэчы,

са мной адбылося нешта падобнае – да 50-цігоддзя “Вожыка” бюро ЦК прыняло пастанову аб прадастаўленьні да звання “Заслужаны работнік культуры”, якую заўсёды аўтаматычна пацвярджаў сваім Указам Прэзідыум Вярхоўнага Савету. Але на двары быў ужо 1991 год, Вярхоўны Савет набіраў сілу, амбіцыі, і ягоная, бадай, самая амбітная камісія па адукацыі і культуры, мусіць, рашыла прадэманстраваць сваю прынцыповасць: дакуль гэта нейкі ЦК будзе ўказваць нам, каго ўзнагароджваць, і “зарэзала” маю кандыдатуру пад выглядам – хопіць увешваць узнагародамі начальства, трэба адзначаць радавых работнікаў... Знаёмыя хлопцы з аддзелу ўзнагародаў Вярхоўнага Савету настойліва раілі звярнуцца да Гілевіча, які ўзначальваў гэтую камісію. Але я падумаў, што персанальную пенсію я ўжо зарабіў – што яшчэ трэба. А да ўсялякіх узнагародаў і званняў заўсёды ставіўся спакойна, нават скептычна. Да ўсяго добра ведаў высокія ацэнкі Ніла Сымонавіча маёй работы ў “Вожыку”, пра што ён ня раз казаў і публічна, і сам-насам, і ў кампаніях. Ён быў ня толькі наш даўні, актыўны і шаноўны аўтар, але і блізкі мне чалавек, таму звяртацца да яго з гэтакай шкурнай і нікчэмнай просьбай было брыдка і агідна. Прыкінуў: на кім жа яшчэ ў рэшце рэшт, як не на сябрах, можна прадэманстраваць сваю прынцыповасць і дзяржаўную мудрасць... Бяру ў сьведкі самога Ніла Сымонавіча, што тое недарэчнае непаразуменьне не пакінула ў мяне ні крыўды, ні нейкіх папрокаў, ніколекці не азмрочыла нашыя прыязныя стасункі. Хоць, вядома ж, на старасыці гадоў было б ня лішнім мець больш-менш прыстойнае медыцынскае абслугоўваньне. Але зноў жа гэта да слова...

Вернемся да Паўлава. Друкуючы напачатку ў часопісе, а потым асобнай кніжкай у “Бібліятэцы “Вожыка” зборнік ананімных палітычна завостраных паэмаў, сярод якіх быў і працягаваны вышэй “Сказ пра Саўку Паўлава і групу хуткага адпору”, я амаль быў упэўнены, што той сьмяртэльна пакрыўдзіцца, аднак і ўявіць сабе ня мог, наколькі ў яго разьвіта пачуцьцё гумару: таленавіты і дасыціны сказ спадабаўся яму, асабліва характарыстыка “жалезны Саўка” і нічога ня меў супраць публікацыі.

А потым да сьлёз пацешыў Сяргей Законьнікаў, які прачытаў па тэлефоне рыфмаванае пасланьне Паўлава ў адказ на забракаваны ім нейкі слабенькі артыкул для “Полымя”. Мне вядомая толькі адна ягоная паэтычная спроба пярэ, і яна вартая цытаваньня:

Калі душой і целам чыст,
То і баяцца нечага...
Вось Болтач, хоць і камуніст,
А з рылам чалавечым”.

Дзякуй, Савелій Яфімавіч... А я па сёньняшні дзень адчуваю незразумелую віну і душэўную няўтульнасьць, што на тым перабудовачным пісьменьніцкім зьездзе ў момант, калі мне прысьпічыла выйсьці пакурыць, нехта раптам, спантана высунаўся з прапановай выключыць Паўлава з Саюзу за нанесеную шкоду беларускай культуры, і яна імгненна, без усялякага абмеркаваньня была прагаласаваная. Казалі, толькі пяць ці сем чалавек паднялі рукі супраць і ніхто ня выступіў, не абразуміў захмялелых ад бязьмежнай свабоды людзей, што выключэньне з творчага Саюзу па ідэалагічных матывах ужо мы праходзілі – ні рэкамендантаў, сярод якіх былі надзвычай вядомыя калегі, ні я, каго ніхто ня мог западозрыць у сімпатыях да Паўлава, публічна ня выступілі супраць выключэньня. Потым расказвалі, што шмат хто ў вэрхале і ня надта зразумеў, за што галасуюць – стаміліся ад прапановаў і паправак, якія дарэчы і не дарэчы ледзь ці не штохвіліны вылучаліся з месцаў, але больш ад тых, хто рваўся на трыбуну, патрабаваў неадкладна, з галасу паставіць сваю прапанову на галасаваньне, а калі яна раптам не праходзіла, ледзь ці не за горла браў вядучага, патрабуючы перагаласоўкі. Восьці больш-менш арганізавана пасяджэньне пры такой звышактыўнасьці мог хіба толькі шматвобразны Генадзь

Бураўкін. Не адзін я спачуваў спакойнаму і далікатнаму Барысу Сачанку, на долю якога выпала весыці абмеркаваньне і прыняццё новага Статуту Саюзу пісьменьнікаў, хоць гэтае пытаньне не абяцала ніякіх ускладненьняў – амаль паўгоду праект Статуту рыхтавала спецыяльная шматасабовая камісія, якая дасканала вывучыла абноўленыя статуты ўсіх пісьменьніцкіх арганізацыяў саюзных рэспублік, узяла з іх самае лепшае і вартае. Праект, пэўна, разоў з дзесяць дэтальна і ўсебакова разглядаўся на пасяджэньнях Прэзідыуму Саюзу пісьменьнікаў, быў адпрацаваны і вылізаны да апошняй коскі. Аднак не пасьпяваў Сачанка зачытваць нейкі пункт, як з голасу сыпаліся дзясяткі паправак і прапановаў з патрабаваньнем тут жа паставіць на галасаваньне. Спачатку Барыс спрабаваў тлумачыць, што ўсё гэта не адпавядае канцэпцыі прынятага за аснову праекту Статуту, альбо ўносіць непатрэбную для такога дакументу дэтэлізацыю, стварае бльганіну, супярэчлівасьць, аднак яго і слухаць не хацелі – стаў на галасаваньне! А праз колькі дзён камісія пачала зводзіць прынятыя прапановы і папраўкі і жахнулася ад непапраўна-супярэчливай мешаніны, абсалютна непрыдатнай для карыстаньня, і Рада змушаная была наводзіць хоць нейкі парадак у сваім галоўным дакумэнце. Добра, што хоць даўмеліся прыняць такое даручэньне зьезду...

Гэта была нейкая эйфарычная атмасфера ап'яняеньня, мо нават ачмурэньня ад нязвыклай свабоды, і пісьменьнікі старэйшага веку пачувалі сябе ў ёй ніякавата, нібыта была іхняя віна, што раней такая дэмакратыя нікому і ня сьнілася, і саступалі ініцыятыву галасістай і крыклівай групцы маладзейшых, сярод якіх асабліва вылучаліся літкансультант Саюзу пісьменьнікаў Алесь Емельянаў і апантаны са стужкай на ілбе, канцы якой матляліся за плячамі, як у матроскай бесказыркі ці яркае ўбранства індзейца, паэт і бард з Новаполацку Сяржук Сокалаў-Воюш. Гэткі разгул свабоды і дэмакратыі быў тады ўнавіну, свабода радавала, натхняла, п'яніла, разам з тым выклікала ў многіх пісьменьнікаў майго веку нейкую неўсвядомленую трывогу, непрыняццё агрэсіўнай самаўпэўненасьці і нахрапістасьці маладых рэвалюцыянераў, у якіх пакуль што мех амбіцыяў і жменька амуніцыі. Пэўна, спрацаваў характэрны беларускі інстынкт асыярогі і абачлівасьці – кандыдатуру Сокалава-Воюша на пасаду кіраўніка пісьменьніцкай арганізацыі правалілі...

Апошні раз бачыліся з Паўлавым у канцы дзевяностых, калі ён прыносіў мне ў “Вожык” свой новы твор – злы памфлет пра Ельцына. Я выказаў рэдактарскае сумненьне ў этычнасьці і тактоўнасьці друкаваньня ў “Вожыку” непачцівага, мо нават абразьлівага для прэзідэнта суседняй дружалюбнай краіны матэрыялу, і ён не пярэчыў, заўважыў толькі трохі расчаравана: надта ж каларытная для сатыры фігура гэты Ельцын... Потым, казалі, ён чарговы раз разьмяняў кватэру на Заслаўскай і зьехаў некуды на ўскраек гораду, не пакінуўшы мне сваіх каардынатаў. Праз колькі гадоў выпадкова сустрэўся з ягоным колішнім цэкоўскім кіроўцам і пачуў, што Паўлаў жыў у Паўночным пасёлку і ня так даўно памёр, аднак гэта аказалася недарэчнай выдумкай. Што ж, ёсьць такая прыкмета: каго зажыва хаваюць – таму наканава на доўга жыць. Дай Божа, каб так! А ня так даўно кіраўнік новаўленага пісьменьніцкага Саюзу Чаргінец на старонках “ЛіМу” паведаміў пра выхад выдатнай публіцыстычнай кнігі Савелія Паўлава “Осторожно: глобализм!”. Калі меркаваць па назве, падобна, што Паўлаў зноў аказаўся запатрабаваным, зноў прызваны на контрпрапагандысцкую стайню, зноў у свае семдзесят з гакам сеў на надзейнага, аб'езджанага канька. Што ж, як кажуць, у добры шлях...

З гадамі пачынаеш усё яскравей разумець, што ў жыцці не бывае нічога адназначнага, аднамернага, раз і назаўсёды дадзенага. Тая ж партыйная работа, якая забрала аж васьмнадцать мо самых прадуктыўных гадоў, практычна пік жыцця. Колькі незваротнага часу, нерваў, душэўных сілаў патрачана ўпустую, марна на пісаньне розных нікчэмных папераў, варыянтаў нечыхіх дакладаў і выступленьняў!

Разам з тым работа ў апарате абкаму, затым ЦК партыі была ня толькі вялікай жыццёвай школай, але і фарміравала, як гэта на першы погляд можа падацца дзіўным і парадасальным, мяне як пісьменьніка, маю пісьменьніцкую біяграфію. Практычна ўсе літаратурныя творы напісаліся ці ў рэдкія выхадныя і сьвяточныя дні, ці прыхапкам па вечарах, калі стамлёны і спустошаны вяртаўся з работы. Літаратурная праца была своеасаблівай выратавальнай аддушынай у іншы, гэтакі вабны, створаны па тваёй волі віртуальны і адначасова самы што ні ёсць рэальны сьвет, прагай жывога слова насуперак, у супраціву руціннай казённай пісаніне, якой даводзілася практычна штодня займацца на рабоце. Асабліва калі рыхтаваліся зьезды, пленумы, партыйна-гаспадарчыя актывы, розныя канфэрэнцыі, у пажарным парадку пісаліся выступленьні высокага начальства на нейкіх непрадбачаных нарадах альбо артыкулы для перыядычных і непэрыядычных выданняў, пераважна маскоўскіх. І тады да атупеньня тыднямі карпелі без выхадных альбо на рабочым месцы, альбо ў рэзідэнцыі па Вайсковым завулку ці ў Заслаўі. Але, як гэта ні парадасальна, штодзённая казённая пісаніна неўпрыкмет дысцыплінавала думку, фразу, прывучала вылучаць галоўнае, мысьліць канкрэтна і лаканічна, спрыяла і адчуваньню слова, і пошуку таго адзінага, ёмістага, энергічнага, якое ажыўляе, надае дыханьне фразе, сказу, радку. Праўда, тады гэта не заўважалася, не разумелася – душа прагла, рвалася найхутчэй адкараскацца ад збрыднелай падзёншчыны, цалкам аддацца мастацкай творчасьці, марылася, каб і на рабоце яна была галоўным службовым абавязкам, і вечарамі дома пісалася сваё... “Вожык” з пачаткам рабочага дня ў адзінаццаць і заканчэньнем у пяць вечару быў для таго ідэальным варыянтам. Задумак і планаў было – хоць адбаўляй. Аднак на справе аказалася ня ўсё так проста і адназначна. Скажу толькі, што амаль за чатырынаццаць гадоў работы ў “Вожыку” не напісалася ніводнай уласнай аповесьці, ніводнага “сур’ёзнага” апавяданьня. Ня буду шукаць апраўданьня, пасыпаць галаву попелам, што заела лянота, падводзіла творчае натхненьне, хоць чаго там крывіць душой – не абыходзілася і бяз гэтага, але справа ў іншым... Мусіць, мне з маім дурным характарам браць усё на сябе, адказваць за кожнае слова, кожную коску ў часопісе ня варта было рабіцца галоўным рэдактарам... І яшчэ высветлілася, што не магу, ну зусім ня ўмею з аднолькавай самааддачай, аднолькавым імпэтам рабіць адначасова дзьве блізкія па сутнасьці работы, як гэта ўмелі многія вялікія пісьменьнікі, працуючы адначасова над некалькімі творамі, пераключаючыся з аднаго на другі. Мусіць, на тое яны і вялікія... Праўда, з гэтым выдатна ўпраўляюцца графаманы – яны не жывуць і жыць ня могуць сваімі зварганенымі на адзін капыл, на адзін твар героямі-цэнямі. Графаману няма ніякай розьніцы, што і калі пісаць – абы пісаць. Стаміўся ад аднаго – узяўся за другое, потым – за трэцяе, чацьвёртае, зноў вярнуўся да першага – і ляпаюць адзін за адным так званыя раманы, аповесьці, як рэдзенькія каровіны бліны...

Для мяне паўсядзённая работа па рэдагаваньні часопісу аказалася несумяшчальнай з уласнай творчасцю – на яе проста не хапала ні душэўных сілаў, ні натхненьня, ні часу. І ў тым, пэўна, была і мая трагедыя, і прычына, што і крытыка, і чытачы на замоўклага ледзь ці не на паўтара дзесяцігоддзі, нават не перавыдаваўшага ніводнага свайго твору аўтара безнадзейна махнулі рукой...

Тым ня менш у “Вожыку” зьведаў нямала прыемных, шчаслівых хвілінаў, сапраўднай радасьці. Мой прыход сюды супаў з пачаткам гарбачоўскай перабудовы і галоснасьці. Хоць, шчыра кажучы, пра перабудову ў нас на Беларусі вяліся толькі абстрактныя размовы і амаль нічога не мянялася. “Вожык” па-ранейшаму заставаўся ледзь ці не асноўным рупарам так званай контрпрапаганды. Добрая трэць нумару ў абавязковым парадку адводзілася выкрыцыцю “капіталістычнага раю” і “імперыялістычных джунгляў”, зьнішчальнай крытыцы замежных прэзідэнтаў, прэм’ераў, канцлераў, іншых падпальшчыкаў вайны, натаўскіх міліта-

рыстаў, сіяністаў, ідэалагічных дыверсантаў, брахуноў з мюнхенскай, дзе тады размяшчалася радыёстанцыя “Свабода”, падваротні. Уся гэтая контрпрапаганда была абсалютна непрафесійная, нізкапробная халтура, на якой шчыравалі і мелі неблагое карыта адстаўныя гэбэшнікі, палітработнікі, бяздарныя газетчыкі. Чыталі яе, хіба, машыністка, карэктар, наборшчыца ў друкарні ды зрэдку па дыяганалі галоўны рэдактар, які ведаў, што крамолы там ня будзе. Гэтай нечытабельнай лухтой часта забівалася палавіна нумару, а бывала, і ўвесь, як спецыяльны контрпрапагандысцкі, за што мелі пахвалу ад Паўлава. Вядома, гэткай ахінеі друкаваць я не збіраўся, аднак, каб не дражніць гусей, адмяняць адразу ня стаў, а праз нейкіх паўгоду паступова ад яе і сьледу не засталася. Як і ад так званых станюўчых фельетонаў, якія мусілі праслаўляць нашу сацыялістычную рэчаіснасьць і займаць як мінімум першы разварот часопісу. Гэты станюўчы фельетон быў глупствам, нонсенсам і для жанру, і ўвогуле сатырычна-гумарыстычнага выданьня, таму на радасьць супрацоўнікаў, якіх літаральна дасталі гэтыя абавязковыя так званыя станюўчыя фельетоны, адмяніў іх адразу ж, з першага свайго нумару. Замест іх пайшлі вострыя, дасьціпныя матэрыялы, ніводзін з якіх галоўны рэдактар не зьмякчаў, а завастраў, рабіў больш задзірыстымі з выходам на высокія фігуры, і гэта з энтузіязмам успрымалася супрацоўнікамі рэдакцыі, а найбольш дык чытачамі.

Галоснасьць між тым няўмольна набірала сілу і тут, у антыперабудовачнай Вандэі, выходзіла з-пад уплыву ўладных партыйных структураў. На вачах мяняўся характар вечна абачлівай і баязьлівай прэсы. А калі рухнула цэнзура – асабліва. Аднак на вялікае засмучэньне нас, сатырыкаў і гумарыстаў, стала высьвятляцца, што гэтая ўсеагульная галоснасьць выклікае, спараджае сістэмны крызіс сатырычных і гумарыстычных жанраў, у аснове якіх спрадвеку была эзопава мова, камічнае, сьмешнае і абавязкова апазіцыйнае – калі і ня ўладзе, то канкрэтнаму злу. Адно, на што ня здольная па сваёй прыродзе і існасьці сапраўдная сатыра і гумар, то гэта абслугоўваць зло, супрацівіцца прагрэсу. Вядома ж, кінуцца ў апазіцыю да новых, падтрыманых абсалютнай большасьцю грамадства працэсаў было б чыстым вар’яцтвам, поўным рэтраградствам. На сёньняшні дзень, канешне ж, мы ўсе паразумнелі, бачым, што нельга было паддавацца ўсеагульнай эйфарыі, варта было больш пільна і цьвяроза прыгледзецца да новых працэсаў, угледзецца, як гэта змаглі некаторыя, у тым ліку мудры Пімен Емельянавіч Панчанка, у іх разбуральныя сьмптомы для маралі, справядлівасьці, чалавечнасьці ды змагацца з імі ў самым зародку. Магчыма, і жорсткасьць, нялюдскасьць, несправядлівасьць, служэньне мамоне не дасягнулі б гэтакіх усяленскіх маштабаў, каб тады і мы, вожыкаўцы, угледзелі і сталі падымаць на сьмех, як і публіцыстыка, што тады павяла рэй, стала валадаркай дум. Але яна была пераважна мітынгавая, простаінейная, разбуральная, разьлічаная не на розум, а на эмоцыі. Эзопава мова, якая заўсёды патрабуе пэўнага разумовага і інтэлектуальнага напружаньня, каб улавіць намёкі, паўнамёкі, убачыць і зразумець унутраную існасьць за зьнешняй сутнасьцю, рабілася непатрэбнай, архаічнай і анахранічнай – навошта мудрагеліць, калі можна з пляча рубіць праўду-матку наўпрост. Рэдакцыйны партфель усё больш і больш запаланялі і прازیчныя, і зарыфмаваныя творы гэтакага кшталту – крыклівыя, не абцяжараныя доказамі, але поўныя гневу праведнага і патрабаваньняў невядома да каго прымаць неадкладныя меры. Нехта разумны сказаў, што сатыра і гумар канчаецца там, дзе апелююць не да сьмеху як вышэйшай інстанцыі, а да міліцыі, райкаму партыі. Гэтыя творы належалі яру пераважна неспрактыкаваных пачаткоўцаў ды графаманам-халтуршчыкам, але сёй-той і з сапраўдных пісьменьнікаў пад уплывам агрэсіўнай публіцыстыкі пачаў міжволі атаясамліваць сатыру з моцным, рэзкім слоўцам, крыўдаваў, калі “Вожык” не хацеў друкаваць.

Першым чынам новы галоўны рэдактар пастараўся аднавіць ці актывізаваць

супрацоўніцтва з “Вожыкам” такіх майстроў слова з тонкім адчуваннем прыроды камічнага, народнага гумару, як Рыгор Барадулін, Ніл Гілевіч, Павел Місько, Алесь Петрашкевіч, Нэля Тулупава, Васіль Зуёнак, Генадзь Бураўкін, Уладзімір Паўлаў, Аляксандр Капусьцін і іншыя, стварыць умовы, каб вакол часопісу гуртаваліся таленавітыя мастакі-карыкатурысты, фельетаністы. Але па вялікім рахунку час працаваў не на сатыру і гумар, хоць і сьмелы, вясёлы, дасыціны “Вожык”, дзеля чаго выкладваліся спаўна і нашыя супрацоўнікі, і няштатныя аўтары, набываў аўтарытэт і папулярнасьць. За першы ж год ягоны наклад вырас больш як на 50 тысячаў экзэмпляраў, а галоўнае – заявіў пра сябе як адно з лепшых, найбольш прафесійных сатырычна-гумарыстычных выданняў на прасторы СССР (іх мелі ўсе саюзныя і аўтаномныя рэспублікі). Надрукавацца ў “Вожыку” лічыў за гонар кожны пісьменьнік, мастак, журналіст, што зьяўлялася адзнакай высокай якасьці, прафесіяналізму і нават прэстыжу. Памятаю, напісаў для нас адзін з народных пісьменьнікаў. Мякка кажучы, атрымалася так сабе, ніжэй сярэдняга – і па гумары, і па мове, і па стылю. Яно і зразумела: важны аўтар практычна ніколі не зьвяртаўся да сатырычна-гумарыстычных жанраў. На старасьці ж гадоў заўважыў, што гэта недаравальны для класіка прагал у творчай біяграфіі: практычна ўсе народныя – і Купала з Коласам, і Броўка, Танк, Панчанка, Лынькоў, ня кажучы пра Крапіву, і Шамякін з Макаёнкам, і Брыль, Быкаў, Барадулін, Гілевіч пісалі сатыру і гумар, выдалі па адной, а то і па некалькі вясёлых кніжак, а ён застаецца на ўзбочыне любімых у народзе жанраў. Прызнаўся, што рашыў адкласьці ўсё ў бок і неадкладна навярстаць упущанае – пісаць гумарэскі, сатырычныя апавяданьні, падрукавацца ў часопісе, а як набярэцца на кіжачку, выдацца ў “Бібліятэцы “Вожыка”. Не надрукаваць такога паважанага і амбітнага аўтара, які мог з трыбуны пісьменьніцкага зьезду на поўным сур’ёзе задаць пытаньне залі: прашу падняць рукі, хто піша лепш за мяне, сьмяртэльна пакрыўдзіць, сказаўшы праўду, што ў сьнясе гумару яму трошачкі мядзьведзь на вуха наступіў, канечне ж, я не асьмельваўся, як і ня мог апускаць прэстыж высокага званьня “народны”, а найперш – дык часопісу, таму, расхваліўшы ягоную “сур’ёзную” прозу, папрасіў дазволу трохі прайсьціся рэдактарскім алоўкам, паколькі ў яго сям-там не праглядаецца вожыкаўская сыпцыфіка. Ён пагадзіўся пры ўмове, што да апошняй папраўленай косачкі ўзгадню з ім. Я добрасумленна прайшоўся па тэксьце, перадрукаваў на машынцы і чысьценькі арыгінал перадаў аўтару. Той ці не заўважыў, ці ўбачыў, што насамрэч стала лепш, і ўсё прыняў, як належнае. Пасьля публікацыі, праўда, расказвалі, што на пахвальныя водгукі сыціла, са скрухай у голасе заўважаў: хм, пабачылі б вы, якое было, пакуль не пакалечылі ў рэдакцыі!.. Праўда, што там было, сыціла змоўчваў. А рыхтуючы рукапіс кніжкі да друку, не вярнуўся ні да аднаго свайго ранейшага неадрэагаванага тэксту, хоць я шматзначна і намякнуў яму, што волен правіць, як захоча і што пажадае... (...)

Але грэх было б наракаць на свой лёс. Калі наракаць, то толькі на самога сябе. Лёс пакуль што быў літасьцівы, спрыяльны і ласкавы да мяне. Ён зводзіў пераважна з цікавымі, добрымі і шчырымі людзьмі, хто куды часцей падстаўляў мне локаць і сваю плячо, чым падножкі. Тое ж было і ў “Вожыку”. Калектыў, дзе трымаліся традыцыі, закладзеныя яшчэ Кандратам Крапівой і памножаныя Уладзімірам Корбанам, адразу ж прыняў мяне як свайго, хоць прыйшоў да іх як партакрат, якіх тады недалюблівалі. Мо таму, што ня быў навічком у сатыры і гумары, а мо таму, што насуперак чуткам нібыта новы рэдактар мае прамое заданьне грунтоўна ператрэсьці калектыў, прыцягнуць сваіх людзей, ня звольніў нават кіроўцу, які здаў былога рэдактара міліцыі, што мне настойліва рэкамендаваў зрабіць Пячэньнікаў. І добра, што не паслухаўся. Саша аказаўся вельмі добрым і прыстойным хлопцам, з ім мы адпрацавалі дружна амаль дзесяць гадоў, аж пакуль са шчымлівым сэрцам адпусьціў яго на больш грашавітую работу – трэ-

ба ж карміць сям'ю. А ўвогуле за ўсе гады па сваёй ініцыятыве я ня звольніў ніводнага чалавека. Са многімі ветэранамі, якія прыйшлі яшчэ пры Корбане, як Майя Вінакурава, Галіна Афанасьева, Валянціна Шуст, адпрацаваў разам усе свае чатырынаццаць гадоў. Сярод іх, канешне ж, Уладзімір Правасуд, самы ветэраністы вожыкавец, прыроджаны гумарыст і сатырык, якому падуладны ўсе бяз выключэння сатырычна-гумарыстычныя жанры, на жаль, здаецца, сёння адзіны і, магчыма, апошні байкар у нашай беларускай літаратуры. З ім мы адначасова пайшлі з “Вожыка”. Уладзімір Рыгоровіч заўсёды завадатар і арганізатар вясёлых сяброўскіх вечарынаў ветэранаў-вожыкаўцаў нашага прызыву, дзе ўволю адводзім душу, жартуем, рагочам, як колісь у былыя гады.

Праўда, жыццё ёсць жыццё – нехта сыходзіў з калектыву, нехта прыходзіў. Прычыны былі розныя: адны ачувалі, што ня могуць адольваць высокую творчую планку, другія ішлі на вылучэнне, трэція заводзілі сваю справу, кідаліся ў камерцыю, пятыя шукалі больш спакойныя і грашавітыя месцы, шостыя, як Леанід Гаўрылкін, заўчасна адыходзячы назусім, сёмыя, як загадчык аддзелу фельетонаў Іван Самахвалаў, дык увогуле па экзатычных прычынах...

На жаль, не заўсёды на месца тых, хто пакідаў “Вожык”, удавалася знаходзіць дастойную замену. Але найперш – маладым і таленавітым мастакам-карыкатурыстам Анатолю Гармазе і Аляксандру Каршакевічу, роўных якім у рэспубліцы проста не было. Яны з маладой саманадзейнасцю ўзяліся за выданне сваіх гумарыстычных газет з аўдыторыяй на ўвесь тады яшчэ існуючы Саюз, а потым на Расейскую федэрацыю, аднак прадпрыемства не прынясло ім ні лаўраў, ні належных дывідэнтаў. Каршакевіч неўзабаве вярнуўся ў “Вожык”, дзе я зрабіў яго адказным сакратаром, а потым зьбег ад майго пераемніка мастаком-афармляльнікам да Зіновія Прыгодзіча ў “Гаспадыню”. Гармаза ж аказаўся больш удачлівым – стаў генеральным дырэктарам, выдае некалькі дзіцячых, забаўляльных, хадавых у хатніх гаспадыняў кулінарных газет. Але абсалютная бальшыня тых, хто папаўняў кагорту вожыкаўцаў, аказваліся на вышыні, прыўносілі ў часопіс нешта сваё, адметнае. Сярод іх былі яркія асобы і таленты, як Генадзь Бураўкін, Нэля Тулупава, Валянцін Жвалеўскі, Павел Шаўчук і іншыя. Людзі мяняліся, а традыцыі заставаліся, умацоўваліся, разьвіваліся, аж пакуль мой пераемнік не разагнаў практычна ўсіх, аж да машыністкі, карэктаркі, тэхрэда, хто працаваў пры мне, Раманаве, Корбане...

Горка, канешне, што “Вожык, якому аддадзена столькі душэўных сілаў і ўвесь творчы імпэт, дакаціўся да творчага ўпадку, поўнага выпадання іголак і 2-тысячнага накладу. Адно сущашэнне, што для гісторыі і нашчадкаў засталіся камплекты “Вожыка” з адбіткамі нашага часу, нашых справаў. І яшчэ я і мае калегі ў “Вожыку” мелі безьліч шчаслівых дзён, вялікую маральную задаволенасць і чалавечую радасць. Хоць бы тым, што робім насамрэч народны часопіс, аб чым сьведчыў і наклад амаль у трыста тысячаў экзэмпляраў, і дзясяткі тысячаў чытацкіх пісьмаў. А найперш тым, што вельмі часта ўдавалася дапамагаць людзям, якія ў пошуках праўды і справядлівасці адчайна зьвярталіся да “браткі Вожыка” як да апошняй інстанцыі, безвынікова абстукаўшы дзьверы ад мясцовага брыгадзіра і старшыні калгасу да ЦК КПСС і Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў. І яшчэ раз пераконвацца, наколькі магутная зброя ў нашых руках – сьмех, якога і насамрэч баяцца нават тыя, хто ўжо нічога не баіцца. Пасланае на рэагаванне пісьмо з просьбай паведаміць аб прынятых мерах ці выезд карэспандэнта “Вожыка” на месца часта ў імгненне вока разьвязвалі праблемы, ад якіх гадамі адбіваліся, ведучы бюракратычныя гульні, адстойваючы нейкія свае неразумныя амбіцыі. Практычна працэнтаў дзевяноста пасланых на рэагаванне чытацкіх лістоў і надрукаваных матэрыялаў рашаліся мясцовымі кіруючымі органамі станюўча. Напачатку я нават дзівіўся гэтаму, ведаючы, што ня больш 15 працэнтаў дасланых у ЦК пісьмаў і скаргаў

рашаецца на карысыць заяўнікаў, аж пакуль неяк не прыехаў у рэдакцыю адзін з герояў фельетону з надрукаваным на афіцыйным бланку і ў дадатак завераным пячаткай рэагаваннем. На маё пытаньне, чаго ехаў у такую далеч аж з Брэсцкай вобласці, калі рэагаваньне можна было паслаць поштай, ён адказаў, што хацеў даведацца, ці задаволіць яго рэдакцыю і ня дай бог, каб выступілі і расчахвосьцілі яшчэ раз. Пацікавіўся: а чаго ж вы так баіцеся? Ён шчыра прызнаўся, што куды лепш атрымаць страгача па партыйнай лініі, пазбавіцца колькі акладаў па лініі народнага кантролю, падвергнуцца крытыцы хоць у “Правде”, чым быць во гэтак выстаўленым на ўсеагульнае пасьмешышча ў “Вожыку”, ды яшчэ з малюнкамі. Малы ўнук тыцкае пальчыкам: дзедзя, гэта – ты...

Мне пашчасылі і знутры, і звонку назіраць няўмольную хаду працэсаў, якія карэнным чынам – і да лепшага, і да горшага – мянялі нашае жыццё, нашыя думкі, нашу псіхалогію, грамадства ўвогуле. У прыватнасьці, як паступова і няўхільна адольвала “кіруючую і накіроўваючую” тэарэтычная і духоўная немач, прагрэсавала дэгрэдацыя ейных арганізацыйных асноваў і кадравай палітыкі, катастрофічна падаў аўтарытэт і давер і да самой партыі, а найперш – да ейных структураў і кіруючых кадраў... Тое, што пасля сьмерці Машэрава кіраваць рэспублікай паставілі не ягонага натуральнага пераемніка такога ж харызматычнага Аксёнава, а прыслалі з Масквы Кісялёва, у шэрагах рэспубліканскай наменклатуры было ўспрынята без вялікага энтузіязму, але з пэўным разуменьнем: Машэраў у свой час абшоў Кісялёва – у адпаведнасьці з наменклатурнай субардынацыяй крэсла кіраўніка рэспублікі мусіў заняць старшыня Саўміну, а не другі сакратар ЦК. Для сущаьня Кісялёва забралі ў Маскву, і усё паставілі на сваё месца. Але Кісялёў усё ж асоба, хоць не таго маштабу, як Машэраў, але асоба. А калі неўзабаве пасля сьмерці Кісялёва з Масквы прыслалі Сьлюнькова, якога ня так даўно не зацьвердзілі нават старшынёй рэспубліканскага Дзяржплану, было ўспрынята як ледзь ці не абраз. Як і варта было чакаць, былыя машэраўцы трапілі ў апалу, а галоўныя дзеючыя асобы таго колішняга незацьверджаньня аказаліся ў ссыльцы – старшыня Саўміну Аксёнаў паслом у Польшчы, а другі сакратар ЦК Барташэвіч аж у Паўночнай Карэі, дзе з-за неспрыяльнага геаграфічнага, ды і палітычнага клімату цяжка захварэў і памёр у зусім яшчэ маладыя гады. Сьлюнькоў быў чалавек жорсткі, аўтарытарны, аддаваў перавагу не партыйна-палітычным, а прагматычным гаспадарча-распарадчым метадам кіраваньня, было ўражаньне, што ён уяўляе рэспубліку адным вялікім заводам, за што, мусіць, і атрымаў памянёную ўжо мянушку дырэктар ЦК.

Пачынаючы з Панамарэнкі (Патолічаў, Мазураў, Машэраў, ды і Кісялёў) першыя асобы рэспублікі былі прыроджанымі лідэрамі, самабытнымі яркімі асобамі. Сьлюнькоў такім ня быў. Ён проста быў дысцыплінаваным выканаўцам, неблагім арганізатарам і, кажучы сёньняшняй фразеялогіяй, кваліфікаваным менеджэрам. Кіраўнікі бяз лідэрскіх задаткаў выдатна пачуваюць сябе ў стандартных сітуацыях. У нестандартных губляюцца, ня ўмеюць уздымацца над абставінамі, рызыкаваць, браць на сябе ініцыятыву і асабістую адказнасьць. На сумленьні Сьлюнькова грубейшыя пралікі, перш за ўсё ўтойваньне страшнай праўды ў першыя дні катастрофы на Чарнобыльскай АС, без якіх наступствы і вынікі бяды маглі б быць не такімі цяжкімі. Як дысцыплінаваны выканаўца ён ня мог аслухацца, узяць на сябе адказнасьць, асьмеліцца запярэчыць маскоўскім патронам... Апошняе, мусіць, было належным чынам ацэнена, бо неўзабаве апынуўся ў Крамлі поўным членам Палітбюро і стаў курыраваць усю эканамічную палітыку краіны.

Мне яго дык нават шкада. Нейкім неверагодным чынам у ягонай душы ўжываліся бязьлітасная, ледзь ці не садысцкая жорсткасьць да падначаленых яму людзей і мяккая сьветлая лагода, дабрыня, якімі сьвязіўся ягоны суровы, змрочны твар,

як толькі пачынаў стасункі і забавы з унукамі, што я і суседзі маглі назіраць – вялізны непаваротлівы чорны членавоз даволі часта дастаўляў яго ў наш двор на Пуліхава, дзе ў другім пад’ездзе жыла дачка з зяцем. Другая ягоная дачка была замужам у Маскве за добрым рускім паэтам, беларусам па паходжанні Пятром Кошалем, які першы больш-менш поўна пераклаў і выдаў у Маскве ледзь ці ня ўсю літаратурную спадчыну Цёткі. Маючы зяцем пісьменьніка, Мікалай Мікітавіч, пэўна, проста ня мог ня ставіцца без павагі і ўвагі да творчых людзей і іхняй працы. Пятро працаваў тады ў “Советском писателе”, спрыяў, каб найбольш таленавітае ў беларускай літаратуры патрапляла ў выдавецкія планы, даволі часта наведваўся ў Менск і па службовых справах, і так сабе, наведваць радню, але заўсёды больш часу бавіў у сябрах з тымі пісьменьнікамі, якія ня мелі звычкі нешта прасіць ці патрабаваць, чым з цесцям і цешчай. Маскоўскіх унукаў Сьлюнькоў любіў ня менш, чым менскіх, аднак, калі ўсё рухнула, пакінуў раскошныя маскоўскія апартаменты, як і многія маскоўскія беларусы, перабраўся ў Менск, купіў кватэру ў былым так званым андатравым гарадку па Пуліхава, дзе ўжо амаль не засталася ранейшых насельнікаў, якія з карысцю для сябе скарысталі ўсцаты новымі гаспадарамі жыцця ажыятаж чаго б там ні каштавала пасяліцца ў дамах, дзе жыла партыйная эліта. Неўзабаве, праўда, даўмелі, што тутэйшы камфорт і пасля перапланіровак, самага крутога еўраарамонту і блізка ня можа параўняцца з харомамі, што сталі ўзводзіць для тых, у каго куры грошай не клююць, і пацягнуліся да прэстыжнага ўльтракамфарту. Зараз, жывучы ў суседніх дамах, мы сяды-тады бачымся з Мікалаем Мікітавічам – ці то ў чарзе на пошце, дзе, не згаворваючыся, у адзін час плоцім камунальныя паслугі, ці дзе-небудзь на вуліцы ў час ягоных прагулак, на якія пасля трэцяга інфаркту часта ходзіць у суправаджэнні жонкі, ці ў магазіне, цырульні альбо ля ягонага прыстаўленага да некалькіх іншых гаражу з ліставага жалеза па шляху да аўтобусага прыпынку па вуліцы Захарава, які надта ж упадабалі аматары графіці, пішуць і крамольна-палітычнае кшталту “пара ўбіраць”, і нейтральнае хэві-металаўскае, і засьведчаюць пралетарскія мацюкі, а ўсё гэта гаспадару даводзіцца змываць, сыціраць, зафарбоўваць. Прыязна паздароўкаемся, звычайна, пастаім-пагамонім, іншы раз правакую яго прыгадваць былое, але часцей пра сённяшнія клопаты і праблемы, у ацэнцы якіх ён заўсёды крайне асыярожны і абачлівы. Гляджу на яго і ня верыцца, што ня так даўно партрэты гэтага чалавека насілі на святочных дэманстрацыях, ад Курыл да Брэста вывешвалі на фасадах адміністрацыйных будынкаў, а сам ён помахам рукі вітаў народ з трыбуны Маўзалею. Нехта са старэйшых пазнае яго, пачціва здароўкаецца, альбо абыходзіць ці адварочвае галаву, а бальшыня, здаецца, найперш маладзейшыя, дык і не здагадваюцца – дзядок як дзядок...

Пасля Сьлюнькова везыці з Масквы новага гаспадара рэспублікі ня сталі – ці то прыдатнай кандыдатуры пад рукой не аказалася, ці то кадрамі стаў манапольна распараджацца энергічны вялікі цывярозьнік Ягор Лігачоў, які вельмі ўпадабаў адводзіць душу на ўлоньні прыроды ў Белакежскай пушчы, дзе сьведкамі маглі быць толькі зубры і маўклівая, бы рыбы, вышкаленая нешматлікая прыслуга ўрадавай рэзідэнцыі. Ну, і вядома гаспадар пушчы – першы сакратар Брэсцкага абкаму Яфрэм Сакалоў. Яго і прыгледзеў Лігачоў замест Сьлюнькова. Нават сам Сьлюнькоў, добра ведаючы дыяпазон і магчымасці Сакалова, ня мог пераканаць Лігачова: ня тая кандыдатура, хадзіў да Гарбачова, але і Генсек аказаўся бяссьільны перад напорам вялікага цывярозьніка.

Нечаканы ўзлёт Сакалова на самую вяршыню рэспубліканскага алімпу быў яшчэ больш незразумелым, чым ранейшае ўзыходжаньне сюды Сьлюнькова. Яфрэма Яўсеевіча добра ведалі па ягонай ранейшай пасадзе загадчыка сельгасаддзелу ЦК, з якой на вялікае здзіўленьне многіх сігануў аж на галоўнае крэсла

ў Брэсцкім абкаме. Расказвалі, было так: падрыхтаваны Сакаловым даклад на пленум ЦК паклалі на стол Машэраву. Той пачытаў і зрабіў заключэнне, што ў абшырным кандуіце няма ніводнага адказу на пастаўленыя жыццём праблемы ў аграрным сектары, ніводнай сьвежай думкі, ніводнага сьвежага падыходу. І тады тэрмінова мабілізуецца так званы мазгавы цэнтр, на паўтара тыдні закідваецца ў Белавежскую пушчу, адкуль прывозіцца наноў напісаны даклад, з якім павінен выступаць на пленуме Першы. “Во, гэта тое, што трэба! Знойдзеныя тактычныя і стратэгічныя падыходы, дакладныя адказы і шляхі вырашэння праблемаў...” – пахваліў Сакалова Машэраў. – “А то падсоўвалі нейкую бездапаможную жуйку...” “Так, Пётр Міронавіч,” – пагадзіўся Сакалоў. – Бяда, няма талковых памочнікаў, каму можна даручыць і хто ўмее працаваць. Во і вымушаны быў сам засесыць за напісаньне...” Машэраў быў чалавек даверлівы, прыняў усё гэта за чыстую манету, і неўзабаве “вялікі стратэг і тактык” узяўцеў на Берасьцейскі алімп. І зараз ягоная бяклая, невыразная фігура, прыхарошаная зоркай Героя за будаўніцтва гіганцкіх жывёлагадоўчых комплексаў, ні ў якое параўнаньне не ішла з каларытнымі асобамі кіраўнікоў Гродзенскай і Магілёўскай абласцей Кляцкова, Лявонава, ды і іншых – гэтаксама. Куды больш маштабныя і дастойныя кадры ацалелі і ў не да канца праполатым Сьлюньковым першым эшалоне. Той жа Таразевіч, напрыклад, ды і іншыя. І хоць усе бачылі і разумелі, што для Сакалова высокая пасада першай асобы, нядаўняе машэраўскае крэсла – не па Сеньку шапка, дзівіліся, недаўмывалі, ціха альбо адкрыта ў калідорах і пазавугольлі абураліся, пратэставалі, але паслухмяна падначаліліся загаду з Масквы і дружна прагаласавалі, раздвойваючыся ў душы ды мацюкаючыся ад прыкрасыці і на сябе, і на тых, хто навязаў ім гэтакага лідэра...

Сам па сабе Сакалоў быў чалавек неблагі, з яго, пэўна, мог атрымацца нішто-сабе міністр сельскай гаспадаркі, мо нават намесьнік Старшыні Саўміну, які вядзе аграрны, лясны, прыродаахоўчы сектар эканомікі, альбо сакратар ЦК па сельскай гаспадарцы. Яго з нечае лёгкай рукі адразу ж празвалі старшынём ЦК – быў дырэктар, а цяпер во і старшыня... Пра ягоныя лідэрскія ці нейкія іншыя інтэлектуальныя якасьці, таленты і гаварыць не даводзіцца. Паспрабаваў прадэманстраваць сваю рашучасьць і цвёрдую руку, загадаўшы разгнаць дубінкамі і газамі народ ля Маскоўскіх могілак, які на Дзяды ішоў памянуць сваіх родных і сьлінных людзей Беларусі, што пахаваны тут, у тым ліку Машэрава, Кісялёва, Прытыцкага, Казлова, іншых былых кіраўнікоў рэспублікі. Атрымаўся ўсяленскі скандал і канфуз, усе, здаецца, і сам Сакалоў прызналі, што каб і хацеў, нічога дурнейшага, больш бязглуздага нельга было і прыдумаць. Што ён умеў рабіць больш-менш дасканалы, то гэта адсочваць і нейтралізаваць, аддаляючы ад дзяржаўнага руля людзей разумных, а, значыць, небясьпечных, магчымых канкурэнтаў і супернікаў. Кляцкова адправілі на заслужаны адпачынак, Лявонава сплавілі ў Германію, Таразевіча – у Маскву, а яршыстага і аўтарытэтнага ў наменклатурнай эліце Бураўкіна, якога яна працягвала прочыць у галоўныя ідэалогі замест відавочна слабога Пячэньнікава, ажно ў Амерыку. Нягледзячы, што Пячэньнікаў аскандаліўся сакрушальным паражэньнем на выбарах у Вярхоўны Савет, і нават не ў гарадской, а ў кансерватыўнай сельскай акрузе з выкарыстаннем усяго адміністрацыйнага рэсурсу ды яшчэ ад фактычна свайго падначаленага – радавога супрацоўніка “Советской Белоруссии” Івана Герасюка. Разумныя, дзелавыя, са сьмелым сучасным мысьленьнем паўсюдна адціраліся ў цені, рэй павялі шэранькія бездары і ўгоднікі. Пры Сакалове працягваў прагрэсіраваць, але ўжо нечуванымі тэмпамі, параліч эканомікі з татальным дэфіцытам, масавымі пратэстамі, а разам і параліч улады – аўтарытэт ЦК, партыйных камітэтаў усіх узроўняў, партыі ўвогуле падаў з катастрофічнай хуткасьцю, апускаўся, як потым скажа класік, ніжэй калена. Нарэшце, ці то спрацаваў інстынкт самазахаваньня,

ці то ў Крамлі ня стала ўсясільнага Лігачова, але наменклатура схямянулася і на чарговым зьездзе адправіла збрыднелага ўсім Сакалова на пенсію. Не магу ўстрымацца, каб не працытаваць вытрымку з яшчэ адной таленавітай ананімнай паэмы, што хадзіла ў рукапісах, патрапіла ў “Вожык” і я даў ёй ход у друк. З маналога Пячэньнікава пра Сакалова:

Калі рэзаць праўду-матку,
Дык скажу табе адно:
Ты пячонку да астатку
Пераў усім даўно.
Адшыў ад апарата.
Палахліва ўцёк ад мас.
За цябе ніякавата
Нават мне было ня раз,
Як стаяў тупою ступай
Перад злоснымі людзьмі,
А народ крычаў і тупаў:
“Шапку, ёлупень, здымі!”
Затыкалі вушы ватай,
Як ты глупства гарадзіў –
“Прагрэсіўны кансерватар”,
Непісьменны брыгадзір.

Замест яго ў лідэры вылучылі кіраўніка сталічнага абкаму партыі Анатоля Малафеева.

Нават на выдратаваным, спустошаным Сьлюньковым і Сакаловым рэспубліканскім кіруючым алімпі Малафееў быў даволі невыразнай і малапрыкметнай фігурай. І ў першым, і ў другім эшалонах усё яшчэ заставаліся куды больш вартыя прэтэндэнты, ня кажучы пра ссыльных Аксёнава, Таразевіча, Барташэвіча, Лявонова. Але Малафееву пратэжаваў у Крамлі Сьлюнькоў, які ў свой час намерваўся зрабіць яго сваім пераемнікам ды дарогу перайшоў Лігачоў з кандыдатурай Сакалова. Зараз, калі Лігачова папрасілі з Крамля, вылучэньне Малафеева засталася справай тэхнікі. Рэспубліканская наменклатурная эліта недалюблівала, мо нават ненавідзела Сьлюнькова, але і аслухацца Палітбюро яшчэ не асмелывалася, супакоіла сябе: усё роўна гэтае ні рыба, ні мяса будзе, як і той Сакалоў, фігурай часовай, кампраміснай, пераходнай, а там відно будзе...

Злыя языкі адразу ж празвалі Малафеева па імені футбольнага цёзкі трэнерам ЦК, ягонае нядоўгае кіраваньне, як і ён сам, было безініцыятыўным, бляклым, малапрадуктыўным і нейкім сонным. Па праўдзе кажучы, наўрад ці ён і мог што зрабіць, калі ўсё вакол рушылася, абвальвалася. Пры ім бюро ЦК быццам бы падтрымала і адначасова быццам бы не падтрымала ГКЧП, якое абвясціла сябе ўладай у Маскве. А потым заставалася ў нейкай прастрацы, летаргічным сьне, глухім і нямым, не заўважаючы, што робіцца наўкол, стварала ўражаньне поўнай разгубленасьці і дэмаралізацыі. Памятаю, ягонае апошняе, можна сказаць гістарычнае псясджэньне бюро ЦК, на якое быў запрошаны разам з іншымі рэдактарамі партыйных выданьняў. Праходзіла яно праз колькі дзён пасля падзення ГКЧП, здаецца, за тры дні да забароны партыі. Уся краіна бурліла, як патрывожаны вулей, партыйныя камітэты і пярвічкі чакалі ад свайго рэспубліканскага штабу канкрэтных палітычных ацэнак, рэкамендацый і дзеяньняў. У парадак жа дня было пастаўлена ўсяго толькі... абмеркаваньне жыльлёвага кодэксу. Сабраліся выпрацаваць заўвагі і папраўкі, каб праз партгруппу правесыці іх у Вярхоўным Савеце. Сьмех і грэх: ужо дом гарыць, палітычнае ж кіраўніцтва кінулася не тушыць, ратаваць, а дзяліць у ім кватэры. Ня вытрымаў і гучна сказаў гэта з месца. Аднак ніхто не зрэагаваў, нібыта не пачулі ці палічылі нейкім несур'ёзным блюзьнерствам. Затым усё ж нехта заклапочана прапанаваў тэрмі-

нова склікаць пленум, параіцца і вызначыцца ў складанай і няпростай сітуацыі. Аднак Малафееў не падтрымаў: маўляў, пленум мы заўсёды сабраць пасьпеем. Спачатку самім трэба вызначыцца, сур'ёзна падрыхтавацца... Нядаўна ўведзены ў склад бюро Іван Пятровіч Шамякін прапанаваў прыняць зварот да камуністаў, спрабаваў нават зачытаць нешта напісанае ад рукі, але ніяк ня мог ўправіцца са сваім почыркам. Ягоную прапанову прынялі без асаблівага энтузіязму, даручыўшы разам з аддзелам прапаганды дапрацаваць тэкст і надрукаваць у прэсе. Не пасьпелі ні склікаць пленум, ні нават дапрацаваць і надрукаваць тэкст звароту... Праз тры дні сесія Вярхоўнага Савету забараніла кампартыю, рэквізаваўшы ўсю ейную маёмасць. За гэта прагаласавала і амаль уся партгруппа, у якую ўваходзіла амаль 80 адсоткаў дэпутацкага корпусу. А Малафееву наканава было стаць апошнім першым сакратаром ЦК, які выконваў першую ролю ў дзяржаве...

Затое ён змог праявіцца трохі пазьней, стаўшы адным з нямногіх прыкметных кіраўнікоў былога вышэйшага эшалону, хто натхнёна і самааддана кінуўся служыць і прыслугоўваць новай уладзе. Яго зрабілі дэпутатам, даверылі пасаду сьпікера, даручыўшы прыручаць так званую палатку, трымаць пад строгім і няўсыпным кантролем, каб барані Бог раптам не праявіліся ў ёй бунтарскія гены Вярхоўнага Савету 12 і 13-га скліканьняў. Малафееў добрасумненна выканаў так і хочацца сказаць адказнае заданьне партыі і ўрада. Але, мусіць, заўсёды: маўр зрабіў сваю справу – маўр павінен адыйсьці. Яму пашчасыціла: у адрозьненьне ад іншых ягоных паслугі ацанілі належным чынам, не пакрыўдзілі, ня выкінулі, як адпрацаваную і непатрэбную рэч. Знайшлі іншую, ціхую і спакойную сінекуру...

А ўвогуле, падобна на нейкую боскую кару, нейкае насланьне, што ў самы адказны лёсавызначальны для Беларусі момант і час ля яе дзяржаўнага стырна аказаліся людзі кшталту Сьлюнькова, Сакалова, Малафеева, па сваім інтэлекце, маштабу мысьленьня, поўнай адсутнасьці нацыянальнай самасьведомасьці, няздольныя ўзьняцца на ўзровень нацыянальных лідэраў, як гэта сталася ледзь ці не ва ўсіх саюзных рэспубліках. Канешне ж, гісторыя ня мае ўмоўнага ладу. Можна толькі строіць здагадкі і меркаваньні, што магло б быць, куды павярнуцца, каб на той момант ля дзяржаўнага руля аказаўся Аксёнаў ці Таразевіч, Барташэвіч ці Лявонаў. А мо Аляксей Камай? У кіруючы сінкліт ён патрапіў дзякуючы сваім дзелавым якасьцям, інтэлекту, прастай чалавечай абаяльнасьці, аднак быў тут... ну, трохі залішне прыстойны, сумлены, дысцыплінаваны, і мусіць, праз гэта яму, на жаль, не хапіла рашучасьці адмежавацца ад маскоўскіх і менскіх мастадонтаў, існую цану якім ён добра ведаў, пераступіць мяжу карпаратыўнай падпарадкаванасьці і салідарнасьці, каб пачаць самастойную гульню. Хоць яны і напрамую, і ўскосна як маглі падмачвалі яму рэпутацыю ня столькі за ягоныя, колькі за чужыя, а найперш за свае грахі, асабліва напачатку чарнобыльскай бяды. І сёньня не магу зразумець, чаму ён маўчаў, чаму ня грукнуў кулаком, калі ў яго кідалі і па сёньняшні дзень шпурляюць каменні хоць бы за тое, што вывеў людзей на першамайскую дэманстрацыю. А чыя ініцыятыва, чый загад быў выводзіць, каб ня сеяць панікі? Дзе ў рэшце рэшт быў першы сакратар абкаму: разам з людзьмі на плошчы ці хаваўся ў бомбасховішчы? Калі сітуацыя на ЧАЭС дайшла да крытычнай рысы, чакаўся ядзерны ўзрыў, які мог сыцерці з твару зямлі Гомель, яму, першаму сакратару Гомельскага абкаму, пазваніў з Масквы Лігачоў і строга папярэдзіў, каб прынялі ўсе меры для захаваньня і выратаваньня партыйных дакументаў. Ратаваць не людзей, нават не партыйныя кадры, а ў першую чаргу нікчэмныя паперкі было найпершым клопатам фактычна другой асобы ў дзяржаве... Пра гэты верх цынізму з прыкрасьцю і горыччу ў голасе пад вялікім сакрэтам раскажаў мне Камай, калі пасля дзесяцідзённага знаходжаньня ў Хойніках зайшоў да яго ў абкам партыі падзяліцца ўражаньнямі. Думаю, сёньня з таго ўжо

няма ніякага сакрэту, і Аляксей Сьцяпанавіч даруе мне. Потым ён запрасіў мяне дадому ў звычайную гарадскую кватэру. Зайшлі, а гаспадыня перабірае грыбы... Зараз ужо каторы год Надзея Іосіфаўна адчайна змагаецца за жыццё, згасе на Аляксеевых руках. Я не збіраюся ва ўсім бараніць і апраўдваць Камая – хапала і ў яго грахоў, але не магу ня выказаць абурэння, што кідалі і працягваюць кідаць у яго каменныя найперш тыя, хто сам і носу не паказваў у чарнобыльскую зону альбо быў наездам, налётам, у лепшым выпадку з начлегам у Гомелі. Камай з папличнікамі з ранку да ночы калясілі, глытаючы радыяцыю, па пыльных дарогах бяды, ратуючы людзей... Адны з іх, як другі сакратар абкаму Віктар Санчукоўскі, згарэў ад радыяцыі імгненна ў яшчэ зусім маладая гады, іншыя пазней, ды і Аляксей са сваім колісь магутным здароўем ходзіць з ужыўленым стымулятарам сэрца, жменямі глытае лекі...

І яшчэ іншы раз думаю: а як бы развіваліся тады падзеі, каб мог яшчэ быць жывы Машэраў? (...) Адно несумненна: падзеі развіваліся б інакш, бяз гэтакіх палітычных катаклізмаў, гэтакіх упушчаных магчымасцяў, марна патрачаных фізічных і духоўных сілаў народу, бяздарна растранжыранага часу. Як несумненна, што з гэтакім памяркоўным і працавітым народам, гэтакім інтэлектуальным і духоўным патэнцыялам, гэтакім на той час узроўнем індустрыі і сельскай гаспадаркі, гэтакім геаграфічным становішчам у цэнтры кантыненту, гэтакімі развітымі транспартнымі камунікацыямі і транзітнымі шляхамі Беларусь была б сёння не сусветным ізгоем, а адной з найбольш эканамічна развітых, цывілізаваных і аўтарытэтных дзяржаваў у еўрапейскай сям'і народаў...

Н-е-е, гэта насамрэч нейкая боская кара... Прыгадваю... Ужо апошняму дурню ясна, што сітуацыя памянлася. Вярхоўным Саветам скасаваны сёмы пункт Канстытуцыі аб кіруючай і накіроўваючай ролі партыі, а значыць цэнтр улады ў поўнай адпаведнасці з той ж Савецкай канстытуцыяй хочаш-ня-хочаш, а перамесціцца ў наноў абраны ў цэлым на дэмакратычнай, альтэрнатыўнай аснове лігітымны Вярхоўны Савет. Але ў Канстытуцыі яшчэ заставалася палажэнне аб партгруппе, а значыць, у ЦК застаецца права правесці сваю кандыдатуру на надзвычайную пасадку Старшыні Вярхоўнага Савету – ужо не намінальную, а фактычную вышэйшую службовую асобу, галаву рэспублікі. Канешне ж, Сакалоў і бюро не маглі не пакарыстацца гэтым правам, і... вылучылі сакратара ЦК па сельскай гаспадарцы Дземянеця. Чалавека сімпатычнага, у нечым па-сялянскаму мудрага, мо і прыдатнага для канцылярскай работы і афіцыйных прыёмаў, але ніякага аратара і палітыка, да ўсяго – страшэнна коснаязыкага. Яго цяжка, амаль немагчыма было ўявіць у ролі вядучага бурнай, часта няравнай, з каласальным выкідам эмоцыяў сесіі, ды яшчэ ў прамым тэле і радыёэфіры. Партыйныя і савецкія кадры вышэйшых эшалонаў улады, якія па загадзе ЦК пагалоўна кінуліся змагацца за дэпутацкія мандаты, пацярпелі адчувальнае паражэнне, панеслі непараўныя страты, але ж не настолькі, каб не знайшлі больш прыдатную для гэтай пасады кандыдатуру, хоць бы ў сэнсе лепш падвязанага языка, умення больш-менш грамадна выказаць свае думкі, упраўляцца з вялікай аўдыторыяй. У склад дэпутацкага корпусу на альтэрнатыўнай аснове, з некалькімі і ня надта, і вельмі сур'ёзнымі супернікамі прайшлі, напрыклад, аўтарытэты ў рэспубліцы першыя сакратары абкамаў Шабашоў, Лявонаў, Камай, некаторыя старшыні аблвыканкамаў і іншыя, хто мог з куды большым поспехам выконваць абавязкі сьпікера. Тым ня менш... Было сорамна і брыдка, адначасова да болю шкада падстаўленага дабрэйшага Мікалая Іванавіча, калі з ягонай коснаязыкай рыторыкі, няўмення абыходзіцца ні з беларускай, ні з рускай мовамі рагата-пацяшлася ўся рэспубліка. І сёння не магу зразумець: ці то хітраваты па-свойму Сакалоў надумаў хадзіць прадэманстраваць, што ёсць на высокай дзяржаўнай пасадзе куды коснаязычнейшы грамадзянін, чым ён? Ці то, як і многія тады, не даваў веры

ў рэальнасьць пераходу ўлады ад ЦК да Вярхоўнага Савету, спадзяваўся: во толькі пагоняць Гарбачова – і ўсё ўвойдзе ў сваё звыклае рэчышча? Ці то зьмікіціў, што слабы коснаязкі Дземянцей ня здольны на самастойную гульню, будзе спраўна выконваць указаньні ЦК, а значыць, ягоную, Сакалова, волю, служыць простаі марыянеткай? Але хутчэй за ўсё пад рукой у яго не было больш надзейнага чалавека...

Моцныя і мудрыя кіраўнікі заўсёды трымалі ў сваім атачэньні людзей разумных, таленавітых, сьмелых, яршыстых, ініцыятыўных. Яны зусім не баяліся падавацца на іхнім фоне ня надта самастойнымі і яркімі. Слабыя і недалёкія розумам акружаюць сябе яшчэ слабейшымі і дурнейшымі. Іх кожны дзень гняе, яны раўніва сочаць: як бы хто ў людскіх вачах не падаваўся разумнейшым, ня кідаў тым самым цень на яго, першакіраўніка, на ягоны аўтарытэт, не надумаў стаць з ім на адну дошку, а там, глядзіш, і пасквапіўся на ягонае крэсла. Магчымых пратэндэнтаў яны “адстрэльваюць” яшчэ на падлёце, трымаюць як мага далей ад кіраўнічага стырна... Сьлонькоўска-сакалоўска-малафееўскі партыйны арэпаг за адносна нядоўгі час настолькі здрабнеў, зьмізарнеў, вырадзіўся, што калі наступіла гадзіна “Ч” – усьлед за Масквой наш Вярхоўны Савет, у якім яшчэ ледзь ці ня восемдзесят адсоткаў дэпутатскага корпусу складалі партфункцыянеры рознага ўзроўню і члены партыі, прадубляваў і заканадаўча аформіў забарону КПСС з рэквізэцыяй усёй ейнай маёмасьці. І ніхто – ні абраны на зьездзе першы сакратар ЦК Малафееў, ні нехта з кіруючага сінкліту не рашыўся ўзяць на сябе ініцыятыву і адказнасьць. Альбо ўсё яшчэ аглядаліся на Малафеева, баяліся пераступіць цераз яго, альбо перасталі верыць... Сьмелых і ініцыятыўных не знайшлося ня толькі ў першым, але і ў другім абкамаўскага ўзроўню партэшалоне... Тым часам, бачачы поўную бездапаможнасьць і бязьдзейнасьць вярхоў, у трэцім і чацьвёртым эшалонах знайшліся людзі, якія ўзялі на сябе ініцыятыву па ратаваньні астаткаў дэмаралізаванай і разгромленай партыі. Сакратар па ідэалогіі сталічнага гаркаму, артадокс і сталініст Чыкін пачаў зьбіраць пад свае сыягі закасыяцнелую, кансерватыўную частку, а першы сакратар сталічнага Савецкага райкаму Калякін – інтэлектуальную, рэфарматарскую, схільную да сацыял-дэмакратычных каштоўнасьцяў. Уласна кажучы, адбылося тое, што павінна было адбыцца, калі ўсім стала ясна: няма, як пэўна, і ніколі не было адзінай і маналітнай партыі, трэба глянуць праўдзе ў вочы, прызнацца ў відавочным, рэфармавацца, адмежавацца ад дагматычнай мерцвякоўшчыны і крочыць наперад. Аднак партыя настолькі закасыяцнела ў догмах, што ўжо была няздольная на хоць якія рэформы і нестандартныя дзеянні, а таму і асуджаная на такі фінал...

З закатам партыі закацілася і палітычная зорка Мікалая Іванавіча Дземянця. Па ініцыятыве БНФ яго бесцырымонна папрасілі з пасады за беспрынцыповую пазіцыю і шашні з гэкачэпістамі. Пачаўся новы, цяжкі, складаны і супярэчлівы пошук нацыянальнага лідэра. (...)

Добрую, калі ня большую палову дэпутатскага корпусу я ведаў альбо па партыйнай, альбо ўжо журналісцкай рабоце, а са многімі пазнаёміўся ці мяне пазнаёмілі ў кулуарах сесій, дзе я меў акрэдытацыю і любіў бываць, калі дазвалялі рэдакцыйныя клопаты. Цікава было ня толькі паназіраць “ужывую” (тэлекамера, не кажучы пра радыёны мікрафон, ня ў стане паказаць усе нюансы, рэакцыю ў зале) за бурным абмеркаваньнем, але і патусавацца з дэпутамі, калегамі-журналістамі ці то ў прасторным вестыбюлі, ці ля стойкі альбо за столікам у буфэце, ці ў прэс-цэнтры, уведаць апошнія і тыя, што павінны адбыцца, навіны, розныя меркаваньні, здагадкі, кулуарныя інтрыжкі. Была ў тых тусоўках і практычная патрэба: прааналізаваць бачанае і пачутае, падзяліцца назіраньнямі, навінамі з Генадзем Бураўкіным, які нудзіўся, пакутаваў у Нью-Ёрку ад настальгіі, а больш дык ад недахопу інфармацыі з дому, якая па ягоным прызнаньні, па-ранейшаму

даходзіла да яго, Пастаяннага прадстаўніка Беларусі пры ААН, толькі як слабое і адрэагаванае ў кабінетах МЗС водгульце палітычных і іншых падзеяў, а ён ні на дзень не хацеў адрываць сваю душу ад рэальнасцяў Радзімы. Ледзь ці ня ў кожным сваім пісьме з-за акіяну ён дзякаваў “за інфармацыю, якая была для яго ўнікальнай і без якой ня меў бы ўяўлення пра многае што адбылося і адбываецца дома”, настойліва прасіў штодня, як хроніку, запісваць падрабязна пра ўсё, што дзеецца, паколькі “зразумеў адно: акіян, які раздзяляе нас, – павелічальнае шкло, і тое, што дробнае дома, выглядае тут значным, а тое, што значнае тут, можа здавацца дробным дома”. І пры кожнай аказіі ў Нью-Ёрк, а яны надараліся тады даволі часта, разам з дыпламатычнай поштай ці нейкімі візіцёрамі перасякалі акіян і мае, Міколы Матукоўскага пакеты. Я дык адпраўляў доўгія, часам на старонак 15-20 лісты, а Матукоўскі больш сачыў і выразаў з розных выданняў публікацыі, якія зацікавяць Генадзя. З тымі ж “паштарами” з Нью-Ёрка прыходзілі Генадзевы лісты з падзякай, ягонымі развагамі і пытаннямі, просьбай новай парцы інфармацыі з першай жа аказіі, часам дакладна паведамляў, калі і хто будзе ехаць. А як доўга не надаралася аказіі, адпраўляў пісьмы поштай, але гэта была вельмі ненадзейная сувязь: пасланыя даходзілі праз тыдні два, а то і месяц, а часам і бысць следна знікалі.

Апроч усяго мяне вельмі займалі, часам забаўлялі паводзіны, змены ў псіхалогіі людзей, якія сталі адчуваць, уваходзіць у смак казытлівай слодычы рэальнай Вярхоўнай дзяржаўнай улады, сваёй далучанасці да яе, сваёй дзяржаўнай значнасці. У шмат каго аж дых займала ад усведамлення, што мае права ў любы час прапаноўваць і патрабаваць неадкладна паставіць на абмеркаванне і галасаванне любую прапанову, нават калі яна супярэчыць Канстытуцыі і раней прынятым законам, сабраць канстытуцыйную большасць і памяняць любое канстытуцыйнае палажэнне, націскам кнопкі ўхваліць ці заблакаваць любое рашэнне. Наменклатуршчыкаў і дэмакратаў можна было адрозніць адразу. Для першых нават непараўнальна поўная і рэальная дэмакратычная ўлада была ў прынцыпе рэч даволі звыклая, мусіць, таму паводзілі сябе пачціва, сціпла і дэмакратычна. Тыя ж (пераважна з так званага дэмакратычнага лагера), хто ўпершыню паспрабаваў яе ап’яняльную слодычу, ненатуральна важнічалі, надзімалі шчокі, асобныя дык пераставалі заўважаць і пазнаваць знаёмых, здароўкаліся, быццам робяць табе вялікую ласку. У адных гэта з часам прайшло, у іншых так і засталася, што ў рэшце рэшт і загубіла іх... Погляды, палітычная арыентацыя народных абраннікаў розніліся, часам дыаметральна, несумяшчальна, аднадушна галасавалі толькі за прамую трансляцыю з залы, ніколекці не клапацячыся, у якую капеечку гэта вылятае. Многія пасяджэнні насамрэч нагадвалі захапляльнае шоў. На трыбуну, да мікрафонаў у зале выстройваліся чэргі, як за самымі дэфіцытнымі дэфіцытгамі, сёй-той увачавідкі рваўся зусім ня дзеля таго, каб сказаць нешта разумнае, а проста лішні раз засьвяціцца на ўсю рэспубліку. Многіх нават у радыёэфіры ўжо сталі пазнаваць па галасах, найперш – маладых юрыстаў Ганчара і Булахава, гаваркіх бэнэафаўцаў Голубева, Грыбанава, Сямдзянаву, нашага вожыкаўца Сяргея Навумчыка, для каго само месца працы ў папулярным сатырычным выданні паспрыяла ў заваяванні дэпутацкага мандату. Пазнавалі і Пазьняка, а найбольш дык шклоўскага дырэктара саўгаса Лукашэнку з характэрным і запамінальным хрыплавата-эмацыянальным голасам, які часам па дзесяць-пятнаццаць раз на дзень прарываўся да мікрафону, важка і ўпэўнена выказваўся ледзь ці не па ўсіх пастаўленых на абмеркаванне пытаннях, праўда, іншы раз цяжка было зразумець, што ён хоча сказаць па сутнасці, і, здаецца, яго ўсур’ёз не прымалі. А ў перапынках на дзіва мірна і прыязна вялі гаворку непрымірымыя ідэйныя праціўнікі, якія толькі што з трыбуны ці ад мікрафонаў палівалі адзін аднаго апошнімі словамі. У кулуарах пастаянна вяліся перамовы, гандаль, складваліся і распадаліся самыя нечаканыя і неверагодныя альянсы і кааліцыі. Групы, плыні,

клубы, аб'яднанні распадаліся, дзяліліся, ледзь ці не штодня ўзнікалі новыя. Уласна кажучы, нараджаўся, праходзіў станаўленьне звычайны, нармальны, цывілізаваны парламентарызм. Спроба наладзіць сярод дэпутатаў нейкі парадак і дысцыпліну ўвядзеньнем строгага тэрытарыяльна-абласнога рэгулявання, дзе за лідэра выступала вызначаная высокая службовая асоба, не давала належнага выніку. Абласныя лідэры ў час галасавання хто ўмоўнымі сігналамі, хто сакавітым басам, як галасісты магілёўскі Грынёў, падавалі каманды, што чутно было ледзь ці не на ўсю залу, але дэпутаты ўжо разбрыліся па розных апазіцыйных, напаўапазіцыйных групах, клубах, фракцыях, ня ўсе слухалі строгія каманды, галасавалі, як лічылі патрэбным. Пасля забароны партыі часам цяжка было зразумець, хто каму апазіцыя. Неразмыгасцю сваіх пазіцый вылучалася толькі групка цвёрдакаменных артадоксаў з ліку ветэранскіх і інвалідскіх арганізацыяў, абраных па асобных квотах, ды БНФ.

Сацыялагічныя замеры між тым засьведчалі, што рэйтынг БНФ у буйных гарадах падбіраўся, а то часам і перавальваў за пяцьдзесят адсоткаў, і для дэма-ралізаванай, разгубленай наменклатуры гэта быў яшчэ адзін званочак, яшчэ адна прычына для галаўнога болю, сігнал арганізоўвацца, дзейнічаць. І для не пазбаўленага тонкай інтуіцыі палітыка Пазыняка гэта таксама быў сігнал да яшчэ больш рашучых дзеянняў – куй жалеза, пакуль гарачае, ці як справядліва заўважыў вялікі стратэг і тактык «промедление смерти подобно». Ён ня раз у авальнай зале агучваў прапанову аб датэрміновым роспуску Вярхоўнага Савету і прызначэньні новых выбараў, але яна ўсур'ез не прымалася, расцэньвалася як альбо папулісцкая, альбо экстрэмісцкая. Цяпер, калі расстаноўка палітычных сілаў у грамадстве стала прынцыпова іншая, і БНФ займеў гэтакую салідную электаральную падтрымку, можна дзейнічаць энергічнай, напорысцей, з пазіцыі сілы. Пазыняк двойчы выходзіў з прапановай аб рэферэндуме па роспуску парламенту і двойчы яе дружна правальвалі. У тым ліку і галасамі многіх старых і новых дэмакратаў, саюзнікаў БНФ. Але Пазыняк з таварышамі не здаваліся – мабілізавалі сваіх прыхільнікаў і за кароткі час сабралі больш за 450 тысячаў подпісаў за правядзеньне рэферэндуму, і ў адпаведнасьці з нядаўна прынятым законам Вярхоўны Савет абавязаны аўтаматычна прызначыць ягоную дату. Наменклатурную бальшыню ахапіў панічны страх, і тут на выручку ёй прыйшоў Шушкевіч. Са свайго сьпікерскага крэсла ён ня толькі выступіў супраць рэферэндуму, але і з вясны да позняй восені, на паўгода абвясціў перапынак у рабоце сесійных пасяджэньняў. За гэты час, адышоўшы ад шоку, арганізаваўшыся і кансалідаваўшыся, наменклатура пасьпела шмат што зрабіць па дыскрыдацыі і нейтралізацыі БНФ. Словам, да восені шмат вады сыякло, а калі ў канцы кастрычніка сабраліся на сесію, то ўжо не асабліва цырымонячыся пахавалі ідэю рэферэндуму, праігнараваўшы думку і патрабаваньне амаль паўмільёна грамадзянаў, груба парушыўшы іхняе права і самімі ж прыняты закон, на якім яшчэ не пасьпела і высахнуць чарніла. Здаецца, толькі 30 ці 35 чалавек прагаласавала за рэферэндум па роспуску парламенту. Ня думаю, што тут нейкая палітыка – проста кожны хваляваўся за сваю шкуру: дзе гарантыя, што зноў абяруць?.. І яшчэ дэталка: услед за Булахавым найбольш апантана выступаў супраць рэферэндуму дэпутат Лукашэнка. Канешне ж, ужо тады ў яго былі свае з далёкім прыцэлам напалеонаўскія планы. Як, дарэчы, і ў Шушкевіча, які па найўнасьці сваёй спадзяваўся, што антынезалежніцкая, антыбеларуская па сваёй сутнасьці наменклатура належным чынам ацэніць ягоную памяркоўнасьць, паразуменьне, згаворлівасьць, дэ-юрэ і дэ-факта прызнае яго сваім законным лідэрам, для чаго ён быў гатовы ледзь ці не на любыя кампрамісы, нават зрабіць сваім першым намесьнікам Кузьняцова, які і сесіі ня мог па-людску весці... Але ў сваёй бальшыні дэнацыялізаваная наменклатура ўжо вызначылася – паставіла на блізкага і зразумелага свайго гадаванца, энергічнага гаспадарніка з трывальмі

сувязямі ў Маскве прэм'ер-міністра Кебіча. Чужак з сумніўнымі нацыянальнымі прынцыпамі Шушкевіч ёй патрэбен быў чыста па тактычных меркаваннях – су-пакоіць грамадскую думку, не даць кансалідавацца апазіцыі, спыніць Пазьняка, а калі стане праяўляць залішняю самастойнасць і непаслушэнства, ці “адыграе сваю ролю”, можна будзе лёгка і без праблемаў пазбавіцца, як ад баласту. Так яно ў рэшце рэшт і сталася...

Калі напачатку ледзь ці не штодзённыя і на ўвесь дзень у прамым эфіры тэле-радыёныя шоў на чале з першай службовай асобай рэспублікі выклікалі пэўную цікавасць і захапленне ў людзей, то па меры пагаршэння эканамічнага становішча, зьяўлення талонаў, татальнага дэфіцыту сталі выклікаць недаўменьне і злосьць – ня ўкладвалася ў галовы, што галоўны начальнік Шушкевіч займаецца ня справай, а дні напралёт ладзіць з дэпутатамі не заўсёды зразумелыя спрэчкі і пустую балбатню, быццам кіраваць гэтым ня могуць ягоныя намеснікі ці старшыні пастаянных камісій. Кемлівая наменклатура выдатна выкарыстоўвала і незайздроснае эканамічнае становішча, да якога нібыта давялі дэмакраты на чале з Шушкевічам, каб паступова і мэтанакіравана ўбіваць у грамадскую сьвядомасць: парламентская рэспубліка, на якой настойвае апазіцыя і палова дэпутацкага корпусу, – шлях у нікуды. Патрэбная цвёрдая рука, моцны прэзідэнт з царскімі паўнамоцтвамі. Але занятыя шматмесячныя спрэчкі, шматлікія пайменныя і непайменныя галасаванні і перагаласаванні не давалі канстытуцыйнай большасці. І наменклатура пайшла на адчайны крок – галасаванне імяннымі бюлетэнямі. І ўздыхнула з палёгкай: нарэшце, удалося...

Адразу ж пад відавочных і магчымых кандыдатаў у прэзідэнты сталі стварацца партыі, рухі, клубы, дэпутацкія групы, складвацца нейкія кааліцыі. Пад Кебіча арганізавалі магутную дэпутацкую групу “Беларусь”, якая склала парламенцкую большасць і магла заблакаваць любое рашэнне. Не хаваў сваіх прэзідэнцкіх амбіцый і Шушкевіч, які меў магчымасць хоць псіхалагічна пакарыстацца адміністрацыйным рэсурсам, адцягнуць галасы ад Кебіча, таму наменклатура вырашыла, што наступіў час – і з другога заходу пры сітуацыі, калі БНФ устрымалася ад галасавання, адправіла яго ў адстаўку – хай адбірае галасы ў Пазьняка. А зачэпкай абралі анекдатычную скрынку цвікоў, якую выкрыла антыкарупцыйная камісія, старшынём якой па ініцыятыве і настойлівай прапанове Шушкевіча ў свой час абралі дэпутата Лукашэнку. Пасьля эмацыянальнага выступлення ў прамым тэлеэфіры з сенсачайным дакладам аб карумпаванасці ў вышэйшых эшалонах улады ён праславіўся на ўсю рэспубліку як самы сьмелы, самы прынцыповы і непакісны народны заступнік і барацьбіт з карупцыйнай гідрай. Пасьля эфектнай дэманстрацыі з трыбуны пухлых папак з кампраматам да яго кінуліся журналісты ўведаць яшчэ якую сенсачню. Я гэтаксама злавіў яго ў вестыбюлі, прапанаваў падрыхтаваць серыю фельетонаў, на што ён ахвотна пагадзіўся, але калі гаворка зайшла пра характар нейкіх канкрэтных матэрыялаў, адказваў ухіліста, агульнымі словамі і фразамі, а больш дык лозунговымі прапіснымі ісцінамі, і маё журналісцкае чучыцё падказвала: ды няма ў яго ніякіх нявыкарыстаных ці новых, невядомых матэрыялаў, а дэманстрацыя пухлых папак – блеф, ці як сёння казалі б, чысты піяр. Гэтая здагадка ўзмацнілася пасьля гаворак з калегамі-журналістамі, нікому з якіх таксама не ўдалося вывудзіць хоць нейкі невядомы яшчэ матэрыял. А калі неўзабаве Лукашэнка ў прэс-цэнтры перад журналістамі, дзе і я прысутнічаў, на-колькі памятаю, нават задаў нейкае ня дужа зручнае пытаньне, упершыню заявіў пра свае прэзідэнцкія амбіцыі і пра тое, што пачынае перадвыбарную кампанію, навіна, здаецца, трапіла не буйным шрыфтам на першыя палосы газетаў, а ў разрад кур'ёзаў, нараўне з самавылучэннем журналісткі Масьлюковай, нейкага беспрацоўнага і нікому невядомага дробнага прадпрымальніка. Калегі-дэпутаты, журналісты іранічна і паблажліва пасмейваліся, падахвочваючы: давай, Саша,

давай, толькі нас пасья не забудзь... Праўду кажуць, што сьмяецца той, хто сьмяецца апошні...

З абвяшчэньнем даты і афіцыйным пачаткам перадвыбарнай кампаніі высветлілася, што за прэзідэнцкае крэсла, апроч Кебіча, Шушкевіча, Пазьняка, на левым фланзе будзе змагацца кандыдат ад камуністаў і нехта з аграрнага саюзу, мо нават ягоны кіраўнік старшыня знакамітага вярцялішкаўскага калгасу, Герой, лаўрэат Дубко, а таксама малады, энергічны барацьбіт з карупцыяй Лукашэнка, які можа трохі патаптацца па ўсіх дзялянках, і вельмі папулярны маладзечанскі мэр, былы дырэктар вядомага прадпрыемства парашковай металургіі акадэмік Карпенка, пад якога арганізавалася партыя Народнай згоды. Карпенку падтрымлівала значная частка наменклатуры і дэмакратычна настроенай грамадскасьці, большыня навуковай і тэхнічнай інтэлігенцыі. На той час, на думку многіх, гэта была, бадай, самая прыймальная і самая рэальная для перамогі кандыдатура, здольная згуртаваць вакол сябе самыя прагрэсіўныя і інтэлектуальныя сілы, адцягнуць значную колькасць выбаршчыкаў літаральна ад усіх прэтэндэнтаў, а найбольш дык у Кебіча, Шушкевіча і, вядома, Лукашэнкі. Карпенка для сваёй рэгістрацыі вырашыў пайсьці самым простым і лёгкай шляхам – заручыцца подпісамі калегаў-дэпутатаў, што было прадугледжана ў Законе аб выбарах, і махнуць рукой на збор подпісаў сярод выбаршчыкаў. І ў тым была ягоная найвялікшая памылка. Напярэдадні рэгістрацыі пачаліся паддывановыя гульні-інтрыжкі, і 8 дэпутатаў ад сацыял-дэмакратычнай фракцыі, сярод якіх былі вядомыя інтэлектуалы Анатоль Вярцінскі, Алег Трусаў, адклікалі свае подпісы, тым самым з-за недахопу літаральна некалькіх дэпутацкіх галасоў найбольш рэальны кандыдат быў зняты з рэгістрацыі, выведзены з гульні. Электаральныя сімпатыі на той час складваліся прыкладна так: і Кебіч, і Шушкевіч яўна былі непраханжэ – з імі атаясамлівалася бяздарнае кіраўніцтва апошняга часу з гіперінфляцыяй, татальным дэфіцытам, зьбядненьнем асноўнай масы насельніцтва і зьяўленьнем класу нахабных нуворышаў. Шэранькі і бязьлікі камуніст Новікаў, як і другі пракамуністычны вылучэнец Дубко, таксама ня мелі шанцаў. Пазыняк сваімі заявамі наконт расейскага імперыялізму, абразьлівых выказваньняў пра Леніна і асабліва пра неабходнасьць люстрацыі камуністаў насыцярожыў недасьпелую ўспрымаць такія думкі і ідэі грамадскасьць, зводзіў свае шанцы на нішто. Рэальны выбар такім чынам мог ісьці паміж разважлівым, вопытным, адукаваным адміністратарам Карпенкам, які меў за плячыма неблагія дасягненьні ў Маладзечне, і маладым гаваркім барацьбітом з карупцыяй Лукашэнкам... Гістарычны народны вопыт, мудрая ментальная ўзважанасьць і разважлівасьць, у рэшце рэшт інстынкт, пэўна ж, аддалі б перавагу першаму... З выбыццём Карпенкі Лукашэнка практычна застаўся без альтэрнатывы. Менавіта да яго перайшлі дапамагаць здабыць перамогу многія Карпенкавы памочнікі, у тым ліку і ягоны бліжэйшы спадзьвіжнік па будаўніцтве гораду-сонца Маладзечна Віктар Ганчар, спадзеючыся займець рэальныя рычагі ўлады, маніпуляваць маладым і нявопытным прэзідэнтам. Чым гэта скончылася – усім вядома...

Працяг будзе.

Сяргей Шапран

...Ён не шукаў славы.

Сама знайшла яго слава,

слава сусьветная, слава трывалая і законная...

«Езуіт Сеўрук травіць пісьменьніка з сусьветным імем»

Старонкі кнігі «Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах»

*Працяг.
Пачатак
у № 6 (25),
і №1-6 (26-31),
№1-3 (32-34).*

*Часопісны
варыянт.*

Як успамінаў сам Васіль Быкаў, у Менску ён нейкі час жыў у гатэлях, пакуль Андрэй Макаёнак, «надзіва мяккі, кампанейскі чалавек, надзейны і верны таварыш»¹, не пазваніў у ЦК КПБ А. Кузьміну. Пасля сустрэчы з апошнім Быкаў у вельмі хуткім часе атрымае ордэр на кватэру па вуліцы Танкавай (зараз імя Максіма Танка)². Праўда, сам Аляксандр Кузьмін распавядаў аб гэтым трошкі інакш: «И вот Быков засоби́рался из Гродно, очень его звали в Москву. А тут на даче подходит ко мне секретарь Союза писателей Иван Петрович Шамякин и говорит: «Быков уехал из Гродно куда-то в отпуск. У меня лежит его заявление с просьбой предоставить в Минске од-

¹ Быкаў В. Праўдай адзінай. Мн.: Мастацкая літаратура, 1984. С. 237.

² Гл.: Быкаў В. Доўгая дарога дадому. Мн.: ГА БТ «Кніга», 2003. С. 394-395.

нокомнатную квартиру. Не знаю, давать ход заявлению или нет». Я говорю: давай сюда заявление. Приехал в Минск — и сразу же к Петру Мироновичу Машерову. Объяснил: через неделю возвращается из отпуска Быков, потеряем такого писателя. Тот, не раздумывая, написал резолюцию председателю Минского горисполкома: «Выделить 3-комнатную квартиру в течение одной недели». Вызываю председателя, он говорит: или старую квартиру надо давать, или на Танковой новая будет, но через две недели. Ладно. Забираю его с собой, поехали на Танковую. Долго подбирали, да и не готовы еще квартиры были. Через друзей попросил передать Быкову, чтобы по приезду зашел в ЦК. Василь Владимирович пришел агрессивный, решил, видно, что по гродненскому конфликту разговор будет. Продемонстрировал мне, как сам писал, что такое «атака с ходу». Я выслушал, потом ордер перед ним положил. Он увидел и сразу умолк. Растерялся. Потом спрашивает: «Зачем трехкомнатная?» Говорю: рабочий кабинет вам нужен, двое сыновей, если придут, разместить где-то надо, ну и спальня. Причем я-то знаю, что квартиры еще нет. Открываю стол и выкладываю перед ним путевку на семь дней [...] на Нарочь. Говорю: вернетесь, сразу в квартиру заселитесь. И Быков согласился. В общем, не переманили его в Москву, а сколько наших талантов туда ушло...»¹.

У гэты час да Быкава прыязджае Ірына Міхайлаўна Сувова. «Блізачыся да пенсійнага ўзросту, Ірына нічога не чакала, ні на што не разлічвала і з выгляду заставалася амаль ранейшай дзяўчынкай-падлеткам, абыхавай да жыццёвых добротаў, — Гаўрошкай, як яна сама сябе называла. Тое было праўдай, як я пасьпеў пераканацца пасья, яна доўга заставалася бескарысьлівай, па-маладому імклівай»², — напіша пасья Васіль Уладзіміравіч.

У Менск пісьменьнік прывозіць новую аповесьць — «тое апошняе, што напісалася ў труднай і бласлаўёнай Горадні. «Пайсыці і не вярнуцца» вырасла з апавяданьня на тэму складанасьці спрадвечнай зьявы — каханьня. Асабліва ў пераломны ці канфліктны перыяд жыцця, калі ад каханьня да нянавісьці сапраўды адзін крок. Аляксей Карпюк, прачытаўшы аповесьць, не ўхваліў яе, нават прасіў не друкаваць [...]»³. Аднак твор гэты будзе апублікаваны ўжо 1978 г. — у «Маладосці» (№ 3, 4) і ў часопісе «Нева» (№ 5; пер. аўтара). З гэтай нагоды аўтар паведаміць Лазару Лазараву: «Вышла наконец «Нева» с повестью, ленинградцы молодцы, я их люблю за то, что они особенно не лезут ни в систему образов, ни в язык и бережно правят, так, чуть-чуть. Кажется, в повести ничего не переименовано, и за то им спасибо»⁴.

Між іншым, Юрый Бондараў напіша Быкаву: «Повесть хороша, глубока, ты остался верен своей манере и это прекрасно: идешь, не оглядываясь на критиков, опираясь на свой талант. Два дня — и целая жизнь двух людей, два дня предельно острого драматизма, муки выбора (а не выбор ли первого и последнего шага определяет главное в судьбе), муки сомнений, «преступления и наказания».

Таких Антонов я видел в сорок первом и сорок втором, таких Зосек всю войну. А впрочем (я говорю об Антоне), суть предательства связана не только с войной. Предательство — древнейший человеческий поступок, в сердцевине которого заложены расчет и смерть. Расчет подкреплен здесь надеждой, смерть здесь сидит даже в удаче. В повести снег, ветер, мороз, пустые поля, неприютность — ты заставляешь меня мерзнуть, испытывать сырую влагу в сапогах, цепенеть от смертельной усталости — все это создано тобой отлично. Ты точно выбрал время: начало зимы, еще все неустойчиво в природе, но уже холодно, снегопады, студеные непогоды.

¹ Цветков Ю. Ночь. Улица. Звонки... И Быков / Инт. с А. Кузьминым // Рэспубліка. 1999. 31 снеж.

² Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 397.

³ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 395–396.

⁴ 3 ліста ад 3 чэрв. 1978 г. Хатні архіў Л. Лазарава.

Зачем я это пишу тебе, мастеру? Казалось бы, надо было написать: спасибо за удовольствие, опять обрадовал, Василь, своей страстной искренней прозой, *своей верностью прежнему себе*. Но... наверное, я неисправим: умение и мастерство вызывают желание говорить о них — нет, черт возьми, без талантливой литературы туговато было бы самому водить перышком по бумаге»¹.

Сярод жа крытыкаў аповесць выкліча спрэчкі — адныя будуць пісаць: «Повторение пройденного», другія ў адказ — «Нет, восхождение!»²; адныя скажуць: «Быков против Быкова», іншыя — «Быков верен Быкову»³. Пазьней Міхась Тычына падвядзе вынік тых спрэчак: «Проблема «свае супроць сваіх» пастаўлена ў дадзеным выпадку настолькі востра, што крытыка паспяшыла заявіць пра крутыя змены ў пазіцыі самога аўтара: «Быкаў супроць Быкава».

Аднак гэта быў рух углыб характару, сітуацыі, праблемы — на месца Сахно і Брытвіна, антычалавечая сутнасць якіх была навідавоку, зьявіўся Рыбак, жыццёвая пазіцыя якога ўжо вымагае каментарыяў і інтэрпрэтацыі, і, нарэшце, Галубін»⁴...

У 1980 г. Быкава чакае яшчэ адна дзяржаўная ўзнагарода — 19 верасня Указам Вярхоўнага Савета БССР «за вялікія заслугі ў развіцці беларускай савецкай літаратуры» яму прысвойваецца ганаровае званне народнага пісьмённіка Беларускай ССР⁵. З гэтай нагоды Ігар Дзядкоў напіша ў сьнежні: «Поздравляю Вас с присвоением звания Народного писателя Белоруссии. Это неплохо; им труднее будет с Вами справиться, если им захочется это сделать»⁶. Да таго ж пачынае выходзіць чатырохтомны Збор твораў, у прадмове да якога Дзьмітрый Бугаёў пісаў: «Народны пісьмённік БССР Васіль Быкаў належыць да самых папулярных сучасных пісьмённікаў ня толькі ў беларускай літаратуры, але і ў маштабах усёй савецкай краіны. Яго кнігі, сумарны тыраж якіх даўно перавысіў некалькі мільёнаў экзэмпляраў, з вялікай ахвотай і задавальненнем чытаюць людзі пажылога ўзросту — былыя франтавікі, ветэраны Айчыннай вайны і моладзь ад школьнікаў да студэнтаў, якія часта аддаюць перавагу гэтаму пісьмённіку перад усімі іншымі, прафесійнымі літаратарамі і тым, хто па сваёй працоўнай дзейнасці да літаратуры ня мае непасрэдных адносінаў»⁷.

У тым жа годзе выходзіць кніга Ігара Дзядкова «Василь Быков: Очерк творчества» (М.: Советский писатель). Алесь Адамовіч пісаў аўтару даследаваньня: «Прочел я Вашего Быкова. С бо-ольшущим удовольствием! Это все тот будто бы Быков — по общей оценке. За последние годы проторили дорогу мы с глубокими колеинами. (Так звучит по-белорусски «колея».) Но Вы в нее не завалились коле-

¹ З ліста ад 19 чэрв. 1978 г. Хатні архіў В. Быкава.

² Аўтарам гэтага артыкулу ў «Литературной газете» (1978. 2 авг.) быў В. Аскоцкі, які апаніраваў рэцэнзіі В. Леўчанкі «Повторение пройденного». У сувязі з гэтым выступаючы Быкаў напіша Аскоцкаму: «Сегодня прочитал твою статью в «ЛГ», спасибо тебе, дружище, за понимание и поддержку. Хотя я понимаю (наверно, и ты понимаешь тоже), что твой оппонент в чем-то прав, упрекая меня, все же приятно, когда старый друг проявляет великодушие и обнаруживает желание защитить. Тем более что людей, жаждущих, чтобы Быков как-нибудь поскользнулся и подвернул себе литературную шею, более чем достаточно теперь уже в разных лагерях — и справа, и слева. Но пока воздержимся потешить их таким образом» (З ліста ад 8 жн. 1978 г. Галоўнае архіўнае ўпраўленьне г. Масквы, ЦМАМАЗ).

³ У дадзеным выпадку размова ідзе пра рэцэнзіі І. Залатускага і І. Дзядкова, які былі апублікаваны — Литературное обозрение. 1978. № 12.

⁴ Тычына М. Васіль Быкаў // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У 4 т. Мн.: Беларуская навука, 2001. Т. 3. С. 675.

⁵ Звязда. 1980. 20 верас.

⁶ Из переписки Игоря Дедкова с Василем Быковым и Алесем Адамовичем // Знамя. 2006. № 1. С. 137.

⁷ Бугаёў Дз. Эпапея працягваецца // Быкаў В. Зб. тв.: У 4 т. Мн.: Мастацкая літаратура, 1980. Т. 1. С. 5.

сами, как-то по-свежему пошли. У Лазарева хорошо рассмотрена система повестей. (Да и я этим занимался.) Это надо было сделать, чтобы «собрать» Быкова. Но потом кто-то должен был заново разобрать и снова взглянуть в каждую вещь в отдельности. И еще раз — поподробнее — все увидеть.

Больше всего меня поразило, как Вы вдруг обнаружили, обнажили интересный быковский феномен: многое, что другого писателя просто убило бы напрочь — даже выпаренность кое-где, неточность, незаглубленность психологическая — для Быкова это будто и не опасно. Что-то есть у него важнее этого, на чем он и держится. Вот бы до конца разгадать. Вы (или после Вашей книги кто-то) — вот бы пошли за этим вопросом до конца. Что-то там нас ждет. Что-то очень интересное.

Но Вы уже прошли значительную часть пути к Быкову — с этой, никем не обследованной стороны. Очень, очень меня это заинтриговало.

Да и в целом книга что надо. Умная, честная, читается. И то самое, редкое сейчас — точное нравственное чувство»¹.

Сам же Быкаў у лютым 1981 г. аддзячыць Дзядкову:

«Дорогой Игорь Александрович,

спасибо Вам. И за внимание, за книгу, за Ваш честный ум и горячее сердце. Книгу я слегка просмотрел, но буду читать внимательно, однако уже скажу, что согласен со всем решительно. Я это понял давно, еще когда прочитал несколько Ваших первых рецензий. Вы — редкий талант, потому что умный и не ленивый. И любите литературу. О себе скажу только, что я тоже шел в ней от любви к ней, шел слепо, но вроде бы куда-то вышел, несмотря ни на что. Просто хотелось немножко правды после многих лет полу-, недо-[правды], а то и просто лжи.

Сердечно обнимаю Вас,

дорогой мой критик!

Ваш — *Василь Быков*»².

І іншым разам:

«Я прочитал обе книги, о первой мне говорить трудно, т. к. о себе можно только слушать, как ученик слушает учителя в школе, не возражая. Наверное, все так и есть, исключая разве что чрезмерность комплиментов, а что касается недостатков, то со стороны виднее. Вам скажу только (не многим и не часто я говорю это), что я очень скромного мнения о своих писаниях и часто (а прежде и еще чаще) немало удивляюсь, за что их хвалят. Если я написал что-нибудь стоящее (1-2 повести), то не в силу таланта и умения, а скорее с наскока, не зная, как это делается у умных писателей, и куда-то угодил. Потому что умные, поднаторевшие знали больше и могли бы написать куда как лучше, но не написали: ясно понимали о последствиях. Я же не понимал и совался туда, куда другие не совались, не будучи дураками. Вот и весь секрет некоторых моих успехов.

М[ожет] б[ыть], и еще одно — мне с детства противна игра, ложь, притворство. Этого я не умею»³.

Між іншым, яшчэ ў жніўні 1979 г., калі ня стане К. Сіманава, Дзядкоў занатэе ў дзёньніку: «Константину Симонову нужно отдать должное: его развитие в послевоенные годы отмечено благополучием. Его военные романы, дневники, его работа на телевидении («Солдатские мемуары»), его гражданское поведение — все это вместе представило его народу как крупную личность. Попытки алексеевых, стадниоков и других умалить значение этой личности, заместить его, Симонова,

¹ 3 ліста ад 13 лют. 1981 г. Дедков И. «Девятого Мая обязательно вспомню Вас...»: Из переписки с А. Адамовичем, Г. Баклановым, В. Богомоловым, В. Быковым, Д. Граниным, В. Кондратьевым // Дружба народов. 1995. № 3. С. 170.

² Дедков И. «Девятого Мая обязательно вспомню Вас...» // Дружба народов. 1995. № 3. С. 179.

³ 3 ліста без даты. Дедков И. «Девятого Мая обязательно вспомню Вас...» // Дружба народов. 1995. № 3. С. 180.

как военного писателя собою всегда выглядели жалко. Беда, что крупное исчезает, остается мелкое и норовит укрупниться любым путем, любой ценой. [...]

На кого надежда в нынешней литературе? На Быкова, на Абрамова, на Трифонова, на Залыгина. На кого еще здесь, в России? Потомки легче примирятся с тем, что какой-то художник был далек от общественных страстей и нужд, современникам такое дается хуже. Да и случись большой художник, ему многое бы прощалось, да нет его. А эти со своим тощим талантом, да и с талантом ли? — со своим лебезеньем пред властью, со своими мелкими страстями хотят, чтобы их чтили и возвышали. Это Олегу Михайлову все едино, про кого сочинять: про Бунина или про Стаднюка. Каково-то Бунину от такого соседства. Нет уж, лучше надеяться на таких, как Быков и Абрамов, тут есть художническая независимость и порядочность, а это безмерно дорого»¹. I ўжо ў 1986-м: «...надо бы помнить о главном, соединяющем — о верности себе в творчестве, в книгах, а тут, пожалуй, Быков чист как редко кто. И репутация его, судя, к примеру, по внелитературной периодике, по упоминанию его имени в статьях нелитераторов, — велика»². Дарэчы таксама будзе заўважыць, што па сьведчанні С. Баруздына, Канстанцін Сіманаў сам аднойчы прызнаўся: «Я многаму вучыся ў Быкава. Вучыся, як пісаць вайну...»³.

У гэты час, здаецца, знікае забарона на публічнае прызнаньне літаратурных заслугаў Васіля Быкава, добрае слова пра яго зьяўляецца ў друку ўсё часцей. Напрыклад, Рыгор Барадулін напіша ў лютым 1980 г.:

«Васіль Быкаў чалавек справы. На вайне ваяваў на перадавой. Пасьля вайны працаваў таксама на перадавой лініі жыцьця. Ён не шукаў славы. Сама знайшла яго слава, слава сусветная, слава трывалая і законная.

Нібы на судзе, пакляўся франтавік, на чые пагоны ня густа падаў дождж зорак, перад памяццю загінуўшых таварышаў, перад аднакопнікамі гаварыць праўду і толькі праўду. Быкаўская праўда вайны суровая і чэсная, бо яна сьмелая і мужная.

«З цэлым народам гутарку весіці», — марыў вялікі паэт славянства Янка Купала. Васіль Быкаў гаворыць сёньня са сьветам, з народамі ўсіх пяці мацерыкоў, бо практычна перакладзены на ўсе мовы нашай планеты.

Васіль Быкаў — пісьменьнік народны ў самым пачэсна-адказным значэньні гэтага слова. Ён з вартасьцю прадстаўляе Беларусь паўсюль.

На якіх бы нарадах ці сімпозіумах ні ўдзельнічалі беларускія літаратары, ім заўсёды даводзіцца чуць з добрай зайздрасьцю прамоўленае: «Ваш Васіль Быкаў».

Прыгадваецца, як аднойчы ў Маскве тонкія знаўцы мастацкага слова казалі: «Любая літаратура можа называцца еўрапейскай і сталай, маючы аднаго Васіля Быкава». [...]

Можна і хочацца шмат гаварыць пра Васіля Быкава як пра чалавека сыцілага ў вышэйшай ступені, крыху замкнёнага, паглыбленага ў сябе, негаворкага. Нешматслоўны ён і ў творах. Як артылерыст, з вайны яшчэ захаваў звычку ашчаджаць снарады, а болей старацца паражаць цэль»⁴.

Са словам пра сябра выступіць і Генадзь Бураўкін:

«Так что же это такое — Василь Быков как явление нашей литературной и общественной жизни, ибо каждое крупное литературное явление обязательно становится и явлением общественным, обязательно так или иначе, очевидно или подспудно, воздействует на духовное развитие современника? Где истоки и причины и широкой популярности его произведений, и тех горячих критических схваток

¹ Дедков И. Обессоленное время: Из дневниковых записей 1976-1980 годов // Новый мир. 1998. № 6. С. 146.

² Дедков И. Эта земля и это небо: Очерки. Заметки. Интервью. Дневниковые записи о культуре провинции 1957-1994 годов. Кострома: Костромиздат, 2005. С. 410.

³ Цыт. па: Ля вытокаў стаяў Максім Горкі / Инт. В. Санкова з С. Баруздыным // Голас Радзімы. 1982. № 24.

⁴ Барадулін Р. Наш Васіль Быкаў // Літаратура і мастацтва. 1980. 22 лют.

местного значения, которые нередко вспыхивают вокруг них? Ответить на это не просто, ибо Быков — писатель сложный, писатель, к которому я всегда отношу слова Леонида Леонова, сказанные им в адрес Достоевского: не факты, а человеческие личности интересуют его, интересуют как воплощение его представлений о человеке и человечности, о человеке во времени. Показывать, исследовать человека во времени — какая это огромнейшая задача, какой это художнический риск и какой это в конце концов святой долг перед временем и перед людьми! [...]

Думаю, что вот где разгадка своеобразности Василя Быкова, так сказать, кодовый ключ к секретам его популярности. Максимализм, нравственный и эмоциональный максимализм писателя не может не импонировать человеческой совести, которая, несмотря на все катаклизмы и причуды двадцатого столетия, живет как надежда и зарука совершенствования человечества, как гарантия его развития.

Быков к тому же — писатель очень открытый. В этом и его счастье, и его беда. Он не скрывает своих взглядов, своих симпатий и антипатий [...], не уступает своим «противникам» ни пяди позиций. Солдатское чувство своей правоты помогло ему устоять после всех тех ударов, которые порой заслуженно, а чаще несправедливо, но зато всегда очень больно и неожиданно, наносили ему — с самыми, казалось бы, высокими побуждениями — его рассерженные критики.

Быков — писатель очень современный. Не столько даже по манере письма, по мастерству, сколько по исходным позициям. Да, он весь в войне [...]. Да, он войною мерит и судит людские судьбы и характеры, события и устремления. Но и войну он мерит и судит нашим днем и никогда не занижает критерии, ни на мгновение не позволяет себе прислушаться к тому, рожденному трусами и хапугами, циничному лозунгу-пожеланию: «война все спишет». Ничего не списала и не спишет война. [...]

Безусловно, нравственные идеи, которые служат основой почти всех повестей В. Быкова, выглядели бы сентенциями, если бы они не были подтверждены знанием жизни, не были выведены замечательным талантом с почти физически осязаемой достоверностью. По мастерству психологического анализа, по емкости и органичности образного мышления в современной советской литературе немного равных Быкову. Писатель словно заставляет читателя не просто познать, что такое труд и быт войны, а вместе с его героями проползти по кровавым бороздам битв, глотая пороховой дым и обдирая руки об осколки, спиною чувствуя черное дыхание смерти и всем существом своим закрывая жизнь. Тут он беспощадный реалист, и для него важно не только, как вели себя на грани жизни и смерти люди, но и где они были, что они видели, слышали. Будничность войны, будничность смерти, «спокойные» и точные детали ее впечатляют в книгах Быкова чрезвычайно. [...]

Я был бы несправедлив и неискренен, если бы сегодня, оглядываясь на немалый уже литературный путь Быкова, сделал вид, что был он ровным и усыпанным цветами признания. Нет, были, конечно, у него, как это довольно часто случается с талантами яркими и не похожими на выработанные стереотипы, и минуты отчаяния, и обида непонимания, и ожидание успеха. Были. И не так уж давно, чтобы начисто забыть об этом. Были и ретивые критики и интерпретаторы, чьи дубины крошили без разбору все. Были и трусливые коллеги, которые в сторонке вздыхали, безучастно наблюдая за очередной «экзекуцией». Но были и верные друзья [...].

Солдаты иногда меняют оружие. Быков тоже поменял автомат на писательское перо. Но солдатом остался. И будет им. До конца»¹.

Аднак быкаўскі лёс нават і ў гэтыя гады выглядае бяхсмарна пчасьлівым толькі на першы погляд. Насамрэч валтузьня вакол пісьменьніка — хай народнага і неаднойчы лаўрэата — адбываецца цяпер усё больш закулісная, не такая гучная і таму ня бачная;

¹ Буравкин Г. По долгу и праву солдата: Несколько мыслей вслух о судьбе и книгах друга // Неман. 1980. № 1. С. 163, 165, 166, 167-168.

адной рукой улада раздавала пернікі, а ў другой традыцыйна трымала бізун. Дырэктар выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міхал Дубянецкі невяпадкова занатую ў дзёньніку ў студзені 1982 г.: «...*Васіль Быкаў* — сапраўды вялікі пісьменьнік нашага часу. Ён мае нямала афіцыйных савецкіх рэгалій [...]. Праўда, тут... ёсць «невялічкі» нюанс: усе рэгаліі і годнасьці надаюцца яму ўладамі не ад душы, а каб прыручыць яго і паказаць сьвету, што Быкаў зусім не перасьледуецца за свае адметныя эстэтычныя прынцыпы, за свой адметны гуманізм, які не кладзецца ў рамкі традыцыйнага тупога сацрэалізму. Яму ніколі не давяралі нават найменшай кіруючай пасады»¹. Наогул, вярышні быкаўскай службовай «кар’еры» — сакратар Гарадзенскага абласнога аддзяленьня СП БССР (1971-1978), дэпутат Гарадзенскага Савету дэпутатаў працоўных (1963-1965; 1973-1977), дэпутат Вярхоўнага Савету БССР (1978-1990) і з 1989 г. народны дэпутат СССР. Веніямін Каверын напіша ў 1981 г.: «Профессиональные писатели, назначенные секретарями, начинают писать хуже, чем прежде, — знатность обязывает! Талантливое Василия Быкова насильно сделали секретарем, вельможей, отбив от него самых близких, самостоятельно мыслящих друзей, — и опозорив их. Он сам рассказывал мне об этом. Но он упрям и не изменился»². А Лазар Лазараў прыгадае: «Когда Василь стал депутатом (по писательской «курии»), ему и в голову не приходило пробиваться к трибуне, он вообще ни одной сессии не досидел до конца — заболел — не дипломатически, а в самом деле заболел и уезжал домой. «Я не могу слушать, что они говорят, смотреть, как они по команде партруководства единодушно голосуют», — рассказывал он мне (сидеть ему по территориальному принципу приходилось в белорусской делегации, которая почти вся поголовно была коммунистической — партийные и государственные чиновники)»³.

Пра адзін характэрны ў гэтым сьнясе выпадак распавядзе ў сваім дзёньніку Ігар Дзядкоў. У Маскве праходзіў VII зьезд Саюзу пісьменьнікаў СССР⁴. «Быков выступал на второй день съезда. В Минске его выступлением (текстом) никто не интересовался. Но то ли в первый день съезда, то ли накануне Быкова тронул за локоток зав. сектором Цека А. Беляев и попросил разрешения посмотреть текст речи. Были сделаны пометки против двух абзацев (снять!) и предложено было упомянуть «Малую землю» Брежнева. В гостинице «Россия» мы читали эту речь с пометкой, где следует сделать вставку. Помеченные абзацы Быков снял, но про «Малую землю» не упомянул. Я был уверен, что Беляев ничего ему не скажет; он, Беляев, сделал свое дело, посоветовал, и если с него спросят, то и он спросит. Мне казалось, что тут была своего рода перестраховка, усердие на всякий случай. Но я ошибся: в перерыве Беляев подошел к Быкову и сказал, что он напрасно не последовал его совету. Быков стал объяснять, что он не нашел места, где можно было бы сделать эту вставку, а Беляев повторил свое *бесстыдное* «напрасно»⁵.

І вельмі красамоўныя прыклады з пасьяслоўем Валянціна Аскоцкага да кнігі «Дожить до рассвета» (М.: Известия, 1979) і з кнігай Лазара Лазарава «Василь Быков: Очерк творчества» (М.: Художественная литература, 1979). У першым выпадку з часткі тыражу па распадзжэньні ўсё таго ж Ул. Сеўрука лісты з упамінаньнем «Мёртвым не баліць» проста выдзіраліся⁶. В. Аскоцкі пасья прыгадае: «Стремясь хоть задним числом «заступиться» за «Мертвым не больно», я привел в статье слова Твардовского

¹ Дубянецкі М. Трэба рызыкаваць... // Полымя. 2001. № 10. С. 183.

² Каверин В. Эпилог: Мемуары. М.: Аграф, 1997. С. 486–487.

³ Лазарев Л. Правда останется: О Василе Быкове // Знамя. 2003. № 12. С. 118.

⁴ 30 чэрвеня — 4 ліпеня 1981 г.; падчас з’езда В. Быкаў і І. Дзядкоў упершыню і сустрэнуцца.

⁵ Дедков И. «А я говорю вслух: конца света не будет...»: Из дневниковых записей 1981-1982 годов // Новый мир. 1999. № 9. С. 149.

⁶ Як паведаміць Быкаву тагачасны рэдактар часопісу «Дружба народов» С. Баруздын, «что касается экзекуции над Вашим однотомником, то, слава богу, она коснулась лишь 11 тысяч из 220» (3 ліста ад 1 ліп. 1979 г. Хатні архіў В. Быкава).

о правде, которая непременно останется, когда все минется, и сопровождал их эзоповым рассуждением о том, что по прошествии стольких — уже почти 15-ти — лет пора бы эту повесть, ни разу не издававшуюся после журнальной публикации, перечитать заново, непредвзято, без сиюминутного, как поначалу, раздражения. Вычитал верстку, подписал сверку, дождался сигнала и, умиротворенный, уехал в отпуск. Возвращаюсь через месяц — обухом по голове: книга задержана, отпечатанный тираж свозится в Москву и из послесловия выдираются абзацы. Те самые, где о «Мертвым не больно»¹.

У гэтай сувязі Валянцін Дзімітрыевіч піша наступны ліст:

25 июня 1979 г.

Директору издательства

«Известия»

тов. Баланенко Ю. И.

Многоуважаемый Юрий Иванович!

Тщательно взвесив все обстоятельства, которыми вызвана задержка с выходом в свет полного тиража книги избранных повестей Василия Быкова «Дожить до рассвета» (Библиотека «Дружбы народов»), я пришел к единственно возможному для себя решению отказаться от публикации своего послесловия к этой книге. Мотивы, побудившие меня после долгого обдумывания принять такое крайнее решение, состоят в следующем:

1. Книга задержана по причине насильственного изъятия из послесловия двух страниц текста. Изъятие этих страниц произведено не только без моего согласия, но даже без моего ведома [...]. Причины же, которые вынудили издательство и редакцию пойти на столь решительные меры, связанные и с большими материальными убытками, и с несомненным нарушением норм авторского права, мне не известны до сих пор.

2. В результате свершившейся акции создалась ситуация, которую не назовешь иначе как чрезвычайной. Часть отпечатанного тиража с первоначальным текстом послесловия поступила к подписчикам, часть задержана на складе в целях изъятия соответствующих страниц и не доступна настолько, что мне отказано в получении даже авторского экземпляра, часть еще будет допечатываться с купюрами в послесловии. Будучи не в силах воспрепятствовать таким не зависящим от меня действиям, я неизбежно оказываюсь в ложном, двусмысленном положении. После того, как написанное мною послесловие было принято редакцией журнала «Дружба народов» и вплоть до сигнального экземпляра книги ни на каком уровне не вызвало ни единого замечания, неожиданное и необъяснимое изъятие из него двух страниц создает текстуальные разночтения, которые могут служить поводом для околотитературных кривотолков и тем самым уронить мое профессиональное достоинство критика, скомпрометировать меня политически и нравственно как литератора.

3. Все происшедшее со мной поневоле роняет также тень на уважаемого, авторитетного писателя, чье творчество пользуется заслуженным признанием самых широких читательских кругов и, как известно, отмечено Государственной премией СССР. Сознывая это, я не считаю себя вправе задерживать издание хорошей и нужной книги [...].

Таковы главные соображения, которые продиктовали мне решение отказаться от публикации послесловия вообще. В сложившейся чрезвычайной ситуации это единственный способ оградить от возможной компрометации себя самого и одновременно не дать оснований для нездоровых сенсаций вокруг имени писателя или его отдельных произведений. [...]

С уважением —

В. Оскоцкий. [...]²

¹ Оскоцкий В. Через годы — через жизнь: Из воспоминаний о Василе Быкове. 2003. Рукопись.

² Копія. Хатні архіў В. Быкава.

У выпадку ж з кнігай Лазара Лазарава ад аўтара патрабавалі «зняць из книги главу, где речь идет о «Мертвым не больно». Иначе книгу не выпустят». «Такого рода вивисекция после визы Главлита — даже по тем «вегетарианским» временам все-таки была историей из ряда вон выходящей, — прыгадваў Л. Лазараў. — Я отказался: «Пусть не выходит!»¹. І дадасьць пазьней, адказваючы на пытаньне, ці сапраўды ён быў гатовы ахвяраваць кнігай з-за разьдзелу з «Мёртвым не баліць»: «Действительно был готов. Это была не первая моя книга, и презирать себя, покорившись властям, у меня не было никакого желания».

У сувязі з гэтымі двума выпадкамі цензурскага самавольства Быкаў накіруе ліст асабіста сакратару ЦК КПСС М. Суславу:

Уважаемый М[ихаил] Андреевич!

В 1966 г. в жур[нале] «Н[овый]М[ир]» была опубликована моя повесть «М[ертвым] не б[ольно]», посвященная небольшому эпизоду В[еликой] О[течественной] В[ойны]. Вскоре в газете «Правда» с рецензией на нее выступил молодой тогда критик В. Севрук. Я не буду здесь дискутировать с оценками автора статьи, это дело прошлого, хотя должен отметить, что и до этой статьи и после нее в печати появлялось множество различных мнений по поводу повести, велась полемика, делались литературоведческие попытки анализа идейной стороны и худ[ожественной] структуры повести. По существу они не прекращались все годы, прошедшие после опубликования повести.

Но вот, как мне стало известно, наконец появился офиц[иальный] запрет на всякое печатное упоминание о повести. Из моей книги, вышедшей в изд[ательстве] «Известий», где содержится литературный разбор повести, принадлежащий критику В. Оскоцкому, выдираются страницы, посвященные анализу этой повести, книги других критиков (как, напр[имер], Л. Лазарева) без объяснения причин задержаны в производстве. Я как автор повести, авторы книг и статей о ней находятся в недоумении — что случилось? Как понимать такое столь волевое вмешательство в лит[ературный] процесс и планируемую на многие годы вперед издательскую практику. Единственно ли намерением монополизировать давнюю оценку молодого тогда критика, а ныне ответств[енного] работника ЦК КПСС тов. Севрука или, возможно, более серьезным намерением относительно повести.

Поскольку я не смог получить ответ на данный вопрос ни у одной из низших инстанций, обращаюсь к Вам, уважаемый М[ихаил] А[ндреевич]. Вы бы нашли возможность ответить мне по данному вопросу².

Аднак, па словах В. Быкава, зварот «в высокие инстанции» будзе пакінуты без наступстваў:

25 июля 1979 г.

Валя, дорогой дружище!

Посылаю тебе две книги, к которым ты приложил свою руку. К сожалению, история второй книги еще не закончилась, как мне сказал Володя Б[огомоллов], привезший ее, половина тиража все еще в переработке: выдирают два листа из послесловия и вместо них вклеивают один. Твое письмо директору изд[ательства] оставлено без последствий. Мое обращение в высокие инстанции тоже. Севрук свое указание проводит дотошно.

Ну да что делать!

Будь здоров, дружище, работай.

Обнимаю — твой Василь. [...]»³

¹ Лазарев Л. Правда останется // Знамя. 2003. № 12. С. 121.

² Чарнавы аўтограф ліста В. Быкава да сакратара ЦК КПСС М. Суслава. Хатні архіў В.Быкава.

³ Ліст да В. Аскоцкага. Галоўнае архіўнае ўпраўленне г. Масквы, ЦМАМАЗ.

У гэтай сувязі В. Аскоцкі распаўядзе ў лісьце да пісьменьніка:

«...всю эту неделю меня разыскивало изд[ательст]во «Известия». Была встреча с директором. Принял хорошо и уважительно. Первая фраза:

— В[алентин] Д[митриевич], я полностью согласен с Вашим письмом...

И еще была одна фраза симптоматичная в ходе разговора:

— Вы, наверное, помните, что «Известия» поддерживали Быкова в самое трудное для него время...

Итог разговора: количество экземпляров, в которых произведена выдержка, составляет ничтожный процент по отношению к тиражу. Указание выполнено только формально [...], чтобы в случае чего можно было показать: вот, пожалуйста, сделано... [...]

Баруздин прямо сказал, что считает, пора прекращать конфликт. Или, по крайней мере, не раздувать.

Я в этом пока что не уверен.

Не утаю: хотелось бы довести дело до такого конца, чтобы Севруку дали по рукам (хотя мы об этом никогда не узнаем, как выразился Баланенко¹). Ведь есть, за что давать: за превышение полномочий, за злоупотребление служебным положением, за руководство личными мотивами... Или я слишком «романтик»?..

Как бы там ни было, я очень рассчитываю на ответ тебе², который может привести к результатам куда большим, чем мой или Лазаря [Лазарева] ропот.

Статья в «Неве»³, о которой я тебе говорил, опубликована в № 7 [...]. «Крамольный кусок», вернее, первая часть его, там сохранился (с Твардовским). Но странное дело: все о «Мертвым не больно», даже беглые упоминания названия, снято. А ведь в сверке, которую я подписывал, все было на месте. Значит, сокращали после. Отзвук ли это московской истории или независимо от нее — не знаю. Одновременно с письмом тебе посылаю запрос в «Неву».

И еще: я ведь впервые прочел сегодня свое послесловие к молодогвардейской книжке⁴, которую до сих пор и в руках не держал, а сверку мне читать не давали: был, кажется, в отъезде. Так вот: в моем перечне твоих повестей были и «Мертвым не больно», и «Атака с ходу». На каком этапе выхода книги они сняты, кем и почему — понятия не имею. [...] Ведь в данном случае и вовсе глупо: сказать, что написано тобой 14 повестей, а назвать только 12. Тоже мне, уравнивание с двумя неизвестными...»⁵.

Толькі праз пятнаццаць гадоў Валянцін Аскоцкі даведаецца пра сапраўднага віноўніка той езуіцкай экзекуцыі над быкаўскай кнігай, пра што і распаўядзе ў сваіх успамінах:

«— Нарвался? Не надо было дразнить, — корил тогдашний сотрудник «Дружбы народов» из отдела критики.

Обескураженный, анализирую нелепую ситуацию. Если сигнал книги был, тираж печатался и развозился, значит, цензура «под затуменным именем Главлита» (А. Солженицын) тут ни при чем. А кто при том? Скорее всего, тот, кто поставлен надзирать за Главлитом. Поставлен же, всем известно, В. Севрук.

Но то были предположения, догадки. Подтверждение — еще 15 лет спустя — принес 1994 год, когда на очередную Международную конференцию «КГБ: вчера, сегодня, завтра» вынесли тему цензуры. С одним из докладов выступил бывший

¹ Ю. И. Баланенка — дырэктар выдавецтва «Известия».

² Адказ на ліст, які В. Быкаў напісаў на імя сакратара ЦК КПСС М. Суслава.

³ Оскоцкий В. По праву памяти: Нравственные уроки «военной прозы» // Нева. 1979. № 7.

⁴ Пасляслоўе В. Аскоцкага «О доблестях, о подвиге, о славе» да кнігі В. Быкава «Альпийская баллада» (М.: Молодая гвардия, 1979).

⁵ 3 ліста В. Аскоцкага ад 1 жн. 1979 г. Хатні архіў В. Быкава.

руководитель Главлита В. Солодин. Перечислил писателей, которых его ведомство, послушно исполняя указания Старой площади и Лубянки, читало в лупу. Василя Быкова назвал среди первых. В перерыве я подошел к докладчику:

— Напрягите, пожалуйста, память. И вспомните такой случай...

Напрягаться не пришлось: случай запомнился.

— Так от кого же исходило распоряжение задержать книгу? Ведь вы в Главлите ее подписали?

Не я назвал В. Севрука — мой собеседник. И тут же добавил, что в силах журнала и издательства было ослушаться. Не захотели...

Неверно: ослушались. Методом саботажа. Выдирку запретных абзацев произвели для отвода начальственных глаз лишь в пятой примерно части 220-тысячного тиража, а остальные четыре пятых оставили нетронутыми. Так и хранится у меня с той поры книга в двух экземплярах. В одном нумерация страниц нормальная порядковая. В другом сдвоенная, через дефис: 661-662, 663-664. Есть и третий экземпляр, с автографом Василя: «...на память об одной книжной истории».

Книгу в «известинском» составе дважды переиздавали в республиках — на Украине и в Молдавии. И оба раза запрашивали мое согласие сохранить послесловие. Я соглашался, но, не раскрывая карт, лукаво предупреждал: по недосмотру издательства, подтверждаемому сдвоенной нумерацией страниц, в части тиража выпало несколько абзацев, поэтому переводить послесловие просил бы по полному тексту. В ответ получал вежливые разъяснения: перевод сделан, книга сдана в набор, вносить текстовые дополнения невозможно «по техническим причинам». Допуская, что разгадав мое лукавство, издатели тоже лукавят, подумывал о демарше: не снять ли послесловие? Запросил мнение Василя. Он написал: действуй, как считаешь нужным. Поостыв и поразмыслив, решил: как бы там ни было, главное — не мои рассуждения о прозе Василя Быкова, а сама его проза, тормозить ее издания я не вправе...»¹.

Між іншым, Сеўрук быў прычынай і таго, што пад пагрозай аказаўся выхад кнігі Лазара Лазарава, які пазьней напіша: «Видно, после этого [пасьля расправы над кнігай В. Быкава з пасьляслоўем В. Аскоцкага. — С. III.] Севрук приказал устроить массовую облаву, и наткнулись на мою подписанную в печать книгу, — последовало распоряжение руководству «Художественной литературы» и здесь проделать то же самое. Я пошел к моему бывшему главному редактору, он стал одним из секретарей писательского правления и курировал критику. В эту историю он не захотел вмешиваться, но дал мне совет, оказавшийся дельным: обратиться в отдел культуры к Беляеву, который был заместителем заведующего этим отделом и занимался делами литературы. Не питая никаких надежд, я позвонил Беляеву. К моему удивлению, он меня на следующий день принял. Выслушав, сказал: «Мы ничего об этом не знаем, с нами это не согласовывалось». Я понял, что к Севруку он не испытывает приязни. Спросил меня: «Вы можете сократить из этой главы страницу?» Я понял, что это на тот случай — вдруг возникнет между отделами конфликт, — можно будет тогда сказать: мы с автором поработали. «Попытаюсь», — сказал я. «А я, — сказал он, прощаясь, — постараюсь вам помочь...» И свое обещание, за что я ему благодарен, выполнил.

Когда книга, хотя и с опозданием, все-таки вышла, я рассказал эту историю Василю. Мы посмеялись, — неприятности, которые нас счастливо миновали, потом часто кажутся нам смешными. Василь мне сказал: «Видишь, я тебя вежливо предупреждал, чтобы ты не ввязывался в эту историю, будешь, как я, хлебать всякой дряни». Действительно, когда я написал ему, что у меня возникла идея написать о нем книгу, он, словно предчувствуя, что меня может ждать, предостерег: «Ты

¹ Оскоцкий В. Через годы — через жизнь.

пишешь, что собираешься писать обо мне книгу, и это известие не скажу чтобы обрадовало, скорее озаботило, словно ее писать не тебе, а мне самому. Но в деле этом есть несомненный прок, а именно — наверное, мы лишний раз с тобой встретимся — в Москве или здесь, в Гродно. И это благо»¹...

Але яшчэ больш дэманстратыўна свае сапраўдныя адносіны да Быкава ўлада прадэманструе тады, калі той жа Міхал Дубянецкі паставіць пытаньне пра выданьне аповесці «Мёртвым не баліць» асобным выданьнем ці ў Зборы твораў. Перагаворы з сакратаром ЦК КПБ па ідэалогіі Аляксандрам Кузьміным вядуцца ў некалькі захадаў, але канчатковае паразуменьне дасягаецца толькі ў дні прысваеньня Быкаву званьня «народны пісьменнік БССР» — вырашана, што аповесьць будзе ўключаная ў 3-ці ці 4-ты том быкаўскага Збору твораў.

У той жа дзень Дубянецкі віншуе Васіля Уладзіміравіча з прысваеньнем званьня народнага пісьменьніка і адначасова паведамляе: «Кніга «Мёртвым не баліць» будзе выдадзена! Чакаю рукапіс»². Як успамінаў Дубянецкі, пасля некаторай паўзы Быкаў стаў дзякаваць, папытаў, як гэта здарылася, сказаў, што лепшага падарунку даўно ўжо ня меў. І ўжо праз пару дзён перакампаваў два апошнія тамы — «Мёртвым не баліць» паставіў у 3-ці.

У лістападзе 1981 г. карэктуру адпраўляюць у Галоўліт БССР, і ў хуткім часе Дубянецкі атрымлівае дазвол на друкаваньне аповесці, аднак кіраўнік Галоўліту А. Маркевіч просіць дазволу «выправіць у адным месцы разважаньні Васілевіча пра статус у СССР савецкіх грамадзянаў, што трапляюць у палон да немцаў і, з другога боку, пра адносіны немцаў да сваіх ваеннаслужачых, якія пабылі ў савецкім палоне». Маркевіч даводзіць: «Атрымліваецца, Міхась Фёдаравіч, што немцы больш гуманна ставіліся да сваіх, чым мы да сваіх. У нас, згодна з загадам, здавацца нельга было ў палон, а трэба было канчаць самагубствам. А немцы нават і не пыталі ў сваіх, дзе былі і што рабілі». Аднак Дубянецкі, спасылаючыся на тое, што гэта не зьяўляецца вызначальным у творы і што, дарэчы, у Ч. Айтматава ў апошнім рамане пра гэта сказана мацней і не ў адным якім-небудзь месцы, выступае супраць праўкі. Але дазвол на друкаваньне ўсё роўна ёсць. Праўда, як занатоўвае М. Дубянецкі, «здарылася тое, што і павінна было адбыцца. А. А. Маркевіч, адной рукою даючы дазвол, другой набраў нумар свайго маскоўскага шэфэ Раманава. Увёў таго ў курс справы. Той зьвязаўся з У. М. Сеўрукам і атрымаў каманду забараніць. І машына закруцілася»³.

18 лістапада Дубянецкаму тэлефануе галоўны рэдактар выдавецтва «Мастацкая літаратура» С. Андрэюк — старшыня Дзяржкамдруку М. Дзялец загадаў спыніць 3-ці том Быкава ў вытворчасці. Прычына: выдаваць «Мёртвым не баліць» забараніў Галоўліт СССР. Але Дубянецкі ідзе ва-банк: просіць перадаць Дзяльцу, што ўсе пытаньні гэтага тома пакідае за сабою, і патрабуе ад сваіх супрацоўнікаў фарсіраваць выпуск тома.

Праз два дні званок начальніка Галоўліту Маркевіча: Сеўрук забараніў выпуск аповесці катэгарычна, ён, Маркевіч, адказвае за тое галавой і партбілетам. Затым — званок ад старшыні Дзяржкамдруку Дзяльца — выданьне «Мёртвым не баліць»

¹ Лазарев Л. Правда останется: О Василе Быкове // Знамя. 2003. № 12. С. 121.

² Тут і далей цытаты прыводзяцца па публікацыі: Дубянецкі М. Злое вогнішча // Польша. 1999. № 2.

³ У 1981 г. Ул. Сеўрук быў намеснікам загадчыка аддзелу прапаганды ЦК КПСС. «По его указанию — он курировал не только газеты и журналы, но и цензуру — все, что предлагал Быков для публикации, рассматривалось в Главлите через луту. Благодаря его неустанный деятельности в этом направлении только через одиннадцать лет после журнальной публикации появилось книжное издание «Круглянского моста», через восемнадцать — повести «Атака с ходу», через двадцать три — повести «Мертвым не больно» [...]» (Лазарев Л. Правда останется: О Василе Быкове // Знамя. 2003. № 12. С. 121).

спыніць! Дубянецкі вырашае аслухацца, але праз гадзіну новы званок ад Дзяльца — спыніць выданьне аповесці загадаў ужо сакратар ЦК Кузьмін. М. Дубянецкі занатоўвае: «Прымаю таблетку нітрагліцэрыну і... іду ў спальню. Цяпер ужо, калі так хутка здаўся і адступіў Кузьмін, чорную справу завершаць і без мяне. [...]

Не перахітрыў. Надта іх багата супраць мяне аднаго. І ў іх улада, а ў мяне — толькі сумленьне, патрыятызм ды крыху кемлівасыці. А што гэта перад такой жалезабетоннай уладаю? Што рабіць? Зламалі? Зьнішчылі? Галаву, як электрычнасьцю, пранізала думка: «Тэлеграму Зімяніну!» Пабег да пісьмовага стала. Хуценька зрабіў накід: трэба пасьпець, каб сёння ж легла на стол Міхаілу Васільевічу, бо наперадзе два выхадныя — субота і нядзеля. Атрымалася вялікая — 130 словаў — інфармацыя пра падзею; міжнародны аспект; ацэнка падзеі; ацэнка твору; просьба. [...]

Пачатак: «Толькі што, пад націскам Сеўрука У. М...» Узмацняю міжнародны аспект. Дадаю, што за мяжою выдаўцы ўжо ведаюць аб падрыхтоўцы 3-га тома Васіля Быкава з аповесцю «Мёртвым не баліць». Узмацняю ацэнку ўчынку Сеўрука. Мацней афармляю просьбу. Замест «ратуйце становішча» пішу: «Выратуйце, калі ласка, значную духоўную каштоўнасьць ад сярэдневяковага кастра, а нашу выдавецкую практыку — ад ганебнага слупа». Апошнія два словы пераправіў на «...ад ганьбы»...

23 ноября 1981 г.

Срочная. Москва. ЦК КПСС.

Товарищу Зиянину М. В.

Глубокоуважаемый Михаил Васильевич.

20-го ноября вечером по указанию тов. Севрука В. Н. в Минске на завершающей стадии прекращено издание 3-го тома Собрания сочинений народного писателя Белоруссии, депутата Верховного Совета Республики, лауреата Государственных премий СССР, БССР Василя Быкова из-за содержащейся там повести «Мертвым не больно». Повесть опубликована «Новым миром» и «Молодостью», во многих странах вышла книгой. На всех международных встречах издатели, особенно соцстран, упрекают нас, почему этой книги нет на родине Быкова. Эти упреки, к счастью, как нам казалось, были уже сняты. Нам, маловерам, показывалась подписная корректура тома. Решение тов. Севрука В. Н. объективно носит антисоветский, противозаконный, реакционный характер. Об этом недоумии уже знает весь интеллектуальный Минск. Значит, узнает и весь мир. Дорогой Михаил Васильевич, спасите, пожалуйста, значительную духовную ценность от средневекового костра, а нашу издательскую практику от позора. Повесть талантлива, полностью отвечает духу соцреализма, если его понимать здраво, а не вульгарно-социологически.

С искренним уважением и верой в победу разума директор издательства «Мастацкая лitarатура» Дубенецкий Михаил Федорович.

На препроводительной записке к телеграмме резолюция: «Т. т. Тяжельникову Е. М., Шауро В. Ф.

24.XI.81 г.

М. Зиянин»¹.

Быкаў прыгадваў: «Бедны і наіўны, нягледзячы на свой партыйны вопыт, Міхал Хведаравіч, на што ён спадзяваўся! Я расправёў пра выпадак з вайны, калі адзін з паліцаёў расстрэльваў групу землякоў, сярод якіх быў ягоны стрыечны брат. Паліцай быў добры чалавек і як для брата зрабіў выключэньне — падаслаў яму ў магілку сьвежага хвойнічку. Усё ж брат... Дубянецкі мне не паверыў, сказаў: вось убачыце, яны свой загад адменяць. Трэба пачакаць адказу»². «Чудак человек! Искал бы управу на Севрука сразу и прямо у самого Севрука: телеграмму-то ему

¹ «Мертвым не больно» под арестом // Дружба народов. 1993. № 9. С. 210.

² Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 474-475.

спустили, и не кто иной, как он, вел расследование. И провел так, что директора оно вынудило оставить работу, довело до инфаркта, после которого он так и не поднялся. Ради незамутненной «чистоты» идей за ценой не стояли. И платили не только втридорога, возмещая издательские убытки, но и тем, что деньгами не измеряется, — жизнями людей»¹.

Дарэчы, гісторыя з тэлеграмай пасля стала амаль што легендай, і калі пра яе згадвалі, звычайна пісалі не іначай, як наступным чынам: «М. Дубенецкі перадаў тэлеграму Суслову і Зімяніну: «Іезуіт Севрук травіць пісателя с міжнародным імем Васіля Быкова»². У 1990 г. і А. Адамовіч, прыгадваючы гэтую гісторыю, пісаў: «І какой был скандал, на всю республику, когда честнейший Михаил Федорович перадаў тэлеграму «самому Суслову», в которой Главному инквизитору сообщал, что у него работает «иезуит Севрук, травящий Быкова» (слова из телеграммы)»³. Між іншым, Севрук нічога не аспрэчваў, толькі ў адным месцы паправіў А. Адамовіча: «Из статьи узнал я, что являюсь «многолетним изнуряющим бесом», а также «иезуитом». Последняя кличка из телеграммы на имя, кстати, М.В.Зимянина, а не М. А. Суслова. Но в ней я был заклеен и как «антисоветчик» — тогда, в 1981 году, требовался именно такой ярлык»⁴.

26 лістапада Дубянецкаму тэлефануе Быкаў: «Трэба сустрэцца». Ён выказвае намер таксама паслаць у той жа адрас тэлеграму, а можа, нават і сакратару ЦК КПСС М. Суславу. І дадае, што калі не атрымаецца, дык ён сам спыніць Збор твораў на 2-м томе. Дубянецкі такое рашэнне ўхваляе, але ўжо на наступны дзень Быкаў паведамляе: як стала яму вядома, крыж на аповесці «сваёй жорсткай рэзальнячай безапечальнай паставі» яшчэ ў 1966 г. сам Суслаў, таму «ў такой сітуацыі нічога не застаецца, як праглынуць пілюлю», — ён згодны выдаваць 3-ці том без «Мёртвым не баліць». М. Дубянецкі занатэ: «Можа, гэта і правільна. Інакш зламалі б, знішчылі б яго, і свет страціў бы творцу. Таму я і не абвінавачваю Васіля Быкава». Але Васіль Уладзіміравіч усё-такі зьвернецца да Зімяніна, аднак, як пасля ён засведчыць на чарнавіку ліста да сакратара ЦК, «каб не пакідаць сьлядоў, Зімянін адказаў па тэлефоне праз ЦК КПБ: нет!»⁵.

Москва, ЦК КПСС

Зімяніну Міхаілу Васільевічу

Уважаемый Михаил Васильевич!

В связи с прекращением издания моего Собрания сочинений в Минске сообщая, что в его третий том включен белорусский вариант повести, переработанный и отличный от русского, опубликованного «Новым миром» в 1966 году и подвергшийся критике в печати. Белорусский вариант в печати не критиковался, так как не содержал многих моментов русского, которые в течение пятнадцати лет с такой настойчивостью преследуются тов. Севруком через Главлит, сделавшим почти невозможным печатное выражение других мнений и оценок повести нежелая те, что были даны самим тов. Севруком в его известной статье и кандидатской диссертации. Тем не менее эти иные оценки существуют и выражены печатно во многих десятках статей и монографий авторитетных советских авторов, не считается с которыми могут лишь люди, считающие систему команд и запретов единственно возможным методом управления литературой.

С уважением

Василь Быков, народный писатель Белоруссии⁶.

¹ Оскоцкий В. Через годы — через жизнь.

² Оскоцкий В. Жив курилка! // Белорусская деловая газета. 2000. 11 янв.

³ Адамович А. Так они нами руководили // Литературная газета. 1990. 2 мая.

⁴ Севрук В. Как они на нас доносили... // Литературная газета. 1990. 23 мая.

⁵ ДМГБЛ. КП 10735/840.

⁶ ДМГБЛ. КП 10735/840.

1 снежня забраць рукапіс злашчаснай аповесці аўтара просіць Кузьмін. Аднак праз два дні Дубянецкі занатоўвае: «А 23-й гадзіне Васіль Быкаў паведаміў мне па тэлефоне пра паварот нашай справы ў Маскве на лепшае: «Аповесць выдаць, «падгабляваўшы», дзе трэба. Зьмясціць пажадана ў тым жа трэцім томе, каб не была заўважаная заміна. З галавы дырэктара выдавецтва не павінен упасці ніводзін волас. Пра яго тэлеграму не распаўсюджвацца; яе проста не было». І заслуга ў тым — Аляксандра Трыфанавіча Кузьміна. Што ж датычыць Сеўрука, дык быццам бы яго адхілілі ад далейшага разбору гэтай справы.

Такое рашэнне будзе прынята пасля звароту ў ЦК КПСС загадчыкаў двух аддзелаў — прапаганды і культуры:

30 ноября 1981 г.

Секретно

В белорусском издательстве «Мастацкая лitarатура» готовится к изданию Собрание сочинений лауреата Государственной премии СССР писателя В. Быкова. Издательство и автор включили в Собрание сочинений повесть «Мертвым не больно».

Эта повесть была опубликована в 1966 году только в журналах «Малодосць» и «Новый мир» и вызвала обоснованную критику со стороны литературной общественности за дегероизацию событий Великой Отечественной войны и другие серьезные идейные просчеты.

Отделы пропаганды и культуры ЦК КПСС докладывали по этому вопросу ЦК КПСС (записка от 15.IV.1966 г.). В записке отделов отмечалось, что в повести с неверных идейных позиций отображены события Великой Отечественной войны. Она заполнена желчными описаниями беззаконий и преступлений, якобы чинившихся в рядах действующей Советской Армии.

В соответствии с поручением отделов ЦК КПСС газеты «Правда» и «Красная звезда» опубликовали статьи, в которых повесть расценивалась как творческая неудача автора. Аналогичные критические статьи были в белорусской партийной и литературной печати. С 1966 г. данное произведение отдельным изданием не выходило.

Учитывая это обстоятельство, а также принимая во внимание, что В. Быков в своем творчестве в настоящее время не допускает подобного рода ошибки, предлагали бы возможным поручить ЦК КП Белоруссии совместно с Госкомиздатом СССР рассмотреть вопрос о целесообразности включения повести «Мертвым не больно» в собрание Сочинений писателя, имея в виду вышеуказанные критические замечания.

Просим согласия.

Зав. Отделом пропаганды ЦК КПСС Зав. Отделом культуры ЦК КПСС

Е. Тяжельников

В. Шауро

На документе помета: «Согласиться. М. Зимянин, М. Суслов, А. Кириченко, И.Капитонов, Б. Пономарев, К. Русаков, В. Долгих, К. Черненко»¹.

Аднак праз тыдзень «новая» навіна: выпуск аповесці забаронены канчаткова. Яшчэ праз шэсць дзён — ёсць рашэнне... дазволіць. Але твор трэба «дапрацаваць», у прыватнасці, як прапануе кіраўнік Дзяржкамдрук Дзялец, аўтар не павінен рабіць з Сахно здрадніка — каб ня кідаць цень на органы... Вельмі красамоўная размова адбываецца ў гэтай сувязі паміж М. Дубянецкім і М. Дзяльцом, пра што і пакіне запіс Міхал Фёдаравіч:

«— Я ня думаю, што гэта ўжо канчатковае рашэнне, — нарэшце вымавіў ён [М.Дзялец. — С. III.] здаўленым голасам. — Гэтую аповесць нельга выправіць. Яна наскрозь антысавецкая. Апрача чэкіста Сахно, ён жа (В. Быкаў. — М. Д.) увёў туды

¹ «Мертвым не больно» под арестом // Дружба народов. 1993. № 9. С. 209-210.

і былога старшыню ваеннага трыбуналу. І таксама ў адмоўным плане. Значыцца, Быкаў ня бачыў тады і ня бачыць цяпер карыснасці органаў чэка.

— А нашто так абагульняць, Міхаіл Іванавіч? — устаўляю я. — Пра карысць ці некарысць ён нідзе не пісаў. Ён стварыў два канкрэтныя вобразы. Адмоўныя. І толькі ўсяго.

— І толькі ўсяго?! — раптам, справіўшыся з сабою, выкрыкнуў ён. — А тое, што гэтыя органы стаяць на пярэднім рубяжы нашай барацьбы, гэта ўжо ня мае значэння?! Як наша моладзь глядзела б на чэкістаў пасля прачытання такога, выбачайце, твора? Ён што, пры тваёй дапамозе хацеў распачаць у літаратуры абстрэл органаў? А зрэшты, ня ён хацеў. Гэта ты яго, Быкава, прымусіў прынесьці табе гэтую аповесць для апублікавання. Мы ж яе не ўключалі ў праспект чатырохтомніка! Якая ідэя цябе прывабіла ў гэтых «Мёртвых»?

— Таленавітасць твора прывабіла, Міхаіл Іванавіч, — вырашыў я, нарэшце, уклініцца ў гэты маналог. — А тое, што чэкісты стаяць, як вы казалі, на пярэдніх рубяжах, дык, можа, скажаце, хто на задніх? І каго можна заўсёды крыгтыкаваць, а каго — ніколі? Асабіста я не лічу, што чэкістаў трэба вывесці з-пад крыгтыкі.

— Вось нават як: «Ён ня лічыць», — з нейкай нібы грэблівайсцю ўстаўіў старшыня.

— Ды ў свой час ім ужо дасталося ў літаратуры, — працягваю я. — І Васіль Быкаў не распачне сваёй аповесцю абстрэлу іх. Напішы ён крыху раней яе, скажам, недзе да 1964 году, дык аповесць, напэўна, ня трапіла б у такі цэйтнот...

— Я збіраюся да Аляксандра Трыфанавіча, — рэзка спыніў мяне Дзялец. — Я раскажу яму пра тваю пазіцыю!»

...У чэрвені 1982 г. Ігар Дзядкоў напіша ў лісце да Быкава: «В нашей цензуре меня спрашивают: «А что такое «Мертвым не больно» Быкова? — «Вещь-то давняя, — говорю им, — Вам-то теперь что?» А они объясняют: «В новейшей инструкции повесть упоминается как вредная и к изданию запретная».

Потом-то я сообразил, что это, вероятно, отзыв минской попытки издать повесть в Собрании сочинений.

Все беспокоятся, тревожатся, боятся! Десятилетия проходят — все боятся». І атрымае адказ: «Кажется, Ваши главлитчики окажутся правы — с «М. не б.» вряд ли что выйдет, придется вместо нее готовить новую мою повесть. Но и с ней еще не известно, как обернется в этом смысле. Вот так и живем»¹.

Толькі ў лістападзе 1982 г. Міхал Дубянецкі падпіша да друку 4-ты том з «Мёртвым не баліць». Праўда, перад тым беларускі Галоўліт «папросіць» выкінуць споведзь былога камандзіра дванаццаці загінуўшых штрафных рот. У гэты дзень Дубянецкі занатае ў дзёньніку:

«Нарэшце падпісаў да друку чацьвёрты том В. Б. з «Мёртвымі». Галоўліт пасля маёй гістарычнай сустрэчы з А. А. Маркевічам ня стаў больш прыдзірацца, але ўсё ж «папрасіў» ад нас адну ахвяру — выкінуць увесь апошні абзац на старонцы 176 (у першай карэктуры ёй адапавядала старонка 148).

Вось гэты абзац:

— Што глядзіш? Асуджаеш? Так? Асуджаеш? Дванаццаць на дзвьесце, думаеш, дзе? У зямлі. І думаеш, злачынцы? Дудкі! З палону папрыбягалі. Ня ўседзелі да канца вайны. Во! Хто сёння ў героях? Брэсцкая крэпасць і так далей! А я чацьвярых з Брэсцкай крэпасці на Сандамірскім закапаў. Во? Тады не пыталіся, як у палон здаўся. Пыталіся, чаму не застрэліўся. Ясна? Ты, чыгуначнік! — амаль абразліва заканчвае ён.

[...] Зьвязваюся з Аўтарам. Хутка абмеркавалі сітуацыю. Абодва ледзь не шакіра-

¹ Дедков И. «Девятого Мая обязательно вспомню Вас...» // Дружба народов. 1995. № 3. С. 182.

ваны «шчаслівым» канцом справы. Дамовіліся пагадзіцца (а куды дзенешся?), папрасіць пакінуць толькі пачатак (пяць словаў) і канец (шэсць словаў) гэтага абзаца»¹.

Сам жа пісьменьнік прыгадае пасля:

«...Кузьмін сказаў, што трэба ў аповесці нешта перарабіць, хаця б для прыліку памяняць словы, ці што? Тое дасць падставу паведаміць у Маскву, што аўтар грунтоўна перапрацаваў твор. Я трохі падзівіўся найўнасьці Аляксандра Трыфанавіча, але зрабіў так, як ён раіў, — трохі пачысыціў стыль. І праўда, аповесць у такім выглядзе (надта, дарэчы, зьнявечаным пасля шматлікіх рэдагаванняў) і была надрукаваная ў апошнім томе майго Збору твораў. На гэты раз Сеўрук ня мог дамагчыся свайго і адступіў [...]»².

* * *

Дарагі Васіль Уладзіміравіч сардэчна віншую з завяршэннем выдання цудоўнага чатырохтомнага збору твораў апошні яго том надрукаваны цалкам і выпушчаны ў сьвет шчыра жадаю новых творчых імкненняў і іх шчаслівай рэалізацыі = М.Дубянецкі³.

Вялікай зьяваю ў літаратурным жыцці рэспублікі было завяршэнне намі выдання чатырохтомніка Збору твораў выдатнага пісьменьніка сучаснасьці Васіля Быкава. Гэтым выданнем мы раз і назаўсёды спынілі розныя спекуляцыйныя замежных сваіх апанентаў, што, маўляў, у славу тага Быкава ёсць забароненыя ў яго краіне творы. Цяпер усе мастацкія творы Васіля Быкава выдадзеныя. Гэты Збор твораў — новая, вышэйшая прыступка і ў нашай выдавецкай практыцы⁴.

Працяг будзе.

¹ Дубянецкі М. Трэба рызыкаваць... // Палымя. 2001. № 10. С. 193.

² Быкаў В. Доўгая дарога далому. С. 475.

³ Тэлеграма ад 24 сьнеж. 1982 г. Хатні архіў В. Быкава.

⁴ З выступлення М. Дубянецкага «Пра вынікі 1982 г. і задачы на трэці год адзінаццатай пяцігодкі» на агульным сходзе калектыву выдавецтва «Мастацкая літаратура» 24 студз. 1983 г. Дубянецкі М. Злое вогнішча // Палымя. 1999. № 2. С. 191.

Генрык Літвін

...ідэальнага выбару няма ніколі,
але найбольш эфектыўным нам бачыцца выбар,
зьнітаваны з Еўразьвязам...

Я шчасьлівы чалавек...

**Гутарка пісьменьніка Уладзіміра СІЎЧЫКАВА
і Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла Рэспублікі Польшча
ў Рэспубліцы Беларусь Генрыка ЛІТВІНА**

– Велешаноўны спадар амбасадар, Ваша прозьвішча лапшчыць беларускі слых – менавіта літвінамі нярэдка зваліся нашыя продкі ў часы Вялікага Княства Літоўскага. Раскажыце, калі ласка, адкуль ідзе Ваш род, хто Вашы прапачуры і ці ёсьць у сямейным архіве генеалагічнае дрэва?

– Мая сям'я – з вёскі, таму сямейныя гісторыі і паданьні шукаць нялёгка, бо амаль немагчыма знаходзіць пісьмовыя, дакументальныя крыніцы. А нялёгка па дзвюх прычынах. Першая, гэта, кажучы па-польску, “rodzina chlopska”. Куды лягчэй расшукваць гісторыю радзіны людзям, што паходзяць са шляхты. А другая, што падчас другой сусьветнай вайны мая сям'я перажыла шмат цяжкіх момантаў. Спачатку загінуў у нямецкім лагеры мой дзед, потым мой бацька і ягоны старэйшы брат патрапілі ў лагер савецкі і, шчыра кажучы, мая бабуля тым часам зьнішчыла нават тое нямногае ў

сямейным архіве, што было, – усё згарэла! Ёй падавалася, што паперы могуць быць небяспечнымі, а падрасталі ж яшчэ і малодшыя дзеці...

Няшмат было магчымасцяў, але мы цікавіліся, адкуль такое прозвішча. Калісьці продкі нашы патрапілі ў мясціны непадалёк ад горада Красьністаў, што сёння ў Люблінскім ваяводстве. Але патрапілі, напэўна ж, з Вялікага Княства. Верагодна, што адсюль і прозвішча. Аднак далей за прадзеда мы ў сваіх пошуках не заглыбіліся. Менавіта ён, паводле сямейнай легенды, у 60-х гадах пазамінула стагоддзя патрапіў на гэтае месца, бо трэба было дзесьці далёка хавацца ад пераследу за ўдзел у паўстанні 1863-1864 гадоў. Як вядома, на тэрыторыі Вялікага Княства вайсковыя дзеянні праходзілі вельмі актыўна. Удзел у іх брала шмат людзей, а таму версія з прадзедам цалкам верагодная. Адначасова мы прапрацоўвалі і іншы варыянт, бо мой прадзед і мой дзед былі уніятамі. Таму мажліва, што яны ўцяклі з беларускай тэрыторыі, бо хацелі застацца уніятамі, а на тэрыторыі так званага Польскага каралеўства ці Прывісьленскага краю уніятаў не пераследвалі яшчэ доўгі час. Толькі ў 1898 годзе быў выдадзены царскі дэкрэт, паводле якога уніятаў сталі лічыць праваслаўнымі. Быў вялікі супраціў, вядомыя нават уніяцкія пакутнікі. Майго дзеда пахрысцілі ў лесе. З польскіх тэрыторыяў, што былі пад Аўстра-Венгрыяй, прыязджаў уніяцкі сьвятар і патаемна праводзіў набажэнствы і абрады, а ў тым ліку і хрост, які называўся хрост па-галіцыйску. У 1905 годзе выйшаў так званы Талеранцыйны акт, які дазваляў былым уніятам станавіцца або праваслаўнымі або католікамі. Нашая радзіна, як і большасць іншых у Каралеўстве Польскім, абрала каталіцтва, бо лічыла сябе уніятамі-палякамі.

– *Спадар амбасадар, Вы разьняволена абыходзіцеся з датамі, гістарычнымі фактамі і дакументамі. З гэтага вынікае, што паводле адукацыі Вы – гісторык? Калі гэта так, дык які ўніверсітэт заканчвалі і на якім гістарычным перыядзе, на якой тэматыцы спецыялізуецеся?*

– Я ніколі не прыхоўваў, што гісторыя – маё захапленне і першая прафесія. Скончыў Варшаўскі ўніверсітэт, потым рыхтаваў кандыдацкую работу ў Інстытуце гісторыі Польскай акадэміі навук, працаваў там навуковым супрацоўнікам. Праўда, нядоўга, бо alma mater я скончыў у 1982 годзе, кандыдацкую дысертцыю абараніў у 1988-м, а ўжо ў 1991 годзе патрапіў у палон да дыпламатыі. Цяпер спрабую быць актыўным як гісторык, але атрымліваецца хутчэй як хобі. І ўсё ж спадзяюся – тое, што раблю як гісторык, раблю на прафесійным узроўні. А ў дыпламатыю патрапіў, мабыць, таму, што першай спецыялізацыяй была “Гісторыя украінскіх земляў у межах Рэчы Паспалітай у XVII стагоддзі”, а тэмай кандыдацкай – “Наплыў польскай шляхты на Украіну паміж Люблінскай уніяй і паўстаннем Б. Хмяльніцкага”. Потым займаўся я шляхецкім самакіраваннем і канфесійнымі пытаннямі, гісторыяй Папскай дыпламатыі XVII стагоддзя, а таксама тэорыяй дзяржавы ў другой палове XV—першай палове XVI стагоддзя.

– *Неяк у прыватнай размове Вы казалі, што чыталі кнігу нашага даследчыка Генадзя Сагановіча “Невядомая вайна: 1654-1667”. У ёй, на маю думку, разьбіваюцца многія стэрэатыпы беларуска-расейскіх дачыненняў, бо ў нас не прынята было прызнаваць, што столькі гадоў маглі ваяваць між сабою народы, якія сёння завуцца братнімі. А між тым Маскоўская дзяржава вынішчыла палову насельніцтва беларускіх земляў, прывяла ў заняпад эканоміку. Ці магчыма, на Вашую думку, гістарычная аб’ектыўнасьць з улікам нацыянальных інтарэсаў дзяржаваў ці яшчэ ад часоў летатісаў непазьбежныя суб’ектыўнасьць і выкананьне гісторыкамі пэўнага сацыяльнага заказу?*

– Думаю, што гэта нават не пытаньне “залатой сярэдзіны”. Трэба імкнуцца да аб’ектыўнасьці, аднак і ўлічваць, што 100-працэнтная аб’ектыўнасьць немагчы-

мая хаця б таму, што кожны з гісторыкаў выхаваны ў пэўным асяродку, у пэўных гістарычных, грамадскіх, сямейных умовах. Таму я ніколі не адважыўся б сказаць, што ва ўсіх сваіх работах быў аб'ектыўны. Але стараўся і стараюся, імкнуўся не дазваляць сабе ня ўлічваць меркаваньні іншых бакоў, калі яны існуюць. Калі працаваў па гісторыі Украіны ў XVII стагоддзі, дык улічваў напрацаванае як украінскай, так і расейскай гісторыяграфіяй, вывучаў работы заходнееўрапейскіх вучоных, а таксама амерыканскіх дасьледчыкаў, асабліва калі яны маюць беларускія, польскія, украінскія карані. Неверагодна важную ролю заўсёды надаю

Генрык Літвін атрымлівае прыз – копію Звана Волі – за актыўны ўдзел у першай агульнаацыянальнай дыктоўцы ад яе ініцыятара Уладзіміра Падгола. 26 чэрвеня 2008 г.

першакрыніцам. Але і іх стваралі людзі, якія часам суб'ектыўна ацэньвалі падзеі, інфармацыю. Але, паўтаруся, важна імкнуцца да аб'ектыўнасьці. І, разам з тым, мне здаецца, што вельмі небяспечная поўная ўпэўненасьць некага, што ён цалкам аб'ектыўны. Можа, няма для дасьледчыка нічога горшага за гэткую ўпэўненасьць, бо страчваецца магчымасьць самаацэнкі.

– **І тады пануе прынцып – ёсьць маё меркаваньне і няправільныя?**

– Так, але ў падобных выпадках я насыцярожваюся.

– **Маю пэўны сантымент да гістарычнай постаці князя Багуслава Радзівіла, як да фактычнага заснавальніка майго роднага гораду Жодзіна. Ведаю, што дзякуючы раману “Патоп” Генрыка Сінькевіча і аднайменнаму фільму Ежы Гофмана стаўленьне да яго ў Польшчы выразна негатыўнае. Але, пагадзіцеся, фігура гэта складаная і неадназначная.**

– Сапраўды, Багуслаў Радзівіл – ахвяра Сінькевіча. Раманіста гэтага я вельмі люблю, але гэта ня значыць, што ўсё, што ён напісаў, трэба лічыць выдатным. Сінькевіч вельмі добра ведаў гісторыю, але найперш... выкарыстоўваў яе ў сваёй творчасці. Магу нават расказаць анекдот, які ілюструе, як абыходзіўся ён з крыніцамі. Трэцяя частка трылогіі Сінькевіча – гэта “Пан Валадыеўскі”. У галоўнага героя там ёсьць маладая жонка па імені Барбара Езэркоўская. У рамане ёсьць і расказ пра гэтую Басю. Маўляў, у свой час у яе былі тры прэтэндэнты на руку і сэрца. Расказчык яе гісторыі падае і прозьвішчы трох прэтэндэнтаў, якія нібыта загінулі на вайне. Але ў аднаго гісторыка, які іранізаваў з Сінькевіча, я прачытаў, што сапраўдная Бася Езэркоўская была старая баба, якая папэражыла сваіх трох мужоў, і толькі чацьвёртым быў у яе Валадыеўскі! Я потым праверыў – у сапраўднай Валадыеўскай раней было тры мужы, але і сапраўдныя іх прозьвішчы супадалі з прозьвішчамі трох прэтэндэнтаў на руку Басі ў Сінькевіча! Што гэта значыць? А тое, што і гэтую гісторыю пісьменьнік ведаў, але гуляў, інтэрпрэтаваў факты, рабіў тое, што яму было патрэбна, што было зручна для ягоных раманаў.

Тое самае з Багуславам Радзівілам. У “Патоце” Сінькевічу быў патрэбны чынічны праціўнік галоўнага героя, як пэўны кантрапункт.

– **Многія літаратары кажуць, што адмоўнага героя лягчэй вытэсаць,**

ён, як правіла, аказываецца больш рэльефным, больш выразным і запамінальным.

– Згодзен, але гэта адзін момант. Другі палягае на тым, што ў рамане таго роду Сінкевічу быў патрэбны добры манарх, *dobry król*, і ён зрабіў Яна Казіміра добрым каралём. А на самой справе ўплыў караля на гісторыю тагачаснай Рэчы Паспалітай быў, на мой погляд, абсалютна негатыўны. Ён быў таленавітым палкаводцам, гэта ў яго атрымлівалася някепска, але ўсё астатняе – проста жахліва. Шляхта тады папросту пакінула Яна Казіміра, бо лічыла так: “Кароль мусіць быць спраўным чыноўнікам, а калі ня здольны выконваць свае абавязкі як след, дык трэба яго замяніць.” Буйныя магнаты лічылі грамадзянамі, гаспадарамі дзяржавы найперш сябе. Яны лічылі, што караля можна папросту замяніць, а таму прымалі пратэкцыю караля Густава. Але яны не прынялі да ўвагі, што пад націскам мілітарысцкай Швецыі шмат чаго можа быць страчана назаўсёды. Было зроблена зашмат памылак, перш чым многія зразумелі – трэба вяртацца пад сыягі Яна Казіміра.

Князь Багуслаў Радзівіл — вельмі яркая асоба, чалавек, у якога надзвычай насычанае жыццё, які зьяўляецца героем многіх гераічных падзеяў, але і афёр, авантур у Францыі, Нідэрландах, Англіі... Ён быў вельмі мужны, выдатны ваяр, некалькі разоў ахвяраваў немалымі грошы на абарону Вялікага Княства і Рэчы Паспалітай, быў шчодрым мецэнатам. Таму многае ў гэтай постаці неадназначна, але, калі верыць Сінкевічу, Багуслаў, акрамя ўсяго, яшчэ і злы дух Януша Радзівіла, а гэта абсалютная няпраўда. Таму трэба чытаць гістарычныя першакрыніцы, а ў тым ліку і “Аўтабіяграфію” Багуслава Радзівіла. Дарэчы, перакладзена яна на беларускую мову?

– **“Аўтабіяграфія” рыхтуецца цяпер да выдання ў выдавецтве “Радзё-ла-плюс” у перакладзе з польскай мовы Анатоля Бутэвіча.**

– Выдатна, бо гэта вельмі цікавая крыніца! Але ёсць і іншыя дакументы таго перыяду. Як і князь Багуслаў Радзівіл, большасць шляхты зрабіла кароткачасовы выбар на карысць шведаў, але рабіць яго галоўным віноўнікам таго, што тады адбывалася, аніж не выпадае. Тым больш, што да вайсковых дзеянняў далучыўся электар Брандэнбургскі, які быў блізім сваяком князя Багуслава...

– **Вы маеце на ўвазе курфюрста Фрыдрых Вільгельма, кузена па матчынай лініі?**

– Так. Багуслаў быў на той перыяд хутчэй з ім, чым са шведамі. Але для гісторыкаў, а таксама для Сінкевіча было важна, што князь, можна сказаць, супрацоўнічаў з дзяржавай, якая пазней стала атаясамлівацца з Прусіяй, якая, у сваю чаргу, адыграла вельмі негатыўную ролю ў лёсе Рэчы Паспалітай. Хоць і цяжка лічыць вінаватым у падрыхтоўцы падзелаў Рэчы Паспалітай Фрыдрых Вільгельма, у нас ў Польшчы негатыўнае адношэнне – як бы мы ні імкнуліся да аб’ектыўнасці – заўсёды будзе класыцца на палітыкаў, што супрацоўнічалі з Прусіяй. У нас заўсёды застаецца пад увагаю, да чаго гэта прывяло. Але як гісторык скажу: каб належным чынам ацэньваць постаць князя Багуслава Радзівіла, трэба ўлічваць умовы той эпохі.

– **Давайце паспрабуем вярнуцца ў сучаснасць. Раскажыце, калі ласка, як Вы патрапілі на дыпламатычную службу і ці быў Вас выбар краіны? Вы кажаце, што, мажліва, маеце беларускія карані, а як навуковец займаўся польска-украінскімі сувязямі.**

– Напачатку 90-х гадоў у нашым Міністэрстве замежных справаў шукалі людзей, а ў тым ліку і навукоўцаў, якія маглі б займацца пытаннямі суседніх краінаў. У Менск тады патрапіла спадарыня прафесар Эльжбета Смуклова, а некалькі чалавек, якія займаліся украіністыкай, пайшлі на адпаведны напрамак. Украінскую мову я збольшага ведаў, а спецыялістаў па Украіне ў Польшчы

было нямнога. Тады перада мною стаяла некалькі цяжкіх жыццёвых пытанняў, а прапаноў паехаць на Украіну амаль што ўсе з іх вырашала. У сярэдзіне 1991 году я выехаў у Львоў як шэф консульскага агенцтва, якое ператварылася потым у генконсульства. Потым быў у МЗС, чатыры гады прапрацаваў у Рыме, адтуль пераехаў у Маскву, пасля зноў два гады ў Варшаве, а цяпер вось у Менску. Як бачыце, мае выезды пераважна супадаюць з навуковымі інтарэсамі.

– А ці задавальняюць Вас умовы працы ў беларускай сталіцы і ці можна парайнаць іх з умовамі працы Вашага беларускага калегі ў Варшаве?

– Цяперашнія ўмовы працы польскіх дыпламатаў далёкія ад таго, што людзі маюць у галовах з часоў Польскай Народнай рэспублікі, калі выезд у заходнія краіны з атрыманням выплаты ў далярах лічыўся немаведама чым. Сёння гэта нармальная работа, але маладыя людзі, якія прыходзяць у дыпламатыю, маглі б атрымліваць куды большыя сродкі ў эканоміцы, у бізнесе. Новых людзей прымаць нам нялёгка, бо шмат патрабуем, а адносна нямнога даем. Але разам з тым някеспка, асабліва калі гаварыць пра ўзровень шэфаў прадстаўніцтваў. Як чалавек з маёй прафесійнай падрыхтоўкай, я павінен быць задаволены. А калі параўноўваць варшаўскія і мясцовыя ўмовы, дык беларуская амбасада ў Варшаве знаходзіцца можа і ня так блізка ад цэнтра гораду, затое будынак вельмі добры, падрыхтаваны менавіта пад пасольства. Мой беларускі калега ў гэтым сэнсе перадае. Але будзем імкнуцца да таго, каб палепшыць свае ўмовы. Гэта найперш пытанне часу і дамоўленасцяў з беларускім бокам, хаця такія сусед Беларусі як Польшча мусіў бы мець такія будынак, які маюць літоўцы або, скажам, украінцы. Пабудоваць новае пасольства – нашая праграма. Трэба дамаўляцца на конт зямельнага ўчастка і рухацца далей.

– Давайце паспрабуем наблізіцца да профілю і тэматыкі часопісу “Дзеяслоў”. Ці не маглі б Вы расказаць пра свае ўпадабанні ў польскім і ў сусветным мастацтве і літаратуры?

– Многае змянілася пасля таго, як я пачаў працаваць у МЗС, таму што павінен быў павысіць інтэлектуальную актыўнасць. Не хацеў пакідаць займацца гісторыяй, а таму зрабіў яе сваім хобі. Але цяпер стала значна прасцей – шмат што можна ўбачыць праз Internet. Да таго ж маю немалую бібліятэку і архіў, якія паспеў сабраць ад пачатку сваёй працы. Многае магу рабіць нават калі я далёка ад замежных архіваў і бібліятэк, але заўсёды з цеплынёй згадваю мажлівасці, якія меў у свой час у Рыме.

Але стараюся гэтаксама цікавіцца літаратурай, музыкай, гісторыяй культуры краіны, у якой працую. У Італію я патрапіў упершыню ў 31 год. Тады я падумаў: “Якое гэта было жажлівае абмежаванне для нас, для людзей, якія жылі ў так званым сацыялістычным лагерах! Мы не маглі выходзіць у непасрэдным кантакце з агульнаеўрапейскай культурнай спадчынай. Які, да прыкладу, мастацтвазнавец, што ня бачыў на свае вочы “П’ету” Мікелянджэла Буанароці?!”

У сувязі з гэтым шмат займаюся знаёмствам з краінай, дзе працую, – чытаю, гляджу кіно, шмат падарожнічаю. І ўсё ж мушу прызнацца, што асноўны багаж сусветнай літаратуры набраў у 15-28-гадовым узросце, а потым давялося аддаваць перавагу навуковай літаратуры. У апошнія гады моцнае ўражанне было ад “Умовы” польскага аўтара Эўстахія Рыльскага. Думаю, была б яна цікавай і беларускаму чытачу. Гэта гісторыя салдата Напалеонаўскага войска, які паходзіць з сям’і, што жыла на Наваградчыне.

Але многае цяпер магу адкласыці, калі не падабаецца, пасля 10-20 старонак. Да таго ж з узростам чалавек, мне здаецца, усё больш увагі надае мемуарам, дзёньнікам, дакументальным рэчам.

– Пра гэта сведчаць і рэйтынгі польскіх бестсэлераў за апошнія гады. Летась, да прыкладу, найлепш прадаваліся ў Польшчы не дэтэктывы, а

мемуары, рэлігійныя рэфлексіі, інтэлектуальная літаратура, літаратура факту і творы Рышарда Капусьцінскага, які, дарэчы, нарадзіўся ў Пінску і толькі падчас вайны выехаў у Польшчу, дзе стаў слаўным публіцыстам і рэпартажыстам.

– З узростам усё цяжэй прымаць інтэрпрэтацыі іншых людзей, куды цікавей збіраць факты і ацэньваць іх самому. Можна таму апошнімі тыднямі намагаюся канцэнтраватца на ўспамінах людзей, што жылі на тэрыторыі Беларусі. Мне гэта вельмі цікава.

– А каго з беларускіх творцаў – пісьменьнікаў, мастакоў, музыкаў, кінемаграфістаў, дзеячоў тэатра – ведаеце і цэніце, з кім пасьпелі пазнаёміцца?

– У маёй маладосці не было мажлівасці глыбока пазнаёміцца з беларускай культурай, але помню, што чытаў аповесці Васіля Быкава ў канцы 70-х гадоў. Гэта была кніга выдавецтва PIW (Polski Instytut Wydawniczy). Пазней я вяртаўся да ягонай творчасці, хаця ў школе нас не вучылі, што ёсць і беларуская літаратура. Пасля знаёміўся з такімі класікамі, як Янка Купала і Якуб Колас, але ў нас, на жаль, ня так шмат, як хацелася б, перакладаў, а ў тым ліку і анталогій...

– Тады трэба разам парадавацца, бо апошнім часам сітуацыя значна палепшылася. За апошнія два-тры гады ў перакладах на польскую выйшлі “Цынкавыя хлопчыкі” Святланы Алексіевіч, “Калі вітаюцца душы” Рыгора Барадуліна і Васіля Быкава, “Каханак яе Вялікасыці” Уладзіміра Арлова, “Сьвята Новага году” Андрэя Хадановіча, “Лясная дарога. Версэты” Алеся Разанава, “Дыялогі з Богам” Валянціна Акудовіча, анталогія беларускай паэзіі XV-XX стагоддзяў “Чала я не хіліў прад сілай”, анталогія маладой беларускай паэзіі “Пупок неба” і іншыя.

– Што ж, апошняе з таго, што я чытаў, і праўда, выходзіла пры спрыяньні Калегіюма Усходняй Еўропы. Польскія аматары паэзіі змаглі пазнаёміцца з творчасцю Арлова і Разанава, а на кнігу Андрэя Хадановіча вельмі цёпла адгукнуўся Павел Хюле.

З мастакоў заўважыў Аляксея Марачкіна, а з рэжысёраў ведаю Віктара Дашука. Бо мы з ім сустракаліся і тое-сёе я пасьпеў паглядзець.

Дастаткова лёгка было мне зразумець значнасьць беларускага року: “N.R.M.” і іншыя гурты ў нас вядомыя. Да таго ж я з пакаленьня, якое вырастала на року. Таму тое, што чую з калекцыі майго старэйшага сына, ня ёсць мне сюрпрызам.

– Шмат стагоддзяў гістарычных лёсы беларусаў і палякаў цесна зьнітаваныя. Нават сімвалы нацыянальных трагедыяў – Хатынь і Катынь – гучаць амаль неадразна...

– Мы сапраўды звязаныя вельмі цесна. Лёс Беларусі падчас вайны асабліва трагічны. А таму гаварыць пра гэта рацыянальна вельмі цяжка, бо тут найперш задзейнічаныя эмоцыі. Што тычыць падабенства назваў Катынь і Хатынь, дык баюся, што гэта невыпадкова. Мясыцінаў, звязаных з трагічнымі падзеямі, вельмі многа. Не выключаю, што Хатынь як мемарыял была выбраная савецкімі прапагандыстамі знарок.

– Каб заблытаць, замяшаць з Катыньню?

– Не скажу, што гэта маё сьцвяверджаньне, але з такім меркаваньнем сустракаўся я неаднаразова. Значэньне гэтых месцаў кардынальна рознае, сувязь паміж імі толькі ў трагічнасьці падзеяў. І гісторыя гэтых мясыцінаў розная. Палякам вельмі важна і тое, што гісторыя Катыні – гэта гісторыя хлусьні! Надзвычай важна ня толькі тое, што закатаваныя там тысячы людзей, але і тое, што ўся моц прапаганды была сканцэнтраваная на тым, каб не дапусьціць праўдзівага слова пра тое, што там адбылося! Вялізныя намаганьні былі пакладзеныя на тое, каб прымусяць саміх палякаў забыць або ілжыва сьведчыць пра Катынь.

– І ня толькі палякаў! У верасьні 1939 году на тэрыторыі Польшчы Чы-

рвонай арміяй былі захопленыя каля 240 тысяч палонных, а ў красавіку-маі 1940 году каля 22 тысячаў польскіх грамадзянаў – палякаў беларусаў, габрэяў і украінцаў, – якіх утрымлівалі ў розных турмах і лагерах, расстралялі пад Катынню, як расстрэльвалі іх пад Курапатамі і ў іншых месцах катаваньняў. Па-беларуску словы “Катынь” і “катаваньні” гучаць як аднакарэнныя, а таму асабліва злавесна. А між тым расейская вайсковая пракуратура і сёння адмаўляецца прадаставіць Хамойніцкаму суду ў Маскве матэрыялы справы на Катыні, сьцьвярджае, што большасць са 183 (!) тамоў мае грыв “Абсалютна сакрэтна”. Але гістарычная памяць асэнсоўваецца і на мастацкім узроўні. Пра Катынь у аднайменным кінафільме Анджэя Вайды гаворыцца вельмі выразна і балюча.

– Прапагандысцкая хлусня пра Катынь і пра Курапаты – гэта зьдзек з гістарычнай памяці народаў. І палякам, і беларусам папросту загадвалі забыць пра гэта. А я помню, што ў школе нават само слова “Катынь” было забароненае.

– **Крыху, можа, расплывістае пытаньне. Ці можаце параўнаць жыццё людзей у Польшчы і на Беларусі?**

– Палякі ўсё ж не былі пад такім непасрэдным уплывам і ціскам Савецкага Саюзу і ўсяго, звязанага з яго існаваньнем, з трагічным уплывам на эканоміку і менталітэт. Мы шмат страцілі ў параўнаньні з заходнееўрапейцамі. У той час, калі яны разьвівалі этас, культ працы, у нас лічылася, што ня варта перапрацоўваць, бо ўсё ідзе на карысьць дзяржавы, а не асобы. На жаль, мы адставалі ад Захаду, але менш за народы, што жылі ў межах СССР.

– **А ці падтрымліваеце Вы ідэю зьніжэньня кошту шэнгенскай візы для беларусаў? Нярэдка можна пачуць меркаваньне, што Захад ахвотна гаворыць пра дапамогу беларусам, а тым часам шараговаму грамадзяніну нялёгка патрапіць за межы краіны.**

– Гэта ня так, што Еўропа адкрытая для Беларусі і разам з тым выстаўляе высокі кошт візаў. Гэта дзьве розныя рэчы, два розныя парадкі.

Еўропа хоча быць адкрытай, Польшча хоча быць адкрытай. Наш вопыт паказвае, што ад прыездаў беларусаў, украінцаў, расіянаў мы маем найперш прыбыткі. Калі паставіць штучны бар’ер, ён не дазволіць прыехаць звычайным людзям, а тыя, што нясуць небяспеку, здолеюць атрымаць візы і заплаціць за іх. У нас, палякаў, былі вельмі танныя візы для беларусаў, бясплатныя для украінцаў і жыхароў Калінінградскай вобласці, і пра гэты вопыт мы гаворым. Але зьніжэньне кошту візаў – гэта іншы парадак. Трэба дамаўляцца не з грамадствам, а з урадам. Ёсць праблема і ў тым, як тэхнічна апрацаваць гэтае пытаньне ў межах цэлай сістэмы.

Польшча была практычна адкрытай на Еўразьвяз з пачатку 90-х: палякі без праблемаў езьдзілі па ўсёй Еўропе. Аднак калі мы ўвайшлі ў Шэнгенскую зону? Толькі сёлета! Вось які доўгі перыяд ад пачуваньня сябе ў Еўропе да рэальнага ўваходу ў Еўразьвяз 1 мая 2004 году і ў Шэнгенскую зону 1 студзеня 2008 году.

– **Як Вы ацэньваеце працу тэлекампаніі “Белсат”? У нас на Беларусі, бывае, раздаюцца раздражнёныя і крытычныя галасы: маўляў, і сігнал цяжка прымаць, і спадарожнік ня той, і многія творчыя сілы адцягнутыя ў Польшчу, а вынікі, калі параўнаць фінансавыя і інтэлектуальныя выдаткі з уплывам на беларускую супольнасьць, абсалютна неадпаведныя.**

– “Белсат” – ініцыятыва канкрэтных людзей і канкрэтнага асяродку. Ініцыятыва тая разьвіваецца, знайшла падтрымку дзяржавы. Ідзе супрацоўніцтва і з іншымі краінамі, якія падтрымліваюць гэты праект. Насамрэч гэта грамадская ініцыятыва, зьнітаваная з людзьмі, якія зацікаўленыя гэтым праектам, а я не магу ацэньваць грамадскую ініцыятыву. Пра эфектыўнасьць тэлеканалу трэба было б запытацца ў гледачоў, у тых, да каго ён апеллюе.

– **Не магу назвацца актыўным спажывцом прадукту “Белсату”, але за**

стварэнне фільмаў киталту “Слуцкі збройны чын”, пры ўсіх маіх прэтэнзіях і заўвагах, здымаю, як кажуць, капялюш.

– Я сустракаю крытычныя ацэнкі з боку прадстаўнікоў улады і дастаткова пазітыўныя ацэнкі з боку прадстаўнікоў апазіцыі. Чуў таксама, што неўзабаве праграмы будуць транслявацца праз іншы спадарожнік, а з цягам часу і ўсё іншае наладзіцца.

– Вось Вы згадалі крытыку прадстаўнікоў улады. А чым, на Вашу думку, можна патлумачыць няравную рэакцыю многіх афіцыйных асобаў на ўвядзенне “карты паляка”, на якую, наводле некаторых экспертаў, можа прэтэндаваць чвэрць мільёна беларускіх грамадзянаў?

– Ня бачу сэнсу шукаць прычынаў, акрамя тых, якія мы пачулі ў заявах беларускага МЗС, а потым і са словаў першай асобы дзяржавы.

Ну добра, прымаем пэўную занепакоенасць беларускага боку: маўляў, пад сумненне ставіцца тэрытарыяльная цэласнасць Беларусі. Але няма аніякай нагоды бачыць сітуацыю ў падобным ракурсе. Гэта проста кампенсцыя, прычым хутчэй маральная, палякаў, якія жывуць у Польшчы, палякам, якіх Польшча пакінула без дапамогі, без кантактаў. Калі краіна стала незалежна, аднавіліся і размовы, што трэба неяк вырашаць гэтае пытанне, а ўрэшце выкрышталізавалася і думка пра закон, які ўрэгуляваў бы дапамогу палякам па-за межамі Польшчы. З боку беларускіх уладаў ёсць сумненні і занепакоенасць, як мы будзем уводзіць карту паляка. Мы стараемся ўлічваць гэта ў сваёй працы, але калі ўжо прыняты закон, дык консулы і іншыя супрацоўнікі мусяць яго рэалізоўваць. Нам бачыцца, што аніякай пагрозы карта паляка не нясе. Палякі на Беларусі – гэта людзі, вельмі цесна звязаныя з краінай, даволі многа змешаных беларуска-польскіх шлюбаў. Няма супрацьстаяння ці супрацьпастаўлення “беларус–паляк”, тым болей, што можна помніць пра польскія карані, але лічыць сябе беларусам. Я ня бачу праблемы для Беларусі – як для грамадства, так і для дзяржавы, але нельга не заўважаць негатыўнага ўспрыняцця “карты паляка” ўладамі. Мы стараемся весці дыялог, тлумачыць сваю пазіцыю, даводзіць, што небяспекі няма.

– Дзякуй! Далей будзе разгорнутае пытанне. У першым туры беларускай агульнанацыянальнай дыктоўкі, прысьвечанай 90-м угодкам Беларускай Народнай Рэспублікі, поруч з амбасадарамі Украіны, Вялікай Брытаніі, Славаччыны, Чэхіі, Злучаных Штатаў Амерыкі ўзяла ўдзел прэс-сакратарка Вашай амбасады Моніка Садкоўска. Але потым статус удзелу быў павышаны: праз некалькі дзён Вы асабіста напісалі дыктоўку наводле прадмовы Францішка Багушэвіча да паэтычнага зборніка “Дудка беларуская”, які, дарэчы, быў надрукаваны лацініцай у 1891 годзе ў Кракаве і перавозіўся на Беларусь кніганошаю і... будучым начальнікам Польскай дзяржавы Язэпам Пілсудскім. Гэта быў публічны акт падтрымкі беларускай мовы ці нешта большае? І ці мажлівая ў перспектыве акцыя “ЕўраДыктоўка”, дыктоўка ад мора да мора, калі адначасна селі б пісаць дыктоўку беларусы, літоўцы, палякі і украінцы?

– Зразумела, гэта быў акт падтрымкі беларускай мовы. Мне здаецца цалкам заканамерным, што ў краіне прабывання пасол бярэ ўдзел у мерапрыемстве, якое ўшаноўвае і падтрымлівае дзяржаўную мову. Тым болей, што гэта ў чымсьці польская ідэя. І мне падабаецца ініцыятыва агульнай... ці як вы сказалі?

– Балтыйска-чарнаморскай ці нават еўрадыктоўкі!

– Усё, дзякуючы чаму мы ўспамінаем сувязі, што вынікаюць з часоў першай Рэчы Паспалітай, мне вельмі даспадобы. Перш за ўсё як гісторыку і энтузіясту той дзяржавы. Зразумела, быў там і шэраг механізмаў, якія ня дужа хораша працавалі, але гэта была вельмі цікавая дзяржава, дзе суб’ектамі былі людзі на месцах, дзе надзвычай важным было самакіраванне. Можа, у гісторыі Еўропы гэта была самая дэмакратычная дзяржава, а Канстытуцыя 3 Мая адкрывала шлях да сапраўднай

грамадскай супольнасці. Гэта нашая сумесная спадчына, вельмі важная сёння для ўсёй Еўропы, а таму паўтару: усё, дзякуючы чаму мы будзем успамінаць і расказаць іншым пра Вялікае Княства і першую Рэч Паспалітую, вельмі важнае, вельмі карыснае і вельмі добрае. Я буду ўсё гэта падтрымліваць, а ідэю адначаснай дыктоўкі чатырох нацый лічу вельмі перспектыўнай і прадуктыўнай.

– Я вельмі рады, што Вы згадалі Канстытуцыю 3 Мая. Напачатку мая адны, як вядома, адзначаюць Дзень вясны і працы, а другія ўшаноўваюць Канстытуцыю 3 мая 1791 году, а таксама нашырэньне межаў Еўразьвязу і дзень вольнага друку. Як Вы лічыце, ці хутка беларусы далучацца да ліку другіх?

– Мне, па шчырасьці, не падабаюцца дыскусіі наконт таго, хто зьяўляецца еўрапейцам, а хто не. Гэта як з народамі, – палякам ёсць той, хто пачуваецца палякам, еўрапейцам ёсць той, хто пачуваецца еўрапейцам. Ніхто ня ў праве казаць мне, ці еўрапеец я. Гэта ведаю я сам! Тое самае можа казаць кожны беларус, які пачуваецца еўрапейцам.

З пункту гледжаньня гісторыі цывілізацыі Беларусь зьяўляецца часткаю еўрапейскай культурнай спадчыны. Цяжэй сёння казаць пра палітычныя структуры. Усе мы ведаем, што сёння ўлады Беларусі рэалізуюць, так сказаць, трэці шлях. Польшча прапаноўвае гэтай частцы Еўропы іншы шлях. Ідэальнага выбару няма ніколі, але найбольш эфектыўным нам бачыцца (і ў нас ужо ёсць пэўны вопыт) выбар, зьнітаваны з Еўразьвязам. Гэта дастаткова хуткая мадэрнізацыя і палітычнай сістэмы, і эканомікі, і тэхналогіяў. І мы прапаноўваем гэтакі выбар іншым. Але кожны вольны выбіраць што захоча.

– Як Вы ацэньваеце 28-моўны “Беларуска-лацінска-еўрапейскі слоўнік” Лявона Баршчэўскага, што выйшаў сёлета ў Вроцлаве? Ці можна сказаць, што гэта адзін з прыкладаў беларуска-еўрапейскай інтэграцыі?

– Гэта вельмі цікавае выданьне! У мяне ёсць некалькі асобнікаў, і гасцям з іншых краінаў, якія прыходзяць у пасольства, я перадаю гэты слоўнік як падарунак. Можна нават не такі ён важны як практычны падарунак, але вельмі значны як навуковы...

– І нават як пэўны сімвал таго, што беларусы здольныя рабіць рэчы, якія можна падарыць любому адукаванаму еўрапейцу.

– Так, гэта і сімвал, свайго роду сімпатычны сувенір. Прычым сама ідэя шматмоўнага слоўніка вельмі арыгінальная, беларуская.

– На Беларусі стаяць чатыры помнікі Адаму Міцкевічу. Як Вы ставіцеся да ідэі ўсталяваць у Варшаве помнікі Янку Купалу і Якубу Коласу?

– Пазітыўна. Але ўсё ж ня роўназначныя велічыні – помнік Міцкевічу ў Беларусі і помнік Коласу ў Варшаве...

– Беларусы маюць ужо прыкры вопыт – мы паставілі помнік Аляксандру Пушкіну ў Менску, а помнік Купалу ў Маскве дагэтуль не адкрыты, хоць і была ўзаемадамоўленасьць з расейскім бокам.

– А як зьвязаны з Беларуссю Пушкін?

– Пачаць хаця б з таго, што нянька Пушкіна Арына Радзівонаўна была беларускаю і выходзіла будучага паэта на беларускіх казках...

– Але калі я спытаўся б у вас, як зьвязаны з Беларуссю Адам Міцкевіч, дык вы намнога больш маглі б гаварыць пра гэта?

– Канешне!

– Міцкевіч для Беларусі – ня толькі польскі паэт, а нашмат болей. Таму механічны абмен я ня ўводзіў бы. Купала для палякаў таксама вельмі важная постаць. Ён надаваў шмат увагі перакладам з польскай паэзіі, і нават за адно толькі гэта мы павінны паставіць яму помнік.

– Прабачце, але заўважу тут, што і пачынаў свой творчы шлях Янка Купала як польскамоўны паэт: яго раньнія вершы былі напісаны на польскай мове!

– Я, прызнацца, пра гэта ня ведаў...

– *Даследчык і перакладчык Уладзімір Мархель з год таму эпаціраваў публіку, калі ў інтэрв’ю “Радые Свабода” заявіў, што напісаў за Янку Купалу дваццаць чатыры, калі не памыляюся, вершы.*

–???

– *Ён пераклаў тэя вершы (праўда аўтарства аднаго з іх досыць спрэчнае) маладога Купалы з польскай на беларускую мову. А Якуб Колас, як вядома, пачынаў пісаць на рускай мове.*

– Я не спецыяліст па Коласу і ня памятаю пра ягоныя дачыненні з польскімі пытаннямі. Разам з тым, думаю так: механічная ўзаемнасць – не заўсёды найлепшы шлях. Я б з задавальненнем паспрыў усталяваць помнік Купалу ў Варшаве. Той, хто ведае свайго суседа, ставіцца да яго прыязна. Мы баімся таго, чаго ня ведаем. Таму нам абсалютна неабходна пашыраць веды пра беларусаў, расіянаў, украінцаў, немцаў, чэхаў, славакаў, літоўцаў.

– *Спадар амбасадар, я ведаю, што Вы захапляецеся фотамастацтвам. Ці можна чакаць у перспектыве – блізкай ці далёкай – Вашай персанальнай выставы ў Менску?*

– У мяне хутчэй ня сталыя, а спарадычныя перыяды заняткаў фатаграфіяй. І найчасцей яны звязаныя з выездамі ў іншыя краіны. Так было на Украіне, у Італіі... На пачатку 90-х на Украіне я даязджаў да некаторых аб’ектаў і мясцінаў можа нават першы. На Беларусь я прыехаў у верасні, было шмат арганізацыйных турбот, але з вясны пачалі выязджаць у рэгіёны. Спадзяюся, што і фатаграфічны эфект будзе. Але да выставы яшчэ далёка.

– *Пэўная асоба ў нас ня раз публічна самавызначалася як “праваслаўны атэіст”. А ці можна пачуць пра Вашы стасункі з інстытутам царквы, а дакладней, з касцёлам?*

– Гэта вельмі інтымная частка жыцця. Магу толькі сказаць, што я католік і з першых дзён сваіх жыў у каталіцкай сям’і.

– *Адзін з нашых знаных пісьменьнікаў параўнаў сваё жыццё з келіхам добрага чырвонага віна. З чым параўналі б сваё жыццё Вы?*

– Я крыху знаюся на італьянскіх вінах, але не рызыкнуў бы назвацца тонкім дэгустатарам. Здаецца, ня маю і такога таленту, каб рабіць з жыцця літаратуру. Магу толькі сказаць, што адчуваю сябе вельмі шчаслівым чалавекам. Як гісторык бачу, што мяне напаткала штосьці неверагодна цудоўнае. На свае вочы я бачыў, як змяніўся сьвет. Можа, ня сьвет, але Еўропа, прастора, у якой я жыў, дакладна змянілася. Лічу гэта вялікім шчасцем. Я пачынаў вучыцца ва ўніверсітэце ў 1977 годзе і, шчыра кажучы, ня меў надзеі, што буду колісь жыць у іншай, несацыялістычнай прасторы. Мне хацелася стаць гісторыкам, каб... зьбегчы. Зьбегчы ў іншы сьвет, у сьвет гісторыі, хоць і ведаў, што гэта будзе ўнутраная эміграцыя. Але потым адбыўся цуд – сьвет змяніўся! А да цуду гэтага быў прыналежны і чалавек, які ўсім палякам неверагодна важны – Ян Павел II. Я быў на набажэнстве ў Варшаве ў 1979 годзе, калі Папа сказаў прарочыя словы пра тое, што зьменіцца аблічча гэтай зямлі (“Niech zstąpi Duch Twój i odmieni oblicze ziemi, Tej ziemi”). Я бачыў сваімі вачыма, як мянялася аблічча ня толькі Польшчы, але і ўсёй Еўропы. Юнаком я думаў, што пражыву ў няволі, а аказалася, што я вольны чалавек. Нам была дадзена мажлівасць выбіраць, і гэта штосьці неверагоднае. І таму, калі думаю пра сваё жыццё, думаю, што я шчаслівы чалавек: мне сустрэлася штосьці вельмі важнае і я змог зразумець – адбылося неверагодна важнае. Чаго ж яшчэ хацець?

– *Вялікі дзякуй, спадар амбасадар, за шчырую і змястоўную гутарку найперш ад імя чытачоў “Дзеяслова”!*

.....

Усевалад Сыцебурака

...калі ёсць імпэт і талент,
трэба скіроўваць яго на стварэнне...

«Самая каштоўная ўзнагарода за працу — шчасьлівыя твары дзяцей»

**Гутарка Усевалада СЫЦЕБУРАКІ з выдаўцамі кнігі
“Карлсан-з-даху” Настасьсяй МАЦЯШ і Алесем ЯЎДАХАМ**

— Вялікі, як для нашае сітуацыі, наклад ў 2 тысячы асобнікаў, шыкоўнае аздабленьне кнігі выклікае натуральнае пытаньне, якое найперш узьнікае ў “ша-раговага” чытача — скульп, калі не сакрэт, сродкі на рэалізацыю праекту?

Алесь Яўдаха. Акурат той выпадак, калі амбіцыі і нулявы досвед даюць добры вынік. Мы не ўяўлялі ўсіх складанасьцяў, звязаных з рэалізацыяй праекту, у тым ліку і грашовых. На шчасьце. Таму ў нас не было ваганьняў: прадукт мусіць быць выдатнай якасьці, і каляровыя малюнкi ды цвёрдая вокладка — для нас абавязковыя складнікі сучаснай дзіцячай кнігі. Кнігу выдавалі за свае грошы, кроўныя, з кішэні, чэсна заробленыя... (*Сьмяецца.*)

Настасься Мацяш. Кніга нараджалася блізу 9 месяцаў, амаль як чалавек, то і выдаткі расьцягнуліся ў часе. Уласна

пераклад ужо па выхадзе кнігі дапамог апліцы Шведскі інстытут, што ўрэшце крыху знізіла сабекошт выдання. Самае галоўнае – жаданьне і пэўнасьць у сваёй рацыі, тады можна запаліць сваім імпэтам і іншых. Мы вельмі ўдзячныя А. Ю., які на апошнім этапе “падсілкаваў” праект, але ягонае жаданьне ня быць названым мы шануем.

— *Ці не абумоўлены выбар твору менавіта шведскае пісьменьніцы Астрыд Ліндгрэн тым, што сп. Стэфан Эрыксан вельмі сімпатызуе беларушчыне і актыўна ўдзельнічае ў беларускім культурніцкім жыцці?*

А. Я. Выбар быў абумоўлены акурат тым, што вялікая колькасьць беларусаў сімпатызуюць шведскай пісьменьніцы Ліндгрэн. (*Сьмяецца.*) Калі ісьці за логікай пытаньня, то ў нас мусіла б ужо быць перакладзеная ЎСЯ амерыканская, шведская, літоўская літаратура... Было б, у прынцыпе, някепска. Насамрэч, дазнаўшыся, што мы

займаемся “Карлсанам”, спадар Эрыксан запрасіў нас на гутарку і надалей усяляк цікавіўся рэалізацыяй праекту і спрыяў нам у перамовах з утрымальнікамі аўтарскіх правоў і Шведскім інстытутам. Да таго ж ён напісаў выдатны тэкст на адварот вокладкі – па-беларуску! Безумоўна, мы яму вельмі ўдзячныя.

— *Чаму вырашылі абраць менавіта гэты твор Астрыд Ліндгрэн, персанажы якога добра вядомыя з кніг ды мультфільмаў расейскай мойнай стыхіі?*

Н. М. У нас не было жаданьня цягацца сіламі з цэлаю камандаю талентаў, што стварылі ўлюбёны ўсімі расейскі мультык, бо гэта было б вар’яцтвам. Але мультык – гэта відэашэраг, які суправаджаецца гукавым шэрагам, то бок першасная там – выява. У кнізе перашасны тэкст, а ілюстраваньне, прынамсі гэтай кнігі, – гэта толькі дапаможны сродак, бо тэкст насычаны фарбамі: вочы Малога і Карлсана блакітныя, пеўнік на малюнку – чырвоны, канапа ў пакоі Карлсана таксама чырвоная... Усё расфарбаванае і расквечанае! Да таго ж нельга, каб цэлая нацыя жыла ў палоне вобразаў, створаных мастакамі іншай нацыі, мусіць быць выбар. Мы бачылі ілюстрацыі да кнігі, зробленыя мастакамі ў розных краінах: малюнкi шведаў, немцаў, ангельцаў, нават японцаў. Чаму ў нас ня мусіць быць свайго Карлсана? Так зьявіўся вобраз у выкананьні Марыны Рудзько.

А. Я. Ну і яшчэ да пытаньня пра выбар твору: як любы хіт, гэтая казка – бяспройгрышны варыянт. А 100-годдзе пісьменьніцы дало магчымасьць дадаткова інфармацыйна раскруціць кнігу. Няма, бадай, чалавека, які б ня ведаў, хто такі Карлсан. Як так сталася? “Мне здаецца, што сакрэт палягае ў яе [Астрыд Ліндгрэн] здольнасьці бачыць сьвет вачыма дзіцяці”, – напісаў у прадмове да беларускага выдання Стэфан Эрыксан. Дык Карлсан – гэта і ёсьць нашае дзяцінства, паказанае з усімі дзіцячымі недахопамі і вартасьцямі. Ашуканец, выхваляка, ненажэра, але і бязьмежна цікаўны, вясёлы, энергічны, спагадлівы, непасрэчны.

— *Ці ёсьць адрозьненьні “беларускага” Карлсана ад “расейскага”? Напрыклад, на малюнках да кнігі ён паліць лольку – ці ёсьць на тое*

тэкставае пацьверджаньне? Ці зважалася пры перакладзе на расейскі пераклад з “кароннымі” выразамі персанажаў, шмат з якіх існуюць сёння як афарызмы, а самі персанажы – як героі показак?

Н. М. Трэба сказаць, што ў расейцаў цяпер ужо 2 пераклады казкі. Сёлета выйшаў пераказ прыгодаў Карлсана Усьпенскім, дарэчы, з назвай, падзрона падобнай да нашай... Але я з гэтым варыянтам яшчэ не знаёмая, то магу параўноўваць толькі з перакладам Лунгіной. Юрась Жалезка расейскага тэксту ня меў, мо тое і да лепшага. Але я яшчэ ня так даўна чытала “Карлсана” сыну па-расейску, і мне адразу кідаюцца ў вочы адрозьненні. Напрыклад, там, дзе па-беларуску, усьлед за шведскім тэкстам, ідзеца пра “татава піва” – у Лунгіной “татаў галыштук”, то бок мае месца прычасанасьць і саветызаванасьць расейскага перакладу. А люлька ёсьць у Карлсана і па-расейску, адно што на ёй з увагі на моманты выхаваньня няма акцэнт. Мы таксама ня моцна акцэнтуюем, але нам падалося, што гэта адзін з ключыкаў да вобразу: “Карлсан цудоўна жыве ў сваім маленькім дамку на даху. Увечары ён сядзіць сабе на ганку, паліць люльку і пазірае на зоркі. Зразумела, што зоркі куды лепш відаць адсюль, чым з якога іншага месца ў доме, таму цяжка патлумачыць, чаму іншыя людзі не жывуць на даху”. Вось Карлсан, які не свавольць. Побач няма Малога, а ён сам-насам з зоркамі, сваёй люлькай і думкамі... Гэта новае прачытаньне старой казкі, і ідзеца ня толькі пра мову, а і пра іншае ўспрыняцьце, да якога нас падводзяць Юрась Жалезка і Лявон Баршчэўскі.

– Ваш праект зроблены “тарашкевіцай”. Ці не было перасьцярогі, што “класічны правапіс” можа звужаць чытацкую аўдыторыю пры такім сальдным накладзе (напрыклад, школьныя бібліятэкі)? Ці ёсьць якія-небудзь водгукі адносна правапісу?

Н. М. Пытаньне выбару правапісу адно з падставовых, ваганьняў у нас не было. Я перакананая на ўласным досьведзе, што тарашкевіца надзвычай дапамагае авалодваньню дзіцём беларускай мовай на арфаэпічным узроўні, а ў 5-8 гадоў (на гэты ўзрост арыентаванае выданьне) гэта надзвычай важна, асабліва ў нашай сітуацыі білінгвізму. Мой сын спакойна ідэнтыфікуе наркамаўку і тарашкевіцу і ня блытае правапісаў. Дзеці больш кемлівыя, чым дарослыя. А калі нават тарашкевіца і паўплывае на адзнакі дзіцяці, то несумнеўная карысьць усё ж пераважае. Пытаньне ў выбары паміж прыватным і глабальным – для нас адказ відавочны. У сённяшняй сітуацыі – тарашкевіца.

У асобна ўзятых менскіх школьных бібліятэках з удзячнасьцю прынялі ў падарунак “Карлсана”, правапіс не перашкодзіў. Што да ахопу ўсіх школьных бібліятэк – мы такой задачы сабе ня ставілі. Камерцыйныя дачыненні з імі яшчэ доўга будуць немагчымыя, а да мецэнацтва мы покуль не гатовыя. Два чалавекі ня могуць выконваць усе функцыі, якія ў іншых краінах бярэ на сябе дзяржава: і культурніцкія, і адукацыйныя, і сацыяльныя... Мы арыентаваліся на тых, каму прадукт патрэбны настолькі, каб за яго заплаціць – толькі так кніга ня стане макулатурай, і толькі з такім падыходам мае сэнс укладаць грошы...

– То бок гэта было калегіяльнае рашэньне?

Н. М. ...Я маці, і я сьвядома рабіла кнігу для свайго сына, які скончыў 2 класы, тарашкевіцай. Мы ня ставілі сабе за мэту ўздымаць пасьпяховасьць школьнікаў, а толькі дбаць пра мову. У бацькі, выкладчыка і рэдактара кнігі Лявона Баршчэўскага правапіс пытаньняў ня выклікаў, што для нас важна. Да таго ж, я проста ня веру, што насамрэч ёсьць ці могуць быць пацярпелыя ад “Карлсана” тарашкевіцаю. А вось здзіўленьне на твары настаўніцы, якая даведалася, што, аказваецца, па-беларуску “сьмяеСься”, “бадзяеСься”, “застанеСься” – я бачыла, і думаю, што гэтая рэакцыя толькі да лепшага. Ці

даведалася б яна пра такую арфаэпічную норму ў іншых варунках? Яшчэ да пытання пісьменнасці. Чытаючы ў школе па-расейску найпісьменнейшыя падручнікі, вывучаючы творы Пушкіна, Дастаеўскага і Талстога, усю расейскую літаратуру ў аб'ёме ў разы большым, чым беларускую, ці ўсе маюць выдатныя адзнакі па расейскай мове? Ды не, збольшага расейская пісьменнасць сярэдняя. Як, дарэчы, і беларуская. Прычым так было ва ўсе часы. То нехта хоча мяне запэўніць, што “Карлсан” здольны пазбавіць кагосьці залатога медаля? Я маю меркаваньне, што ня толькі і ня столькі чытаньне кніжак вызначае пісьменнасць і, тым больш, школьныя адзнакі. Мой пяцігадовы досвед выкладання беларускай мовы і літаратуры ў школе і тэхнікуме гэта толькі пацвярджае. Чамусьці падаецца, што “хаваць” падалей ад дзяцей тарашкевіцкія кнігі збіраюцца людзі без бацькоўскага досведу і абавязкова з “беларускай тусоўкі”. Мае былыя вучні (сярэднестатыстычныя расейскамоўныя беларусы) набываюць кнігу сваім малым – ніякіх праблемаў... У мужа на працы пытаўся, чаму столькі мяккіх знакаў – людзі, абсалютна не заангажаваныя ні ў беларушчыну, ні ў праблему правапісу. Ён патлумачыў літаральна адным словам. Цяпер пытаюцца толькі пра тое, калі будзе працяг. Мы ня ведаем ніводнага выпадку, каб нехта не набыў кнігі з-за тарашкевіцы.

А. Я. У нас не паўстала пытаньне выбару паміж тарашкевіцай і наркамаўкай. Поўная згода. У жыцці я карыстаюся тарашкевіцай, і выданьне мною кнігі наркамаўкаю было б у нейкай ступені ломкаю сябе. Каб кніга атрымалася добрая, трэба, каб усе яе складнікі былі добрымі: і мова, і паліграфія, і ілюстрацыі. А тарашкевіца, на маю думку, найлепшая з існых формаў беларускага правапісу. Бо тарашкевіца ад пачатку ёсьць правапісам, які зроблены беларусамі для беларусаў.

— **Што можна зараз сказаць пра пасьпяховасьць рэалізацыі, месцы, дзе можна набыць/замовіць кнігу?**

А. Я. Дзякуючы Зьмітру Коласу, кніга трапіла ў дзяржаўную сетку распаўсюду “Белкніга”. Але каб яна дайшла да кнігарняў, не згубіўшыся ў сьпісах новых паступленьняў, мы проста банальна абыходзілі менскія кнігарні і паказвалі “Карлсана”, каб дырэктаркі і загадчыцы ведалі, што можна замовіць такое выданьне. Зразумела, прыкладаем намаганьні, каб наклад рэалізоўваўся як хутчэй. Чытачоў прывабліваем дадатковым паліграфічным вырабам – закладкай-бонусам. Акрамя кнігарняў, казка ёсьць на кніжных кірмашах на вул. Я. Купалы і ў к/з “Менск”. Ёсьць магчымасьць набыць “Карлсана” ў інтэрнэт-крамах oz.by і knihi.net. Вядзем перамовы з менскімі гіпермаркетамі, кожны з якіх мае кніжны аддзел, у якім няма ніводнай кнігі па-беларуску. Было б цікава туды трапіць, бо гэта зусім іншая аўдыторыя чытачоў, з якой ніхто з беларускіх выдаўцоў не працуе. Але, на жаль, гэта вельмі няпростая справа. Нядаўна прагучала радыё-чытанка ўрыўку з казкі ў выкананьні Алега Хаменкі. Цяпер на knihi.net можна праслухаць невялікі аўдыё-фрагмент аповесці. То бок нашыя матэрыяльныя інтарэсы падштурхоўваюць нас рабіць тыя маркетынгавыя захады, якімі ніколі ніякія выдавецтвы не займаліся. Напрыклад, у сеціве круцяцца банеры кнігі.

— **Як вы асабіста ставіцеся да перспектываў выданьня беларускамоўнай дзіцячай літаратуры? Ці ня лічыце, што наклады па 2 тысячы асобнікаў – завялікія і немэтазгодныя?**

А. Я. Наклад у тысячу асобнікаў быў бы значна больш адпаведным нашым магчымасьцям у фінансаваньні і распаўсюдзе, але тады асобнік каштаваў бы ў 2 разы даражэй, гэта была б эксклюзіўная кніга для бібліяфілаў. Мы ўсё ж рабілі кнігу для дзетак. Занадта малы досвед, каб разважаць пра перспектывы, але яны дакладна нічым ня горшыя, чым у беларускамоўнай літаратуры

для дарослых, мо нават і лепшыя. Рэч у тым, што ў нас няма гатовых маркетывых схемаў продажу беларускамоўных кніг, то ўсё даводзіцца рабіць навобмац, набіваючы сабе гузакі, не раўнаючы як той Малы. Але ж некалі, прайшоўшы гэты шлях другі, трэці раз, натопчаць сыцэжку.

— *Якія ў вас ёсць планы па далейшым выданні? Ці ў залежнасці ад поспеху “Карлсана”?*

А. Я. Планы фармуюцца ў першую чаргу жаданнямі і імпэтам. Відавочна, што будуць 2 і 3 часткі “Карлсана”, магчыма, аўдыёкніга. Што ёсць поспехам “Карлсана”? На наш погляд, тое, што кніга выйшла – поспех, тое, што яе можна набыць у кнігарнях, а ня толькі ў явачных запароленых месцах – поспех, тое, што яна нармальна прадаецца – таксама поспех. Нават тое, што наклад яшчэ не прадаўся – таксама поспех, бо давялося б займацца перавыданнем (*сьмяецца*), заміж каб рабіць другую частку. Што да астатніх задумаў, дык покуль яны ў зародкавым выглядзе – распавядаць сэнсу ня мае. Але галоўная нашая мэта – расштурхаць мясцовы рынак, уласна беларускіх аўтараў. І асабліва дзіцячай літаратуры.

Н. М. Сёння склалася даволі дзіўная сітуацыя. Дзяржаўныя выдавецтвы выпускаюць вельмі прыстойныя кнігі што да якасці: колер, цвёрдая вокладка, прадуманая канцэпцыя мастацкага афармлення... Але гэтаксама напаўненне жадае быць у разы лепшым. “Шчодрая кладоўка”, “Руплівая вавёрка”, “Бабуліны гасцінцы”, усе гэтыя зайчыкі, коцікі, вербачкі, кветачкі, слоўцы тыпу “кучараўчык”... Аўтар, ветэран вайны, піша сам для сябе гэтую “новую кнігу” пра “прыгоды Наташкі і Васілька, якія прыехалі з гораду ў вёску да бабулі і дзядулі”? Прынамсі, мой сын такія рэчы, выдадзеныя, дарэчы, таксама накладам у 2 тысячы, чытаць адмаўляецца. Я не кажу, што такіх кніг быць ня мусіць. Але ж і ня толькі такія. У сучасных дзяцей іншыя патрабаванні да тэксту. Мусіць быць інтрыга, экспрэсія і прыгоды ня толькі ў анатацыі выдання. Гэтага вымагае сучаснае жыццё. З іншага боку, кнігі, напрыклад, Паўла Міска дзецям падабаюцца, але ж чамусьці яны выдаюцца ледзь не на газетнай паперы і ў іх вобмалі малюнкаў, ясна, чорна-белых. То маем спадзеў, што хтосьці, прачытаўшы “Карлсана”, пройдзе шлях ад напісання і да распаўсюду, ці хаця б да друкавання – дзеля сваёй уласнай кнігі. І гэтая кніга будзе мець усе шанцы прадацца ў Швецыі па-шведску, то бок быць перакладзенай.

— *Нядаўна выйшла таксама і «Піпі Доўгаяпанчоха» Астрыд Ліндгрэн як гэта ўспрымаць – як ланцуговую рэакцыю, супадзенне, заплававаны ход?*

Н. М. Багацьце кожнай нацыянальнай літаратуры залежыць ня толькі ад таго, колькі ўласных геніяў яна вырашыла, але і ад таго, наколькі яна далучаная да сусветнай культуры – праз пераклады класікі. Тое, што мы дасюль чытаем дзецям сусветныя казкі па-расейску – нашая бяда. Тое, што выйшаў “Карлсан”, а літаральна праз паўгоду “Піпі” – нашая агульная ўдача. Так і трэба гэта ўспрымаць.

— *Калі “Шрэк” агучвайся па-беларуску, можа варта было б пераагучыць і мультфільм пра Карлсана па-беларуску? Ды наогул выдаць анталогію савецкага дзіцячага мультфільма па-беларуску?*

Н. М. Не. Арыгінал заўсёды лепей за пераклад. Дзеці не разумеюць “Шрэка” на мове арыгіналу. Але рабіць выгляд, што яны не разумеюць мультфікі па-расейску, не выпадае. Падаецца, тут і цяпер гэта не настолькі важна, каб гэтым займацца.

А. Я. Мне падаецца, што чым перакладаць з расейскай, дык лепей беларусам ужо ствараць уласныя мультфільмы і дзіцячыя кнігі-шэдэўры, якія б глядзелі і чыталі дзеці ў тых жа Швецыі ці Расіі. Калі ёсць імпэт і талент,

трэба скіроўваць яго на стварэнне, прыйшоў час, каб нехта ўжо ад “палявання і збіральніцтва” твораў іншых культураў перайшоў да “земляробства”, трэба апрацоўваць сваю “ралью” і сілкавацца культурнымі прадуктамі ўласнае вытворчасці.

— *Што вы чыталі ў дзяцінстве, што было любімай кнігай і што хацела б выдаць зараз?*

А. Я. Чыталі шмат, і на кожны прамежак часу ў мяне была свая ўлюбёная кніга, пакуль яе месца не займала новая, больш улюбёная. (*Сьмяецца.*) Цяпер хочацца зрабіць да канца Карлсана, а потым узяцца за наступных аўтараў. Сьпіс не перакладзеных, але безумоўна вартых перакладу аўтараў настолькі вялікі, што прасьцей назваць перакладзеных. Менавіта я ў дзяцінстве з асададай чытаў братоў Грым, Андэрсэна, крыху пазьней Марка Твэна, Фенімора Купера, Вальтэра Скота, Даніеля Дэфо, Жуль Верна...

Н. М. А яшчэ ёсьць сучасная дзіцячая літаратура, не перакладзеная ні беларусамі, ні расейцамі, ні ўкраінцамі і не чытаная намі ў дзяцінстве. Надзвычай цікава было б даведацца, што сучасныя замежныя аўтары пішуць для дзяцей. Што сёння адбываецца ў прыбалтаў, скандынаваў, іншых еўрапейцаў, чым яны выхоўваюць і забаўляюць?

А. Я. Для перакладаў у нас неўзаранае поле, сапраўднае раздольле для усіх творчых людзей: і перакладнікаў, і ілюстратараў, і выдаўцоў. Таму запрашаю далучацца. Гэта цікава, хоць часам і цяжка. А як самая каштоўная ўзнагарода за высылкі — шчасьлівыя твары дзяцей, якія далучыліся да сусветнай класікі дзіцячай літаратуры, да гэтага сапраўды чароўнага сьвету, дзьверы ў які расчыненыя толькі дзецям.

Маргарыта Аляшкевіч

...чытаньне адначасова нагадвае
гульні ў хованкі і вязаньне,
калі пачынаюць разьбягацца петлі...

Выратавальная мізантропія

Альгерд Бахарэвіч. *Праклятыя госьці сталіцы*. – Мінск: Логвінаў, 2008

Пасьля прачытаньня кнігі Альгерда Бахарэвіча бачыш, што ўсё наўкол – фальш, жыцьцё – дрэнь і самы час вешацца на кальсонах. Твор, здольны прывесці беднага крытыка да стабільнай дэпрэсіі, заслугоўвае адзнакі “моцны”.

Стваральнік беларускай інтэлектуальнай прозы працягвае свой досьлед мізантропіі, распачаты ў папярэдніх тэкстах. Людзей можна забіваць і ўваскрашаць – выштурхоўваць з вокнаў, кідаць нож у сьпіну, даваць ім цэлы горад для практыкаваньняў у чалавечаненавісьніцтве. Назіраць за імі, як за патагеннымі бактэрыямі, праз шкло, празрыстае толькі для назіральніка, сачыць, як яны групуюцца, забяўляюцца, размнажаюцца... Назар Мінус, першы, з кім знаёміцца чытач “Праклятых гасьцей сталіцы”, нагадвае Воланда, які разглядае са сцэны масквітаў. Толькі Мінус глядзіць людзям ня ў твар, а ў патыліцы, не са сцэны, а з рубкі кінамеханіка, адкуль зазвычай ліецца на экран магічнае сьвятло ілюзіяў. Яго нязвычайнае імя зьбівае з панталыку нахабную журналіс-

тку: у Назары ёй “чуецца нешта біблейскае”, у Мінусе – штосьці адмаўляльнае. Воланд – фігура маштабная, Мінус – падкрэслена маленькая, гэта курдупель Цахес з тварам Энтані Хопкінса ў зеніце славы, ад яго нават серай не патыхае, як адмыслова падказвае аўтар. Аднак маленькі матэматычны знак здольны ператварыць агромністую лічбу ў нішто.

“Пакрысе ў залі ўсталявалася цішыня, а ў рубцы кінамеханіка зноў загучала музыка. На гэты раз – працяжная, жудасная, трапяткая й рыпучая, як сухое дрэва ў ветраную ноч. І калі чалавек паднёс мікрафон да вуснаў, ніхто з нас /назіральнікаў у рубцы/ ня мог ужо прыняць ягоную лагоднасць за шчырыя пачуцці. Пад такую музыку становілася зразумела: за ўсьмешкай гэтага ўпэўненага ў сабе чалавека хаваецца нешта ганебнае”.

Запамінальных персанажаў шмат, герояў сярод іх вылучае нясьцерпнае жаданьне жыць у вежы са слановай косткі. Паколькі сланы ў дэфіцыце, вар’яцтва найлепей падыходзіць для адмежавання ад ненавіснага чалавецтва. Кіроўца аўтобусу есць грошы, журналістка праз неадчэпны сьвіст у галаве становіцца карэспандэнтам Асірыйскага тэлебачаньня (якое за невыкананьне абавязкаў залівае супрацоўнікам у рот расплаўленае волава), замкнёнага ў музэй Кармушкіна перасьледуе нечысьць, Даражку мроіцца горад без людзей.

“Ён выйшаў на балкён... узіраўся ў вільготны й нерэальны горад, пакуль у ягоных вушах не зьявіўся знаёмы шум натоўпу; Даражок глядзеў на горад з заплюшчанымі вачыма: людзі беглі да гатэлю нібыта на штурм...той-сёй трымаў у руках сыяг, і ставілі да сыценаў пажарныя лесьвіцы, і цягнулі абложныя прылады, і даражокбургцы лілі на гэты охлас кіпячую смалу.”

А вось прышчапіць камусьці філантропіі апынаецца задачай няпростай. Бадай што адзіны, хто спачувае людзям і рвецца ім дапамагчы, калі яны паміраюць ці губляюць прытомнасць – гэта Маленькі Лекар, але й яму часам карціць “забыць зонд у чыёй-небудзь дупе”. На душы ў яго сьвярбіць, бо вакол ня людзі, а тупыя твары – “пустыя вочы, нізкі лобік і любоў да добрай жрачкі”. Малады Мастак спачувае свайму твору, які па загадзе камісіі мусіць заўжды ўдаваць бадзёрасьць, бо павінны служыць вобразам сучаснага жыхара сталіцы – сам творца прыбывае да цудадзейнага кактэйлю з “панацэну”. Аднак чароўнае рэчыва можа ажывіць чалавека, ды ня можа за яго палюбіць такое жыццё.

“Надзіманы чалавек асвойваў усё новыя й новыя глыбіні дабра, веры і аптымізму. У дадзены момант ён пазіраў на сваіх бацькоў з выразам дабрадушнай пагарды... ягоная пазітыўнасць пачынала няўхільна руйнавацца, позірк набываў здэклівае адценьне, быццам Надзіманы няздатна граў навязаную яму ролю... бліжэй да ночы Надзіманага можна было параўнаць хіба з сэрычным забойцам... Ці варта казаць, як паглядаў на сваіх стваральнікаў надзіманы гігант раніцай...”

Охлас, пролы, неандэртальцы – усе тыя, хто думаюць, што ведаюць, як жыць правільна і ўпэўнена навязваюць гэта веданьне іншым. Ад іх чалавек з “разьвітым душэўным нюхам” можа выратавацца хіба аўтсайдэрствам (вар’яцтвам, беспрацоўем...) ды мізантропіяй. Бахарэвічава мізантропія падобная да скальпелю, што рэжа пачварны гнайнік: доктар па локці ў гноі, хворы мацюкаецца.

Шматзначнасьці тлусты шмат

У адным з эпизодаў Надзіманы апынаецца волатам, які занадта доўга жыў сярод людзей. Наглядзеўся на іх і – узганарыўся. Ня хоча ўзьнясення і ўваскрашэння, ня хоча паміраць за грэшных карузьлікаў, а хоча заставацца волатам з падціснутымі вуснамі і пагардай у позірку. Але напрыканцы, падчас сьвята, якога так чакала сталіца, увазносіцца і ператвараецца. А можа, адбываецца і штосьці іншае, у Альгерда Бахарэвіча заўсёды столькі значэнняў у адной і той жа дзеі, аднаго персанажа ці кавалку тэксту. Так, прыкладам, аповед пра паяданьне грошай адным разам гучыць як трызьненне алкаголіка, другім – як маразм ветэрана, а больш шырока гэта вырачэнне штучных каштоўнасьцяў, чаго так ці інакш дамагаюцца ўсе героі.

Маю Леанідаўну мы бачым напачатку як дырэктарку кінатэатру – яна мужна слугуе нацыянальнай ідэі, арандатары ейнай кіназалы палюхаюць жыхароў-суседзяў “загадкавым, аднак адназначна непрыстойным воклічам «Жыд ведае Русь!»”. Затым кінатэатр купляе Мінус, і Мая міжволі ператвараецца ў акторку ягонага тэатру, а нацыяналістычныя зборы – у фарс.

Што гэта за тэатр, які існуе “ўжо некалькі тысячагоддзяў”? Можа, гэта Бог глядзіць на нас праз празрыстае шкло нябёсаў, маўкліва сузірае нас, а мы Яго ня бачым. Можа, жыццё – гульня, і людзі ў ім акторы. Ці жыццё – гэта “караван, які праважае бессэнсоўнымі вачыма яшчарка”. Бахарэвіч, паважаючы свайго чытача, не навязваецца з пэўным варыянтам, а прапануе некалькі і дазваляе выбіраць у залежнасьці ад эрудыцыі і асабістых перавагаў.

Дробязі, чароўныя дробязі

Валянцін Акудовіч, намацваючы слабыя месцы прозы Альгерда Бахарэвіча, адзначаў, што “дэталі нярэдка падпарадкоўвае сваёй прыхамаці вобраз”. І ў той жа момант багацьце дэталёў, аздобаў, прадуманасьць да дробязяў адзначаюць сапраўдны мастацкі твор. Панарама сталіцы намалёваная, як чароўныя мапы з казак: зачэпішыся вокам за дэталі, які-небудзь будынак – ён адразу ж павялічыцца так, што кожную цаглінку можна разгледзець. Так, асобныя фразы, персанажы вырываюцца з кантэксту і зьвяртаюць на сябе многа ўвагі, замянаючы цэласнаму ўспрыняцьцю твору, але бяз іх раман быў бы бяднейшы: без чынуш “з фрыкатыўнымі гальштукамі ў роце”, бяз “плугу, якім аруць цішыню... з гэтай узаранай цішыні, засеянай дробнымі клопатамі, нічога не прарасьце – ну хіба што яшчэ адзін дзень, банальны, як хлеб”, без “разьвешаных нечай не пазбаўленай густу рукой водбліскаў ліхтароў”. Без фантазіі пра забарону спраўляць натуральныя патрэбы, што мусіла павялічыць жылую плошчу жыхароў:

“Знаходзяцца незадаволеныя, ладзяць сядзячыя пікеты... большасьць насельніцтва неўзабаве па-майстэрску авалодвае навукай патаемнай дэфекацыі й раніцай у нядзельку, як сьлед аблягчыўшыся ў замаскаваны пад урну з прахам продкаў унітаз, ідзе граміць сраных адшчапенцаў.”

У Набокава з анекдоту, распаведзенага ў адным творы, вырасла Лаліта. У Югасі Каляды апавяданьне ў апавяданьні стала сюжэтаўтваральным ходам. У Альгерда Бахарэвіча такіх “фантазіяў”, зачэпак для будучых сюжэтаў багата рассыпана па кнізе, з-за чаго яна робіцца падобнай на кансьпект чагосьці большага.

Немалаважныя для нашага ўспрыняцьця і такія дробязі, як імёны персанажаў. Вось Даражок, у галаве якога, магчыма, адбываецца дзеянне раману, бо ён любіць “выдумляць людзей і гутарыць з імі”. Ён падобны да Хадка з “Ніякай літасьці Валянціне Г.” і суфіксам, і асновай, у якой чуюцца рух (хада

і дарога). Абодва асуджаны на валацужніцтва сярод няшчасных ненавісных людзей, але Хадок – хадатай да вышэйшай сілы за неразумных, Даражок – дарагі сам па сабе, незалежна ад сыцежак-дарожак, якія ён абірае. Між іншым, Даражок адзіны ўзнагароджаны эпітэтам “сымпатычны”.

Вось Мая Леанідаўна, чыё імя нібыта падказана Марыйкай Мартысевіч, якая заўважыла пра імёны абраньніц герояў Бахарэвіча: “Тая – “Натуральная афарбоўка”, Яна – “Прыватны пляж...” маюць сьлед граматычнай адчужанасьці. Зрэшты, пазасталыя займеньнікі беларускай мовы пакідаюць нам надзею, што пісьменьнік пацешыць нас новымі жаночымі вобразамі з граматычна блізкімі імёнамі – Мая ці Свая”. Вось Кармушкін, ля якога будзем дарэмна шукаць кармушкі, вось Ірына, якая становіцца асірыйска-замяцінскім выцягнутым І...

Ірына дае падставу ўсумніцца ў беспамылковасьці карэктара кнігі. Раптам яна ўкліньваецца ў апавяданьне жаночымі канчаткамі там, дзе мусілі б быць мужчынскія:

“Я зноў адправіўся на кухню... мне было яе шкада... яна апынулася такой жа падатлівай і здатнай да выкарыстаньня, а імкнулася ж выглядаць згатаванай з асірыйскага цеста, з бабілёнскіх смуглявых камянёў. Я, канечне, разумела – тое, што адбылося, нагадвала хутчэй таропкае ўдушэньне, чым любоўны акт; было б у мяне больш часу, я б паказаў ёй свайго зімючага рака... Пакуль я зьяніслена сядзела на кухні, спусташаючы бутэльку, яна запаліла свечку...”

Аднак Віка Трэнас адкарэктавала ўвесь тэкст сумленна. Калі тут і ёсьць памылка, дык толькі ў хворай галаве Ірыны, у якой раздваеньне ці нават раз-траеньне асобы.

На апошняе пытаньне журналісткі Назар Оскаравіч адказвае ў жаночым родзе: “Ведаецце, кім я працавала да таго, як стаць рэжысэрам? Езьдзіла па горадзе на вялікай бел-чырвона-белай машыне зь мігалкай”. На “хуткай” езьдзіць Маленькі Лекар – атрымліваецца, што персанажы блытаюцца адмыслова, бо прадстаўляюць розныя грані адной асобы...

У дробязях раскрываецца гумар, якім поўніцца апісаньне абсурднага жыцця сталіцы:

“Дзейны дырэктар быў арыштаваны, відэасалён закрыты, у залі на суткі замкнуты поп з кадзілам, з калектывам праведзеная прафіляктычная размова, кінамэханіку ўвалена паўсотні шпіцрутэнаў, прыбіральшчыцы за тільнасьць прысвоена воінскае званьне капітан, мэтадысту ўсаджаны ў сэрца асінавы кол, рэпэртуар прыведзены ў адпаведнасьць з нормаў...”

А яшчэ дробязі нясуць важную сюжэтаўмацавальную функцыю.

Кавалкавасьць

Раман развальваецца, як Надзіманы чалавек, якога на працягу кнігі майструе Малады Мастак. Кавалкі дыхтоўнай прозы сыплюцца на сталіцу і яе праклятых гасьцей, нас з вамі.

– А гэта ў вас што?

На савецкай лямпе, што так удала імітавала старажытную жырандоллю ў стылі барока, гайдаліся на скразняку дзіравыя жаночыя калготкі. “Заб’ю суку”, – вырашыў Мастак у адначасьсе, а Майк, адарваўшыся ад маляваньня, ляютна працадзіў:

– Гэта мая дыплёмная інсталяцыя.

Словы гэтыя зрабілі на цёткаў цудадзейнае ўражаньне. Яны з павагай пераварылі іх у сваіх падобных да катлоў галовах, і тая, што была худзейшая, сказала:

– А ў гэтым нешта ёсць. Сучаснае мастацтва. Тут найпрост лезыці нельга.”

Тэкст разбіты на восем частак, кожная частка разбітая на параграфы, якія могуць быць прысьвечаныя розным персанажам і падзеям. Тут выявілася нашае мысленне, назаўжды сапсаванае тэлерэкламай – хуткая зьмена кад-раў, паўтор ключавых пазіцыяў. Нават драбленне на кавалкі абумоўленае няздатнасьцю перагружанага інфармацыяй мозгу ўспрымаць вялікія тэксты. А дробязі мільгацяць, быццам горад у вакне маршруткі.

Першыя шэсьць частак – самастойныя, самадастатковыя гісторыі, якія ненавязьліва злучаюцца дробязямі: кавярняй “Вавёрачка”, песьнямі Івана Хруля, імёнамі Жданава і Найтмара... Усё гэта й стварае ўражаньне прас-торава-часавай цэласнасьці яшчэ да таго, як героі сустракаюцца ў тэатры Мінуса. Даражок, вандруючы па пустым горадзе, заходзіць у майстэрню з Надзіманым чалавекам. Ірына на прэс-канферэнцыі з нагоды Сьвята чуе пра Мастака. Маленькі Лекар прыязджае ў дом побач з кіно імя Жданава (дзе затым будзе тэатр). Кармушкін, замкнёны ў музеі Хруля, чытае ў газеце пра тэатр “Мінус” і Маладога Мастака...

У дзвюх апошніх частках нітакі з усіх папярэдніх сыягваюцца, прыму-шаючы напружваць памяць. Але гісторыяў многа, памяць слабая (а ўсё гэты загруз інфармацыяй!), і ўрэшце ствараецца гэткае постмадэрнісцкае адчуваньне другаснасьці тэксту, падмацаванае безьліччу цытат і спасылак на савецкую і не-савецкую мінуўшчыну, да таго ж часта кантамінаваных:

“Сто разоў уяўляў сабе трактарыст Ягорка, як кідае бомбу ў царскі экіпаж, аднак у вырашальны момант разгубіўся... утапіў някельную машынку ў ставе на Патрыяршых, вярнуўся ў свой тылы пакойчык на Мойцы ды павесіўся на калёсонах.”

Кавалак, які ледзь не забіў па яркасьці астатнія тэксты, – цудоўная навэла пра музей Хруля з гогалеўскім ажыўшым партрэтам, булгакаўскім тэлефана-ваньнем нечысьці да ахвяры і архетыповымі мілымі бабулькамі-ведзьмамі, якія трымаюць у тумбачках катавальныя прыстасаваньні...

Чытаньне адначасова нагадвае гульні ў хованкі (адшукваеш па старонках, дзе пэўная дробязь узнікла ўпершыню) і вязаньне, калі пачынаюць разьбя-гацца петлі. Раздражняе ў бясконцым высьлізваньні, няўлоўнасьці – і гэтым жа зачароўвае.

Да гэтага твору дапасуецца азначэньне, дадзенае Шлегелем: “Раман – твор твораў, цэлы суплёт паэтычных стварэньняў”, “багата і па-майстэрску сплесе-ная кампазіцыя, дзе ўсе магчымыя стылі шматкроць зьмяняюць адзін аднаго; з гэтых стыляў часта разьвіваюцца новыя спалучэньні...”

Альгерд Бахарэвіч падчас прэзентацыі “Праклятых гасьцей сталіцы” рас-павёў пра складаныя стасункі з раманам – маўляў, доўга ня браўся, бо ня ведаў, ці адолее. Тым ня менш, наклад зьнішчаць ня стаў, а толькі перапрасіў у чытачоў за тое, што кніга атрымалася “слабейшая за папярэднюю”. Здаецца, аўтар усё ж какетнічаў.

Артур Клінаў:

«Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца»

Кажуць, што пры пэўных сьпектры, вытрымцы й ракурсе на фотаздымку мажліва зафіксаваць чалавечую душу (ці айру). Кніга Артура Клінава – спроба сфатаграфавачь душу Менску. Гаворка, вядома, не пра густойныя фоткі, якімі аздоблена кніга. Калі спрабаваць вызначыць жанр працы А. Клінава, то менавіта да літаратурнага фотамастацтва яе можна было б аднесці. І ўжо адсюль вынікае і лірычная проза, і экскурсійны даведнік, і іншыя жанры, названыя Валянцінам Акудовічам...

“Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца” мае складаную сістэму пайтаральных вобразаў і алегорыяў. Ключавой тут зьяўляецца алегорыя Гораду як сцэнічнай пляцоўкі, на якой штораду разгортваецца дзея аднаго актара – Сонца. Часам сімвалізм кнігі пазычаны, бо цяжка апісваць архетып Гораду, не пайтарыйшы кагосьці. Часам крыніца пазычэння называецца (Кампанэла, Скарына). Часам – не называецца, але пазнаецца. Напрыклад, як у не аднойчы пайторанай айтарам тэзе пра Горад, якога няма, пазнаецца версэт Алеся Разанава “Вандроўны горад”. Альбо як у прыведзеным ніжэй фрагменце ўгадваецца ідэя песьні гурта ДДТ “Актрыса вясна” (што праўда, у адносінах да іншага гораду): “...Горад – пайнютка народам глядзельная заля, што патанала ў прыцемках чакання часу, калі кулісы расчыняцца і праменьне яго характа сыдзе на змрочныя аксамэтры ды абудзіць Горад для чарговага акту бясконцае п’есы, што завецца Вясна”.

З аднаго боку, задума “Малой падарожнай кніжкі...” бяспройгрышная, бо кожны мянчук і госьць сталіцы носіць у сэрцы свой вобраз гэтага гораду. З той жа прычыны зайжды знойдуцца тыя, хто ня прыме “пратуберанец” А. Клінава.

Наступнай для абмеркавання прапануем новую кнігу прозы Юры Станкевіча «Мільярд удараў».

Валянцін Акудовіч, філосаф:

Такія кнігі толькі здараюцца

Італьянскі філосаф XVI ст. Тамаза Кампанэла адпакутаваў у турме 29 год. Часам яго там моцна катавалі. Калі ён ня мог нават сам пад’есці, да яго ў турэмную цэлю пускалі бацьку. Той яго і карміў, і абслугоўваў. А яшчэ ўкладаў аловак паміж растружчанымі пальцамі філосафа, каб ён мог працягваць пісаць сваю кнігу пра “Горад Сонца”.

Утопія Тамаза Кампанэлы, па сутнасці, была архітэктурным праектам, але ня столькі самога месца (горада-дзяржавы), колькі яго сацыяльнай прасторы. Філософ распланавуў паводзіны чалавека (абавязкі і правы) гэтакім чынам, каб у “Горадзе Сонца” магла запанаваць справядлівасць. Гэта значыць, каб усім было пароўну і працы, і харчу, і забавы.

Потым, калі ў цывілізаваным свеце зробіцца папулярнай дэмакратыя, гэты сацыяльны праект па кшталтаваньню шчасьлівага чалавека назавуць таталітарызмам. І будуць мець рацыю. Таму за саветамі ў нас ня толькі шанавалі філосафа-“камуніста” Тамаза Кампанэлу, але і будавалі жыццё (архітэктурна і сацыяльна) паводле ягонага праекту. Прыкладам таму – Менск.

Ідэя Менску як гораду “Сонца” завабіла Артура Клінава досыць даўно. Спачатку ён апрабаваў яе на старонках *уласнага* часопісу “Партызан”. Затым выдаў альбом мастацкіх фотаздымкаў (візуальную паэму) пра Менск – “Горад (Сон)ца”. Але відаць тэма гэтым сябе ня вычарпала і тады ён напісаў *раман* (сам паўжартам так кажа) – “Малая падарожная кніжыца па Гораду (Сон)ца”.

У гэтай кароткай рэпліцы з нагоды свайго захаплення “кніжыцай”, я ня буду нават рабіць спробаў, каб разблытаць усю размаітую сямантыку клінаўскай метафары “Горада (Сон)ца”. Як і ня буду нават кранаць надзвычай багатую тэкстуру кнігі, спрэс паточаную залатымі шашалямі ідэяў ды сэнсаў. Я тут скажу толькі вось што...

Такія кнігі ня пішуцца. Такія кнігі толькі здараюцца (альбо не здараюцца). Аднойчы. Сьведчаньнем чаму і новы, ужо сапраўдны раман Артура Клінава “Шалом” (ён яшчэ не надрукаваны, я яго чытаў у рукапісе). Пакуль ня стану пра яго нічога казаць, але гэта ўжо зусім іншае ад таго, пра што ў нас гаворка.

І яшчэ. Найперш “кніжыца” ўразіла мяне тым, што гарманічна спалучыла ў сабе багаты суплёт самых розных жанраў літаратуры (у шырокім сэнсе): ад лірычнай споведзі хлопчыка да гісторыясофскага трактату. А паміж імі публіцыстыка, культуралогія, памфлет, мастацтвазнаўства... і нават экскурсійны даведнік. І ўсё гэта ня проста ў адным пакеце, а як натуральна цэлае, зьнітанае ў арганічным самаіснаваньні...

* * *

На пачатку XX стагоддзя Канстанцін Бальмонт надрукаваў кніжку вершаў з назвай-заклікам: “Будем как солнце”...

Цяпер, ужо добра пажыўшы, я ведаю, чаму мара Тамаза Кампанэлы пабудоваць “Горад Сонца” ня спраўдзілася. Нешта падобнае магло стацца адно ў тым выпадку, калі б насельнікі гэтага гораду самі былі, “как солнце”. А такіх людзей лічы не бывае. Прынамсі іх ніколі не бывае столькі, каб імі засяліць цэлы горад. Бадай менавіта таму ў метафары “(Сон)ца” Артур Клінаў асобна і паперадзе вылучае “сон”...

Якраз апошняе і падштурхнула мяне наастану працытаваці колькі радкоў П’ера Беранжэ (пераклад на рускую Васіля Курачкіна):

Господа, если к правде святой,
Мир дорогу найти не сумеет,
честь безумцу, который навеет
Человечеству сон золотой.

(Цытую па памяці, якой у мяне няма).

Сяргей Дубавец, празаік, літаратуразнаўца:

Шанец для Менску

Клінаў стварыў пратуберанец. У нас шмат хто спрабаваў прыдумаць «ідэю Менску», але ўсё неяк фрагментарна выходзіла і не сьцьвярджала. Або кліны, або сатыра. Або па-голаму: «Ой, люблю Минск». Так ці інакш, ідэя менскай «табліцы

Мендзялеева» лёгала ў паветры. Клінаў яе злавіў і выказаў. Практычная вартасць (пры ўвасабленні) – мільённыя даходы ад турбізнесу. Культурная вартасць – гарманізацыя прасторы паводле зразумела і поўна сфармуляванае гармоніі. Для Менску гэта шанец раз і назаўжды спыніць сумневы ў сваім праве быць сталіцай і мегаполісам. «Горад Сонца» не патрабуе доказаў і тлумачэнняў.

Аднак... Вялікія ідэі часцяком не атрымліваюць належнага ўвасаблення і застаюцца хіба што помнікамі культуры, па якіх пасяля з тугою ўздыхаюць далёкія нашчадкі. Баюся, што ідэя Клінава асуджаная на той самы лёс, што і вынаходка ягонага земляка, менскага шляхціча Казіміра Чарноўскага. За свае сімпатыі да сьнежнікаў Чарноўскі патрапіў у Петрапаўлаўскую крэпасць у Пецяўбург і там змадэляваў першую ў сьвеце субмарыну. Гэта было даўнавата – у 1829 годзе. Чарноўскі таксама хацеў гуляць па-вялікаму і праз ліставаньне дайшоў да цара: «Я вынайшаў падводнае судна. Цяпер можна будзе пад вадой падплываць пад варожыя караблі і зьнішчаць іх». Цар патрабуе даць падрабязнае апісаньне. Чарноўскі адказвае на 32-х старонках. Цікава, што рухалася субмарына вёсламі, а запас паветра ўтрымліваўся ў скураных мяхах. Што праўда, падлодку так і не збудавалі, а Чарноўскага перавялі ў Шлісэльбург, дзе ён спрабуе зрабіць самагубства, за што яму ставяць дыягназ – вар’ят. Праз пяць гадоў яго высылаюць у Архангельск, пасля ў Сарапул (сучасную Удмурцію), дзе ён і завяршае свой шлях...

Зразумела, ня той час, ня тыя абставіны. Толькі глухата і сьлепата тых, хто прымае рашэньні ў адносінах да пратуберанцаў, – тая самая.

Што да «Падарожнай кніжыцы», дык я б аддаў яе ў выдавецтва «Мастацкая літаратура» ўзору сярэдзіны 1980-х на правах «ідэі кнігі». Тады там яшчэ працавалі сур’ёзныя рэдактары, якія ведалі, што такое стыль і што такое жанр. На жаль, сёння гэтая інстытуцыя не існуе, і ў кнігарнях найчасцей даводзіцца набываць эскізы і чарнавікі ў выглядзе кніг. Праблема менавіта ў выдавецкім рамястве высокага ўзроўню, якое з добрых ідэяў робіць добрыя кнігі, гэта значыць, прадукт і, калі хочаце, тавар. Вялікая ідэя Клінава – далібог варты матэрыял, з якога ў МЛ 80-х маглі б вышліфаваць сапраўдны дыямент.

Зрэшты, не цяпер, дык у чацьвер. Забыцьцё Чарноўскага зусім не азначае, што чалавецтва «так і не дадумалася» да субмарынаў.

Сяржук Сыс, паэт, журналіст:

Артур Клінаў: “Warum nicht, канешне, магу”

У Горадзе Сонца шчыраваў лівень... Каб дзесьці схавацца ад ляскавання па цэле буйных, што дасьпелы гарох, кропляў, я імкліва ўварваўся ва ўтульнае ўлоньне “Акадэмкнігі”. Відаць, выгляд у мяне быў ня надта каб будзённым, бо адразу некалькі прадавачак зірнулі ў мой бок запытална. Крыху разгубіўшыся я адказаў на іх нямы запыт: “Мне... Клінава Артура. “Горад Сонца”. Адна з іх пайшла шукаць кнігу кудысьці на склад. Нарэшце я адаптаваўся і звярнуўся з пытаньнем “Горад Сонца” яна называецца, можа “Малая падарожная кніжка”. З падсобкі кнігарні прынеслі “Горад Сонца”, кнігу, якая ў свой час зачаравала мяне. “Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца” знайшлася проста на адной з паліцаў “Акадэмкнігі”. Так я стаў уладальнікам унікальнага выданьня, якое пад адной вокладкай спалучыла, словамі філосафа Валянціна Акудовіча: “лірычную прозу, культуралагічнае эсэ, метафізічны росшук, гістарыяграфічны нарыс, геапалітычную гісторыю прасторы і амаль турыстычны даведнік”. Усе разьдзелы мусілі быць змацаванымі паміж сабой вялікім міфам, дакладней – ілюзіяй, мрояй, утопіяй пра Сонечны Горад, пра Горад, якога няма...

Шчыра скажу, гэтае шматпланавае спалучэньне мне, як чытачу, даводзілася раскручваць, распростваць, разблытваць, затым ізноў вяртацца да вузельчыкаў

метафараў, алюзіяў, нават сімвалаў, каб аднавіць загублены сэнс не адзін раз... Менавіта таму чытаў раман доўга... а часам і з рэальным раздражненнем.

“Малую падарожную кніжку па Горадзе Сонца” вядомы мастак-канцэптуаліст Артур Клінаў напісаў, не, хутчэй такі “зробіў”, вельмі хутка, за два месяцы, прынамсі так ён сам заяўляе. Гэта, на жаль, дзе-нідзе заўважаецца. Альбо абмежаванасць часу, альбо нейкім чынам літаратурнае пачаткоўства аўтара месцамі прарастае скрозь старонкі тэксту струбамі творчага неафітства. З іншага боку – пачынаць з нечага трэба. Клінаў пачаў з Радзімы... З Краіны Шчасыця, з Гораду Сонца.

Найбольш пераканаўчая, на маю думку, частка рамана, ізноў жа, выходзячы з канцэпцыі “спалучэння” Акудовіча, – кранальныя дзіцячыя ўспаміны, якія ўласна і складаюць найперш лірычную прозу “Малой падарожнай кніжкі...”. Спагадліва-сонечныя апаведы пра час, менчукоў (ці лепей – сонцакоў?), ды сам Горад Сонца, паўстаюць перад чытачом настолькі непасрэдна, настолькі дакладна, што падаецца часам – гэта ня толькі аўтара, гэта й твае ўласныя ўспаміны. Сапраўды, як зазначыў Алесь Кудрыцкі (“НН”): “Клінаў апантаны ідэяй даць Менску тое, чаго яму бракуе: твар, ідэнтычнасць, і праз гэта вызначыць яго сапраўдныя каардынаты.”

Шчыра захапіла мяне дасведчанасць Клінава кветкавай разнастайнасцю Гораду Сонца, найперш – чароўнымі архідэямі, а на скрайні выпадак – хрызантэмамі ды ружамі... якімі аўтар называе дзявоцка-жаночую частку насельнікаў Гораду. Гэта й сапраўды выглядае ў кантэкście ўспамінаў як дасыцінае і эстэцкае параўнанне. Прычым, аўтару ўдалося не дапісацца да банальшчыны, а знайсці трапнае і сьвежае слоўнае атачэнне гэтаму нярэдкаму метафарычнаму рашэнню. Але вось той таемны падзел, за якім пачынаюцца “кветкі ў вазонах” (герані, фікусы, азаліі і г. д.), я так і не спасцігнуў. Можна, атрымаецца іншым разам?

Няўцямна таксама, з якою мэтай, распыхтаныя па ўсёй кнізе разьдзелы-ўспаміны рамана, нярэдка пачынаюцца такімі вось шаблоннымі канструкцыямі сказаў: “У маленстве я (мне)...”, “У дзяцінстве я (мне)...”, “У школе я (мне)...”, “У юнацтве мне...”. Ёсць версія, што аўтар такім чынам пакідае чытачу права выбару для прачытання асобных разьдзелаў рамана, не паглыбляючыся ў нетры “метафізічнага росшуку”. Увогуле, уражанне ад успамінаў – спрэс становіцца: добра ўспамінаць, калі ёсць пра што (напрыклад, пра Горад, якога няма).

Элементы культуралагічнага эсэ, раскіданага плямкамі сьнегу на сакавіцкіх пляцах ды праспектах Жоўтага гораду, сапраўды ў кнізе прысутнічаюць. Яе мастацка-архітэктурны каларыт часам занадта навязлівы; карынтаўскія калоначкі, аксанаметрыі, піястры, абеліскі, медальёны, разэткі, псуюць там-сям уражанне ад сапраўды добрага стылю рамана. На маю думку, культуралагічнае эсэ і складае аснову гэтага рамана, яго характар.

Дабраліся ўрэшце да “метафізічнага росшуку”. Калі ня ўлічваць уласна Метафізіка з хеўрай папличнікаў (Любоў, Мудрасць, Моц і гэтак далей), якія нахабна бадзяюцца ў сутарэннях “Малой падарожнай кніжкі...”, дык іншыя, глыбока філасофскія, росшукі аўтара, схаваныя ў слоўным хмызу імёнаў бога-герояў, назоваў сьвятаў, нагодаў, каб піць, часам зусім застаюцца незаўважнымі для чытача. Але месцамі, пошук галоўнага сэнсу скіраваны на пераасэнсаванне мінулага, таго, чаго болей няма. У такім разе аўтарская метафізіка абмяжоўваецца найчасцей канстатацыйнай стратай, ды сьцвярджэннямі адсутнасці ўвогуле ўсяго: “Храм, якога няма. Краіна, якой няма. Народ, якога няма. Горад, якога няма. Востраў, якога няма” і г.д. Кодам жа гэтай песімістычнай адсутнасці (ізноў Акудовіч!) выступае антыгорад – ілюзорны Горад Сонца, горад-прывід, у якім, тым ня меней, нарадзіўся аўтар, ягоныя дзеці, у які лепей уязджаць з захаду... даўжыня галоўнага праспекту якога 18 кіламетраў, і г.д. У ранейшых водгуках на кнігу сьцьвярджалася, што “гэтая кніга — не чытво для пэсымістаў”. Цалкам згодзен, бо чалавеку, які ня мае становішча жыццёвага крэда ды творчага запа-

лу, падасца, што соль Клінаўскай метафізікі ў смутку і жалю ад непапраўнасьці стратаў Гораду Сонца. Насамрэч гэта ня так.

Геапалітычную гісторыю прасторы складаюць спрошчаныя экскурсы ў гісторыю Утопіі, камунізму (гэтакія “Кароткія курсы...” ў сучасным прачытанні), гістарычныя паданні Краіны Шчасьця і ўласна Гораду Сонца. Прычым, аўтарскае асэнсаванне гістарычнага матэрыялу праз калейдаскоп метафараў для шараговага чытача хутчэй за ўсё будзе нагадваць шараду, а тым, хто знаёмы з гісторыяй ВКЛ, Беларусі і ўвогуле геапалітычнай “прасторы” – проста нецікава. Гэта менавіта тыя месцы ў кнізе, калі я карыстаўся закладкай, а “Малая падарожная кніжка...” хавалася на дно заплечніка да новага прыліву энергіі... Кажуць, рыхтавалася кніга для нямецкага чытача... Але ж Богу – Богава, а беларусу – беларусава... Ой ня трэба было ў гэтым выданні пакідаць кавалкі гістарычных экскурсаў.

Зьмест кнігі, які Акудовіч ахрысьціў “турыстычным даведнікам”, – праз сваю залішняю гульнію ў метафары ня мае аніякай практычнай карысьці: бавячыся чытаннем, нярэдка даводзілася бязладна кідацца з захаду на ўсход Гораду Сонца, блукаючыся ды блытаючыся сярод Палацаў, Пляцаў, Сыценаў, Праспектаў, Паркаў. Тут ня толькі бюргер-турыст, тут любы грамадзянін “Краіны Шчасьця” можа разгубіцца ды заблукаць. А ўрэшце ўвогуле нечакана высветлілася, што гід-павадыр прапаноўвае экскурсію па маршруце, якога больш няма, па горадзе, якога ўжо няма, па краіне якой яшчэ няма. А яшчэ й такое можна знайсці: “Кожны глядач павінен быў уяжджаць у Горад толькі з заходняга яго боку”. Мне ж падаецца, наадварот, – з усходу, са сталіцы Утопіі ехалі: захад доўга заставаўся за жалезным парканам.

Але...

Як мантру, як заклён не стамляецца паўтараць Клінаў формулу “Утопія – Краіна Шчасьця – Горад Сонца”. Гэты назоў, які сустракаецца на старонках рамана амаль дзеве сотні разоў, дапаўняецца сінанімічнымі радам – Жоўты Горад, Сонечны горад Мрояў і ўрэшце проста Горад. Ці не перабор? Кажуць жа некаторыя: “Колькі ні паўтарай “халва” – салодка ў роце ня стане”. А вось надакучыць можа... Можа яшчэ й таму, што ў многіх з нас ёсць свой “Горад Сонца”?

Так сталася, што “Малая падарожная кніжка па горадзе Сонца” выйшла спачатку па-нямецку. Гэта нейкім чынам і тлумачыць асабліваю, часта неапраўданую ўвагу аўтара да Германіі, якая міжвольна (ці наўмысна?) прысутнічае ў самых розных месцах рамана, нягледзячы на несупадзенне геапалітычных прастораў. Колькі прыкладаў: “Прарока, які напісаў “Капітал” (с.23), “Яна мела мянушкі СС і Гестапа...(с.66), “Мы ня мелі нянавісьці да немцаў” (с.85), “Як ні дзіўна, але нам падабаліся і героі зь іншага боку... Нам падабалася гэтая прыгожая чорная форма, гэтыя строгія і стылёвыя эсэаўскія строі...” (с.86), “У палаце пэрсаніфікаваных багоў былі й два вялікія немцы – Карл Маркс ды Фрыдрых Энгельс... На Алімпе прысутнічалі яшчэ некалькі немцаў: Карл Лібкнехт, Роза Люксембург ды Клара Цэткін...” (с.165), “Мы рабілі якасна, з сапраўднай нямецкай грунтоўнасьцю” (с.168) і гэтак далей. Некалькі старонак прысьвечана гаўляйтэру Вільгельму Кубэ. Верагодна, так трэба было пісаць для “Sonnenstadt der Traume”. Верагодна, варта было нейкім чынам адаптаваць той нямецкі варыянт для беларускага чытача, каб пазьбегнуць залішняй дыдактыкі і гістарычных экскурсаў з папулярных падручнікаў.

Тым ня меней, як кажуць немцы: “Abgemacht!” – зроблена! Пакладзены пачатак беларускаму рамана пра Менск, і гэта сапраўды добра. Добра спадзявацца і верыць, што “над Горадам Сонца зьяля Сонца... яно было над Горадам заўсёды”. А тым часам Артур Клінаў паведаміў у адным інтэрв’ю, што мае задуму напісаць яшчэ дзеве кнігі. Чакаем, Кампанэльля!

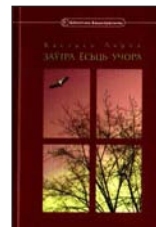

Заўтра ёсць учора?

Новыя выданні на кніжных паліцах «Дзеяслова»

Кастусь Акула. Заўтра ёсць учора: раман; пер. з ангельскай, прадм. Ірыны Верабей. – Мінск: Медисонт, 2008. – 200 стар. – (Бібліятэка Бацькаўшчыны; кн. 15). Наклад 500 ас.

Напісаны па-ангельску вострасюжэтны раман Кастуся Акулы толькі па сьмерці аўтара пабачыў сьвет на Беларусі, дзякуючы выдавецкай праграме “Бацькаўшчыны”. Гэты твор у 1968 годзе быў названы лепшым раманам у Канадзе. Старонкі другой сусьветнай вайны без савецкай цэнзуры... Погляд на народную трагедыю без ідэалагічных шораў... Проста таленавіты і шчыры твор, з якім, нарэшце ў нас ёсць мажлівасьць пазнаёміцца.

Вера Бурлак, Віктар Жыбуль. Забі ў сабе Сакрата: вершы. – Мінск: Галіяфы, (Другі фронт мастацтваў), 2008. – 96 стар., Наклад 300 ас.

Адметная і па фармату і па зьместу кніжачка – адна з першых ластвак новага выдавецтва “Галіяфы”. Слаўны пачатак! Муж і жонка, Вера і Віктар, перамяшалі свае вершы і дзе чый можна пазнаваць і памыляцца, а лепш даведацца з пазнакаў у зьмесьце. І словы з анатацыі “для шырокага кола чытачоў” зусім не выглядаюць абсурднымі...

Ніл Гілевіч. У ноч на Пакровы: новыя вершы. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 88 стар. Наклад 100 ас.

Наклад 100 асобнікаў... Гэты радок у выходных дадзеных новай кнігі Народнага Паэта – прысуд усім нам, тым, хто яшчэ лічыць сябе беларусам... Сорам і ганьба... Бо і гэтую кнігу Народны Паэт выдаў за свае ўласныя грошы і сродкі сяброў. Таму і наклад адпаведны... зусім не такі, як у кніг “правільных” аўтараў, што выходзяць на дзяржаўныя грошы. Ці варта казаць, якім накладам могуць разыходзіцца (разыходзіліся раней) і павінны выдавацца кнігі Ніла Гілевіча? Аднак чыноўнікам нашым сёньня далёка да таго, што бясконца хвалюе самога Паэта:

«Што я мог ды не зрабіў
дзеля Беларусі?
Божа моцны, падкажы
мо яшчэ пасьпею...»

Ірына Жарнасек. Шукаю Цябе: вершы. – Мінск: Про Хрысто, 2008. 80 стар. Наклад 300 ас.

Ірыну Жарнасек мы ведаем як пражаніка, – аўтара аповесьцяў, апавяданьняў і рамана. І раптам кніга вершаў... Неспадзявана для самога аўтара, але не для чытачоў. Гэта проста працяг чужоўнай лірычнай прозы сп. Ірыны. Бо і вершы ў яе сюжэтныя. А як жа інакш, калі прасякнутыя яны верай у Таго, Хто дае нам Надзею і чыё Аблічча ўсе мы шукаем “у паднябесьсі далёкім”...

Марыя Мартысевіч. Цмокі лятуць на нераст: эсэ ў вершах і прозе. – Мінск: Логвінаў, 2008. – 112 стар. – (Галерэя “Б”). Наклад 300 ас.

Тыя, каму за пяцьдзсят, могуць толькі пазаздросьціць сённяшнім маладым, што выдаюць свае кнігі такімі, якімі хочуць, і ўключаць у іх усё, што хочуць, не азіраючыся на падказкі “рэдактараў”, а прасьцей – цэнзараў. У першую кнігу Марыі Мартысевіч увайшлі і вершы, і эсэ-істыка, і дзёньнікавыя нататкі, якія варта назваць прозай, а таму кніга атрымалася адметнай, зьмястоўнай і цікавай ня толькі для маладых...

Мікалай Мельнікаў. Вяртайцеся, буслы!: успаміны. Прадмова І.Я.Лепешава. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 72 стар. Наклад 150 ас.

Мікалай Мельнікаў нічога не дадумляе і нішто не прыхарошвае. Ён піша пра тое, што перажыў сам і ягоная сям'я. Успаміны пра 30-я гады мінулага стагоддзя, пра сірочае дзяцінства “сына ворага народа” кранаюць сваёй шчырасцю і непасрэднасцю. Пэўна, шмат хлапчукоў у той час перажылі падобнае, аднак, на жаль, згадкі пакінулі нямногія. А таму каштоўнасьць кнігі яшчэ і ў гэтым. У дадатку да зборніка – чатыры апаведы-былі з партызанскага жыцця, у якіх расказваецца таксама пра выпадкі зусім неардынарныя...

Алесь Няўвесь. Дзэжка дзёгцю: вершаваныя фельетоны. Смолensk: Универсум, 2008. – 200 стар. Наклад 400 ас.

У наш няпросты час (а калі ён быў простым для простага творцы?) жанр фельетона ды і байкі амаль знік са старонак газэтаў і часопісаў. Гэтаксама, як зніклі з нашага жыцця такія негатыўныя зьявы як бюракратызм, казнакрадства, глупства на дзяржаўным узроўні ды інш... Алесь Няўвесь вырашыў адрадыць нападзабыты жанр і цэлы год друкаваў у тыднёвіку “Свободные новости-плюс” свае фельетоны. І тэмы, як ні дзіўна, знаходзіў якраз у іншых газетах, а таму кожны фельетон пачынаецца з газетнае цытаты... Пра сваю ж пазіцыю і разам пра сябе аўтар сказаў коратка:

«Чамусьці зусім не імкнуся
У “чарачна-шкварачны” рай.
Ці станеш жа ты Беларуссю,
Мой “Северо-Западный край?...»

Алесь Петрашкевіч. «Приласкать и уничтожить!»: гістарычная трагедыя. Мінск: Медисонт, 2008. – 88 стар. Наклад 300 ас.

Сярод герояў гістарычнай трагедыі “Приласкать и уничтожить” – Антон Луцкевіч, Алесь Гарун, Язэп Лёсік, Раман Скірмунт, Макар Краўцоў, Кастусь Езавітаў, Тамаш Грыб і многія іншыя з тых, хто стаяў на чале стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі, а таксама расейскія бальшавікі, чыімі імёнамі сёння названыя менскія вуліцы: Аляксандр Мяснікоў ды Карл Ландар... П'еса, вядома, прызначаная да пастаноўкі ў тэатры, але і чытаецца яна з няменшай цікавасцю.

Нашыя аўтары

Ажэшка Элаіза – польская пісьменьніца. Аўтар раманаў «Марта», «Пампалінскія», «Сям’я Брохвічаў», «Над Нёманам», «Арганаўты» і інш. Нарадзілася ў 1841 годзе ў маёнтку Мількаўшчына на Гарадзеншчыне. Памерла ў 1910 годзе.

Акулін Эдуард – паэт, перакладчык, бард. Аўтар кніг паэзіі «Лес дзённага асвятлення», «Пяшчота ліўня», «Крыло анёла», «Радно», «Непрычальны човен», драматычнай містэрыі «На Каляды» і інш. Нарадзіўся ў 1963 годзе ў вёсцы Вялікія Нямкі на Веткаўшчыне. Жыве ў Менску.

Аляшкевіч Маргарыта – крытык. Студэнтка факультэту журналістыкі Белдзяржуніверсітэту. Ініцыятар і арганізатар выдання на факультэце літаратурнага штомесячніка – студэнцкай газеты «Перья». Нарадзілася ў 1985 годзе ў Менску. Жыве ў Менску.

Астравец (Астраўцоў) Сяргей – празаік, публіцыст, журналіст. Аўтар кніг прозы «Янычары» і «Цэнзарскія нажніцы», кнігі публіцыстыкі «Лісты да хомы саветыкуса». Нарадзіўся ў 1959 годзе ў Менску. Жыве ў Гародні.

Багушэвіч Аляксей – паэт. Студэнт 2 курсу беларускага аддзялення філалагічнага факультэту БДУ. Нарадзіўся 2 лютага 1988 году ў Менску. Жыве ў Менску.

Бёр’ель Іда – шведская паэтка. Аўтар зборніка вершаў «Зонд». Нарадзілася ў 1975 годзе ў Люндзе. Жыве ў Мальме.

Блакiт (Болтач) Валянцін – празаік, паэт, публіцыст. Аўтар кніг «Вынаходнік», «Час прылёту журавоў», «Шануй імя сваё», «Усмешка

фартуны», «Вырай» і інш. Нарадзіўся ў 1938 годзе ў вёсцы Вострава на Шчучыншчыне. Памёр у 2007 годзе.

Будэгорд Андэрс – перакладчык з польскай і французскай моваў на шведскую. Пераклаў творы Чэслава Мілаша, Віславы Шымборскай, Рышарда Капусьцінскага і інш. Нарадзіўся ў 1944 годзе ў горадзе Векшэ. Жыве ў Стакгольме.

Бутэвіч Анатоль – празаік, перакладчык, эсэіст, журналіст. Аўтар кніг «Прыгоды лісціка-карунчыка», «Прыгоды памаўзлівай Рыскі», «Расстайны пах асоту», «У гасцях у вечнасці», «Званы Нямігі», гістарычных нарысаў, кніг перакладаў С. Лема, Э. Ажэшкі, Э.Хемінгуэя, Д. Олдрыджа і інш. Нарадзіўся ў 1948 годзе на хутары Язавец на Нясвіжчыне. Жыве ў Менску.

Гілевіч Ніл – народны паэт Беларусі. Заслужаны дзеяч навукі Беларусі. Прафесар. Паэт, драматург, перакладчык, фалькларыст, літаратуразнаўца. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы (1980 г.). Аўтар кніг «Песня ў дарогу», «Прадвесне ідзе па зямлі», «Перазовы», «Паэтыка беларускай народнай лірыкі», «Святлынь», «Родныя дзеці» і інш. Нарадзіўся ў 1931 годзе ў вёсцы Слабада на Лагойшчыне. Жыве ў Менску.

Дранько-Майсюк Леанід – паэт, празаік, эсэіст, перакладчык. Аўтар кніг «Вандроўнік», «Тут», «Над пляцам», «Акропаль», «Стомленасць Парыжам», «Гаспода», «Цапачная крама» (Бібліятэчка «Дзеяслова») і інш. Нарадзіўся ў 1957 годзе ў Давыд-Гарадку. Жыве ў Менску.

Дзьмітрыеў Генадзь – паэт, празаік. Аўтар кніг «Гарады на далонях», «Птушка Сінязорка», «Азярыны» і інш. Нарадзіўся ў 1943 годзе ў вёсцы

Злыднікі (цяпер Першамайка) на Гарадоччыне. Жыве ў Менску.

Законьнікаў Сяргей — паэт, перакладчык, публіцыст. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1991). Аўтар кніг «Бяседа», «Устань да сонца», «Пакуль жыве мая бяроза», «Прысак часу», «Заклінанне», «Лісцем дарога запала...» і інш. Нарадзіўся ў 1946 годзе ў вёсцы Слабада на Бешанковічыне. Жыве ў Менску.

Крапу Солья — шведская паэтка, пражанка. Аўтар шасці кніг паэзіі і прозы, а таксама шматлікіх тэкстаў да коміксаў. Нарадзілася ў 1960 годзе ў Фінляндыі. Жыве ў горадзе Умео.

Літвін Генрык — гісторык, культуролаг, дыпламат. Аўтар грунтоўных даследаванняў “Гісторыя украінскіх земляў у межах Рэчы Паспалітай у XVII стагоддзі”, “Наплыў польскай шляхты на Украіну паміж Люблінскай уніяй і паўстаннем Б. Хмяльніцкага” і інш. Нарадзіўся ў 1959 годзе ў Варшаве. У Менску працуе з верасня 2007 году.

Ляхновіч Павел — пражанка, журналіст, перакладчык. Аўтар кнігі «Пачатак сезона». Нарадзіўся ў 1954 годзе ў вёсцы Сярэдняя на Меншчыне. Жыве ў Пінску.

Морт Вальжына (Мартынава) — паэтка. Аўтар кнігі «Я тоненькая, як твае вейкі». Нарадзілася ў 1981 годзе ў Менску. Цяпер жыве ў ЗША.

Науман Сілла — шведская пісьменьніца і журналістка. Аўтар раманаў «Вадзяное сэрца», «Суд», «Што ты

бачыш цяпер?» і інш. Нарадзілася ў 1960 годзе. Жыве ў Стакгольме.

Някляеў Уладзімір — паэт, пражанка, эсэіст. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Янкі Купалы (2000 г.). Аўтар кніг паэзіі «Адкрыццё», «Вынаходцы вятроў», «Наскрозь», «Проща», «Так» і інш. Нарадзіўся ў 1946 годзе ў Сморгоні на Гарадзеншчыне. Жыве ў Менску.

Плакс Дзьмітры — мастак, паэт, перакладчык. Аўтар некалькіх кніг паэзіі. Нарадзіўся ў 1970 годзе ў Менску. Жыве і працуе ў Стакгольме.

Сіўчыкаў Уладзімір — паэт, пражанка, публіцыст, перакладчык, драматург, мастак. Аўтар кніг «Гульня ў тастамант» і «Лісты да брата». Нарадзіўся ў 1958 г. у Жодзіна. Жыве ў Менску.

Сьцебурака Усевалад — пражанка, паэт. Аўтар кнігі «Крушніа» (Бібліятэчка «Дзеяслова»). Нарадзіўся ў 1981 годзе ў Жлобіне. Жыве ў Менску.

Шапран Сяргей — журналіст, публіцыст. Аўтар шматлікіх інтэрв’ю з дзеячамі беларускай культуры, літаратуры, мастацтва, якія друкаваліся ў газетах «Знамя юности», «Советская молодежь» (Рыга), «Белорусская деловая газета» і інш. Нарадзіўся ў 1968 годзе ў Рызе. Жыве ў Менску.

Шыдэль Павел —польскі паэт, пражанка, выдавец. Аўтар кнігі паэзіі “Нябёсы не для зьнікнення”. З 1998 году — рэдактар літаратурнага квартальніку “Robocza”. Нарадзіўся ў 1963 годзе. Жыве ў Польшчы.

Contents

PROSE

Nil Hilevič. Having Survived the War. *A story of memory sketches. New chapters.*

Uładzimir Niaklajeu. Vera's Return. *A story.*

Hienadz Dźmitryjeu. The Chronicle of a Lost Soul. *A story.*

Siarhiej Astraviec. Czech Beer. *A short story.*

Pavieł Lachnovič. By Unknown Paths. *A short story.*

POETRY

Siarhiej Zakoŋnikaŭ. The Music of Love. *Poems.*

Leanid Draŋko-Majsiuk. Let Laughter Rule Life. *Poems.*

Valžyna Mort. Voice-Tasting. *Poems.*

Valeryja Kustava. I Believe in Love! *Poems.*

DEBUT

Alaksiej Bahuševič. Random Lights... *Poems.*

TRANSLATIONS

Days of Swedish Literature in Belarus.

Poems by Solja Krapu and Ida Börjel. Prose by Silla Naumann and Anders Budegård.

Introduction and translation from Swedish by Dźmitry Plax.

Vasil Stus. From the Labour Camp Notebook. *Notes. Introduction and translation from Ukrainian by Cichan Čarniakievič.*

Pawieł Szydel. In the Word Haven... *Poems. Translated from Polish by Eduard Akulin.*

Eliza Ożeszko. Gloria victis. *A novella. Introduction and translation from Polish by Anatol Butevič.*

MEMOIRS

Valancin Blakit. Resurrecting Yesterday. *A lyrical documentary. Continued).*

MEMORY

Michaś Mickievič. Under the Father's Roof. Memories of Jakub Kołas. *(The final part).*

ARCHIVES

Siarhiej Šapran. 'Sieuruk the Jesuit Hounding the World-Famous Writer' From a book on Vasil Bykaŭ (Continued).

INTERVIEWS

'I Am a Happy Person' *Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary for the Republic of Poland to Belarus Hienryk Litwin being interviewed by writer Uładzimir Siučkykaŭ.*

'The Best Reward Is Children's Happy Faces' *Nastaśsia Maciaś and Aleś Jaŭdacha, project managers of Karlson-from-the-Roof translation into Belarusian, talking to Usievaład Ścieburaka.*

CRITICISM

Marharyta Alaškievič. Misanthropy as a Rescue. *On The Capital's Damned Guests by Alhierd Bacharevič.*

BLITZ-CRIT

A Short Guide of the Sun City. Discussing **Artur Klinaŭ's** book.

DZIEJASŁOŬ'S STOCK

New books of **DZIEJASŁOŬ's** shelves.

Слова ад «Дзеяслова»

Шанойныя чытачы!

На «Дзеяслоў» **можна падпісацца**
ў любым паштовым аддзяленьні Беларусі.

Наш індэкс – 74813 (для індывідуальных падпісчыкаў),
– **748132** (для ведамаснай падпіскі).

Чытайце «Дзеяслоў» таксама ў Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

Творчы конкурс “Дзеяслова”

Часопіс “Дзеяслоў” абвешчае конкурс
літаратурна-крытычных твораў на тэму:
“Беларуская літаратура ХХІ стагоддзя:
постаці, тэндэнцыі, перспектывы”.

Да конкурсу прымаюцца літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ, рэцэнзіі,
якія асвятляюць сучасны літаратурны працэс. Да ўдзелу запрашаюцца
маладыя крытыкі і літаратуразнаўцы, якія пішуць на беларускай мове.
Для пераможцаў конкурсу будзе зладжаны семінар з майстар-класамі
вядомых беларускіх літаратараў і крытыкаў.

Па выніках конкурсу будзе выдадзена кніга.

Склад журы конкурсу: Міхась Тычына, Алесь Пашкевіч,
Сяргей Дубавец, Ірына Шаўлякова, Анатоль Івашчанка.

Тэрмін падачы твораў: з 1 верасня 2008 г. да 1 лютага 2009 г.

Дасылаць творы можна ў электронным (пажадана) ці рукапісным
выглядзе на адрасы: dzieja-konkurs@tut.by
альбо 220025, г. Менск-25, а/с 91 з пазнакай “на конкурс”.
Дзейнічайце!

Да ведама аўтараў:
рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца.

Рэдакцыя не нясе адказнасці
за выкладзеныя ў аўтарскіх тэкстах факты.

Пры перадруку
спасылка на «Дзеяслоў» абавязковая.

У «Дзеяслове» скарыстаныя фотаздымкі:
Сяргея Шапрана, Уладзіміра Крука, Глеба Лабадзенкі,
Віктара Стралкоўскага, Юрыя Дзядзінкіна.